אברהם כהנא

ספרות ההיסטוריה הישראלית

D04974436.
Duke University Libraries

I - II
70.-

איר בע"מ
LUDWIG M
P.O.B.
1174

אברהם כהנא

סִפְרוּת הַהִסְטוֹרְיָא הַיִּשְׂרְאֵלִית

מן מגלת תענית
עד רבי משה בן מימון

ווארשה תרפ"ב

ירושלים, תשכ"ט
נדפס מחדש ע"י הוצאת מקור בע"מ

Druk. „Di Welt“ Warszawa, Nowolipie 7.

לוח הענינים

צד

הקדמה IV

מבוא V–VIII

I מגלת תענית 1–8

פתיחה 1–2

מגלת תענית 3–8

II סדר עולם רבה 9–13

פתיחה 9

א. הנביאים 10–11

ב. חרבן בית ראשון 12–13

III מגלת בני חשמונאי 14–20

פתיחה 14–16

מגלת בני חשמונאי 17–20

IV אלדד הדני 21–29

פתיחה 21–22

א. שאלת אנשי קירואן 23–24

ב. תשובת רב צמח גאון 24–26

ג. ספור אלדד הדני 26–29

V הכוזרים 30–56

פתיחה 30–35

א. מכתב רב חסדאי 35 41

ב. תשובת יוסף המלך 41–45

ג. אגרת מן הגניזה 45–48

ד. לקוטים מן הסופרים הערבים 48–56

VI סדר הישיבות וספור על נטירא ובניו 57–72

פתיחה 57–59

א. סדר הישיבות 59–70

ב. נטירא ובניו 70–72

VII אגרת רב שרירא גאון 73–112

פתיחה 73–77

האגרת 73–112

VIII ספר יוחסין לר׳ אחימעץ 113–140

פתיחה 111–116

[illegible]ר יוחסין 117–140

צד

IX ספר יוסיפון 141–159

פתיחה 141–144

א. תרגום השבעים 144

ב. מתתיהו חשמונאי ובניו 145 159

X מגלת אביתר 160–165

פתיחה 160–162

מגלת אביתר 162–165

XI גזרות תתנ״ו 166–185

פתיחה 166

מספור ר׳ שלמה ב״ר שמעון 167–185

XII ספר הקבלה לראב״ד והשלמתו לר׳ אברהם בן שלמה 186–205

פתיחה 186–188

א. המעשה בארבעה שבויים 188–191

ב. שלשה דורות ברבנות 192–196

ג. על הקראים 197–199

ד. השלמת ספר הקבלה 199–205

XIII מסעות של רבי בנימין 206–217

פתיחה 206–207

א. ארץ ישראל 207–211

ב. בגדאד 211–214

ג. דוד אלרואי 214–215

ד. ארבעת השבטים 216–217

XIV סבוב העולם לר׳ פתחיה 218–229

פתיחה 218

סבוב ר׳ פתחיה 219–229

XV רבי משה בן מימון 230–264

פתיחה 230–236

א. מאגרותיו של רמב״ם 236–252

ב. בענין המחלוקת על רמב״ם 252–261

הקדמה

הקוראים העברים, וביחוד המורים ובני הנעורים הרוצים להשלים ידיעותיהם, צריכים לספרי הסטוריא בעברית ואינם מוצאים. רק ספר אחד מקיף יש בספרות ההסטורית שהוא משתמש במקורות הראשונים — ההסטוריא של גריץ. אבל, למה נכחד, אין גריץ נקנה כל כך בנקל לקורא העברי: התרגום העברי של גריץ נכתב בסגנון מלמולי של מליצות בלתי נוחות עד שהקורא מבזבז את כח עיונו יותר על הבנת הלשון מאשר על המשך הענין. חוץ מזה צריך שיהיו המקורות ההסטוריים עצמם מצויים ביד הקורא. בספריות אחרות הכירו זה כבר בחשיבות ההשתמשות במקורותיה של ההסטוריוגרפיא ומטפלים במקצוע זה בחבה. אבל אצלנו לא נקפו עדיין אפילו אצבע קטנה (אם לא נחשוב נסיונו הקטן של צידניר שנעשה לפני שמונים שנה). ועלינו הלא לחבב את המקורות שלנו פי שבעה, שהרי רבם ככלם לשונם כל כך יפה וקלה, עד שקטן כגדול ירוץ לקרא בהם.

אנו באים הפעם למלא החסרון. ספר זה של „ספרות ההסטוריא הישראלית" ראשון הוא לקובצי המקורות ההסטוריים שלנו, שעומדים לצאת. לכאן נכנסים לעת עתה כל מיני המקורות שנכתבו עברית: כרוניקות, אבטוביוגרפיות וזכרונות, מסעות, דברי אגדה, הקדמות לחבורים ידועים, וכדומה. יצאו מכאן דברים אחדים, שאין בהם כדי המשך של קריאה, אלא הם כוללים רשימות סתם (כגון סדר עולם זוטא, סדר תנאים ואמוראים וכדומה).

לעומת זה נכנסו כמה דברים מתורגמים עברית, מפני שלדעת הסדרן אינם צריכין להחסר בתוך ילקוט כזה, כמו לקוטים מן הסופרים הערבים על הכזרים (פרק V), ספור על נטירא ובניו (פרק VI), אגרת רב שרירא גאון (פרק VII) ועוד.

יש מקורות שהם מהמשך אחד ושאינם מצויים בידי הכל, ולפיכך חשב הסדרן שאין כדאי לקטען והכניסם בשלימות, כגון אגרת רב שרירא גאון, ספר יוחסין לר' אחימעץ, ועוד. אבל שאר החיבורים, שהם גדולים בכמותם, ניתנו מהם רק ליקוטים, והספרים בשלימותם מקוה הסדרן להוציא בפני עצמם, בסיריא מיוחדת של ספרי הסטוריא ויצירה עממית*).

לכל מקור ניתנה פתיחה על המחבר והחיבור, ובסוף הפתיחה ביבליוגרפיא מצומצמת, בשביל הקורא שירצה להשלים ידיעותיו על אותו המקור.

חוב נעים עלי להביע בזה את תודתי הרבה לידידי שעזרוני בעבודתי זו: מגיסטר יעקב ישראלסון (בעצתו והוראותיו), פרופ' ה. הירשפילד (בתרגומיו בעמודים 53-54) וד"ר יוסף מיזיס (בקריאת קצת עלי הקוריקטורין).

ווארשה, אב תרפ"ב. א. כ.

---

*) לעת עתה כבר יצאו שני ספרים מסיריא זו (בשם „ממעמקים"): א) כספ"ר מעשיות שזכו התלמידים לשמוע כפי ר' נחמן מבראסלב, ב) כספר נסיעת דוד ראובני מסרכר תביר אל האפיפיור ברומא בענין כיבוש ארץ ישראל מידי השמעאלים. —

מבוא

כתיבת דברי הסטוריא אינה כשרון נפשי. זהו ענין התלוי במדרגה של התפתחות: בני אדם כשהם מגיעים לידי נקודה ידועה בקולטורה הם מרגישים הצורך לקבוע לזמנם ולדורות הרצאת המאורעות החשובים שאירעו להם. מתחלה, במדרגה הקודמת, מקבלים המאורעות אצל האדם צבעונין של שיר ואגדה. ורק אחר כך, במעלה קולטורית יותר חשובה, הוא מרגיש צורך ויכולת בענין קביעת דברי הימים בצורה של הסטוריא. לנושאי הסטוריא זו משמשים מעשי הגבורים העממיים והמלכים, וביחוד עניני המלחמות.

העם היהודי בא לידי המדרגה של קביעת דברי הסטוריא על מאורעות העולם הכללי ועל מאורעות עולמו הפרטי עוד בתקופה קדומה. העברי היה חושב העבר שלו לדבר המביא לידי חכמה: מי שמפנה את לבו אל העבר הרי הוא כבחינת בעל נסיון. העברי אומר: — שאל אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך![1] — ולא רק בחייו המעשיים, אלא גם בדברים עיוניים והשתכלותים פונה העברי אל הנסיון של ימים עברו: — שאל נא לדור ראשון וכונן לחקר אבותם![2] — הוא צריך לפתור הפרובלימה המופשטת של „צדיק ורע לו ורשע וטוב לו" והוא פונה לא אל משא ומתן פילוסופי, אלא הוא שם כל לבו אל דברי הסטוריא. מתוכם יעמד על אמתת הדבר: הוא מכנים פרטים הסטוריים ומוציא אחר כך כללים פילוסופיים של בירור ודיוק.

העברי הקדמון היתה כל כך גדולה חבתו לדברי הסטוריא, עד שהיה רגיל להסביר על ידם אפילו עיקרים דתיים. הוא אינו טורח לעצמו לקבוע הנוסח של העיקר הדתי על מציאות ה' ואחדותו, אלא הוא בא ומספר על בריאת העולם, וממילא אתה עומד מתוך הרצאת דברים של הסטוריא על בירורו של העיקר הדתי. כמו כן אינו זקוק לניסוח הענין המשפטי של שייכות ארץ כנען לעם ישראל: במקום הנוסח היורידי הוא הולך ומספר לך דברי הסטוריא בספר בראשית וחצי ס' שמות, ומעצמו עומד הקורא על ההכרה שארץ זו שייכת לאומה זו. לפיכך כוללים ספרי המקרא ברובם דברי הסטוריא.

---

1 דברים ל"ב ז'. — 2 איוב ח' ה'. —

אבל באה לעם הישראלי התקופה השניה בחייו: המרכז הלאומי נכבש ונחרב, העם נשתמט מעל הקרקע ונתפזר בגולה. אומה זו, שהיתה משונה בהשקפת העולם ובהלך הנפש מכל שאר האומות, עלה בחלקה שלשלת ארוכה של יסורין וסיגופין נוראים. „אם יש סלם של מדרגות ליסורין, אז הגיע ישראל למדרגה היותר גבוהה"[3].

אז תקף היאוש מהתעסקות בהסטוריוגרפיא. לבני האומה הרדופה לא היתה עוד הסטוריא שנעשית על ידי האומה עצמה, אלא הסטוריא שעושים אחרים בה. ולא עוד, אלא שהסטוריא זו, שאחרים עושים בישראל, אין לה השתלשלות והילוך טבעי, אלא אותן האיפיסודות עצמן של צער וצרה הולכות וחוזרות חלילה במעגל אחד ובנוסח קבוע. — משל למה הדבר דומה? לאדם שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה זאב. פגע בו ארי וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה ארי. פגע בו נחש וניצל ממנו, שכח מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש. אף כך ישראל: צרות אחרונות משכחות את הראשונות[4]. —

מאז ואילך מונה ההסטוריוגרפיא היהודית תקופה חדשה, תקופה של התדלדלות: לא רק שלא נכתבו דברים הסטוריים חדשים, אלא שהתחילו עוסקים בהסטוריא הקדומה ומעבדים אותה באופן חדש בהככם עם החיים המאוחרים, חיים שנצטמצמו בארבע אמות של הדת והתורה. התחילו יוצרים אגדות הסטוריות, מדרשים הסטוריים: שם בן נח ועבר בן שם היו תופסים בתי מדרשות, יצחק ויעקב היו עוסקים בתלמוד תורה, יואב— שר צבאו של דוד — נעשה ראש ישיבה, דוד — בעל המלחמות — היה עוסק בהלכה של איסור והיתר, וכדומה.

בתקופה זו אינם נכתבים חיבורים הסטוריים אלא במקרה, מחמת איזו סבה מן החוץ: מגלת תענית נכתבה, בכדי שיהיה קלינדר הסטורי זה מורה על הימים שאירעו בהם מאורעות משמחים ולפיכך אסור לאדם מישראל להתענות באותן הימים. סדר עולם רבה נכתב לשם ישוב הסתירות שבין ספרי המקרא ובין תורה שבעל פה. אגרת רב שרירא גאון נכתבה בתור תשובה על שאלות ששאלו ממנו אנשי קירואן בענינים הנוגעים לאמונה בתורה שבעל פה ובענינים הנוגעים להלכה ולמעשה, וכדומה.

אבל על מאורע גדול כמרידת בר־כוכבא, למשל, לא נשארה שום הרצאה הסטורית, חוץ מרמזים אגדיים שבתלמוד. ספרו של יוספום פלאביוס

3 Zunz, Synag. Poesie d. Mittelalt. ² 9. — 4 ברכות י"ג א'. —

על המלחמות עם הרומיים, שנכתב עברית, נאבד. מי יודע, אפשר שנדון הספר לגניזה מפני שהיה נחשב פלאביוס לבוגד בעמו. ואפשר גם כן שנאבד הספר, פשוט, מחמת שהיו מזלזלים בכלל בדברים הסטוריים.

התיחסות רשלנית זו אל כתיבת דברי הסטוריא עוברת כחוט השני דרך הדורות הבינונים ועד הדורות האחרונים. כמעט כל הכרוניקות לא נכתבו לשם הסטוריא, אלא מחמת סבה צדדית: הראב״ד כתב את ספר הקבלה לתכלית ויכוח עם הקראים. ר׳ אליהו קפשאלי כתב את ספר ההסטורי „תנא דבי אליהו״ בשעה שהיתה המגפה שוררת בקנדיא ולא היה בכחו להתרכז ולעסוק בכובד ראש בתלמוד תורה, ולפיכך הסיח דעתו והפנה את לבו לדבר קל ככתיבת דברי הסטוריא, שהם מבדחים קצת. ר׳ אברהם זכות כתב את ס׳ יוחסין כדי שיהא אפשר לברר דברי הלכה בעזרת סדרי יוחסין של רז״ל, והוא כותב הקדמה ארוכה מעין התנצלות על עסקו בהסטוריא. ר׳ גדליה ן׳ יחיא כתב את ספרו שלשלת הקבלה לא מפני שהיה מרגיש צורך פנימי להתעסק במקצוע ההסטוריא, אלא מפני שרצה לעשות נחת רוח לבנו הנער, שהיה אוהב דברי אגדות וספורים, ליום שנעשה בר מצוה. אפילו ר׳ נתן נטע הנובר, זה הגבר שעלה בגורלו לסבול כל אותן הצרות והפורעניות, שעברו על ראשם של אבותינו בימי חמילניצקי, ושבדרך נס נמלט מארץ הדמים, — גם הוא, עד ראיה זה, לא כתב את ספרו „יון מצולה״ מפני שראה חובה לעצמו לקבע לדורות זכרון כל אותן הפרעות והגזירות, אלא מפני שהיה צריך להוצאות הדפסה של ספר דרשותיו על התורה, ולפיכך כתב ספר חריף למכירה, כדי שתהיה לו הכנסה להדפסת ספר הדרשות.

ולא רק לכתיבת דברי הסטוריא, אלא אפילו לקריאתן היו מתיחסים בכל הזמנים בהתרשלות ובקלות ראש. ר׳ יוסף קארו אוסר קריאת ענינים הסטוריים לא רק בשבת, אלא אפילו בחול, והרמ״א בא ומתיר. אפילו אדם כר׳ יעקב עמדין עוסק בכובד ראש במשא־ומתן ארוך, אם מותר לקרא בספרי הסטוריא בשבת, והוא הולך ועושה הפרש בין הסטוריא והסטוריא:

יש לחלק בדבר, שסופרי דברי מלכי ישראל (אצ״ל דברי חכמי הדורות, כמו צמח דוד חלק ראשון וס׳ יוחסין חלק ראשון) הם נחשבים כספרי קדש ממש, כיון שאין עסקיהם אלא בעניני מקרא ותלמוד, ככה ס׳ יוסיפון העברי, חלקיו הראשונים רובם ככולם מעניני ישראל ונסים שנעשו להם, הללו ודאי מותרין לקרותן גם בשבת (רק לא בקבע, במקום בטול ד״ת, דלא עדיפי מכתובים שגזרו שלא לקרות בהן בשבת, מפני בטול בה״מ), חוץ מספורי הבלים שנקבעו בתוכו [של ס׳ יוסיפון], כמעשה נתקניבור והנמשך מאלכסנדרוס מוקדון, כי זה הספור כולו אינו מדברי יוסיפון עצמו, אלא תוספת שהכניסו בו מעתיקיו, ליפותו בשו״א, ומלאוהו מהבלי חרטומי מצרים, וזה ודאי אסור גם בחול בקבע וכנזכר.

אמנם כפרו הששי (שקראו מלהמות ה') שהוא המובחר ומסולת שבו, מצוה לקרותו בימי בין המצרים, אבל לא בשבת, מפני שצער הוא לנו, וכן דברי הימים למלכי צרפת ותוגרמה של ר' יוסף הכהן אני אוסרו לקרות בו בשבת לגמרי מה"ט, לפי שעיקר הענינים שמביא ממאורעות ישראל, ישראוי לדעתם, הם מעניני גזרות שמד, והשאר דברים בטלים. ומטעם זה בעצמו יש לאסור קריאת ס' שבט יהודה בשבת, אע"פ שנזכרים בו מעשי נסים רבים שאירעו לאבותינו, מפני הדברים המעציבים ומדאיבים נפש הקוראם. אבל בחול נכון וראוי לכל איש יהודי לעיין בו ולידע עניניו, וירויח ממנו כמה דברי חכמה, ועל כולם יזכה על ידו בספור נפלאות ה' לאומתנו הקדושה הנרדפת מעת היותה, עיני ה' עלינו שלא עזבנו לכלותנו, והקים על סלע רגלינו נגר כל הקמים עלינו. לכן אני אומר מצוה היא על כל אדם מישראל להיות בקי בספר נהמד הלז לזכור חסדי ה' עלינו בכל הדורות, כי לא תמנו בכל השמדות הרבות המשוממים הרעיונים, ובאגב ילמוד מתוכו דברים מתוקים ויקרים, לב נבון יקנה דעת בדרכי הויכוח, ותשובות באנשי און מדיחי ישראל. — —

אך סד"ה של רי"כ דבר מועט הוא הנמצא בו ממה שעבר על אבותינו, המצטרך אלינו ישראוי לנו לדעתו, ויש לעיין באותן דברים בחול בלבד, ורובו ככולו מד"ה של מלכי או"ה שעברו ואין צורך בידיעתן כלל, ואסורה הקריאה בהם בקביעות כנ"ל (וכן הדבר בח"ב של ס' יוחסין וח"ב של צמח דוד מקרה אחד להם) אלא לעתות הטיול כדחליש לבא מגרסא וביומי דפגרי בהו רבנן, כדי ללמוד מתוכן לשון נקי וצח, גם כדי שלא להיות הת"ח ערום מידיעה בקורות הימים ושינויי הזמנים, למען ידע להשיב שואלו דבר, ולא יהא נחשב פתי וסכל בעניני העולם. אף לפעמים יש בו נפקותא לענין ספורי דברי הימים השייכים אל אומתנו ללמוד מאלה על אלה, או יצא ממנו למוד עצה ותבונה בעסקי עולם הנצרכים לנו ג"כ, ביחוד בענין השתדלות והפקת רצון אצל מלכים ושרים.[5]

כך היו הדברים נמשכים כמעט עד הדורות האהרונים. מספרים, שהרב יעקב יוסף איטלינגר מברלין, בן דורו של צונץ, היה אומר: — אם תרצו לידע איזה טבק היה מריח רש"י שאלו את צונץ, ואם תרצו לידע מה אמר רש"י שאלו אותי. —

אלפים שנה היתה הספרות ההסטורית שלנו נמצאת תחת הרושם של המימרה הקלאסית: — אם באנו לכתוב אין אנו מספיקין[6], — ולא יפלא איפוא, אם למרות מה שהיהדות היא עולמית גם בזמן גם במקום, אף על פי כן אנו עניים כל כך במקצוע ההסטוריא, עד שספרו של ר' משה שטיינשניידר על הביבליוגרפיא של הספרות ההסטורית בעברית[7] אינו כולל יותר מן 317 נומרין, אף על פי שהכנים לתוך נומרין אלו גם תעודות בודדות, תקנות, הרצאות, ביוגרפיות, וכדומה.

ועוד זאת: חמר הסטורי זה עוסק ראשו ורבו באותו מקצוע שהיה תופס המקום היותר חשוב בחיי העם: במקצוע הספרות והצרות. אבל אין הוא עסוק ביהדות המדינית ויהדות הכלכלית. האומה היתה מפנה את את לבה למה שהיה בולט ושליט בחייה.

החמר של ההסטוריא המדינית והכלכלית מצוי במקומות אחרים: בכרכים של שאלות ותשובות הרבנים, בפנקסי הקהלות, וכדומה.

5 ספר כיר וקציעה (על טיר או"ח), אלטונא תקכ"א, סי' ש"ז. — 6 שבת י"ג ב'. —
7 Die Geschichtsliteratur der Juden, Frankfurt a. M., 1905. —

I. מגלת תענית

מגלת תענית היא לוח הסטורי לשנים עשר חדשי השנה, הכולל רשימת ל"ה ימים שאירעו בהם מאורעות חשובים, רובם נצחונות לאומיים, ולפיכך נעשו אותן הימים ימים טובים שהיו אסורין בתענית ובמספד. ימים אלו היו מעין ימים טובים לחצאין, בחינת חולו של מועד. לימים אלו רומז בעל ס' יהודית, בְּסִפְרוֹ (ח' ו') שיהודית היתה צמה בכל ימי אלמנותה, חוץ מערבי שבתות, שבתות, ערבי ראשי חדשים, ראשי חדשים, ימי החגים וימי שמחה (καὶ Χαρμοσυνῶν) של בית ישראל.

יש לשער שבבלל היו עוד לוחות מעין זה של מגלת תענית מצויים בישראל.

לכאורה היתה מגלת תענית נקראת בשם „מגלה" סתם, שכן מצינו שהיא מובאת בלשון „כל הכתוב במגילה" [1].

לפי זמנה עולה מגלת תענית כמעט עד לימות הספרים האחרונים שבמקרא.

התנאים היו מתיחסים אליה בכבוד גדול, כמעט כמו אל דברי מקרא [2], עד שהיו מדייקים בה הרבה, ולפעמים היו מחולקים בפירושה, והיו מביאים דבריה בלשון „כתוב" [3].

היתה מסורת [4] שמגלת תענית נכתבה על ידי [ר' אלעזר בן] חנינה בן חזקיה בן גרון וסיעתו, „שהיו מחבבין את הצרות". ר' אלעזר היה לפי יוספוס מנהיג המרידה נגד הרומיים. המגלה נכתבה איפוא שנים מועטות קודם חרבן בית שני. אותן ימים טובים שמוזכרים במגלה היו נוהגין קודם החרבן בכל תקפם [5], ורק משחרב הבית בטלה מגלת תענית [6], כי באו הצרות והשכיחו את המועדים. אמנם לא כל המועדים של מגלת תענית בטלו. שהרי אנו מוצאים אפילו נסיון לגזור תענית בחנוכה, ולא הצליח נסיון זה מחמת שיום טוב של חנוכה היה מקובל יותר מדאי באומה [7].

---

1 משנה נוסח דבני מערבא הוצאת W. H. Lowe תענית ב'. – 2 ע' למשל, רש"י שבת י"ג ב'. – 3 השוה משנה תענית ב' ח': כל הכתוב במגלת תענית „דלא למספד"– לפניו אסור, לאחריו מֻתָּר. רבי יוסי אומר לפניו ולאחריו אסור. „דלא לאתענאה בהון"– לפניו ולאחריו מֻתָּר. רבי יוסי אומר לפניו אסור, לאחריו מֻתָּר. – 4 ע' שבת י"ג ב', וע' הלכות גדולות הוצ' הילדסהיימר צד 615. – 5 ע' משנה תענית ב' ח'. – 6 ע' בבלי ר"ה י"ח ב', והשוה ירו' דפוס קרוטושין תענית ס"ו. מגלה פ"ש, נדרים מ'. – 7 ע' ר"ה י"ח ב': מעשה וגזרו תענית בחנוכה בלוד וירד ר"א ורחץ ורבי יהושע וסיפר, ואמרו להם צאו והתענו על מה שהתעניתם. א"ר יוסף: שאני חנוכה, דאיכא מצוה. אמר לו אביי: ותיבטיל איהי ותיבטיל מצותה. אלא אמר רב יוסף: שאני חנוכה דמפרסם ניסא.

למגלת תענית יש ערך גדול לתולדות התקופה החשמונאית ושלאחריה, כי חוץ מספרי החשמונאים ויוספוס בלאביזם אין ספרים הסטוריים על אותה התקופה.

המגלה כתובה בלשון ארמית בסגנון קצר ומצומצם. בזמן מאוחר, אחר חתימת התלמוד, נתחבר בעברית אסכוליון (פירוש מדרשי) למגלה. ברגיל היו מדפיסים האסכוליון בצדה של המגלה, באופן שגופה של המגלה היה יוצא מעין משנה והאסכוליון — מעין גמרא. אבל לא תמיד מכוון האסכוליון למאורעות הנכונים שרמוזים בדברי המגלה, כי היו אותן המאורעות רחוקים מזמנו, ולפיכך הוא מוציא בעל כרחו כמה פעמים הדברים חוץ מעיקר ענינם. ביחוד יש לו נטיה לפרש המאורעות שאינם מחוורים לו כל צרכם על נצחונות הפרושים בויכוחיהם עם הצדוקים.

המגלה ערוכה על סדר החדשים ולא על סדר הזמנים של המאורעות. לפי סדר הזמנים אפשר לחלק המאורעות הרמוזים במגלה לחמשה פרקים:

א. קודם תקופת החשמונאים,
ב. תקופת החשמונאים,
ג. תקופת הרומיים עד המרידה הגדולה (בשנת 65 לסה"נ),
ד. המרידה הגדולה (66—65 לסה"נ),
ה. תערובת.

ציטטות ממגלת תענית נמצאות בספרות התלמודית: במשנה (תענית ב׳ ה׳), בתלמוד בבלי (תענית י"ב א׳, ט"ו ב׳, י"ז ב׳, י"ח א׳ וב׳, מגלה ה׳ ב׳, ו׳ א׳, מנחות ס"ה א׳, ראש השנה י"ח ב׳, י"ט א׳, בבא בתרא קט"ו ב׳) ובתלמוד ירושלמי (בבא בתרא ס"ז עמודים א׳ וד׳, מגלה ע׳ עמוד ג׳). גם בא זכר המגלה בס׳ יהודית (ה׳ ו׳: „ימי שמחה של בית ישראל") ואצל יוספוס (קדמוניות י"ב י׳ ה׳).

ביבליוגרפיא:

בפעם הראשונה נדפסה מגלת תענית עם האסכוליון ע"י ר׳ שמואל לאטיף, מנטובה רע"ג. משאר הדפוסים יש להעיר על הוצאת א. נאיבואיר בספר סדר החכמים וקורות הימים חלק ב׳, אוכספורד תרנ"ג, עמוד 3—25, ועל הוצאת ג. דאלמן בספר Aramäische Dialektproben ליפסיא 1896. — ביבליוגרפיא מפורטת אצל:

1. M. Steinschneider, Die Geschichtsliteratur der Juden, Frankf. a. M. 1905, § 7.
2. E. Schürer, Geschichte d. jüd. Volkes I³,157.

ובעבודה החשובה על מגלת תענית של

3. S. Zeitlin, Megillat Taanit as a source for jewish chronology and history in the hellenistic and roman periods (JQR, N. S., IX 71-102, X 49-80, 237-290).

אִלֵּין יוֹמַיָּא דִּי לָא לְהִתְעַנָּאָה בְּהוֹן וּמִקְצָתְהוֹן דִּי לָא לְמִסְפַּד בְּהוֹן:

א. מִן רֵישׁ יַרְחָא דְנִיסָן וְעַד תְּמָנְיָא בֵּיהּ אִתּוֹקַם תְּמִידָא דִּי לָא לְמִסְפַּד בְּהוֹן: וּמִתְּמָנְיָא בֵּיהּ וְעַד סוֹף מוֹעֲדָא אִתּוֹתַב חַגָּא דִּי לָא לְמִסְפַּד:

ב. בְּשִׁבְעָה בְּאִיָּר חֲנֻכַּת שׁוּר יְרוּשְׁלֶם דִּי לָא לְמִסְפַּד: בְּאַרְבְּעַת עֲשַׂר בֵּיהּ נְכִיסַת פִּסְחָא זְעֵירָא דִּי לָא לְמִסְפַּד: בְּעֶשְׂרִין

אלה הימים שאין להתענות בהם, ומקצתם[8] שאין לספד בהם.

א. מראש חדש ניסן ועד שמונה בו הוקם התמיד[9] שלא לספד בהם: ומשמונה בו ועד סוף המועד[10] נקבע חג[11] שלא לספד:

ב. בשבעה באייר חנוכת חומת ירושלים[12] שלא לספד: בארבעה עשר בו שחיטת פסח קטן[13] שלא לספד:

---

8 וקצת מהם חמורים וקדושים יותר, שאפילו בהספד גם כן אסורים.

9 הוקם התמיד מחדש (עי׳ שמות מ׳ י״ז וכ״ט). בעל האסכוליון מפרש, שהוקם התמיד מחדש אחר שנצחו הפרושים את הצדוקין, ותקנו שיהא קרבן התמיד בא מתרומת הלשכה, מפני שלא הוקבע חובה על היחיד להביאו, ו„כשנגברו עליהם ונצחום התקינו שיהיו שוקלים שקליהם ומניהין אותן בלשכה" (ועי׳ גריץ III 5, צד 9—568). ולדעת צייטלין החג הוא לזכר חנוכת בית שני, כשחזרו מבבל, על פי עזרא ו׳ ט״ו (לפי העי׳ מב״ג לירח אדר, ומסכים עם עזרא השלישי ז׳ ה׳ וקדמוניות י״א ד׳ ז׳). לפי שמות כ״ט באים אחר כך שבעת ימי מלואים, והשוה מנחות מ״ה א׳ ר׳ יהודה אומר פרשה זו (יחז׳ מ״ה י״ח) אליהו עתיד לדורשה, אמר לו ר׳ יוסי מלואים הקריבו בימי עזרא כדרך שהקריבו בימי משה. לפי זה המאורע הבא הוא המשך של זה.

10 עד הסוף של חג הפסח.

11 כן צריך להיות: אִתּוֹתַב חַגָּא (כ״י פרמה). והכוונה: בט״ז יָמים, משמונה בניסן ועד סוף הפסח, אסור להתענות ולספד. והנוסח הרגיל „אתותב חגא דְשָׁבוּעַיָּא" אין לו שום מובן, וכדי ליישבו נדחקו המפרשים להכנים לכאן ענין המחלוקת בין הפרושים והצדוקים על דבר הלשון „ממחרת השבת" שבהנפת העומר (ויקרא כ״ג י״א) וקביעת חג השבועות (עי׳ מנחות ס״ה א׳), ואין לזה שום שייכות לשמונה בניסן.

12 „בשני מקומות כתוב במגלה הזאת חנוכת ירושלים (כאן ולקמן ז׳ אלול) דלא למספד: אחד כשעלו ישראל מהגולה (נחמיה ו׳ ט״ז) ואחד כשפרצוה מלכי יון וגדרוה בית חשמונאי" (אסכוליון). והנה חנוכת ירושלים ע״י החשמונאים לא נודעה ממקום אחר, ורז״ל (ירו׳ סנהדרין י״ט ב׳, תוספתא סנהדרין ג׳ ד׳ ו׳, וכן בבלי סנהדרין ט״ז א׳) מדברים רק על חנוכת החומה של נחמיה (נחמיה י״ב כ״ז ואילך), שהיתה אחר כ״ה אלול (שם ו׳ ט״ו). לפי זה סובר גריץ (III 5 563) שגמר בנין החומה ע״י נחמיה היה באלול וחנוכתה היתה לאחר חצי שנה, ז׳ באייר, כשהיתה ירושלים כבר מיושבת. ולדעת דאלמן ז׳ אייר הוא נוסח שני אל ז׳ אלול, ובמקום ז׳ אלול צריך להגיה כ״ז אלול.

13 פסח שני (עי׳ במדבר ט׳ י״א ואילך). ולסברת צייטלין נעשה פסח קטן למין חג לאומי, מפני שבתקופת המלחמות של החשמונאים עם היונים היו חלות כמה מלחמות בימות האביב, בחדש ניסן, ולא היו יכולים לעשות קרבן הפסח במועדו, מחמת שהחשמונאים היו ג״כ כהנים גדולים ורחוקים מבית המקדש, ולפיכך נדחה לי״ד באייר.

תְּלָתָא בֵּיהּ נְפַקוּ בְּנֵי חַקְרָא מִירוּשְׁלֶם: בְּעֶשְׂרִין וְשִׁבְעָה בֵּיהּ אִתְנְטִילוּ כְּלִילָאֵי [מִ]יהוּדָה וּ[מִ]ירוּשְׁלֶם:

ג. בְּאַרְבְּעַת עֲשַׂר בְּסִיוָן אֲחִידַת מִגְדַּל צוּר: בְּחַמְשַׁת עֲשַׂר בֵּיהּ וּבְשִׁתַּת עֲשַׂר בֵּיהּ גְּלוֹ אֱנָשֵׁי בֵּית שְׁאָן וֶאֱנָשֵׁי בִקְעָתָה: בְּעֶשְׂרִין וְחַמְשָׁה בֵּיהּ אִתְנְטִילוּ דִימוֹסָנָאֵי מִיהוּדָה וּמִירוּשְׁלֶם:

ד. בְּאַרְבְּעַת עֲשַׂר בְּתַמּוּז עֲדָא סְפַר גְּזֵירָתָא דִּי לָא לְמִסְפַּד:

בעשרים ושלשה בו יצאו בני חַקְרָא [14] מירושלים: בעשרים ושבעה בו ניטלו [מסֵי] הכתר [15] מיהודה ומירושלים:

ג. בארבעה עשר בסיון נכבש מגדל צור [16]: בחמשה עשר בו ובששה עשר בו גלו אנשי בית שאן ואנשי בקעת יזרעאל [17]: בעשרים וחמשה בו ניטלו גובי המכס [18] מיהודה ומירושלים:

ד. בארבעה עשר בתמוז נתבטל ספר הגזרות [19] שלא לספד:

---

14 על כיבוש מצודת הַקְרָא (ἄκρα בצפונית־מערבית של ירושלים) וגירוש ההילניים משם ע' א' לחשמונאים י"ג נ'–נ"ב.

15 ניטלו (=נתבטלו) מסי המלכות (στέφανος מס הכתר, וכן בסורית: כלילא). ע' א' לחשמונאים י"א ל"ה (והשוה י"ג ל"ט), שביטל דימיטריום השני – אולי בימי יונתן – גביית מכס המלכות ושאר המסים מעם היהודים. מאורע זה היה חשוב כל כך, עד שהתחילו מונים מאותה שנה תאריך חדש (ע' א' לחשמונאים י"ג מ"ב).

16 לפי האסכוליון מרומז כאן המאורע של כיבוש קיסרין ע"י בני החשמונאים. לדעת גריץ מגדל צור היינו בֵּית צוּר, והכוונה לכיבוש בית צור שאצל חברון ע"י שמעון, שגרש משם את ההילניים (ע' א' לחשמונאים י"א ס"ה–ס"ו, והשוה שם י"ד ל"ג). ולסברת צייטלין מכוון כאן לכיבוש בירת אנטוניא וגירוש פלורוס מירושלים (יוספוס מלחמות ב' ט"ו ו') בשנת י"ב למלכות נירון (שנת 65 לסה"נ), ואותו היום שקובע יוספוס למאורע זה מקביל לי"ד סיון.

17 על גלות הגויים יושבי בית שאן (Scythopolis) ובקעת יזרעאל מספר יוספוס (קדמוניות י"ג י' ג', מלחמות א' ב' ז'): בשעת המלחמה שהיתה לבני הורקנוס, אנטיגנוס ואריסטובלוס, עם שמרון, מכר להם אפיקרטוס, שר צבאו של אנטיוכוס הקיזיקאי, בכסף את סקיתופולים (=בית שאן) והמקומות שבגבולה, כלומר כל הארץ מסקיתופולים עד הר הכרמל, היינו כל בקעת יזרעאל.

18 דימוסנאי=δημοσιῶναι=publicani=גובי המכס. השערה על המאורע של ביטול המסים ע' גריץ 4—573, III⁵ ודאלמן 33. ולפי צייטלין היה מאורע זה אחר גירוש פלורוס, ומוזכר אצל יוספוס (קדמוניות ב' ט"ז ה'), כשדבר אגריפס אל העם על צורך השלום והוכיחם על שפסקו לשלם המסים לקיסר.

19 „שהיה כתוב ומונח לצדוקין ספר גזירות, אלו שנסקלין ואלו שנשרפין, אלו שנהרגין ואלו שנחנקין.. ואותו יום שבטלוהו עשאוהו יום טוב" (אסכוליון). זה היה כשנטתה המלכה שלומית אלכסנדרה לצדם של הפרושים (ע' גריץ 568 III⁵). על מאורע זה מספר יוספוס (קדמוניות י"ג ט"ז ב'): „והמלכה שלומית אלכסנדרה מסרה את כל העניינים בידי הפרושים, נתנה צו גם לעם לשמוע בקולם, וקיימה מחדש את כל תוספות הלכותיהם של הפרושים על התורה, שהיו נוהגות קודם לכן על ידי הפרושים ונתבטלו אחר כך על ידי הורקנוס המיה". ולדעתו של קאסיל (מביאו

ה. בְּחַמְשַׁת עֲשַׂר בְּאָב זְמַן אָעֵי כָהֲנַיָּא דִּי לָא לְמִסְפַּד: בְּעֶשְׂרִין וְאַרְבְּעָה בֵּיהּ תַּבְנָא לְדִינַנָא:

ו. בְּשִׁבְעָה בֶּאֱלוּל [יוֹם] חֲנֻכַּת שׁוּר יְרוּשְׁלֶם דִּי לָא לְמִסְפַּד: בְּשִׁבְעַת עֲשַׂר בֵּיהּ אִתְנְטִילוּ רוֹמָאֵי [מִיהוּדָה וּ]מִירוּשְׁלֶם: בְּעֶשְׂרִין וּתְרֵין בֵּיהּ תַּבְנָא לְקַטָּלָא רַשִׁיעַיָּא:

ז. בִּתְלָתָא בְּתִשְׁרֵי אִתְנְטִילַת אַדְכָּרְתָא מִן שְׁטָרַיָּא:

ה. בחמשה עשר באב זמן עצי כהנים [20] שלא לספד: בעשרים וארבעה בו חזרנו לדיננו [21]:

ו. בשבעה באלול [22] יום חנוכת חומת ירושלים שלא לספד: בשבעה עשר בו ניטלו הרומיים [23] [מיהודה ו]מירושלים: בעשרים ושנים בו שַׁבְנוּ להרוג את הרשעים [24]:

ז. בשלשה בתשרי נתבטלה האזכרה [25] מן השטרות:

ציטלין) מרומז כאן למאורע שהיה בזמנו של יונתן, שאלכסנדר באלאס ודימיטריוס נתנו ליהודים זכיות ובטלו גזירות היונים (א׳ לחשמונאים י׳).

[20] זמן עצי הכהנים והעם, שהיו משפחות ידועות מנדבות עצים למזבח. לפי בעלי המשנה (תענית ד׳ ה׳) היו תשעה ימים, ולבאורה היה ט״ו באב (ואצל יוספוס מלחמות י״ז ו׳ בטעות: י״ד באב) החשוב שבהם. על חג זה אמר רבן שמעון בן גמליאל (משנה תענית ד׳ ח׳): לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים.

[21] „בימי מלכות יון היו דנין בדיני הגוים. וכשגברה יד בית השמונאי בטלום והיו דנין בדיני ישראל. ואותו היום שבטלום עשאוהו יום טוב" (מדברי האסכוליון). לפי גריץ (III⁵, 576) היה דבר זה בימי אגריפס הא׳, ולדעת דאלמן על פי רשיונו של ליסיאש (א׳ להשמונאים ו׳ נ״ט). ולדעת ציטלין טעות של מעתיק יש כאן, לפי שבתחלה היה „עשרים ושמונה", כמו שנראה ממה שבכ״י מינכן (בבא בתרא קט״ו ב׳) יש כאן בפירוש כ״ח אב במקום כ״ד, ובפי׳ רשב״ם יש כ״ד טבת במקום כ״ח אב, ומזה מוכח שהמאורע של כאן עיקרו כ״ד טבת, ולא כ״ד אב.

[22] מאורע זה חוזר אולי לימות יונתן, שלפי א׳ להשמונאים י׳ מ״ה נתן לו דימיטריוס ליונתן רשות לקומם חומת ירושלים ונתן לו לתכלית זו ממון מאוצרו. ואפשר שמרומז כאן מאורע מעין מה שהיה בימי שמעון, שבנה חומת ירושלים, כמו שמסופר א׳ לחשמונאים י״ג י׳.

[23] אתנטילו רומאי (=ניטלו הרומיים). ובכ״י פרמה: נפקו. על גירוש חילי הרומיים של אגריפס מירושלים בשנת 65 קודם סה״נ מספר יוספוס במלחמות ב׳ י״ז ח׳ (ועי׳ צייטלין JQR. NS, X, 266-8).

[24] לדעת צייטלין הוא המשך הקודם, שהמתינו לחיילות הרומיים שיחזירו כלי זיינם ויצאו (כמסופר אצל יוספוס, שם).

[25] אזכרת שם שמים. „שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל, ואמרו להם: אין לכם חלק באלהי ישראל, – ולא היו מזכירין שם שמים בפיהם. וכשגברו בית חשמונאי ונצחום התקינו שיהיו כותבין שם שמים, ואפילו בשטרות. וכך היו כותבין: בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול שהוא משמש לאל עליון (עי׳ א׳ לחשמונאים י״ג מ״ב). וכששמעו חכמים בדבר אמרו: וכי מזכירין שם שמים בשטרות? למחר פורע זה את חובו וקורע את שטרו ונמצא שם שמים מוטל באשפה! ובטלום.

ח. בְּעֶשְׂרִין וּתְלָתָא בְּמַרְחֶשְׁוָן אִסְתְּתַר סוֹרֵיגָה מִן עֲזַרְתָּא: בְּעֶשְׂרִין וַחֲמִשָּׁה בֵּיהּ אֲחִידַת שׁוּרַת שָׁמְרוֹן: בְּעֶשְׂרִין וְשִׁבְעָה בֵּיהּ תָּבַת סָלְתָּא לְמִסַּק עַל מַדְבְּחָא:

ט. בִּתְלָתָא בְּכִסְלֵו אִתְנְטִילוּ סֵימָוָתָא מִן דָּרְתָא: בְּשִׁבְעָה בֵּיהּ יוֹם טָב: בְּעֶשְׂרִין

ה. בעשרים ושלשה במרחשון נסתר [26] הסורג [27] מן העזרה: בעשרים והמשה בו נכבשה חומת שומרון [28]: בעשרים ושבעה בו שבה הסולת לעלות על המזבח [29]:

ט. בשלשה בכסלו ניטלו הפסלים [30] מן העזרה [31]: בשבעה בו יום טוב [32]:

ואותו היום עשו אותו יום טוב" (אסכוליון). ולפי צייטלין מרומז כאן מאורע של המרידה נגד הרומיים, אחר המאורעות הקודמים של י"ז וכ"ב אלול, כשנתגרשו הרומיים מכל וכל ונתבצרו בהיכל המלך הציתו היהודים אש בהיכל ועשו כלה באויב ביום ג' תשרי. וכשהשליכו מעליהם את עול הרומיים יחד עם מלכותו של אגריפס סילקו הזכרת שם הקיסר מתוך שטרות פומביים ומטבעות. לפי שקודם לכן היו נוהגין לכתב „בשנת כך וכך למלכות קיסר פלוני שברומה", ועכשיו בשניצחו לרומיים ושרפו היכלו של אגריפס קבעו מטבעות הרשות, שהיה כתוב בהן „השנה הראשונה לגאולת ישראל". דבר זה מוכח מדברי יוספוס (מלחמות ב' י"ז ח'), שקובע למאורע זה ביום ו' לחדש Gorpiaeus שחל בשנת 65 לסה"נ ביום ג' תשרי (כ"ד סיפטימבר).

[26] לשון סתירת הבנין.

[27] מחיצה קלועה כסורג מסביב למזבח (ע' יוספוס מלחמות ה' ה' ב'), שבנו היונים בעזרה ושהביאו שם קרבנות. כנראה הוא המאורע שעליו מסופר א' לחשמונאים ד' מ"ג–מ"ו, שכשגרש יהודה את היונים (בשנת 165 קודם סה"נ) נתצו את מזבח העולה והשליכו האבנים אשר נטמאו. ולזה מכוון גם בעל האסכוליון: „מפני שבנו יונים מקום בעזרה והיו מעמידים בתוכו הזונות, וכשתקפה יד החשמונאים נטלוהו מהן וסתרוהו".

[28] ע"י יוחנן הורקנוס, קרוב לשנת 108 קודם סה"נ (קדמוניות י"ג י' ג', מלחמות א' ב' ז').

[29] שבה הסולת של המנחה למשפטה הראשון להיות נקרבת על המזבח, „מפני שהיו הצדוקין אוכלין מנחת בהמה" (אסכוליון). יש כאן רמז למאורע מעין א' לחשמונאים א' ח'.

[30] סימותא (=הפסלים)=σημαῖαι, ביחיד סִימָא. מצינו אצל יוספוס (מלחמות ב' ט' ב') שצוה טיבריוס על פילטוס להעמיד בירושלים צורות איקונין שלו הנקראות בשם סימאות.

[31] דרתא הוא תרגום של חצר, והכוונה לעזרה. לפי גריץ (III⁵, 563) המכוון כאן לפסלי היונים שהעמידו בעזרה, וכמו שכתב בעל האסכוליון: מפני שבנו הגוים סימאות בעזרה, וכשגברה יד בית חשמונאי בטלום והוציאום משם, ובאותו היום שבטלום עשאוהו יום טוב". ולסברת דאלמן (Aram. Dialektproben 33) הכוונה לדגלי הצבא המצוירים שהכנים הפריטור פילטוס למצודת אנטוניא (ע' יוספוס קדמוניות י"ח ג' א', מלחמות ב' ט' ב'–ג') ושאפשר שהיתה מצודה זו נחשבת גם כן לחצר המקדש החיצונה.

[32] יום טוב. סתם ולא פירש מה הוא המאורע שגרם ליום טוב זה. לפי האסכוליון: „יום שמת הורדוס". אולם לפי יוספוס (קדמוניות י"ז ח', מלחמות ב' א' א'–ג') מת הורדוס קודם הפסח, בסוף אדר או בתחלת ניסן. ולדעת צייטלין מכוון

וְחַד בֵּיהּ יוֹם הַר גְּרִזִּים [דִּי לָא לְמִסְפַּד]:
בְּעֶשְׂרִין וַחֲמִשָּׁא בֵּיהּ יוֹם חֲנֻכַּת תְּמָנְיָא יוֹמִין דִּי לָא לְמִסְפַּד:

י. בְּעֶשְׂרִין וּתְמָנְיָא בְּטֵבֵת יְתִיבַת כְּנִישְׁתָּא עַל דִּינָא:

יא. בִּתְרֵין בִּשְׁבָט יוֹם טָב וְדִי לָא לְמִסְפַּד: בְּעֶשְׂרִין וּתְרֵין בֵּיהּ בְּטֵילַת עֲבִידְתָּא דַּאֲמַר סָנְאָה לְהֵיתָאָה לְהֵיכְלָא דִּי לָא לְמִסְפַּד: בְּעֶשְׂרִין וּתְמָנְיָא בֵּיהּ אִתְנְטִיל אַנְטְיוֹכוֹס [מַלְכָּא] מִן יְרוּשְׁלֶם:

יב. בִּתְמָנְיָא וּבְתִשְׁעָה בַּאֲדָר יוֹם

בעשרים ואחד בו יום הר גרזים [33]: [שלא לספד]: בעשרים וחמשה בו יום הנוכת שמונה ימים [34] שלא לספד:

י. בעשרים ושמונה בטבת ישבה הכנסת על הדין [35]:

יא. בשנים בשבט יום טוב [36] שלא לספד: בעשרים ושנים בו בטלה העבודה שאמר השונא להביא להיכל [37] שלא לספד: בעשרים ושמונה בו ניטל אנטיוכוס [המלך] מירושלים [38]:

יב. בשמונה ובתשעה באדר יום

זה לנצחון על קיסטיוס שהיה לפי יוספוס (מלחמות ב׳ י״ט) ביום ה׳ לחדש Dius בשנת י״ב לנירון, היינו 65 לסה״נ, ביום 25 נוומבר שהוא ז׳ כסלו. ולא הזכיר בעל המגלה את המאורע בפירוש, מפני שהיה חדש עדיין וידוע לכל באותו הזמן.

[33] חורבן מקדש השמרונים שבהר גרזים ע״י יוחנן הורקנוס (קדמוניות י״ג ט״ו א׳, מלחמות א׳ ב׳ ו׳) בשנת 128 קודם סה״נ.

[34] „בימי מלכות יון נכנסו בית חשמונאי להיכל ובנו את המזבח וסידוהו בסיד ותקנו בו כלי שרת והיו מתעסקין בו ח׳ ימים״ (אסכוליון). ועי׳ א׳ לחשמונאים ד׳ נ״ט.

[35] „מפני כשהיו צדוקין יושבין בסנהדרין ינאי המלך ושלמינון המלכה יושבת אצלו, ולא אחד מישראל יושב עמהן, חוץ משמעון בן שטח, והיו שואלין תשובות והלכות ולא היו יודעין להביא ראיה מן התורה.. עד שנסתלקו כולן וישבה סנהדרי ישראל על דעתה. ובאותו היום שנסתלקה סנהדרין של צדוקין.. עשאוהו יום טוב״ (מדברי האסכוליון). ולדעת צייטלין היה מאורע זה אחר הנצחון על קיסטיוס ביום ז׳ כסלו. לפי יוספוס (מלחמות ב׳ כ׳ ג׳) נתאספו המנהיגים במקדש לבחר ראשים לנהל ענין המלחמה עם הרומיים, וודאי היה עסקם אז גם כן למנות בעלי ממשלה במקום אותם שבטלו למן ג׳ תשרי. זו היתה הפעם הראשונה שנכנסה סנהדרין לאסיפה לאחר שגלתה וישבה ארבעים שנה בחניות (שבת ט״ו א׳, עבודה זרה ח׳ א׳).

[36] סתם ולא פירש המאורע, ולכאורה היה ידוע בימים ההם ולא היה צורך לפרשו.

[37] ששלח קיום קליגולה קיסר רומה את פסל. דמותו להעמידו בהיכל, ולפי שנהרג (24 ביאנואר 41 לסה״נ) בטלה גזרתו ולא העמידו את הפסל בהיכל (עי׳ אסכוליון ויוספוס קדמוניות י״ח ה׳ ח׳, מלחמות ב׳ י׳ ה׳, והשוה תוספתא סוטה י״ג ז׳, בבלי סוטה ל״ג א׳, ירו׳ סוטה כ״ד ושהש״ר ח׳ ט׳).

[38] מכוון להסתלקותו של אנטיוכוס V איבפטור מירושלים, שהיה מיצר על הר הבית (א׳ לחשמונאים ו׳ כ״ח–ס״ב, ב׳ להשמ׳ י״ג א׳–כ״ו) ויהודה ומחנהו לא יכלו לעמוד נגדו, והשנה (163 קודם סה״נ) היתה שנת שמיטה והיה רעב, ופתאם שמע שפיליפוס הלך ללכד את אנטיוכיא, ועל כן מהר בעצתו של ליזיאש לעשות שלום עם היהודים, כדי שיוכל לילך להגין על עיר ממלכתו, ושם נהרג בידי דימיטריוס I (א׳ לחשמ׳ ז׳ א׳–ד׳). ולזה מכוון, כנראה, גם בעל האסכוליון.

תְּרוּעַת מִטְרָא: בִּתְרֵין עֲשַׂר בֵּיהּ יוֹם טוּרְיָנוֹס: בִּתְלָת עֲשַׂר בֵּיהּ יוֹם נִיקָנוֹר: בְּאַרְבְּעַת עֲשַׂר בֵּיהּ וּבַחֲמֵשֶׁת עֲשַׂר בֵּיהּ יוֹמֵי פוּרַיָּא אִנּוּן דִּי לָא לְמִסְפַּד: בְּשִׁתַּת עֲשַׂר בֵּיהּ שָׁרִיו לְמִבְנֵי שׁוּר יְרוּשְׁלֵם דִּי לָא לְמִסְפַּד: בְּשִׁבְעַת עֲשַׂר בֵּיהּ קָמוּ עַמְמַיָּא עַל פְּלֵיטַת סָפְרַיָּא בִּמְדִינַת כַּלְקִיס וּבֵית זַבְדִּין וַהֲוָה פֻרְקָן לְבֵית יִשְׂרָאֵל: בְּעֶשְׂרִין בֵּיהּ צָמוּ עַמָּא לְמִטְרָא וּנְחַת לְהוֹן: בְּעֶשְׂרִין וּתְמָנְיָא בֵּיהּ אֲתָת בְּשׂוֹרְתָא טָבְתָא לִיהוּדָאֵי דְּלָא יְעֻדּוּן מִן אוֹרַיְתָא דִּי לָא לְמִסְפַּד;

לָהֵן [כָּל] אֱנָשׁ דִּיהֲוֵי עֲלוֹהִי וּמִן־קֳדָמַת דְּנָא] אֱסָר בִּצְלוֹ.

תפלת המטר[39]: בשנים עשר בו יום טוריָנוס[40]: בשלשה עשר בו יום ניקנור[41]: בארבעה עשר בו ובחמשה עשר בו ימי פורים הם, שלא לספד: בששה עשר בו התחילו לבנות חומת ירושלים, שלא לספד: בשבעה עשר בו קמו הגוים על פליטת ספרין במדינת כלקיס ובית זבדין והיתה הצלה לבית ישראל[42]: בעשרים בו ישב העם בתענית על הגשמים וירדו להם: בעשרים ושמונה בו באה בשורה טובה ליהודים שלא יתבטלו מן התורה[43], שלא לספד:

חוץ מכל איש שיהיה עליו [ומקודם לכן] איסור של נדר[44]:

---

39 ומן הסתם נתקבלה תפלתם וירדו להם גשמים.

40 אי אפשר שיהא זה מכוון למיתת טראיאנוס, כמו שמפרש האסכוליון, לפי שטראיאנוס מת מיתה טבעית ובחדש אבגוסטוס, לאחר שהזר לרומה מסלחמתו עם הפרתים. חג זה של י״ב אדר נתבטל אחר כך מחמת שביום זה נהרגו שמעיה ואחיה אחיו (עי׳ בבלי תענית י״ח ב׳ וירוש׳ תענית ס״ו). ובירוש׳ מגלה ע״ג ותענית ס״ר הנוסח: יום טִירְיוֹן, ולא נהירא.

41 יום ניקנור, שנצחוהו במלחמה (א׳ לחשמונאים ז׳ מ״ש), וזה היה בשנת קנ״ב לשטרות, שהיא 161 קודם סה״נ.

42 אולי תצדק הסברא שעיקר ס פ ר י א־סְפַּרְיָא והיא העיר צפורייא (Sepphoris) שבפלך כלקיס (Chalcis) בגליל. בית זבדין היתה בדרך דמשק צפונית־מזרחית של פלך כלקים (מלחמות ז׳ ז׳ א׳). המאורע שייך איפוא למרידה הגדולה נגד הרומיים. אחר שנצחו היהודים לקיסטיוס התחילו הגוים (=עממיא) שבצוריא לרדף את היהודים (מלחמות ב׳ כ׳ ב׳, Vita ו׳), ביחוד בצפורין, שרוב יושביה היו ממפלגת השלום והיו הורגים בבני מפלגת המלחמה או מוכרים אותם לעבדים. רק כשבא יוספוס לגליל, בימי האביב (י״ז באדר) בשנת 66 לסה״נ, היתה להם הרוחה („והוה פרקן", וכן מסופר במלחמות ג׳ ד׳ א׳) עד שנכבש הגליל ע״י הרומיים.

43 כלוי׳ שנתבטלה הגזרה (אולי של הדרינוס קיסר) שגזרו על תלמוד תורה בשנת 40—139 לסה״נ. אולם מאורע זה הוא מאוחר ביותר. וצייטלין מכוון למאורע זה בשנת 164 קודם סה״נ.

44 כוונתו: אדם שחל עליו נדר של תענית וכיוצא בזה מקודם לכן הריהו עומד באיסורו ואין הוא מחויב לחשוש לימים טובים שבמגלת תענית.—ללשון ל ה ן כ ל א נ ש וכו׳ השוה ירוש׳ מגלה ע״ג: להן אינש דיהוי עלוי אעין ובכורין, וכן במגלת בני חשמונאי פסוק ע״א: להן כל אנש די איתי עלוהי מן קדמת דנא יודה ויצלה קדם אלהיה.— ב צ ל ו. לשון תפלה, וכאן הוא בהוראה מושאלת לענין נדר, וכן הריסותי ידי אל ה׳ (בראי׳ י״ד כ״ב) מתורגם ארמית בצלו ידי, וכיוצא בזה השם εὐχή בתרגום הע׳ שמשמש גם להתפלה גם לנדר.

II. סדר עולם רבה

סדר עולם נקרא גם כן בשם סדר עולם רבה, מפני שהיו נוהגים למן שנת רע"ד לחדפים בסופו ספר מאוחר שנקרא בשם סדר עולם זוטא.

סדר עולם רבה הוא כרוניקה עתיקה, המיוחסת לר' יוסי בן חלפתא, תלמידו של ר' עקיבא (כמאה שנים אחר החרבן). כרוניקה זו מתחלקת לשלש בבות: בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא. כל בבא כוללת עשרה פרקים. הכרוניקה מתחילה מאדם הראשון והולכת ומפרטת למאורעות העולם עד דניאל ומסיימת בחרבן הבית.

סדר עולם זוטא הוא ספר קטן הערוך בקיצור נמרץ כדי להוציא יחוס של ראשי הגולה מבית דוד ולהחשיבם ביותר. לתכלית זו הוציא בעל הסדר יחוס של פ"ט דורות מאדם הראשון ואילך מתוך סדר עולם רבה, וכשבא אל דוד המלך העמיד בצדו את הכהנים הגדולים והנביאים וכך הוא ממשיך והולך עד יהויקים וממנו הוציא יחוסם של ראשי הגולה ואצלם העמיד לראשי הישיבות.

סדר עולם זוטא הוא קצר ונוסחה שלו הוא משובש ואין בו לקורא ענין רב, ולפיכך לא ראינו צורך להביא קטעים מתוכו.

ביבליוגרפיא:

1. סדר החכמים וקורות הימים מאת א. נאיבויאיר, ח"ב, עמודים 88—26 ,VIII—X

2. מבוא להסדר עולם רבה מאת ב. ראטנער, ווילנה תרנ"ד.

3. סדר עולם רבה מאת הגר"א, ווילנה תרנ"ז.

4. F. Lazarus, Die Häupter d. Vertriebenen (Jahrbücher für jüd. Gesch. u. Lit. von Dr. N. Brüll, X Jhrg., Frankf. a. M. 1890).

5. M. Steinschneider, Geschichtsliteratur §§ 6, 9.

א. הנביאים[1].

הר״י הוא אומר וְנִסְתַּם גיא הרי — — ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש בימי עזיה מלך יהודה (זכריה י״ד ה׳), חזון ישעיהו בן אמוץ — — בימי עֻזִּיָּהוּ — — (ישעיה א׳ א׳), דבר ה׳ אשר היה אל הושע בן בארי בימי עֻזִּיָּה — — (הושע א׳ א׳), דברי עמוס — — אשר חזה על ישראל בימי עזיה מלך יהודה — — שְׁנָתַיִם לפני הָרָעַשׁ (עמוס א׳ א׳), דבר ה׳ אשר היה אל מיכה הַמֹּרַשְׁתִּי בימי יותם אחז יחזקיה מלכי יהודה (מיכה א׳ א׳), — מלמד שכלן נתנבאו בפרק אחד, אבל אי אתה יודע מי קדם את מי. כיון שאמר תחלת דבר ה׳ בהושע[2] (הושע א׳ ב׳), ובעמוס הוא אומר שנתים לפני הרעש (עמוס א׳ א׳), ובישעיה הוא אומר בשנת מות המלך עזיהו (ישעיה ו׳ א׳), והוא היה ביום הרעש, דכתיב וַיָּנֻעוּ אמות הספים[3] (שם ו׳ ד׳), דבר ה׳ אשר היה אל מיכה המרשתי בימי יותם אחז יחזקיהו מלכי יהודה (מיכה א׳ א׳), — מלמד שכלן קדמו את מיכה[4].

חזון עובדיה — — (עובדיה א׳). אימתי היתה מלחמה זו? בימי יהושפט: ומלך אין באדום (מלכים א׳ כ״ב מ״ח). ומשנפלו אדומים בימי יהושפט לא העמידו מלך עד היום. ומשנפלו ארמים בימי אלישע לא עמדו, אלא שנתעוררו בימי אחז ונפלו. משנפלו פלשתים בימי חזקיהו לא העמידו מלך עד היום. משנפלו מלכי אשור בימי חזקיהו לא העמידו מלך על כל הארץ עד היום. ומשנפלה מצרים ביד נבוכדנצר לא נתנשאת עוד על הגוים עד היום, שנאמר ומן הממלכות תהיה שפלה ולא תתנשא עוד על הגוים (יחזקאל כ״ט ט״ו).

וּבְנֵי זֶרַח זִמְרִי וְאֵיתָן וְהֵימָן וְכַלְכֹּל וָדָרַע (דברי הימים א׳ ב׳ ו׳), — אלו נתנבאו במצרים. וּבְנֵי קֹרַח אַסִּיר וְאֶלְקָנָה וַאֲבִיאָסָף (שמות ו׳ כ״ד), — אלו נתנבאו במדבר[5] ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו[6] (דברים ל״ד ט׳).

וישלח ה׳ איש נביא אל בני ישראל (שופטים ו׳ ח׳), — זה היה פנחס. ויבא איש אלהים אל עלי (שמואל א׳ ב׳ כ״ז), — זה היה אלקנה. הֵמָּה יִסַּד דָּוִיד וּשְׁמוּאֵל הָרֹאֶה בֶּאֱמוּנָתָם (דברי הימים א׳ ט׳ כ״ב), — אלו ארבע ועשרים משמרות כהונה ולויה. גד החוזה ונתן הנביא התקינו מעשה הבית עם דוד, אסף והימן וידותון נתנבאו בימי דוד. אחיה אמר לשלמה הבית הזה אשר אתה בֹנֶה אם תלך בחקותי — — ושכנתי בתוך בני ישראל ולא אעזב את עמי ישראל (מלכים א׳ ו׳ י״ב—י״ג), ובאחרונה אמר לו יען אשר היתה זאת עמך ולא שמרת בריתי — — קָרֹעַ אקרע את הממלכה מעליך ונתתיה לעבדך (שם י״א י״א). שמעיה אמר לרחבעם לא תעלו ולא תלחמון עם אחיכם בני ישראל — — כי

---

1 פרק כ׳. — 2 כלו׳ שהיה הושע תחלה לארבעה נביאים שנתנבאו באותו הפרק. — 3 ואף על פי שהכתוב אומר בפירוש: וינעו אמות הספים מקול הקורא, מכל מקום הוא דורש כאן התנועעות הספים מחמת הרעש. — 4 לפי שבמיכה לא נזכר עזיהו, שמלך קודם יותם. — 5 לפי שנזכרו בס׳ שמות בשעת יציאת מצרים. — 6 ומובר שסמיכת משה לנבואה היתה.

מאתי נהיה הדבר הזה (שם י״ב כ״ד), ובאחרונה כשברחו מפני שִׁישַׁק היה דבר ה׳ אל שמעיה לאמר נכנעו לא אשחיתם — — (דברי הימים ב׳ י״ב ז׳).

עדו הנביא נתנבא על המזבח בבית אל: ויאמר מִזְבֵּחַ מזבח כה אמר ה׳ הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו — — (מלכים א׳ י״ג ב׳), ועזריהו בן עוֹדד היתה עליו רוח אלהים ויֵּצא לפני אסא ויאמר לו — — (דברי הימים ב׳ ט״ו א׳—ב׳). ובעת ההיא בא חנני הָרֹאֶה אל אסא מלך יהודה ויאמר אליו — — (שם ט״ז ז׳). וגם ביד יהוא בן חנני הנביא דבר ה׳ אל בַּעְשָׁא ואל ביתו — — (מלכים א׳ ט״ז ז׳). מיכיהו אמר לאחאב כה אמר ה׳ הראית את כל הֶהָמוֹן הגדול הזה הנני נותנו בידך היום — — (שם כ׳ י״ג), ובשניה אמר לו לֵךְ התחזק ודע וראֵה את אשר תעשה — — (שם כ״ב), ובשלישית אמר לו יען אשר אמרו ארם אלהי הרים ה׳ ולא אלהי עמקים הוא — — (שם כ״ח). ואיש אחד מבני הנביאים אמר אל רעהו בדבר ה׳ הכיני נא — — (שם ל״ה), — זה היה מיכיהו. ובאחרונה אמר לו: מי יְפַתֶּה את אחאב — — (שם כ״ב כ׳). ובימי יהושפט: ויצא אל־פניו יהוא בן־חנני החוזה ויאמר אל המלך יהושפט — — (דברי הימים ב׳ י״ט ב׳), וַיַחֲזִיאֵל בן זכריהו — — (שם כ׳ י״ד), ויתנבא אליעזר בן־דֹדָוָהוּ מִמָּרֵשָׁה על יהושפט לאמר (שם ל״ז). ובימי יהורם: ויבא אליו מכתב מאליהו הנביא — — (שם כ״א י״ב). ובימי יהואש: וישלח בהם נביאים להשיבם אל ה׳ — — (שם כ״ד י״ט), ורוח אלהים לבשה את זכריה בן יהוידע הכהן — — (שם כ׳). ובימי אמציה: ואיש האלהים בא אליו לאמר המלך אל יבוא עמך צבא ישראל — — (שם כ״ה ז׳), — זה היה אמוץ אחיו[ז]. ובימי אחז: ושם היה נביא לה׳ עֹדֵד שמו ויֵּצא לפני הצבא — — ויאמר להם — — (שם כ״ח ט׳).

יואל ונחום וחבקוק נתנבאו בימי מנשה, ומפני שלא היה מנשה כשר לא נקראו על שמו. וכן הוא אומר: וידבר ה׳ אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו ויבא ה׳ עליהם את שרי הצבא — — (שם ל״ג י׳—י״א). דבר ה׳ אשר היה אל צפניה בן כושי — — בימי יאשיהו בן אמון מלך יהודה (צפניה א׳ א׳), דברי ירמיהו בן חלקיהו — — בימי יאשיהו בן אמון מלך יהודה — — (ירמיה א׳ א׳—ג׳), וגם איש היה מתנבא בשם ה׳ אוריהו בן שמעיהו — וישמע המלך יהויקים — — (ירמיה כ״ו כ׳—כ״א), הית היה דבר ה׳ אל יחזקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים על נהר כבר (יחזקאל א׳ ג׳), — כלם נתנבאו סמוך לחרבן. ברוך בן נריה ושריה בן מחסיה ודניאל איש חמודות — — כלם בימי נבוכדנצר. מרדכי היהודי, חגי, זכריה ומלאכי—כלם נתנבאו בשנת ד׳ לדריוש.

אתה מוצא בהן[ח] עשרה שנאמר בהן איש האלהים, ואלו הן: משה ואלקנה[ט] ושמואל, דוד[י], שמעיה ועדו ואליהו ואלישע, מיכה ואמוץ. שמואל וחנני נקראו הרואים, שנאמר בהם הרואה (שמואל א׳ ט׳ ט׳) הרואה (דה״ב ט״ז ז׳). יחזקאל ודניאל[יא] נאמר בתם בן אדם.

ז וכן מצינו (מגלה י׳ ב׳, סוטה י׳ ב׳): אמר ר׳ לוי, דבר זה מסורת בידינו מאבותינו אמוץ ואמציה אחים היו. — ח בנביאים שנמנו למעלה בפרק זה. — ט לפי מה שנאמר לעיל כי „ויבא איש אלהים אל עלי״—זה היה אלקנה. — י כן כתוב בנחמיה י״ב כ״ד: במצות דויד איש האלהים. — יא דניאל ח׳ י״ז.

ב. חרבן בית ראשון[12].

בן עשרים ואחת שנה צדקיהו במלכו ואחת עשרה שנה מלך. ויהי בשנה התשיעית למלכו, בחדש העשירי, בעשור לחדש, בא נבוכדראצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלים ויחנו עליה ויבנו עליה דָיֵק סביב. ותבא העיר במצור עד עשתי עשרה שנה למלך צדקיהו. בחדש הרביעי בתשעה לחדש ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ. ותבקע העיר וכל אנשי המלחמה יברחו ויצאו מהעיר לילה דרך שער בין החומותים אשר על גן המלך, וכשדים על העיר סביב, וילכו דרך הערבה. וירדפו חיל כשדים אחרי המלך וישיגו את צדקיהו בערבות יריחו וכל חילו נפצו מעליו. ויתפשו את המלך ויעלו אותו אל מלך בבל רבלתה בארץ חמת וידבר אתו משפטים. וישחט מלך בבל את בני צדקיהו לעיניו וגם את כל שרי יהודה שחט ברבלתה. ואת עיני צדקיהו עור ויאסרוהו בנחשתים ויבאהו מלך בבל בבלה ויתנהו בית הפקודות עד יום מותו[13]. כל עשרים ושמונה יום[14] היה מקרקר קיר ושוע אל ההר, וכן הוא אומר: ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבוכדנאצר מלך בבל[15], ובמקום אחר הוא אומר בעשור לחדש, ואומר בשנת שמונה עשרה לנבוכדראצר[16], מה תלמוד לומר תשע עשרה ומה תלמוד לומר שמונה עשרה? אלא תשע עשרה משמלך ושמונה עשרה לכבוש יהויקים. מה תלמוד לומר בשבעה לחדש[17] ומה תלמוד לומר בעשור לחדש[16]? בשבעה להדש נכנסו גוים להיכל ונטלו את הים ואת המכונות ואת העמודים, והיו מקרקרין בו שביעי שמיני ותשיעי עד שפנה היום, שנאמר קדשו עליה מלחמה קומו ונעלה בצהרים אוי לנו כי פנה יום כי ינטו צללי ערב[19]. עם חשכה הציתו בו את האור ונשרף בעשור לחדש. ועל אותו הדור הוא אומר כי ידעתי את יצרו[20] — —, ואומר כי אנכי ידעתי את מֶרְיְךָ — — כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תַּשְׁחִתוּן[21] — —. וכן בצדקיהו הוא אומר: וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים, ויקש את ערפו וַיְאַמֵּץ את לבבו מִשּׁוּב אל ה׳ אלהי ישראל. גם כל שרי הכהנים והעם הרבו למעול מעל ככל תֹּעֲבוֹת הגוים ויטמאו את בית ה׳ אשר הקדיש בירושלים. וישלח ה׳ אלהי אבותיהם עליהם ביד מלאכיו הַשְׁכֵּם ושלוח, כי חמל על עמו ועל מְעוֹנוֹ. ויהיו מַלְעִבִים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו עד עלות חמת ה׳ בעמו עד לאין מרפא. ויעל עליהם את מלך כשדים ויהרג בחוריהם בחרב בבית מקדשם ולא חמל על בחור ובתולה זקן וישיש, הכל נתן בידו. וכל כלי בית האלהים הגדולים והקטנים וְאֹצְרוֹת בית ה׳ ואוצרות המלך ושריו, הכל הביא בָבֶל. וישרפו את בית האלהים וינתצו את חומת ירושלים וכל ארמנותיה שרפו באש וכל כלי מחמדיה להשחית. וַיֶּגֶל השארית מן החרב אל בבל ויהיו לו ולבניו לעבדים עד מְלֹךְ מַלְכוּת פָּרָס. למלאות דבר

---

[12] פרק כ״ז. — [13] ירמיה נ״ב ד׳—י״א. — [14] מן תשעה להדש הרביעי, משהבקעה העיר, עד שבעה לחדש החמישי עשרים ושמונה יום. — [15] מלכים ב׳ כ״ה ח׳. — [16] ירמיה נ״ב כ״ט. — [17] מלכים ב׳ כ״ה ח׳. — [18] ירמיה נ״ב ד׳. — [19] שם ו׳ ד׳. — [20] דברים ל״א כ״א. — [21] שם כ״ז וכ״ט.

ה׳ בפי ירמיהו עַד רָצְתָה הארץ את שבתותיה כל ימי הָשַּׁמָּה שָׁבָתָה לְמַלְּאות שבעים שנה [illegible]. רבי יוסי אומר חמשים ושתים שנה לא עבר איש ביהודה, לקיים מה שנאמר על ההרים אשא בכי ונהי ועל נאות מדבר קינה כי נצתו מבלי איש עֹבֵר [illegible] — —. רבי יוסי אומר שבע שנים נתקיים המקרא הזה בארץ ישראל: גפרית ומלח שרפה כל ארצה [illegible] — — .

ויכה אותם מלך בבל וימיתם בְּרִבְלָה בארץ חֲמָת וַיִּגֶל יהודה מעל אדמתו. זה העם אשר הגלה נבוכדראצר בשנת שבע יהודים שלשת אלפים ועשרים ושלשה. בשנת שמונה עשרה לנבוכדראצר מירושלים נפש שמונה מאות שלשים ושנים. בשנת שלש ועשרים לנבוכדראצר הגלה נבוזראדן רב טבחים יהודים נפש שבע מאות ארבעים וחמשה, כל נפש ארבעת אלפים ושש מאות [illegible] שלש גליות ארבעה אלפים ושש מאות, ומבנימין ומשאר השבטים ז׳ אלפים שגלו עם יהויכין [illegible].

[illegible] דברי הימים ב׳ ל״ו י״ג—כ״א. — [illegible] ירמיה ט׳ ט׳. — [illegible] דברים כ״ט כ״ב. — [illegible] ירמיה נ״ב כ״ח—ל׳. — [illegible] מלכים ב׳ כ״ד ט״ז.

III. מגלת בני חשמונאי

חג החנוכה הוא חג חשוב מאד, זכר להשתחררות האומה מתחת עול זרים. לכאורה, היו צריכין להשתמר על חג גבורים זה הרבה זכרונות ספרותיים. אף על פי כן אין לנו אלא שרידים מועטים. רבותינו, בעלי המשנה, שסדרו מסכת שלמה לכל חג וחג, חוץ מחג השבועות, זכרו אפילו את חג הפורים והקדישו לו מסכת בפני עצמו, מסכת מגלה, ואת חג החנוכה לא זכרו. ולא עוד, אלא שכשחשבו על „הַלֵּל זה" מי אמרו (פסחים קי"ז א') הרי הם מונים כל החגים, ואפילו פורים שאין אומרים בו הלל, ואינם מזכירים את ימי החנוכה, שאומרים בהם הלל. נראה, פשוט, שהיו נמנעים מלהזכיר חג זה. סבת הדבר אינה ידועה בבירור. יש לשער שצאצאי החשמונאים לא זכו לחבה יתרה אצל האומה: הם נטלו לעצמם תאר של מלך, ולפי המקובל באומה אפשר שיהיו מלכים רק מבית דוד, והחשמונאים הם כהנים ולא בני מלכים. ועוד שהיו בני החשמונאים עומדים תדיר על צדה של כת הצדוקים, ולא על צדם של הפרושים, והפרושים הרי היו הממשיכין לפעולת החסידים הראשונים בישראל והם היו רבותינו בעלי הספרות התלמודית והמדרשית. וקשה היה, שאותם הפרושים עצמם שהיו קובעים יום טוב ושמחה ביום המיתה של בני בניהם של החשמונאים, כמו אלכסנדר ינאי, — שהם עצמם יהיו קובעים בספרות הלאומית מקום חשוב לספורים על חייהם ומעשיהם של החשמונאים. ועוד סברה יש בטעם מיעוט המשא-ומתן הספרותי על החשמונאים: ודאי היה קשה הדבר מחמת טעם פוליטי-מדיני להרחיב הדבור על מאורעות מעין פריקת עול הרומיים על ידי החשמונאים. היה בכך מקום לחשש, שמא יקניטו את המושלים הרומיים על ידי ספורי שבחים בכבוד מרידות החשמונאים נגד רומה.

רק בזמן מאוחר, כשנשתקעה קצת השנאה לאותם המלכים הרשעים שהיו מבני החשמונאים, ולא נשאר אלא הבוז הלאומי להורדוס בלבד, ואולי גם מחמת שהיתה כבר השעה מוכשרת לדבר על אותן המאורעות המדיניים בלי שום פחד מפני ממשלת רומה, — רק אז התחילו חושבים שכדאי הדבר לעסוק בספור על מעשי המאורעות ההן ולקבען בספרות. אז—בזמן מאוחר לפי הערך, כמה מאות שנה אחר החרבן, כמאתים שנה אחר חתימת התלמוד — כתב יהודי אחד, בבלי (לדעת גינצברג) או סורי (לדעת לוי), את הספר בני חשמונאי, או—כמו שנהגו האחרונים לקרותו— מגלת בני חשמונאי או מגלת אנטיוכס. אין לנו ידיעה ברורה על הזמן

שבו נכתבה מגלה זו. הראשון שמביא שמה הוא בעל ס׳ הלכות גדולות (אולי רב שמעון מקיירא), שכתב:[1] „זקני בית שמאי ובית הלל כתבו מגלת בית חשמונאי, ועד עכשיו לא עלה לדורות[2] עד שיעמוד כהן לאורים ותומים". אולם ידיעה זו, שנכתבה מגלת בני חשמונאי כמאה שנה קודם הרבן הבית, אין לה בסיס נכון, כי דברי האגדה שבמגלה באים ומוכיחים על עצמם שנכתבו בזמן מאוחר הרבה לזמן אותן המאורעות, עד שאי אפשר היה כבר להבהין אמתת המאורעות ולְדַיֵּק בזמניהם. רק המסורה באה וְשִׁפְּרָה, כדרכה, לספר זה בזקנה מופלגת, כדי ליתן תוקף לחשיבותו, ולפיכך היה מפורסם באומה שמגלת בני חשמונאי נכתבה עוד בדורם של החשמונאים עצמם. בדעה זו החזיק בתומו גם רב סעדיה גאון, שאמר בספר הגלוי: „שכתבו בני חשמונאי יהודה ושמעון ויוחנן ויונתן ואלעזר בני מתתיה ספר במה שעבר עליהם, הדומה לספר דניאל בלשון הכשדים"[3].

מתחלה נערכה המגלה בלשון ארמית, שהיו נוהגים לכתב בה ספרי הסטוריא, כמו טוביה, יהודית, ספר א׳ לחשמונאים, מגלת תענית ועוד. הלשון הארמית של מגלת בני חשמונאי דומה הרבה לארמית של מקרא. לרוב חשיבותה היתה המגלה משמשת לקדמונים מקור הסטורי בנוגע לפרטי תקופת החשמונאים. כן הוציאו מתוכה את האגדה על הנס של פך השמן.

לאחר זמן תרגמוה ללשון עברית ועל ידי תרגום זה קבלה פרסום גדול באומה. יש שהיו מעמידין אותה במדרגה אחת עם מגלת אסתר, כן משמע, למשל, מדברי רב נסים מקירואן בהקדמתו לס׳ המעשיות: „ולא אחדל מלהביא האגדות מקורות כלל האומה שהיתה בצוקה ונחלצה, חוץ ממה שנמצא בכתוב, כמו מגלת אסתר, מגלת בני חשמונאי וכל הנכלל בעשרים וארבעה הספרים ממה שקרה להאבות והקדמונים מצוקות וצרות ונושעו מהן, מפני שזה כתוב ונודע, אולם אזכור מה שיעמדו עליו וידעוהו רק קצת בחירי האנשים"[4]. מדברי רב נסים אלה אנו רואים את גודל ערכה של המגלה אצלם. בגופה הארמי היו נוהגין קדושה יתרה, כמו בספרי המקרא, וכן מעיד רב סעדיה גאון (בהקדמת ספר הגלוי)—והוא לא היה מכיר עדיין את המגלה בתרגומה העברי, אלא בגופה הארמי,— שהיתה המגלה מופסקת פסוקים וערוכה בנקודות וטעמים על דרך כתבי

[1] ספר הלכות גדולות, ברלין תר"ן, עמוד 615. — [2] כוונתו: לא נקבעה המגלה לדורות בתוך כתבי הקדש. — [3] זכרון הגאון רב סעדיה אלפיומי וספריו מאת א"א הרכבי, פטרבורג תרנ"ב, עמוד קנ"א. — [4] תהלה למשה, ספר היובל לכבוד ר"מ שטיינשניידר, ליפסיא תרנ"ו, עמוד 20.

הקדש. וכן מצינו שמסתייע רב סעדיה לראיה על דבריו בפסוק מן המגלה[5], פשוט כמו שרגילים אנו להביא פסוק מספרי המקרא.

בכלל הראה רב סעדיה חבה יתרה למגלה זו ותרגמה לערבית וגם כתב הקדמה לתרגומו זה. הקדמה זו לא הגיעה לידנו. יש סברא שעשה זאת בניגוד להקראים, שהיו חושבים חג החנוכה להמצאה של הרבנים.

חוץ מן התרגום הערבי והעברי נעשה מן המגלה בזמן קדום גם תרגום פרסי. התרגום העברי נחשב אחר כך למקור וממנו נעשו תרגומים לרומית, גרמנית וספרדית.

בהמשך הזמנים נתפשט המנהג לקרא את המגלה בבית הכנסת בימי החנוכה, והפוסקים היו מעיינים בדבר אם רשאין או אין רשאין לברך עליה[6]. זהו סימן שנתקדשה כבר המגלה במעלה יתרה.

הסופרים היו מכניסים אותה לתוך כמה כ"י יחד עם חמש המגלות של מקרא או עם שאר ספרי הכתובים. יש שהכניסוה אפילו לתוך כ"י אחד עם התורה. היו נוהגין לקבע לה מקום קודם מגלת אסתר. בתימן נהגו לכתבה עם תרגום ערבי פסוקים פסוקים, פסוק ארמי ופסוק ערבי, בדרך שנהגו לעשות בספרי המקרא.

---

[5] זכרון הגאון וכו׳, עמוד קס"א. – [6] כן כתב ר׳ ישעיה דטראני הזקן בתוס׳ רי"ד לסוכה דף מ"ב: „וכן נמי מקום שנוהגין לקרות מגלת אנטיוכס לחנוכה אין ראוי לברך עליה".

ביבליוגרפיא:

1 בית המדרש מאת אהרן יילינק חדר ו׳, עמוד V—IX, 1—8.

2 לקט מדרשים מאת שלמה אהרן ווירטהיימר, ירושלים תרס"ג, עמוד ו׳—י"ג.

3) M. Gaster, The scroll of the Hasmonaeans (Transactions of the 9th internat. Congr. of orientalists II, 1893, pp. 1—32),

ביבליוגרפיא מפורטת אצל

4) G. Dalman, Grammatik d. jüd.—paläst. Aramäisch, 2 Aufl., Lpz. 1905, p 7—8.

5) H. Malter, Saadia Gaon, his life and works, Philadelphia 1921, pp. 173,355

(א) ויהי בימי אַנְטְיוֹכוֹס מלך יון מלך גדול וחזק היה ותקיף בממשלתו וכל המלכים ישמעו לו: (ב) הוא כבש מדינות רבות ומלכים חזקים והחריב טירותם והיכליהם שרף באש ואנשיהם בבית האסורים אסר: (ג) הוא בנה מדינה גדולה על חוף הים להיות לו לבית מלכות ויקרא לה מדינת אַנְטְיוֹכְיָא על שמו: (ד) וגם בַּגְרַס [ז], משנהו בנה לו מדינה אחרת לנגדה ויקרא לה מדינת בגרס וכן שמותן עד היום הזה: (ה) בשנת עשרים ושלש שנים למלכו היא שנת מאתים ושלש עשרה שנים לבנין בית האלהים [ח] שם פניו לעלות לירושלים: (ו) ויען ויאמר לשריו הלא ידעתם כי יש עם היהודים אשר בירושלים בינינו לאלהינו אינם מקריבים ודתינו אינם עושים ודתי המלך הם עוזבים לעשות דתם: (ז) גם הם מיחלים ליום שברון המלכים והשלטונים ואומרים מתי ימלוך עלינו מלכנו ונשלוט בים וביבשה וכל העולם ינתן בידינו, אין כבוד למלכות להניח אלה על פני האדמה: (ח) עתה בואו ונעלה עליהם ונבטל מהם את הברית אשר כורת להם שבת ראש חדש ומילה: (ט) וייטב הדבר בעיני שריו ובעיני כל חילו: (י) באותה שעה קם אנטיוכוס המלך וישלח את ניקנור משנהו בחיל גדול ועם רב ויבוא לעיר יהודה לירושלים: (יא) ויהרוג בה הרג רב ויבן בָּמָה בבית המקדש במקום אשר אמר אלהי ישראל לעבדיו הנביאים שם אשכין שכינתי לעולם: (יב) במקום ההוא שחטו את החזיר ויביאו את דמו לעזרת הקדש: (יג) ובהיות זה כאשר שמע יוחנן בן מתתיה כי זה המעשה נעשה נמלא קצף והמה וזיו פניו נשתנה וַיִּוָּעֵץ בלבו מיד מה שיוכל לעשות על זה: (יד) ואז יוחנן עשה לו חרב שתי זְרָתוֹת אָרְכָּהּ וזרת אחת רחבה והיא תחת בגדיו עטוכה: (טו) ויבא לירושלים ויעמד בשער העיר ויקרא לשוערים ולשומרים ויאמר להם אני יוחנן בן מתתיה הכהן הגדול של היהודים באתי לבוא לפני ניקנור: (טז) ואז באו השוערים והשומרים ויאמרו לניקנור הכהן הגדול של היהודים עומד בשער ויען ניקנור ויאמר להם בוא יבוא: (יז) אז יוחנן הובא לפני ניקנור ויען ניקנור ויאמר ליוחנן אתה הוא אחד מן המורדים אשר מרדו במלך ואינם רוצים בשלום מלכותו: (יח) ויען יוחנן לפני ניקנור ויאמר אדוני עתה באתי לפניך אשר תרצה אעשה: (יט) ויען ניקנור ויאמר ליוחנן אם כרצוני אתה עושה קח חזיר ושחטהו על הבמה וְהָבֵא מִדָּמוֹ לעזרת הקדש ותלבש בגדי מלכות ותרכב על סוס המלך וכאחד מאוהבי המלך תהיה: (כ) וכאשר שמע יוחנן השיבו דבר אדוני אני ירא מבני ישראל פן ישמעו כי עשיתי כן ויסקלוני באבנים עתה יצא כל איש מלפניך פן יודיעו לבני ישראל: (כא) אז ניקנור הוציא מלפניו כל איש: (כב) בעת ההיא נשא יוחנן בן מתתיה עיניו לשמים וְתִקֵּן תפלתו לפני רבון העולמים ויאמר אלהי ואלהי אבותי אברהם יצחק ויעקב: (23) אל תתנני נא ביד הערל הזה כי אם יהרגני ילך וישתבח בבית דגון אלהיו ויאמר אלהי נתנו בידי: (כד) באותה שעה פסע עליו שלש פסיעות ויתקע

[ז] צ״ל בַּגְדָס (בּדלית) =Bacchides. — [ח] מאתים ושלש עשרה שנים לבנין בית האלהים. ובסדר עולם רבה פרק ל׳ ובתלמוד עבודה זרה ט׳ א׳ מלכות פרס בפני הבית ל״ד שנה. מלכות יון בפני הבית ק״פ שנה — סך הכל רי״ד שנה.

החרב בלבו וישלך אותו חלל בעזרת הקדש: (כה) ענה יוחנן ואמר לפני אלהי השמים אלהי אל תשים עלי חטא כי הרגתי את הערל הזה בבית המקדש כן תתן עתה את כל העמים אשר באו עמו להצר לבני ישראל אשר בירושלים: (כו) אז יצא יוחנן ביום ההוא וילחם בעמים ויהרג בהם הרג רב ויברח העם פליטי החרב באניה אל אנטיוכוס המלך: (כז) ומספר ההרוגים אשר הרג ביום ההוא שבע מאות ושנים ושבעים אלף אשר היו הורגים אלה לאלה: (כח) בשובו בנה עמוד על שמו[9] ויקרא לו מַקַבִּי[10] ממית החזקים: (כט) ויהי כאשר שמע אנטיוכס המלך כי נהרג ניקנור משנהו צר לו מאד וישלח להביא בגרס הרשע המטעה את עמו: (ל) ויען אנטיוכוס המלך ויאמר לבגרס הלא ידעת אם לא שמעת אשר עשו לי בני ישראל הרגו חילי ויבזו מחנותי ושרי: (לא) עתה על נכסיכם אתם בוטחים או על בתיכם אשר לכם באו ונעלה עליהם ונבטל מהם הברית אשר כרת להם אלהיהם שבת ראש חדש ומילה: (לב) אז קם בגרס הרשע וכל מחנותיו ויבאו לירושלים: (לג) ויהרג בהם הרג רב ויגזור בה גזרה גמורה על שבת ראש חדש ומילה: (לד) בהיות זה כאשר היה דבר המלך נחפז מצאו איש אשר מל בנו ויביאו האיש ואשתו ויתלו אותם כנגד הילד: (לה) וגם אשה אשר ילדה בן אחרי מות בעלה ותמל אותו לשמונה ימים ותעל על חומת ירושלים ובנה מהול בידה: (לו) ותען ותאמר לך אומרים בגרס הרשע ברית אבותינו לא תבטל ממנו ולא מבני בנינו וַתַּפֵּל בנה לארץ וַתִּפֹּל אחריו וימותו שניהם ורבים מבני ישראל היו עושים כן בימים ההם ולא שָׁנו ברית אבותם: (לז) בזמן ההוא אמרו בני ישראל אלה לאלה באו ונשבות במערה פן נחלל את יום השבת וילשינו אותם לפני בגרס: (לח) אז שלח בגרס אנשים חלוצים ויבאו וישבו על פי המערה ויאמרו בְני ישראל צאו אלינו אכלו מִלַחמנו ושתו מיינגו ומעשינו תהיו עושים: (לט) ויענו בני ישראל ויאמרו אלה לאלה זוכרים אנחנו את אשר נצטוינו על הר סיני ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך וביום השביעי תשבות עתה טוב לנו אשר נמות מאשר נחלל את יום השבת: (מ) בהיות זה כאשר לא יצאו אליהם היהודים ויביאו עצים וישרפו על פי המערה וימותו כאלף איש ואשה: (מא) אחרי כן יצאו חמשה בני מתתיה יוחנן וארבעה אחיו וילחמו בעמים ההם: (מב) ויהרגו בהם הרג רב וינוסו הנשארים מהם לאיי הים כי בטחו באלהי השמים: (מג) אז נכנס בגרס הרשע בספינה וינס אל אנטיוכוס המלך ועמו אנשים פליטי חרב: (מד) ויען בגרס ויאמר לאנטיוכוס המלך אתה המלך שמת צָו לבטל מן היהודים שבת ראש חדש ומילה והנה מרד גדול בתוכם אשר אם ילכו כל העמים והאומות והלשונות לא יוכלו לחמשה בני מתתיהו מאריות הם חזקים ומנשרים הם קלים ומדבים הם ממהרים: (מה) עתה המלך עצתי תיטב עליך אם תלחם בהם בחיל זה תבוש בעיני כל המלכים: (מו) לכן שלח ספרים בכל מדינות מלכותך ויבאו שרי החילות ועמהם העמים וגם פילים מְלֻבָּשִׁים שריונים: (מז) וייטב הדבר בעיני אנטיוכוס המלך וישלח ויקרא את שרי חילותיו ויביאו את כל העמים ועמהם פילים מלבשים

---

[9] עמוד. בנוסח הארמי: מְנָרְתָּא, והוא קִינָאָרָה (וכן בתרגום הערבי: אסטואנה). —

[10] מקבי. כן צריך להיות (בקו"ף). —

שריונים: (מח) שנית קם בגרס הרשע ויבוא לירושלים וישבר בה שלש עשרה פרצות ויסכר נהר העיר וישרף אבניה עד אשר היו כעפר: (מט) ויחשב בלבו ויאמר הפעם הזאת לא יוכלו לי כי רב חילי ועזה ידי ואלהי השמים לא חשב כן: (נ) כשמוע חמשה בני מתתיה קמו ויבאו למצפה גלעד אשר היה שם פליטה לבית ישראל בימי שמואל הנביא: (נא) צום גזרו וישבו על האפר לבקש רחמים מלפני אלהי השמים: (נב) אז נפלה בלבם עצה טובה והיו שמותיהם יהודה הבכור שמעון השני יוחנן השלישי יונתן הרביעי אלעזר החמישי: (נג) ויברך אותם אביהם קודם ששלחם למלחמה ויאמר להם יהודה בני אודה מעשיך ביהודה בן יעקב אשר היה נמשל לאריה: (נד) ואתה שמעון בני אודה מעשיך בשמעון בן יעקב אשר הרג יושבי שכם שחטאו בדינה אחותו: (נה) יוחנן בני אודה מעשיך כאבנר בן נר שר צבא ישראל: (נו) ואתה יונתן בני אודה מעשיך כיונתן בן שאול אשר הרג עם פלשתים: (נז) ואתה אלעזר בני אודה מעשיך כפינחס בן אלעזר אשר קנא לאלהיו והציל את בני ישראל: (נח) אחר זה קמו חמשה בני מתתיה וילחמו בעמים ההם ויהרגו בהם הרג רב וַיֵּהָרֵג מהם יהודה: (נט) באותה שעה כאשר ראו בני מתתיה כי נהרג יהודה שבו ויבאו אל אביהם ויאמר להם למה שבתם: (ס) ויענו ויאמרו נהרג יהודה אחינו אשר היה חשוב ככלנו: (סא) ויען מתתיה ויאמר אליהם אני אצא עמכם ואלחם בעמים פן יאבדו בני ישראל ואתם נבהלתם על אחיכם: (סב) ויצא מתתיה ביום ההוא עם בניו וילחמו בעמים: (סג) ואלהי השמים נתן כל גבורי העמים בידם ויהרגו בהם הרג רב כל שולף חרב וכל אוחז קשת שרי החיל והסגנים לא נותר בהם שריד וינוסו שאר העמים למדינות הים ואלעזר היה מתעסק להמית הפילים ויטבע בְּפֶרֶשׁ הפילים: (סד) ויבקשוהו אחיו בין החיים ובין המתים ולא מצאוהו ואחר כן מצאוהו טובע בפרש הפילים: (סה) וישמחו בני ישראל כי נִתְּנוּ בידיהם שונאיהם מהם שרפו באש ומהם תלו על העץ ובגרס הרשע המטעה את עמו שרפו אותו בית ישראל באש: (סו) ואנטיוכוס המלך כאשר שמע אשר נהרגו בגרס משנהו וכל שרי החיל אשר עמו נכנס בספינה וינס למדינות הים ויהי כל מקום אשר היה בא שמה היו מורדים בו וקוראים אותו הבורח וישלך את נפשו הימה: (סז) אחרי כן באו בני ישראל לבית המקדש ויבנו השערים ויסגרו הפרצות ויטהרו את העזרה מן ההרוגים ומן הַטֻּמְאוֹת: (סח) ויבקשו שמן זית זך להדליק המנורה ולא מצאו כי אם צלוחית אחת אשר היתה חתומה בטבעת הכהן הקדוש מימי שמואל הנביא: (סט) והיה בה כשעור הדלקת יום אחד ואלהי השמים אשר שִׁכֵּן שמו שם נתן ברכה והדליקו ממנה שמונה ימים [11]: (ע) על כן קִיְּמוּ בני חשמוני קיום וחזקו אִסָּר הם וכל בני ישראל: (עא) להודיע לבני ישראל לעשות שמונה ימים האלה ימי שמחה ויקר כימי מועדים הכתובים בתורה ולהדליק בהם נרות להודיע למי שיבוא אחריהם אשר עשה להם אלהיהם הצלה מן השמים: (עב) ובהם אין לספוד ולא לבכות ולא לגזור צום זולתי אשר יהיה עליו נדר ישלמנו: (עג) אך חשמוני ובניו ואחיהם לא גזרו בהם לבטל מלאכה ועבודה ומן העת ההיא לא היה שֵׁם לְמַלְכוּת יָוָן: (עד) ויקבלו המלכות בני חשמוני הם

[11] על הנס של פך השמן מסופר גם בתלמוד בבלי שבת כ״א ב׳. —

ובניהם ובני בניהם מהעת הזאת עד חרבן בית האלהים מאתים ושש שנים: (עה) על כן בני ישראל שומרים הימים האלה בכל גלותם ויקראו להם ימי שמחה מחמשה ועשרים לחדש כסלו שמונה ימים: (עו) ועד העולם לא יסורו מהם אשר היו בבית המקדש הכהנים והלוים. וכל חכמיהם קִימו עליהם ועל בני בניהם עד העולם[נג]:

[נג] הפסוקים ע״ג–ע״ו הם הוספה מאוחרה, שלא היתה עדיין לפני רב סעדיה גאון, שאילולא כן לא היה אפשר שיהא רס״ג מְיַחֵס את המגלה לראשוני החשמונאים, שהרי בסיום זה מוזכרים בני בניהם של החשמונאים ומשך זמן מלכות החשמונאים כ״ל מאתים ושש שנים. וכן בסדר עולם רבה פרק ל׳ ובתלמוד עבודה זרה ט׳ א׳).

IV. אלדד הדני

כשהיו אומות העולם מזלזלים בדת ישראל היתה בידם ראיה אחת עיקרית: אילו היתה דת זו של ישראל המובחרת ונושאיה, עם ישראל, נבחרים גם הם אצל המקום, הרי לא היה מפוזר בכל העולם ומשעבדם ומכניעם תחת עול הגוים. טעם זה היה המנצח בכל הויכוחים, מפני שלא היה בכחם של ישראל לבטלו. הצער היה גדול. המחשבה הישראלית היתה מוצאת לעצמה קצת תנחומין בידיעות וספורים על מציאות מלכיות של יהודים בעולם. בצד הידיעות על מלכות הכוזרים, על מלכיות השבטים היהודים שבערב וכדומה, ולפיכך היתה באה גם האגדה העממית ואורגת ומְשַׁפֶּרֶת את יצירותיה על מלכותם של עשרת השבטים, על בני משה, על בני שמשון הגבור ועוד. אגדות אלו היו חביבות מאד על הפנטסיא היהודית במשך הדורות הבינונים וכמעט בלי הפסק היו הולכות ומתעברות ומתגלגלות בכמה וכמה נוסחות עם כמה חילופי תוספות וחידושים, הכל לפי טעם הסופרים והקוראים.

אחד הזכרונות החשובים במקצוע זה הם הספורים על אלדד הדני. טיפוס תמוה הוא בהסטוריא הישראלית. במאה השביעית לאלף החמישי הופיע אלדד בצפון אפריקה, בקירואן ובמרוקו. אלדד היה מתיחס על שבט דן. כל עיקר מפעלו אינו אלא כדי לפרסם בעולם את שבחי ארבעת השבטים דן ונפתלי גד ואשר, להודיע היאך הם נוהגים מלוכה תקיפה בארץ חוילה אשר מעבר לנהרי כוש. באותה שעה עצמה הוא מפרסם גם כן טיבה של הממלכה האידיאלית של בני משה, הם הלויים שהיו עומדים על העבודה בבית המקדש בירושלים ובשעת גלות בבל נעשה להם נס ונעקרו מארץ בבל ונשתקעו באפריקה לא רחוק ממדינת ארבעת השבטים. גם הם, בני משה, נוהגים מלוכה בפני עצמה והם יושבים לבטח בארצם, כי נהר הפלאים, נהר שַׁבַּתְיוֹן (או, כמו שנוהגים לבטא, סַמְבַּטְיוֹן), מקיף אותה. אלדד מספר גם על נסיעתו מארץ חוילה לאסיא ואפריקה. הוא מדבר, כמובן, רק עברית, ודוקא אותה העברית העתיקה שהיתה חיה בפיות ארבעת השבטים עוד קודם שגלו מארץ ישראל. מטעם זה יש לו גם הלכות מיוחדות, ביחוד בדיני שחיטה וטרפות, והן משונות הרבה מהלכות בני הגולה, לפי מה שקבלו מחכמי התלמוד, והוא מפתיע בזה את בני הגולה. הוא פותח בהרצאת הדינים ישר מפי יהושע בן נון, שקבל ממשה רבינו, ואינו זקוק כלל לכל אותה שלשלת הקבלה שהיתה הולכת ונמשכת ונמסרת לאיש מפי איש עד חכמי התלמוד ואילך. אנשי

קירואן היו עומדים, כמובן, תוהים ותמהים על דבריו של אלדד, והם מריצים על כך שאלה מפורשת אל ר' צמח גאון בסורא שבבבל, מפני שהיו מפקפקים והיה קשה עליהם לעמוד מעצמם על טיבם ועל אמתם של הדברים, ששמעו מפי אלדד. ר' צמח מטריח עיונו ומוצא כה וכה רמזים לדברי אלדד. הענין הוא פשוט: קשה היה לו להיות מכחיש את אלדד, כי היה רוצה בעצמו להאמין בכל הידיעות הללו, והאמונה הרי היא, כידוע, כמה פעמים בת הרצון. כן היתה תהלוכת הענינים, והספקות נפתרו לטובתו של אלדד. כאן קשה לעשות הפרש בין הסטוריא ובין אגדה.

בלשונו של אלדד יש כמה ערביסמין. מכל מקום לא עיכב דבר זה את המדקדק והבלשן ר' יהודה בן קורייש ללמוד מתוך דבריו פירוש המלה שגה: הוא שמע את אלדד אומר הלשון „יש לי שניה", במובן יש לי עסק, ומכאן למד פירוש הלשון במשלי (ה' י"ט) באהבתה תשגה תמיד (ע' בס' השרשים לר' יונה אבן ג'נאח). כך היתה הולכת ונקבעת האבטוריטה של אלדד, וכַמה מחכמי ישראל אינם חוששים כלל לסמך על דבריו וללמד מהם. אחד הוא ר' אברהם בן עזרא הַפִּכֵּחַ, שנטל רשות לעצמו להוציא (בפירושו לשמות ב' כ"ב) משפט לא טוב על אלדד: „וכלל אומר לך, כל ספר שלא כתבוהו נביאים או חכמים מפי הקבלה אין לסמך עליו, ואף כי יש בו דברים שמכחישים הדעת הנכונה, וככה ספר זרובבל, וגם ספר אלדד הדני, והדומה להם".

בנוגע לארץ מולדתו של אלדד אין קשה לעמוד על כך, מתוך הערביסמין שבלשונו העברית, שהיה מארץ ערב או מאפריקה הדרומית-מזרחית, מאותן המקומות שהיו שם היהודים מתנגשים ובאים במשא ומתן עם הערביים שבניהם.

ביבליוגרפיא:

1. קבוצים על עניני עשרת השבטים ובני משה מאת אברהם נאיבואיר וקובץ על יד, שנה ד', תרמ"ח.

2. אלדד הדני ספוריו והלכותיו עם מבוא והערות מאת אברהם אפשטיין, פרישבורג תרנ"א.

3. אגרות שד"ל צד 985–987.

4. חידות ההגדות הנפלאות על דבר עשרת השבטים ופתרונן מאת שמעון מנחם לַזר, דרוהוביטש תרס"ח.

5. D. H. Müller, Die Recensionen und Versionen des Eldad Had-dani, Wien 1892.

6. A. Epstein, La lettre d'Eldad sur les dix tribus (REJ 1892, 30-43).

7. M. Steinschneider, Geschichtsliteratur, § 13.

א. שאלת אנשי קירואן.

שאלה זאת שאלו אנשי קירואן לרבנו צמח גאון יעקב על עסק אלדד הדני, שנפל ביניהם מן השבטים הגנוזים בחבילה הקדומה בארץ כוש.

— — נודיע לאדוננו נתארח בינינו אדם אחד ושמו אלדד הדני, משבט דן, וספר לנו כי ארבעה שבטים הם במקום אחד, דן ונפתלי גד ואשר. שם המקום חוילה הקדומה אשר שם הזהב, ויש להם [מלך, עוזיאל שמו, ו]שופט, עבדון שמו. ודנין בארבע מיתות בית דין. ויושבים באהלים ונוסעים וחונים ממקום למקום, ונלחמים עם חמשת מלכי כוש. [ומגין כל המלכים של ארץ כוש עשרים וחמשה, והם מהלך שבע שנים] אבל חמשה מאותם המלכים סובבים אותם מאחריהם ומשני צדדיהם ונלחמים עמם בכל עת, ומי שהוא רך לבב נותנים אותו לנחלת יי׳.[ג]

יש להם המקרא כלו, ואין קורין מגלה ממעשה אסתר, כי לא היו באותו הנס, ולא מגלת איכה, כדי שלא לשבר לבם. וכל תלמוד שלהם אין שם שום חכם, אלא אמר יהושע מפי משה מפי הגבורה.

וכל איש זרוע מהם נותנים אותו לחלק המלחמה ואינם זזין ממלאכתם: אלו לתורה ואלו למלחמה. [אנשי המלחמה] הם מן השבטים ארבעתם, וכשיוצאין אין יוצאין מעורבים. גבורי דן להם ג׳ חדשים ידועים רודפים אחר מלחמתם על סוסיהם, ואין יורדים מעליהם כל השבוע, ולערב שבת יורדים בכל מקום שהם, וסוסיהם עומדים בכלי זיניהם. ואם לא יבואו עליהם האויבים שובתים השבת כמשפט. ואם יבואו עליהם האויבים [הם] יוצאין בכל כלי זינם והורגים בהם רבים כגבורת השם עליהם.

ויש שם מגבורי בני שמשון, מבני דלילה, והם רצים לקראתם למלחמה, והקטן שבהם ירדוף רבים מהם.

והרמת קול כל אחד מהם בקול ענות גבורה כקול ענות הארי, וקורא בקולו הגדול: — לה׳ הישועה ועל עמך שבטי ישורון גבורתך, סלה! —

ועומדים במלחמה עד משלם שלשה חדשים, ובמשלם שלשה חדשים באים עם כל השלל למלך עוזיאל, ומחלק הכל בשוה לכל ישראל. וכשהמלך מקבל חלקו נותן אותו לחכמים לומדי תורה, ומי שהוא ראוי לחלק נותנין לו הלק, ואחר לוקחים חלקם. וכן גד וכן אשר [ונפתלי], עד משלם שנים עשר חדש, וחוזרים.

ואין להם לשון אחר כי אם לה״ק בלבד. וזה אלדד הדני אפילו דבור אחד אינו מבין לא מלשון כוש ולא מלשון ישמעאל, אלא לה״ק לבדו. ולה״ק שהוא מדבר יש בו דברים שלא שמענום מעולם, כמו ליונה קורא תינתרא, צפור קורא ריקות, פלפלין — דרמוש. כגון אלה כתבנו מפיו הרבה, שהיינו מראים לו הדבר ואמר לנו השם בלה״ק ואנו כותבין אותו, ואחר ימים חזרנו ושאלנוהו על כל דבר ודבר ומצאנו אותו כדבור הראשון.

התלמוד שלהם בלה״ק מצוחצח, ואינו מזכיר בו שום חכם לא מבעלי

ג כלו׳ מפרישין אותו לבת של עובדי ה׳ ולומדי תורה, שאינה יוצאת למלחמה.

משנה ולא מבעלי תלמוד, אלא כך אומר בכל הלכה: „כך למדנו מפי יהושע מפי משה מפי הגבורה". ובא לומר איסור והיתר, וראינו שתורה אחת היא, אלא בקצתם מחליפים. והוצרכנו לפרש לפני מעלת אדוננו הלשון הזה מה שכתבנו במקצת התלמוד שלהם, לפי שיש בו תמיהא גדולה (כדי) שיעיין בו אדוננו. — — —

ועוד ספר לנו: כשחרב בית המקדש עלו ישראל לבבל. עמדו הכשדים על בני משה, אמרו להם: — שירו לנו משיר ציון. — עמדו בני משה וגעו בבכיה לפני הקב"ה, וכתתו אצבעותיהם בשניהם, לומר: האצבעות שהיו מכין בהן בבית המקדש היאך נכה בהן בארץ טמאה?

ובא הענן ונשאם עם אהליהם וצאנם ובקרם והוליכם לחוילה והורידם שם בלילה. ועוד אמר לנו: — ספרו לנו אבותינו ואבותינו מאבותיהם, ששמעו באותו הלילה רעש גדול, ובבקר ראו חיל גדול וכבד, והסב להם את הנהר שגולל אבנים וחול בלי מים ברעש גדול וקול גדול, שאלמלא היה פוגע בהר של ברזל היה מנפצו. והנהר גולל כל ששת ימי השבוע אבנים וחול בלי שום טיפת מים, ובשבת נח. ובשעה שיעריב יום הששי, בין השמשות, ירד עליו ענן, ואין אדם יכול ליגש אליו עד מוצאי שבת, והוא ששמו סבטיון, ואנו קוראין אותו סבטינוס.

ויש מקומות באותו הנהר שאין להם רוחב (אלא) כששים אמה, והם עומדים בצד הנהר משם ואנו — מכאן, ומספרים אלו עם אלו. והם אסורים, מפני שהנהר מקיף עליהם, ולא אנו יכולין ליכנס אצלם ולא הם יכולין לצאת משם.

ואין ביניהם חיה רעה ולא בהמה טמאה ולא שקצים ורמשים, כי אם צאנם ובקרם, וחורשים וזורעים (בעצמם, כי אין להם עבדים). ושואלים אלו את אלו, וספרו להם בחורבן הבית, ולא היו יודעים בני דן מאומה.

אבל נפתלי גד ואשר לאחר חורבן בית שני באו לדן. מפני שמתחלה היו יושבין עם יששכר בהריהם, והיו מתקוטטים עמהם, שהיו אומרין להם: — אתם בני השפחות! — ונתיראו אלו שלא תפול מלחמה ביניהם, ונסעו והלכו עד שהגיעו לדן, ונעשו ארבעה שבטים במקום אחד. —

ב. תשובת רב צמח גאון.

והרי התשובה שהשיב להם מר צמח גאון יעקב לדברי אנשי אלקירואן אשר שאלו על עסקי אלדד הדני ושנוי תלמודו.

בעסק ר' אלדד הדני ששלחתם לפנינו, ואשר שמעתם ממנו, ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק בן מר ורבנא שמחה שראו ר' אלדד הדני זה והיו תמהים מדבריו, שהיו במקצתן נראים כדברי הכמים שלנו ומקצתן היו מופלגין.

בדברנו בדבר זה ראינו מקראות שיש בהם סיוע להכמים שלנו, לפי בשעלה סנחריב והגלה שבטי זבולון ונפתלי בשנת ח' לאחז המלך, ומן יסוד המקדש עד שמנה לאחז קרוב לס"ד שנה, וכיון שראו בני דן שהיו גבורי היל

שהתחיל מלך אשור לשלוט בישראל, יצאו מארץ ישראל לכוש וחנו שם, להיותה ארץ גנות ופרדסים, שדות וכרמים, ארץ רחבת ידים מלאה כל טוב, ונתנו לבם לעבוד את ה׳ ביראה, ולעשות כל מצותיו באהבה, והועיל להם כי נכתרו בשני כתרים, בתורה ומלכות, כאשר ספר ר׳ אלדד הדני זה.

ושנו רבותינו: עשר גליות גלו ישראל, ד׳ ע״י סנחריב, וד׳ על ידי נבוכדנצר, ואחת ע״י אספסינוס, ואחת ע״י אנדרינוס, ולא הוזכר שבט דן בכל הגליות, לפי שמעצמו הלך לכוש קודם החורבן קל״ה שנים. נראה לי שאין פגם בדבר זה שמא לא נסע דן עד גלות שלישית.

ואומר ר׳ אלדד שדנין בד׳ מיתות: סקילה, שריפה, הרג וחנק. ואין בתורה מיתת חנק, והחכמים דרשוה ואמרו כל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק.

וכי בני משה אצלם ונהר סבטיון מקיף עליהם — אמת אמר, שכך אומרים רבותינו ז״ל במדרש, שהגלה נבוכדנצר לוים בני משה ששים רבוא, וכיון שהגיעו לנהרות בבל הם וכנוריהם, אירע להם כמו שספר לכם ר׳ אלדד.

וקודם ביאת אבותינו לארץ כנען הם נתעסקו במלחמות ושכחו המשנה שלקחו מפי (משה). ואפילו יהושע ע״ה אמרו עליו שנולדו לו ספיקות אחר מיתת משה, ובכל השבטים שהיו בכל הארץ, שבטי יהודה ובנימין החזיקו בתורה על כולם.

ואל תתמהו על השנוי והחלוף אשר שמעתם מפי אלדד, שהרי חכמי בבל וחכמי א״י שונים משנה אחת בתיקון רב, ואין פוחתין ואין מוסיפין, ולפעמים תלמידים הללו אומרים טעם אחד, והללו אומרים טעם אחר, כמו שני חכמים היושבין להבין במקרא או במשנה, זה נראה לו טעם אחד וזה נראה לו טעם אחר. ואפילו במקראות שהן קבועין בכתוב, יש שנוי בהן בין בבל לא״י בחסרות וביתירות ובפתוחות ובסתומות ובפסקי טעמים ובמסורת בחתוך הפסוקים. וכל שכן המשנה שהוא דבר מסותם, עמוק עמוק מי יכילנו.

ויש לומר שאינו כלל רחוק שאלדד זה שגג והחליף מרוב צרותיו שעברו עליו, וטורח הדרך המענה גוף האדם. אבל המשנה תורה אחת היא, עליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע. ואין אתה מוצא חלוף, לא חלוף בדבר גדול ולא חלוף בדבר קטן, אלא בתלמוד, שאנשי בבל גורסין אותו בלשון ארמית, ובני ארץ ישראל לשונם לשון תרגום. ואף החכמים שגלו לכוש פתרו התלמוד בלה״ק שהם מכירים אותה. וזה שאין בו שם חכם, לפי שכל משנה שהיו ישראל דורשין במקדש, סתם היה ולא היה בו שם חכם. והתורה אחת היא בין במשנה בין בתלמוד, וממעין אחד הכל שותין. ואין נכון לפרש כל דבר, שנאמר כבוד אלהים הסתר דבר (משלי כ״ה ב׳).

ושאמר אלדד שהם מתפללים על חכמי בבל בראשונה ואחר על כל הגלות, יפה הם עושים, מפני שעיקר החכמים והנביאים לבבל גלו, והם יסדו את התורה וקבעו ישיבה בנהר פרת מימי יהויכין מלך יהודה ועד היום הזה, והם היו שלשלת החכמה והנבואה, ומהם תורה לכל העם יוצאת. וכבר הודענו לכם שממעין אחד הכל שותין. והתחזקו במה שהחכמים דורשים לכם, ובתלמוד

שלמדו לכם, ואל תטו ימין ושמאל מאחרי כל דבריהם שכן כתוב על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה וגו׳ (דברים י״ז י״א).

ג. ספור אלדד הדני¹.

ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב״ה שבחר בעמו ישראל והבדילם לחלקו ולגורלו משבעים לשון וצוה אותם לקיים מצותיו ולעשותם, ואין כל אומה ולשון שולטת בהם, עד שבא ירבעם בן נבט ועשה שני עגלי זהב והחטיא את ישראל ונחלקה מלכות בן דוד וכנס עשרת השבטים מישראל ואמר להם: — קומו והלחמו עם רחבעם ועם יושבי ירושלם. — אמרו לו: — למה נלחם עם אחינו ועם בני אדוננו דוד מלך ישראל ויהודה? —

אמרו לו זקני ישראל: — אין לך בכל שבטי ישראל גבורי חיל כשבט דן, והם אנשי מלחמה, וְצַוֵּה אותם לעשות מלחמה עם בני יהודה ובנימין. — מיד אמר להם: — קומו והלחמו עם בני יהודה. — אמרו לו: — בחיי ראש אבינו דן אין אנו עושים מלחמה עם אחינו ולא נשפוך דמם חנם. —

מיד נטלו בני דן חרבות ורמחים וקשתות ומסרו את עצמם למיתה ולעשות מלחמה עם ירבעם בן נבט, עד שהצילם הקב״ה משפיכות דמי אחיהם. והם היו מכריזים: — צאו בני דן, ונוסו מארץ ישראל ובאו ארץ מצרים. — ונתיעצו להחריב את ארץ מצרים ולהרוג את כל יושביה. אמרו להם נשיאיהם: — והלא כתוב בתורה: לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם? ואיך אנו יורדין? — ועוד נתיעצו על אדום ועמון, וכשמצאו כתוב בתורה שהקב״ה מנע את ישראל מלעשות עמהם מלחמה נָתַן בהם רוח טובה והיו עולים בני דן עד נחל פישון² ונוסעים על הגמלים וחונים, עד שהגיעו לארץ כוש, ומצאו אותה שְׁמֵנָה וטובה ושדות וכרמים וגנות ופרדסים, ולא מנעו יושביה את בני דן משבת עמם שנים רבות, עד שפרו ורבו ישראל עד מאד.

ועוד נסעו ג׳ שבטים מישראל, נפתלי גד ואשר, והיו נוסעים וחונים עד שבאו אצל גבולם של שבט דן והרגו באנשי כוש הרבה מאד, מהלך מאתים יום. והם עושים מלחמה עם שבעה מלכי כוש עד היום הזה. והללו ד׳ שבטים [חונים] בחוילה הקדומה³, הבוטחה בקונה, עזורה במלחמה, פדויה [וממלכות אכזריה], ידה בעורף אויביה. ועוד יעזרה ויקבצה עד אהלה ואהליבה⁴ יאחיותיה והם חונים בחוילה הקדומה אשר שם הזהב טוב.

והמה נלחמים עם שבע מלכיות ושבעה לשונות, והנה שמותם: ארוווא ותיסקא וקמסווא ותיקווא וכרמא וקקואה. והם מעבר לנהרי כוש, לקיים נבואת צפניה⁵: מֵעֵבֶר לְנַהֲרֵי־כוּשׁ עֲתָרַי בַּת־פּוּצַי יוֹבִלוּן מִנְחָתִי. והשבטים הללו יש להם זהב כאבנים וצאן ובקר וגמלים וסוסים הרבה מאד, וזורעים וקוצרים

---

¹ נוסח ן בהוצאת מילר. — ² לדעת רז״ל פישון הוא נילוס (וב״ר ס״ז). — ³ באפריקה, במזרחית־דרומית לאביסיניא. — ⁴ שמרון וירושלים (יחזקאל כ״ג ד׳). — ⁵ צפניה ג׳ י׳.

ויושבים באהלים של שֵׂעָר. ונוסעים וחונים מגבול אל גבול, מאתים יום מהלך על מאתים יום. ובמקום שהם חונים באהליהם אין שם מקום שתכנס שם רגל אדם, ואינם חונים אלא במקום שדות וכרמים. ושם מלכם עוזיאל בן מלכיאל מבני אהליאב. ושופט עליהם עבדון בן מישאל משבט אשר. וארבע מיתות בית דין שם על אופניהם.

ובשעה שיוצאין למלחמה מכריז הצועק ותוקע בשופר תקיעה אחת ויוצא שר הצבא, ואם יתקע שניה יצאו החיילים מאה ועשרים דגלים, והדגל אלף איש. וזה מקצת שבט אחד. יצא אותו השבט וילחם מלחמתו ויהרוג ויחזור ויביא השלל מארץ כוש מהלך ג׳ ימים, חולק שללו עם שבטו בלבד. ואלו ד׳ שבטים כל שבט ושבט נלחם עם אויביו ג׳ חדשים, ומה שישללו כל שבט ושבט חולק שללו עם בני שבטו. ובני [שמשון] רבים כחול הים ומחניהם מהלך מאתים יום על מאתים יום, והם גבורי מלחמה, ובעת שנלחמים אומרים: לֹא טוֹב הַיּוֹם יְפֵיפִיּוֹת הַיָּהוּס, יָמוּת הַבָּחוּר וְאַל יָנוּס, יְחַזֵּק לִבּוֹ בְקוֹנוֹ בַתְּחִלָּה, וְאַחַר בְּחִדּוּד חַרְבּוֹ וְשִׁפְעַת הַסּוּס, שׁוֹפֵךְ דָּמִים קְרָאתְנִי מִמְּעֵי אִמִּי, עַל דְּמֵי אוֹיְבַי לֹא אָחוּס. בַּמֶּה פְּעָמִים עֲזַבְתִּי נְשֵׁי כוּשׁ, תִּבְכֶּה עַל נַפְשָׁהּ וּתְקוֹנֵן, וּבְתוּלַת יִשְׂרָאֵל תִּשְׂמַח וְתָגֵל — — — טוֹב הַיּוֹם תִּפְאֶרֶת מִלְחָמָה וְלַהֲרוֹג אוֹיְבֵי עָלַי הַסּוּס מֶעֱמַד נֶגֶד הַמִּלְחָמָה. — —

ועוד שבט משה עליו השלום [ונקרא שמו שבט ינוס [6]], שָׁנס מעבודה זרה. והנחל שסובב אותו שמו שבטינוס, ובני הגולה קורין אותו סמבטיון, והנחל סובב מהלך ג׳ חדשים על ג׳ חדשים מרובע. וחונים בבתים ובמגדלים ובחצרות, והם יבנו לעצמם. ואין עמהם דָבָר טְמְאָה, עוף טמא ובהמה וחיה טמאה, ולא זבובים ופרעושים, ולא חיות רעות, ולא נחשים ועקרבים, ולא זאבים, ולא כלבים, ולא שועלים וכפירים ונְמֵרים, ואפילו כִּנִּים אין להם, אלא בקר וצאן, וצאנם יולדות פַּעֲמַיִם בשנה, וזורעים וקוצרים, ומכל מדה ימצאו מאה. ועמהם כל מיני פירות וירקות שבעולם וכל מיני קטניות ואבטיחים ובצלים וקשואים ושומים. והם בעלי אמונה ובעלי תורה ובעלי משנה ותלמוד ואגדה, והתלמוד שלהם כך הם שונים: „אמר רבינו יהושע מפי משה מפי הגבורה". ואינם יודעים שאר חכמי התלמוד, כי לא מצאו אותם בתורת משה ובתלמודו. ואינם יודעים לדבר אלא בלשון הקודש, ותלמוד (בבלי) שהניח משה רבינו עליו השלום בידם הוא ובלשון הקודש. יין נסך וטרפות והלכות שחיטה כדברי חכמים, אלא שמשה רבינו החמיר בטומאה יותר מחכמים. והם חסידים וטהורים וקדושים ואינם נשבעים כלל. וכשהם שומעין את בני דן כשהן נשבעים, אומרים להם: — עניים, למה אתם מזכירין על פיכם השם, וכי פת הוא שתאכלוהו או מים שתשתוהו, שאין לכם הנאה אלא מהזכרת השם? דעו בודאי שבניכם ימותו קטנים.— ויחיו מאה ועשרים שנה, ולעולם לא ימות להם לא בן ולא בת בחיי אביהם, ויראו ג׳ וד׳ דורות. ויראה אדם לעצמו בנים ובני בנים וצאצאיהם, וכשימותו יניחו בנים ובנות ובני בנים. והורשים וזורעים וקוצרים הם בעצמם, לפי שאין להם עבדים ושפחות. והם בעלי ואומנות

[6] שעשוע לשון: שֵׁם השבט (שֵׁבֶט יָנוּס) כשם הנהר (שַׁבַּטִּינוּס).

ובעלי חֲניות, ואין לבתיהם מסגרות ואינם צריכים לסגור. ונער קטן ילך עם המקנה מהלך כמה ימים ואינו מִתְיָרֵא מִכְּלוּם, לא מִלִּסְטִים ולא מחיה רעה ולא מרוח רעה ולא מִשֵׁד ולא משום נזק בעולם, מפני שהם קדושים וטהורים. ועדיין הם עומדין בקדושתו של משה רבינו עליו השלום, ולפיכך יש להם כל הטובה הזאת, כדכתיב [ז]: „אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו". ועוד אינם רואין שאר בני אדם, ולא שאר בני אדם רואין אותם, אלא ד' שבטים הללו שיושבים מעבר לנהרי כוש, והם רואים אותם ומדברים עמם, ונהר סמבטיון ביניהם, ועליהם נאמר הפסוק [ח]: „לאמר לאסורים צאו".

וכסף וזהב יש להם הרבה וזורעין פשתן ומגדלים תולעת שני ועושים בגדים נאים ומעילים, והם כְּפְלַיִם כיוצאי מצרים. והללו ד' שבטים כתוב עליהם „הוי ארץ צלצל כנפים אשר מעבר לנהרי כוש" [ט]. ורוחב של נהר סמבטיון מאתים אמות כמטחוי קשת, והנהר רץ מחול ואבנים, וקולו נשמע ברעש גדול, וכגלי הים בשעה שרוח סערה נושבת בו, ובלילה משמיע קולו עד מהלך חצי יום. וכשתקח מאותו החול ירעש ביד ובצנצנת. ויש אצלם ששת מעינות, וכולם מתקבצים לאגמה אחת, וַיַשְׁקוּ מהם ארצם. ובאותה אגמה יש כל מיני דגים טהורים, ועל סביבותיה יפרחו כל מיני עופות טהורים. והנהר והחול והאבנים רצים כל ששת ימי המעשה ובשבת שובת ונח. מיד תעלה אש מערב שבת מאותו הצד וכן בעבר הנהר מצד האחר אש לוהטת, ולא יוכל שום אדם לנגוע אל הנחל, עד שמטאטאת [האש] את הארץ. וילכו ד' השבטים הללו עם מקניהם אצל הנהר לגוז את צאנם, כי הארצות ההן ארצות שטוחות ונקורות וצחיחות, ולא יצמח שם לא קוצים ולא ירק עשב. ובני משה כשרואים אותם הם מתקבצים על שפת הנחל וצועקים ואומרים: — אחה, אחה, בני דן, הראונו הגמלים והחמורים והסוסים! — ויאמרו: — כמה גדול גמל זה, כמה צוארו ארוך, כמה אזנו קטן ומאד הוא מְעֻנָּת. — והם חסידים וצדיקים יושבים בשקט ובשלוה ושאנן, ברוך גומל שכר טוב לצדיקים.

כבר בא אצלנו צדיק זה, ר' אלדד שמו, מד' שבטים הללו, והוא משבט דן. המקום גלהו לכל בני הגולה המפוזרים בארצות לבשרנו כל אותן הנחמות.

וכך היתה יציאתו מעבר לנהרי כוש: נכנס בים הוא ואחד משבט אָשֵׁר כדי לסחור עם אנשי הספינה, לקנות מהם בגדים נאים. ונכנסו שניהם בספינה קטנה, הם ונעריהם, ועמד עליהם רוח סערה עד שנשברה הספינה בחצי הלילה, ונמלטו אלו על לוח אחד והיו עולים ויורדים בים, עד אשר השליכם אצל אומה אחת ושמה רוֹמָרוֹס [י], והם כושיים ואוכלים בני אדם. וכשנטלו את הצדיקים הללו, היה אותו צדיק הָאֲשֵׁרִי שמן ובריא ומעונג ואכלוהו כשהוא חי, והיה צועק ואומר: — אוי לאמי על גנונת לבה [יא] שהם אוכלים אותי! — ונטלו זה הצדיק ר' אלדד ונתנוהו בקולר שיבריא ויהיה שמן, והיו מאכילין אותו הרבה, ולא היה אוכל כי אם מעט. והיה עמהם ימים רבים עד שעשה הקב"ה

ז ישעיה ג' י'. — ח שם מ"ט ט'. — ט שם י"ח א'. — י שם זה נמצא בפנים שונות בנוסחות אלדד הדני. — יא כלוי על הולד שלה שהיה גנון ומוצנע תחת לבה. וכן בערבית אומרין לעֻבָּר שבמעי אמו גנין.

לו נס ובאו עליהם חיילות הרבה וַהֲרָגוּם וּבְזָזוּם ושבו מהם, וגם זה הצדיק בשבה עם השבויים. ואותן הרשעים היו עובדין לאש, והיה זה הצדיק עמהם ד׳ ימים, עד שהביאוהו אל מדינת אַלְצִין [12], וקנה אותו יהודי אחד בשלשים ושנים זהובים, והלך בים עד שיצא ליבשה.

ונפל בשבט יששכר, והם שרויים בהררי תהום [13] בתחתית ארץ מדי ופרס, והם מקיימים „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה" [14], והוגים בתורת ה׳. ואין עליהם עול כלל, כי אם עול מלכות שמים בלבד. ואינם נלחמים עם שום אדם, כי אם במלחמתה של תורה. והם שרויים בשקט ובשלוה, אין שטן ואין פגע רע. והם חונים מהלך עשרה ימים על עשרה ימים מרובע. ויש להם מקנה רב וגמלים ועבדים. ואין מגדלים סוסים. ואין להם כלי זיין, כי אם מאכלת לשחוט בה, והם בעלי אמונה, ואין בידם עושק וגזלה, ואפילו עבדיהם נאמנים. ואם היה אחד מהם מוצא ממון רב בדרך לא היה לוקחו. ושכניהם עובדים לאש, וְיִשְׂאוּ אִמּוֹתָם ואחיותיהם לנשים. ואין להם עובדי שדות ופרדסים וגנות וכרמים, ואין הורשין וזורעין וקוצרין ובוצרין, אלא הכל קונין בכסף. ויש להם שופט ונשיא, ושמו נחשון, ודנין בארבע מיתות בית דין, ומדברים בלשון הקודש ובלשון פרסי ובלשון קדרי.

ובני זבולון חונים בהררי פארן [15], באהלי שֵׂעָר, מן מדינה ששמה אימּמה [16] עד נחל פרת.

ושבט ראובן נגדם מאחורי הררי פארן. וביניהם שלוה ואהבה ואחוה, וביחד מלחמותם וכריתות הדרכים [17], וכל שללם יחדיו יחלוקו. והולכים לשלול בדרך מכות [18] ובדרך בבל [19]. מַשָּׂא גמל אוֹכֶל בשני כספים, ומדברים בלשון קדר. ועמהם מקרא משנה ותלמוד ואגדה, וכל שבת ושבת דורשין בלשון הקודש וְהַסְבָּרָא [20] בלשון קדר.

ואפרים וחצי שבט מנשה שם בהררי נֶגֶד, ממדינת משוגע [21], זעומי נפש, קהויי לב, בעלי סוסים, כורתי דרכים, לא יחוסו על אדם, ואין להם מחיה כי אם השלל. והם גבורי מלחמה, אחד מהם יגצח אלף איש. ושבט שמעון וחצי שבט יהודה בארץ כָּזָרִים, רחוק מבית המקדש ששה חדשים, והם עד אין חקר ועד אין מספר, ולוקחים מס מעשרים וחמש מלכיות. ומקצת ישמעאלים יפרעו להם מס.

---

[12] אולי המכוון לארץ Azania (בערבית אלזנג׳) שעל שפת הים ההודי. — [13] תהם הוא בערבית הארץ הנבוהה שעל שפת הים, וְהררי תהם ענינו ההרים שעל שפת הים. כנראה המכוון כאן להרים שבקארמאניא, המשתרעים משפת ים הפרסי למזרח ולצפון. — [14] יהושע א׳ ח׳. — [15] ההרים של צפון להרים שבקארמאניא, והם במחוז הנקרא אצל היונים Παραιτακηνή ואצל ההודיים Parvata ואצל הפרסיים Parouta. שם גרו יהודים הרבה, ולפי בנימין מטודילה הם מן הגלות הראשונה שהגלה שלמנאסר. — [16] ויש נוסח אנייאמיה (Agheamia), וגם אַרְמֶנְיָה. — [17] בערבית הוא לשון גזלת עוברי דרכים. — [18] =מֶכָּה. — [19] =בַּגְדָּאד. — [20] ר״ל הויכוחים. — [21] משוגע הוא תאר למחמד, כי כן היו אומרים עליו הערביים הכופרים בנבואתו, שהוא אחוז הגִ׳נִּים (=הרוחות), כמו שהוא מזכיר כמה פעמים בספר הקוראן. ומדינת משוגע היא מֶכָּה. —

V. הכזרים

במאה השביעית לסה"נ השתקעה על אדמת רוסיא הדרומית אומה אחת שעלה לה לרכז תחת ממשלתה כמה שבטים נודדים ולהרחיב את תחומיה למן מקוה הנהר וולגה ועד קוקז הצפוני. אומה זו נקראת אצל היונים בשם Χάζαροι, והערבים—בשם אלכֿזר, הארמינים—בשם כְּזִירִיק והרוסים בשם כּוֹזָרִים. במקורות העברים נכתב שם אומה זו: כוזר, אלכוזר, כוזריים, כזר, אלכזר כוריים (בכ"ף) או קור, אנשי קור, אנשי קוריא (בקו"ף). ואף על פי שעל הרוב נוהגין לכתב את השם בכ"ף, הנה השם קור בקו"ף מוסר לכאורה ביתר דיוק את מבטאו של שם זה כפי מה שהיו מבטאים אותו נושאיו בעצמם, מפני שכתיב זה (בקו"ף) נמצא במקור שמוצאו מארץ כוריא גופה, אם גם מתקופה מאוחרת.

המקורות העברים מוציאים יחוסם של הכוריים מן אילן היחס שבס' בראשית: מבני כוזר, שהוא השביעי מבני תוגרמה בן יפת בן נח. מן הצד המדעי לא נתברר מוצאם עד עכשיו: הסופרים הביזנטיים וכן הרבה מן הערביים מיחסים אותם לעמים התרכיים, ויש מן הערביים שחושבים אותם לקרובים אל הסלאבים, הארמינים והגרוזים. ויש—אל הסקיתים, ועוד. ויש מקורות שקורין להם פשוט בשם תרכים (Τούρκοι) ולארצם בשם תרכיא (Τούρκια).

הכזרים לא באו לידי גדולתם בבת אחת. ודאי התפתחות הדרגית היתה להם, אלא שאין התפתחות זו ניכרת לעת עתה כל צרכה בהסטוריא. למן המאה השביעית ואילך היו מלחמות תכופות לכזרים עם הפרסים, שהיו מבצרים את ארצם מפני התנפלויותיהם של הכזרים. אחד המבצרים הגדולים של הפרסים היה מבצר דירבינד (באב אל אבואב). אבל שום התבצרות לא הועילה: הכזרים כבשו אפילו את דירבינד וחדרו לתוך פרס. שנאה זו לפרס גרמה שיהיו נעשים הכזרים בני בריתם של היונים, שכרתו ברית אלו עם אלו בשנת 626 לסה"נ. באותו פרק מרדו גם אצילי הארמינים בפרסים וקבלו עליהם עול מלך הכזרים (שנת 618—617). אמנם אחר כך עברו המדינות שמעבר הקוקז, וביניהן גם ארמיניא, אל הערבים. התחילו מלחמות בין הערבים ובין הכזרים. הערבים נצחו (בשנת 2—651). והחריבו המטרפולין של הכזרים, סמנדר, ורדפו אחריהם עד בלנג'ר והרגו לַבָּנְן. אולם הכזרים שמצאו התנגדות מצד הערבים בתנועתם לדרום, שמו פניהם לצד מערב וכבשו הקולוניות היוניות על חֹפֵּי הים השחור והיו מושלים בהן עד שנת 840, כלו' עד שעברו שוב לרשות ביזנטיא. כמו כן כבשו הכזרים את בולגריא.

אבל המלחמות התדיריות היו הולכות ומכלות כחותיהם של הכזרים. ביחוד היה פוחת והולך השבט העיקרי של אומה זו, ששונאיה היו הולכים וגוברים. לבסוף הוצרכו הכזרים להביא חיילות שכירים מן עמי הנכר. ענין זה קירב קצם. השכירים היו מן המושלימים ולהם היתה נטיה אל הכליפים הערביים, כמובן. השכירים היתה להם השפעה גדולה גם על החיל התמידי, ושינוי זה בחיים הפנימיים הביא לידי ירידת הכזרים לפני האויבים הנודדים מצפון: האונגרים והשבטים התרכים, הפיצ׳יניגים והנורמנים. ביחוד היו הנורמנים כלי חפץ בידי ביזנטיא, וכבר בתחלת הוסד המדינה הרוסית של הנורמנים תחת מלכותו של הֶלְגוֹ (=אוֹלֶיג) הלכו הרוסים למלחמה עם הכזרים. הנורמנים נחלו מפלה. אבל ביזנטיא לא פסקה לְשַׁסּוֹת אותם בכזרים, עד שלבסוף עלה עליהם סביאטוסלב והחריב כל מה שהיה שייך לכזרים, בולגרים ובורטסים. אולם הנהרסים קוממו אחר כך להריסותם. בשנת 1016 התנפלו שוב הביזנטיים יחד עם הרוסים על כזריא. מכל מקום המשיכה כזריא את קיומה בתור ממלכה קטנה חפשית עד המאה הי״ב, ואז נחרבה לגמרי על ידי הפולובצים.

דוקא באותן הזמנים שהתחילה הממלכה הכזרית להתבסס ולהתפשט ולשפוך ממשלתה על כמה מדינות התחילו רדיפות על היהודים בביזנטיא ופרס. בביזנטיא הגיעו הרדיפות למרום פסגתן. עד אז היו רודפים אמנם ומצירים ליהודים בעניני חייהם הפנימיים ומשתדלים בכל מאמצי כח לעשות מן היהודים מין גרוע של אזרחים. אבל מימות יוסטיניאנוס (מלך 527—565) ואילך התחילו הגזרות על הדת היהודית: ההתחלה נעשתה (בשנת 546) מן איסור חגיגת הפסח ואכילת מצה, כשהיה חל הפסח של היהודים קודם פסחן של הנוצרים. אחר כך (בשנת 553) אסרו להתעסק בתורה שבעל פה (δευτέρωσις), והגיעו הדברים עד שאנסו את הקהלה היהודית שבעיר בּוֹרְיוֹן (בצפון אפריקה) להשתמד. לבסוף הוציא ליאון הָאִיסַבְרִי (מלך 718—741) בשנה החמישית למלכותו גזרת שמד על כל היהודים שבמלכות ביזנטיא.

הגזרות והרדיפות שעלו בגורלם של היהודים במלכיות ביזנטיא ופרס הכריחום לחפש מפלט להם בארצות אחרות.

אחת הארצות שנתישבו שם פליטי היהודים היתה ארץ כזריא. כאן מצאו להם הפליטים מנוחה וכאן תפסו מקום חשוב במדינה.

השפעתם של היהודים היתה גדולה כל כך עד שהביאה את השבט העיקרי שבכזריא לידי התיהדות. למן אז היו שוררות, לכאורה, בכזריא

בעיקרן שתי קולטורות זו בצד זו: התרבית (הלשון, הנהגת המדינה והחיים הפנימיים) והיהודית (הדת וצדדי החיים המסתעפים ממנה).

במאורעות הגלות היתה התיהדות הכוזרים נקודה מאירה. אומה היושבת על אדמתה ומתנהגת בשלטונה ובנימוסיה ומחזיקה בדת ישראל, — עובדה זו היתה מצוינת והיתה נותנת חומר לסופרים. האגדה מצאה לה כאן מקום חשוב ליצירותיה. ר׳ יהודה הלוי פותח את ספרו הרציני והמלא תכן, את ספר הכוזרי, בספור המעשה היאך נתגלה מלאך מן השמים בחלום למלך הכוזרים, וכל בגינו של הספר הזה, המוקדש לבירור יסודותיה ועיקריה של המחשבה הישראלית, נעשה בתוך המסגרת של ויכוח מלך הכוזרים עם החבר. בן דורו של ר׳ יהודה הלוי, ר׳ אברהם בן דוד, מספר בחבורו, ספר הקבלה, על התיהדות הכוזרים ומסעים ביחוד על יוסף מלכם, ש„שלח ספר לר׳ חסדאי הנשיא ב״ר יצחק בן שפרוט והודיעו שהוא על דעת רבנות וכל עמו״[1].

אבל חלוף האגרות בין ר׳ הסדאי אבן שפרוט, רופאו ושרו של הכליף הקורטובי עבד אלרחמאן השלישי, ובין יוסף מלך הכוזרים לא היה ידוע, כנראה, לקוראי עברית זמן רב. רק כמה מאות שנה אחר כך נתפרסמו אותן האגרות. ר׳ יצחק ב״ר אברהם עקריש (נולד בשנת הרנ״ט, אביו היה ממגורשי ספרד אשר „לא קבל עליו המים״), בן דורה של השאיפה המשיחית, שהיתה בימי ר׳ שלמה מולכו ודוד הראובני, הוציא לאור בקושטנטינה (סביב לשנות ה׳ שכ״ב—השל״ז) ספר הכולל חבורים שונים[2] וביניהם גם „אגרת הכוזר״, היינו חלוף האגרות בין ר׳ חסדאי ומלך הכוזרים, שמצא בכ״י בשעת נדודיו ממצרים לקושטנטינה. שתי האגרות הללו נדפסו אחר כך ע״י יוהן בוכשטורף (הבן) עם תרגום רומי בראש ס׳ הכוזרי שהוציא לאור בבסיליא בשנת 1660. בשנת התרל״ט פרסם רא״א הרכבי (במאסף נדחים גליון ח׳) נוסח אחר יותר ארוך מאגרת מלך הכוזרים אל ר׳ חסדאי. על שתי אגרות אלו נוצרה ספרות שלמה. יש מן החוקרים שהיו מאמינים שהדברים המסופרים הם כפשוטם, ויש שהטילו ספק לא רק במאורעות המסופרים באגרת מלך הכוזרים, אלא שכפרו אפילו בעיקר העובדה של התיהדות הכוזרים, מפני שלא ידעו כלל שנמצאים מקורות ערביים המעידים ומקיימים עובדה

---

1 עי׳ סדר החכמים וקורות הימים לנאיבואיר א׳ 78. — 2 על תכנו וטיבו של הספר עי׳ דווידסון במבוא לס׳ שעשועים (ניו־יורק 1914), עמוד LXXXVII—LXXXIX.

הספרות זו. אבל בספרות העברית היתה אגרת המלך יוסף זמן רב המקור היחידי על דבר הכוזרים. רק בשנת התרע״ב נתגלה מקור עברי חדש. ר׳ ש״ז שיכטיר פרסם ברבעון Jewish Quarterly Review (חוברת אוקטובר) תעודה חדשה על הכוזרים ומלכותם. תעודה זו היתה מתגוללת בתוך שרידי הגניזה שבקהירה עד שבאה אלינו קטועה בתחלתה וסופה; רק שני דפים אמצעיים נשתמרו ממנה. גם מקור חדש זה נערך בצורת אגרת[3]. אולם מתוך ההרצאה נראה שאגרת זו נכתבה לא בידי מלך, אלא בידי יהודי אחד מיהודי כזריא, שהיה בימי המלך יוסף. תחלתה של אגרת זו מקוטעת בתיבת „ארמיניא". כנראה מהמשך הדברים, היה מספר בעל האגרת בתחלתה על רדיפותיהם של היהודים בארמיניא (ואולי כוונתו על רומניא=ביזנטיא) והשתחררותם בעזרת הכוזרים, שעשו מלחמה עם ארמיניא וניצחו. אחר כך הוא מספר על התישבות פליטים יהודים בתוך הכוזרים ועל חייהם בתוכם, על יהודי אחד שנתעלה ונעשה שר צבא לכוזרים, על התיהדות הכוזרים ועל מלחמותיהם עם היונים האַלָנִים והרוסים. לבסוף נקטעים הדברים בתיאור המצב הגיאוגרפי של ארץ כזריא.

קשה לקיים האגרת של מלך הכוזרים אל ר׳ חסדאי לתעודה מקורית. מצד תכנה אין אגרת זו נותנת תשובה ברורה על שאלות ר׳ חסדאי. הוא רוצה לדעת „איך היתה נפילת ישראל במקום ההוא" (כלו׳ בכזריא), הוא שואל פתרון האגדה על המערה ש„גנזו בה ספרי תורה וכתבי הקדש" מחמת גזרת שמד, שמתפללים בתוכה וש„למדו את בניהם להתפלל במערה ערב ובקר". עוד הוא שואלהו על עניני המלחמות שעושים הכוזרים, על התיהסותם אל יום השבת בשעת מלחמה, על הסתדרות החיל, על המדינות הנכנעות והמס שהוא מטיל עליהם, ועוד.

גם מצד הסגנון אין אגרת המלך מצטיינת בהרצאה פשוטה וברורה: את היונים והערביים הוא מכנה בשם ספרותי—מדרשי כולל „אדום וישמעאל", ואפילו על השלטונות של ממשלת כוזריא הוא מדבר בשמות בוללים, כמו „מלך" ו„פלוני השר הגדול". על ההתיהדות של הכוזרים הוא מספר האגדה הידועה על התגלות המלאך לבולאן בחלום, והוא מדבר בזה כמסיח לפי תומו, ויחד עם זה הוא מסדר ויכוח בין שלשת בעלי הדתות, ואינו מרגיש הסתירה שבין קבלת היהודות ע״י גלוי שכינה ובין קבלת היהדות ע״י ויכוח.

[3] בן גראה בן הלשון „הנני מודיע לאדוני" בשורות פ״ג—פ״ד.—

האגרת מלאה גם כן ערביסמין, כגון דין (=אמונה, דת), לא עזוב (=לא אתן, לא אניח), כופרים (=עכו״ם), מדינה (=עיר), נצרני (=נוצרי), מלת הקריאה אי (=יא, בערבית). וגם צורת השמות של המקומות והעמים היא ערבית.

אחר כל זה נוטים אנו להאמין שיש לפנינו הרצאה מעובדת בצורת אגרת המיוחסת ליוסף מלך הכזרים. מחבר אגרת זו היו לפניו בעלי הזכרונות הערביים ע״ד הכוזרים, ולפיכך נכנסו גם להרצאתו כמה ערביסמין. אולי היה לפניו גם חמר עברי.

כדרך כל הכרוניקות ודברי הסטוריא שנכתבו בדורות הבינונים קבלה גם אגרת זו תוספות והשמטות על ידי המעתיקים. מכאן הוא הנוסח שהוציא לאור רא״א הרכבי: המעתיק של נוסח זה לטש את הסגנון וגם הכנים תוספות של עובדות ושמות פרטיים מתוך מקורות אחרים כיד בקיאותו הטובה עליו. יש עוד במציאות נוסח שלישי מן האגרת (בכ״י אוכספורד), שלא נתפרסם עדיין.

לעומת זאת עושה האגרת מן הגניזה, שפרסם רש״ז שיכטיר, רושם של תעודה הסטורית. באגרת זו דוקא יש תשובה על כל השאלות שבאו באגרת ר׳ חסדאי. ההרצאה היא כאן פשוטה וטבעית. שמות העמים מוגדרים כהוגן: יון מקדון וערב. התיהדות הכוזיים נעשית כדרכה, תחת השפעת היהודים הפליטים, שברחו לכוריא מחמת רודפיהם ושם נתעלו ותפסו מקום חשוב. הגברים רצו להפריע ולעצור בעד התיהדות הכוזרים ולא עלה בידם. הנהגת הממשלה מסומנת כאן יפה בתאר הַכָּגָן וסגנו „השר הגדול" (שורה מ״א). יש כאן גם תאר של פקיד כוזרי „בולשצי" (שורה ס״ו). הוא קורא בשמות למלכי האומות, כמו רומנוס היוני (שורה ס״ב ועוד) והלגו הרוסי (שורה ס״ד וע״ד), שנלחמו עם הכוזרים. יש אמנם לשון אחד שנראה כעין ערביסמוס (בשורות מ״ג—מ״ד): „עמד על דברי (=וַקַף עלי, במובן בירור איזה ענין), אבל באמת לשון זה הוא עברי מאוחר ושגור בלשון חכמים בתלמוד ומדרשים [4].

בעל האגרת הוא מפקידיו של המלך יוסף ובן זמנו של רומנוס מלך יון, אם כן היה חי באמצע המאה העשירית. המכתב שנתפרסם הוא לכאורה העתקה מגוף הכתב, שנעשתה לאחר זמן, לא קודם המאה הי״א, מפני שהסופר משתמש כבר בסופי השורות באותיות המורחבות (אהלת״ם), ולא מאוחר למאה הי״ג, מפני שאחר כך פסקו כבר להשתמש בכתב.

[4] עי׳ הדוגמאות אצל L. Ginzberg, Geonica I, 25.

מרובע גדול בכתיבה של דברי חול והיו משתמשים בה רק לספרי קדש.

חוץ מן המקורות העברים ניתנו כאן גם ליקוטים מן הסופרים הערביים על הכזרים, כדי שיתברר לקורא יותר ענין הכזרים וטיבם.

ביבליוגרפיא:

1. M. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 15
(ביבליוגרפיא של הספרות על הכזרים עד פרסום התעודה של שיכטיר).

2. S. Schechter, An unknown Khazar document (JQR, N. S., III, 181—219)

3. П. Коковцовъ, Новый евр. документъ о хазарахъ (Журн. Мин. Нар. Просв. 1913, стр. 150—172).

4. מקור חדש לתולדות הכוזרים מאת דוד כהנא (השלח כ״ח 9—523).

5. И.Берлин, Историческія судьбы еврейскаго народа на территоріи русскаго государства, Петербург 1919, стр. 81—109, 114—122.

א. מכתב רב חסדאי בן יצחק, מנוחתו כבוד, למלך אלכזר[5].

אפודת נזר לשבט מושלים הממלכה הנפלאה, נועם ה׳ עליה ושלום בכל מחוקקיה ורב צבאה, ישע תלבושת על מלונה ומועדה ומקראיה, חילי צבאה ושלטי הגבורים יעוזו ביד המפלאה, סוסי מרכבותיה ורוכביה בל יסוגו אחור ברוח נכאה, דגלי טפסריה ודרוכי לוחמיה יעטו גאה גאה, את חיצי רַבֶּיהָ וברק חניתיה בכובד משאה, יפלחו לב אויבי אדני המלך למען רבות תלאה, בצוארי מרכבותיו ילין עוז ורגש ויראה, רוכביה יושעון ובשלוה ישובון מארץ נוראה, יחידתי לזאת תשתפך אשרי עין שרואה, צאת המלך ביום קרב כְּחַמָּה זרוחה ופליאה, חיליו כברקים ירוצון שנים לרבבה ואחד למאה, קמיהם יעיקון כאשר תעיק העגלה המלאה, בינו נא מצוקי ארץ ומי שמע כזאת ומי ראה, רדות שריד באבירים יניסו ויסתירו עיר ומלואה, עוז זרוע עליון אֱיָלָם גם עוזרם ותהי לתשואה, זאת פעלת .שדי ומנת גמולו בממלכה התטאה, רבות את הוד תפארת ניר לאום מני בטן נשואה, אזכרה אותות מני קדם ורוב עברה ורעל אגמאה, בהיותה רבוצה על עדניה ועל שמריה קפואה, רק דגולה היתה והנה זרויה לכל רוח ופאה, שמש שזפה ותך עליה ומנוח לא מצאה, פדה לא נפדתה ואת עת הדרור לא באה, רצועה ברצועת אזן ואל חופש לא יצאה, ונותרה כעניה ושבורה וּמְשֻׁכָּר לא סבואה, טורפיה השיגוה וממקדש הקדש

---

5 על פי ס׳ כוזרי הוצאת יוחן בוכשטורף עם תרגום רומי, בזיליא 1660, והנוסח שנדפס ע״י הרכבי ב„הכרמל״ שנה ג׳, 204—209. —

הוציאוה, מאד ארכו העתים ונמשכו הימים ומופת לא נראה, נחתם חזון ונביא ולא בפרץ רוח ולא מראה, חזיוני איש חמודות לא יגלו ולא נותר כל נבואה, מאל אילותי אבקש ואפרש כפי בנפש צמאה, בזורי קצות פזורי אפסים לאסוף מארץ משואה, נוגי ממועד אז לאל יביעו העת שקוינוהו והנה באה, סלה נצח קרית מלך רב תקיאם מאשר קאה, רוממות מעוז תראינה עיני שארית הנמצאה, וממלכת בן ישי בסוד סתום חזות הנבואה, קרנך אשים ברזל לנצח מהיום ההוא והלאה[6].

ממני חסדאי בן יצחק בן עזרא מבני גלות ירושלים אשר בספרד, עבד אדני המלך המשתחוה אפים ארצה לעמתו, והכורע אל מול מקום שבת נחלת מעלת גדולתו מארץ מרחקים, השש בשלותו והשש בגדולתו ובמנוחתו והפורש כפיו לאל בשמים להאריך ימים על ממלכתו בקרב ישראל.

מי אנכי ומי חיי לעצור כח לחַקּוֹת מכתב אל אדני המלך ולבקר יקר תפארתו, אבל נשענתי בקשט נתיבה ומעגלי מישרים. ומה יכולת שרעף למצוא אמרי שפר אצל הולכי גולה שוכחי רבצם אשר סר מעליהם הוד מלכות וימשכו עליהם ימי עוצר ומשפט ואותותם לא נראו בארץ. ולפי שבני הגולה אנו, פליטת ישראל עבדי אדני המלך, שרויים בשלוה בארץ מגורינו, כי אלהינו לא עזבנו ולא סר צלו מעלינו. ויהי כאשר מעלנו באלהינו הביאנו במשפט וישת מועקה במתנינו ויער את רוח הפקידים אשר היו על ישראל וישימו עליו שרי מסים ויכבידו עולם וילחצום בחימה עזה ויכנעו תחתיהם ותמצאן אותם צרות רבות ורעות. וכראות אלהינו את ענים ועמלם ואפס עצור ועזוב, היתה סבה מאתו ויציבני לפני המלך ועלי הטה חסד ויסב את לבבו אלי, לא בצדקתי כי אם בחסדו ולמען בריתו. ובזאת עניי הצאן קודרים שגבו ישע ותרפינה ידי לוחציהם ותקפוץ ידם מעוני ויקל עֻלָּם ברחמי אלהינו.

יודע לאדני המלך כי שם ארצנו שאנו גרים בתוכה בלשון הקודש סְפָרַד, ובלשון ישמעאלים, יושבי הארץ, אַלאַנְדָלֻס, ושם מדינת[7] הממלכה קֻרְטֻבָּה. ארכה חמשה ועשרים אלף באמה ורוחב עשרה אלף, והיא משמאל לים המהלך אל ארצכם, היוצא מן הים הגדול וסובב כל הארץ.

ובין המדינה הזאת ובין הים הגדול אשר אין אחריו ישוב תשע מעלות ממעלות הרקיע אשר השמש הולכת מהם בכל יום מעלה אחת לדברי החכמים החוזים בככבים, וכל מעלה מהן בארץ ששה וששים מילין ושתי ידות מיל, וכל מיל שלשת אלפים אמה. כן נמצאו בתשע מעלות שש מאות מילין. ומן הים הגדול הזה הסובב את כל הארץ אל מדינת קסטנטינה[8] שלשת אלפים ומאה. ונתרחקה מדינת קרטבה משפת הים ההולכת לארצכם שמונים מילין. ואמצא בספרי החכמים כי אורך ארץ אַלְכָּזָר ששים מעלות שהם מאתים וששים ועשרה מילין. (sic) זו מדת דרך קרטבה אל קסטנטינה.

והנני אקדים זכר מדת רחבה לגבולותיה בטרם אפרשנה. ועבדך יודע כי

---

[6] פתיחה פיוטית זו יש לה אקרוסטיכון כפול. בתחלה חתום שמו של ר׳ חסדאי: אני חסדאי בר יצחק בר עזרא בר שפרוט, ואחר כך חתום מחבר האגרת, שהיה המזכיר של ר׳ חסדאי: מנחם בן סרוק. — [7] בערבית קורין לעיר מדינה. — [8] Constantina. —

קטן מצעירי המלך אדני גדול מנבוני ארצנו. אבל אינני מורה כי אם מזכיר. אמרו החכמונים יודעי העתים, כי המקום הפונה ללכת השמש בחנות טלה ומאזנים ובהם ישתוה ממוצא דבר השכל מרחבי המדינות כאלו התוו תו בארץ מזרח שמש עד מבואו במקום הזה אשר אלו נקשר קו בגלגל השמש בהשתוות לילה ויומם והיה הולך אל קצה הקו השני על חק התו הזה. הן נמצא מרחק מדינתנו מן התו שמונה ושלשים מעלות ומרחק קסטנטינא ארבע וארבעים ומרחק גבולכם שבע וארבעים מעלות.

ולא הוצרכתי לחוות את זאת כי אם מרוב תמהון אשר תמהתי מזכר מלכותם אשר לא הגיע אלינו ולא שמענו את שמעה, כי אמרנו אכן אורך הדרך יעלים ממנו את שמע תפארת ממלכת אדני המלך. אף על פי ששמעתי כי נפלו במקום אדני המלך שני אנשים מאנשי ארצנו, שם האחד רבי יודא בר מאיר בר נתן, איש נבון וסבר וגרסן, ושם הב׳ רבי יוסף הגריס, גם הוא חכם, אשריהם מה טוב חלקם אשר זכו לראות את יקר תפארת גדולת אדני המלך ומושב עבדיו ומעמד משרתיו ומנוחת ה׳ נחלתו, ונקל בעיני ה׳ להפליא גם לי כחסד הגדול הזה ויזכני לראות את הוד אדני ואת כסא מלכותו ולהקביל פניו בנעימים.

גם אגיד לאדני המלך את שם המלך המולך עלינו, שמו עַבְדְּ אַלְרַחְמָאן בֶּן מְחַמַּד [בֶּן עַבְדְּ אַלְלַּהּ בֶּן מְחַמַּד] בֶּן עַבְדְּ אַלְרַחְמָאן בֶּן חַכָּים בֶּן הַשָּׁים בֶּן עַבְדְּ אַלְרַחְמָאן, כלם מלכו זה אחר זה, זולתי מחמד אבי מלכנו אשר לא מלך, כי מת בחיי אביו. ועבד אלרחמאן השמיני הוא הבא ארץ ספרד בהשתרר עליהם בני אַלעַבָּאסִי קרוביהם, אשר המה מלכו בארץ שנער בעת הזאת. ועבד אלרחמאן זה השמיני הפונה ארץ ספרד בקום עליהם בני אַלעַבָּאסִי הוא בן מְעוִיָּא בן הִשָּׁאם בן עַבְדְּ אַלְמָאלִךְ זה, הנקרא אַמִּיר אַלמוּמְנִין ושמו ידוע מהתעלם, ולא היה כמותו במלכים אשר היו לפניו.

ומדת ארץ ספרד ממלכת עבד אלרחמאן והאמיר אלמומנין, יהי אלהיו עמו, שש עשרה מעלות, שהן אלף ומאה מילין. זאת מדת ארץ ממשלתו בגבולותיה, ארץ שמנה, רבת נהרות ועיינות ובורות חצובות, ארץ דגן ותירוש ויצהר ורבת תנובות ועדנים וכל מיני מגדים, גנות ופרדסים, ומצמחת כל עץ פרי ומפרחת כל מיני עצים, אשר מעליהם מגדלים המשי, כי המשי לרוב אצלנו מאד. וגם בהררי ארצנו וביעריה מלקטים תולעת שני לרוב. וגם נמצא אצלנו הרי כרכום למיניך הרבה. ויש בארצנו מוצא לכסף ומוצא לזהב, ומהרריה חוצבים נחושת וגוזרים ברזל בדיל ועופרת ואבני השוך ואבני גפרית ואבני שיש ואבני זכוכית, ומוצא ללאון*, כי כן שמו בלשון ישמעאלים. אשר יבואון סוחרים מאפסי הארץ ורוכלים מכל המדינות ואיים רחוקים ינהרו אליה, מארץ מצרים ומשאר המדינות העליונות, מביאין בשם ואבן יקרה, וסוחרת מלכים ורוכלת רוזנים וכל חמודות מצרים. ויאסוף המלך המולך עליה סגולת כסף וזהב ונכבדות וקהלת חיילים אשר לא אסף כמוהו מלך אשר היה לפניו. ומדי שנה בשנה הגיע קנינו, אלי הוגד, מאת אלף זהובים, זה חק קנינו בכל שנה ושנה, ואין זה כי אם מרוב הסוחרים הבאים מכל הארצות ומאייהם. וכל דבר סחורותם וכל

* =לולו (בערבית) עניני מרגלית. –

אודותם לא יתכן כי אם על ידי ולפי דברי, שבח והודאה לאל הגומל עלי ברוב חסדיו. ומלכי הארץ כשמעם את גדולתו ואת תקפו יובילו שי לו ויחלו פניו במנחות ובחמודות, ומהם מלך אשכנז[10] ומלך הגבלים[11], שהם אלצקלאבי[12], ומלך קשטנטינה[13] ומלכים אחרים. ועל ידי תבאנה מנחותם ועל ידי תצאנה גמולותם. תבענה שפתי תהלה לאלהי השמים אשר הטה אלי חסדו לא בצדקתי כי אם ברוב רחמיו.

ואת כל השלוחים האלה מביאי המנחות אני שואל אותם תמיד בעד אחינו ישראל פליטת הגולה אם שמעו שמע בדבר הדרור לשרידים אשר כלו בעבודה ולא מצאו מנוח, עד אשר הודיעוני שלוחי הָרָאסָאן, הסוחרים, שאמרו לי כי יש ממלכת ליהודים נקראים על שם אלכזר, ולא האמנתי לדבריהם, כי אמרתי לא יאמרו לי בדבר הזה כי אם לרצות אותי ולהתקרב אלי. ואשתומם על הדבר הזה עד אשר באו שלוחי קסטנטינה בתשורה וכתב מאת מלכם אל מלכנו, ואשאלם על הדבר הזה. וישיבו אותי כי באמת הוא הדבר הזה, וכי שם המלכות אַלְכְּזַר, ובין אלקסטנטינה ובין ארצם מהלך ט"ו יום בים. „אבל ביבשה יש בינינו אומות רבות. ושם המלך המולך יוסף. ואניות באות אלינו מארצם ומביאים דגים ועורות וכל מיני סחורות. והם אנשי אַחְוָתֵינוּ ומכובדים עלינו, ובינינו וביניהם שליחות ומנחות. ולהם כח ומעוז, גדודים וחיילים יוצאים בזמנים".

ואני כשמעי את הדבר הזה מלאתי כח וחזקו ידי ואמצה תקותי, ואקוד ואשתחוה לאלהי השמים.

ואפן כה וכה למצוא ציר נאמן לשלוח לארצכם לדעת אמתת הדבר ולדעת שלום אדוני המלך ואת שלום עבדיו אחינו, ויפלא הדבר על כי רחוק המקום. והזמין לי הקב"ה בידו הטובה עלי איש אחד שמו מר יצחק בר נתן, וישם נפשו בכפו ויתנדב ללכת באגרתי אל אדני המלך. ונתתי לו שכר גדול לרב וכסף וזהב קרבתי להוצאותיו לו ולמשרתיו ולכל דבר לדרך. וגם שלחתי מממוני מנחה מכובדת למלך קסטנטינה ואבקשה ממנו לעזור לשלוחי זה בכל צרכיו עד הגיעו אל המקום אשר אדוני חונה שם.

וילך שלוחי זה אל קסטנטינה, ויעמוד לפני המלך ויתן לו כתבי ומנחתי, ויכבד את שלוחי, ויתאחר עמו כמו ששה חדשים עם שלוחי אדוננו מלך קרטבה. יום אחד אמר להם לשוב אלינו, וכמו כן השיב את שלוחי ועמו אגרת, וכתוב בה: „כי הדרך אשר בינינו וביניהם (מהלך ט"ו יום בים), והאומות שבינינו בקטטה, והים סוער, לא יעבור בו אדם כי אם בזמן ידוע". וכשמעי את הדבר הרע הזה חרה לי עד מות ויצר לי עד מאד, על אשר לא הקים את דברי ולא עשה כרצוני. ותרב מהומתי ונכפלה רעתי.

ואחרי כן רציתי לשלוח אגרתי אל אדוני המלך מפאת ירושלים עיר הקודש וערבו לי אנשים מישראל להוליך אגרתי מארצם לנציבים ומשם לְאַרְמֵנְיָא

---

[10] אוטו הגדול, ששלח מלאכותו אל עבד אלרחמאן בשנת 957. – [11] הגבלים= יושבי ההר. – [12] או שקלאב (אצל אבן חוקל), והיא שקלאבוניא. – [13] קונסטנטינוס IX שלח בשנת 949 מלאכות לקורטובה.–

ומארמניא אל בַּרְדָּעָה [14], ומשם אל ארצכם. אני טרם אכלה לדבר אל לבי, והנה שלוחי מלך הגבָלים באים ועמהם שני אנשים מישראל, שם האחד מר שאול ושם השני מר יוסף. וכשמעם את מהומתי נחמו אותי, ואמרו לי: „תנה לנו אגרותיך ואנחנו נגיען אל מלך הגבלים, ובשביל כבודך יְשַׁגֵּר כתבך אל בני ישראל היושבים בארץ הֻנְגָרִין, וגם כן ישלחוה אל רוס, ומשם אל בֻּלְגאר, עד שיגיע כתבך כרצונך אל המקום אשר אתה רוצה״. הבוחן לבות וכליות והחוקר כליות יודע, כי לא עשיתי כל זאת לכבודי, כי אם לדרוש ולדעת האמת, אם יש מקום שיש ניר וממלכת לגולת ישראל, ואין רודים בהם ולא מושלים עליהם. ואלו ידעתי כי נכון הדבר, הייתי מואס בכבודי ועוזב גדולתי ונוטש משפחתי, והייתי הולך מהר אל גבעה בים וביבשה, עד בואי אל המקום אשר אדוני המלך חונה שם, לראות גדולתו וכבוד מעלתו ומושב עבדיו ומעמד משרתיו ומנוחת פליטת ישראל. ובראותי את יקר תפארת גדולתו תאורנה עיני ותעלוזנה כליותי תבענה שפתי תהלה לאל אשר לא עזב חסדו מעם עֲנָיָיו.

ועתה אם על המלך טוב ואם יראה במאויי עבדו תיקר נא נפשי בעיניו, ויצוה את הסופרים העומדים לפניו לכתוב אל עבדו תשובה שלמה הנוטה אלי מארץ מרחקים, ויודיעני שרש הדבר ויסוד כל המעשה, איך היתה נפילת ישראל במקום ההוא. ואבותינו ספרו לנו כי בתחלת שבתם היה שם המקום נקרא הר שעיר [15], ואדוני יודע כי הר שעיר רחוק מן המקום אשר הוא חונה שם. וזקנינו אומרים כי כבר [16] נקרא הר שעיר, אבל נתגלגלו הגזירות ויצאו מרעה אל רעה עד אשר נאחזו בארץ אשר הם יושבים עליה.

וגם אמרו לנו ישישי הדור קדמו[ני]נו, האמנם כי על מעלם נגזרה שמד ויעמוד חיל כשדים באף ובחימה ויגנזו במערה ספרי התורה וכתבי הקדש, ועל זאת מתפללים במערה. ובשביל הספרים למדו את בניהם להתפלל במערה ערב ובקר, עד אשר נמשכו העתים, וברוב הימים שכחו ולא ידעו אודות המערה על מה נהגו להתפלל בתוכה, אבל נהגו מנהג אבותם, ולא ידעו על מה. ולקץ ימים קם איש ישראל ויבקש לדעת על מה, ויבא אל המערה וַיִּמְצָאֶהָ מלאה ספרים, ויוציאם משם. ומן היום ההוא והלאה שמו ביניהם ללמוד התורה. ככה ספרו לנו אבותינו, כאשר שמעו הקדמונים, שומע מפי שומע, והדברים עתיקים.

ואותם שני אנשים אשר מארץ הַגְּבָלִים מר שאול ומר יוסף, אשר ערבו לי להוביל אגרתי אל אדוני המלך, אמרו לי, כי היום כמו שש שנים בא אלינו איש ישראלי סגיא נהור איש חכם ונבון ושמו מר עמרם, ואמר כי הוא

---

[14] עיר הממלכה במדינת אראן, במערב ארמיניא, בדרך באב אלאבואב (=שער השערים, כך נקראת עיר דירבינד). — [15] כנראה, הוא מכוון כאן בשם שעיר לחלק קוקז שנקרא בערבית שַׂרִיר. את הדרך מכוזריא לשריר מתאר ההיסטוריקן הערבי אל בכרי: „אתה הולך מארץ הכזרים י״ב פרסה מדבר עד שתגיע אל הר גבוה, ותעלה ותלך עליו שלשה ימים עד שתגיע אל מצודת מלך שריר, והיא על ראש הר ומסביב לה חומה״, (ע' Извѣстія Ал-Бекри о Руси и Славянахъ, ч. I, СПБ 1878, стр. 45. וע' נ״כ הירשפילד Das Buch Al-Chazari, Breslau 1885, p. XXII, Anm. 1.). —

[16] ר״ל בתחלה: המקום שישבו שם היהודים בראשונה נקרא בשם הר שעיר.

מארץ אַלְכַּזָר, והיה בבית אדוני המלך ובאוכלי שלחנו ונכבד אצלו. וכשמעי שלחתי אחריו מלאכים להשיבו אלי ולא השיגוהו. גם בזה אמצה תקותי וחזקה תוחלתי.

ועתה הנה חִקותי האגרת הזאת לאדוני המלך וחנותי למולו שלא תכבד עליו שאלתי ויצוה להודיע את עבדו כל הדברים האלה, וכל עניני ארצו, ומאיזה שבט הוא, ומה דרך המלכות, איך ינחלו המלכים כסא כבוד המלכים, המשבט ידוע אם ממשפחה הראויה למלוך, ואם מלך בן מלך, כאשר הוא מנהג אבותינו בהיותם שוכנים בארצם.

ויודיעני אדוני המלך, כמה מהלך ארצו, ארכה ורחבה, ערי חומה וערי פרזות, ואם היא משקה או גשומה ועד אָן תגיע ממשלתו, מספר חייליו גדודיו ושריו. ואל נא יחר לאדוני בשאלי מספר גדודיו, יוסף ה׳ עליהם כהם וכו׳, ועיני המלך רואות. ולא שאלתי השאלה הזאת כי אם למען אעלוז ברבות עם הקדש.

ויודיעני אדוני מספר המדינות אשר הוא רודה בהם, ומספר המס אשר ישיבו לו, אם יתנו לו מעשר. ואם אדוני חונה תמיד בעיר ממלכה ידועה, או אם הוא יָסֹב את כל גבול ממשלתו, ואם האיים הקרובים אליו. אם מהם מתיהדים, ואם ישפוט את עמו או אם יקים להם שופטים. ואיך עלותו בית ה׳, ועם איזו אומה יערוך קרב, ועל מי ילחם, ואם המלחמה דוחה את השבת, ומי הממלכות והגוים אשר סביבותיו, ומה שמם, ומה שם ארצם, ומה שם הערים הקרובות אל ממלכתו מן כְּרָאסָאן ומן בַּרְדָעָה וּבָאב אַלְאַבְוָאב, ומנהג הליכות הסוחרים ההולכות אל מחוז אדוני המלך, ויודיעני כמה מלכים מלכו לפניו ומה שמם וכמה מלך כל אחד מהם, ובאיזה לשון אתם מדברים.

ובימי אבותינו נפל אצלנו איש ישראל נבון דבר, היה מתיחס בשבט דן עד שמגיע לדן בן יעקב. והיה מדבר בצחות וקורא שמות לכל דבר בלשון הקדש, וכל דבר לא נעלם ממנו. ובעמדו לדרוש בהלכה כך היה אומר: „עתניאל בן קנז קבל מפי יהושע מפי משה מפי הגבורה". ועוד בַּקָשָׁתִי הפליאה מאת אדוני להודיעני, אם יש אצלכם זכר לחשבון קץ הפלאות אשר אנו מחכים זה כמה שנים ונִצא משְבי אל שֶׁבי ומגולה אל גולה. ומה כח תוחלת המצפה להתאפק על זאת. ואיככה אוכל לתת דֳמי על חורבן בית תפארתנו ועל פליטת חרב אשר באו באש ובמים, אשר נשארנו מעט מהרבה ונֵרד מכבוד ונֵשב בגולה, ואין לאל ידינו, באומרם לנו כל היום: „לכל עם ועם יש מלכות ולכם אין זכר בארץ".

וכאשר שמענו את שמע אדוני המלך ותוקף מלכותו ורב חייליו תמהנו בזאת, נשאנו ראש ותחי רוחנו ותחזקנה ידינו, ותהי ממלכת אדוני לנו לפתחון פה, ומי יתן ספות השמועה הזאת כח, כי בזאת תרבה גדולתנו. וברוך ה׳ אלהי ישראל אשר לא השבית לנו גואל ולא השבית נִיר וממלכת משבטי ישראל. יחי אדוננו המלך לעולם. והייתי שואל בעד אודות אשר לא שאלתים, לולי כי יגורתי להכביד על אדוני המלך בהרבות מלים, כי כן דרך מלכים. ואמנם כבר הרביתי, והנני מודה בזאת, ואל יאשימני אדוני, כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה. אבל כמוני ישגה וכמוהו יסלח, כי אדוני יודע כי אין עִם גוֹלָה דעה

ולא עם בני שביה תושיה, ואני עבדך לא פקחתי עין כי אם בתוך גולָה ודלות. על כן יש על אדוני המלך מאמתת החסד ומאורח האמת והעביר שגיוני עבדו. ובלא ספק כבר שמעת איך היו מכתבי מלכי ישראל ומה אגרותיהם ומה מנהג בספרי שליחותם. ואם על המלך טוב יעביר שגגת עבדו כידו הטובה וכחסדו הגדול. ושלום רב לאדוני המלך, לו ולזרעו ולביתו ולכסאו עד עולם, ויאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.

ב. וזאת תשובת יוסף המלך התוגרמי.

אל רב חסדאי, ראש גולה, בן יצחק בן עזרא הספרדי,
הנחמד אלינו והנכבד עלינו.

הנה אודיעך, שבא אלינו כתבך המכובד על יד ר׳ יעקב בן אליעזר מארץ נֶמֶץ[יז], ושמחנו בו וששנו על בינתך וחכמתך, ואמצא כתוב בכתבך מקום ארצך ארכה ורחבה ויחוס עבד אלרחמאן המלך המולך עליה, ויקר תפארת גדולתו, ועזרת האל לו עד כבישתו מדינת מזרח, עד שנשמע עוצם מלכותו בכל הארץ ופחדו כל המלכים. [גם הודעתנו כי לא שמעתם אודותינו] אלמלא שלוחי קסטנטינה[יח] לבא בכושרות ויספרו לכם האומות מלכותנו ודיננו[יט], לפי שהייתם מכזבים אותו לפנים ולא הייתם מאמינים בו. ובקשת להודיעך אמתת הדברים ממלכותנו ויחוסנו ואיך נכנסו אבותינו בדין ישראל והאיר האל עינינו ושבר קמינו. עוד בקשת לדעת מדת ארצנו, ארכה ורחבה והגוים אשר סביבותינו והמשלימים אתנו והנלחמים עלינו, ואם יתכן לבא שלוחינו אל ארצכם ולחלות פני מלככם היקר והנעים שהמשיך לבבות לאהבתו בטוב דרכיו והביאם באהבתו ביֹשר מפעלותיו. לפי שהאומות אומרים להם כי אין לישראל מקום ממשלת וממלכה שהיו ישראל נהגים בדבר הזה, והיה להם להרמת לב ומענה לשון ושבח ותהלה בעיני האומרים להם כי אין לישראל שארית ולא מקום ממשלת וממלכה. ואנחנו משיבים תשובתך על דבר ודבר מן השאלה ששאלת בכתבך תשובת הששים בך והשמחים בחכמתך. אשר זכרת מארצך ויחוס המולך עליה כבר נגע אלינו, וכבר היו בין אבותינו אגרות דרישת שלום, והדבר הזה היה שמור בספרינו ידוע לכל זקני ארצנו, ונקח מה שנקדם בין אבותינו ונשים אותה ירושה לבנינו.

שאלת בכתבך מאיזה אומה ומאיזה משפחה ומאיזה שבט אנחנו.

דע כי אנחנו מבני יפת ומבני תוגרמה בנו, ומצינו בספרי יחוסים של אבותינו שהיו לתוגרמה עשרה בנים, ואלה שמותם[כ]: אָגְיוֹר, תירוש[כא], אָוָור,

---

[יז] כך נקראה גרמניא אצל הערבים (נֶמְצִיא), היונים (Νεμίτζιοι) והסלאוים (нѣмецъ). — [יח] זוהי הצורה העברית והערבית לשם קונסטנטינופול. — [יט] =דת, אמונה.
[כ] יש להשוות עם שמות עשרת בני תוגרמה בריש ס׳ יוסיפון. — [כא] ע״ש הוצ׳ הרכבי תורים והוא Tauris — אבי בני קרים, שבקשום הכוזרים, וע״כ עשתה אותם האגדה לאחים.

אוגוז, בִּיזַל, תַּרְנָא, כְּזָר, זָגוּד, בֻּלְגָר, סָאוִויר[22]. אנו מבני כזר, הוא השביעי, כתוב אצלו שבימיו היו אבותי מתי מספר והקב"ה נתן להם כח וגבורה ועשו מלחמה עם גוים רבים ועצומים מהם ובעזר האל גרשום וירשו ארצם וברחו וירדפו אחריהם עד שהעבירום הנהר הגדול ששמו דונא[23], עד היום הזה הם חונים על נהר דונא וקרובים לקסטנטינה, ויירשו כזריים את ארצם. ואחרי כן עברו דורות עד שעמד מלך אחד מהם ושמו בולאן, היה איש חכם וירא אלהים, בוטח (בו) בכל לבו, ויסר את הקוסמים ואת עובדי עבודה זרה מן הארץ וחוסה בצל כנפיו. ונראה לו מלאך בחלום ואמר לו: „בולאן, ה׳ שלחני אליך לאמר, שמעתי את תפלתך ותחנתך, הנה ברכתיך והרביתיך ואקיים מלכותך עד סוף הדורות ואמסור את כל אויביך בידך, ואתה עמוד בבקר והתפלל לפני ה׳". וכן עשה. ויֵּרא אליו שנית ויאמר לו: „ראיתי את דרכיך ורציתי את מעשיך וידעתי כי תלך אחרי בכל לבבך ואני חפץ לתת לך מצוות, חק ומשפט, ואם תשמור מצותי ומשפטי אברכך וארבך". ויען ויאמר למלאך הדובר אליו: „אתה ידעת, אדוני, מחשבות לבי וחקרת כליותי, שלא שמתי בטחוני אלא בך, אבל העם אשר אני מולך עליהם הם כופרים[24], לא אדע אם יאמינו בי. אם נא מצאתי חן בעיניך ואם עלי יתגלגלו רחמיך הראה לפלוני השר הגדול שלהם[25] והוא יעזרני על זאת". והקב"ה עשה כרצונו ויֵּרָא לשר ההוא בחלום, וכאשר השכים בבקר בא ויגד למלך, והמלך קבץ כל שריו ועבדיו ואת כל עמו ויגד להם את כל הדברים האלה. וייטב בעיניהם הדבר וקבלו עליהם את הדין ונכנסו תחת כנפי השכינה. וירא אליו המלאך עוד ויאמר אליו: „הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוני ואתה בְּנֵה בית לשמי". ויען ויאמר: „רבש"ע, מאד אני מתביש מלפניך שאין לי כסף וזהב לעשות כמו שיתכן כאשר ברצוני". אמר לו: „חזק ואמץ, קח עמך כל חייליך וקום לך אל ארץ רודלאן ואל ארץ ארדיל[26]. הנה נתתי פחדך ואימתך בלבם ומסרתים בידך, והנה זמנתי לך שני אוצרות, אחד של כסף ואחד של זהב, ואני אהיה עמך ושמרתיך בכל אשר תלך, ותקח את הממון ותבא בשלום ותבנה בית לשמי". והוא האמין בו ויעש כאשר צוהו. וילחם והחרים המדינה ושב בשלום והקדיש הממון ובנה ממנו אהל וארון ומנורה ושולחן ומזבחות וכלי הקודש, עד היום הזה הם שמורים בידי וקיימים. אחר כן הלך שמעו בכל הארץ, ושמע מלך אדום[27] ומלך ישמעאלים ושלחו לו מלאכיהם בממון גדול ובמנחות רבות עם חכמיהם להטותו אל דיניהם. והמלך היה חכם, ויצו להביא חכם מישראל, ודרש וחקר ושאל היטב, ושם אותם יחדיו לברר בדיניהם, והיו שוברים אחד את דברי חברו ולא היו מסכימים על דבר אחד. כשראה המלך כן אמר אל כומר של מלך אדום

---

[22] הם הסַבִּירִים (Σαβεῖροι אצל היונים).— [23] Donau. — [24] ענינו (כמו בערבית): עובדי אלילים. — [25] בראש ממשלת הכוזרים היה הַכָּנָן, שלא היה מתערב בעניני הממשלה, והמלוכה היתה נהונה ע"י סגנו (Πέχ אצל הסופרים היונים), שהיה המלך בפועל. לכאורה, נראה המלאך לכָּנָן והוא שולחהו שיֵּרָאה גם אל המלך הוא „השר הגדול".— [26] עיקרו כַנוסח הרכבי (ע' קאסיל צד 208: אל דרך דְרָאלָאן אל ארץ אַרְדָוִיל (עכשיו העיר ארדביל – Ardebil).— [27] הכוונה למלך יון.—

ואל הישמעאלים: „לכו אל אהליכם ועד היום השלישי אני אשלח בעדכם ותבואו אלי”. ולמחר שלח המלך בשביל הכומר ואמר לו: „אני יודע כי מלך אדום גדול מאלה המלכים, ודינו דין מכובד, ואני חפץ בדינך, אבל שואל אני מעמך שתאמר לי האמת, דין ישראל ודין ישמעאל איזה מהם טוב”. ענה הכומר ואמר: „יחי אדוננו המלך לעולם, דע כי אין דין בכל העולם כדין ישראל, שהקב”ה בחר בישראל מכל האומות וקראם בני בכורי ועשה עמהם נסים ונפלאות גדולות והוציאם ממצרים מעבדות פרעה והעבירם בים בחרבה ורודפיהם טבע והוריד להם המן והוציא להם מים מצור ונתן להם את התורה מתוך האש והנחילם ארץ כנען ובנה להם בית המקדש לשכון ביניהם, ואח”כ הטאו לו ויכעס עליהם וישליכם מעל פניו ופזרם לכל רוח, ולולי זאת לא היה כדין ישראל בעולם”. השיבהו המלך: „ככה דברת דבריך, דע באמת כי אני אכבדך”.

ביום השני שלח המלך בשביל אלקאצי של הישמעאלים וישאלהו ויאמר לו: „הודיעני האמת מה יש בין דין ישראל ובין דין אדום, איזה מהם הטוב”. וישיבהו אלקאצי ואמר לו: „דין ישראל הטוב וכולו אמת, ועמהם תורת ה' וחקים ומשפטים צדיקים, ובשביל שחטאו לו ופשעו בו כעס עליהם ויתן אותם ביד אויביהם. מה דין אדום? אוכלים כל טומאה ומשתחוים למעשה ידיהם”. השיבו המלך: „כבר דברת לי האמת ואמנם אכבדך”. וליום אחר קרא לכולם יחד ויאמר אליהם לפני כל שריו ועבדיו ועמו: „מבקש אני מכם שתבחרו לי איזה הטוב והישר מן הדינין”. והתחילו לדבר ולא היו מעמידים דבריהם על יסוד, עד שאמר המלך לכומר: „דין ישראל ודין ישמעאל איזה הטוב מהם”. ענה הכומר ואמר: „דין ישראל הטוב”. ועוד שאל לאלקאצי ואמר: „דין ישראל ודין אדום איזה הטוב?” ענה אלקאצי לאמר: „דין ישראל הטוב”. ויען המלך: „כבר הודיתם בפיכם שדין ישראל הטוב והישר, ואני כבר בחרתי בדין ישראל, שהוא דינו של אברהם, ואל שדי יהי בעזרי, והכסף והזהב שאמרתם לתת לי הוא יכול לתת לי בלא צער, ואתם לכו לשלום אל ארצכם”. ומן היום ההוא והלאה עזרו אל שדי ואמץ את כחו, וימל את בשר ערלתו הוא ועבדיו, וישלח ויבא אחד מחכמי ישראל ויפרשו התורה ויסדרו לו את כל המצוות. עד היום הזה אנו על הדין הנכבד והאמתי, יתברך שמו של הקב”ה לעולם. ומן היום ההוא שנכנסו אבותינו תחת כנפי השכינה הכניע לפנינו את כל אויבינו והשפיל את כל האומות והלשונות אשר סביבותינו ולא עמד איש בפנינו עד היום וכולם לנו למס על ידי מלכי אדום ומלכי ישמעאל.

ואחר הדברים האלה עמד מלך מבני בניו ושמו עובדיה, צדיק וישר, הוא חדש הממלכה והעמיד את הדין כדין וכהלכה, והוא בנה בתי כנסיות ובתי מדרשות וקבץ לרוב מחכמי ישראל, ויתן להם כסף וזהב לרוב ויפרשו לו ארבעה ועשרים ספרים ומשנה ותלמוד וכל תקון תפלות חזנים, והיה ירא אלהים ואוהב התורה והמצות. ואחריו עמד חזקיה בנו, ואחריו מנשה בנו, ואחריו עמד חנוכה אחי עובדיה, ויצחק בנו, וזבולן בנו, ומנשה בנו, נסי בנו, מנחם בנו, בנימין בנו, אהרן בנו, ואני יוסף בן אהרן הנזכר, וכולנו מלך בן מלך, ולא יוכל זר לישב על כסא אבותינו. יהי רצון מלפני ממליך כל מלך, שיתמיד מלכותנו בתורתו ובמצותיו.

ואשר שאלת מהלך ארצנו וארכה ורחבה. והיא על יד הנהר הסמוך לים גרגאן[28], לפאת מזרח, מהלך ארבעה חדשים. ועל יד הנהר חונים אומות רבות לרוב עד אין מספר, כפרים ועיירים וערי מבצר, והם תשע אומות לאין חקר ומספר להם, כולם נותנים לי מס. ומשם יסוב הגבול עד גרגאן, כל יושבי חוף הים, מהלך חודש, כולם נותנים לי מס. ומצד דרום חמש עשרה אומות רבים ועצומים לאין מספר עד באב אלאבואב[29], והם חונים בהרים, וכל יושבי ארץ באסה ותגת, עד ים קסטנטינה מהלך ב׳ חדשים כלם נותנים לי מס. ובצד מערב שלש עשרה אומות רבים ועצומים חונים על שפת ים קסטנטינה. ומשם יסוב הגבול לפאת צפון עד הנהר הגדול ששמו יוזג, והם יושבים פרזות בלא חומה, והולכים בכל המדבר עד שמגיעים עד גבול ההיגריאים[30], והם רבים כחול אשר על שפת הים, כולם נותנים לי מס. ומדת ארצם מהלך ארבעה חדשים. ואני יושב על מבואות הנהר, ולא אעזוב[31] את רוסיים הבאים בספינות לעבור אליהם, וכמו כן לא אעזוב את כל אויביהם הבאים ביבשה לעבור אל ארצם, ואני אלחם עמהם מלחמה קשה, ואלו עזבתים היו מכחידים כל ארץ ישמעאל עד בגדאד.

ועוד אודיעך, שאני יושב על הנהר הזה בעזרת שדי, ויש לי בתוך מלכותי שלש מדינות[32], האחת יושבת בה המלכה עם נערותיה וסריסיה, ארכה ורחבה חמשים על חמשים פרסה עם מגרשיה והכפרים הסמוכים לה, והיושבים בה ישראלים וישמעאלים ונוצרים ואומות אחרות מלשונות אחרות יושבים בה. המדינה השנית ומגרשיה ארכה ורחבה שמנה על שמנה פרסאות. והמדינה השלישית אני יושב בה עם שרי ועבדי וכל משרתי הקרובים אלי, והיא קטנה, ארכה ורחבה שלש על שלש פרסאות, ובין החומות הנהר מושך והולך. ואנו יושבים במדינה כל החורף, ובחדש ניסן אנו יוצאין [מן] המדינה והולכים איש אל שדהו ואיש אל גנו ואל עבודתו. ועוד כל משפחה ומשפחה יש להם אחוזת אבותיהם ידוע נוסעים וחונים בגבולם בשמחה ושירים, לא ישמע אדם קול נוגש ואין שטן ואין פגע רע. ואני ושרי ועבדי נסע ונלך מהלך עשרים פרסאות עד שנגיע לנהר הגדול הנקרא ורשאן, ומשם נסובב עד שנבוא אל קצה המדינה. זו מדת ארצנו ומקום מנוחתנו. והארץ אינה גשומה הרבה ויש בה נהרות רבות מְגַדְּלִים דגים לרוב, ויש בה לנו מעינות רבות, והארץ טובה ושמנה, שדות וכרמים וגנות ופרדסים כלם משקים מן הנהרות, ויש לנו כל עץ פרי לרוב מאד.

ועוד אודיעך גבול ארצי. לצד מזרח מהלך עשרים פרסאות עד הים גרגאן, ולפאת דרום מהלך שלשים פרסאות, ולפאת מערב מהלך ארבעים פרסאות. ואני יושב בתוך האי, שדותי וכרמי וגנותי ופרדסי בתוך האי. ולפאת צפון מהלך שלשים פרסאות נהרות ומעינות רבות. ובעזר ה׳ אני יושב לבטח.

ועוד שאלת מִדְּבַר קץ הפלאות. ואנחנו עינינו אל ה׳ אלהינו ואל חכמי ישראל הישיבה שבירושלים ואל הישיבה שבבבל, ואנו רחוקים מציון, אבל שמוע שמענו, שברוב העונות תעו החשבונות ואין אנו יודעים מאומה. אבל יישר

---

[28] גיאורניא. — [29] היא דירבינד. — [30] Jugurii. — [31] ולא אעזוב=ולא אניח, והוא ערביסמוס (לַם אַתְרְךְ). [32] ערים או בירות, והוא ערביסמוס.—ז

בעיני אלהים ויעשה למען שמו הגדול, ואל ימעט לפניו חרבן ביתו וביטול עבודתו וכל התלאות אשר מצאונו, ויקיים בנו „ופתאם יבא אל היכלו" וכו', ואין בידינו כי אם נבואת דניאל. ואל אלהי ישראל ימהר הגאולה ויקבץ גלותנו ונפוצותינו בחיינו ובחייך ובחיי דכל בית ישראל אוהבי שמו.

וזכרת באגרתך שאתה מתאוה לראות פני. גם מאד אני כוסף ומתאוה לראות פניך הנעימים ויקר תפארת חכמתך וגדולתך, ומי יתן והיה כדברך, ולו זכיתי להתחבר עמך ולראות פניך הנכבדים והנעימים והנחמדים, אתה תהיה לי לאב ואני אהיה לך לבן ועל פיך ישק כל עמי ובדברך הייתי יוצא ובא ובעצתך הנכונה, ושלום רב.

ג. אגרת מן הגניזה

היצאת ש"ז שיכטיר (JQR, N.S., III, 181—219)

— — — — — — — — — — — — — —

ארמיניא. ויברחו מפניהם אבותי[נו כ]י [לא יכל]ו לשאת עול עובדי אלילים, ויקבלום [שרי קְזָרְ]יָא כי [אנ]שי קזריא היו תחילה בלא תורה, ויש[אר]ו גם [הם] בלא תורה ומכתב[33]. ויתחתנו ליושבי הארץ וית[ערבו] בג[וים] וילמדו מעשיהם, ויצאו עמם תמיד ב[מלחמה] ויהיו לעם אחד. רק בברית מילה נסמכו, ומק[צתם היו] שומרים את השבת. ולא היה מלך בארץ קזריא, כי א[ם] אשר היה עושה במלחמה נצחונות שמוהו עליהם לשר צבא, עד פעם שיצאו עמהם היהודים במלחמה כפעם בפעם, ואותו היום גבר יהודי אחד בהרבו והבריח את הצרים הבאים על קָזָר, ושמוהו עליהם אנשי קזר לשר צבא במשפטם[34] הראשון. ויהיו בדברים האלה ימים רבים עד אשר חנן יי ויעורר את לב השר לשוב בתשובה, כי הֵסַתּוּ אשתו, סֶרַח שְׁמָהּ, ותלמדהו להועיל[35], וגם הוא נֵיאוֹת, כי מהול היה, וגם אבי הנערה, איש צדיק בדור ההוא, הורהו דרך החיים. ויהי כשמוע מלכי מֻקדון ומלכי ערב את הדברים האלה חרה להם מאד וישלחו מלאכים אל שרי קזריא דברי גידופים על ישראל לאמר: „מה לכם לשוב באמונת היהודים שהם משועבדים תחת ידי כל אומות?" וידברו דברים שאין לנו לספר, ויטו את לב השרים לרע. ויאמר השר הגדול היהודי: „מה לנו

---

[33] ומכתב=כתב, כלו׳ לא ידעו לכתב. — [34] צ"ל כמשפטם. — [35] על פי לשון הכתוב (ישעיה מ"ח י"ז): אני ה׳ אלהיך מלמדך להועיל. —

להרבות דברים? יבואו מחכמי ישראל ומחכמי יון ומחכמי ערב ויגידו לפנינו ולפניכם כל אחד מהם מעשי א[להיהם ונראה] אחריתו. ויעשו כן וישלח[ו] [ל]מ[ל]ך יון מ[ו]לאכים וגם ל[ו]מלכי ערב, והתנדבו חכמי ישראל [ל]בוא [לעזרת אנ]שי[ו] קזריא, ויפתחו היוונים להעיד [על] ה[א]מונה[ו], התחילו היהודים והערבים להכזיב[ם], ואחר [העידו הער]ביו[ם] והכזיבום היהודים והיוונים, ואחר פתחו [חכמי ישר]אל משׁשת ימי בראשית עד יום עלות ישראל ממצרים ועד בואם אל ארץ נושבת. העידו היוונים והערבים אמת והצדיקום, וגם נפלה ביניהם מחלוקת, ואמרו שרי קזריא: „הנה מערה בבקעת תיזול[36], הוציאו לנו את הספרים אשר שם ופרשום לפנינו". ויעשו כן ויבואו בתוך המערה והנה שם ספרים מתורת משה, ויפרשום חכמי ישראל כדברים הראשונים אשר דברו. וַיָּשֻׁבוּ ישראל עם אנשי קזריא בתשובה שלמה. ויחלו היהודים לבוא מן בַּגְדָּד ומן כּוֹרָסָן ומארץ יון והחזיקו בידי אנשי הארץ ויתחזקו בברית אב המון[37]. וישימו עליהם אנשי הארץ אחד מן החכמים לשופט וקוראין שמו בלשון קזר כָּגָן[38]. על כן נקראו שמות השופטים שקמו אחריו כגן עד היום. והשר הגדול של קזריא הֵסַבּוּ שמו סַבְרִיאֵל[39] וימליכוהו עליהם למלך. ואומרים בארצנו כי אבותינו משבט שמעון היו[40], אבל איננו עומדים על אמתת הדבר. והשלים המלך עם מלך אָלָן שכנינו, כי מלכות אָלָן עזה וקשה מכל האומות אשר סביבותינו, כי אמרו החכמים: „פן יתעוררו עלינו האומות למלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו". על כן ה[ו]שלים עמו לעזור[ו] איש את אחיו בצרה. ויהי חתת א[ו]להים על האומות אשר[ו] סביבותינו, ולא באו על מלכות קזר [למלח]מה. [ואך בימי בנימין]

[36] השם תיזול אינו נמצא במקום אחר. השוה מה שנאמר בכוזרי (ריש מאמר ב') על המערה בהרי ורסאן „שהיו שובתים בה אנשים מהיהודים בכל שבת", וביחוד מה שמסופר על דבר המערה באגרת ר' חסדאי אל מלך הכזרים. וכנראה נטמנו הספרים גם במערת תיזול מפני הרדיפות.— [37] בברית אב המון=בבריתו של אברהם (ע' בראשית י"ז ג'), ר"ל מלו עצמם.— [38] כָּ גָ ן (בערבית כ̇אקאן, וביונית Χάγανος) הוא תאר של מלך, והיה רגיל גם אצל הבולגרים הדונאיים, האָוָרים, וגם אצל הרוסים האליליים (עוד בימי וולאדימיר). בקזריא היה הכָּגָן הראשי (כ̇אקאן אלכביר, בערבית) בלתי מתערב בעניני הממשלה, וסְגָנוֹ (הנקרא בערבית כ̇אקאן בה, וביונית Πέχ) היה המלך המושל בפועל (ע' De Chasaris excerpta ex scrriptoribus arabicis, interprete C. M. Fraehnio, I, p. 9), והוא הנקרא כאן „השר הגדול".— [39] סבריאל=אֵל הוא סִבְרִי, כלו' תקותי.— [40] וכן מסופר בס' אלדד הדני שבארץ כזריא יש יהודים משבט שמעון.—

המלך נתעוררו כל האומות על [קזריא] ויציקו [להם בעצת] מלך מָקֵדוֹן ויבאו למלחמה מלך אַסְיָא [41] וט[ורקִיָא] . . . . ופִּייְנִיל [42] ומָקֵדון, רק מלך אָלָן היה בעז[רת] [אנשי קָזר], כי מקצתם היו שומרים תורת היהודים. אלו המלכים [כולם] נלחמו על קָזרִיָא, ומלך אָלָן הלך על ארצם ויכ[ם מכ]ה עד אין מרפא [43] וינגפם י"י לפני בנימין המלך. וגם בימי אהרן המלך נלחם מלך אָלָן על קָזר, כי הסיתו מלך יָוָן, וישכור עליו אהרן את מלך טורקיא כי היה א[והבו אז], ויפול מלך אָלָן לפני אהרן וילכדהו חי. ויכבדהו [המלך עד מ]אד, ויקח את בתו לבנו ליוסף לאשה. אז נ[שב]ע לו מלך אָלָן אמונה, וישלחהו אהרן המלך [הבית]ה. ומהיום ההוא נפלה אימת קזר על האומות אשר סביבותם. וגם בימי יוסף המלך אדוני [היה מלך אלן בעז]רו בהיות השמדה בימי רוֹמָנוּס הרשע. [כאשר נודע] הדב[ר] לאדוני סִיְלָה רבים ערלים [44]. וגם רוֹמָנוּס [הרשע] שלח מתנות גדולות לְהֶלְגוּ מלך רוּסְיָא ויסיתו לרעתו. ויבוא על מדינת סַמְבְּרַיי [45] לילה, וילכדה בגניבה כי לא היה שם הפקיד רב חַשְׁמוֹנָיי [46]. ויִוָּדַע הדבר לַבּוּלְשָׁצִי [47] הוא פסח הַמְּיֻקָר, ויבא על עֲיָירות רוֹמנוס בחרון אַף, ויך מאיש ועד אשה, וילכד שלש עיירות לבד הפרוורים הרבה מאד, וגם בא על שורשונ[יס] [48] וילחם עליה [וַיִּבְרְחוּ רַבִּים בְּהֵחָבֵא] ויצאו מן הארץ כתולעים. [וירדפו אחריהם בני] ישראל וימ[ותו] מהם תשעים איש, [ולנשארים לא עשה פסח רע]ה אבל שָׂמָם למס עובד. ויצל [את קזריא מ]יד רוסו וַיַּךְ את כל הנמצאים מהם [לפי ח]רב. ומשם הלך על הֶלְגּוּ למלחמה וילחם [עמו ....] חדשים ויכניעהו אלהים לפני פֶּסַח וימצא [גם את ה]שלל אשר לקח מִסַּמְבְּרַיי. ואומר: „כי רוֹמָנוּס

---

[41] אפשר שהכוונה לעם האוזים (Οὖζοι) אצל הסופרים היונים=אוגוזים=פולובצים, שהיו יושבים בקרבתם של הכוזרים ובאים עמם במשא ומתן (וע' קוקובצוב). – [42] לדעת שיכטיר הכוונה לאומת הפוליאנים (המובאים בזכרונות הרוסים), ולפי קוקובצוב המכוון לפיציניגים, וצריך להגיה ופצנכ (Πατζινακῖται, Παζιακῖται אצל הסופרים היונים, בּגִינַךְ של הערביים), כי נתחלפה לדעתו צורת הצד"י בשתי יודי"ן. – [43] השוה הלשון בדה"ב ל"ו ט"ז. – [44] ר"ל: נוצרים. – [45] שיכטיר סובר שהמכוון למדינת הסיוויריאנים, שלפי הכרוניקה הרוסית, כבשם אוליג בשנת 884. וקוקובצוב אומר שבמקום סמבריי צ"ל בסברצ (ע' תקונו במלת פייניל, לעיל הערה [42]), ושהכוונה לעיר (מדינה=עיר, ערביסמוס) טְמוּטָרָקָן (על פי אגרת המלך יוסף). ולפי קרווים ענינו עם הסָבִּירים, והוא שבט ההונים (וע' קאפיל Magyarische Alterth. 204) שהיה יושב בקוקז, והמ"ם היא מיותרת כמו המ"ם שבשם סמבטיון. – [46] חשמוניי=חשמונאי הוא, כנראה, שם איש. – [47] בּוּלְשָׁצִי הוא, לכאורה, שם של שר צבא. – [48] שורשונים היא כירסונים (Χερσόνησος), עיר יונית ידועה בגליל הפונטום. –

השיאני ועל זאת". ויאמר לו פֶסח: „אם כן לך על רוֹמָנוס והלחם בו כאשר נלחמתה בי ואלך מעליך. ואם לא, פה אמות או אחיה עד אנקום נקמתי". וילך בעל כורחו וילחם על קוסטנטינא ארבעה חדשים בים. ויפלו שם גבוריו כי גברו מקדונים באש. וינס וַיְכַּלֵם לשוב אל ארצו, וילך אל פרס בים ויפל שם הוא וכל מחנהו. אז היו רוסיים כְּנוּעִים תחת יד קזר. הנני מודיע לאדוני: שֵׁם ארצנו, כאשר מצאנו בספרים, אַרְקָנוּס [49], ושם עיר המלוכה קָזָר, ושם הנהר העובר בתוכה אָטִיל [50], והוא מימין לים הבא מארצכם, אשר עברו בו שלוחיך לקוסטנטינא, וכמדומה אני מן הים הגדול מושך. ומדינתנו רחוקה מן הים ההוא אלפים ומאה וששים ריס [51], ובין ארצנו לקוסטנטינא בים תשעה יָמִים, וביבשה שמנה ועשרים יום, וארץ ממשלת אדוני חמשים יום. הנה הנלחמים עמנו אסיא [52] ובָאב אַלְאַבְוָאב [53] וזיבוס [54] וטורקו ולוּזָנִיו [55].

— — — — — — — — — — — — —

ד. לקוטים מן הסופרים הערבים על הכזרים.

I

מן הספר כתאב אלאעלאק אלנפיסה [56]

מאת אבו עלי אחמד בן עמר אבן דסתה. — ספר ראשון, הכזרים.

ed. Д. А. Хвольсонъ, Извѣстія о Хазарахъ, Буртасахъ, Болгарахъ, Мадьярахъ, Славянахъ и Руссахъ, Абу-Али Ахмеда Бенъ Омаръ Ибнъ-Доста, С.-Петербургъ 1869, стр. 15—19.

1. בין הפּגאנאכים והכזרים דרך עשרה ימים במקומות ערבה ויער, ואין ביניהם ובין הכזרים אורח סלול או דרך גדולה, רק הילוכם בדרך זו של יערות ובצות עד שיבאו לארץ הכזרים. וארץ הכזרים ארץ רחבה שמגיעה בצד אחד

---

[49] לשם זה יש להשוות השם אלקנוס בריש ס' יוסיפון. — [50] אָטִיל או אָטִיל=וולגה. — [51] ריס=סטאדיון יוני. — [52] ע' הערה לשורה 51. — [53] באב אלאבואב=שער השערים=השער הגדול, והוא כנוי עיר דירבינד. — [54] אולי יש לשם זיבוס קירבה עם השם זְבוּךְ, שבריש ס' יוסיפון, שנזכר אצל עם הכזרים והפיציניגים ושאר העמים מבני תוגרמה, ושניהם זבוס וזְבוּךְ, אפשר שהמכוון בהם לאומת זיכוס (Ζίχοι Ζήχοι אצל פרוקופיוס ואצל קונסטנטינוס פורפירוגיניטוס. ע' קוקובצוב), שהיה מושבה על חוף הים השחור. — [55] קוקובצוב משוה עם השבט הרוסי al-Luda'ija, al-Ludagana והם הלֶדוֹנְיאנים. ולדעת קרוים הכוונה לאומת הלֶזְגִים, הידועים במלחמותיהם עם היונים והפרסיים. — [56] ספר סגולות יקרות. (נכתב בערך שנת 913 למה"נ.) —

עד הר גדול, והוא ההר שבקצהו יושבים [גויי] טולאס ולוגר ומשתרע הר זה עד ארץ תְּפְלִיס[57].

2. ולהם מלך שקורין לו אישא[58], והמלך הגבוה הוא כזר־חאקאן, ואין לו מן ממשלת הכזרים אלא השם, ותוקף השלטון הוא לאישא, כי בהנהגה והחיילות הוא במצב אשר לא יתן חשבון לשום אדם גבוה ממנו.

3. וראשם הגבוה מחזיק בדת היהודים, וכן אישא ומי שתופס משרה משרי החיל והרוזנים. והנשארים מהם מחזיקים בדת שוה לדת התרכים.

4. ועירם סארעשן ועמה עיר אחרת, קורין לה הב נלע או חבנלע[59]. ובני המקום ההוא בחורף יושבים בשתי ערים אלו, וכשיהיו ימי האביב יצאו אל הערבה, ולא ישארו בה אלא עד תחלת החורף. ובשתי ערים אלו יושבים מושלמים, להם מִסגדים ואימאמים ומואַזִנים ובתי ספר.

5. מלכם אישא הטיל על האמידים והעשירים מהם ליתן פרשים לפי כח נכסיהם והתפשטות עסקיהם, והם יוצאים למלחמה על הפגאנאכים בכל שנה.

6. ואישא זה מושל בכרגא בעצמו ויוצא למלחמותיו עם חיילותיו, ולהם גמלים חזקים. וכשהם יוצאים למקום מן המקומות הם יוצאים בנשק מלא, בדגלים ובחניתות מלובשים בשריונות חזקים. ורכבו עשרת אלפים פרשים מאותם שמחויבים לעבודה תמידית בשכר, ומהם הנתונים מאת העשירים. וכשהוא יוצא למקום מן המקומות עושים לפניו כדמות שמשיה, מעין תֹף, שנושא פרש שהולך לפניו, והוא הולך אחריו, והמחנה הולך אחריו ומביטים בזהר אותה השמשיה. וכשייצאו שלל יאספו כל השלל הזה אל המחנה. אחר כך יבחר ממנו מַה שירצה ויקח לנפשו, וישאיר להם שיירי השלל שיחלקו ביניהם.

II

ed. C. M. Fraehnius, De Chasaris. Excerpta ex scriptoribus arabicis, Partitura I, Petropoli 1822, pp. 7—13.

הרצאת אחמד בן פצלאן, מובא בספר מעגם אלבלדאן[60] מאת יָאקוּת.

אמר אחמד בן פצלאן, שליח אַלְמֻקְתַּדִר[61] אל הצקאלבים[62], ב[הרצאת ענין] שליחותו, שהזכיר בה מה שראה בארצות הללו, ואמר: כָּזָר הוא שם האקלים[63], ומטרפולין שלה שמה אִתִל, ואתל הוא שם הנהר ששוטף ל[ארץ] כזר מ[ארץ] רוס ובֻלְגָאר. ואתל היא עיר — וכזר הוא שם הַממלכה, לא שם עיר ולא הר — כוללת שני חלקים, [חלק אחד] במערבו של נהר זה, הנקרא אתל, והוא הגדול, והחלק השני במזרחו. והמלך ישכן במערבה, ויקרא המלך בלשונם יִלֶךְ, ויקרא גם כן בָּאך. וחלק זה המערבי מדתו בארך פרסה, ומקיפה אותו חומה, ובניניו מפוזרים, ובתיהם עשויים מְלֶבֶד, חוץ ממספר קטן שנבנו מטיט. ולהם שוָקים ובתי מרחץ. ובה אנשים הרבה מן המושלמים, אומרים שהם יותר מעשרת אלפים. ולהם

---

[57] הכוונה להרי קוקז. – [58] ולפי אבן פצלאן קורין לו באך או בך או בה. והיונים קורין לו Πέχ. – [59] יש משער שעיקרו כּאן בל, או כּנבל, וענינו עיר של הכּאן. – [60] ספר אסיפת הארצות, נכתב בערך שנת 922—930 לסה"נ. – [61] כליף ממשפחת העבאסידים. – [62]=הסלאבים. – [63]=שם הארץ. הערבים היו מחלקים את

שלשים מסגדים. וארמון המלך רחוק מחוף הנהר, וארמונו [עשוי] מלבֵנים. ואין לשום איש בנין מלבנים חוץ ממנו. ולא ירשה המלך שיבנה מלבנים שום איש חוץ ממנו. ולחומה זו ארבעה שערים, אחד קרוב לנהר ואחד קרוב לערבה ועל פני עיר זו.

ומלכם הוא יהודי. ואומרים שיש לו לְוָיָה מארבעת אלפים איש. והכוזרים הם מושלמים ונצרים, וביניהם עובדי אלילים. והחלק היותר קטן כאן הם היהודים, אף על פי שהמלך מהם, ורובם מושלמים ונוצרים, חוץ מן המלך ומקורביו [שהם] יהודים. ושוררות במדותיהם מדות של עובדי אלילים. יסגדו אלו לאלו בשעת ברכת שלום. ומשפטי עריהם על פי מנהגים מחולפים מ[מנהגי] המושלמים, היהודים והנוצרים. ומספר הגייס של המלך שנים עשר אלף איש. וכשימות מהם איש יקימו אחר במקומו, ולא יגרע מספר זה לעולם. ואין להם שכר הרבה, אלא דבר מועט ינתן להם לעתים רחוקות, כשתהיה להם מלחמה או ישיגם מאורע קשה שיתאספו בשבילו.

ובנוגע לשערי הנכנסים [64] [של ארץ] [65] הכוזרים הם או מן [הדברים] המועברים או של מעשר מסחורה, כמנהגם, מכל דרך [יבשה] וים ונהר. ולהם הכנסה מיושבי הפרוורים והסביבה מכל מין צרכי אוכל ומשקה ושאר דברים.

ולמלך תשעה שופטים מן היהודים והנוצרים והמושלמים ועובדי האלילים. אם יהיה לאדם דין ידינו אלו. ולא יבאו בעלי הדינין אל המלך עצמו, ורק יבאו אליו השופטים הללו. ובין השופטים הללו ובין המלך יש ביום הדין מתווך שישתלח בכל ענין שיהיה, שיודיעהו ויחזיר להם גזר דינו ויקיימוהו.

ואין לעיר זו [66] כפרים, חוץ משדות פזורים, שיצאו אליהם בקיץ לזרע, במרחב עשרים פרסה. ויזרעום ויאספו מהם. כשיגיעו קצתם לנהר וקצתם לערבה יטענום בעגלות [ויעבירום] בנהר.

ועיקר מאכלם האורז והדגה. ומה שיחסר מזה, שלא ימצא אצלם, יביאו אליהם מן הרוסים והבלגארים וכויאבה [67].

והחלק המזרחי של עיר [המטרפולין של] הכוזרים בו רוב התגרים והמושלמים והסחורות.

ולשון הכוזרים אינה לשון התרכים והפרסים, ולא ישותף בה שום לשון [מלשונות] האומות.

והכוזרים אינם דומים לתרכים, והם שחורי השער, והם שתי כתות: כתה אחת נקראת כוזרים שחורים [68], והם אדמדומים, ונוטים בכח האדמימות אל השחור, כאילו הם חלק מן ההודים, וכתה [שנית] — לבנים, מצוינים ביופי ודמות.

ואשר יפול לעבד לכוזרים יהיה מעובדי האלילים, שמתירים לעצמם למכר בניהם וישעבדו אלו לאלו. ובנוגע ליהודים מהם והנוצרים, הם יחשבו שאסור לשעבד אלו לאלו, כמו המושלמים.

העולם לשבעה אקלימים. — [64] כלוי סקורות ההכנסה. — [65] במקור כתוב זכאן: צלאה=מתנה, הכנסה, אולם אצל אבן חוקל, כתוב: הלא אלבלד. — [66] לעיר אתל. —
[67] עיר קיוב. — [68]=קרא כזר. —

ארץ הכזרים לא יוציאו מתוכה כלום לארצות [אחרות]. וכל מה שיוציאו מתוכה הוא מה שהובא לתוכה, כמו הקמח, והדבש והדונג והמשי [69] והעורות.

ובנוגע למלך הכזרים, שמו כאקאן, והוא לא יראה אלא בכל חדש רביעי כשהוא מטייל בגן להנפש. ויקרא כאקאן הכביר, ויקראו לממלא מקומו [70] כאקאן בה, והוא מנהיג הגייס ומנהלו, וינהיג עניני הממלכה וידאג לה ויֵרָאֶה לעם וילחם, ולו יכנעו המלכים השכנים. ויכנס בכל יום אל הכאקאן העליון ישתחוה ויֵרָאֶה יראת הכבוד וקידה, ולא יכנס אליו אלא יחף, ובידו עץ. וכשידרש בשלומו ידליק העץ שבידו. וכשיפסק לדלוק ישב עם המלך על הכסא מימינו. ויכנס אחריו אדם שיִקָּרֵא כנדר כאקאן, ואחר זה יכנס עוד אדם שיִקָּרֵא גאושיער. ומנהג המלך העצום העליון שלא יושיב אנשים ולא ידבר עמהם, ולא יכנס אצלו איש חוץ מאותם שזכרנו. והשלטון המתיר והאוסר והעונש והנהגת הממלכה שייך לכליף כאקאן בה.

ומנהג המלך העליון, כשימות יבנו לו דירה גדולה ובה עשרים חדר, ובכל חדר ממנה יחפרו לו קבר, וישתברו אבנים עד שיהיו כעפר ויפוזר בו. ויושלך סיד על זה. ותחת הדירה ישטף נהר, נהר גדול, ויעשו הקבר על הנהר, יאמרו: לא יבא אליו לא שטן ולא אדם ולא תולעת ולא רמש. ואחר קבורתו נחתכין צוארי האנשים שקברוהו, כדי שלא ידעו היכן קברו באלו החדרים, ויִקָּרא קברו גן־עדן [71], ויאמרו: כבר נכנס לגן־עדן. ויתכסו כל החדרים בדיבאג [72] רקום בזהב.

ומנהגו של מלך הכזרים שיהיו לו עשרים וחמש נשים, כל אשה מהן בת מלך מן המלכים אשר בשכנותו, ויקחן ברצונן או בעל כרחן. ולו מן הפילגשים המיועדות למשכבו ששים, ואין מהן אלא מצוינות ביופי. ולכל אחת מן הפילגשים המיועדות יש בארמון קֻבָּה מיוחדת מכוסה בסאג [73], ומסביב לכל קבה אהל. ולכל אחת מהן סריס שישגיח עליה. — — —

וכשירכב המלך הכביר הזה ירכב עמו הגייס עם רכבו, ויהיה בינו ובין הרוכבים [ריוח] מיל. ולא יראהו אחד מנתיניו, אלא אם יפול על פניו סוגד לו, ולא ירים ראשו עד שירשה.

וזמן מלכותם ארבעים שנה. אם יעבר יום אחד [יותר] יהרגוהו הנתינים ו[בני] לויתו, ויאמרו: זה נתמעט שכלו וכהתה רְאִיָּתוֹ.

וכשישלח גדוד לא יפנה עורף בשום אופן בלי סבה. ואם יניסוהו יֵהָרֵג כל מי שיפנה אליו. ומה שנוגע לשרי הצבא וממלאי מקומם, אם אותם יניסו, יביאום ויביאו נשותיהם ובניהם ויתנום לאחרים לעיניהם. וכן [יעשו] לבהמתם ולנכסיהם ולכלי זיינם ולבתיהם. ופעמים הרבה ישספו כל אחד מהם לשנים וצולבים אותם. ופעמים הרבה תולים אותם בצואריהם על עץ. ופעמים הרבה אם ימצאו חן יעשום שרים.

ולמלך הכזרים עיר גדולה על נהר אִתִּל, ולה שני עברים. בעבר אחד

---

[69] =ואלקז, מין משי. — [70] =לכליפתה. — [71] =אלגנה. — [72] מין אריגת משי בצבעים שונים. — [73] עץ שקורין Platanus. —

[יושבים] המושלמים, ובעבר האחר [יושבים] המלך ואנשיו. ועל המושלמים [ממונה] אחד מאנשי המלך, יקראו לו כֻזמה, והוא מושלם.

[ובדבר] משפט המושלמים הקיימים בעיר הכזרים והבאים אליהם ב[עסקי] מסחר פונים אל הפקיד המושלם הזה, לא יעיינו בדינם ולא יפסקו ביניהם זולתו.

ולמושלמים בעיר זו מסגד כללי, שיתפללו בו התפלות ויבקרוהו ביום הששי, ובו מינארה [74] גבוהה ומספר מואַזִנים [75]. וכשנודע למלך בשנת שלש מאות ועשר [76] שהמושלמים הרסו בית הכנסת שהיה בארץ הבאבונג צוה להרס המינארה והרג את המואזנים, ואמר: אילולי יראתי שלא ישאירו בארצות המושלמים בית כנסת הייתי הורס את המסגד.

והכזרים ומלכם כלם יהודים. והצקאלבים שכניהם יכנעו לו ונושאים בעבודתו. ויכנעו לו בעניני דין.

ויש סוברים כי הכזרים הם גוג ומגוג.

III

מספר אלמסאלך ואלממאלך [77]

מאת אבו עביד עבדאללה אלבכרי [78].

ותלך מארץ הפּגאנאכים אל ארץ הכזרים עשרה ימים דרך יערות וערבות, שלא בדרך סלולה, עד ארץ הכזרים. והיא ארץ רחבה, ויגביל בה מצד אחד הר גדול. אחר [תלך] אל ארץ תפליס, ותפליס תחלת גבול ארמיניא. וצאנם ילדו פעמַיִם בשנה. [79] והכזר הוא שם האקלים [80], ועירם הראשית כוללת שני חלקים: בעבר המזרחי והמערבי של נהר אתל, והוא נהר שיוצא אליהם מ[ארץ] הרוסים ונופל לים הכזרים. ושתי הערים הללו תִקָרֵא אחת מהן בארעיש והאחרת חתלג. והמערבית היא הגדולה. וסובבת שתי הערים חומה, ולהן ארבעה שערים. ולהם [81] בתי מרחץ ושְׁוָקים ומסגדים ואימאמים ומואזנים. ורוב הכזרים מושלמים ונוצרים, ובהם עובדי האלילים. וחלק המועט מהם היהודים. ומלכם מחזיק בדת היהודית. ומשכנו בארמון רחוק מן הנהר. וזו היתה סבת התיהדות של מלך הכזרים, שהיה אלילי: הוא התנצר וראה הפסד [הדת] שהחזיק בה, ונמלך על

---

[74] מגדל של תפלה.– [75] שמשים קורין לתפלה.– [76] 922 לסה"נ.– [77] ס' הדרכים והארצות.– [78] ע' A. Куникъ и баронъ В. Розенъ, Извѣстія Ал-бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ, ч. 1, Спб. 1878, стр. 43-44 קוניק מיחס הרצאה זו על הכזרים לאברהים אבן יעקב (יהודי ספרדי ממאה העשירית לסה"נ), ולא לאל-בכרי. אבל חוץ ממה שאלבכרי מביא תמיד דברי אברהים בשמו, ובהרצאה זו על הכזרים אינו מזכיר שמו אפילו פעם אחת, הנה ברור הוא שסיפור זה אי אפשר שיכתבהו אלא מושלמי, ולא יהודי, שהרי כל תכליתו היא לשבח דת האשלאם, מגיד לך: אילולא הרעיל היהודי בערמה את המושלם בודאי היה המושלם המנצח, כי כמו שהיהדות היא נעלה מן הנצרות, כך האשלאם נעלה מן היהדות.– [79] פראזה זו אין כאן מקומה.– [80] =הארץ. [81] לכוזרים.–

מה שהיה מצערו באחד מן המרזאבנים[82] שלו. ואמר לו :–אי, המלך ! הנה בעלי הספר הם שלש כתות. שלח אליהם וחקור ענינם ולך אחר בעלי האמת מהם.– ושלח אל הנוצרים אחר האפיסקופוס. והיה אצלו אדם מן היהודים בעל ויכוח. והתוכח עמו[83]. אמר לו :–מה תאמר אל משה בן עמרם והתורה שניתנה לו ?– אמר לו :–משה נביא והתורה אמת.–ואמר היהודי למלך :–הנה קיים אמתות מה שאני מחזיק בו. ו(עכשיו) שאל אותו במה הוא מאמין.–ושאלהו המלך. ואמר לו : – אני אומר שהמשיח ישוע בן מרים הוא הדיבור, ושהוא גילה מאת אלהים העז והגדול את המסתרים. — ואמר היהודי למלך הכזרים :— הוא מחליט דבר שלא אדעהו, והוא מקיים מה שאצלי.–ולא יכול האפיסקופוס להחזיר דבר של ממש. ושלח (המלך) אל המושלמים, ושלחו אליו אדם מלומד, חכם, בקי בויכוח. ושלח היהודי אליו אדם בחשאי שירעילהו בדרכו, ומת. והטה היהודי את המלך אל דתו, והתיהד[84].

ולשון הכזרים אינו כלשון התרכים והפרסים, והוא לשון לא ישותף בו לשון מלשונות האומות.

ולמלך שבעה שופטים מן היהודים והנוצרים והמושלמים ועובדי האלילים.

IV

מספר מרוג׳ אלדֿהב[85]

מאת אבו אלחַסַן עלי אבן חסין מסעודי (שנת 954)

ed. C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille.

p. 8—7 יושבי באב אלאבואב לחצה אותם מלכות מלך הכזרים, ועיר מושבו היתה כפר סמנדֿר, מהלך ח׳ ימים מן באב אלאבואב, וגם בעת ההיא כזרים, יושבים שם. ואחרי אשר נלכדה העיר ע״י רביעה אלבאהלי מושב המלכות נתרחק אל אמול, מהלך ז׳ ימים, ומלכי הכזרים יושבים שם עד הנה.

ועיר אמול נבנתה על שני נהרות, וביניהם אי אשר בית המלך שם. והוא וגדוליו התיהדו בזמן הרון אלרשיד. ורבים מהיהודים מן שאר ארצות הישמעאלים ומן רום[86] נלוו לו, כי בשנת של״ב ארמאנוס המלך אנס את היהודים בארצו להכניסם אל הדת הנוצרית.

p. 10 הישמעאלים גברו בארץ כזר בעבור שהם שומרים פני המלך, ונקראים בשם אללארסיה, והם נסעו מארץ כורדם ובאו לארץ כזר בזמן מועט אחר תחלת האשלאם.

p. 11 אחת דת הכזרים שיהיו בארצם ז׳ דיינים: ב׳ לישמעאלים וב׳ לכזרים דנים על דת התורה, ולנוצרים דנים על דתם, וא׳ ללסקלאב ורוס ושאר

---

[82] הנציבים.–[83] היהודי התוכח עם האפיסקופוס.–[84] השוה בס׳ הכוזרי לר׳ יהודה הלוי, בתחלתו : „ומלך כוזרו׳ נשנה עליו חלום פעמים רבות כאלו מלאך מדבר עמו ואומר לו כונתך רצויה אצל הבורא, אבל מעשך איננו רצוי. והוא היה משתדל מאד בתורת כוזר עד שהיה משמש בעבודת ההיכל והקרבנות בעצמו בלב שלם, וכל אשר היה משתדל במעשים ההם היה המלאך בא אליו ואמר לו : כונתך רצויה ומעשך איננו רצוי. ונרם לו זה לחקור על האמונות והדתות, והתיהד בסוף הוא ועם רב מהכוזרים״.

[95] שדות זהב. תרגום קטע זה וכן הבא אחריו מס׳ אלאצטכרי נעשה על ידי פרופ. ה. הירשפילד מלונדון.– [86] ארץ יון.–

גוים. ואין מלך ממלכי קדם שפורע אנשי מלחמתו כי אם מלך הכוזרים.

p. 12 במלכות הכאקאן יש אדם אחד מצווה להיות תמיד אצל שר א׳. והכאקאן בביתו ובחדרי חדריו. לא ידע לרכוב על סוס ולא יֵרָאֶה לא לנדיבים ולא לעם מעולם, ולא יצא מביתו ולא ימלוך ולא יחוש בשום דבר של מלכות. רעב כי יהיה בארץ או נגע או מלחמה קרובה או איד יבא עליה פתע פתאם, הנגידים ילכו אל המלך ויאמרו לו: — ממשלת הכאקאן הזה רק תביא רעה אלינו; הבה הרגֵהו או תן אותו בידינו ונמיתהו. — והוא, או יעזוב אותו בידם להרגו או הוא ימיתנו בידו. ואם ירחם עליו יאמר כי איננו שוה לֵיהָרֵג.

p. 14 ולאנשי כזר ספינות רבות והם הולכים בנהר היורד מהעיר אל הנהר הגדול אשר שמו ברטאס, ושם ישבו תוגרמים שוכנים בישובים מתוקנים ונכנסים בין הכוזרים.

V

מספר כתאב אלבלדאן [87]

מאת אבו אסחק אלפרסי אלאִצְטַכְּרִי (לערך שנת 950).

ed M. J. de Goeje p. 22.

אלכזר שם האקלים, וההיכל נקרא אתל, ואתל שם הנהר ההולך אליו מן רוס ובולגאר. ואתל ב׳ חלקים: החלק המערבי מן הנהר הזה גדול ועוד חלק מזרחי. והמלך ישכון במערבי. והמלך נקרא בלשונם בק או באק. ואורך החלק הזה כמו פרסה, ומוקף חומה הוא, אך נהרסה. ושוכנים באוהלים, רק מעט מהם נעשה מחומר. ויש להם שוָקים ומרחצאות, ובהם אנשים מושלמים הרבה מי׳ אלפים ול׳ מסגדים. והיכל המלך רחוק מהנהר, ונבנה מן לְבֵנִים. ואין מתיר לאחד לבנות ביתו מן לבנים. ולחומה ד׳ שערים קרובים אל הנהר, ומהם קרובים אל המדבר, מאחור לעיר הזאת. ומלכם יהודי. ואומרים שיש לו ד׳ אלפים איש. והכוזרים מושלמים ונוצרים ויהודים, וגם יש ביניהם עובדי עבודה זרה. והיהודים המעטים, והמושלמים והנוצרים מרובים. אכן המלך וגדוליו יהודים.

ולמלך חיל י״ב אלפים איש. ואם ימות אחד מהם אחר יקום תחתיו. ואין להם החזקת נערות הרבה אם יצאו למלחמה. ורכוש המלך יבא ממה שיפול לו מן מעשרות המשא והמתן. ויש לו דיינים מן היהודים והנוצרים והמושלמים. ויש לדיינים יום דין. ולפני המלך מליץ שולחים אותו במה שיארע להם.

ולעיר הזאת אין לה כפרים. אך שדותיהם שממות, ויוצאים בקיץ כמו כ׳ פרסאות אל השדות לזרוע ומביאים את הקציר או בעגלות או אל הנהר וכו׳.

על ערי הכוזרים בלנגר וסמנדר.

ed. C. M. Fraehnius, De Chasaris. Excerpta ex scriptoribus arabicis. Petropoli 1822, pp. 36—40.

VI

מספר מעגם אלבלדאן מאת יאקות.

בלנגר (בשני פתחין והנו״ן בשוא ובפתח הגימ״ל והרי״ש) עיר בארץ הכוזרים, אחר באב אלאבואב. אמרו: כְּבָשָׁהּ עבד אלרחמאן בן רביעה. ואמר אל-

---

[87] ספר הארצות. —

בלאד'רי[88], [שֶכְּבְשָה] שלימאן בן רביעה אלבאהלי. ועבר בה ופָגָשׁוֹ כאקאן עם גייסו אחר בלנגר, ונהרגו הוא ואנשיו, שהיו ארבעת אלפים. והיה בתחלת הענין שנתיראו מהם התרכים[89], ואמרו: הנה אלו מלאכים, לא ישלט בהם כלי זיין. ואירע שתרכי אחד נתחבא ביער וירה חץ במושלם מהם והרגו, וקרא לעמו:— הנה אלו מתים כמו שאתם מתים, ואל תתיראו מהם.— ורצו [הכזרים] אליהם והתנפלו עליהם עד שנהרג עבד אלרחמאן בן רביעה. ואחז אחיו את הדגל ולא פסק להלחם עד שעלה לו לקבר את אחיו בסביבות בלנגר. וחזרו הנשארים מן המושלמים בדרך גולאן ומאכאן. ואמר עבד אלרחמאן בן גמאנה אלבאהלי:

והנה לנו קְבָרִים: קבר בלנגר וקבר בצינאסתאן. מה טוב הקבר![90]

ואותו [שנקבר] בצין כיבושו מרובה, והוא שישקה שדות בשטף מטרו.

מסופר עוד: כשהרגו התרכים את עבד אלרחמאן בן רביעה, ויש אומרים: שלימאן בן רביעה, ואנשיו, היו רואים בכל לילה אש במקומותיהם. ולקחו את שלימאן בן רביעה והניחוהו בתיבה. והיו מתפללים על מים בזכותו, כשצמאו. ובנוגע לאותו [שנקבר] בצין הוא קתיבה בן משלם אלבאהלי.

VII

מספר כתאב אלמסאלך ואלממאלך מאת אבן חוקל[91].

ולכזרים יש גם כן עיר ושמה סמנדר[92], והיא במקום שבינה[93] ובין באב אלאבואב. ויש בה גנים הרבה. אומרים שיש בהם ארבעים אלף כרמים. ושאלתי עליהם בגרגאן בשנת שלש מאות וחמשים ושמונה[94] וקרוב זמנם[95]. והיו שוכנים בה מושלמים וזולתם, ולהם בתוכה מסגדים ולנוצרים בתי תפלה וליהודים בתי כנסיות. ובאו הרוסים על כל אלה וכבשו כל מה שהיה על נהר אתל, כל בריות אלהים מן הכזרים והבלגארים וברטאסים, וכבשוה[96]. ובאו יושבי אתל בהמון אל אי באב אלאבואב והתבצרו שם. וקצתם [הלכו] לאי סיאה כויה[97] והיו יושבים בפחד. והיו דירותיהם [של יושבי סמנדר] צריפים. ובתיהם מעצים מסודרים, וגגותיהם סתומים. והיה מלכם מן היהודים, קרובו של מלך הכזרים. ולא אדע אם היה בארץ הכזרים [ישוב של] הרבה אנשים זולת סמנדר.

VIII

מספר מעגם אלבלדאן מאת יאקות.

סמנדר (בפתח הראשונה והשנית ואחר נו"ן שואית ודל"ת פתוחה ואחריה רי"ש) עיר אחר באב אלאבואב [דרך] שמונת ימים בארץ הכזרים, בנה אותה

---

[88] מת בשנת 3—892 לסה"נ.— [89] כלוי הכזרים.— [90] במקור: יא לך מן קבר =הרי לך קבר!. — [91] בערך שנת 7—976 לסה"נ. — [92] אולי טָריקי של עכשיו.— [93] בין אתל. — [94] 969 לסה"נ. — [95] כלוי הכל זוכרים עוד. — [96] את העיר. — [97]=הר שחור, כך קורין לרבסי אורא"ל. —

אנושרואן בן קבאד כשרי. ואמר אלאזהרי: סמנדר הוא מקום, והיה סמנדר מושב ממלכת הכזרים. וכשכבשה שלימאן בן רביעה העביר ממנה ומושב הממלכה] לעיר אתל. וביניהן דרך שבעת ימים. אמר אלאצטכרי: סמנדר היא עיר בין אתל עיר של אנשי הכזרים [ובין] באב אלאבואב בעלת גנים הרבה. אומרים שהם כוללים קריב לארבעת אלפים גנים כרמים, והיא נמצאת על גבול מלך הסריר, ועיקר פירותיה הענבים. ובה עם מן המושלמים, ולהם בתוכה מסגדים. ובניניהם מעצים מסודרים וגגותיהם סתומים. ומלכם מן יהודים, קרוב למלך הכזרים. וביניהם ובין תחום הסריר שתי פרסאות, וביניהם ובין בעלי הסריר שלום. ומן סמנדר עד אתל עיר הכזרים [דרך] שמונת ימים, ומן סמנדר עד באב אלאבואב [דרך] ארבעה ימים.

VI. סדר הישיבות

וספור על נטירא ובניו

בשנת שכ"ו הוציא ר' שמואל בר משה שלום בקושטנדינה את הספר ההסטורי יוחסין, והוסיף על הספר, כנהוג אצל מוציאי ספרים, עוד כמה דברים הסטוריים אחרים. אחת מהוספותיו אלו הוא חיבור שלם בשם "דורות העולם בקצור מאדם ועד דוד בן זכאי שעשה מחלוקת עם רבינו סעדיה ז"ל והמעלות שנתעלתה ישיבת סורא על ישיבת פומבדיתא" (דף קכ"ח—קל"ג). הוספה זו הוציא ר' שמואל שולם מתוך כתב־יד משנת רס"ט. באותו כ"י נקרא חבור זה בשם "סדר הישיבות", ובאמת, לפי ענינו, שם זה נאה לו יותר מן השם החדש שקרא לו ר' שמואל שולם.

החבור "סדר הישיבות" כולל ברובו זכרונותיו של ר' נתן בר יצחק הבבלי (כלו' הבגדאדי) — שהיה בן דורו של רב סעדיה גאון — על ישיבותיה של בבל ועל האנשים שהיו עומדים בזמנו בראשן של אותן הישיבות. לתוך הזכרונות נכנסו דברים שקצתן למד ר' נתן מפי הראיה וקצתן — מפי השמועה. זכרונותיו של ר' נתן הם המקור היותר חשוב על חיי הישיבות ההן, כי הרצאתו היא יפה ומכוונת לציור מדויק על תהלוכות החיים והמאורעות. גם בבואו לספר על מחלוקת שנפלה בין רב סעדיה גאון ובין ראש הגלות הוא עורך דבריו בלי משוא פנים או נטיה לאחד מן הצדדים: אין כאן השפלת צד אחד ושיבות הצד האחר, אלא הוא מספר כמי שאינו נוגע בדבר, בפשטות ובתמימות. הוא מספר כל מה שהוא יודע, ואפילו דברי אגדה אינו כובש: ר' נסי המלומד בנסים פותח מנעולי בבל בשם המפורש, — כך שמע ר' נתן וכך הוא מוסר לנו, ואינו מוסיף מצדו שום פירוש. את זכרונותיו אלו ערך ר' נתן לא בבגדאד, אלא בארץ אחרת, — כך משמע מתוך הרצאת הדברים. אפשר שנערכו הזכרונות בקירואן (באפריקה), ששמה נטלטל גם עוקבא ראש הגלות, לאחר שנתגרש מבגדאד, ושם היו חולקים לו כבוד מיוחד, ולפיכך היו יושבי קירואן מוצאים ענין רב בעסקי ישיבות בבל, שהיה להן שייכות לחיי עוקבא.

בהמשך הזמנים היו בעלי ההסטוריא משתמשים בזכרונותיו של ר' נתן, ויש שמביאים אותם בלשונו ממש.

עד הזמן האחרון היו ידועים לנו זכרונותיו של ר' נתן רק בנוסח העברי. בשנת תרס"ה הוציא ר' ישראל פרידלנדיר מתוך שרידי הגניזה

הקאהירית קטע ערבי הכולל קצת מדברי ר׳ נתן על גירוש עוקבא מבבל. בנוסח הערבי יש כמה פרטים ודיוקים שאינם בנוסח העברי. ניכר מכאן, שמתחלה נכתבו הזכרונות ערבית, ורק אחר כך נעשה מהם תרגום עברי. כנראה, היתה הערבית לשון מולדתו של ר׳ נתן. אבל התרגום העברי הוא יפה וחפשי כל כך, עד שכמעט אי אפשר היה לחשוד כלל שאין הוא המקור עצמו. המתרגם לא שעבד את עצמו כלל לצורתו של הגוף הערבי, אלא מסר את התוכן דרך חירות. ויש שהוא מספר בסגנון של אדם המוסר דברים ששמע מפי חברו, כגון: „ואמר ר׳ נתן שראה את בנו של דוד בן זכאי שיוצא למדינת פרס״, וכו׳. גם נשמטו מן התרגום כמה דיוקים ושמות פרטיים, מחמת שהיה צריך המתרגם להוסיף כמה ביאורים אילו הכניסם.

בספור המחלוקת שהיתה לעוקבא ראש הגלות עם רב כהן צדק בר יוסף גאון ישיבת פומבדיתא (ע׳ עמוד 60) מזכיר ר׳ נתן אדם אחד מגדולי הדור בשם נטירא, שהיה מן העומדים על צדו של רב כהן צדק, וכן בספור המחלוקת של רב סעדיה גאון עם דוד בן זכאי ראש הגלות הוא מספר שעל צדו של רב סעדיה היו בני נטירא (ע׳ עמוד 62). חוץ מזה מוזכרים בני נטירא עוד בקטע של אגרת עתיקה (בס׳ Geonica II, 87 הוצאת גינצברג). בשנת תרס״ג פרסם הרכבי מתוך שרידי הגניזה הקאהירית קטע של ספור ערבי על נטירא ובניו. בעל הספור היה יהודי בגדאדי בן דורם וכתב דבריו בזמן גאונותו של רב סעדיה (בשנות ארל״ט — ארמ״א לשטרות = 928—931 לסה״נ). בהרצאה יפה ושוטפת הוא נותן תיאור פרצופיהם של נטירא ובניו (הבכור, סהל, היה תלמידו של רב סעדיה) ודרך חייהם והנהגותיהם של „גדולי הדור״ אלו (כך קורא להם ר׳ נתן). ספור יפה זה נותנים אנו (לקמן עמודים 70—72) בתרגום עברי.

פרידלנדיר משער שמחבר ספור זה הוא גם כן ר׳ נתן הבבלי, שכתב בערבית ספר שלם וכולל על ההסטוריא של בגדאד (אכבאר בגדאד), ומתוך ספר זה ניטל הספור על נטירא ובניו וכן ההרצאה על סדר הישיבות בבבל.

ביבליוגרפיא:

1. ספר יוחסין דפוס קושטאנדינא שכ״ו (דף קכ״ח - קל״ט).
2. „ „ דפוס קראקא ש״ס (דף קי״ב - קכ״ה).
3. סדר החכמים וקורות הימים מאת נאיבואיר ח״ב, צד 77—88

4. J. Friedländer, The arabic original of the report of R. Nathan Hababli (JQR, XVII, 747—761).

5. L. Ginzberg, Geonica, New-York 1909, I, 22—66.

6. אברהם איפשטיין, מקורות לתולדות הגאונים וישיבות בבל (ספר היובל לכבוד הרכבי, צד 169—172).

7. אברהם אליהו הרכבי, נטירא ובניו (ס׳ ברכת אברהם לכבוד ברלינר, ברלין תרס״ג, צד 34—43).

8. M. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 16.

9. H. Malter, Saadia Gaon his life and works, Philaderphia 1921, pp. 89—134.

א. סדר הישיבות.

התיבדות ישיבות סורא ופומבדיתא ומעלותיהן.

אלה המעלות שנתעלתה בהן ישיבת סורא על פומבדיתא.

בתחלה, בימי רב, שהיה סוף תנאין ותחלת אמוראין, לא היתה עדין ישיבה בבבל, אלא הנשיאים שהיו שם לא היו קורין אותם אלא רֵישֵׁי סִדְרָא, כדאמרינן [1]: „מַאן רֵישׁ סִדְרָא בְּבָבֶל?" אמר לו: „אַבָּא אֲרִיכָא", — והוא רב. ולאחר שנפטר רב עשו ישיבה בבבל על דרך ארץ ישראל, והיא ישיבת סוּרָא. ומלך בה רב הונא מ׳ שנה. והוא היה ראשון לכל מי שהיה ראש ישיבה בבבל. ואחר כך מלך אחריו רב חסדא, ונמשכה מלכותו י׳ שנים. ובסוף ימיו של רב חסדא הלך רַבָּה בר נַחֲמָנִי ועשה ישיבה בפוּמְבְּדִיתָא. ומאותו היום ואילך היתה ישיבה בפומבדיתא, והיתה ישיבת גולה. ומלך רבה בר נחמני כ״ב שנה, ואחריו רב יוסף ב׳ שנים ומֶחֱצָה, ואחריו אַבַּיֵי י״ד שנה, ואחריו רָבָא על פומבדיתא ועל סורא בְּסִיַעְתָּא דִשְׁמַיָּא וּבְבִרְכָּתָא דְבָרְבֵיה רב יוסף, כִּדְנַקְטִינָן [2] דאמר ליה: „יְהֵא רַעֲוָא דְתִרוּם רֵישָׁךְ אַכּוּלָּא כְּרַכָּא". ושני מלכותו י״ד שנה. ומלך אחריו רב פַּפָּא י״ט שנים, ואחריו רב אָשֵׁי ס׳ שנה. ואחריו מלך רב טָבְיוֹמִי בְּרֵיהּ דְהוּא מַר בַּר רַב אָשֵׁי. ומלך אחריו רַבָּנָא יוֹסֵי, שבימיו נסתם התלמוד. וכשנפטר רַבָּנָא יוֹסֵי נשארו שתי הישיבות בלא גאון, עד שהסכימה דעתם של רַבָּנָן סְבוֹרָאֵי, והם שהיו אחר חכמי התלמוד, שיהיו עושין ב׳ ישיבות, כמו שהיו בימי רב הוּנָא, מפני שרבנן סְבוֹרָאֵי אף על פי שלא הוסיפו על התלמוד ולא גרעו ממנו, אף על פי כן היו ראשי הישיבות, והן הגאונים, יושבין ודורשין, והיתה הוראה יוצאת מהן לכל ישראל. וכך היו נוהגין בישיבתן עד היום הזה.

ואלו המעלות שנתעלתה בהן ישיבת סורא על ישיבת פומבדיתא: א׳, שלא יהא גאון מפומבדיתא, אלא מסורא, על פי ראש הישיבה שלה. ועוד, אם יתקבצו ראשי הישיבות שתיהן על ראש גלות בארץ [3] עתיקה בבבל [4] בשבת שרגילין להתקבץ אליו, ראש ישיבת סורא ותלמידיו קורין על ראש גלות ספר התורה מפני גדולתו, וראש ישיבת פומבדיתא [ותלמידיו קורין ומתרגמין עליו. ועוד, אם ישב ראש גלות על הספסל שעושין לו — ראש ישיבת סורא לימינו וראש ישיבת פומבדיתא] לשמאלו. ועוד, אם יסבו בסעודת מצוה אצל אחד

---

[1] חולין קל״ז ב׳. — [2] יומא נ״ג ב׳. — [3] = בעיר. כנראה, היה בסקור הערבי כתוב מדינה (שענינו עיר), ולכן תרגם בעברית בלשון ארץ. — [4] = בגדאד. —

מראשי גלות, ראש ישיבת סורא בוצע תחלה והוא מברך ברכת המזון. ובין בכניסה ובין ביציאה ראש ישיבת סורא קודם לראש ישיבת פומבדיתא. ואפילו היה ראש ישיבת פומבדיתא זקן בן שמונים שנה וראש ישיבת סורא קטן בשנים ממנו, השררה לעולם לראש ישיבת סורא. ועוד, כשהיו משלחין אגרות זה לזה, ראש ישיבת פומבדיתא כותב: „יִתְקְרֵי הָדֵין דִּיסְקָא קָמֵי [5] גָּאוֹן וְרַבָּנָן דְּסוּרָא״, וריש ישיבת סורא: „יִתְקְרֵי הָדֵין דִּיסְקָא קָמֵי רַבָּנָן דפומבדיתא״, — ואינו כותב לו „גאון״. ועוד, אם קורא ראש גלות בספר התורה, ראש ישיבת סורא מתרגם עליו, וראש ישיבת פומבדיתא יושב ודומם. ועוד, כשימות ראש גלות, כל הָרְשֻׁיּוֹת [6] שלו יִנָּתְנוּ לראש [ישיבת] סורא, ואין בהן לראש ישיבת פומבדיתא חלק כלל. ובראשונה היתה ישיבת סורא נוטלת שני חלקים וישיבת פומבדיתא חלק אחד, עד שמלך כהן צדק בפומבדיתא וְרַבּוּ בני הישיבה, ולא הספיק להם חלק השלישי, שהיה מנהגם לקחת, ונפלה קטטה ביניהם על זה הדבר, עד שנתקבצו ראשי הדור ועשו פשרה ביניהם שיהיו חולקים כל מה שיבא להם הלק כחלק בשוה. וכך היו נוהגים עד היום הזה.

ראשי הגלות עוקבא ודוד בן זכאי.

ואשר אמר ר׳ נתן הכהן בר יצחק הבבלי ממה שראה בבבל [ובמקצת וספרו במקצת[7]] על ראש גלות עוקבא, שהוא מזרע דוד, שבא לאפריקא ונהג שררה בבבל שנים רבות, שלא עמד במספרן [8]. והיה ראש ישיבה בימיו מר רב כהן צדק בר רב יוסף בפומבדיתא, ‖ היא אַלְאַמְבַּאר, כמו [9] ‖ ד׳ שנים, עד שנפלה קטטה ביניהם על רשות כְּרָסָאן [10]. מפני שבראשונה היו נוטלין רשות כְּרָסָאן מפומבדיתא ‖ וממנה יוצא אליה דיין ‖ וכל הנאה שתבא ממנה לפומבדיתא תגיע. ובקש רב עוקבא זה ‖ להוציא אליה דיין מלפניו למשל עליה ו‖להשיב הנאתה אליו, וּמְנָעוֹ רב כהן מורה צדק, והיו לו [11] עוזרים יוסף בן פנחס וחתנו נטירא‖אבי סהל ויצחק [12] ‖עם קצת פנות הדור, עד שהוציא עוקבא מבבל וגלה למקום הנקרא קְרְמִיסִין [13] דרך ה׳ ימים במזרח בבל‖בדרך כרסאן. ‖ ובעת ההיא היה עמרם בן שלמה ראש ישיבת סורא. וישב עוקבא בקרמיסין ירחים אחדים עד שיצא המלך‖מן‖ בבל [14] לטייל בקרמיסין, מפני שיש בה מים, גנות ופרדסים, וכל כרכום שבבבל ממנה הוא בא. וחוץ ממנה [15], כמו חצי מיל, מקום הנקרא שַׁפְּרָאן, ויש בו בנין יפה, וכשיבא המלך לשם בו היה מטייל. והיה בו בית אחד גבוה כשיעור שתי קומות, והיו בו שתי צורות אחת של

---

[5]=יְקָרֵא כתב זה לפני. — [6] מקומות של הכנסת מסים, שיש לו הרשות עליהן. — [7] כלוי ר׳ נתן למד קצת מפי הראיה וקצת מפי השמועה. — [8] ר׳ נתן לא עמד על כך לידע כמה שנים נהג עוקבא שררה בבבל. — [9] כל המוסגר בסימן כמו זה הוכנס מתוך הנוסח הערבי. — [10] רשות הדיינין להורות ולדון בכרסאן. — [11] לכהן צדק נגד עוקבא. — [12] האחים סהל ויצחק (סהל היה גדול מיצחק י״ג שנים) היו אנשים חשובים וידועים בתורתם ובצדקתם; סהל היה תלמיד ר׳ סעדיה גאון (עי׳ הרכבי בספר היובל של ברלינר צד 34—43). וממה שהוא מיחס את נטירא על בניו, נראה שבשעת כתיבתו כבר לא היה נטירא בחיים. — [13] קַרְמָשִׁין = קַרְמַנְשָׁה. — [14] בגדאד. — [15] חוץ מקרמיסין. —

מלך „כִּסְרָאן [16] "ואחת של פילגשו "סירין [17]," ובתחתיתו [18] דמות סוס הלול, ויצאו מים מן ההר וְיִכָּנְסוּ בו ויצאו מפיו. והיה המלך בכל יום ויום יוצא לאותו מקום לטייל בו. והיה עוקבא מכוון אותה שעה שהיה המלך שם, ועומד לפניו ומברך אותו בדברים ערבים ובשירים נאים. וכך היה עושה לו בכל יום ויום עד מלאת לו שנה. וסופר המלך כותב שיריו ודבריו בכל יום ויום, וראה שמה שאמר היום אינו אומר למחר פעם אחרת. וכן עשה כל השנה מראשה ועד סופה. לאחר מלאת השנה הגיד הסופר למלך, שלא היה עוקבא שונה הדבר מראש השנה ועד סופה. בקש ממנו המלך שיתן סימן לדבריו, כי לא האמין בדבר. הביא לו פנקסו ושירי עוקבא כתובין בו, ואין בהן דבר שָׁנוּי ומשולש. צוה המלך שיכנס עוקבא אצלו. וכשנכנס אמר לו המלך: „שאל מה אתן לך". ושאל ממנו הֲשָׁבָתוֹ על כַּנּוֹ. כתב לו המלך מכתב כשאלתו. וכיון ששב היה קשה הדבר על נטירא ועל יוסף בן פנחס ועל הַנִּלְוִים עמהם. והיו מדברים עליו אל המלך עד שצוה המלך שיצא מכל מלכותו, והגלה אותו פעם שניה. וכתבו עליו מכתב לעם הארץ שלא יכנס בכל מלכות בבל לעולם, ואם יכנס יָחֳרַם כל רכושו. ולא נשא אותו ארץ מכל ארצות מזרח, ויצא אל המערב [19], ונשארה השׂרה כמו ד' או ה' שנים בלא ראש, עד שהיה קשה הדבר מאד על ישראל. ודברו על דוד בן זכאי, שהוא דודו של עוקבא נשיא שעבר, שיעשו אותו ראש גלות. והיה כהן צדק, שהוא ראש ישיבת פומבדיתא, קשה עליו הדבר, שלא רצה בשררות דוד בן זכאי, לפי שהיה קרובו של עוקבא ראש גלות שעבר. אבל ראש ישיבת סורא הנהיג אותו על עצמו, וכתב לכל אנשי ישיבתו, לתלמידים ולְתַנָּאִים [20] שבה, שיברכוהו ויכתבו לו על נפשם וינהיגו אותו ראש גלות עליהם. ועשו כאשר צִוָּם, והלכו כולם לקראתו, עד שהגיעו למקום אחד הנקרא קַצְר [21], בדרום בבל, בינו ובין סורא ז' מילין, והוא מקום דוד בן זכאי, והיא ארץ מולדתו, וברכוהו והנהיגו אותו ראש עליהם. ועם כל זה היה ממאן כהן צדק ראש ישיבת פומבדיתא ואינו רוצה בדבר עד ג' שנים. והיה שם אדם אחד מאור עינים [22] נודע בנסים ראש כַּלָּה נַהֲרוָאָנִי [23], והיה נכנס ביניהם בדרך שלום, אולי יוכל להנהיג אותו על ישיבת פומבדיתא, שיתרצה בו כהן צדק ראש הישיבה, עד שהלך לילה אחד והיה פותח כל מנעולי בבל בַּשֵּׁם [24]. ופתח אותו הלילה י"ד מנעולים, עד שהגיע אליו ועמד על ראשו, ומצא אותו גורס בחצי הלילה. כיון שראהו כהן צדק חרד לקראתו ושאל לו על עסקי

---

[16] הוא המלך הפרסי ממשפחת הסאסאנידין Khorsau II Parvêz (ובערבית Abarwêz) = כסרא השני המנצח (עי' JQR XVII, 757). – [17] סִירִין = שִׁירִין, היתה מפורסמת ביפיה. – [18] של המלך, כלוי בפסל היה מצויר המלך כשהוא יושב על הסוס. – [19] אפריקה הצפונית. עוקבא נתישב בקירואן (מחוז תונס) ושם קבלוהו בחבה „והכינו לו כסא של כבוד בבית הכנסת מצד הארון, ולאחר שקראו בתורה כהן ולוי היו מורידין לו התורה" (המנהיג הי' שבת סי' נ"ח). – [20] הַתַּנָּאִים היו שונים לפני התלמידים בבית המדרש תורת התנאים בעלי הברייתא (עי' באכיר Exeget. Termin. II, 241). – [21] משמעו בערבית מגדל, והרבה מקומות יש שנקראו בשם זה. – [22] = סגי נהור. – [22] מעיר נַהֲרוָאָן, דרך הצי יום במזרחה של בגדאד (לקמן עמוד 67). – [24] בשם המפורש. –

ביאתו, ואמר לו: „חי נפשך, אדוני, לא הגעתי אצלך עד שפתחתי י"ד מנעולים". ואמר לו: „ומה רצונך עכשיו?" ואמר לו: „בקשתי שתברך ראש גלות ותנהיגהו על עצמך". השיבו, שיעשה כדבריו. יצא משם נסי אל ראש גלות והודיעו, וקבע לו זמן ביום אשר יבא בו, וחזר אצל כהן מורה צדק והודיעו הזמן. אז צוה כהן צדק לכל תלמידיו ולבני ישיבתו וכל אשר היו עמו להקהל ולעמוד על נפשם ולצאת לקראת ראש גלות. ויצאו לקראתו אל המקום הנקרא צרצר, מהלך חצי יום מבבל. כיון שהגיעו אצל ראש גלות, והנה גם הוא בא במחנה כבד מאד ועמו כל תלמידיו וכל הַנִּלְוִים אחריו, והזרו אחריו. וכבר הכינו לו חצר בכפר ידוע בארץ עתיקה להיות בה. וכשהגיעו לשער מדינת[25] בבל היו אומרים שירים ערבים ופזמונים נאים עד שבאו אל התצר אשר הכינו לו. ונכנס ושכן בבבל, הוא וכל אנשיו ונשיו וכל נפשות ביתו.

ואחר חמש שנים מת ראש ישיבת סורא ומלך אחריו מר הוא בר קִיוֹמִי והוא היה ראש דורו באותו זמן, ונהג ישיבת סורא כ' שנה וימת, וכהן צדק ראש ישיבת פומבדיתא עודנו חי.

רב סעדיה גאון ומחלקתו עם ראש הגלות.

וכשמת ראש ישיבת סורא נשארה ישיבת סורא גלמודה, והיה ראש גלות מתיעץ מי ינהיג בה, ושגר אל נסי נהרואני להיות ראש ישיבה, ויאמר לו: „לא יתכן, כי ראש ישיבה נקרא נהורא דעלמא, והוא חשוכא דעלמא"[26]. אמר לו: „מה תראה בדבר זה"? אמר לו: „כל אשר חפצת עשה". ונמלך לבו על רבינו סעדיה פיומי ועל צמח בן שהין, כי הוא היה בר אבהן ובר אורין. הודיעו ראש גלות מה שבלבו לעשות, וכי נפלה עצתו או על רבינו סעדיה או על צמח בן שהין. השיבו נסי שינהיג צמח בן שהין, ולא רב סעדיה, אף על פי שהוא אדם גדול ומופלג בחכמה, אינו מתירא מאדם בעולם ואינו מסביר פנים לשום אדם בעולם מפני רוב חכמתו ורוחב פיו ואריכות לשונו ויראת חטאו. אמר לו ראש גלות: „כבר נפלה עצתי וְהִסְכַּמְתִּי על רבינו סעדיה פיומי". השיבו נסי: „עשה מה שאתה חפץ, כי בתחלה הראשון שישמע לדבריו וישב לפניו אני הוא, ואני אהיה ראש הרוצים בו". הנהיגהו אותה שעה בפני כהן צדק ובפני תלמידי ישיבת פומבדיתא ומינוהו להיות ראש ישיבת סורא. ולא היו ימים מועטים עד שנפלה קטטה בין ראש גלות ובין רב סעדיה, ונחלקה מלכות בבל לשנים. וכל עשירי בבל ותלמידי הישיבות וחשובי המקום היו עם רב סעדיה לעזור אותו בכח ממונם ובהסברת פנים אצל המלך ושריו ויועציו. והיה בבבל אדם חשוב אחד ושמו כָּלֵב בן שַׂרְגָ'אדוֹ[27] עוזר לראש גלות, והיה בעל ממון, ונתן מממונו ס' אלף זוז כדי להסיר את רב סעדיה ממקומו, ולא היה יכול, מפני שהיו עם רב סעדיה בני נטירה[28] וכל עשירי בבל. ונתקנא כלב זה ברב סעדיה, מפני שהיה כלב זה

---

[25]=עיר. — [26] נסי נהרואני, ראש כלה, היה סגי נהור. — [27] שמו העיקרי היה בערבית כָּלֶף, ור' נתן משתמש בשם העברי כָּלֵב. לפי שטיינשניידר (Arab. Lit. § 34) יש לקרא כנויו בצורה זו: סרגאדה. — [28] סהל ויצחק (עי' לקמן עמודים 70—72). —

בעל לשון ואדם גדול בחכמה, וכל שאלות שֶׁיִּשָּׁאֵל היה נֵשִׁיב עליהם טעם אחד ושנים, אבל רב סעדיה מוסיף עליו עשר ידות, והיה מתקנא בו בדבר זה. ועקר מחלוקת רב סעדיה וראש גלות היה על עסקי חצרות, שהיו לאנשיו שהיו מתחת ראש גלות, וממון הרבה שנפל להם בירושתם ובקשו חלוקתם. ונפלה ביניהם קטטה עליו עד שנתנדבו לתת מעשר מכל מה שנפל להם בירושה [לראש גלות] להסיר התלונות [מעליהם] ולהוציא לאור משפטם. והגיע לראש גלות בחלקו ז׳ מאות זהובים מן המעשר שנתנו לו, וכתב להם מכתבות וחתם עליהם, וצוה להם שילכו אל ראשי ישיבות לקיימם. וכשהגיעו הכתבים אל רב סעדיה עמד עליהם וראה בהם דברים שלא ישרו בעיניו, ואף בכל זה אמר להם בסבר פנים יפות: „לכו אצל כהן צדק ראש ישיבת פומבדיתא [ויקיים כתב זה ואני אקיים אחריו". וכל זה אמר מפני שבקש להטמין הדבר הכעור שראה באותם הדברים ושלא רצה לגלותו. עשו כאשר צום והלכו אצל כהן צדק ראש ישיבת פומבדיתא], וחתם בהם. ולאחר שחתם בהם כהן צדק חזרו אצל רב סעדיה שיחתום בהם ויקיים אותם. אמר להם רב סעדיה: „למה תבקשו כתב ידי, הנה בידכם חתימת ראש גלות וחתימת כהן צדק ראש ישיבת פומבדיתא. אינכם צריכין לחתימת ידי." אמרו לו: „למה אינך חותם"? אמר להם: „איני יודע." ונמנע מלגלות להם הדבר, עד שהשביעוהו כמה פעמים שיאמר להם מה ראה בשטרותם. ולא יכול לעבור על השבועה ולכחד מהם, והודיעם מה שראה בשטרות ומאיזה טעם נפסדו. חזרו אצל ראש גלות והודיעוהו. [שלח] אליו ראש גלות יהודה בנו ואמר לו: „לך ואמור לו בשמי שיקיים את השטרות." והלך יהודה בנו של ראש גלות ואמר לרב סעדיה בשם אביו שיחתום את השטרות. אמר לו: „חזור אצל אביך ואמור לו כי כתוב בתורה „לא תכירו פנים במשפט". הזר אליו פעם שניה ואמר לו: „אמור לו חתום את השטרות ואל תהי שוטה". חזר הנער ואמר לרב סעדיה בסבר פנים יפות, ולא אמר לו דברי אביו, אבל אמר לו בבקשה ובפיוסין שיחתום את השטרות, כדי שלא תפול מחלוקת [בינו ובין אביו. ומאן, ושלח אליו פעמים רבות, ולא רצה הבן לגלות לרב סעדיה] כל מה שאמר לו אביו, אבל מפייס ממנו פיוסין גדולים שיחתום הכתבים כדי שלא תהא מחלוקת בינו ובין אביו בדבר זה. כיון שהטריחו אביו בהליכה ובחזרה חרה אפו והרים ידו ברב סעדיה, ואמר לו: „אם לא תחתום השטרות כמו שאמר לך אבי, אז אשלח ידי בך." הדבר יצא מפי הנער ואנשי רב סעדיה גררוהו והוציאוהו חוץ לפתח ונעלו השער בפניו. כיון שהגיע אצל אביו וראה עיניו זולגות דמעות, שאל אותו על מאורעו, וספר לו כל המעשה. כיון ששמע אביו כך, החרים ברב סעדיה והנהיג רב יוסף בר יעקב שיהיה ראש ישיבת סורא במקומו. וגם רב סעדיה, כששמע הדבר, החרים גם הוא בראש גלות ושלח את חסן אחי דוד בן זכאי, דהוא יאשיה, להיות [ראש גלות] במקום בן דוד בן זכאי אחיו. ונהג ג׳ שנים ומת. ונתחזקה המחלוקת ביניהם עד ז׳ שנים, עד שאירע דין בין שני אנשים שנתעצמו בדין. האחד ברר לו רב סעדיה ואחד ברר לו ראש גלות. שלח ראש גלות אל האיש אשר ברר רב סעדיה וברח מעליו והכוהו ופצעוהו. הלך האיש המוכה קרוע בגדים וילך הלוך וזעוק אל כל הקהל והגיד להם מאורעו. והיה הדבר קשה עליהם עד

מאד, כי היה מנהגם שכל איש שהוא מרשות ראש גלות אין לראשי ישיבות עליו לא דין ולא משפט, [וכל שהוא מרשות ראשי ישיבות אין לראש גלות עליו לא דין ולא משפט] ולא לערער על אחד מהם על חברו בשום דבר שיהיה מרשותו. ואם היה גֵר בארץ, ובא מארץ נכריה ואינו לא מרשות זה ולא מרשות זה, ילך למקום שירצה. ומפני שהאיש הזה המוכה אינו מרשות [ראש] גלות קנאו הקהל למאורעו ונתקבצו כלם על בִּשְׁר בן אהרן, שהוא חותן כלב בן שַׂרְגָ'אדוֹ, שהיה אדם גדול בבבל והיה מחשובי מקומו, וספרו להיכן הגיעה מחלקתם של ישראל וכמה קשה מאורעם. אמרו לו: „קום, כי עליך הדבר, ואנחנו עמך, ואולי נוכל להסיר המחלוקת שאינה תלויה אלא בחתנך כלב בן שרג'אדו". והלך אצל גדולי הדור וקבצם לתוך ביתו. והיה עמהם ראש גלות, ודבר אליו בפניהם: „מה המעשה הזה אשר עשית, ועד מתי אתה מחזיק במחלוקת ולא תשמור עצמך מן העונש? ירא את אלהיך והסִיר עצמך מן המחלוקת, כי אתה ידעת כמה גדול כח המחלוקת. ועתה ראה איך תתקן דרכיך עם רב סעדיה ותשלים עמו ותניח מה שבלבך עליו." השיב ראש גלות לדבריו וענהו לשלום שיעשה כדבריו. ועמד והלך אצל רב סעדיה להביאו לביתו הוא וסיעתו הנלוים עמו ודבר אליו כל אותן הדברים שדבר אל ראש גלות, וענהו גם הוא לשלום. והיה ראש גלות בבית אחד הוא וכל הנלוים עמו וכל אנשיו, ורבינו סעדיה הוא וסיעתו וכל אנשיו בבית אחר כנגדו, ושניהם היו בחצרו של בשר זה שהלך ביניהם בדברי שלום. ועמדו אנשים מראשי הקהל ונחלקו לשני חלקים, חלק אחד תמכו בידיו של ראש גלות והחלק השני תמכו ביד רב סעדיה. והלכו אלו מכאן ואלו מכאן עד שפגעו זה בזה ונשקו זה את זה וחבקו זה את זה. והיה זה הדבר ביום תענית אסתר. וכשנשלם דבר זה ביניהם שמח בשר על הדבר כשנשלמו על ידו, והשביע אותָם ואת כל העומדים שם עמהם שילינו שם אצלו אותו הלילה ושיקראו המגלה בביתו. ולא רצו לא ראש גלות ולא רב סעדיה. אבל אמר ראש גלות: „[או] יסעד אצלי רב סעדיה או יסעד אצלך." הטילו גורלות ביניהם ונפל הגורל על ראש גלות שילך רב סעדיה אצלו. וכך עשה: הלך אצלו וסעד עמו סעודת פורים וישב עמו ב' ימים, וביום הג' יצא בשמחה ובטוב לבב. וכשנעשית הפשרה ביניהם, אותו רב יוסף בן יעקב, שהחזיר ראש גלות ועשה אותו ראש ישיבה במקום רב סעדיה כל אותן השנים שהיתה המחלוקת ביניהם, עכשיו שבטלה המחלוקת, ישב לו אותו רב יוסף ראש ישיבה בביתו, ואעפ"כ החוק שהיה לוקח כשהיה ראש ישיבה לא מנעוהו ממנו אלא היו שולחין לו לביתו.

נפטר ראש גלות ובקשו להנהיג בנו במקומו, ולא עמד אחריו של אביו אלא ז' חדשים בלבד, ונפטר גם הוא. והיה לו בן קטן כמו בן י"ב שנים, ואספו אליו רב סעדיה ונתן אותו בבית הספר עד שנפטר רב סעדיה. ולא נמצא באותן הימים מי שהיה ראוי להיות ראש גלות, אלא איש אחד שהיה מבני הימן, שהיה בנציבין, ולא הספיקו למנותו עד שאירע לו דבר, שנתקוטט עם גוי אחד בשוק, והעידו עליו שקלל את הפסול, ונהרג. ואחר פטירתו של רב סעדיה נהג רב יוסף בן יעקב ישיבתו בסורא. ולאחר פטירת כהן צדק ראש ישיבת פומבדיתא, נהג אחריו צמח בר כפנאי ישיבתו י"ג חדשים ונפטר

ומלך אחריו חנניה בן ר׳ יהודה ה׳ שנים ומחצה ונפטר). ומלך אחריו כָּלֵב בן יוסף הנקרא כָלב בן שַׂרְגָ׳אדו.

סדר התמנות ראש גלות.

ומה שאמר עוד ר׳ נתן הכהן על דברי ראש גלות היאך יתמנה והיאך יכרתו לו כל העם ברית בשעה שיתמנה, כך הוא הדבר:

אם הסכימה דעת הקהל לְמַנּוֹתוֹ, מתקבצין שני ראשי הישיבות עם בני ישיבתן עם כל ראשי הקהל והזקנים בבית אדם גדול שבבבל, מגדולי הדור, כגון נטירא וכיוצא בו. וזה שמתקבצים בביתו מתכבד בדבר, ויש לו שבח גדול בו, וכבודו מתעצם, בהקבץ הגדולים והזקנים בביתו. ומתקבצין בבית הכנסת ביום החמישי ומברכין אותו ונותנין יד עליו ותוקעין בשופר להשמיע את כל העם מקטן ועד גדול. וכששומעין הדבר, כל אחד ואחד מהקהל משגר לו מנחה כפי כחו והשגת ידו. וכל ראשי הקהל ועשיריהם שולחים לו בגדים נאים ותכשיטים יפים וכלי כסף וכלי זהב, כל איש ואיש כמתנת ידו. והוא טורח בסעודה ביום החמישי וביום הששי בכל מיני מאכל ומיני משתה ומיני מגדים, כגון מיני מתיקה.

וכשמשכים ללכת יום שבת בבית הכנסת, רבים מגדולי הקהל מתקבצין עמו ללכת בבית הכנסת. וכבר הכינו לו בבית הכנסת מבעוד יום מגדל עץ, ארכו ז׳ אמות ורחבו ג׳, ופורסין עליו בגדים נאים מן המשי ומן התכלת ומן הארגמן ומתולעת השני, עד שיתכסה כולו ולא יראה ממנו כלום. ונכנסים תחתיו[29] בחורים שנבחרו מנשיאי הקהל ומגדוליהם, בחורים וותיקים, בעלי קול בעלי נעימה, וקולם ערב ובקיאין בתפלה ובכל עניניה. וראש גלות עצמו יהיה מכוסה במקום עם ראשי הישיבות, והבחורים עומדים תחת המגדל, ולא ישב עליו אדם.

וחזן הכנסת מתחיל ב„ברוך שאמר״, והבחורים עונים (אחריו) על כל דבר ודבר מ„ברוך שאמר״: „ברוך הוא״. וכשהוא אומר „מזמור שיר ליום השבת״ עונין אחריו „טוב להודות לה׳.״ וקורין כל העם כאחד פסוקי דזמרה[30] עד שגומרין אותן. ועומד החזן ופותח ב„נשמת כל חי״, והבחורים עונין אחריו „תברך את שמך״. הוא אומר דבר והבחורים עונין אחריו, עד שמגיעין לקדושה, ואומר אותה הקהל בקול נמוך והבחורים בקול רם, ומיד שותקין הבחורים והחזן לבדו משלים עד „גאל ישראל״. ועומדין כל העם בתפלה. וכשעובר לפני התיבה ומגיע לקדושה עונין הבחורים אחריו „האל הקדוש״ בקול רם, ומשלים התפלה ויושבין כל הקהל. וכשיושבין כל הקהל, יצא ראש גלות מהמקום שהיה מכוסה בו. וכשרואים אותו כל העם עומדים על רגליהם עד שישב על המגדל שעשו לו. ויצא ראש ישיבת סורא אחריו וישב על המגדל, לאחר שיתן לו כריעה כפוף ויחזיר לו. ואחר כך יצא ראש ישיבת פומבדיתא, ויתן לו גם הוא כריעה, וישב לשמאלו. ובכל זה כל העם עומדים על רגליהם עד שיתקנו שלשתם ישיבתם. ויושב ראש גלות באמצע, וראש ישיבת סורא יושב לימינו, וראש ישיבת פומבדיתא יושב לשמאלו. ובינם לבין ראש גלות מקום פנוי. ועל מקומו פרשו עליו בגד

---

29 תחת אותו מגדל.– 30 תהלים קמ״ה–ק״ן.–

נאה על ראשו, ממעל למגדל, אחוז בחבלי בוץ וארגמן. וחזן הכנסת מכניס ראשו בסדינו בפני המגדל ומברך אותו בברכות מתוקנות, שהתקינו לו מאתמול שלשום, בקול נמוך, כדי שלא ישמעו אותו אלא היושבים סביבות המגדל והבחורים שהם תחתיו. ובשעה שהוא מברך אותו עונין אחריו הבחורים בקול רם: „אמן!" וכל העם שותקים עד שהוא גומר ברכותיו. ופותה ראש גלות ודורש בענין הפרשה של אותו היום, או יתן רשות לראש ישיבת סורא לפתוח ולדרוש, וראש ישיבת סורא נותן רשות לראש ישיבת פומבדיתא, והם נוהגים כבוד זה לזה, עד שפותח ראש ישיבת סורא. והתורגמן עומד עליו ומשמיע דבריו לעם. וכשדורש דורש באימה, וסותם את עיניו, ומתעטף בטליתו, עד שהוא מכסה פדחתו. ולא יהיה בקהל, בשעה שהוא דורש, פוצה פה ומצפצף ומדבר דבר. וכשירגיש באדם שמדבר, פותח את עיניו, ונופל על הקהל אימה ורעדה. וכשהוא גומר מתחיל בְּבָעְיָא ואומר: „ברם צריך את למילף". ועומד זקן אחד, חכם ורגיל, ומשיב בענין ויושב. ועומד החזן ואומר קדיש. וכשמגיע „בחייכון וביומיכון" אומר: „בחיי נשיאנו ראש גלות ובחייכון ובחיי דכל בית ישראל". וכשגומר הקדיש מברך ראש גלות, ואח"כ מברך ראשי ישיבות. וכשהוא גומר את הברכה עומד ואומר: „מדינה פלונית וכל בנותיה, כך וכך יבא מהן". וזוכר כל המדינות שהן משלחות לישיבה, ומברך אותן. ואח"כ מברך האנשים שבהן, שמתעסקים בנדבה, עד שתגיע לישיבות. ואח"כ מוציא ספר תורה וקורא כהן ואחריו לוי. וחזן הכנסת מוריד ס"ת לראש גלות, וכל העם עומדין. והוא מקבל ס"ת בידיו ועומד וקורא בה. וראשי הישיבות עומדין עמו. וראש ישיבת סורא מתרגם עליו, ומחזיר ספר תורה לחזן, ומחזירה לתיבה. וכשהוא מגיע לתיבה, ישב הוא במקומו. ואז ישבו כל אדם במקומם. ואחריו קורין ראשי כַּלּוֹת, ואחריהם תלמידי ראשי ישיבות. אבל ראשי הישיבות עצמן אינם קורין בס"ת באותו היום, מפני שקדמן אחר. וכשמפטיר המפטיר, עומד אדם גדול ועשיר ומתרגם עליו, ויהיה לו שבח וכבוד בדבר זה. וכשמשלים, יוסיף לברך ראש גלות בס"ת, וכל שליחי צבור שהן רגילין ובקיאין בתפלה עומדין סביבות התיבה ואומרין: „אמן!" ומברך אחר כך ראשי ישיבות שניהם, ומחזיר ס"ת למקומה, ומתפללין תפלת מוסף ויוצאין.

וכשיוצא ראש גלות, כל העם יוצאין לפניו ולאחריו, ואומרים לפניו דברי שירות ותשבחות עד שהוא מגיע לביתו. אבל ראשי ישיבות אינם הולכין עמו עד ביתו. וכל התלמידים שהולכים עמו ומלוין אותו עד ביתו אינו מניח אחד שיצא מביתו עד ז' ימים. ומאותה העת ואילך אינו יוצא מפתח ביתו. והעם מתקבצין ומתפללין עמו תמיד בין בחול בין בשבת בין בימים טובים.

ואם רוצה לצאת ולעשות צרכיו רוכב במרכבת המשנה כמרכבת שרי המלך בבגדים נאים. והולכים אחריו עד ט"ו אנשים, ועבדו יהיה רץ אחריו. וכשעובר על אחד מישראל רצים אליו ומחזיקים בידיו ומסבירין פניו. וכן עושה כל אחד מישראל שיעבר עליו, עד שיתקבצו עליו כמו נ' או ס' עד המקום אשר הוא בא שם. וכשהוא חוזר אל ביתו עושין כַּזֶּה הַמִּנְהָג. ולעולם אינו יוצא עד שהולכין אחריו כל סיעתו. ודומה בהליכתו כאחד משרי המלך.

וכשהוא רוצה ליכנס לפני המלך לבקש ממנו דבר או לראות פניו, מבקש משרי המלך ועבדיו הנכנסין אליו תמיד לדבר אל המלך שיתן לו רשות ליכנס

אליו, ונותנין לו רשות [וּמְצַוֶּה] על השׁוֹעֲרים להכניסו. וכשהוא נכנס רצין לפניו כל עבדי המלך. והוא כבר הכין בחיקו זהובים וזוזים שיתן לאותם העבדים הרצים לפניו עד שלא יכנס, והוא מכניס ידו לחיקו ונותן לכל אחד ואחד מה שיזמין לו הקב"ה. והם מכבדין אותו ואוחזין בידו עד שהוא בא ועומד לפני המלך, ומשתחוה לו, והוא רומז עליו, שהיה עומד על רגל אחת וסומך בשנית, עד שרומז המלך לאחד מן העבדים עליו לוקחו בידו ומושיב אותו במקום שרמז לו המלך במקום שיושיבנו בו. ואח"כ מדבר עם המלך, והמלך שואל אותו על שלומו ועל דבריו ועל מה נכנס אליו. והוא מבקש רשות ממנו שידבר בפניו, והוא מרשה אותו. ואז מתחיל בהלולים וברכות המוכנים לו מקודם לכן, ומסדר לפניו מנהגות אבותיו ואבות אבותם ומפייסו בדברים ערבים עד שעושה בקשתו ונותן לו שאלתו וכותב לו כל חפציו שיבקש ממנו, ויוצא משם ונפטר ממנו בשמחה ובשלום.

החקים של ראש גלות ושל הדיינים.

ואלה החקים אשר היו לראש גלות לקחתם בכל שנה ושנה ממקום אחד הנקרא נ ה ר ו א ן וכל פְּרְוָרֶיהָ, והוא רחוק מבבל כמו חצי יום במזרחה, ומוציא אליהם דיין ברשותו וברשות ראשי ישיבות, וכותב לו אליהם כי לקח רשות מהם. ומוציא אליו מן המקום ההוא וְיַכְנִיס לו משם כמו ס׳ או ע׳ זהובים. וכשהוא מגיע לשם בורר לו שנים מחשובי המקום להמנות עמו על כל פסקי דינין שעושה. ואם היה אותו דיין הממונה ישר בדרכיו ובקי בדיניו כתבו ראשי המקום והחשובים אל ראש גלות ומשבחין אותו בעיניו. ואם שמא ח"ו שיהיה בו דבר רע או ימצאו בו שום דופי, כותבין אל ראש גלות ואל ראש הישיבות: „פלוני כמה מקולקלים מעשיו וכמה מקולקלים דרכיו". והן מסירין אותו וממנין אחר תחתיו.

וזה החוק שהדיין נוטל מאנשי המקום: מכל אחד שהוא מבן עשרים שנה ומעלה שני זוזים בשנה, זוז בפסח וזוז בסוכות. ומהכתובה וגט ושטר חוב ושטר מתנה ושטר מכירה יש לבעלים לתת ד׳ זוזים ושליש במשקל ישמעאל. והסופר אין לו אלא הקבלנות שפוסק הדיין לתת לו בשנה, והכל לדיין. וכך היה המנהג לתת כל זה לדיין, בין שהיה שם בין שהלך למקום אחר. והדיין יש לו שני בני אדם שמעיינין וחוקרין ומשקיפין על כל רשותו, שלא יהא אדם עושה מאלה הדברים שכתבנו אלא על פיו. וכל מי שכותב שטר בסתר מנדה אותו וקונס אותו שיתן שכר השטר ומלקהו. ואם היה עני [שלא יוכל] לתת הדבר הקצוב, נוטל ממנו הסופר כפי השגת ידו ברשות הדיין. ויש לדיין על הטבחים זוז בכל שבוע ושבוע. וגם לראש גלות יבא אליו מרשות מדינת פרס בכל שנה עשרים זהובים על זה המנהג. ויש לו מקום אחר הנקרא ח ל ו א ן, בינו ובין בבל מהלך ה׳ ימים, ומקבל ממנו ק"נ זהובים בשנה על החוק הנזכר. וגם יש לו מקום אחר הנקרא ק צ ר, והיא ארץ מולדתו, ויוצא לו ממנו ל׳ זהובים בשנה. ויש לו בבבל מקום ששם ביתו והוא ברשותו, ויש לו שם על כל אחד ואחד מישראל שני זוזים בפסח ובסוכות. ואינו נוטל מן העניים כלום, כי העשירים מקילין מעליהם. והטבחים נותנין לו רביע זהוב בכל שנה. וכללו של דבר, שמגיע אליו בכל

שנה ושנה מכל אלו המקומות ת״ש זהובים. ואם רצה כותב למקומות רחוקים שיסמכוהו ויכבדוהו וכותב להם ועושין לו בקשתו. ואם יצא בנו של ראש גלות לכל מקום שירצה נושאין לו פנים ומכבדין אותו ונותנין לו מנחה, ואינם נמנעים מזה הדבר, אבל עושין עמו כל אחד ואחד לפי כבודו ולפי גדולתו. ואם לא ישאו לו פנים ולא יכבדוהו במתנותיהם שולח אביו פתיחות וחרמות. ואמר ר׳ נתן שראה את בנו של דוד בן זכאי, שיוצא למדינת פרס, שהוא מרשות אביו, ולא כבדוהו ולא נשאו פניו, ושלח להודיע את אביו, ואביו הוציא עליהם פתיחות וחרמות, והודיע למשנה, והמשנה הודיע למלך, וכתב המלך למלך פרס לסמוך ידו ולעזרו עליהם. וכששמע מלך פרס והגיע כתב מלך בבל לידו, שלח ידו בהם ונטל מהם ממון הרבה מפרס, שהוא רשות אביו, ומכל פרווריה, והגיע וחזר לבבל. ולא היה אחד מראשי הישיבות מי שיערער עליו בדבר זה.

כשימות ראש גלות כל הרשיות שלו ינתנו לראש ישיבת סורא. וסופר ראש גלות נוטל שכרו מראש גלות. ואין לראש גלות בנדרים ונדבות שמשגרין קהלות ישראל אל הישיבות כלום, כי אינם משגרים אותם אלא עם שאלותיהם, ובשאלות אין לראש גלות עסק בהן. וכמו כן מנהג [ראשי] ישיבות כשיתמנה אחד מהם, כן מנהגם לעשות לו כדרך שעושין לראש גלות כשממנין אותו, חוץ מס״ת שאין מורידין אותה אליו, אלא הוא עולה אליה כדרך כל אדם. וכך היו נוהגין ראשי ישיבות בכל מקומות רשיותיהן שמוציא אליו הדיין שלהם, כמו שכתבנו, שמוציא דיין ראש גלות מרשיותיו.

ואלו הרשיות שיש להם: לראש ישיבת סורא [מקום] הנקרא ו ס א ס, ויוצא אליו ממנו ומפרווריה ק״ן זהובים השנה, ו מ ב צ ר ה ומפרווריה ש׳ זהובים השנה, והוא הנקרא כלת. ועוד לו מקום הנקרא ג מ ו ס, בינו ובין אופיר מהלך ב׳ ימים, וכן א ו פ י ר עצמה ברשות סורא. כללו של דבר, מה שיוצא לסורא מרשיות שלה בכל שנה אלף ות״ק זהובים השנה, לבד הנדרים והנדבות. ויש להם בבבל רשיות צפונה דרומה מזרחה וימה, נוהגין עמהן כמו שנוהג ראש גלות במקומות שלו שיש לו בבבל, כמו שכתבנו למעלה. וטבחי רשיות סורא נותנין לראש ישיבה שלהם רביע זוז השבוע. ופעמים שיהיה לישיבת ראש גלות צוק הזמן, ושולחים כתבים לכל קהלות ישראל ומודיעים להם עָנְיָם ולחצם, וכל קהל וקהל שולחים להם מתנות כפי כחן וכפי השגת ידן. וכמו כן מנהג ראש ישיבת פומבדיתא בכל רשיותיו.

וכל השאלות שמשתלחין לאחד מראשי הישיבות בשמו אין לראש ישיבה האחר כלום בנדרים ונדבות הבאות עם השאלות, וכאשר נשתלחו השאלות בשמם הם יקחו נדרים ונדבות הבאות עמהן. ואם משתלחין סתם חולקות שתי הישיבות בשוה. וכך היה מנהגם בחלוק כל מה שמגיע אליהם מנדרים ונדבות בכל השנה: הן מניחין הכל ביד אדם נאמן לצורך הוצאת התלמידים הבאים מכל המקומות שהם יושבים, ומתקבצין ובאין מכל המקומות בחדש כַּלָּה, שהוא חדש אלול בימי הקיץ ואדר בימי החורף. וכל אחד ואחד מן התלמידים במקומו גורס ומעיין כל אותם ה׳ חדשים המסכתא שאמר להם ראש ישיבה בצאתם מעמו. ובאדר אומר להם: „מסכתא פלונית נפרש באלול״, וכמו כן

באלול אומר להם: „מסכתא פלונית נגרוס באדר". ובאין כלם ויושבין לפני ראשי הישיבות באדר ובאלול, וראש הישיבה עומד עליהם על גרסתם ובודק אותם.

סדר הישיבה.

וזה סדר ישיבתם: ראש ישיבה יושב ולפניו עשרה אנשים, והיא נקראת דרא קמא, ופניהם אל פני ראש ישיבה. והעשרה שיושבין לפניו ז׳ מהם ראשי כלות וג׳ חברים. ולמה נקרא שמם ראשי כלות? שכל אחד מהם ממונה על עשרה מן הסנהדרין, והם הנקראין אלופים. וכך היה מנהגם: אם נפטר אחד מראשי כלות, ויש לו בן הממלא את מקומו, יורש מקום אביו ויושב בו, ואפילו היה קטן בשנים. וכן מן החברים, כשיפטר אחד מהם, אם היה בנו ממלא את מקומו יושב בו, ואין אחד מהם דולג על מפתן חבירו, ואם אינו ממלא מקום אבותיו והוא ראוי לישב באחת משבע דרי ישב בה. ואם אינו ראוי לישב עמהם, יושב עם בני רב ועם שאר התלמידים, שהם כארבע מאות איש. והשבעים סנהדרין, שהם ז׳ שורות, שורה ראשונה יושבת כמו שזכרנו, ואחריהם עשרה עד ז׳ שורות, ופני כלם אל פני ראש ישיבה, וכל התלמידים יושבין אחריהם, ואין אחד מהם מכיר את מקומו, אבל הז׳ שורות כל אחד ואחד מכיר את מקומו, ואין אחד מהם יושב במקום חברו. ואם יהיה אחד מהם, מן הז׳ שורות, גדול בחכמה מן האחר, אין מושיבין אותו במקומו, מפני שלא ירשה מאביו, אבל מוסיפין לתת לו יותר מחוקו מפני חכמתו. וכשירצה ראש ישיבה לנסותם בגירסתן יועדו עליו כלם בד׳ שבתות של חדש אדר, והוא יושב והשורה הראשונה גורסין לפניו, ושאר השורות שומעין ושותקין. וכשמגיעין למקום הצריך להם לדבר ודברו בו בינם לבין עצמם, וראש ישיבה שומע אותם ומבין את דבריהם, ואח״כ קורא והם שותקין ויודעין שכבר הבין מחלקותם. וכשישלים קריאתו דורש וגורס באותה מסכתא, שגרסו בימי החורף כל אחד ואחד בביתו, ומפרש בכלל דבריו הדבר שנחלקו בו התלמידים, ועתים שהוא שואל מהם פירוש הלכות. והם מכבדין זה את זה, והכל מכבדין את ראש ישיבה ושואלין אותו פתרונן. ואין אחד מהם יכול לדבר בפניו עד שיתן לו רשות. והם מדברים כל אחד ואחד כפי חכמתו, והוא מרחיב להם דבריו בפתרון כל הלכה והלכה, עד שיתברר להם הכל. וכשמתברר להם הכל יפה עומד אחד מדרא קמא ודורשה ברבים עד ששומעין אותה כקטון כגדול. וכל מי שרואה אותו עומד יודע שאינו עומד אלא לברר הברייתא שממנה סיוע השמועה, ואז מדקדקין בה שאר התלמידים וחוקרין אותה ומבארין אותה באר היטב. וכך היו עושין כל ימות החדש. ובשבת רביעית קורין כל הסנהדרין וכל התלמידים, וראש ישיבה מעיין [כל אחד ואחד] מהם וחוקר אותם ומנסה אותם עד שיתברר לו המהיר בחכמה מחבירו. וכשרואה את אחד מהם שאין תלמודו סדור בפיו יקשה עליו יותר ויגרע לו מחוקו וגוער בו ומוכיחו ומודיעו המקומות שנתרשל בהם ושנתעצל עליהם ומזהירו בנפשו ומתרהו שאם ישנה כן פעם אחרת ולא ישים לבו על תלמודו שלא ינתן לו כלום. ולפיכך היו מתחדדין ומתעסקין בלמודם עסק יפה, כדי שלא יכשלו לפניו בדבר הלכה. וכל השורות אינן הולכות מעמו עד שמודיען המסכתא שיתעסקו בה כל אחד ואחד בביתו.

ולשאר התלמידים אינו צריך להודיע, אלא כל אחד ואחד גורס באיזו מסכתא שירצה.

וכך היה מנהגם בתשובת השאלות: בכל יום מהחדש אדר מוציא אליהם כל השאלות שהגיעו אליו ונותן להם רשות שישיבו תשובה עליהן, והם מכבדין אותו ואומרין לו: „לא נשיב בפניך", עד שהוא תוקף בהם, ואז מדברים כל אחד ואחד לפי דעתו ולפי חכמתו, ומקשין ומפרקין ונושאין ונותנין בכל דבר ודבר ומעיינין יפה יפה. וראש ישיבה שומע את דבריהם ומבין כל מה שאומרין ומקשין זה לזה, ועומד ומעיין בדבריהם עד שיתברר לו האמת. ומיד יצוה לסופר להשיב ולכתוב. וכך היה מנהגם לעשות בכל יום ויום, עד שמשיבין תשובת כל השאלות שבאו להם השנה מקהלות ישראל. ובתכלית החדש יקראו התשובות והשאלות במעמד כל החבורה כלה, וחותם עליהם ראש ישיבה, ואח"כ שולחין אותן לבעליהן, ואז מחלק הממון עליהם.

ב. נטירא ובניו.

[נטירא].

[הכליף אלמעתצ̇די הוציא גזרה נוראה לרעת היהודים. הגזרה היתה בעצתו של היועץ אבן אבו אלבגל, והוא ערך כתב הגזרה אל שרי המדינות כדי להוציאה אל הפועל].

——— וכתב מכתבים אל כל הנציבים שהיו רצויים לו, ובא במכתבים אל השולטן שיחתם עליהם, ומצא שהשולטן היה טרוד והשאיר אצלו המכתבים לחתימה, כדי שיטלם בבקר. ואירע באותו לילה ואלמעתצ̇ד היה ישן על משכבו יפה, ואירע שבא אליו בחלומו איש והכה בידיו על שוקיו והתנפל בחרי אף עליו. אחר כך אמר לו: — הזהר —. אחר כך [אמר לו שנית]: — הזהר לבל תגע ביהודים, שמא אענישך ואקטע ידיך ורגליך. — ונתירא יראה גדולה ונתפחד והיה חרד לנפשו. ונדמה לו שזהו בהקיץ ושהיה מסביב למקום שנתו.... היו עֵרים עליו ושומרים עליו וחלקו הלילה.... והיו ערים מהם ארבעים איש בכל משמר מן [משמרות] הלילה. וצוה שיכנסו אנשי המשמר והם מ' אנשים. [נכנסו] כלם ונרדם. ובא אליו האיש שנית ואמר לו: — מה יכריחך לשפך דם אנשים נקיים שאין להם דרך לראות אותי ולא אפשרות לידע דברי, כי אני אליהו. וכבר אמרתי לך פעם אחת, והזהר לבל תגע ביהודים באופן מן האופנים, שמא אעשה עמך, ואעשה....—והקיץ שנית מתפחד פחד גדול. ושלח אחר נטירא באותה שעה. ולא היה נטירא מסופק שאבד, ושלא יהיה לו דבר לאבן אבו אלבגל. והיה מכין עצמו ולבש תכריכין, ונכנס אל השולטן, והושיט לו ידיו ולא הכירו מהנהגתו ומלבושיו, לא ראה דוגמתו. ושאל על הסבה, והודיעהו שהכין עצמו ולבש תכריכין ופרש מביתו ונתיאש מן החיים. והבטיחו מפחדו, והודיעהו כי שלח אחריו בענין שלוחצו ומרגיזו. אחר כך אמר לו:

30 Al-Motadhid מלך בשנות 892–902 לסה"נ.

— מי הוא אליהו ?—ואמר:—אלוה יחזק למושל המאמינים !— הוא אלכצ'ר [31].— ואמר לו: — האם אליהו דואג ליהודים ? — אמר לו :—כן אדוני ! כך קבלנו וירשנו מספרי הנביאים עליהם השלום. והיהודים הם אומה חלשה, לא ימסרם אלוה בשום אופן, כי כן הבטיח להם על ידי משה נביאו עליו השלום ואף גם זאת [32].— קרא לפניו כל הפסוק כולו. אמר לו :—תרגם אותו לי.—ותרגם אותו. והודיעו בזה מה שאירע לו. והוציא לו המכתבים וצוהו לתפוס לאבן אבו אלבגל ולשלוט בנפשו ובנכסיו ובכל מה שחננו בו מלכו. ויצא נטירא עם משרתי השולטן, ותפס אותו בלילה והטיל עליו עונש עצום, עד שהוציא לו כל מה שהיה לו בגלוי ובסתר והעביר כל זה לדירתו הוא עם כתביו, והפרישהו. אחר כך שם עליו משמר. ובבקר בא אל השולטן ומסר לו הכתבים והודיעהו על כל מה שמצא מן הממון והתכשיטין והמלבושים והאבנים הטובות והכלים והשפחות והעבדים. ואמר לו :—הנה נתתי לך כל מה שהזכרת, תניח לנפשך.—ובקש ממנו רשות שירצה לקחת השפחות והעבדים, ומיאן בזה. אבל אמר לו :—עשה בהם כחפצך, כי לא תכנס להיכלי מהם נפש חיה ושום דבר ממה שהיה לו.—והוליך נטירא כל קניניו, נקבות וזכרים, והרבה מרכושו, ומה שבסתר ובגלוי, אל הויזיר וכל אנשי השולטן, והניח לעצמו השאר.

אחר כך צוה לו אלמעתצ'ד לבטל המס מישראל, ואמר לו : — אי אדוני ! היהודים ישמרו דמם רק במס, ואם יְבַטְּלוּ מהם יהא דמם מותר. אחר כך לא יהיו בטוחים בעתיד, שלא יהיו נלחצים, בסבת היות הביטול קודם לכן, וימאנו לסלק הכל בפעם אחת, ויאבדו ויהיו עניים. ויותר טוב להם לסלק המס לפי ראות עיני מושל המאמינים, יאריך ה׳ ימיו, בעין טובה ובחסד ורחמים.— ואמר לו : — קבץ אותו מהם לפי מנהג הנביא עליו השלום, כמו שהיה הדבר נוהג בימיו.—

ועשה כן.

והיו ישראל בשלוה והשקט ט׳ שנים ומחצה, יתר ימי אלמעתצ'ד, לא היה להם צער ולא היה להם יגון. והיו לובשים בבגדי בני אלעבאס [33], מלבושים שחורים. והיו הגוים חיים עמהם בטוב ולא היו עליונים להם בשום דבר. עד שהתנשאו עליהם הרבה מן אלצופיה [34] שהתגאו עליהם וצררו להם אצל הַפֶּנֶס. וזה היה אצל פנס השולטן ונגד היכלו על שפת חדקל [35], וצוה השולטן להביאם זוגות זוגות בסירות אל היכלו, וצוה עליהם להשאר שם עד שנתחבאו. וכשהיה הלילה צוה להוציאם זוגות זוגות בשקים וצוה להלקותם במקל עד רציצת עצמותיהם, והחזירם לסירות וְטִבְּעָם בחדקל. ולא העיז אחר זה איש להביט אל יהודי זמן רב.

ואחר מותו ישב על כסאו בנו אלמקתדר [36] והיה עמו נטירא באותה מעלה ח׳ שנים עד מותו, ירחמהו האל. ואחריו היו בניו סהל ויצחק, ולא היו לו בנים זולתם, לא זכרים ולא נקבות.

---

[31] כך קורין הישמעאלים לאליהו הנביא. — [32] וי.קרא כ״ו מ״ד. — [33] משפחת הכליפין.— [34] כת של בעלי הסוד אצל המושלמים.— [35]=אלדגלה, בערבית, והוא Tigris.—

[36] Al-Moktadir (932—908 לסה״נ). לפניו מלך עוד במשך שש שנים (908—902 לסה״נ) אחיו אלמכתפי (Al-Moktafi), —

סהל בן נטירא.

ונכנס סהל במקום אביו. ודירתו (ברחוב) דרב גמיל, בחלק אלרביע[37]. היה רוכב בכל יום להיכל השולטן. ולא היה מקבל שום שכר. והיה מוציא בכל שנה ת״ק שקל[38], והיה מחלקם בין הויזירים של השולטן, ולא היה משאיר מהם כלום. ולישראל היה ממנו תועלת גדולה: היה עוזר לקטן ולגדול מהם, ולא אירע שישמע על אחד שהיתה לו סבה שלא הצילו, והרחיק ממנו (הצרה) ועזר לו בממונו. וחוץ מזה הצדקה הארעית בסתר ובגלוי בצרור הדרהמים והמלבושים.

ובכל שבת היו מתפללים אצלו אנשים, והוא היה קורא לכל מי שהיה נכנס אליו. ומשרת היה עומד לפניו, ואם היה רוצה להשאיר איש, שישב אל שלחנו, היה מרים עיניו אליו ומביט עליו והיה מבין המשרת חפצו ומשאירו. וכשנגמרה התפלה היו יוצאים האנשים דרך הפתח השני, ולא בפתח שיכנסו בו. והיה משאיר מי שרצה בו באחד החדרים. והיתה מתחילה הכנסת עניים מן ת׳ אנשים עד ר׳, פחות לא היו, והיו יושבין עשרה על כל שלחן. ומנהגו, שהיה מכין ג׳ חנויות שהיו עושים פת מיום החמישי עד יום הששי בצהרים. והיו מקבלים כל הנכנסים אליו פת עם בשר בסתר. ומה שהיה ומה שנשאר מן הפת היה עושה ממנו יום השבת לעניים, לכל איש לחם ושתי חתיכות בשר, עד שאכלו לשובע, והיה עומד בעצמו עליהם במניפה[39], עד שיגמרו הסעודה, והיה משקה אותם ומחלק להם מה שהיה מן הפירות וכדומה לזה. והיה אוכל כדי לוגמיו ומברך עמהם ברכת המזון ומוציאם. אחר כך היה יושב הוא עם חבריו לאכול. וכשהיו מסלקים השלחן היה מצוה להביא משקה והיה שותה עם חבריו עד סוף הסעודה. והיו לנים, וכשהיה הבקר היו מתפללים והולכים כל אחד לעסקיו.

גם היה גומל חסד לגוים בצדקה ובמתנות, וקונה ת״ק בגדים, יותר או פחות, ומחלקם בין הגוים, ושולח ל(עיר) כופה גם כן ממון שיחלקו בין בני עלי[40] ובין בני האשם[41]. ובזה המנהג כבר קדמהו אביו. ולו בפרס ככר של שוק שהיה מכנים לו מכס אלפים דרהם במדה בכל שבוע.

והיה חזק כח זכרונו בידיעת המקרא והמשנה והתלמוד, והיה יודע כל מה שדרוש מידיעת הדין וההלכה. והוא תלמידו של רב סעדיה, וכל מיני מעלותיו היו נמצאות אצלו. והוא היה בן ארבעים שנה. היה בקי יפה בכתב ערבי וחיבור כתבים. ולו בן ושמו נטירא, בן שמונה שנים בשעה זו.

יצחק אחיו.

הוא אחיו של סהל זה, והוא בן עשרים ושבע שנים, שותף לאחיו סהל ב....

---

[37]=הרובע. כך נקרא אותו חלק העיר בבגדאד. — [38] מתקאל. — [39]=מרוחה. — [40] חתן מְחסר. — [41] משפחת מְחסד. —

VII. אגרת רב שרירא גאון

קבלה היתה באומה, כי תורה שבעל פה הכוללת פירושי הלכות ואגדות על תורה שבכתב, לא ניתנה ליכתב, כי על כן תורה שבעל פה היא. אפשר הדבר שהיו יודעים גם מעם לאיסור הכתיבה: יום יום נעשים חידושים, החיים ותנאיהם מתחלפים פעם בפעם, ואם כן גם הפירושים על תורה שבעל פה שייך בהם שינויים וחידושים. ואפשר שלא היה להם לקדמונים אלא התירוץ הפשוט, שאנו מוצאים לענין כתיבת הלקי תורת־משה לתכלית פדגוגית. — כותבין או אין כותבים? — אמר לו: — אין כותבין! — ומה טעם? — לפי שאין כותבין (גטין ס' א').

יהיה איך שיהיה, הד של איסור כתיבת תורה שבעל פה נמצא עדיין אחר שכבר נכתבה תורה שבעל פה על ספר, ומצוין הוא הדבר שהאיסור עצמו הוא קבוע באותה תורה שבעל פה גופה, בפתגמים קצרים מעין: כותבי הלכות כשורפי התורה והלמד מהן אינו נוטל שכר, דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב (תמורה י"ד ב'), וכדומה. דברים אלו על כרחך היו מביאים את הקוראים בתלמוד לידי תמיהה: תורה שבעל פה גופה מקיימת איסור כתיבתה לאחר שנכתבה! — ואפשר שהיו גם הקראים או סתם מבקרים מונים בכך את התלמודיים.

שאלות אלו היו תובעות פתרון אבטוריטאי. אבל פתרון זה היה אפשר לקבל רק ממקום אחד: מבבל, היינו מישיבת פומבדיתא או מישיבת סורא, שהיו תופסות המקום היותר חשוב בעולם היהדות.

— לפיכך — אומר בעל האגדה (תנחומא, נח סימן ג') על ערכן של ישיבות אלו — קבע הקב"ה שתי ישיבות לישראל שיהיו הוגין בתורה יומם ולילה ומתקבצין שתי פעמים בשנה, באדר ובאלול, מכל המקומות ונושאין ונותנין במלחמתה של תורה עד שמעמידין דבר על בוריו והלכה לאמתה ומביאין ראיה מן המקרא ומן המשנה ומן התלמוד כדי שלא יכשלו ישראל בדברי תורה. — — ואותן שתי ישיבות לא ראו שבי ולא שמד ולא שלל ולא שלט בהן לא יון ולא אדום, והוציאן הקב"ה י"ב שנה קודם חורבן ירושלים בתורתן ובתלמודן. — — צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שהקדים והגלה את גלות יכניה לגלות צדקיה, כדי שלא תשתכח מהן תורה שבע"פ, וישבו בתורתן בבבל מן אותה שעה עד היום. — —

ולפיכך נתעורר אחד מגדולי החכמים בעיר קירואן — שלפי עדותן של סופרים היו בה „בעלי מקרא ומשנה חכמים גדולים", — הוא ראש

הישיבה רב יעקב בן נסים אבן שאהין ופנה בשנת אלף רצ"ה לשטרות (ד' אלפים תשמ"ו ליצירה) „בשם הקהל הקדוש קהל קירואן" אל רב שרירא גאון, ראש ישיבת פומבדיתא, בשאלתו: „כיצד נכתבה המשנה?" כלומר, היאך היה הדבר, שהמשנה, שהיא יסוד תורה שבעל פה, נקבעה בכתב.

ואם נקבעה בכתב אימתי התחיל ענין זה ואימתי נסתיים, והיאך היתה עריכתן וסידורן של שאר חלקי תורה שבעל פה? שהרי אם התחילה קביעת המשנה בכתב עוד מזמן אנשי כנסת הגדולה וכתבוה חכמי כל דור ודור עד שבא רבי וחתמה, ולפיכך רובה היא בסתם, וזהו סימן מובהק שהיא בקבלה איש מפי איש, — תמה על עצמך! אם כן מדוע אמרו רבותינו כי סתם משנה ר' מאיר, ור' מאיר הרי מתלמידי ר' עקיבא היה, נמצא שסתמי המשנה הן סברות מחודשות. ועוד שרוב החכמים המפורשים במשנה הם אחרונים, ותלמידי ר' עקיבא הם, על כרחך המשנה היא תורתן של אחרונים ולא תורתן של ראשונים. ואם רוב תורתנו הוא מאלה, שהיו אחר חרבן הבית, נמצא שהניחו ראשונים הרוב לאחרונים, ובעצמם לא כתבו כלום. ואם לא נכתב מן המשנה כלום עד האחרונים, אם כן איך נשתמרה בעל פה תורה זו שהיא מרובה כל כך בכמות? וגם בסדור המסכתות יש מקום לתמיהה, שלא נסדרה כל מסכת ומסכת עם חברתה על הסדר ההגיוני ואין שום טעם לקישורן: הקדימו, למשל, כפורים לשקלים וסוכה ליום טוב ושתיהן לראש השנה! ועוד, מה טיבה של התוספתא? אם כשמה כן היא — תוספת למשנה — מדוע לא נערכה בידי רבי עצמו? מה טעם הניח כמה מבוכות ובירורי דברים לר' חייא שיהא מתעסק בעריכתן וכתיבתן? לבסוף הגיעה השאלה עד חתימת התלמוד כלו, ומכאן לסדר הדורות של הסבוראים והגאונים.

כן הוצגה לפני רב שרירא גאון שאלה גדולה ומקיפה התובעת תשובה ברורה ומפורטת על קורות השתלשלות הספרות התלמודית מתחלת יצירתה ועד אותו הפרק סמוך לגמר תקופת הגאונים (רב שרירא ובנו רב האי היו אחרוני הגאונים).

בתשובה על שאלה זו ערך ר' שרירא את אגרתו, הכוללת הסטוריא של הספרות התלמודית. לנגד עיניו היתה תכליתו המצומצמת — להשיב על השאלה הערוכה אליו — ולפיכך השתדל להרצות את דבריו לפי האפשר בתחומין שהיה עליו להתגדר בהן.

עבודתו של רב שרירא מתחלקת לשני ראשים: ענין כתיבת המשנה ושאר הספרות התלמודית וסדר דורות הסבוראים והגאונים עד הזמן ההוא.

בחלקה הראשון אין עבודתו אלא ביאור ובירור. כאן הוא מסתייע בתלמוד עצמו ומתוכו הוא שואב את כל תכן דבריו. בדרך הילוכו הוא מברר כמה פרטים יפים הנוגעים לרבותינו ולהלך נפשם והוא מפרש גם כן כמה כללים של מיתודולוגיא במדרש ובתלמוד.

אולם עדיף בחשיבותו הוא החלק השני של האגרת. בתקופת הסבוראים משמשים לנו דברי רב שרירא בתור מקור יחידי. כאן הוא נעשה הסטוריון בעל כרוניקה מקורית, ועדותו ראויה לתשומת לב מיוחדת, לפי שהוא מציין המקורות שהיו היסוד לעבודתו: ארכיוון הגאונים של הישיבה הפומבדיתאית; זכרונות של שמועות ומסורות עתיקות, וכדומה. יש שהוא משלב בתוך דבריו אגדה יפה על בית הכנסת הקדמון שנודע בשם „שף ויתיב", או היאך שהיה, למשל, אליהו מצוי בישיבתו של רב יוסף גאון, וכדומה. אבל הכל הוא בקיצור, בסגנון יפה ונמרץ, בארמית מעורבת בעברית. מסתבר שלא היה בידו להאריך כל כך בישיבת סורא, כמו שהאריך בישיבת פומבדיתא, מחמת שהיה חסר כל אותו החומר העשיר של תעודות ושמועות שהיה לו בפומבדיתא, מקום מושבו ומושב אבותיו.

עדות על בקיאותו של ר' שרירא במסורות המקומיות על תולדות הגאונים מוצאין אנו בדבריו גופא במקום אחד מתשובותיו. הענין הוא כך: בתלמוד (יבמות ט"ז א') מובאים זכרונות של ר' דוסא בן הרכינס. סומא היה ולא היה יוצא מביתו. מעשה ונכנסו אצלו לבקרו ג' מחכמי ישראל: רבי יהושע, ר' אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא. התחילו מסבבים אותו בהלכות. כדי לחזק את דבריו בהלכה אמר להם: „מעיד אני עלי שמים וארץ ש ע ל מ ד ו כ ה ז ו ישב חגי הנביא ואמר ג' דברים". — — והנה נשאלה שאלה לפני ר' שרירא: „מי היה ר' דוסא כולא האי — מתהלת בית שני (זמנו של חגי) ועד סופו, — דהא רבי עקיבא יצא בגלות שניה"? שאלה כרונולוגית המורה. בתשובתו מטעים ר' שרירא על ערכן של זכרונות ודברי קבלה ומתרץ שאין תמיהה כלל, שהרי מסורות מקומיות חיות אחר מאה ומאתים שנה, ואחר כך נשארות רק שמועות והלכות, אבל השיחות וכיוצא בהן משתכחות רובן. ודרך אגב הוא מספר לפי תומו על עצמו בתור דוגמא לכך בלשון זה (בארמית): „ואנו ברור לנו „הרבה מה שהיה בימי מר רב פלטוי ומר רב אחא ומר רב מתתיה „גאונים נ"ע, כמו שברור לנו מה שראינוהו, ויודעים אנו מקומו של כל „אחד ואחד ומושבו, והרבה משיחות שלהם ויום יום מפרקם, היכן היה „יושב ומה דרש ומה נאמר בישיבתו וכן יומו, יותר ממה שברור לנו מה

שהיה בשנותיו של מר רב איכומא ומר רב אברהם נ"ע. ויש דינים ושמועות הקיימים בלבנו כמי שראם ושמעם, ואילו העדנו עלינו את השמים ואת הארץ שכאן [ישב] מר רב צמח גאון ודרש כן וכן היה אפשר". — — — (תשובות גאוני מזרח ומערב סימן ק"מ).

את סדר הגאונים ערך רב שרירא עד זמנו. ענותנותו לא הרשתּו, כמובן, לדבר על עצמו ולספר ממאורעות חייו. הרבה יש לנו להצטער על זה, כי ממקורות אחרים אנו יודעים מעט מאד מתולדותיו.

כך בירר לנו רב שרירא כיצד נכתבה תורה שבעל פה.

אבל הרבה מן התלמודיים לא יכלו במשך הדורות להסכים לזה ולהתרגל במחשבה שדברים שבעל פה ניתנו ליכתב. אם נכתבו — כך חשבו — ודאי בימים אחרונים נכתבו, ולא בימים ראשונים. לרגל מחשבה זו הרגישו צורך לְשַׁנּוֹת וּלְעַבֵּד גם את האגרת של רב שרירא עצמו: בר־סמכא הוא, ודבריו כמות שהם היו מפריעי המנוחה לאמונה הרצויה. מכאן בא הגורם שתקבל האגרת שתי צורות: נוסח אחד בצורה שטבע בה רב שרירא גאון, והוא נתקבל בין יהודי ספרד, ונוסח שני בחילוף צורה ובהשמטת כל לשון כתיבת המשנה מתוך דברי רב שרירא נתעבד ונתנסח אצל יהודי צרפת. לפי זה נתחלפו השיטות בין חכמי ספרד ובין חכמי צרפת: ר"ש הנגיד, הרמב"ם ותלמידהם מחזיקים בשיטה, שלקדמונינו היו רשימות, וכל אחד ואחד היה כותב לעצמו כפי כחו, עד שבא רבי וקבץ כל השמועות והדינים והביאורים וקבען במשנתו; ולדעת חכמי צרפת לא נסדרו ש"ס בכתב, אלא בעל פה, ורק בדורות סמוך לזמן רש"י התחילו לקבוע בכתב. וכן אומר רש"י עצמו בפירושו לבבא מציעא ל"ג: "בימיהם לא היה גמרא בכתב, וגם לא היה ניתן ליכתב, אלא לפי שנתמעטו הלבבות התחילו דורותינו לכָתְבה".

אגרת רב שרירא בנוסח ספרד נתפרסמה בראשונה על ידי ר' שלמה שולם בספר יוחסין דפוס קושטאנדינה, בשנת שכ"ו. נוסח צרפת נדפס ע"י ב"ג בספר חופש מטמונים (ברלין 1845) ובספר בפני עצמו (מאינץ תרל"ג). שני הנוסחות, הספרדי והצרפתי, נדפסו זה מול זה ע"י ד"ר בנימין לוין (יפו תרע"ד) בהוצאתו המדעית היפה עם הערות ביאוריות.

התרגום העברי של אגרת רב שרירא הַנִּתָּן בזה נעשה על פי הנוסח הספרדי שביוחסין דפוס קושטאנדינה ובסיועה של הוצאת ד"ר לוין.

ביבליוגרפיא:

1. ספר יוחסין דפוס קושטאנדינא שכ"ו (דף קי"ד–קכ"ח).
2. חפ"ש מטמונים מאת ר"ב גולדברג, ברלין 1845 (צד י"ז–מ"ו).

3. תשובות גאונים קדמונים הוצאת דוד קאסיל, ברלין תר"ח (הקדמת שי"ר, דף ט'–י"א).
4. ספר תשובות הגאונים ז"ל („שערי תשובה") עם הגהות איי הי"ם, מאת ר' ישראל משה חזן, ליוורנו תרכ"ט (דף ע"ז–צ"ג).
5. אגרת רב שרירא גאון הוצאת ר"ב גולדברג, מאינץ תרל"ג.
6. מבואות התלמוד ותולדותיהם מאת רא"ה וויים (בית תלמוד שנה א' תרמ"א, 55–60).
7. סדר החכמים וקורות הימים מאת ר"א נאיבואיר, ח"א, אוכספורד תרס"ז.

8 M. Steinschneider, Geschichtsliteratur, § 18,

9. L. Ginzberg, Geonica I, New-York 1909, p. 169.

10. מקורות לקורות הגאונים וישיבות בבל מאת ר"א איפשטיין (זכרון לאברהם אליהו, פטרבורג תרס"ט, 166–165).

11. B. Lewin, Prolegomèna zu einer neuen Ausgabe vom Sendschreiben d. R. Scherira Gaon, Berlin 1910.

12. B. Lewin, Charakteristik und Biographie d. R. Scherira Gaon, Berlin 1911.

13. אגרת רב שרירא גאון הוצאת ד"ר ב. לוין, יפו תרע"ד.
14. אגרת רש"ג הספרדית והצרפתית מאת ד"ר ב. לוין (התור, תרפ"א, גליון ל"ח ואילך).

ושאלתם: כיצד נכתבה המשנה? אם אנשי כנסת הגדולה התחילו לכתבה, וכתבו מקצתה חכמי כל דור ודור, עד שבא רבי וחתמה, הרי רובה סתם היא, וסתם משנתנו רבי מאיר? [1]

ורוב חכמי התלמוד[2]**, ששמותם מפורשים בה: ר' מאיר ור' יהודה ור' יוסי ור' שמעון, וכולם תלמידי ר' עקיבא הם?** [3]

והכללות שלמדונו רז"ל בתלמוד[4]**: הלכה כר' עקיבא מחבירו וכר' יוסי מחבירו? וכולן היו בסוף בית שני**[5]**, ומה טעם הניחו רבותינו הראשונים הרוב לאחרונים? וכל שכן אם לא נכתב כלום מן המשנה עד סוף ימיו של רבי?** [6]

ועוד, אם סדר הסדרים[7] **מסודר כהוגן, סדר המסכתות מה טעם עשו בזה הענין? מה טעם הקדימו כפורים לשקלים וסוכה ליום טוב**[8]**, ושתיהן לראש השנה? וכן מסכת ומסכת שלא נסדרה עם חברתה בענין?**

---

[1] סנהדרין פ"ו. אם כן היא מחודשת ולא קבלת ראשונים? – [2] קורא לתורת שבעל פה בשם תלמוד (וע' רש"י חגיגה י' א' המשנה זו קרויה תלמוד. וכן ירו' כתובות פי"ג ה"א ואיכה רבה ב' ב' בית הספר למקרא ובית תלמוד למשנה). – [3] אם כן הם אחרונים ולא ראשונים. – [4] ע' עירובין מ"ז ב'. – [5] לאו דווקא, כי ר' עקיבא ור' יוסי ותלמידיהם היו אחר חורבן הבית. – [6] אם כן איך יעלה על הדעת שנשתמרו דברי הראשונים זמן רב כל כך. – [7] זרעים מועד נשים נזיקין קדשים טהרות (וסימנן זמ"ן נק"ט). – [8] הראשונים היו קורין למס' יומא בשם כפורים ולמס' ביצה–יום טוב.–

ועוד, התוספתא, ששמענו שר' חייא כתבה, לאחר חתימת המשנה נכתבה או בזמן אחד עמה? ומה ראה ר' חייא לכתבה?[9] אם עשה בה תוספת דברים, שהם מפרשין את עניני המשנה, למה הניחן רבי ולא כתבן? והלא מִשֵּׁם חכמי המשנה הם אמורים?[10]

וכן הברייתות כיצד נכתבו?

וכן התלמוד כיצד נכתב?

וכן רבנן סבוראי כיצד נסדרו אחר רבינא?[11] ומי מלך אחריהם? וכמה שנים מלכו מאותו הזמן ועד עכשיו? —

כך רואה אני, כי ששה סדרי משנה ודאי רבינו הקדוש[12] הסדירם, כמו שלמדו אותם, הלכה אחר הלכה, ואין להוסיף ואין לגרוע[13]. וכן אמרנו בגמרא של יבמות, בפרק הבא על יבמתו[14]: משנתנו אימתי נתקנה? — בימי רבי.

ושאמרתם: מה טעם הניחו ראשונים הרוב לאחרונים? לא הניחו ראשונים הרוב לאחרונים, אלא כלם דברי ראשונים למדו וטעמיהם הם שונים. שהרי הלל הזקן, כשמינוהו בני בתירא נשיא עליהם, אמר להם: „מי גרם לכם שאהיה נשיא עליכם? — עצלות שהיתה בכם, שלא שמשתם שני גדולי הדור, שמעיה ואבטליון". — כמו שֶׁיֵּשׁ בפסחים [ס"ו א'].

וכן היה הדבר, שהראשונים שלא נודעו שמותיהם, אלא שמותם של נשיאים ואבות בית דין בלבד[15], מִשּׁוּם שלא היתה מחלוקת ביניהם, אלא כל טעמי התורה היו יודעים אותם ידיעה ברורה. והתלמוד[16] גם כן היה ידוע להם ידיעה ברורה, וַהֲוָיוֹת[17] ודקדוקים במשנתם על כל דבר ודבר, שהרי שנו רבותינו בפרק יש נוחלין[18]: „שמונים תלמידים היו להלל הזקן, שלשים מהם ראויין שתשרה עליהם שכינה כמשה רבנו, ושלשים מהם ראויין שתעמוד להם השמש כיהושע, ועשרים בינונים. גדול שבכולם יונתן בן עוזיאל, קטן שבכולם רבן יוחנן בן זכאי. אמרו עליו, על רבן יוחנן בן זכאי, שלא הניח לא מקרא ולא משנה[19] ולא תלמוד[20] ולא הלכות [ולא הגדות] ולא דקדוקי תורה[21] ודקדוקי סופרים[22] קלין וחמורין[23], גזרות שוות[24],

---

[9] כלוי מה הכרח ראה להוסיף עוד חבור אחד חוץ מן המשנה.— [10] דברי התוספתא, ואם כן ודאי היו ידועים לרבי.— [11] הכוונה לא על רבינא חברו של ר' אשי, שהרי רבינא זה מת כשנתים קודם רב אשי, אלא כוונתו על רבינא האחרון, שהוא רבינא זוטי בר אחתיה דרבינא חברו של רב אשי (ע' דורות הראשונים ח"ג דף י"ב עמוד א').— [12] ר' יהודה הנשיא (ע' ירו' סנהדרין פי"א ה"ג: מאן רבי? — הוא רבי הוא ר' יהודה הנשיא. א"ר אבהו הוא רבי הוא ר' יודן הנשיא הוא רבינו).— [13] ממטבע שטבע רבי במשנה.— [14] ס"ד ב'.— [15] הם חזוגות, שכל זוג היה בו נשיא ואב בית דין (ע' משנה חגיגה ב' ב').— [16] המשא ומתן בדבר המשנה.— [17] קושיות (ע' באכיר Exeg. Termin II,49). [18] בבא בתרא קל"ד א'.— [19] ששה סדרי המשניות.— [20] הסברת המשניות, גמרא.— [21] הלכות שהוציאו רז"ל בדיוקם מלשונות התורה (רבויין–אתין וגמין, מיעוטין–אכין ורקין).— [22] „מפרש בשקלים (ה' א'), שעשו התורה ספירות ספירות, כגון ט"ו נשים פוטרות צרותיהן, י"ג דברים נאמרו בנבלת עוף טהור, ה' לא יתרומו.— שצירפו הדברים ומנאום יחד שלא ישתכחו" (רש"י תמורה ט"ז א').— [23] סדרשי קל וחמר.— [24] דברים להנטדים בגזרה שוה.—

תקופות[25] וגימטריות[26] וממשלות כובסין וממשלות שועלים[27], שיחת דקלים[28], שיחת שדים, שיחת מלאכי השרת, דבר גדול ודבר קטן, דבר גדול — מעשה מרכבה[29], דבר קטן הויות של אביי ורבא". להודיעך, שאפילו הויות של אביי ורבא לא מדעתם היו, אלא כולן היו ברורים לראשונים.

וכל זמן שהיה בית המקדש קיים כל אחד ואחד מהגדולים היה מלמד להם לתלמידים טעמי התורה והמשנה והתלמוד בדברים שהיה מגיד[30] להם בשעתו, והיו מורים לתלמידיהם כראוי. והיתה רבה החכמה ולא היו צריכין לטרחות אחרות, ואותה מחלוקת של סמיכה בלבד היא שהיתה ביניהם. וכשבאו שמאי והלל גם כן בשלשה דברים בלבד נפלגו, [כמו] שאנו אומרים[31]: אמר רב הונא בג' מקומות נחלקו שמאי והלל.

וכיון שחרב בית המקדש והלכו לביתר, וחרבה גם כן ביתר ונתפזרו החכמים לכל צד. ומחמת אותן המהומות והשמדים וְהַשְּׁגוּשִׁים[32] שהיו באותו זמן לא שמשו התלמידים כל צרכן, ונתרבו מחלוקות. מִשֶּׁמֶּת רבן יוחנן בן זכאי והיה רבן גמליאל, והיה עדין גם כן ר' דוסא בן הרכינס[33] ואחרים גם כן מאותם הראשונים, היתה מחלוקת בין בית שמאי ובין בית הלל. ואף על פי שנדחו בית שמאי, ונקבעה לַכֹּל הלכה כבית הלל, [מכל מקום] היתה מחלוקת בדורו של רבן גמליאל בדברים אחרים בין ר' אליעזר שהיה שמותי[34] ור' יהושע, שהם [היו] תלמידי רבן יוחנן בן זכאי.

והיו גם כן באותו דור ר' יוסי הגלילי ור' אלעזר בן עזריה ור' יוחנן בן נורי ור' יוחנן בן ברוקא ור' חנינא בן תרדיון ור' אלעזר בן תרדיון ור' אלעזר חסמא ואבא חלפתא ור' יוסי בן קסמא. ולפניהם [היו דנין] שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא וחכמים אחרים רבים, שהיו באותו דור.

ושניים להם, שהיו תלמידים וחברים והיו בימיהם, כגון ר' עקיבא ור'

---

[25] חשבון הלוך החמה והלבנה. — [26] לפי באכיר (Exeg. Termin I. 127) גמטריא הוא גרמטיא (γραμματεία) בהפוך האותיות, מן γράμμα=אות או γραμματεύς=סופר. ויש שני מיני גימטריא: ל ח ש ב ו ן, היינו לפי חשבון מספרי האותיות, ו ל ת מ ו ר ת ה א ו ת י ו ת, כמו לֵב קמי (ירמיה נ"א א')=כשדים, בחילוף א"ת ב"ש. — [27] „אלו ממשלות שועלים שהיו לו לר' מאיר היה בכל אחד מהן מוסמך על מקרא שדומה לטעמו" (תשובת הגאונים, הרכבי, 183). — [28] רב שרירא מפרש כך באחת מתשובותיו (ע' אגרת הוצ' לוין נספח ב'): „וששאלתם: מהו שיחת דקלים? — אמרו כי יום שאין בו נשיבת הרוח וכשאתה פורס סדין אינה מתנענעת, והיודע עומד בין שני דקלים שהם קרובים זה לזה ורואה איך ינועו [וחריותיהם] זה לזה, יש לנו בו סימן שמכירין בהם כמה דברים. ואמרו כי מר אברהם קבאסי גאון זצ"ל שהיה בשנת אלף ק"ם לשטרות היה מכיר בשיחת דקלים והיה מודיע פליאות גדולות שמכירין בהם האמת בני אדם". — [29] העיון בתיאוסופיא שביחזקאל א', ששנינו (חגיגה ב' א'): אין דורשין.. ולא במרכבה ביחיד (והשוה מגלה ד' י' אין מפטירין במרכבה). — [30] במקור: דמחבר, והוא מלשון אחבירה (איוב ט"ז ד') שענינו סיפור והגדה (כמו חבר בערבית בבנין שני ורביעי, והשם חֲברה (=ידיעה, שמועה). — [31] שבת י"ד ב', ט"ו א'. — [32] שגוש הוא תרגום של מהומה (דברים ד' כ"ג). בנוסח קושטנטינה: ושבושים. — [33] שהיה זקן מופלג, ומסופר עליו שהעיד משום חגי זכריה ומלאכי. — [34] מתלמידי שמאי. —

אלעזר המודעי ור׳ יהודה בן בבא ור׳ ישמעאל. ועוד (ב)אותה שעה היה ר׳ יהודה בנציבין. ואף על פי שהיה ר׳ יהודה בנציבין בזמן הבית, עדין אחר חורבן הבית היה שם[35].

וזמן חשוב היה, שהוא אחר שקיטתן מחרבן הבית, ובאותו זמן ישבו לאחוז הלכותיהם, שהיו כאלו אֲבוּדוֹת בְּשָׁגוּשׁ והשמד ומחלוקת בית שמאי ובית הלל.

והיו חכמים רבים באותו זמן: מהם יש גדולים שיש להם ספסלים בבית המדרש וישבו עליהם, ומהם יש חכמים אחרים שישבו לפניהם; שביום שהוקם ר׳ אלעזר בן עזריה אנו אומרים: „אותו היום נִתּוֹסְפוּ כמה ספסלים בבית המדרש[36]. ואמר ר׳ יוחנן: נחלקים בזה אבא יוסי בן דוסתאי ורבותינו: אחד אומר ארבע מאות ספסלים, ואחד אומר שבע מאות, — כמו שיש בברכות (כ״ח ב׳). וּכְשֶׁנִּתְוֹסַּף כל כך, כמה היה העיקר!

ומסר ר׳ עקיבא את עצמו להריגה, אחר שנפטר ר׳ יוסי בן קסמא, ונהרג ר׳ חנינא בן תרדיון, ונתמעטה החכמה אחריהם. והעמיד ר׳ עקיבא תלמידים הרבה. והיה השמד על התלמידים של ר׳ עקיבא, והיה הסמך של ישראל על התלמידים שניים[37] של ר׳ עקיבא, שאמרו רבותינו: „שנים עשר אלף תלמידים היו לו לר׳ עקיבא מגבת ועד אנטיפטרס, וכלם מתו מפסח ועד עצרת, והיה העולם שמם והולך, עד שבאו אצל רבותינו שבדרום, וּשְׁנָאָהּ[38] להם ר׳ מאיר ור׳ יוסי (ו)ר׳ יהודה ור׳ שמעון ור׳ אלעזר בן שמוע, והם העמידוה באותה שעה, — כמו שיש ביבמות (ס״ב ב׳).

ור׳ מאיר היה גָמִיר וחריף וּמְחַדֵּד יותר מכלם, וּסְמָכוֹ ר׳ עקיבא, אף על פי שהיה צעיר. וּסְמָכָם לנשארים, אחר ר׳ עקיבא, ר׳ יהודה בן בבא, ואחר כך סמך לר׳ מאיר, שאמרנו[39]: „אמר רב יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב ור׳ יהודה בן בבא שמו, שאלמלא הוא בטלו דיני קנסות בישראל. שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה על ישראל, שכל הסומך יֵהָרֵג וכל הנסמך יֵהָרֵג ועיר שסומכין בה תחרב ותחום שסומכין בו יֵעָקֵר. מה עשה ר׳ יהודה בן בבא? הלך וישב לו בין שני הרים גדולים ובין שתי עֲיָרוֹת גדולות, בין אושא לשפרעם, וסמך שם חמשה זקנים: רבי מאיר ור׳ יהודה ורבי יוסי ור׳ שמעון ורבי אלעזר בן שמוע. ורב אויא מוסיף: אף רבי נחמיה". ואנו מַקְשִׁים—כמו שיש בסנהדרין (י״ד א׳)—: „והרי אמר רבה בר בר חנא אמר ר׳ יוחנן: כל האומר רבי מאיר לא סְמָכוֹ רבי עקיבא אינו אלא טועה?" — ואומרים אנו: „סְמָכוֹ ר׳ עקיבא ולא קִבְּלוּהָ[40], שצעיר היה, ואחר כך סמכו ר׳ יהודה בן בבא וְקִבְּלוּהָ".

---

[35] ע׳ פסחים ג׳ ב׳: שלחו ליה לרבי יהודה בן בתירא: שלם לך רבי יהודה בן בתירא דאת בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלים. — [36] שהכנים לבית המדרש את תלמידי התרביץ, היא אסכולה של הכנה לישיבת בית המדרש, שהיה רבן גמליאל מקפיד הרבה ומכריז: כל תלמיד שאין תוכו כברו אל יִכָּנֵם לבית המדרש (ועי׳ דורות הראשונים חלק ג׳ פרק י״ח). — [37] הכוונה על התלמידים שהעמיד בסוף ימיו. — [38] את התורה. — [39] ע״ז ח׳ ב׳.— [40] את הסמיכה. —

ובדור זה היה רשב"ג נשיא, ועלה רבי נתן הבבלי והיה אב בית דין, כמו שמפורש בגמרא של הוריות (י"ג ב'): „אמר לו רשב"ג לרבי נתן: אם הועילה לך חגורה של אביך[41] לעשותך אב בית דין, — להיות נשיא לא הועילה לך!" ורבי מאיר היה חכם הדור[42], כמו שמפורש שם: „כשהיו נכנסים ר' נתן ורבי מאיר לבית המדרש היתה קמה כל הישיבה מלפניהם".

והיו גם כן חכמים גדולים באותו דור שהיו מרביצים תדיר תורה, כגון ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא ור' יהושע בן קרחא ור' אלעזר בן יהודה ור' שמעון בן יהודה ור' אלעזר ב"ר שמעון ור' יעקב איש כפר חטיא ו[ו]ר' פרידה [ו]ור' פדת הראשון ור' זכריה בן הקצב ור' מתיא בן חרש ואלעזר בן ירמיה וחנן בן פנחס ואבא חנן ופלמו וסומכוס ור' שמעון בן אלעזר ור' חנינא בן גמליאל ור' יהודה בן גמליאל ור' אלעזר בן תדאי ור' פנחס בן יאיר ור' עקיבא בן דוסא ואסי בן יהודה ור' חנינא בן חכינאי ור' ישבב[43] הסופר ורבי אלעזר הקפר ור' ראובן האצטרובלי והחכמים שעמהם.

וכל ימיו של רשב"ג גדל רבינו הקדוש בנו לתלמוד תורה, שאומרים אנו במציעא (פ"ד ב'): „כשהיו יושבים רשב"ג[44] ור' יהושע בן קרחא על הספסלים היו יושבים לפניהם רבי ור' אלעזר ב"ר שמעון. היו מַקְשִׁים וּמְתָרְצִים. אמרו[45]: מימיהם אנו שותים והם יושבין על גבי קרקע! בנו להם ספסלים והעלום".

ושמש רבי אותם החכמים, שאמר רבי[46]: „כשהיינו למדין תורה אצל ר' שמעון בתקוע" וכו'. והלכה של משניות מהם למד, שאומרים אנו ביבמות (פ"ד א'): „אמר רבי: כשהלכתי ללמוד תורה אצל ר' אלעזר בן שמוע, חברו עלי תלמידיו כתרנגולין של בית בקיא[47], ולא הניחוני ללמד אלא דבר אחד במשנתנו: אנדרוגינוס חייבין עליו סקילה כזכר".

וכשמלך אחר אביו היה עם בניהם של אותן החכמים, כגון ר' ישמעאל ב"ר יוסי ור' יוסי ב"ר יהודה [ו]ור' יעקב איש כפר חטיא[48] ותלמידים אחרים, כגון ר' חייא שעלה מבבל ור' חנינא בר חמא ור' אפס, ורבן גמליאל ור' שמעון בנ[י]ו של רבינו הקדוש, ור' ינאי — והם הרביצו תורה הרבה.

ובכל השנים האלו נתפרשו כל ההלכות, שהיו תלויות בכל המדרשות מפחד[49] ההפסד [ה]גדול שהיה בחרבן הבית והספקות שהיו להם באותן המהומות, וכל הַחֲלוּקוֹת שנולדו בג' דורות הללו[50] נפסקה הלכה בהם, ונודעו

---

[41] אביו של ר' נתן היה ראש גולה בבבל, והיו ראשי גליות רגילין ללבוש חגורות. ועלה ר' נתן לא"י ובזכות אביו נעשה אב בית דין. — [42] מלבד הנשיא והאב"ד היה בסנהדרין גם „חכם", הוא המופלא שבסנהדרין, שהיה מרצה על השאלות העומדות על הפרק. גם רבי צוה לפני מותו: שמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא (כתובות ק"ג ב'). — [43] ובמילואו; יֶשֶׁבְאָב (דה"א כ"ד י"ג). — [44] אביו של רבי. — [45] אותם שהיו יושבים על ספסלים (רשב"ג ור' יהושע בן קרחא ושאר החכמים). — [46] שבת קמ"ז ב'. — [47] „בקיאים והריפים. ואין מניחין תרנגול נכרי ביניהם" (רש"י). — [48] אע"פי שהיה מן הדור הקודם (כמובא לעיל). — [49] בנ"ק: מפחדי. — [50] שקדמו לרבי. —

ביניהם דברי היחידים ודברי המרובים אחר שטרחו רבותינו בהם טרחות הרבה ודייקו בהם דיוק אחר דיוק ודקדקו הרבה [על] כל השמועות והמשניות לתקנן. ולא הוסיפו על דברי הראשונים מאנשי כנסת [ה] גדולה, אלא טרחו טרחות הרבה ודייקו דקדוקים גדולים עד שהעלו מה שהיו אומרים אותם הראשונים ומה שהיו עושים, עד שנתפשטו להם כל ספקות שהיו להם.

ולא היה אחד מן הראשונים שכתב איזה דבר עד סוף ימיו של רבינו הקדוש. וכן לא היו לומדים גם כן כלם בפה אחד ולשון אחד, אלא טעמיהם היו ידועים להם וכלם דעה אחת היתה בהם ולא היתה בלמודם מחלוקת, וידעו מה שהוא דברי הכל ומה שיש בו מחלוקת, ומה שהוא ליחיד ומה שהוא לרבים, ולא היו להם דברים מתוקנים ומשנה ידועה, שהכל שונין אותה בפה אחד ולשון אחד, אלא אותן הטעמים והשמועות שהיו יודעין, אף על פי שהחכמים כלן היו שוין בהם — כל אחד ואחד שונה לתלמידיו באיזה חבור[51] שירצה ובאיזה דרך שירצה. יש שאוחז דרך קצרה, כמו שאומרים אנו[52]: „משנת ר׳ אליעזר בן יעקב קב ונקי". ואומרים אנו[53]: „לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה". ויש ששנו כללות, ויש שפרטו, ויש שהרחיבו ופירשו דִמוּיים ודמויי דמויים. וכל אחד ואחד מרבותינו שנה כמו ששנה לו רבו: זה מקדים איזה דבר וזה מאחרו, זה מקצר לשונו וזה מרחיבו. ויש גם כן מי שרבו יחיד שאמר דבר הוא שונה אותו סתם, אף אל פי שידוע לו שזהו יחיד. ואמרנו[54]: „חייב אדם לומר בלשון רבו." ויש שונה מה שמסתבר לו, אחת כתנא זה ואחת כתנא זה. ולפיכך מפרשים בגמרא: „זו כמי היא? ר׳ פלוני הוא". ואומרים אנו: „מי שנה לזה ששנו רבותנו וכו׳? כמי? כאותו תנא". ואומרים אנו בכמה מקומות: „מי ששנה זו לא שנה זו". ואנו מדקדקים במשנה בכל דבר ודבר ממנה, ומעמידים תחלתה בתנא אחד וסופה בתנא אחר. ואלו המשניות נקראות כולן ברייתות, אחר שסדר רבי משניות שלנו[55].

והיו אומרים הראשונים ששלשה עשר פנים היו בין רבותינו במשנה, והיה רבי לומד כלן, כמו שגרסנו במסכת נדרים [מ"א א׳]: רבי היה לומד שלשה עשר פנים בהלכה. לימד לר׳ חייא שבעה מהן. חלה רבי ונעקרו מִמנו. החזיר ר׳ חייא שבעה לפניו, ואותן ששה האחרים הלכו להן[56]. היה כובס אחד שהיה שומע אותן כשהיה [רבי] גורס, הלך ר׳ חייא ולמדם לפני הכובס, ובא ר׳ חייא והחזירם לפני רבי. וכשהיה רבי רואה לאותו כובס אמר לו: „אתה עשית אותי ואת חייא". ויש אומרים, כך אמר לו: „אתה עשית את חייא וחייא עשה אותי".

וכיון שראה רבי שיש כל כך שִנוּיִים בִשְנִיּוֹת רבותינו, אף על פי שטעמיהם עולים לדבר אחד, חשש שלא יצא[57] ויבא הפסד באותו דבר, הואיל וראה שמתמעט הלב ושמסתתם מעין החכמה ומסתלקת התורה, כמו שאמר ר׳ יוחנן בעירובין [נ"ג א׳]: לבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כפתחו של היכל. ואמרנו[58]: מי ראשונים? — ר׳ עקיבא. אחרונים? — ר׳ אלעזר בן שמוע[59].

---

[51] נוסח הלשון.– [52] יבמות מ"ט א׳.– [53] חולין ס"ג ב׳ פסחים ג׳. [54] עדיות א׳ ג׳.–
[55] שהן סדרי המשנה. – [56] ונשתכחו מלבו. – [57] בנ"ק: דנפיש, וברור שצ"ל דנפיק.–
[58] עירובין נ"ג א׳.– [59] רבו של רבי. –

והנחילוהו לרבי מן השמים שהיו לו תורה וגדולה והיו כפופין לו מכל המקומות[60] כל השנים, כמו שאמרנו בגיטין [נ"ט א']: אמר רבה בנו של רבא, ויש אומרים[61] ר' הלל בנו של רבי ואלס: מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד[62].

ושקטו החכמים בימיו של רבי מכל שמד, משום האהבה שהיתה בין אנטוגינוס ורבי. והסכים לסדר ההלכה כדי שיהיו גורסים רבותינו כלם פה אחד ולשון אחד, ולא שיגרוס כל אחד ואחד לשון לעצמו, כי אותם הראשונים שקודם חרבן הבית לא נצטרכו לכך, הואיל ותורה שבעל פה היא, ולא נאמרו טעמיה בדברים ידועים כמו תורה שבכתב, אלא ידעו ולמדו טעמיה בלבותיהם, וכל אחד ואחד מלמד אותם לתלמידיו כאדם המספר לחברו ומלמדו באיזה לשון שירצה. וכיון שמתאספין בלשכת הגזית ובבתי מדרשות הם מסודרין לאמרן מיד וממשלה יש להם בלא מורא ובלא פחד, ומן השמים היו מסייעים להם והיו ברורים להם טעמי התורה כהלכה למשה מסיני, ואין בהם חִלּוּף ואין בהם מחלוקת, כמו שאומרים אנו[63]: „אמר ר' יוסי, בתחלה לא היה מחלוקת בישראל, אלא בית־דין של שבעים ואחד היו יושבין בלשכת הגזית ושני בתי דינין של עשרים ושלשה, אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה, ושאר בתי דינין של עשרים ושלשה יושבין בערי ישראל, הוצרך הדבר לשאול [שואלין מבית דין שבעירן, אם שמעו אמרו להן, ואם לאו — באין לזה שסמוך לעירן, אם שמעו אמרו להן, ואם לאו — באין לזה שעל פתח הר הבית, אם שמעו אמרו להן, ואם לאו — באין לזה שעל פתח העזרה, ואומר: כך דרשתי וכך דרשו חבירי, כך למדתי וכך למדו חבירי, — אם שמעו אמרו להן, ואם לאו — אלו ואלו באין ללשכת הגזית, ששם יושבין מִתָּמִיד[64] של שחר עד תמיד של בין הערבים, ובשבתות ובימים טובים יושבין בַּחֵיל[65]. נשאלה שאלה בפניהם, אם שמעו אמרו להם, ואם לאו — עומדין למנין: רבו המטמאים — טמאו, רבו המטהרין — טהרו]. משרבו תלמידי שמאי והלל, שלא שמשו כל צרכן, רבו מחלוקת בישראל ונעשית תורה כשתי תורות".

ורבותינו שאחר כך, שבימי הלל ורבן שמעון בנו, עדיין היו נושאים ונותנים ומחזיקים במחלוקת התנאים זה עם זה ולא היה אפשר להם ללמדם בפה אחד ולשון אחד.

ובימיו של רבי בנו של רשב"ג עלה הדבר בידו וסדרם וכתבם, והיו דברי המשנה כ[אלו] משה מפי הגבורה אמרן, וכאות וכמופת הם דומים, ולא מלבו חִבְּרָם, אלא אותם דברים שהיו גורסים אותם ראשונים שלפניו. ומנין לנו? ממה ששנו[66]: „מעשה ובדק בן זכאי[67] בעוקצי תאנים", ואמרנו בגמרא[68]:

---

60 בנ"ק: מכל אתריה, וצ"ל מכל אתרין. — 61=[וְאִיתֵּימָא (אתפעל מן אֲמָא). —
62 ולפיכך היה ביכלתו של רבי להקדיש עצמו לדבר גדול כסדור המשניות. —
63 סנהדרין פ"ח ב'. — 64=מזמן תמיד. — 65 מקום שבין כותל מזרחי לרגל הר הבית ובין עזרת נשים (רש"י יומא ט"ז א'), ויוספוס (מלחמות ה' ה' ב') קורא לו מקדש שני (עיין δεύτερον ἱερόν ἅγιον). — 66 משניות סנהדרין ה' ב'. — 67 בנ"ק בטעות: בן עזאי. — 68 סנהדרין מ"א.

„מסתבר שבן־זכאי בְּעָלְמָא [הוא], שאם יעלה על דעתך שרבן יוחנן בן זכאי [הוא], — כאן קורא לו בן זכאי וכאן קורא לו רבן יוחנן בן זכאי?" ואנו מַקְשִׁים: „והרי שנינו, מעשה ובדק [רבן יוחנן] בן זכאי בעוקצי תאנים?" ואנו מעלים: „אלא תלמיד היושב לפני רבו היה ואמר דבר ונסתבר טעמו לרבו וקבעו בשמו". הרי שמאותו זמן של הלל ושמאי מה ששנו רבותינו „מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים" שְׁנָאוֹ רבי כך במשנה ולא שִׁנָּהוּ[69].

ועוד מִשֶּׁשָּׁנִינוּ[70] „כיצד מעברין את הערים", ואמר רבי: יש אדם שישאל להם לבני יהודה שמדייקים הלשון „מאברין" שנינו או „מעברין" שנינו[71]. הרי שרבי עצמו, שסדר המשנה, היה מסופק איך שנינו, ואמר מי ששונה מאברין אינו משתבש ומי ששונה מעברין אינו משתבש: [מי ששונה מאברין אינו משתבש — כגון אבר אבר, מי ששונה מעברין אינו משתבש — כגון אשה עוברה. מכאן שמענו שבלשון הזה נאמר קודם לרבי: יש ששנאה כך ויש ששנאה כך.

ואף המסכתות גם כן היו [מופסקות][72] קודם לרבי, ממה שאמר לו רבי מאיר לרבי נתן[73]: פְּתַח שְׁנֵה בעוקצין שאין לו[74]. ומעשה בר' יעקב בן קרשאי שהלך וישב אצל חלון העליה שהיה יושב בה רשב"ג, גרס ושנה עוקצין, גרס ושנה. אמר רשב"ג: „אם יש מי ששואל בעוקצין?" נתן דעתו ולְמָדָהּ.

ויש מקומות שהוסיף בהם רבי פירושים, כגון זה ששנינו[75]: הבנים יוצאים בקשרים ובני מלכים בזוגים. כך היתה המשנה מפי הראשונים והוסיף עליה רבי ופירש בה: וכל אדם, אלא שדברו חכמים בהווה. חוץ מן הדברים שנשנו בימיו ובימים שלאחריו, כְּאָמְרֵנוּ: זו משנה ראשונה, משנה אחרונה אמרו וכו'. וכן מסכת עדויות[76] שנשנית[77] ביום שנתעלה ר' אלעזר בן עזריה, שאומרים אנו[78]: אף עדויות בו ביום נשנית. ושנינו[79]: כל בו ביום — ביום שהושיבוהו לר' אלעזר בן עזריה בישיבה.

ושנה לנו רבי בתוכה אחר כן דברים שנשנו בימי אביו, כגון[80]: ר' יוסי אומר ששה דברים מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל וכו'. וכגון[81]: אמר ר' יהודה ח"ו שעקביא בן מהללאל נתנדה, שאין עזרה ננעלת בחכמה וביראת חטא על כל אדם בישראל כעקביא בן מהללאל.

אבל המסכתות האחרות אף על פי שטעמיהן היו שונין אותם רבותינו הראשונים, רבי סדר ההלכות: יש מהן שֶׁשְּׁנָאָן בלשון ראשון, ויש מהן שֶׁשְּׁנָאָן כמו שנראה לו.

וסתם משנה ר' מאיר, ולא אֲמָרָן מלבו, אלא אותה דרך שלמד רבי—של ר' מאיר היה לומד, ובאותה דרך שהיה ר' מאיר שונה לתלמידיו אותו לִמּוּד

---

[69] להזכירו בשם רבן, ולא בשם תלמיד.— [70] במשנה עירובין ה' א'.— [71] עירובין נ"ג ב'.— [72] בנ"ק: מספקא, במקום מפסקאן.— [73] הוריות י"ג ב'.— [74] שאין מְהַדּוּר לו (רש"י).— [75] משניות שבת ו' ט'.— [76] כך הוא בו"ה, לשון רבים מן עֵדוּת, אולם חשוה קידושין סוף נ"ד ב' „ותנן בבחירתא", ורש"י: „מסכת עדיות קרי בחירתא שכל דבריהם העידו מפי הגדולים והלכה כמותן".— [77] בנ"ק: דאיתי, וצ"ל דאיתני.— „[78] ברכות כ"ח א.— [79] שם.— [80] משניות עדויות ה' ב'.— [81] שם ה' ו'.—

אחז רבי וְקָבְעוֹ לשנותו לכל העולם. ור׳ מאיר אחז דרך לִמּוּדוֹ מר׳ עקיבא רבו ור׳ עקיבא קִבְּלָהּ מרבותיו הראשונים, שאומרים אנו[82]: אמר ר׳ יוחנן סתם משנה ר׳ מאיר, סתם תוספתא ר׳ נחמיה, סתם ספרא ר׳ יהודה, סתם ספרי ר׳ שמעון, וכולם על פי ר׳ עקיבא.

ובררייתות אלו של תוספתא וספרא וספרי, כל הברייתות הללו היו שונים אותן רבותינו הראשונים, ובאו ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ור׳ שמעון וְלִקְּטוּן, כל אחד מהם את שלו: [ספרא]—ר׳ יהודה, תוספתא—ר׳ נחמיה, ספרי—ר׳ שמעון, ומשנה—ר׳ מאיר. וכלם על פי ר׳ עקיבא, כי כלם תלמידי ר׳ עקיבא הם.

אבל הברייתות האחרות אין אנו חוששין להן, משום שאותן בחירי רבותינו לִקְּטוּן וְחִבְּרוּן, והם היו תלמידיו של ר׳ עקיבא. וכך אמר ר׳ שמעון לתלמידיו[83]: „בני, שנו מדותי[84], שמדותי תרומות מתרומות מדותיו של ר׳ עקיבא". וכבר אמרנו[85]: „לבן של ראשונים כפתחו של אולם, אחרונים—כפתחו של היכל", ומפרשים אנו[86]: „ראשונים—זהו ר׳ עקיבא". ומפרשים רבותינו[87], שאפילו אדם הראשון שמח בחכמתו של ר׳ עקיבא, כשהראהו הקב"ה דור דור וחכמיו. וגם ר׳ דוסא בן הרכינס אמר לו לר׳ עקיבא: „אתה הוא עקיבא בן יוסף ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו", — ביבמות [ט"ז ב׳].—

והגדול שבכל תלמידי רבי עקיבא רבי מאיר היה, שאומרין אנו בעירובין [י"ג ב׳]: „אמר ר׳ אחא בר חנינא, גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שאין בדורו של ר׳ מאיר כמותו. ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? — לפי שלא עמדו חבריו על סוף דעתו, שהיה אומר על טמא—טהור ועל טהור—טמא, ומראה לו פנים. ומשום כך היה חביב לו לר׳ עקיבא וסִמְּכוֹ מבחרותו".

ואחז רבי בהלכות דרכו של ר׳ מאיר, וזו היתה דרכו של ר׳ עקיבא, הואיל וראה רבי דרכו של ר׳ מאיר קצרה וקרובה ללמד, ודבריה מחוברים חבור יפה, כל דבר עם מה שדומה לו, ומדוקדקין דבריו הרבה יותר מכל רבותינו התנאים [האחרים], ואין בהן שפת יתר, וכל דבר [ודבר] מעלה בטעם, מבלי שנאמרו בו מלים שוטפות[88] שאין בהן צורך, ואינו מְחַסֵּר ואינו מְיַתֵּר כלום, אלא במקומות מועטים ודרך קצרה, ובכלל כל מלה ומלה גדולות ונפלאות, ולא כל מי שחכם ידע לְהַבְּרָן כך, [כמו שכתוב[89]: „לאדם מערכי לב ומי"י מענה לשון".

ואף על פי שכל רבותינו שוים בטעמים, הואיל ור׳ עקיבא היה רחב־לב ור׳ מאיר תלמידו גם כן רחב־לב היה, שַׁפִּיר סדורם וטוב משל כל התנאים האחרים. לפיכך לִקְּטוֹ רבי והוסיף בו מה שהיה בימיו וְסִדְּרוֹ כראוי, ופרש בו גם כן כל הַתַּקָּנִים וְהָעִקָּרִים של מחלוקת רבותינו, הואיל ויש מרבותינו ששמעו מן הגדולים שהיו חולקים, או גם מיחידים שהיו חולקים ושנו דבריהם סתם, ואם יהיה אדם שֶׁיַּשְׁמִעָם יבא לטעות, וכשהוא מפרש שכך היה הדבר מסתלק הספק, ששנינו[90]: אמר ר׳ יהודה, למה הוזכרו דברי יחיד בין המרובים? לבטלם. שאם יאמר אדם כך, אומר לו: מנין לך? — שמא יאמר להם: מקובל אני כך,— אומרין לו: שמא כדברי איש פלוני שמעת?—

[82] סנהדרין פ"ו א׳.— [83] גטין ס"ז א׳.— [84] לשון דרכי לִמּוּד התורה.— [85] עירובין נ"ג א׳.— [86] שם.— [87] סנהדרין ל"ח ב׳.— [88]=רטופיינא.— [89] משלי ט"ז א׳.— [90] משניות עדויות א׳ ו׳.—

וכשראו כל העולם צורתו של סדור משנתנו ואמתת הדברים ודיוק המלים, הניחו אותן המִשְׁנוֹת שהיו שונין, ונתפשטו אלו ההלכות בכל ארץ ישראל, והיו שאר ההלכות כלן עזובות[91] והיו כמו חיצונות, ומי שמעיין (בהן כמי שמעיין) בפירושים או בלשונות מרווחים[92]. אבל סְמָכָם של ישראל על אלו ההלכות היה וקבלן ישראל כשראו באמונה, ואין איש שחולק עליהן.

על דרך זו סדר רבי ששת סדרי המשנה, ולא שהניחו הראשונים הרוב לאחרונים, אלא הראשונים לא היו צריכין לחבורים ודברים שנלמדים בעל פה, הם וכל אחד ואחד מרבותינו ידע אותם בקבלה, ולא היו צריכים לחברם ולכתב אותם[93], עד שחרב בית המקדש, ועמדו תלמידיהם של אותם הראשונים שלא ידעו כמותם, והיו צריכין לחִבורים. שהרי ר' אליעזר בן הורקנוס, שהיה ראש תלמידי רבן יוחנן בן זכאי, כששאלו ממנו אותם דברים המפורשים בשני שעירי יום הכפורים[94] „חלה, פלוני, כבשה, ממזר, בית אשם[95] סימן"[96] לא השיב להם כלום אלא שֶׁדָּחָם. ושנינו[97]: לא מפני שהפליגן בדברים, אלא שלא אמר דבר שלא שמעו מפי רבו לעולם.

ולפיכך נצטרך רבי לחבר ולסדר ששה סדרי משנה, אחר שנח העולם שני דורות מאותו שמד של חרבן הבית.

ולענין המסכתות, שראיתם שיש בהן מוקדם ומאוחר, — רבי כשסדר המשניות לא סדרן למסכתות, אחת אחר חברתה, אלא אחת (אחת) שנה בפני עצמה, מי שנוה לו להקדימה — מקדימה, ומי שנוח לו לאחרה — מאחרה, ואיננו יודעין איזו שנה רבי בתחלה. אבל ההלכות והפרקים של כל מסכת ומסכת כך סדרן רבי זה אחר זה, שאמר רב הונא[98]: במסכת אחת אין אנו אומרים אין סדר למשנה, אבל בשתי מַסָּכוֹת אנו אומרים (אין סדר למשנה, וכל אחת ואחת מהן יש לומר: אולי שנה אותה רבי בתחלה. ובמקום שמצינו סתם ואחר כך מחלוקת במסכת אחת אנו אומרין) אין הלכה כסתם, ומחלוקת ואחר כך סתם במסכת אחת אנו אומרין הלכה כסתם. אבל בשתי מַסָּכוֹת אין אומרים כך, משום שאין להן סדר. ורב יוסף גם כן סובר כך, אולם הוא אומר על ה„בבות" של נזיקין, שכלן הן מסכת אחת.

ושאמרתם: מה טעם הקדימו כפורים לשקלים? אנו כך שנו לנו בבית רבותינו: שקלים ואחר כך כפורים. אבל סכה ודאי קודם יום טוב שנינו. ואחר כך ודאי ראש השנה, ואפשר ששניתם אותן בחלוף. אמנם יש לומר שיש להקדים מסכת שבת תחלה, הואיל וחשובה שבת הרבה, ואחריה מסכת עירובין, שדומה להן והענין אחד הוא, ואחריה מסכת פסחים, שהפסח הוא ראשון לכל המועדים והחגים של כל השנה, ואחריה שקלים, שהיא מלפניו (של פסח) וכאחד מעניניו. ואחר שקלים שנינו סדר יומא, שדומה לשבת ועירובין, משום שיום הכפורים דומה לשבת. ואחר סדר יומא שנינו מסכת סכה, שהיא אחר יום הכפורים והחג

[91] בקרן זוית והיו לחיצוניות, כי למדו אותן רק מועטים.— [92] בנ"ק: צויחי, ויש להגיה: רויחי. — [93] הנוסח הנכון: לחבורינהו ולמכתבינהו. — [94] יומא ס"ו ב'. — [95] צ"ל אשה. — [96] כלומר סימן הן מלים בודדות אלו ורמז לשאלות ששאל ר' אליעזר בן הורקנוס ולא השיב מפני שלא שמע מרבו.— [97] שם. — [98] ב"ק ק"ב א', ע"ז ז' א'.—

גדול הוא. ואחר מסכת סכה שנינו מסכת יום טוב, שענין אחד הוא, ואחר יום טוב שנינו מסכת ראש השנה, כדי לשנות אחריה מסכת תענית, משום שאחר ראש השנה זמן רביעה וזמן זריעה, ודומה כענין אחד. כך הורגלו רבותינו לשנות, ואם יש מי שנוח לו להקדים או לאחר הרשות בידו, ואף על פי שראינו מסכות שאמרו: „והלא התנא ממסכת פלונית עולה"? כגון מסכת סוטה, שאמרנו בגמרא[99]: „והלא התנא ממסכת נזיר עולה?" וכגון מסכת שבועות, שאמרנו[100]: „והלא התנא ממכות עולה?"— הרי שיש להן סדר.

ולענין התוספתא של ר׳ חייא — ודאי הוא סִדְּרָהּ, ואין הדבר מוחלט אצלנו אם בימיו של רבי סדרה או אחריו, [אבל בלא ספק אחר שנסתדרו הלכות משנתֵנו נסתדרה התוספתא, ודברי התוספתא ברור שהם אחר המשנה ועליה נשנו. ולא נתפרש אצלנו אם בימיו של רבי מת ר׳ חייא או אחריו], שתמהין אנו בהנושא[101] על שצוה רבי: „חנינא בר חמא ישב בראש"[102]. ואנו אומרין: „והרי יש ר׳ חייא שהוא חשוב הימנו?" ומתרץ: „נפטר ר׳ חייא". ואף על פי שאנו מַקְשים: „והרי אמר ר׳ חייא: אני ראיתי קברו של רבי והורדתי עליו דמעות? ועוד, שהרי אמר ר׳ חייא: אותו היום שמת רבי בטלה כהונה? ועוד, כשחלה רבי נכנס ר׳ חייא לבקרו" וכו׳. ואנו אומרין: אם תרצה אומַר: הפוך[103], ואם תרצה אומר: הואיל ור׳ חייא היה עוסק במצות היה סובר לא אבטלו[104]. הרי שהדבר אצלנו בספק.

אמנם, רבותינו אמרו, שבימיו של רבי נסתדרה התוספתא והיתה נשנית מאותו זמן במדרשו של רבי.[105] ונראה מאותו מאמר שבמסכת חגיגה[106] מאותן הָאִלְּמִים שהיו בשכנותו של רבי, בני אחותו של ר׳ יוחנן בן גודגדא, ויש אומרים בני בתו של ר׳ יוחנן בן גודגדא, וכל פעם שהיה רבי נכנס לבית המדרש היו נכנסים ויושבים לפניו ושפתותיהם נעות וראשיהם נדים. בקש רבי רחמים אליהם ונתרפאו, ונמצא שהיו יודעים הלכות[107] וספרא וספרי ותוספתא וכל התלמוד[108].

ושאמרתם: מה ראה ר׳ חייא לכתבה, ומדוע לא כְתָבָהּ רבי? — אלו בקש רבי לכתוב ולחבר כל מה שהיה שנוי בימיו, היו הדברים ארוכים והיו נעקרים מן הלב[109]. אלא רבי עִקְּרָן של דברים תקן וכתב, וכגון [כללות] ולשון קצר, שאפילו מדבר אחד נלמדים ממנו כמה טעמים ותלי־תלים של הלכות והגדות גדולות ונפלאות, שבעזרת שמים נאמרה משנתנו. ובא ר׳ חייא ופשט בברייתא פרטים וענפים לאותם עקרים וכללים, ורובי הטעמים שהם מרובין ומורחבין בברייתא עיקר שלהם במשנתנו, ועל עיקר משנתנו אנו סומכין בהם, כמו שאמרנו בתעניות[110]: אלפא תלה עצמו בתורן של ספינה, אמר: אם יש אדם שישאל ממני דבר של בית ר׳ חייא ושל בית ר׳ אושעיא[111] ולא אפרש לו מתוך משנתנו אפול מן התורן וְאֶטָּבֵעַ. הרי שכל מה שיש בשל בית ר׳ חייא ור׳ אושעיא יש

---

[99] ב׳ א׳.— [100] ב׳ ב׳.— [101] כתובות ק״ג ב׳.— [102] הישיבה.— [103] הפוך את הדברים, והדברים שנתיחסו לר׳ חייא הן באמת לרבי. — [104] ממצות.— [105] ג׳ א׳.— [106] משניות.— [107] המשא ומתן בפתוטות המשנה. — [108]=ינעים.— [109] משנות חצוניות.— [110] כ״א א׳. — [111] סדרני הבריתות. —

בכחנו לפרש מן המשנה! — ובא אלפא להראות חכמתו משום אותו מעשה שלו עם ר׳ יוחנן[112]. וכשבא אותו זקן ושנה לפניו: האומר[113], תנו שקל[114] לבני בשבת והם ראויין לתת להם סלע — נותנין להם סלע וכו׳[115]. זהו כדעת מי? והעמידה כר׳ מאיר, שאמר מצוה לְקַיֵם דברי המת.

וְאִלּוּ בא ר׳ חייא להלוק בברייתא על רבי אין שומעין לו, כגון דבר שראה רבי הלכה וּסְתָמָהּ במשנתנו, אף על פי שהיתה בה מחלוקת מתחלה, וכשבה ר׳ חייא [ו]מפרש שמחלוקת היא מתחלה, אף על פי שסתומה במשנתנו, כמשנתנו אנו עושין, ואין אנו מחזיקים בסוגיה [הכלל] שיש לנו ממחלוקת רבותינו: שר׳ מאיר ור׳ יוסי כשמחולקין שניהם — הלכה כר׳ יוסי; במקום שסָתַם רבי במשנתנו כר׳ מאיר — אנו עושין כִּסְתָמוֹ.

אבל במקום מחלוקת במשנתנו — אנו עושין כסוגית העולם, כגון ר׳ מאיר אומר כך ור׳ יוסי אומר כך, הלכה כר׳ יוסי.

ואם ראה ר׳ חייא טעמו של ר׳ מאיר, שהיה חולק על ר׳ יוסי במשנתנו, וסתם בברייתא כר׳ מאיר, — אין אנו מקבלין ממנו, וכמו ששאל הימנו ב[יבמות][116] נחום שַׁמָּשׁוֹ של ר׳ אבהו מר׳ אבהו: סתם במשנתנו ומחלוקת בברייתא [מה?— אמר לו: הלכה כסתם משנתנו. — מחלוקת במשנתנו וסתם בברייתא] מה? — אמר לו: אם רבי לא שְׁנָאָהּ, ר׳ חייא מנין לו? — משום שר׳ חייא תלמידו של רבי היה, ומה שֶׁלִּמְּדוֹ רבי היה אומר, ואין לו לר׳ חייא אלא מה שיש לו לרבי, ואפילו דיוק דברי המשנה הכריע בברייתא בפירוש, כאותה מחלוקת של „מבוי פרוץ כעומד"[117] אנו אומרין: תשובתו [על דברי רב פפא תשובה] והלכה כדעת רב פפא. תשובה והלכה? — ואנו מתרצין: הן, משום שמדַיֶּקֶת משנתנו כמותו, שגורסת: שלא יהיו פרוצות יתרות על הבנין.

וספרא וספרי הן דרשות הכתובים [ומבארות] איה רמוזות ההלכות בכתובים, ומתחלה במקדש שני בימיהם של רבותינו הראשונים היו שונין אותן בדרך זו.

וכשראו רבותינו שהברייתות האחרות, שלא היו מרבי חייא ורבי הושעיא, יש בהן שבושים ויש בהן פרטים הדומים לכללים של יחידים ודברים בלתי מדויקים, ושאותן הברייתות שסדרו ר׳ חייא ור׳ הושעיא טובות מכלן, לְקָטוּן רבותנו וְשָׁנוּן בבית הישיבה[118], ועליהן אנו אומרין בגמרא „תנו רבנן". ואף על פי כן היו שכיחות ברייתות אחרות, ולמדו אותן רבותינו, כל אחד ואחד מה שֶׁלִּמְּדָהוּ רַבּוֹ, והתנאים[119] גם כן שָׁנוּ אותן לפניהם, כגון אחי תנא של בית ר׳ חייא, (בר) אשיין תנא של בית ר׳ אמי[120], ובר קפרא שנה גם כן משניות אחרות, ובכמה מקומות אנו אומרים[121] בדקה לוי במשנתו ושל

---

[112] שפירשו אלפא ור׳ יוחנן מן התורה והלכו לבקש פרנסה, וחזר בו ר׳ יוחנן ונעשה ראש ישיבה, וכשבא אלפא לאחר זמן, קנטרוהו ואמרו: אילו ישבת ולמדת תורה לא היית כבר ראש ישיבה? — ולפיכך עשה אלפא מה שעשה (כמסופר באריכות בתענית שם). — [113] שכיב מרע. — [114] הצי סלע. — [115] תוספתא כתובות ו׳ י׳, ב״ב קכ״ט א׳. — [116] מ״ב ב׳ (ובנ״ק בטעות: בעירובין). — [117] עירובין ט״ז ב׳. — [118] =בי רבנן. — [119] כך נקראו שוני הברייתות בתקופת האמוראים והגאונים. — [120] ברכות י״ד א׳. — [121] יבמות י׳ א׳. ויש גורסים: פתקה לוי, והכל אחת. ור״ל: הוסיפה. —

ר׳ חייא ושל ר׳ הושעיא טובות מכלן. וכל אחד ואחד מהם יש לו ברייתא על כל מסכת ומסכת, כמו שאמרנו: שנה רב משרביא בקדושין של בית[122] לוי, והוא גם כן כבר [היה] משמש את רבי כבר קפרא וכר׳ חייא וכר׳ הושעיא.

ורבותינו שבבבל, שהיו לפני רבנו[123], היו להם משניות, שהרי היתה ביניהם תורה מרובה, שהיו מרביצין במקום הישיבה, ששנינו[124]: אמר ר׳ עקיבא, כשירדתי לנהרדעא לעבר שנה וכו׳. ובפומבדיתא שהיה בה ר׳ חנינא בן אחי ר׳ יהושע. ושנו רבותנו בסנהדרין[125]: צדק צדק תרדוף — הלך אחר בית דין יפה. ומפרשים: אחר ר׳ חנינא בן [אחי] ר׳ יהושע לגולה, והוא שקראוה גולה משום דהתם היו משיאין משואות, כמו ששנינו בראש השנה[126]: עד שרואה כל הגולה לפניו כמדורת אש, — ואמרנו על זה[127]: מה זה גולה? — פומבדיתא.

והלל הזקן עלה מבבל והיה נשיא בארץ ישראל.

ובימיו של רבי ואחריו היו נקראות אותן המשניות של הבבלים בארץ ישראל: משנת ר׳ נתן.

ומר שמואל גם כן אנו אומרין בכמה מקומות[128] „תנא דבי שמואל".

ואותן המשניות שהיו שונין אותן תלמידי־חכמים הראשונים לא נאמרו בשם ר׳ עקיבא, שאנו אומרין בכמה מקומות: תנא דבי [ר׳ ישמעאל][129] ותנא דבי ר׳ אליעזר בן יעקב.

והיו גם כן ברייתות לראשוני ראשונים, כמו שאומרין אנו בעירובין[130]: שנה רבה בר מרי בדבי ר׳ יוחנן בן זכאי.

וכל אותן הברייתות איננו קובעים שילמדו אותן כל העולם כמו שנקבעו ברייתות של ר׳ חייא ור׳ אושעיא, ואין אנו אומרין עליהן „תְּנוּ רַבָּנַן"[131], אלא „תַּנְיָא ותַנָּא תוֹנֵא"[132].

וספרא וספרי גם כן לא מתחלה נתפשטו אצל רבותינו כמשנתנו, שמשעת תקונה נתפשטה בכל ישראל, אלא מעט מעט, כמו שאנו אומרין ביבמות[133]: אמר לו ר׳ יוחנן לריש לקיש, ראיתי לבן פדת שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה. ואמר לו [ריש לקיש]: לא שלו היא, משנה [היא], והיכן שנה לה? — בתורת כהנים[134]. יצא ר׳ יוחנן שְׁנָאָהּ[135] בשלשה ימים וּסְבָרָהּ בשלשה ירחים.

ואחר כך נקבעו ספרא וספרי ותוספתא וכל התלמוד.

ואלה הברייתות אין להן קץ, וכל אחד ואחד מרבותינו גְרָסָן מפי רבו, כמו שאמרנו [בשבועות][136]: מְצָאוֹ רב פפא בר אבא לרבה בר שמואל, אמר לו: שנה מר איזה דבר בשכיר[137]? — אמר לו: שניתי.

ורבותינו האמוראים שאחר רבי היו צריכין מאד לאלו הברייתות, שמהן

---

[122]=ישיבת.— [123] רב. ויש נורסים רבנו הקדוש. והוא רבי.— [124] משניות יבמות ט״ז ז׳.— [125] ל״ב ב׳.— [126] כ״ב ב׳.— [127] ראש השנה כ״ג ב׳.— [128]=שנה נאחד מושל בית שמואל. ביצה כ״ט א׳. והכוונה בתוספתא שסדר שמואל (רש״י).— [129] בנק״ל בטעות: שמואל.— [130] י״ט א׳ (=סוכה ל״ב ב׳).— [131] שָׁנוּ רבותינו. — [132] נשנה ותַּנָּא שׁוֹנֶה.— [133] ע״ב ב׳.— [134] קובץ מדרשי התנאים לס׳ ויקרא נקרא תורת כהנים או ספרא.— [135] לתורת כהנים.— [136] מ״ה ב׳ ובנ״ק בטעות: במציעא).— [137] כדיני שכיר ובעל הבית.—

יוצאים כל ענינים עמוקים שאומרים אנו במשנתנו בלשון קצר וברמזים ובכללים, ויוצאין מהן ענפים וחדושים ותולדות, כי לא חבר להן רבי אלא עקרים שלהן, ולא פירש הדמויים שיש להן. והיו רבותינו גם כן צריכין פלפול וסברה, והיה גם כן מהם מי שנצרך לו דבר וצריך לדמויי דבר, כל מה שדומה לו, ולהביאו בעיקר שלו, שאמרנו בעירובין [138]: רב חסדא ורב ששת כשהיו נפגשים, היה רב חסדא מרתע ממשנתו של רב ששת ורב ששת מרתע מפלפולו של רב חסדא.

ושבחו רבותינו למי שלומד הרבה, שמתגלין לו טעמי התורה שהואיל והוא לומד ויודע כמה שָנִיוֹת, הוא שונה דבר שקצר לו ודבר שמרווח לו, ודבר שעמוק במשנה זו הוא ברור במשנה אחרת, כאותו [ענין] שבסנהדרין [139], שאמר ר׳ אחא בר חנינא אמר ר׳ אמי אמר ר׳ אסי אמר ר׳ יוחנן: מהו שכתוב [140] כי בתחבולות תעשה לך מלחמה? במי אתה מוצא מלחמתה של תורה? — במי שיש בידו חבילות חבילות של משנה. קרא רב יוסף על עצמו: ורב תבואות בכח שור [141].

ואף על פי כן מי ששונה ואינו יודע לפלפל איזה חדוש ואיזה נולד בא הימנו, שלא נשנה במשנה מפורש ולא ידע לדמות ולהוציא עִקָר שלו מתוך המשנה, הוא טוב ממי שמפלפל וסובר ואינו לומד מה שנשנה ולא מה שנאמר. מה טעם? — שאותו שלמד יכול להורות אותן ענינים שֶׁשְמָעָן הלכה למעשה, ואותו שסובר אינו יכול. מה טעם? — שמי שאין לו לָמוּד [142], מה יצא לו מסברה? אבל מי שיש לו למוד, לפי מה שנאמר הוא [יודע] ולא מה שמצא לו מן [הסברה].

והיכן שחולקים האמוראים והילוך הדין [143] כאחד מהם ונשנה בברייתא כשני, עושין אנו כאותו שנשנתה משנתנו כמותו, כמו שאמרנו בזבחים [צ״ו ע״ב]: רב יצחק בנו של רב יהודה היה מצוי לפני רמי בן חמא. הניחו והלך אצל רב ששת. יום אחד פגשהו. אמר לו רמי בן חמא: משנה למלך אחזני, הריח בא לידי [144], — משום שהלכת אצל רב ששת היית לך כרב ששת! — אמר [לו]: לא משום כך [145], אלא מר כשהייתי מבקש ממנו דבר היה מפרש לי מסברה, ואם הייתי מוצא משנה הסותרת לה היית אומר לי: אם נשנה — נשנה! ורב ששת אם אבקש ממנו דבר יפרש לי מתוך משנתנו, ואם אמצא משנה הסותרת לה יאמר לי: משנה ומשנה [היא]. אמר לו: שְאַל ממני דבר [ואפרש לך מסברה כמשניות]. שאל ממנו: בשל במקצת כלי, — טעון פי הכלי מריקה ושטיפה או אינו טעון? — אמר לו: אינו טעון, שהדבר דומה להזאה. אמר לו: והרי לא שנה בברייתא כך, שנשנה: בשל במקצת כלי טעון פי הכלי מריקה ושטיפה, מה שאין כן בהזאה? — אמר לו: אם נשנה — נשנה!

ומשום כך בהוריות [146], כשנשאל אצלם: סיני ועוקר הרים — איזה מהם עדיף? שנצרך העולם לרבה שהוא עוקר הרים, ולרב יוסף שהוא סיני, שהרי

---

[138] ס״ז א׳. — [139] מ״ב א׳. — [140] משלי כ״ד ו׳. — [141] שם י״ד ד׳. — [142] גמרא. — [143] ובוניין דעלמא (עי׳ רש״י סנהדרין ו׳ ב׳). — [144] משל הוא על נסי הרוח שמשתדלין לעמוד במקום גדולים (רש״י). — [145] שאני בעל נא״ה. — [146] בסוף המסכת. —

אמרנו שקרא על עצמו „ורב תבואות בכח שור", שלחו מִשָּׁם: סיני עדיף, שהכל צריכין לאדון החטים, שזהו תלמוד.

לפיכך ראה ר' חייא וסדרן לברייתות שלו, שהן עכשיו אותן דר' חייא בלבד ששונין בבית הישיבה, מפני שאותן הראשונות כלן היו מרובים ויכוחיהן ושניותיהן. ומה שנצטרכו רבותינו מִתּוֹכָן אָמְרנון בתלמוד ודקדקו בהן והוציאו מהן טעמיהן, והשאר נמצא שאין אנו צריכין להן.

ואף על פי שהברייתא של רב ושמואל שהיתה בבבל היתה מדויקת ומסודרת, שאמרנו בסדר יומא [147] על פר ושעיר הנעשה בחוץ: „אמר רבא אינך מוצא [הלכה] מסודרת [148] אלא או ר' אליעזר שונשנו דבריו ב[בית שמואל או ר' עקיבא של התוספתא",— ואף על פי כן נֶעֱזַב אותו [קובץ ברייתות] של בית שמואל. וכשאנו מוצאין נוסחאות הברייתא אין אנו סומכין עליהן, שאינן נשנות ואינן ידועות אם אמת הן או לא, אלא אותן של ר' חייא בלבד היו נלמדות בבית הישיבה, וכן גם בברייתות אחרות שקורין להן קטועות, שאין להורות מתוכן, כגון הלכות דרך ארץ והגדות אחרות.

ותלמוד גם כן ששאלתם עליו, אפילו ראשוני ראשונים היה להם תלמוד, שהרי אמרנו שיש להם הלכות שהיו גורסין אותן, שאמרנו: „מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים" [149]. ואף על פי שלא כלם גורסין בפה אחד ולשון אחד, אבל הטעמים ידועים הם, שהם שוין וכלם [ענין] אחד, וכל אחד ואחד שונה לתלמידיו חבורים משונים זה מזה, כל אחד ואחד כמו שלמדהו רבו, והלכותיהם וטעמיהם שוין, אף על פי שבגרסתם הם מחולקים זה מזה.

והיו עיקרים שלהם: קלין וחמורין וגמטריות ופנים של מדרשות, ומהם שלש עשרה מדות שהיה ר' ישמעאל דורש, ומהם דברים אחרים, כגון סרוס מקרא ויתור מקרא, ורבויין ומעוטין ודורשין סמוכין והקש, שני כתובין הבאין כאחד אין מלמדין, וילמד עליון מתחתון, ותפשת מרובה לא תפשת תפשת מועט תפשת, ודרישת טעם מקרא [150], וגורעין ומוסיפין ודורשין, ויש אם למקרא ויש אם למסורת, נאמר כאן ונאמר להלן, מקרא נדרש לפניו ולפני פניו, אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אין מוקדם ואין מאוחר בתורה, דברה תורה כלשון בני אדם, דבר שנאמר בזה ובזה ואינו ענין לו תנהו ענין לחבירו, דבר שחבירו מוכיח עליו, דבר שנאמר בזה והוא הדין לחבירו, פרשה שנאמרה ונשנית לא נשנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה, דון מינה ומינה, [דון מינה] ואוקי באתרה, ודיו לבא מן הדין להיות כנדון, ודברים הרבה כאלה. כשהיו אומרים הראשונים הלכותיהם, כל אחד ואחד כמו שגרס, אותן דברים היה תלמוד שלהם לגלות טעמי תורה, וכמו שאמרנו בעירובין [151]: אמר רבי אבהו אמר ר' יוחנן, תלמיד אחד היה לו לרבי מאיר [וסומכוס שמו], שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמונה טעמי טומאה, ועל כל דבר ודבר של טהרה ארבעים ושמונה טעמי טהרה. וכן יש להם גם כן פנים אחרים

---

[147] מסכת יומא ע' א'. — [148]=מתרצתא. — [149] ע' לעיל עמוד 83—84. — [150] בנ"ק: דרישת שבעים טעם מקרא. — [151] י"ג ב'. —

לתלמוד שלהם, להראות חדושים וענפים ותולדות, היאך דיניהם והיאך פני דמויֵיהֶם והאיך אפשר להחזיר ענף לעיקר שלהם.

ומנין לנו שהיה להם התלמוד?[152] — שהרי על רבן יוחנן בן זכאי אמרו[153], שעד קושיות אביי ורבא היה לומד. ושנינו[154]: רבי יהודה אומר, הוי זהיר בתלמוד, ששגגת תלמוד עולה זדון. ושנו רבותינו במציעא [ל"ג א']: העוסק במקרא—מדה שאינה מדה, במשנה — מדה שמקבליו עליה שכר, בתלמוד— אין לך מדה גדולה מזו.

ואחר שהתקין רבי את ההלכה ומשנתה היה התלמוד, שהיו מפרשין בו דיוקי המשניות ופרטי וכללי וטעמי המדרשים, כמו ששנו רבותינו שם: הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד. ואומרים על זה: הרי גופה קשה, אמרת: „בתלמוד— אין לך מדה גדולה מזו", שוב אמרת [„הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד"]?— אמר [ר'] יוחנן: בימי רבי נשנית משנה זו, [„בתלמוד-אין לך מדה גדולה מזו"], הניחו כל העולם את המשנה והלכו אחר התלמוד. חזר ודרש להם: „הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד". מה דרש? — כמו שדרש ר' יהודה בר אילעאי: והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם. הגד לעמי פשעם- אלו תלמידי חכמים, ששגגות נעשות להם כזדונות, ולבית יעקב חטאתם — אלו עמי הארץ שאפילו זדונות נעשות להם כשגגות, והיינו ששנינו: ר' יהודה אומר, הוי זהיר בתלמוד, ששגגת תלמוד עולה זדון.

ותלמוד הוא חכמת הראשונים, שהיו מסבירין בו טעמי המשנה, ששנו רבותינו שם[155]: רַבּוֹ שאמרו— לא רבו שֶׁלִּמְּדוֹ משנה ולא רבו שלמדו מקרא, אלא רבו שלמדו תלמוד. ויש ששנו: רבו שלמדו חכמה. ושניהם טעם אחד הם, ששונה [הַתַּנָּא]: רבו שאמרו—לא רבו שלמדו מקרא ולא רבו שלמדו משנה, אלא רבו שלמדו תלמוד, דברי ר' יהודה. ר' מאיר אומר: כל שרוב חכמתו ממנו. ר' יוסי אומר: אפילו לא האיר עיניו אלא במשנה אחת — זהו רבו. ואמר רבא: כגון רב סְחוֹרָא, שהסביר לי זוהמא לסטרון[156].

ולא היה להם לאותן הראשונים עד שנפטר רבי חִבּוּר כתוב, והיו לומדין אותו על פה, [אלא] מעין פירושים כתבו להם, [כפירושים] שמפרשים אנו עכשיו לתלמידים שלנו, שכלם לומדים אותן, וזה כתוב באופן אחד וזה כתוב באופן אחר. כך היו מפרשין מִשְׁנָתָן, והיו קורין להם לפירושיהם תלמוד.

והיה הלב רחב ולא היו צריכים אלא עיקרים[157]. וכשנגמרה המשנה ומת רבי נתמעט לבם ונצטרכו ללקט תלמודם ולגרסו, והוסיפו בו כמה דרכים אחרים, והתקינו בו אותם ראשוני ראשונים, כמו שאמרנו: „מנין דברים אלו?" ודרשו מקראות ותקנו בהן חדושים ותולדות, דבר דבר, כמו שפירשנו, כמות שהיה בימי הקדמונים[158], והתקינו בו גם כן מה שלא היו צריכין לו אותן ראשונים,

---

[152] ר"ל: והראיה שהיה להם התלמוד.— [153] ע' לעיל עמוד 79.— [154] אבות ד' נ'.—[155] בבא מציעא ל"ג א'.— [156] =זוֹמָלִסְטְרוֹן (ζωμάρυστρος), כלי שבקצהו האחד כף לסלק זוהמת הקדרה ובקצהו והשני מזלג ליטול הבשר (ע' משניות כלים י"ג ב', כ"ה נ'). לא היה יודע רבא מהו, ופירש לו רב סחורא.— [157] ולא אורך דברים.— [158] ר"ל שהיו ידועים גם לקדמונים, אלא שהם שנו דבריהם בקצור.—

כגון פירוש דברים עמוקין, שאותן ראשונים שהיה לבם רחב, לא היו צריכין לְפרשן. [אבל כש]נתמעטה אחריהם החכמה, ששנינו בסוף סוטה: משמת ר׳ אליעזר בגנז ספר תורה, משמת ר׳ יהושע בטלה עצה ומחשבה, משמת ר׳ עקיבא בטלו זרועי תורה ונסתמו מעיינות החכמה. וכן היה גם בימיו של רבי. והתקינו בה דקדוקים אחרים, דבר שאחר דבר למה נשנה, ואומרים אנו: אם שנה לו זה, למה לו לשנות עוד זה? ובמקום שלא יכול לְתָרְצָה, אמרנו ביבמות [נ׳ א׳]: כאן שנה רבי משנה שאינה צריכה, ואנו מוציאים צורך כל דבר ודבר, — ואנו אומרין: מה משמיע לנו? — ופורטים פרטים, ומדמים דִמוּיִים של כל אותן הדברים, שאילו היו בימי רבי היה מפרש להם פירוש כל דבר ודבר מה הלכתו.

והצטרכו לדברים אחרים שלא היו צריכין להן הראשונים, במקום שראה רבי איזה דבר ולא ראוהו רבותינו האחרונים, פרשוהו כדי שלא נסמוך עליו; כגון שסָתם רבי דברי יחיד משום שנסתבר לו שההלכה כמותו, ולא נסתבר להם לרבותינו האחרונים, כאותה [הלכה] של מצות חליצה[159], שכשאמר יחיד דבר וראה רבי טעמו שההלכה כמותו, שנה אותה סתם, כמו שאמרנו באלמנה של כתובות [צ״ז ב׳]: „זה כמי? — ר׳ שמעון היא״. ומי שמת[160] לענין קבלת קנין משכיב מרע בשבת: משנתנו — ר׳ יהודה היא. ובהוציאו לו[161] את הכף ואת המחתה גם כן סימן. ורבות כאלה, מי שאמר לך [זאת] מי הוא? — ר׳ פלוני הוא, ושנה לה ביחידוּת. אף על פי שסתם רבי אין אנו עושין כמותו.

ובמקום שסָתם במחלוקת יותר טוב, כאותה ששנינו: החליצה והמיאונין בשלשה[162], שמפרש במצות חליצה[163]. או גם כן ששנה מאמר של יחיד בלשון חכמים, כדי שיעשו כמותו, שאמר ר׳ חייא בר אבא אמר ר׳ יוחנן[164]: ראה רבי דבריו של ר׳ מאיר באותו ואת בנו וּשְׁנָאָן בלשון חכמים, וראה דבריו של ר׳ שמעון בכסוי הדם וּשְׁנָאָן בלשון חכמים.

ומכאן אנו למדים, שסתם ר׳ מאיר לא שלו הוא, שיחיד הוא, [אלא] של רבותיו הוא, מר׳ עקיבא רבו. ולפיכך כשידע רבי שאותו מאמר של ר׳ מאיר באותו ואת בנו של רבותיו הוא, שָׁנָהוּ בלשון חכמים, וכמו אותה של שאור ישרף, ששנינו „וחכמים אומרים זה וזה האוכלו חייב כרת״[165], ולא שָׁנָה אותה בשמו של ר׳ מאיר, שחולק על ר׳ יהודה, כדי שלא נטעה ונאמר כדרכנו תמיד[166]: ר׳ מאיר ור׳ יהודה — הלכה כר׳ יהודה, [ובאמת פה] הלכה כר׳ מאיר, שאמר רבא: מה טעמו של ר׳ מאיר אין לך וכו׳. ונשנה גם כן כך.

באותה שעה באו רבותינו האמוראים של התלמוד ופירשו אותן הדברים במקום שנראו להם כמו שנראו לרבי וגילו דעתם שהלכה כאותו יחיד ובמקום שלא נראה להם כרבי גילו גם כן דעתם, כאותו של המביא במסכת יום טוב[167]: „אמר רב יהודה אמר שמואל, אין מביאין עצים אלא מן המוכנין שבקרפף״. ואנו מְקַשים. והרי אנו שנינו מן הקרפף — אפילו מן המפוזר? — תשובה לדברי

---

[159] יבמות ק״ה ב׳. — [160] בבא בתרא קנ״ז ב׳. — [161] יומא נ״ט א׳. — [162] בתחלת סנהדרין. — [163] יבמות ק״א ב׳. — [164] חולין פ״ה א׳. — [165] פסחים מ״ה א׳. — [166]=בסוגיין בעלמא. — [167]=ביצה ל״א א׳. —

שמואל — ואנו מתרצים: המשנה היא של יחיד, ונמצא לו סיוע מן הברייתא.

ובמקום שמצינו במשנה דבר משובש וצריך למחוק מתוכה דבר שיש בו קושיא ואינו עולה [יפה], אנו אומרים: מחוק מכאן[168] כך וכך, כענין של אותו ואת בנו, שאומרים אנו[169]: אמר ר׳ חייא בר אבא אמר ר׳ יוחנן, פרת חטאת אינה משנה, עגלה ערופה אינה משנה. הרי שאם [קשה] משנתנו[170] ואינה עולה מברייתא וגם מסברה, אנו דוחין את משנתנו כלה, כאותה ששנינו בטהרות[171]: מסרק של פשתן שֶׁנִּטְּלוּ שניו, ואנו אומרין בהחולץ[172]: ר׳ יוחנן וריש לקיש שאומרים שניהם, זו אינה משנה ואין אנו עושין כמותה ממה שמסיימין דייקנים וכו׳.

ואם צריכה משנה לחִסּוּר אנו מחסרין אותה, ואם צריכה לסִדּוּר אנו מסדרין אותה, ואם יש בה במשנתנו שִׁבּוּשׁ והברייתא טובה הימנה אנו מבררין את הדבר, כמו ששנינו[173]: בית שמאי אומרים, לא יִמָּנֶה ישראל עם הכהן על הבכור ובית הלל מתירין, ואפילו גוי. ואמרנו עליה: בית הלל כדעת המשנה, ר׳ עקיבא כדעת הברייתא, והלכה כר׳ עקיבא, דאמר ר׳ עקיבא: אפילו זרים, ואבל[174] גוים לא.

ואם נחלקים תנאים, אנו אומרים: במה הם נחלקים? ואנו אומרים טעמו של כל אחד ואחד מהם, ואנו מחפשים אחר ברייתות שמצויות לברר הדבר או לפרש מהן אותה שאלה, ואנו אומרים אותן במקום שמצינו אותן, כאותה של השולח במסכת גטין[175], שאמר לו ר׳ ירמיה לר׳ זירא: צא עיין בה בִּמְכִילָּתָךְ.

ואנו מדייקים בהן ומעלין כל אחד ואחד לטעמו ולהלכתו, וכל אחת ואחת מי אמרה ועל פי מי הן, חוץ ממחלוקות האמוראים וקושיותיהן ושינוייהן ותשובותיהן ותירוציהן ודחיותיהן והעמדותיהן, ולרבות ולכתב דרכי התלמוד הן הרבה מאד.

וכך היה בזמן רבותינו הראשונים, כמו שמפרשים אנו עכשיו פירושים שלנו, כל אחד ואחד מן הגדולים כ[פי מה] שנראה [לו], ומלמד לכל אחד מתלמידיהם לפי מה שצריך ולפי מה שיכול [כל אחד] מהם. יש שאומרין להם ראשי דברים ועיקרים והשאר הוא מבין מדעתו, ויש מהם שצריכים לפרש ולהרחיב ולְדַמּוֹת להם דִּמּוּיִים.

וכבר אמרנו שעד שנפטר רבי למודם של כל התלמידים היה של כל אחד ואחד לפני רבו. וקודם שנסדרה המשנה, כל אחד ואחד תלמודו לפי משנתו היה. ואחר שנסדרה, כל ימיו של רבי היה מפרש להם לכל אחד ואחד את המשנה ולמדם טעמי ההלכה שלו. ואחר שמת רבי היו צריכים לאסֹף וללמד בפה אחד ולשון אחד.

ואחר רבי היו תנאים מִשָּׁם[176], כגון ר׳ נתן ור׳ שמעון ורבן גמליאל ברבי, וּמִכָּאן[177], כגון ר׳ יאשיה שֶׁמִּן הוצל. אולם לא שָׁנוּ דבר מן המשנה[178]

168=סמי מכאן.— 169 חולין פ״ב א׳.— 170 בנ״ק: שאם עולה המשנה.— 171 משניות כלים י״ג ח׳. — 172 יבמות מ״נ א׳. — 173 בכורות ל״ב ב׳.— 174 בנ״ק בטעות: אפילו.— 175 פרק השולח מ״ד א׳. במכילתך=במדותיך. — 176 מארץ ישראל. — 177 מארץ בבל. מקומו של רב שרירא.— 178 כוונתו: לא הוסיפו דברים חדשים במשנה.—

זולת מה שנשנה קודם לכן, כמו שמפורש[179] בספרו של אדם הראשון: רבי ור' נתן סוף משנה.

והיו גם כן רבותינו האחרים שהם (בבת אחת) תנאים ואמוראים, כגון ר' חנינא ור' ינאי ורב, שהיו תלמידיו של רבי, ולמדו מרבי ור' חייא[180], שאמרנו בחולין: אמר ר' יוחנן זוכרני כשהייתי יושב שבע עשרה שורות אחורי רב ורב לפניו של רבי והיו יוצאין זיקין של אש מפיו של רבי לפיו של רב, ומפיו של רב לפיו של רבי, ולא הייתי יודע מה הם אומרים. ובכמה מקומות אנו אומרין: רב תנא הוא וחולק[181].

והיו גם כן רבותינו האחרים שהיו אמוראים בלבד, כגון שמואל ור' שילא ורבה בר בר חנא ורב כהנא הראשון ורב אסי. ובימיהם, בסופם, רב אדא בר אהבה ורבה בר אבוה זְקֵנֵנוּ[182], ומבית נשיא היה, שאנו יש לנו בקבלה שמבית נשיא אנו ומזרעו של רבה בר אבוה.

ואחר כך היה ר' חנינא שם, ור' ינאי ור' יוחנן ור' שמעון בן לקיש ור' יהושע בן לוי ור' אלעזר[183], שהיה משמשם ומשמש רב ושמואל בבבל, ואף על פי כן בבבל היתה חכמה יותר הרבה.

ואחר דורם רב נחמן ורב יהודה ורב הונא ורב חסדא ורב ששת בבבל, ורבותינו האחרים שהיו עולים ויורדים, כגון עולא ור' חייא בר אבא[184] ור' שמואל בר נחמני, ורבותינו מִשָּׁם שעלו מכאן ר' אמי ור' אסי.

ואחר כך רבה ורב יוסף בבבל ורבותינו שהיו עולים ויורדים, כגון ר' אבא, שהוא (מ)יותר הראשונים, ור' יצחק נפחא ור' זירא ור' ירמיה ור' אבהו ור' חנינא בר פפי.

ואחר כך אביי ורבא. ונתרבה השמד בארץ ישראל ונתמעטה מאד הוראה שם וירד מי שהיה שם מן הבבליים, כגון רבין ורב דימי וכל היורדים שירדו לכאן.

ובכל דור ודור מאלה הדורות יש להם שמועות[185] שלמדו אותן רבותינו וסדרו אותן תדיר תדיר, כמו שאמרנו[186]: רב חייא בר אבא היה חוזר על תלמודו כל שלשים יום. (ואנו אומרים גם כן[187]: רב ששת היה חוזר על תלמודו כל שלשים יום) ותולה עצמו בבריח של דלת ואומר: שמחי נשמתי, בשבילך קראתי, בשבילך שניתי.

ואותן השמועות שהיו לומדין אותן כל העולם, כל רב ורב היה מפרש אותן לתלמידו פירושים אחרים ודקדוקים יתרים, והיו מחדשים גם כן שהיו עושים מעשים בשאלות ששאלו ממנו[188] ונשאו ונתנו, והיה להם מחלוקת בין כל אחד ואחד לבן זוגו.

---

[179] בבא מציעא פ"ו א'.– [180] בנ"ק: דהוה תלמידיה דר' וגמריה מר' ורבי חייא.– [181] כלו' שהיה בכחו להיות חולק, אע"פ שלא היה בכחם של התנאים המאוחרים להוסיף משנה או ברייתא (ע' לעיל).– [182] כלו' זקנו של רב שרירא גאון.– [183] בנ"ק: ור' שמעון בן אלעזר, והוא טעות על פי דיטוגרפיא מן "ור' שמעון בן לקיש" שקודם לכן.– והכוונה כאן לר' אלעזר בן פדת. – [184] בנ"ק יש אחר זה בטעות: ור' יוחנן.– [185] שְׁמַעְתְּתָא=הלכות. – [186] ברכות ל"ח א', חולין פ"ו ב' (ובנ"ק בטעות: בפסחים).– [187] פסחים ס"ח ב'. – [188] ר"ל שהיו מחדשים הלכה למעשה.–

ובא דור אחר ונתמעט הלב, ואותן הדברים שהיו פשוטים להם לראשונים ופרשום לתלמידיהם, והיו כמו אותן הפרושים שאין כל העולם צריכים ללמוד אותם ולקבעם בגמרא, היו עכשיו באותו הדור מסופקים ונצרכים לקבעם בגמרא ובלִמּוד, ואֲמָרוּם להם בישיבה וקבעום בגמרא ולמדום רבותינו בגמרא, כמו שאמרנו[189]: עירוב שנתנו באילן, — ישב ר׳ חייא בר אבא ור׳ יוחנן וישב רב נחמן אצלם וישבו ואמרו: אותו אילן שעומד היכן? אם יאמר שעומד ברשות היחיד וכו׳. ואמרנו בסוף: אמר להם רב נחמן: יישר! וכן אמר שמואל. אמר לו: פתרתם בזה כל כך!? אמר להם: אתם גם כן פתרתם בזה הרבה. אלא כך אמרו לו: קבעתם אותה גם כן בגמרא?

וכל דור שאחר דור מתמעט הלב, שאמר ר׳ יוחנן בעירובין[190]: ואנו לבנו נקב כמחט סדקית. אמר אביי: ואנו [קשים] לגמרא כיתד בקיר. ואמר רבא: ואנו [קשים] לסברא כאצבע בדונג. ואמר רב אשי: ואנו [נוחים] לשכחה כאצבע בִּבֵרָז.

ובמדה שנתמעט הלב ונולדו ספקות, אותן פירושי הראשונים שלא היו קבועין בימיהם היו נקבעים עכשיו ונלמדים, ומעשים שעשו אותן רבותינו הראשונים נשנים עכשיו בגמרא.

ואם כלם מרבותינו שמעו את הדבר ואמרוהו יחדו ואין מי שקדם ואמרו, — נאמר סתם [כגון „אָמְרוּ״]. ואם אחד היה קודם ששָׁמְעוּ ואָמְרוּ, נאמר בשמו: אמר ר׳ פלוני, שאמרנו בפסחים[191]: עולא נזדמן לפומבדיתא. אמר לו רב יהודה לרב יצחק בנו: לך הבֵא לו סל של פירות ורְאֵה היאך הוא מבדיל. [לא הלך בעצמו], הלך שלחו לאביי. כשבא [אביי] אמר לו: „המבדיל בין קודש לחול״ אמר. בא ואמר לו לאביו: אני לא הלכתי, לאביי שלחתי, ואמר לי: „המבדיל בין קדש לחול״ אמר. אמר לו: שררותו של מר ורַבָּנותוֹ של מר גרם לו שלא תֵּאָמֵר ההלכה בשמו.

וכמה שדייק חכם ואמר השמועה מפי רבו ולא מפי אחרים טובה יותר שמועתו, שאמרנו[192]: אמר רב נחמן בר יצחק: קבעו עולא לשבושו כר׳ בנימין בר יפת. תמה בזה ר׳ זירא: וכי מה ענין ר׳ בנימין בר יפת אצל ר׳ חייא בר אבא? [ר׳ חייא בר אבא] דייק ולמד השמועה מפיו של רבו, ור׳ בנימין בר יפת לא. ועוד, שאם אמר מפיו של רב אחד טוב יותר, שאמרנו[193]: כשעלה ר׳ זירא אכל מְגְרֶמֶת[194] של רב ושמואל. אמרו לו: ולא ממקומו של רב ושמואל אתה? — אמר להם: מי אֲמָרָהּ? יוסף בר חייא. יוסף בר חייא למד מכל העולם. שמע ר׳ יוסף וכעס. אמר: אני מכל העולם למדתי? אני מרב יהודה למדתי! — שאפילו ספק של אנשים לָמַד, שאמר רב יהודה אמר רב ירמיה בר אבא, ספק משמו של רב, ספק משמו של שמואל, שלשה מתירין את הבכור במקום שאין מומחה.

ובמקום שכל רבותינו אמרו [דבר אחד], אומרין אותו כמו שהוא.

---

[189] עירובין ל״ב ב׳. — [190] עירובין נ״ג א׳. — [191] ק״ד ב׳. — [192] ברכות ל״ח ב׳. — [193] חולין י״ח ב׳. (בנ״ק: „כאלו טרפות״). — [194] בהמה שנשחטה בקנה ולמעלה במקום שאינו ראוי לשחיטה. והגרסה הוא לשון הטיית הסכין חוץ למקום שחיטה. —

בדברים אלו נתוסף התלמוד דור אחר דור, שכל דור ודור היו קובעים בו בתלמוד דברים של ספקות שנתחדשו להם ומעשים ושאלות שהיו נשאלות מהם, כאותו שבמסכת סנהדרין[195] שאמרנו: רב כהנא ורב ספרא שנו להם סנהדרין בבית רבה. [פגע בהם רמי בר חמא. אמר להם: מה אמרתם בסנהדרין של בית רבה][196]? אמרו לו: ומה אמרנו בסנהדרין סתם[197]? וכל השמועה.

ודייקו גם כן דיוקים וקושיות שמוסיפין ומחדשין רבותינו האחרונים, ולא שלא היו יודעין זאת רבותינו הראשונים, אלא שהניחו לדור שיבא אחריהם להתגדר בהם, ולא נצטרך העולם להם בימיהם, כמו שאמרו רבותינו[198]: העיד ר' יהושע בן זרון בן חמיו של ר' מאיר לפני רבי על ר' מאיר שאכל עלה ירק בבית שאן, והתיר רבי את בית שאן כולה על ידו. חברו עליו אחיו ובית אביו, אמרו לו: מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור, אתה תנהוג בו היתר? דרש להם מקרא זה: „וכתת נחש הנחושת אשר עשה משה, כי עד הימים ההם היו [בני] ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשתן[199]?" אפשר, בא אסא ולא ביערו? [בא יהושפט ולא ביערו?] והלא כל עבודה זרה שבעולם אסא ויהושפט ביערום? אלא מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו! אף אני גם כן מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו. מכאן לתלמיד חכם, שיאמר דבר הלכה, שאין מזניחין אותו. ויש אומרין: אין מזיחין, ויש אומרין: אין מזהיחין אותו. מי שאמר „אין מזניחין אותו", שכתוב[200] כי לא יזנח לעולם ה'. מי שאמר „אין מזיחין אותו", שכתוב[201] ולא יזח החשן. ומי שאמר „אין מזהיחין אותו", ששנינו[202] מִשֶּׁרָבּוּ זחוחי הלב רָבוּ מחלוקות בישראל.

זאת היא התשובה למה שאמרתם: מה טעם הניחו ראשונים הרוב לאחרונים? שהרי מצאתם דבר מופלג שאמרוהו אחרונים, שראשונים הניחו להם להתגדר בהם, ולהרבות גם כן בדברים אלו שנתוסף מהם התלמוד דור אחר דור, כמו שאמרנו[203]: שבע מאות שאלות שאלו דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר[204]. ואמר רבא: דבר גדול הוא לשאל שאלות? והרי בשנותיו של רב יהודה כל השניות היו בנזיקין, ואולם אנו שונין ד' סדרים. ואולם רב יהודה כשהיה מגיע אל „האשה שכובשת ירק בקדרה", ויש אומרים „זיתים שכבשן בטרפיהן טהורים", — אמר: קושיות של רב ושמואל אנו רואים כאן! ואנו שונין בשלש עשרה ישיבות, ואולם רב יהודה כשהיה חולץ את נעלו בא מטר, ואנו מצערין את עצמנו ואין משגיח בנו. אלא הקדוש ברוך הוא רוצה הלב!

ולפי זה נתוספה הוראה [דור] אחר דור עד רבינא, ואחר רבינא נפסקה, כמו שראה שמואל ירחינאה בספרו של אדם הראשון, שהיה כתוב בו: אשי ואבינא סוף הוראה.

ואחר כך אף על פי שודאי הוראה לא היתה, היו סבוראים שפירשו [פירושים] הקרובים להוראה, והם נקראו רבותינו הסבוראים[205]. וכל מה שהיה

---

195 ס"א ב'. — 196 כלו' מה חידוש נתחדש לכם בתלמודכם בבית אדם גדול כגון רבה? — 197=גְרִידָא. כלו' שנשנה במקום אחר. — 198 חולין ו' ב'. — 199 מלכים ב' י"ח ד'. — 200 איכה ג' ל"א. — 201 שמות כ"ח כ"ה. — 202 ברייתא סוטה מ"ז ב'. — 203 סנהדרין ק"ו ב'. — 204 נמצא שכבר היו לראשונים ספקות ובהברה היו פושטים אותן. — 205=רבנן סבוראי. —

תלוי ועומד פירשוהו, כגון [רב] רחומי ורבה ורב יוסף [ורב אחאי] מבי חתים — שאמרנו בהמביא גט ממדינת הים וצקלג[206] וכו׳, ובי חתים [היא] עיר בסביבות נהרדעא — ורב רבאי מרוב שמפרש במסכת סנהדרין[207], שאמר ר׳: היוצא ליהרג משקין אותו קורט של לבונה כדי שתטרף דעתו עליו, משום שנאמר[208] תנו שכר לאובד ויין למרי נפש. ושנה: נשים יקרות שבירושלים היו מתנדבות אותו משלהן. ושאלנו: ואם אינן מתנדבות משלהן, — משל מי? אמר רב רבאי דמן רוב: מסתבר — משל צבור, משום שנאמר „תנו". וגם רוב עירו של רב רבאי היתה בסביבות ישיבות נהרדעא. ואמרו רבותינו שרב רבאי היה גאון והאריך שנים הרבה.

וכמה סברות נקבעו בגמרא, שהן מרבותינו האחרונים, כגון רב עינא ורב סימונא. וקבלנו מן הראשונים שהגמרא של „האשה ניקנית בג׳ דרכים", ששנינו בראש „מנא הני מילי"[209] וכו׳ עד „בכסף מנא לן" — כל אותן התשובות והקושיות שתרצו בגמרא, רבותינו האחרונים הסבוראים תרצון וקבעון.

ושכתבתם: „כיצד נכתבה המשנה ונכתב התלמוד? — תלמוד ומשנה לא נכתבו, אלא התירוצים היו נסדרים והיו נזהרים רבותינו ללמדם בעל פה, אבל לא מנוסחאות כתובים, שאמרנו בתמורה[210]: דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאָמְרם בכתב, שנאמר „כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית" — אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות.

ושאלתם: רבותינו הסבוראים איך נסדרו אחרי רבינא, ומי מלך אחריהם מאותו זמן ועד עכשיו?

ראינו לפרש לכם[211] עיקרו של דבר זה ואיך היתה ראשית ישראל מקדם ואיך נתפלגו שתי הישיבות, משום שיש בו דבר [משובש].

הוו יודעים שמתחלה כשגלו ישראל בגלות יכניה והחרש והמסגר וכמה נביאים עמהם, הביאום לנהרדעא, ובנו יכניה מלך יהודה וסיעתו בית הכנסת ויסדוהו באבנים ועפר שהביאו עמהם מבית המקדש[212], לקיים עליהם מה שנאמר[213] „כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו". וקראוהו לאותו בית הכנסת בית הכנסת שנסע ויַשב[214] בנהרדעא, כלומר, שנסע בית המקדש וישב כאן. והיתה שכינה עמהם, כמו שאמרנו במגלה[215]: בבבל היכן[216]? רב אמר בכנסת של הוצל, ושמואל [אמר] בכנסת של שף ויתיב בנהרדעא. ואל תאמר כאן ולא כאן, אלא פעם כאן ופעם כאן. אמר אביי: „תעמוד לי [הזכות], שכשאני רחוק פרסה שם אני [בא] ומתפלל". וכנסת זו של הוצל קרובה היא לבית מדרשו של עזרא הסופר, למטה מנהרדעא היא.

---

[206] גטין ז׳ א׳.— [207] ס״ג א׳.— [208] משלי ל״א ו׳. — [209]=מנין הדברים הללו.— [210] י״ד ב׳.— [211] בנ״ק: להו (=להם).— [212] ביוצא בזה מצינו גם באגדות המאוחרות, שגולי פורטוגליא מסיעים בשעת גירושם אבנים מבתי כנסיות ונושאים אותן עמהם למקומות גלותם החדשים ושם הם משקיעים אותן האבנים בתוך בניני בתי כנסיות חדשים (עי פין, קריה נאמנה 95).— [213] תהלים ק״ב ט״ו.— [214]=דשף ויתיב. ולא שהשם הוא כך אלא המדרש הוא כך: שנסעה שכינה ממקדש שבירושלים ושכנה באותו בית הכנסת (עי שערי תשובה סימן ע״א). ויש סברה שעיקרו של השם: שְׁפִיתִים (עי Levy IV, 593).— [215] כ״ט א׳.— [216] מצויה השכינה.—

וכיון שעלו עזרא [וזרובבל] מבבל והגולה עמהם, ובנו בית המקדש, היו שם ראשי סנהדרין, כגון שמעון הצדיק ואנטיגנוס איש סוכו ושאר אותן הזוגות, ורובן מבבל היו עולים. והלל הזקן היה עולה[214] עמהם מבבל, ואף על פי כן היו מרביצים תורה כאן, והיו להם ראשי גלות מבית דוד, אבל ראש ישיבה וסנהדרין לא היה ביניהם, שדבר זה היו אומרים שאינו אלא מן המקום אשר יבחר ה׳.

ועד שנפטר רבי היו נהוגין בבבל בראש הגלות, ולא בראשי ישיבות ונשיאים שהם היו ראשי סנהדרין בארץ ישראל, כמפורש באבות, עד הלל ושמאי.

ואחריו שמעון בנו, ואחריו רבן גמליאל הזקן בנו, ואחריו רבן שמעון בן גמליאל הראשון שנהרג לפני חרבן הבית, ור׳ ישמעאל בן אלישע היה כהן גדול.

וארבעה דורות אלו היו בכלל אותן מאה שנה, שאמרנו ביציאות השבת[215]: הלל ושמעון גמליאל ושמעון נהגו נשיאותן בפני הבית מאה שנה.

ואחר רבן שמעון בן גמליאל, שנהרג בהרוגי מלכות, היה רבן יוחנן בן זכאי, והוא היה בזמן חרבן הבית והוציאוהו אל אספסינוס קיסר ובקש ממנו משפחת[216] רבן גמליאל ויבנה וחכמיה[217]. וכששקט רבן יוחנן בן זכאי ורבותינו ביבנה התקינו להם עשר תקנות, ששנינו[218]: משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי.

ואחריו רבן גמליאל בנו של רבן שמעון בן גמליאל הזקן, שנהרג עם עשרה הרוגי מלכות, ואותו רבן גמליאל היה נשיא ביבנה ור׳ יהושע אב בית דין. וכיון שצערו רבן גמליאל לר׳ יהושע שלש פעמים, העבירוהו והעמידו [תחתיו] לר׳ אלעזר בן עזריה, שהיה עשיר והיה עשירי לעזרא הסופר, ואחר פייסוהו והחזירוהו לרבן גמליאל ולא העבירוהו לרבי אלעזר בן עזריה, אלא רבן גמליאל שני שבועות ור׳ אלעזר בן עזריה שבוע אחד, כמפורש בגמרא של תפלת השחר[219].

ואחריו היה רבן שמעון בנו נשיא. ואחריו רבינו הקדוש בנו, שהיה בצפורי ובית שערים[220].

ובימיו של רבי היה רב הונא הראשון ראש הגלות בבבל. והיינו שאמרנו[221]: שאל הימנו רבי מר׳ חייא: כגון אני מה אני בשעיר? אמר לו: הלוא צרתך בבבל, ומי הוא? — רב הונא. ושנה רב ספרא שֶׁשָּׁם שבט וכאן מחוקק, כמו שאמרנו בסנהדרין[222]: „לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו", „לא יסור שבט מיהודה" — אלו ראשי גליות שבבבל, שרודין את ישראל במקל, „ומחוקק מבין רגליו" — אלו בני בניו של הלל שמלמדין תורה ברבים. הרי אותם שבבבל טובים יותר, הואיל והם „שבט".

ובימיו של רבי מת רב הונא בבבל. ומפרשים רבותינו בירושלמי של

---

[214] שתי פעמים עלה: בימי שמעיה ואבטליון ואחר כך בימי בני בתירה. — [215] שבת ט״ו א׳. — [216]=שושַׁלְתָּא=שַׁלְשֶׁלֶת. — [217] ע׳ גטין נ״ו א׳. — [218] ראש השנה ל״א ב׳. — [219] ברכות כ״ח א׳. — [220] ע׳ כתובות ק״ג ב׳. — [221] הוריות י״א ב׳. — [232] ה׳ א׳. —

כלאים [223] וכתובות [224], שהיה רבי עניו ביותר, והיה אומר רבי: „כל מה שיאמר לי אדם אני עושה, חוץ ממה שעשו זקני בתירה לזקני שהורידו את עצמם מנשיאותם ומנאוהו. ואילו עלה רב הונא ראש הגלות לכאן הייתי מושיבהו למעלה ממני, שהוא משבט יהודה ואני משבט בנימין, הוא מן הגדולים של יהודה, מן הזכרים, ואני מן הקטנים, מן הנקבות". פעם אחת נכנס ר׳ חייא הגדול אצלו. אמר לו: „הרי רב הונא בחוץ!" נתכרכמו פניו של רבי. אמר לו: „ארונו בא!" אמר לו רבי לרבי חייא: „צא וראה מי צריך לך בחוץ". [יצא] דייק ולא מצא [שום] בן אדם, וידע רבי חייא שכעס עליו רבי, ונהג נזיפה בעצמו שלשים יום, ולא נכנס אצל רבי שלשים יום. אמר ר׳ יוסי בן בון: „באותן שלשים יום למד רב הימנו כל כללי התורה".

ונתמנה בבבל אחר רב הונא מר רב עוקבא [והיה עמו שמואל, שאמרנו [225] שמואל ומר עוקבא] כשהיו לומדים היה יושב מר עוקבא לפני שמואל בארבע אמות שלו. ואמרנו בשבת [226]: אמר לו שמואל לרב [יהודה] [227]: שִׁנָּן [228], ראשך בקרירין וראשו של ראשך בחמימין [229]! הרי מר עוקבא ובית דינו קיים, וכתוב בהם [230] „כה אמר ה׳, בית דוד, דינו לבקר משפט".

ובימיו של רבי [231] ירד רב לבבל, בשנת תק״ל שנה למלכות יון שאנו רגילים בו (שנת שלשת אלפים והתקע״ט ליצירה).

והיה כאן ר׳ שילא ראש בית רבותינו אחר רבי — והיה נקרא בבבל ראש רבותינו בשם ראש הסדר [232], — שאמרנו [233]: רב נזדמן למקומו של ר׳ שילא עמד עליו בתור אמורא.

וכשמת ר׳ שילא היו כאן רב ושמואל והעביר רב לשמואל מלפניו, ולא רצה רב להיות הראש עליו ולהושיב את שמואל לפניו, וגם שמואל לא רצה להיות הראש על רב ולהושיב את רב לפניו, שהיה רב קשיש משמואל הרבה, כמו שאמרנו בגמרא של מרובה [234]: רב ושמואל ורב אסי נזדמנו לבית שבוע הבן [235], ויש אומרים לבית ישוע הבן [236]. רב לא נכנס קודם שמואל, שמואל לא נכנס קודם רב, ורב אסי לא נכנס קודם רב [237], אמרו: מי טורח [238]? [טורח שמואל וטורח רב. שמואל הרי העבירו רב מלפניו משום אותו מעשה [239] שקללו].

ומשום כך הניח רב את שמואל בנהרדעא, שהיתה מקומו והיתה מקום תורה, ונתרחק למקום שלא היתה שם תורה והוא סורא שהיא מתא מחסיא. והיו שם הרבה יהודים שאפילו איסור והיתר לא היו יודעים. ואמר רב: אשב כאן בשביל שתהא תורה במקום זה, כאותו מעשה שמפורש בפרק כל הבשר [240]: רב בקעה מצא, וגדר בה גדר וכשנזדמן לטטלפוש לְמָקֹם והורה להם אָסוּר כָּחָל.

---

223 פרק ט׳ הלכה ג׳. — 224 פרק י״ב הלכה ג׳. — 225 מועד־קטן ט״ז ב׳. — 226 נ״ה א׳. — 227 בנ״ק בטעות: הונא. — 28=שְׁנָנָא=בעל שִׁנַּיִם גדולות. — 229 ירמיה כ״א י״ב. — 230 כלו׳ אני רבך איני נכוה מזה אלא מר עוקבא שהוא רבי הוא נכוה. — 231 ר׳ יהודה הנשיא הראשון, נסדרו של רבי. — 232=ריש סדרא. — 233 יומא כ׳ ב׳. — 234 בבא קמא פ׳ א׳. — 245 ברית מילה. — 236 משתה של פדיון הבן. — 237 בחברו להכניסו תחלה. — 228 רב אסי היה תלמידו של רב. — 239 שבת כ״ח א׳. — 240 חולין ק״י א׳. —

ונקרא[241] ראש הסדר, שאמר לו ר׳ יוחנן לאיסי בן היני[242]: מי ראש הסדר בבבל? אמר לו: אבא אריכא. ונתקיים בו החלום שראהו ר׳ חנינה תלוהו שם, כמו שמפורש בפרק יום הכפורים[243].

וקנה רב בצורה לגנת בית הישיבה, שהיתה נכסי הגר[244], וקבץ שמה תלמידים הרבה והרביץ שם תורה הרבה וקבע שם בית דין.

והיו בבבל שני בתי דינין גדולים, אחד בנהרדעא, שהיה כבר, ואחד בסורא, שקבעו רב, וזהו שאמר שמואל[245]: אין אנו כותבין פרוסבול אלא או בבית דין של סורא או בבית דין של נהרדעא.

והיו להם לרב ושמואל שתי ישיבות, שאמרנו בהמביא גט ממדינת הים[246]: בבל — רב אמר הרי היא כארץ ישראל לגטין, ושמואל אמר כחוצה לארץ. ואנו מפרשין: שרב סובר כיון שיש ישיבות מצוים [העדים][247], ושמואל סובר בני הישיבה טרודין בלמודם[248]. ולפרקים היו רואים רב ושמואל זה את זה. ומת רב בשנת תקנ״ח (והוא ד׳ אלפים וז׳ ליצירה). ונהג שמואל אחריו לבדו ז׳ שנים, והיתה ישיבה אחת[249]. וכמה שהיה[250] חי היה כותב אליו ר׳ יוחנן „אל פני רבנו שבבבל״. ואחר שנפטר רב היה כותב ר׳ יוחנן לשמואל „אל פני חברנו שבבבל״. אמר[251]: „עדיין לא ידע שאני רבו״. כתב ושלח אליו עבור של ששים שנה. אמר[252]: „לעת עתה חשבון בעולם זוהי חכמתו״. כתב ושלח אליו מְטְעַן[253] שלשה עשר גמלים של סְפֵקֵי טְרֵפוֹת. אמר: „משמע שיש לי רַב בבבל״! — אלך ואראנו, כמו שאמרנו בחולין[254].

ומת שמואל בשנת תקס״ד (והוא שנת ד׳ אלפים [ו]ז׳ ליצירה). והיו תלמידיו ר׳ נחמן בנהרדעא ורב יהודה בפומבדיתא ורב ששת בשלחי.

ובשנת תקע״ה[255] שנה בא פפא בר נצר[256] והחריב את נהרדעא. והלך רב בן אבוה זקננו לשכנציב ולשלחי ולמחוזא. והיה שם רב יוסף בן חמא אביו של רבא ורבותינו בפומבדיתא, שמימות בית שני היתה עקר הגולה, כמו ששנינו בראש השנה[257]: „עד שרואה את הגולה לפניו כמדורת אש. ואמר אביי גולה היא פומבדיתא״.

ואחר שמואל מלך רב הונא[258], שהיה מן בני הנשיא, וארבעים שנה מלך, והרביץ תורה הרבה, שאמרנו בכתובות[259]: כשהיו רבותינו נפטרים מבית רב הונא היו נשארים אצלו שמונה מאות מבני הישיבה [ורב הונא היה דורש בסיוע שלשה עשר אמוראים. וכשהיו רבותינו עומדים] מבית הישיבה של רב הונא ונפצו את מלבושיהם היה עולה אבק ומכסה את [אור] החמה, ואמרו במערב[260]: קמה עכשיו ישיבת רב הונא הבבלי. וכמו שאמרנו בפרק הבא על יבמתו[261]: רב אבא בר זבדא ורב ששת

---

[241] ראש הישיבה.— [242] כך בחולין קל״ז ב׳. ובנ״ק בן יהודה.— [243] יומא פ״ז ב׳.— [244] בבא בתרא נ״ד ב׳.— [245] גטין ל״ו ב׳.— [246] גטין ו׳ א׳.— [247] בני אדם המכירין בטיב החתימות.— [248] ואינם מכירין החתימות.— [249] בנהרדעא.— ואמנם סורא לא נתבטלה מכל וכל, אלא שלא היתה במעלת ישיבה (=מתיבתא) והיתה נקראת „בית רב״ (=בי רב), ובשאלות קשות היתה פונה לנהרדעא אל שמואל. — [250] רב.— [251] שמואל.— [252] ר׳ יוחנן.— [253] נוילים של כתבים.— [254] צ״ה ב׳.— [255] לשטרות, והיא ד״א י״ח ליצירה.— [256] בנוסח ק׳: מן נצר. על ברנצר ע׳ דברי ימי ישראל גריץ שפ״ר ב׳ 366, חיות Rivfsta Israelitica 1,173.— [257] כ״ה ב׳.— [258] במקומו אצל סורא.— [259] ק״ו א׳.= [260] =בא״י.— [261] יבמות ס״ד ג׳.—

ורב חלבו ור׳ גדל ורב אחא בר חנינה כלם נעקרו מפרקו של רב הונא[261]. אמר רב אחא בר יעקב חוץ ממני, שקיימתי בעצמי „והחכמה תחיה בעליה״[262].

ובימיו של רב הונא מת ר׳ יוחנן בארץ ישראל, ואמרנו ששמונים שנה מלך ר׳ יוחנן בארץ ישראל אחר ר׳ חנינא, שהיה אחר ר׳ אפס, שהיה אחר רבינו הקדוש, כמו שמפורש בפרק הנושא[263].

ובשנת תק״ץ[264] נפטרו ר׳ יוחנן ור׳ אלעזר בשנה אחת, ומלך ר׳ אמי.

וגבר רב הונא מאד, שהיה מבית הנשיא, ורב יהודה מפומבדיתא ותלמידו לפניו, והיה מתראה עם רב הונא לפרקים. ורב נחמן בשלחי ובמחוזא עם רבותינו שבנהרדעא. ולא מצינו שהיה נכנס רב נחמן לפני רב הונא, אלא כבני זוגות [היו], שבכמה מקומות[265] אמר רב נחמן: הונא חברנו מעמידה בדבר אחר.

ובית מדרשו של רב הונא היה קרוב למתא מחסיא[266], ורב חסדא היה חבר לרב הונא והיה בסורא. ובשנותיו של רב הונא בנה רב חסדא בית רב בשנת תר״ד[267].

ומת רב הונא בשנת תר״ח[268], והעלו את ארונו לארץ ישראל, כמו שמפורש באלו מגלחין במועד[269]: היכן זקפו רב [חגא] לארונו? בקברו של חייא. ואמרנו שם: מה שלא נענשו בית ראש הגלות הוא משום שנזקף ארונו של רב הונא. וחיה רב יהודה אחריו שתי שנים, וכל רבותינו באו לפניו לפומבדיתא.

ואחר רב יהודה, שמת בשנת תר״י[270] מלך רב חסדא בסורא י׳ שנים, ומת בשנת ת[ר]״כ[271] שנה.

ורבה ורב יוסף, שהיו בפומבדיתא עם רב יהודה, אמר כל אחד ואחד לחברו: מלוך אתה! — ולא קבלו שררה על עצמם להיות הראש, כמפורש בסוף מסכת הוריות ובסוף מסכת ברכות, שרבה ורב יוסף היתה השעה צריכה להם. שלחו מִשָּׁם: רב יוסף קודם שהוא סיני והכל צריכין לבעל החטין. ואף על פי כן לא קבל עליו רב יוסף, שאמרו כלדיים לאמו שימלוך רב יוסף שתי שנים ומחצה. מלך רבה כ״ב שנים ומלך אחריו רב יוסף ב׳ שנים ומחצה. וכיון שכל אחד ואחד היה מדחה לגבי חברו, עמד ענינם והלך [רבה] אצל רב חסדא לסורא לכמה שנים. ובסוף ימיו של רב חסדא כשראה רבה שצריך לו הענין הרבה קבל עליו הראשות ומלך כ״ב שנים ומת בשנת תרל״א[272].

ושמעתי מרבותינו שאותן השנים שאחר רב יהודה, שלא קבל [רבה] את הראשות, מלך רב הונא בר חייא בפומבדיתא והיה לו שם מדרש גדול.

וכשמת ונצטרך הענין לרבה להיות הראש, קבל עליו הראשות, כדי שלא תבטל תורה בישיבת פומבדיתא, שרוב רבותינו וישראל היו שם. ומלך רבה,

---

[261] שהיו שוהים עד גמר הלכה ולא היו יוצאים, ומחמת החולי מעוצר השתן נעקרו מן העולם. — [262] קהלת ז׳ י״ב. — [263] כתובות ק״ג ב׳. — [264] צ״ל תקצ״ט, והיא ד״א מ״ז ליצירה. — [265] למשל, בבא מציעא ט״ו א׳. — [266] בין סורא למתא מחסיא. — [267] ד״א נ״ב ליצירה. — [268] ד״א נ״ו ליצירה. — [269] מועד קטן כ״ה א׳. — [270] ד״א נ״ח ליצירה. — [271] ד״א ס״ח ליצירה. — [272] ד״א ע״ט ליצירה. —

שהוא רבה בר נחמני, בפומבדיתא והרביץ שם תורה הרבה. ובשמדה של תורה נִפטר, שהלשינו עליו שהוא מפריע [ממלאכתם] שלשה עשר אלפים בני אדם חודש בקיץ וחודש בסתיו, שהם שני חדשי כַלָּה, אדר ואלול. וברח מפני שליח [המלך] לאגמא ומת שם. ונפלה פִּתְקָה מן השמים בפומבדיתא: „רבה בר נחמני נתבקש בישיבה של מעלה", וכל המעשה כלו, כמו שמפורש בגמרא של השוכר את הפועלים [273].

ובאלו השנים שהיה רבה בר נחמני בפומבדיתא היה רבה בר חייא מרביץ תורה בסורא.

ואחר רבה בר נחמני מלך רב יוסף בפומבדיתא שתי שנים ומחצה, ומת בשנת תרל"ד [274].

ואחריו מלך אביי שלש עשרה שנה, ומת בשנת תרמ"ט [275], וכן מפורש בפרק הנזקין [276]: אותו שופר [277] היה מתחלה בבית רב יהודה ולבסוף בבית רבה ולבסוף בבית ר' יוסף ולבסוף בבית אביי, כלומר שהם היו ראשי הישיבה. ושופר היא קופה של רבותינו שבישיבהו, שמה שבא להם מישראל נותנין לתוכה, כמו ששנינו בשקלים [278]: י"ג שופרות [279] היו במקדש וכתוב עליהן: שקלים חדשים [280] ושקלים ישנים [281].

ואחר אביי מלך רבא במחוזא, שהיה מפומבדיתא, כמו שמפורש בהרואה [282]: בר הדיא היה פותר חלומות — — — אמר לו [לרבא]: אביי מת וישיבתו באה לפניך. ורבותינו של כל העולם נאספו לפניו.

ואף על פי שֶמְּשֶמֶת רב חסדא לא היה גאון [283] בסורא, מכל מקום הממשלה של רבא היתה יותר גדולה והיה שליט הרבה, ונתקיימה בו ברכת רב יוסף, כמו שאמרנו בפרק הוציאו לו [284]: רבא כשהיה נפטר מבית רב יוסף היה הולך לאחוריו ומנגף לרגליו עד שמלא אסקופתו של בית רב יוסף דם. באו ואמרו לו לרב יוסף. אמר לו: יהא רצון שיתרומם ראשך על כל הכרך. ושנות מלכותו של רבא היו ארבע עשרה שנה, ומת בשנת תרס"ג [285].

ובכל אותן השנים של רבא לא היתה אלא ישיבה אחת [בפומבדיתא. ואחר רבא נתפלגו לשתי ישיבות]: רב נחמן בן יצחק בפומבדיתא ארבע שנים ומת בשנת תרס"ז [286], ורב פפא שהיה בנרש, שהיתה קרוב לסורא, ומלך בה [תשע עשרה] [287] שנה ומת בשנת תרפ"ז [288].

ואחר ר"נ בן יצחק מלכו בפומבדיתא כמה גאונים. [רב חמא בפומבדיתא] ומת בשנת תרפ"ח [289]. והיינו שאמרנו בפ' כל הנשבעין [290]: דיין אחד עשה כר' אלעזר, היה

---

272 בבא מציעא פ"ו א'. — 274 ד"א פ"ב ליצירה. — 275 ד"א צ"ז ליצירה. — 276 גטין ס' ב'. — 277 שופר שהיו נותנין לתוכו נדכה השלוחה לבני הישיבה. כמו שהוא מפרש בסמוך. — 278 פרק ו' הלכה ד'. — 279 תיבות עקומות בצורת שופר, צרות מלמעלה ורחבות מלמטה, כדי שלא יוציאו הרמאים את המעות. = 280 תרומה חדשה של השנה ההולכת. = 281 תרומה של השנה שעברה, שלא הספיקו להביאה. = 282 ברכות נ"ו א'. = 283=ראש ישיבה. = 284 יומא נ"ג א'. = 285 ד"א קי"א ליצירה. = 286 ד"א קט"ו ליצירה. = 287 בנ"ק בטעות: שתים עשרה, כי המעתיק חשב מלוכת רב פפא ממות רב נחמן. = 288 צ"ל תרפ"ב, ד"א ק"ל ליצירה, כי רב פפא מלך בנרש י"ט שנה משעת מותו של רבא (בשנת תרס"ג, כאמור לעיל. = 289 ד"א קי"ו ליצירה. — 290 שבועות מ"ד ב'. —

שם חריף אחד מרבותינו[290], אמר: אני מביא אגרת מן המערב שאין הלכה כר׳ אליעזר. בא לפני רב חמא ואמר לו: דיין שעשה כר׳ אליעזר עשה.

ואחריו מלך רב זביד בפומבדיתא ומת בשנת תרצ״ו[291].

ואחריו מלך רב דימי מנהרדעא ומת בשנת תרצ״ט[292] שנים.

ואחריו מלך רפרם ומת בשנת תש״ו[293]. ואחריו מלך רב כהנא ומת בשנת תשכ״ה[294] שנים.

ואחריו מלך רב אחא בנו של רבא ומת בשנת תש״ל[295] שנים.

ובכל אותן השנים שאחר רב פפא היה רב אשי גאון במתא מחסיא[296], הרס בית הכנסת של בית רב ובנהו, כמו שאמרנו בהשותפין[296], ועשה כמה תקנות יפות וקבע להם רגלים ותעניות שלא היו אלא לראש הגולה ובנהרדעא, והתקין את הרגל של ראש הגולה בתוכה, מפני שהיה מופלג והיתה רבה תורתו וגדולתו. והונא בן נתן שהיה ראש הגולה באותן הימים ומרימר ומר זוטרא שהיו אחריו, — כלם היו כפופין לו לרב אשי ועשו רגליהם במתא מחסיא, שאמרנו בגטין[297]: אמר רב אחא בנו של רבא, אף אנו נאמר: מימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד. והרי היה הונא בן נתן? — אחרת היא הונא בן נתן, שהיה כפוף לרב אשי! —

וכיון שהתקינו רגליו של ראש הגולה במתא מחסיא והיו צריכין ראשי פומבדיתא לילך שמה בשבת לך לך, שאותה שבת היתה הרגל של ראש הגולה וקבעו רוב ראשי הגולה לילך שמה.

ומה שעשה רב אשי לא נתבטל אחר כך, כמו שנתבטל בשנותיו של רב יהודה ורבה ורב יוסף ואביי ורבא, שלא היתה אלא ישיבה אחת בפומבדיתא, ואחר רב אשי היו שתי ישיבות, והיינו שאמר רב אשי במסכת שבת[298]: אני עשיתי לה למתא מחסיא שלא חרבה.

ובכל שנה ושנה שהיה ראש הגולה במתא מחסיא, שקבע הרגל בבית רב, באו אצלו הראשים ורבותינו של פומבדיתא.

וכך נהג דבר זה עד לערך מאתים שנה מעכשיו, הואיל והיו להם לראשי הגולה מרות קשה ושלטון רב בימי הפרסיים ובימי הישמעאלים שהיו מוכרין לו לראש הגולה בדמים מרובים, והיו בתוכם שהיו מצערים את רבותינו הרבה ומציקים להם.

ואבותינו אנו מבית הנשיא הם. אמנם עזבו כל אותן הדרכים הרעות של נשיאות ונכנסו בתוך רבותינו בישיבה לבקש ענוה ושפלות ונמיכות. ולא מבני בסתנאי אנו, אלא קודם לכן נכנסו זקנינו בתוך רבותינו שבישיבה.

וכיון שהיו הנשיאים שליטים כך לא היו יכולים הראשים להמנע מלבוא אצלם כך ברגלים שלהם. ובאמצע ימי הישמעאלים, בימי דוד בן זכאי, נעשו שפלים על ידי שולטן המלך, ולא הלכו ראשי פומבדיתא אחריהם, אלא כשהיה נוח להם לנשיאים שיהא להם רגל בפומבדיתא הולכים שמה וקובעים אותו.

---

[291]=ההוא צורבא מרבנן. — [292] ד״א קמ״ד ליצירה.— [293] ד״א קמ״ז ליצירה.— [294] ד״א קנ״ד.— [295] ד״א קע״ג.— [296] ד״א קע״ה.— [297] שעברה הישיבה מסורא למתא מחסיא.— [298] בבא בתרא ג׳ ב׳.— [299] נ״ש א׳.— [300] ו״א א׳.—

ועכשיו לא נשתייר מכלם של בית הנשיא אלא צעיר אחד[301].

ונהג רב אשי ראשות בישיבתו קרוב לששים שנה. זהו שאמרנו בפרק מי שמת[302]: בחזרה ראשונה של רב אשי אמר לנו כך ובחזרה שניה של רב אשי אמר לנו בפנים אחרות, שכך התקינו רבותינו לשנות בכל שנה ושנה שתי מסכתות[303], הן חסר והן יתר, שיחזור כל התלמוד בשלשים שנה.

וכיון שרב אשי מלך קרוב לששים שנה היו אם כן שתי חזורות, ומת בשנת [תשל"ח[304].

ומלך אחריו במתא מחסיא רב יימר[305] ונפטר בשנת] תשמ"ג[306].

ואחריו רב אידי בן אבין, ומת בשנת ת[ש]ס"ג[307].

ואחריו רב נחמן בן רב הונא, ומת בשנת תשס"ז[308] ונפל שמד וגזר יזדגרד לבטל את השבת.

ומלך במחסיא רב טביומי, שהוא מר בר רב אשי, ומת בשנת תשע"ט[309], במוצאי יום הכפורים.

ואחריו רבה תוספאה, ומת בשנת תשפ"ה[310].

וברביעי בשבת שהיה י"ג בכסלו שנת תתי"א[311] מת רבינו אבינא בנו של רב הונא, שהוא רבינא, והוא סוף הוראה.

[ובאלו השנים מלכו בפומבדיתא רב גביהא מבית כתיל, ומת בשנת תשמ"ד[312].

ואחריו רפרם מפומבדיתא ומת בשנת תשנ"ד] [313].

ואחריו רב ריחומי, ויש מחליפין רב רחומ[א]י, ומת בשנת תש"ס, בזמן השמד שגזר יזדגרד.

ואחריו מלך רב סמא בנו של רבא, ובאותו הפרק שלו ושל מר בר רב אשי שמענו מן הראשונים וראינו כתוב בספרי זכרונותיהם שבקשו רחמים ובלעו תנין ליזדגרד המלך בבית משכבו, ונתבטל השמד.

ובימיו של רב סמא זה, בשבעה בטבת שנת תשפ"א[314], נאסרו רבינו אמימר בן מר ינוקא והונא מר בר רב אשי ראש הגולה ומשרשיא בן פקוד.

ובשמונה עשר יום [בטבת] נהרגו הונא בן מר זוטרא הנשיא ומשרשיא, ובאדר שנה זו נהרג רבינו אמימר בן מר ינוקא.

ובשנת תשפ"א נאסרו כל בתי כנסיות שבבבל ונמסרו בני היהודים לאמגושים.

ובשנת תשפ"ז[315] מת רב סמא בנו של רבא.

ואחריו מלך רב יוסי, ובימיו סוף הוראה ונסתיים התלמוד.

ורובם של רבותינו הסבוראים מתו בשנים מועטות, שכן פרשו גאונים

---

[301] כנראה, הכוונה לחזקיה ראש גלות בן בנו של דוד בן זכאי שישב על כסא רב האי אחר פטירתו. — [302] בבא בתרא קנ"ז ב׳. — [303] מסכת אחת בכל חדש מחדשי הכלה (באדר ובאלול), והתלמוד כלו הוא ששים מסכתות. — [304] ד"א קפ"ו ליצירה. — [305]=מרומר. — [306] ד"א קצ"א ליצירה. — [307] ד"א רי"א ליצירה. — [308] ד"א רי"ד ליצירה. — [309] ד"א רכ"ז ליצירה. — [310] ד"א רל"ג ליצירה. — [311] ד"א רנ"ט ליצירה. — [312] ד"א קצ"ב ליצירה. — [313] ד"א ר"ב ליצירה. — [314] ד"א רכ"ט ליצירה. — [315] ד"א רל"ה ליצירה. —

בספרי זכרונותיהם בדברי הימים: „בשנת תתט"ד[315] מת רבינו סמא בנו של רבינו יהודאי בסיון, ואומרים שהיה דיין השער[316]".

„ובאחד בשבת שהיה רביעי באדר שנת תתי"ו[317] מת רב אחאי בן רב הונא.

„ובניסן שנה זו מת רב רחומי, ויש מחליפין רב רחומאי.

„ובשנת תתי"ז [בכסלו] מת רב שמואל בן יהודה שמן פומבדיתא. ובאדר מת רבינא בן אמוציא.

„ובשנת תתי"ט[318] מת רב הונא ראש הגולה.

„ובשנת תתכ"ב[319] ביום הכפורים היה זעם ומת רב אחאי בנו של רבה בן אבוה.

„ובשנת תתכ"ו[320] מת רב תחנא ומר זוטרא בני רב חיננא".

ונשאר רב יוסף גאון בישיבתנו כמה שנים.

ואחר כך רב עינא בסורא ורב סימונא בפומבדיתא.

ואחר כך רב רבאי מרוב ומישיבה שלנו היה ואומרים שהיה גאון[321].

והיו שנות שמד וצרות בסוף מלכות פרסיים ולא היו יכולין לקבוע פרק[322] וישבו בישיבה ונהגו מנהג גאונים עד לאחר כמה שנים, שבאו רבותינו שלנו מפומבדיתא לסביבות נהרדעא למדינת פרוז שבור[323].

ואלה הגאונים שהיו במדינה שלנו בפומבדיתא אחר הדברים האלה בסוף מלכות הפרסיים: משנת [תת"ק][324] שנה מלך מר חנן מַאַשְׁקִייא.

ואחריו מלך מר רב מרי זקננו בנו של מר רב דימי סורגו, ובית מדרשו ידוע בפירוז שבור עד היום, נקרא בית רב מרי.

ובימיו מלך בסורא רב מר בן רב הונא בשנת תתק"ב[325].

ואחרי רב מרי סורגו מלך בנהרדעא[326] מר רב חינאי מן בית גיהרא, ובימיו יצא מחמד לעולם[327].

ואומרים שהיה בסורא באותה העת רב חיננא[328], ורב חנא גָאוֹן פומבדיתא, ומר רב יצחק גאון, והוא שהיה בפרוז שבור עת שכבשה עלי בן אבוטאלב, ויצא מר יצחק מן פרוז שבור לקראתו והקביל פניו בסבר פנים יפות, [והיו בפרוז שבור היום ההוא תשעים אלף מישראל וקבלם עלי בן אבוטאלב בסבר פנים יפות].

ואחריו[329] מר רב רבא, שהתקינו בימיו לתת גט לאשה לאלתר, ולא כשמועת כלתו של רב זבידא[330].

ובימיו היה בסורא [מר רב הונאי גאון[331].

ואחר מר רב רבא — רב בוסאי[332].

---

[315] ד"א רס"נ ליצירה. — [316]=דיינא דבבא. — [317] ד"א רס"ד. — [318] ד"א רס"ו. — [319] ד"א ר"ע. — [320] ד"א רע"ב. — [321]=ראש ישיבה. — [322]=לפוד, דרשות ברבים. — [323]=כינוי לעיר אנבר. וכן נקרא כל המחוז שלה עד בגדאד. — [324] ד"א שי"א ליצירה. — [325] ד"א שמ"ה ליצירה. — [326]=פרוז שבור. — [327] תוך לגוף נכנסה כאן הערה: שנת ארבע אלפים ושע"ד ליצירה. — [328]=הנינאי. — [329] אחרי רב חנא גאון פומבדיתא. — [330] כתובות ס"ג ב'. — [331] אחרי רב חנינאי. — [332]=בוסתנאי. —

והיה בסורא מר] רב ששנא, שהיה כתוב על חותמו: משרשיא בר תחליפא.

ואחר מר רב בוסתנאי בפומבדיתא — ואחריו מר רב הונא מרי בן מר יוסף היה גאון בשנת אלף[333].

ואחריו מר רב חייא ממישן.

ואחריו מר רביא.

ואחריו מר רב נטרונאי בן מר רב נחמיה, ומלך בשנת אלף [ושלשים][334], וידוע שֶׁמַר רב ינקא חתנו, שהיה מְחֻתָּן עם בית הנשיא, התקיף קָרות על רבותינו וברחו [מהם לסורא עד שנפטר רב מר ינקא והזרו] לישיבתם.

ואחריו מלך מר רב יהודה.

ואחריו מלך מר רב יוסף, שהיה ידוע בכל כתותאי[335], בשנת אלף וחמשים[336].

ואחריו מלך מר רב שמואל בר רב מר בשנת אלף ונ"ט[337].

ואחריו מלך מר רב נטרוי כהנא בן מר רב אמונה ומן בגדאד היה ומן תותירא ברא. ובימיו עלה רב אחא משבחא לארץ ישראל, כי מר רב נטרוי היה שמָשו וכשהנהיגוהו נשיא עליהם עלה שמה.

ואחריו מלך מר [רב] אברהם כהנא.

ואחריו מלך מר רב דודאי בן מר רב נחמן בשנת תתרע"ב[338], והוא אחיו של מר רב יהודה גאון.

ואחריו מלך רב חנניה בן רב משרשיא בשנת תתרע"ה[339].

ואחריו מלך רב מלכא בן מר רב אחא בשנת תתרפ"ב[340] והוא הוריד לרב נטרונאי נשיא בן זבינאי, במחלוקת על זכאי בן מר אחונאי, שהיה נשיא קודם לכן כמה שנים, ונקהלו שתי הישיבות עם זכאי הנשיא והעבירו לנטרונאי. ונפטר רב מלכא לגן עדן ורב נטרונאי הנשיא הלך למערב[341].

ואחר רב מלכא — מר רב רבא בנו של רב דודאי זקנו בשנת תתרפ"ד[342].

ואחריו מלך מר רב שנונא, ולא האריך[343].

ואחריו מלך מר רב חנינאי גאון כהנא בן מר רב אברהם גאון בשנת תתרצ"ג[344], והעבירו הנשיא.

ועמד במקומו מר רב הונא מר הלוי בן יצחק בשנת תתרצ"ו[345]. ובימיו תתקינו לגבות כתובת אשה ובעל חוב מיתומים אפילו מטלטלין.

ואהריו מלך מר רב מנשה בן מר רב יוסף בשנת תתרצ"ט[346], וגובאי היה מבני בית עוקבא.

ובאלו השנים כל הגאונים שהיו במתא מחסיא [עד שנת אלף] איני זוכרם יפה על הסדר, ויש בהם [תהפוכות ומשא ומתן][347] שנשיאים שהעבירום

---

[333] ד"א המ"ח ליצירה. — [334] ד"א תע"ח. — [335] שם מקום. — [336] ד"א תצ"ח. — [337] ד"א תק"ז. — [338] ד"א תק"ב. — [339] ד"א תקכ"ג. — [340] ד"א תק"ל. — [341] לספרד. — [342] ד"א תקל"ב. — [343] לא האריך ימים בגאונות. — [344] ד"א תקמ"א. — [345] ד"א תקמ"ד. — [346] ד"א תקמ"ז. — [347] =תסובאתא וטריאתא. בנ"ק תופנתא ונטרותא.—

היו מחזירים אותם, ומה שברור לנו כבר כתבנו אותם, אבל מן שנת אלף ואילך ידועים לנו בבירור[348].

ובאלו המאה שנה מאלף ואילך, שפרשנו את הגאונים שמלכו בפומבדיתא, מלכו בסורא אלו הגאונים:

מר רב חיננאי מנהר פקוד חמש שנים. מר רב נהילאי הלוי מנרש י״ח שנים.

אחריו מר רב יעקב הכהן מנהר פקוד י״ח שנים.

אחריו מר שמואל [י״ח] שנים, ומישיבתנו של פומבדיתא היה ומבני בניו של אמימר היה, ואביו של מר שמואל זה היה בנו של מר רבא גאון, שכתבנו שהיה גאון פומבדיתא. ועמו היה רב הונא ממתא מחסיא [בשעת תקנת הגט. וכיון שלא היה במתא מחסיא מי שמופלג בחכמה כמותו נטלו שלמה בן חסדאי ראש הגולה ומִנָּהוּ במתא מחסיא]. וחכם גדול היה ובניו בפומבדיתא [היו], ויש מזרעו לפנינו בישיבה ויש מהן מי שנתחתן בנו.

ואחריו מר רב מרי הכהן מנהר פקוד ח׳ שנים.

ואחריו מר רב אחא חצי שנה.

ואחריו מר רב יהודאי בן מר רב נחמן ג׳ שנים ומחצה, והוא גם כן מפומבדיתא, ולא היה מי שמופלג בחכמה כמותו בסורא. אף הוא גם כן נטלו שלמה הנשיא ומִנָּהוּ שם, ומאור עינים היה. והוא ואחיו[349] היו גאונים בשתי הישיבות בפרק אחד, ובאותן הימים [אחריו] יצא ענן[350].

ואחר מר רב יהודאי — מר רב אחונאי כהנא [בן מר רב פפא שמונה שנים.

ואחר מר רב אחונאי כהנא] בן מר רב הונא ה׳ שנים.

ואחריו מר רב מרי הלוי בן רב משרשיא ג׳ שנים ומחצה.

ואחריו מר רב ביבוי הלוי בן מר רבא מנהר פקוד עשר שנים ומחצה, והוא היה עם מר רב הונא מר הלוי ועם מר רב מנשה גאוני פומבדיתא [כשהתקינו] לגבות כתובה ובעל חוב ממטלטלין. ואלו השלמת מאה שנה.

ואחריהם גאונים מפומבדיתא [מר] רב ישעיה הלוי בן מר [רב] אבא, ומן כלואדי היה, עיר הקרובה לבגדאד, מלך בשנת ק״ז[351].

ואחריו מר רב יוסף בן מר רב שילא משלחי בשנת ק״ט[352].

ואחריו מר רב כהנא גאון בן מר רב חנינאי גאון בשנת קט״ו[353].

ואחריו מר רב איבומאי גאון אחי אביו, בנו של מר רב אברהם גאון בשנת קכ״א[354].

[ואחריו מר רב יוסף בנו של מר אבא בשנת קכ״ה][355] ולא היה זה מקומו, שהיה מר [רב] אהרן לפניו, שהיה אב בית דין והיה מלומד וטוב יותר ממנו, רק על ידי חלום הנהיגוהו למר [רב] יוסף גאון, והיה חסיד גדול וזקן מאד, ונאמר[356] שהיה אליהו ז״ל בא אצלו ויושב בישיבה בימיו. יום אחד

---

[348]=קים לן בהון. — [449] מר רב דודאי. — [350] מיסד כת הקראים. — [351] ד״א תקנ״ה. — [352] ד״א תקנ״ז. — [353] ד״א תקס״ד. — [354] ד״א תקס״ט. — [355] ד״א תקע״ג. — [356]=וְאִתְּמַר, לשון אמירה של לימוד, וכאן כוונתו: נאמר בקבלה איש מפי איש. —

אמר להם לרבותינו כשהיה סָב ונשתטף[357]: „פַּנּוּ מקום לו לאדם סָב שבא אצלי". ולא ראוהו רבותינו, וידעו שאליהו ז"ל היה, ופַנּוּ לו מקום הרבה. וזהו שנוהגין לפנות מקום עכשיו מעבר הימין מצד הראש,—מחמת אותו מעשה הוא שעושין. ואבי [אבי] גאון היה סופרו ועומד בכל צורך הישיבה לפניו בכל ימיו. וביום שנפטר היה רעש גדול ונזדעזעה הארץ, ונאמר גם כן שהיה מצער נפשו הרבה בנערותו על הלימוד, וברכו מר רב שנוי רַבּוֹ הגאון ואמר לו: „תזכה שתנהיג אומתך". ושתי שנים מלך.

ועמד אחריו מר רב אברהם בן מר רב שרירא בשנת קכ"ז[358] ומלך י"ב שנים, והיה מר רב יוסף בן מר חייא אב בית דין, ובמחלוקת של דניאל ודוד הנשיאים נקרא מר רב יוסף בגאונות, ולבסוף נתפייסו עם מר רב אברהם ואמרו שניהם, מר רב יוסף ומר ר' אברהם, [יהיו] נקראים גאונים, אולם כשנזדמנו שניהם למקום אחד היה רב אברהם שונה ומר רב יוסף יושב לפניו. ופעם אחת באו לבגדאד ואירע שהיו בבית הכנסת של בר נשלה בכלה רבתי, וכשקם שליח הצבור והכריז: „שמעו היאך מסבירים ראשי הישיבה את המאמר", בכו ישראל ואין שומע להם, בשאמר: ראשי הישיבה[359]. ואף מר רב יוסף נזדעזע ועמד על רגליו ואמר: „אני מסלק עצמי מן גאונות ואני חוזר לאבות בית דין". וברכו מר רב אברהם ואמר: „הרחמן יזכך לעולם הבא שלו".

ואחר מר רב אברהם מלך רב מר יוסף שלנו בשנת קל"ט[360] ו' שנים.

ואחריו מר רב יצחק בן מר רב חנניא שנת [קמ"ד][361], והורידוהו בשביל מר רב יוסף בן מר רב רבי שהיה רב בשנותיו של רב יוסף בן מר חייא, והיה בן בנו של מר רב אבא גאון זקננו. ומר רב יצחק היה זקן ממנו, וכשסמכו דוד בר הונא הנשיא למר רב יצחק הזקן מר רב יוסף היה דיין השער. בא רב יצחק אצלו ואמר לו: „אל יקשה לך דיין השער, כי כרבה ורב יוסף אנו". אמר: „מובטח אתה שתהיה ותזכה אחרי". וקבלו רב יוסף ונתרצה לו [ואמר לו: „אני כורע] לפני ראש הישיבה". ומלך שש שנים.

ואחריו מר רב יוסף שלנו שתי שנים בשנת ק"ן[362].

ואחריו בשנת קנ"ג[363] מר רב פולטוי בן מר רב אביי שש עשרה שנה.

ואחריו מר רב אחאי [כהנא] שהיה בן מר רב ששה חדשים [בשנת] קס"ט[364].

ואחריו היתה מחלוקת בין [מר] רב מנחם גאון בנו של מר רב יוסף גאון בן חייא ובחירי רבותינו היו עמו שנה ומחצה ובין מר רב מתתיהו בן מר רבי והיו אחרים מרבותינו עמו. ונפטר מר רבי מנחם בשנת קע"א[365] וחזרו כל רבותינו אחר כך לפני רב מתתיהו עשר שנים.

ואחריו רב מר אבא בן מר רב אמי בשנת ק"פ[366], והיה בן בנו של מר

---

[357]=כד סיב ואשטיף, כלוי׳ היה שטוף בהרהוריו, ועל כן נתפרצו הדברים ספיו שלא במתכוון. — [358] ד"א תקע"ה.— [359] שהיה קשה להם שיהיו שני ראשי ישיבה בישיבה אחת. — [360] ד"א תקפ"ז. — [361] ד"א תקצ"ב. — [362] ד"א תקצ"ח. — [363] ד"א תר"א. — [364] ד"א תרי"ז. — [365] ד"א תרי"ט. — [366] ד"א תרכ"ח. —

רב שמואל שהציבו שלמה בן חסדאי ראש הגולה במתא מחסיא, כמו שפירשנו למעלה, ושתי שנים ומחצה מלך.

ואחריו בשנת קפ"ג [367] מר רב צמח גאון בן מר רב פולטוי גאון, והיה אבי אמו של [ה]גאון [אבינו] ומלך תשע עשרה שנה.

ואחריו בשנת ר"א [368] מלך מר רב האי בן מר דוד שבע שנים ומחצה.

ובאלו מאה שנה עמדו במחסיא גאונים מר רב הלאי בן רב מרי תשע שנים.

ואחריו מר רב יעקב הכהן בן מר רב מרדכי י"ד שנים.

ואחריו מר רב איבומאי אחיו של רב מרדכי שמונה שנים.

ואחריו מר רב צדוק בן מר רב אשי שתי שנים.

ואחריו מר רב חלאי בן מר רב חנינה ג' שנים ומחצה.

ואחריו מר רב קימוי בן מר רב אשי ג' שנים ומחצה. והיו מחלוקות שאין לסמוך עליהן.

ואחריו מר רב משרשיא כהנא בן מר רב יעקב עשר שנים ומחצה. ועמדו שתי שנים בלא גאון.

ואחר כך נסמך מר רב כהן צדק בן [מר רב] אבומאי גאון עשר שנים ומחצה.

ואחריו מר רב שלום בן מר רב [בועז] עשר שנים.

ואחריו מר רב נטרונאי גאון בן מר רב הילאי גאון בן מר רב מרי עשר שנים.

ואחריו מר רב עמרם בן ששנא י"ח שנים. וקודם לכן חלק עליו רב עמרם ונקרא גאון וירד מפניו, ואחר כך מלך, כמו שפירשנו, ונפטר.

ואחריו מר רב נחשון בן מר רב צדוק גאון שמונה שנים.

ואחריו מר רב צמח בן מר [רב] חיים אחיו של מר רב נחשון גאון שבע שנים.

ואחריו בן מר רב מלכא חדש ימים, ונפטר לגן עדן. ונפטרו ומתו רוב זקני מתא מחסיא בשיעור שלשה ירחים.

ונסמך אחר כך מר רב האי גאון בנו של מר רב נחשון גאון עשר שנים.

ואחריו מר רב הילאי בן רב נטרונאי גאון שמונה ימים.

ואחריו מר רב שלום בן רב מישאל שבע שנים.

ואחריו נתדלדל הענין מאד במתא מחסיא ולא נשארו בה חכמים.

ואחריו מִנוהו למר רב יעקב בן רב נטרונאי י"ג שנה.

ואחריו לא היה בהם ראוי, וסמכו דוד הנשיא למר רב יום טוב כהנא בן מר רב יעקב, אף על פי שהיה אורג, הואיל ולא היו שם רבותינו כל כך, ומלך עשר שנים.

ואחריו נאמר בין רבותינו לבטל את מתא מחסיא ולהביא את מי שנשאר בה לפומבדיתא, ולבסוף הסכימו לסמך את מר רב נתן אלוף אחי אבינו, בנו

---

[367] ד"א תרל"א. — [368] ד"א תרמ"ט. —

של מר רב יהודה גאון [אבי] אבינו בשם גאונות מחסיא, כדי שלא יִבָּטֵל שְׁמָהּ, ובין כך מת.

והביא דוד הנשיא את מר רבינו סעדיה בן רב יוסף, ולא מבני רבותינו של הישיבה היה, אלא ממצרים וידוע בפיומי, וסמכו באייר שנת רל"ט [369], והקהיל את מי שנשאר מבניהם של רבותינו של מחסיא ומן הבאים שסמכו על רבותינו של פומבדיתא והושיב [ב]ישיבת מתא מחסיא שתי שנים. ונתקוטט דוד הנשיא בהם וברבנו סעדיה וקרא רבנו סעדיה לאחיו של דוד הנשיא שנקרא יאשיה להיות ראש גלות ולא עלה בידו ונדחה יאשיה לכרסאן.

וקרא דוד הנשיא לרב יוסף בנו של רב יעקב הידוע בבר סטיא להיות גאון במתא מחסיא, ורך בשנים היה ותלמיד קטן היה לעומת מר רב סעדיה. ונחבא מר רב סעדיה גאון כמה שנים משם בשביל אימת מחלוקת דוד הנשיא, ורב יוסף נהג גאונות במתא מחסיא. ולבסוף השלים רבנו סעדיה עם דוד הנשיא, ורב יוסף עמד במקומו. כלל שנותיו של מר רב סעדיה שתים עשרה שנה. ומת מר רב סעדיה בימי הגאון אבינו בשנת רנ"ג [370] אחר דוד הנשיא.

ונשאר רב יוסף יחידי במתא מחסיא ונתדלדל ענינו [לגמרי], ולא היה לו פתחון פה אפילו בפני רב אהרן גאון, ועזב את בבל ואת מתא מהסיא והלך וישב במדינת בצרה ומת שם. ואחר כך לא היתה ישיבה במתא מחסיא.

ובאלו מאה שנים האחרות מלכו בפומבדיתא גאונים, ואלו הן:

אחר מר רב האי גאון בר מר רב דוד מר רב קימוי גאון בן מר רב אחאי גאון, ומלך בשנת כ"ט שמונה עשרה שנה ומחצה.

ואחר [כן] מלך מר רב יהודה זקננו, שהיה אבי אבינו בן מר רב שמואל ראש כלה בראש שנת רי"ז י"א שנה ומחצה, ומת באדר שנת רכ"ח.

והיתה מחלוקת בין רבותינו של הישיבה ודוד הנשיא, שרבותינו של הישיבה נקהלו וקראוהו למר רב מבשר כהנא גאון בן מר רב קימוי גאון, ודוד הנשיא קרא למר רב כהן צדק כהנא בן מר רב יוסף. והיתה מחלוקת ביניהם עד חדש אלול שנת רל"ג. ועשו שלום דוד הנשיא עם מר רב מבשר הגאון, וישב רב מבשר הגאון והחכמים שלו [371] לבדם, ובחירי רבותינו היו עמו, ומר רב כהן צדק והחכמים שלו לבדם. ובשנת רל"ז בכסלו מת מר רב מבשר הגאון ובאו החכמים שלו אצל כהן צדק. ומת בשנת רמ"ז.

ואחר [כן] מלך מר רב צמח גאון בן מר רב כפנאי שתי שנים ומחצה, ומת בראש שנת רמ"ט.

ובטבת שנת רמ"ט מלך רב חנינא אבינו גאון בנו של מר רב יהודה גאון ה' שנים ומחצה, ומת בשנת רנ"ד.

ואחריו נסמך מר רב אהרן בן מר רב יוסף הכהן, ולא מבני רבותינו היה אלא מן הסוחרים היה, ומר רב מבשר הגאון סמכו בשורה הגדולה [372]

---

[369] ד"א תרפ"ז.– [370] ד"א תש"א.– [371]=ורבנן דיליה.– [372]=בדרא רבא. בישיבה ישבו ז' שורות: הראשונה היתה נקראת דרא קמא והאחרונה דרא דסיומא, ואינו ידוע לאיזו שורה קראו בשם דרא רבא (וע' פוזנאנסקי, ענינים שונים הנוגעים לתקופת הגאונים 46—47).–

בישיבה, ולא שהוא היה ראוי לגאונות אחר הגאון אבינו, אלא מקום היה למר רב עמרם אחי אמנו [בנו של רב מנשה] ראש כלה, וקפץ עליו רב אהרן והיה עז מאד ונתירא ממנו מר רב עמרם והלך מפניו, ואחר כמה זמן חלק עליו מר רב נחמיה בן מר רב כהן צדק אחר שישב לפניו. ומר אהרן היה עדיף ממנו ולא פרשו רבותינו ממנו. ואחר שמת מר רב אהרן בסוף רע״א חזרו מקצת רבותינו לפני מר רב נחמיה. ואנו וחכמים הרבה שלנו לא נשתוינו עמו ולא הלכנו לפניו, והיינו באותו זמן אב בית דין ולא קבלנו הגאונות עד שמת מר רב נחמיה. ובשנת רע״ט נסמכנו בגאונות וסמכנו להאי בננו באבות בית דין בערך לפני שתי שנים. יהא רצון מלפני הקדוש ברוך הוא שיעשה אותנו חשובים עם הכתובים לחיים ויזכה אותנו להנהיג ישראל באמת כהוגן וכראוי, ויביא למשיח בן דוד במהרה ובזמן קרוב בחיינו ובחייכם ובחיי כל בית ישראל, וכן יהי רצון ונאמר: אמן!—

VIII. ספר יוחסין

מאת ר׳ אחימעץ ב״ר פלטיאל.

מעטות ודלות הן הידיעות שיש לנו על חיי היהודים בארצות אירופה במשך אלף השנים שאחר החרבן. רק רמזים קלים אנו מוצאים על מאורעותיהם ועל פעולתם הספרותית. יש שאין לנו דבר, חוץ מאבן ישנה שעל גבי קבר בודד, והאבן מטושטשת רובה, והחוקרים בודקים אחר כל קו וכל שרטוט, כדי להוציא לכל הפחות צירופין של אות עברית אחת או שתי אותיות. לעומת זאת כשאנו קורין באותן ספרי הזכרונות ההסטוריים המועטים שנכתבו לפני מאות שנה אחדות יש שאנו רואים, שלפני אותן בעלי הזכרונות עוד היו כרוניקות ותעודות עתיקות, שלא זכו להתקיים עד ימינו. אבל אותן האנשים התמימים שאבו כל אחד ואחד רק את החומר הנחוץ לו לרגל מלאכתו. יותר מדאי היו בקיאים בסוד הצמצום והקמצנות הספרותית, ולא ראו חובה לעצמם כלל לא להרצות לנו בפרטות על טיבן של אותן הכרוניקות והתעודות העתיקות ולא להעתיק בשבילנו לתוך ספריהם חלקים הגונים מתוך החומר היקר ההוא, שמתוכו שאבו הם את הידיעות הדרושות להם. כן, למשל, כותב ר׳ יוסף הכהן בספרו „עמק הבכא״ (קראקא תרנ״ה, עמוד י״ט) הרצאה חטופה זו: „ואלה שמות האנשים אשר שפטו את ישראל... „רבי אֲמִתַּי „ור׳ שלמה הבבלי, אשר מת בספרד ויקבר שם, ור׳ דוד ממינצבורק „ור׳ אפרים מִבּוֹנָה ור׳ מנחם ור׳ שבתי״, — ואין הוא פולט אפילו דיבור אחד על אותן הגדולים שהיו בעלי השפעה ושבזכות השפעתם זו נעשו שופטים בישראל. ובאמת יש בין השמות שפרט כאן גם משוררים ופייטנים חוץ מבעלי השפעה גדולה, שהיו מעין נגידים על ישראל. כיוצא בזה יש הערה דרך אגב אצל יש״ר מקנדיא בספרו „מצרף לחכמה״ (בסיליא שפ״ט, דף י״ד) [1], שהוא מביא בשם הרוקח (ר׳ אליעזר מוורמיזא), מתוך כתב־יד שהיה ברשותו, דברים קצרים על דבר השתלשלות הפיוט — או, כמו שהיו אומרים לפנים: „סוד תקון התפלות״ — היאך קבל רב מרב עד „א ב ו א ה ר ן בנו של ר׳ שמואל הנשיא, אשר עלה מ ב ב ל משום „מעשה שהיה, והוצרך לילך נע ונד בארץ, ובא בארץ לומברדיאה בעיר „אחת ששמה לוקא ושם מצא רבינו משה, שפייט אימת נוראותיך, ומסר „כל סודותיו לו״. והוא הולך ומפרט אחר כך שמות הרבנים שקבלו זה מזה את תורתו של אבו אהרן שלימד בזמנו לר׳ משה. כאן יש לנו המפתח למקור הראשון, שממנו נולד ונשתלשל הפיוט אצל יהודי אירופה.

---

[1] ועי׳ A. Neubauer, Abou Ahron le babylonien, REJ XXIII, 230—237

אבל הדברים הם מקוטעים כל כך וקצרים כל כך עד שבא ההסטוריון הגדול של הפיוט — ר' יום טוב ליפמן צונץ — והטיל ספק בעיקר מציאותו של אבו אהרן בכלל, והוא סובר[2] כי אבו אהרן זה לא היה ולא נברא, אלא המצאת הדמיון היה בכדי לתלות את „סוד תקון התפלות" באדם קדמון וגדול שממקום קדוש יהלך — מבבל גופא, שהיתה אכסניה של תורה,— כמו שנהגו גם בשאר מקצעות המדע להמציא מְיַסְדים ומתקנים קדמונים בכדי להחשיב ערכן של אותן החכמות ולחבבן על העולם.

בתוך הרשימות הרבות של פיוטים, שנשארו לנו לפליטה רק שמות פייטניהם, ושאין אפילו צונץ יודע לספר דבר על חייהם ומאורעותיהם, יש גם כן רשימות של פיוטים[3] מאת ר' אֲמִתַּי ב"ר שפטיה ור' אחימעץ בן פלטיאל.

והנה ר' אחימעץ בן פלטיאל זה ערך ספר זכרונות מלא ענין, שבו פירש חייהם ופעולתם של ראשוני הפייטנים: אבו אהרן הבבלי, ר' אמתי, בנו ר' שפטיה[4] ר' אמתי בן שפטיה השני[5] ור' אחימעץ עצמו[6].

קרוב לסופן של זכרונותיו, קורא ר' אחימעץ בשם עצמו ונותן שלשלת היוחסין שלו עד ר' אמתי, שהיה מבני בניהם של הגולים אשר הגלה טיטוס מירושלים, „[מן] העיר ביופי כלולה", לארץ איטאליא, ושם היו יושבים קדמוניו של ר' אחימעץ למן הימים הראשונים בעיר אוירי (Oria). מתוך מגלת ר' אחימעץ יוצא לנו לוח יוחסין זה, הכולל שמונה דורות רצופים יחד עם שני בניו של ר' אחימעץ, פלטיאל ושמואל, שהיו בשעת כתיבת הספר האחד בן שש עשרה ומשנהו בן עשר שנה:

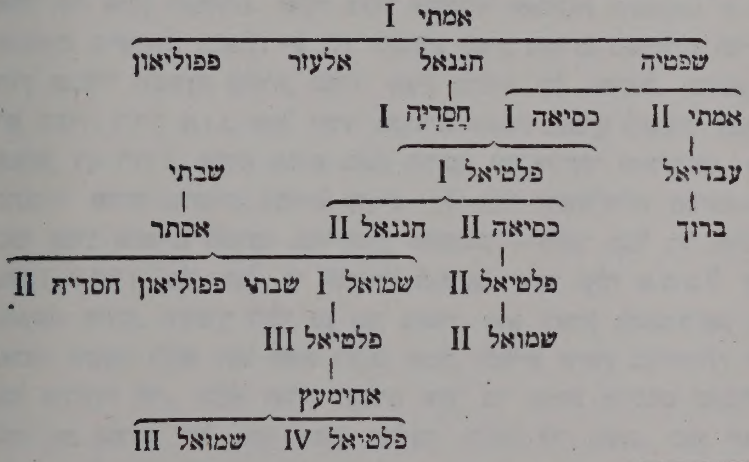

[2] Literaturgeschichte d. synagogalen Poesie 106. — [3] שם 166—168, 264.
[4] בעל הפזמון לנעילה „ישראל נושע". — [5] צונץ, (שם pp. 166—8, 256 f., והשוה Synag. Poesie 185 f.) מביא ממנו כמה פיוטים. — [6] ע' צונץ, Literaturgesch. p. 264.—

יותר משמונה מאות שנה עברו עד שזכה העולם לראות את מגלת ר׳ אחימעץ. היא נכתבה בשנת ד״א תת״ד, וכנראה מהתחלתה נקראה בשם „ספר יוחסין", כי המחבר רצה בזה לספר לדורות את סדר יחוסו ומה שאירע לזקניו במשך מאתים שנה. והואיל והיו קדמוניו אנשי מעלה מצוינים ומאורעותיהם היו סבוכים ומשולבים בתוך מאורעות כלל ישראל, ואלו היו משותפים למאורעות ההסטוריא הכללית, לפיכך הוכרח ר׳ אחימעץ לספר גם את הלך המאורעות הכללים בדרומה של איטאליא וקורות היהודים באותן הזמנים. ר׳ אחימעץ אינו מוסר לנו רק מאורעות הסטוריים, אלא הוא מכניס גם דברי אגדה לתוך ספרו: הגדולים שהוא בא לספר עליהם היו חוזרות עליהם אגדות בתוך העם, ור׳ אחימעץ לא רצה לוותר עליהן. הוא מוסרן באותה צורה שהיו מקובלות אצלו. בלי אותן האגדות היו חסרים הרבה הפרצופים מזהרן המיוחד. את האגדות מספר ר׳ אחימעץ כמסיח לפי תומו, בלי שום התפלספות וחקרנות: כך שמע וכך הוא מספר, וזה מחשיב הרבה את עבודתו. רגיל היה לשמע במקומותיו את שבחיו של אבו אהרן בעל הנסים מבגדאד והוא מוסרן לנו כמות שהן. אבל, מה שהוא מטפל הרבה בדברי אגדה, אין זאת אומרת עדין שאין הוא מדייק בעובדות הסטוריות ובשמות הסטוריים: אלה מתאימין למציאות, ואם נבוא לבדק אחריו במקצוע זה לא נמצא אצלו סירוס או טעות. אמנם חסרון אחד יש בעבודתו מצד השקפתנו אנו: הוא כתב את ספרו בִּפְרוֹזָה חֲרוּזָה, ומן הנמנע הוא שלא תתפגם לפעמים מחשבתו, שלא ילקה לפעמים הדִיוק שבסגנון, שהרי טבעה של פרוזה חרוזה מחייב שלא תמיד הדברים הם ברורים ופשוטים כל צרכן, ויש שיבא על כרחו של הסופר גבוב של דברים במקום הצמצום הראוי. אבל ר׳ אחימעץ פייטן היה, ולא יכול לוותר על הַהַרְזָנוּת הפייטנית אפילו בהרצאת מאורעות של הסטוריא.

אבל בכלל חטיבה מצוינת היא מגִלת ר׳ אחימעץ, מרגלית בספרותנו ההסטורית, כי היא נותנת האפשרות לסקור בהשקפה חודרת לתוך חיי היהודים בדרום איטליא במשך של מאתים שנה.

גם מצד הלשון והסגנון יש למגלת ר׳ אחימעץ ערך חשוב. יש כאן הרבה צורות פייטניות, אותן הצורות החדשות שֶׁוִּתְּרָה עליהן אחר כך הספרות העברית. ביחוד יש לציין את התמונות של שרשים בעלי שתי אותיות, כמו בָּט (=הִבִּיט), וִכְנַע (=וְכִנַּעַת). גם ניכרת השפעת הלשון הערבית על משמעות המלים, כגון דִּין („ושוב לדיני") במובן אמונה ודת, מדינה להוראת עיר, ועוד. אולם בשמוש הלשון אנו מוצאים יותר השפעת

של לשון רומנית, כמו: והיה באחד ליל, ענה לו אחד ערבי, אחת מקרא ישנה, או: טרם אלך מזו המדינה (השוה שימוש avanti באיטלקית), וממני לענו (de לענין על פ׳ או לְפִ׳), וכיוצא בהם.

מענינות הן גם האורתוגרפיא של ר׳ אחימעץ ודרכו בחֲרָזָנות: על ידיהן אנו מרויחים ידיעה על מבטא של כמה אותיות ותנועות אצל יהודי דרום איטליא בזמן ההוא. הוא משתמש ביו״ד לאם הקריאה במקום ◌ָ, ◌ָי, ◌ֵ, ◌ֶ (למשל, אינינו = אֵינֶנּוּ), ו במקום ◌ֻ, ◌ֹ, ◌ָ. בנוגע לחרוז הוא חורז צרי עם סגול (הָאוֹכֶל עם אוֹכֵל), ◌ָה עם ◌ָה (הָיָה עם לְיָה), ◌ָ עם ◌ַ (מָחָר עם אַחַר), קמץ רחב עם חולם (תּוֹפִילוֹ עם מְעִילָה). גם הוא חורז הרפויות עם הדגושות: כּ עם כ (כֵּן — תּוֹכֵן), תּ עם ת (כְּלָכְתּוֹ–לִקְרָאתוֹ. פָּשַׁעְתִּי–עָשִׂיתִי), וכן ט עם ת (וּמִילְתִין–הַפַּלְטִין), שׁ עם שׂ (יָשַׁב–שָׂב).

בהוצאתנו זו סלקנו, כמובן, את אמות הקריאה המיותרות, כדי שיהיה הספר יותר נוח לקריאה.

את „ספר יוחסין" של ר׳ אחימעץ הוציא לאור א. נאיבואיר בשנת תרנ״ג (על השער הלועזי 1895) בחלק שני מספרו „סדר החכמים וקורות הימים", על פי ההעתקה היחידה שנשתמרה בביבליותיקה הקתידרלית שבטולידו (בספרד). החרוז מלמדנו בכמה מקומות שלקה האכסמפלר שבטולידו בחסר ושההעתקה לא נעשתה בדיוק. מכל מקום יש להצטער על שלא הוציא נאיבואיר גם את הַפַּקְסִימִילֵי של כתב־יד יחיד זה, כי אז היה אפשר בלי ספק לעמוד, אחר חקירת אָפְיוֹ של הכתב, על כמה תיקונים שלא באו אלא מתוך השערה.

ביבליוגרפיא:

1. סדר החכמים וקורות הימים מאת א. נאיבואיר אוכספורד תרנ״ג (עמודים 111–132).

2. D. Kaufmann, Die Chronik des Achimaaz von Oria (Gesammelte Schriften III, 1—55).

3. [H. Brody], Zeitschrift f. hebräische Bibliographie II, 160—164.

4. W. Bacher, REJ, XXXII, 145—151.

5. N. Ferorelli, Gli ebrei nell'Italia meridionale, Torino 1915, p. 25-35.

פתיחה.

בינ״ו עמ״י [7].

בשם אדוני האדונ[ים....] עושה נסים [אתחיל] לכתוב ספר..... יוחסין.

בשם שוכן שמי שפר — אתחיל להליץ ולספר — לחקור ולדרוש וּלְחַפֵּר [8] — תקון מדרש ספר—ספר הָאִגְּרוֹנִים [9] — מאבות הראשונים — להביע בענינים — לפרש בְּהֶגְיוֹנִים — אָגוֹר כְּקַשׁ [10] — היחס לְבַקֵּשׁ — בלי להנקש — מְבַקֵּשׁ. — ומראש ומתחלה — אתן תהלה — ושבח וגדולה — לרב העלילה — שם קדשו אהללה — נצח זכרו אגדלה — שבחו אסלסלה — במורא ובחילה — כמאז ומקדם — תפארתו [....ם] — אקיצה ולא אהיה רוֹדֵם [11] — בדברי פי [לְקַדֵּם] — מעונה אלהי קדם. — אחל בשיח וּמַעֲנִים — להפגיע תחנונים — באמת ובאמונים — פני שוכן מעונים — לשנן בְּשִׁנּוּנִים — לְנַגֵּן בְּנִגּוּנִים — לעלס ברננים — לאדוני האדונים — במושב זקנים — בחבורת נבונים — לְשַׁבֵּחַ בְּעִצּוּמִים [12] — לחי העולמים — לפאר בְּאִיוּמִים — לְרַם על כל רָמִים — להכתיר [בְּחִילּוּמִים] [13] — ליושב מרומים — בְּקִבּוּץ תמימים — בְּוַעַד חכמים — וימים ולילות — אנעים תהלות — לעושה גדולות — למרעים בקולות — לאלהים צבאות — המפליא פלאות — ועושה [נוראות] — קְדוּמֵי להראות — נסים ונפלאות — לטובה אות — אהלל ברננה — לדר מעונה — לנגן בנגינה — בְּשֶׁפֶךְ תְּחִנָּה — ביראה ובבינה — באימה וב[חלח]לה נכונה — בעמק שושנה — להגיד גבורותיו — ל[ספר] נפלאותיו — ותוקף גדולותיו — ויקר תושבחותיו — ואומץ גבורותיו — ונועם תהלותיו — ועוצם נוראותיו — וחוזק ממשלותיו — שהפליא בְּנִצּוּחוֹ [14] — לגדל שבחו, — המכין הרים בכחו — ומגיד לאדם מה שֵּׂיחוֹ — עושה ארץ בחכמתו — מכין תבל בתבונתו — ומי יערוך לו בשחקים — וממשלתו בכל קצוי ארקים — והים מניס בגערתו — ודרי חלד יתבהלון מאימתו — ההרים ירקדון מִשְּׂאֵתוֹ — והגבעות תמוטינה בְּהַבָּטָתוֹ — ויגדל כחו וגבורתו — בכל מקומות ממשלתו — ויתעלה ויתנשא זיו הדרתו — ויתברך שמו ושם כבוד מלכותו. —

אֲפָאֵר בְּהִלּוּלִים — לְדַר בזבולים — אשר בטוב מפעלים — ובכושר מעללים — נוהג בְּיוֹשֶׁר שבילים — אבותי הַמּוּגְלִים — הבאים עם הגולים — אשר בירושלים נִצָּלִים — והציל מֵהוּלִים — צעירים וגדולים — שָׁבִים וְעוֹלָלִים — למען רחמיו העצומים — וזכות אבות הקדומים — ומאת שוכן מעונים — בכל עת מְמַגְּנִים — וְצִנָּה וּמָגִנִּים מאז ומלפנים — היה בכל זמנים — לאבותי הקדמונים — ויהיה בְּכָל עִדָּנִים — לבנים ולבני בנים — ולבני בניהם האח[רונים].

ובכן אערוכה — לסדר כהלכה — בשקט וּשְׁכָכָה — [דברי] לערכה.

ר׳ אֲסַתַּי.

מאבותי כהובאו באניה בנהר פ[ישון] — נהר עדן ראשון — עם הגולה —

---

[7] = בשם ה׳ נעשה ונצליח, עזרי מעם ה׳. — [8] = וְלַחְפֹּר. — [9] ענינו של אגרון כאן: מאסף של ספורים על הקדמונים. — [10] ר״ל לאסוף כמו שמאספים קַשׁ. — [11] = נרדם. — [12] לשון שבח והלל (השוה תעשים בערבית). — [13] מן הלשון (ע״ז ס״ד א׳): והעטרה׳ כל הראוי למלכות חולמתו (בחי״ת, ולא בה״א, כמו שנמצא בדפוסים). — [14] לשון נבורה. —

אשר טיטוס תגולה — מןן העיר ביופי כלולה — ובאוירי [15] עלו — ושם נקהלו — ן ושם] גדלו — ובמעשים נתעלו — ורבו ופרו — ועצמו וגבורו] — עמד מהם — מְגִינֵיהֶם — מבני בניהם — איש חכם בתורה —].....רה] — פַּיְּט וְסָבַר — בדת אל גבר — נבון בעמו — ור׳ אֲמִתַּי שמו — ולו היו בנים — נאים והגונים — חכמים ונבונים — דַּעְתָּנִים וּפַיְטָנִים — מלמדים ומשננים — לַתַּלְמִידים המהוגנים — נסיכים נגידים — מביני סודים — חוֹרְזֵי חֲרָזִים — יודעי רָזִים — בחכמה צופים — בבינה מצפים — ובערמה מצפצפים — בספר הישר משכילים — ובסוד המרכבה מסתכלים. — הראשון ר׳ שפטיה — העוסק בתושיה, — והשני ר׳ הננאל — ההוגה בדת אל — שהוריד יקותיאל, — ואלעזר השלישי — הצופה בְנִתְנָה בַשְּׁלִישִׁי. —

ר׳ אהרן.

ובימי אלה החסידים — ירד מן הידידים — איש חמודים — מארץ בגדידים [16] — ראש ואב — מבית יואב [17] — ושמו אהרן — סָבַר בְּסַבָּרוֹן — עוצר חרון — מְגִינֵי יְשֵׁנֵי חברון — והוא כבני מרון — למלך אדירירון.

טרם צאתו — מארץ מולדתו — לאביו היה — רֵיחַיִם למחיה — והפרד שהיה גוללו — בא הארי ואכלו, — ואהרן היה חוצה. — כשחזר למחיצה — הפרד לא מצא, — ותחת פרדו — הביא הארי וְנִגְדוֹ — וּכְפָתוֹ בְרֵיחַיִם [לִטְחוֹן] בַּעֲדוֹ. — ואביו כשהרגיש — אליו הגיש — וזעק לו — וצעק בקולו — וְדִבֵּר לְמוּלוֹ: — מה עשית? — הארי הבאת — ולהכניעו כֹּחוֹ שִׁבַּרְתָּ, — והקב״ה עֲשָׂאוֹ מלך — [ובקו]מה זקופת לילך, — ואתה שַׂמְתּוֹ בעבודתך — לעשות שירותך. — ועתה, חי אדני, — אם תעמד לפני — ותצא בגלות — ימים ולילות — ועד שלש שנים — תתנחם על שגיונים, — [ואחר] שוב לארצך — ויי אלהיך ירצך. —

בא עד יפו — [ואניות] מצא מפה ומפה. — אמר למלחים: — רעים ואהובים, — [אֶכָּנֵס] ביניכם — ואבוא עמכם — וְאַרְשֶׁה בִגְזֵרָה — ברשות דָּר נהורה — שהספינה שאנו בה יושבים — אינה חוששת מאויבים — ולא מרוח סערה — בעזרת אל נורא. — נִכְנַס ביניהם — וישב עמהם. — ובשעת הלינה — והם בגאיטה [18] המדינה — מצא שם ביחידי — איש אחד יהודי — והוא היה סְפָרְדִּי. — הוליכו עמו — וְכִבְּדוֹ כְעַצְמוֹ. — בא עת הָאוֹכֶל — והספרדי לא היה אוכל, — ואותו היום היה — שבת הקודש לְיָהּ. — הרב שאלו — להבין מִלּוּלוֹ [19]: — שבת היום — לנורא ואיום, — ולמה לא תתענג — בְּקָרְאוּי עונג [20]? — ענה העני — ואמר: אי אדוני, — אל תַּעְנִישֵׁנִי, — כי מר נפש אני — ומתאבל על בני — שֶׁנִּכְסַה [21] ממני — מרוב עֲוֹנִי, — ואיני יודע באמת — אם חי הוא אם מת. — השיב לו בְחִבַּת: — תֵּן כבוד לשבת, — וְהַרְאֵנִי ארחות וּמַעְגָּלוֹת — שהיה רגיל לירד ולעלות, — אם בחיים עודהו — אצלך אביאהו, — ואם גָּזוּר הוא מֵאָרֶץ — אגיד לך בְּחָרֶץ [22] — ליום מחר — לא אֵחַר. — והלכו ביחד — בדרך אחד — אל בית רֵעֵיהֶם — שבנו

[15] Oria. — [16]=בגדאד. — [17] ע׳ סנהדרין מ״ט א׳: ביתו של יואב מופקר לכל — ביתו של יואב סנוקה סנזל ועריות. — [18] Gaëta [19]=דברו, כלוי ענינו. — [20] השוה ישעי׳ נ״ח י״ג: וקראת לשבת ענג. — [21] נעלם. — [22] בהחלט. —

נהוג ללכת אליהם, – ושם אשה דרָה – כשפנית היתה הארורה — ובכשפיה כְּשִׁפָה — והנער לחמור הֶלְפָה — ובריחים העמידו [23] — לטחון כל ימי עודו. — החכם כְּרָאָהוּ — בָּן [24] והכיר מראהו – ולאביו הִקְשִׁב: — הנה בנך מוּשָׁב – אשר כמת נחשב — אליך. קרא לאשת — ואמר לה בארשת: — למה לא תכלמי בבושת — מאשר לכדת ברשת – והשיבי להורו — בנו ובשרו. – והזונה נשכחה—לדבריו לא השגיחה — ודבר לא השיבה — לא באהבה ולא באיבה. — הצדיק מה עשה? — החמור תפש בְּתְפִישָׂה [25] — וחוצה הוציא אותו — וְחִלֵּף דמותו ומראיתו— והשיבו לצורתו —, כשהיה בק(דמתו) — ולאביו החזירו — ונתן שבח ליוצרו— וְשִׁבְחוֹ ליוצרם — אשר בראם. —

ואחרי זאת — הבין לחזות – לעשות עזיזות – קשות ועזות.—בביניבינטו [26] בלכתו – יצאו (לק)ראתו — כל הקהל ביחד — כֻּלָּם כאיש אחד. — וביום השבת עמד — בחור אחד נחמד – לעשות תְּפִלָּה — לפני שוכן מעלה, — וְהַתְּפִלָּה הִגְעִים בקול נעים — ובהגיע בְּבָרְכוֹ את יי הַמְבוֹרָךְ — קולו בנועם אָרַךְ — והשם לא הזכיר. — והרב הבין והכיר — שהמתפלל מת היה – ולא המתים יהללו יה. — מיד זעק — ובקול גדול צעק: — שב, אל תתהלל, — שאינך ראוי להלל — ולפני אל להתפלל. – התחיל לפייסו – ולהשביעו בעושו: — הגד לי ואל תפחד – ומעשיך מני אל תכחד – וְהוֹדֵה האמת ליוצר — הרוח נוֹצֵר, — ושים נא כבוד — לאל הכבוד – ותן לו תודה – בתוך קהל ועדה — וקנה העולם הבא — ובזה אל יהי לך חובה — וְתִנָּצֵל מחובה — ותקנה לעצמך טובה — והעולם הָאָרוּךְ — והטוב הֶעָרוּךְ— לצדיקי עמו — ליראי יי ולחושבי שמו. — מיד ענה — ואמר: אמנה, — אנכי חטאתי — וְלַיי עויתי — ומרדתי ופשעתי – והרע עשיתי, – ואם תקבלו הפשע — שעבדכם פשע—(...) — (...) — (...) — והם קִבְּלוּ כולהם – כל אשר שם עליהם, — ואז הודה – ולאלהים נתן תודה — והגיד שעשה – וכל אשר בו נעשה: — שמעוני עם יי אֲלוּפֵי רַבְּנָי – יְשִׁישַׁי וּזְקֵנָי – חֲכָמַי וּנְבוֹנָי – קְצִינַי וְרוֹזְנָי – גְּדוֹלַי וּקְטַנָּי, – אגיד לכם בפירוש — כל המעשה לפרוש.

איש יהודי היה ביומו — ור׳ אחימעץ שמו — בירושלים עיר הַהֻלָּלָה [27] — פעמים שלש בנדרים עלה — ובכל פעם עֲלִיָּתוֹ — מאה זהובים הוליך אתו — שכן היתה נדבתו – פני צור ישועתו — להיטיב לעוסקי בתורתו – וְלַאֲבֵלֵי זבול תפארתו. — ובפעם השלישית שעלה — לאמי שאלני בשאילה: — תניהו לי – להיות אצלי – לעלות עמי — להנאת עצמי — ולעשות שירותי, — ואני אוליכנו — מידי תבקשינו — ואם לא אביאנו — וחטאתי ליי — אֲנִי וּבָנָי. — אז הלכנו בשמחה — בלי יגון ואנחה. — כשהיינו יושבים בסעודה — מסובים עם ראש הישיבה — ותלמידי הָרְחָבָה [28] — פצחו בפציחה — ניתן שבחה — וזמרה חביבה — ושירה עֲרֵבָה – בְּאַהַב וּבְחִבָּה – לדגול מרבבה, — נתנו עיניהם בתלמידיהם — היושבים לפניהם, — וראש הישיבה שלהם — הביט אליהם — ואמר להם: — הבחור היושב בינינו – שבא עם ר׳ אחימעץ חֲבֵרֵנוּ — הוא

---

[23]=העמִידַתּוּ.– [24]=הבין.– [25] בתפיסת־יד. – [26] Benevento. – [27] = הסהללה. –
[28] התורה (על פי תהלים קי״ט צ״ו). –

ישמחנו — וייטיב לִבֵּנו — בְּפוּץ[29] מַעְיָנָיו — בשיח הגיוניו. — התחלתי בשירה — בְּנִגּוּן וזמרה — להלל במורא — לעוטה אורה.

ועם ישב — זקן ושב — וְשִׂיָרֵי קשב — ובלבו חשב — התחיל לבכות — ועיניו שופכות — במר בכות. — ור׳ אחימעץ בָּט[30] אליו — והבין מעלליו — וקם מן המְסִבָּה — ולפני רגליו בא — ובאלהים השביעו — בְּבִכְיָתוֹ להודיעו. — וענה באמירה — וְיִדְּעוֹ בברירה — שיצאה גזרה — מלפני הגבורה — בודאי ובאמת — שהנער הזה מהרה הוא מת. — הוא החסיד כשמע — ועיניו דמעו דמע — בגדיו קרע — וראשו פרע — והשיב לכלם: — אין לי חיים בעולם, — שעשיתי לאמו שבועה — להשיבו אליה בלי אסון ורעה, — ואיך אשוב לביתי — והנער איננו אתי, — והשבועה שנשבעתי — יאבד תקותי — וסבר תוחלתי. — כשראו בצרתו — וְאֵבֶל בְּבִכְיָתוֹ — כתבו שם הנקדש — שהיה כתוב במקדש — ובבשר חֲתָכוּנִי — בזרוע ימיני — ובמקום שהבשר חתכו — שמה השם ערכו. — ומשם בשלום באתי — ולביתי ולאמי שבתי. — ועד שהיה ר׳ אחימעץ בחיים — ברחתי מאיים לאיים, — ועתה אני חי מאותם הימים, — אם אני רוצה, לעולמים, — כי מקום השם אין אדם יודע — רק אם אני אודיע, — אבל אני מראה לכם — והנני בידכם — עשו לי כטוב בעיניכם. — והביאו השמלה — ועליה עלה — והראה מקום הקרע — והרב שם קרע — ומתוכו הוציא השם — והגוף נשאר בלא נְשָׁם[31] — ונפל הגולם רקב — כְּמִשְׁנִים רבות נרקב — והבשר שבה לעפרה ולרקבונה — והנפש הלכה אל האלהים אשר נתנה].

ומשם נסע — ואל אוירי פסע — ומצא שם אהלים — נטועים כנחלים — וכעצים שתולים — עלי מים גְּדֵלִים — ומדרשות קבועים — כארזים נטועים — כעַל מים שוכנים — בִּיבְלֵי מַעְיָנִים — ולוחמים ומתגברים — במלחמת שערים — ודורשים ברבים — באילת אהבים — וביעלת חִנִּים — הם נושאים ונותנים — והם הם הרשומים — אחים הנעימים — בני ר׳ אֲמִתַּי — הם אבות אבותי — ר׳ שפטיה ור׳ חננאל — שניהם עבדי אל — מעצימים הלל — לאלהי ישראל — וְתַחַן[32] שופכים — ושבח עורכים — וקדושה מנסיכים — ומעריצים וממליכים — כערך המלאכים — למלך מלכי המלכים, — וביניהם נקבע — וישיבתו שם קבע — והכמתו נִבְעָה — ותורתו שם נִמְעָה — ושם הראה אוֹנִים[33] — והפסקת דַּיָּנִים — כבהיות האורים — וישיבת סנהדרין — ותורת הסוטה — ושם אֹהֶל וְהִטָּה — ותחת עפר קרקע המשכן — עפר יסוד הארון הוכן. — ואחד תופילו[34] מעל מעילה — ובא על אשה בעולה — ודנו בועד בני קהלה — בחנק היות לְכָלָּה. — ואיש אחד קפץ לרגלה — על אשה אחת והרגה — ופסק דינו לתוגה — וצוה עליו הריגה. — ואחד בא על הזכר — עשה כעובדי אל נכר — ודינו נודע וְהֻכַּר — ולסקילה נכאב [ונעכר]. — אחד בא אל חמותו — עבר על דת אל ותורתו — וצוה הרב בצואתו — נועדו אליו ושרפו אותו.

ר׳ סילָנוֹ מבינוסה.

וברחמי בכחו ארץ עושה — עובר על פשע עון ונושא — אמליץ ואזכיר

[29] = בַּהֲפָצָה. — [30] = הִבִּיט. — [31] = נְשָׁמָה. — [32] = תְּחִנָּה. — [33] לשון כח. — [34] Theophilo. —

המעשה — אשר אירע בבינוסי[35]. — איש בא מארץ ישראל — מבין ויודע בתורת אל — ומשכיל באמון שעשועים — ושהה שם ימים ושבועים — והיה עושה בכל שבת דרשה — בתוך הכנסת בעם יי לדרשה, — והחכם היה דורש[36] — ור׳ סילָנו[37] היה מְפרש. — ויום אחד באו האנשים בעגלות — מן הכפרים אל המדינה[38] לעלות — ועשו מריבה האנשים ביניהם — ותצאנה הנשים מבתיהם — ובעצים הארוכים — אשר התנור מְחַכְּכִים — ומן האש מְחוֹרְכִים — בהם היו האנשים והנשים מכים. — ור׳ סילנו שגג וטעה — בלבו חשב ועשה רעה — הביא המדרש מן הפרשה — שבאותה שבת החכם עתיד לפרשה — ומחק שתי שורות מן האותיות — אשר שם היו חרותות, — ובאותו המקום כתב — המעשה אשר למעלה נכתב. — וזה כתב הַנֶּחְרֶת — שר׳ סילנו חָרַת: — באו האנשים בקרון — ותצאנה הנשים מְפוּרְנָן[39] — והכו האנשים בפורקן[40]. — וביום השבת בהגיע החכם באותן המלים — החסים לשונו ומלתו האלים — והביט האותיות והבין וסבר — ועליהן פעם וּפַעֲמַיִם עבר, — ולפי תֻּמּוֹ קרא — והדברים שמצא כתובים הורה. — ור׳ סילנו [קרא] בלצון וְצַחַק[41] — לכל היושבים השיב בְּשַׂחַק[42]: — שמעו שהרב דורש לכם, — המריבה שאתמול נעשתה ביניכם — כשהכו הנשים — את האנשים — וְהִכּוּם בעצי התנורים — והבריחום מכל עברים. — החכם כְּרָאָה והבין — נתכרכמו פניו והלבין, — ועלה אל החברים — אשר בישיבה סבורים — וספר להם הפגע רע — אשר אליו הגיע ואירע — ונתעצבו כלם בעצבון — ודאגו ביגון ודאבון — וברכו[43] ר׳ סילנו הנבון.

ועמד בְּנִדּוּיוֹ ימים ושנים מאוחרים — עד עלות שם ר׳ אחימעץ עם הנדרים — והתיר להם הנדוי בחכמתו. — שִׁמְעוּ מה שעשה בתבונתו: — כשעלה היו עשרת ימי תשובה — וּפִיְּסוּהוּ הַחֲבֵרִים וראש הישיבה — לעמוד לפני התיבה — ולעשות התפלה בחבה — לפני אל נערץ בסוד קדושים רבה. — וכן עשה בְּעַנְוְתָנוּתוֹ — שהיה בלבו יראת שמים ואימתו: — התחיל בסליחות ותחנונים — עד [שגמר] בְּרַנּוּנִים — באחד, [שעשה] ר׳ סילנו איש אמונים — שהתחלתו אלה ונחש — ורצח וכחש, — וּכְגַעַ ב„זכר קדמונים" — החליף רבנים — ו„גרמו חֲמָנִים" — חִלֵּף המינים[44]. — כשהשלים התפלה — שאלוהו בִשְׁאֵלָה: — מי היה פֶּה הַמְּחַבֵּב — שהחכמים כל כך חָבֵב — ומי היה פֶּה הקדושה — שכך עשה תפלה בקדושה — שֶׁאָהַב וְעִלָּה הרבנים — וְרִחַק וְתִעֵב המינים? — השיב להם בתשובה: — הוא ר׳ סילנו הפה החביבה — אשר ביניכם הוא לתועבה. — מיד עמדו כלם על רגליהם — והתירו החרם וְהַנִּדּוּי אשר שמו לו בפיהם — ושמו

---

[35] Venosa. — [36] בעברית, כי היה מא״י, ועל כן הוצרך לסתורגמן בלשון המדינה. — [37] Silano. — [38] = העיר. — [39] מִתַּנּוּרָן. — [40] בפרקי אבריהם. — [41] = צחוק. — [42] = שחוק. — [43] לשון נקיה, במקום: וקיללו. — [44] כוונתו: כשהגיע למקום שבאותו פיוט המתחיל „זכר קדמונים" — המדבר על חכמינו הקדמונים — הכנים „רבנים" במקום „קדמונים", וכשהגיע למקום המתחיל „גרמו חמנים" הכנים „המינים" במקום „חמנים", וחילוף זה מצא חן בעיני המתפללים — השומעים, כי נתכוון בזה לרבנים ולקראים, שהיתה מחלוקת תדירית ביניהם בירושלים. —

לו ברכה גדולה וארוכה — סדורה וערוכה — וענו ביחד כלם: — מבורך יהיה ר׳ סילנו לעולם.

ר׳ שפטיה.

ובאותו הזמן ובאותם הימים — מלך מלך על אֱדוֹמִים — איש עַוְלָה ומרמה בדמים — חשב בלבו וזמם לְהַדְמִים [45] — יָחוּד הַצּוּר פָּעֳלוֹ תָּמִים — מִפִּי זֶרַע קְדוֹשִׁים וּתְמִימִים. — בִּשְׁנַת שְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנִים — לעיר הקודש למלאות חרבנים [46] — לגלות יהודים וישראלים — לחורבן המקדש בית זבולים — קם עובד חַמָּן [47] — להשחית עם לא אַלְמָן — מלך ושמו בסילי [48] — עמד לְעַקֵּם שבילי — למחות שֵׁם ושארית — פליטת ישראל להכרית — להטותם מתורה (של משה) — ולהטעותם בדת יאושה [49]. — וצוה במריצות — בכל ארצות, — ורוכבי סוסים — שלח בכל אֲפָסַיִם, — בממשלת ידו — היושבים נגדו — להשיב היהודים מאמונתם — ואחר ההבל להטעותם. — והשלוחים שטטו — עד המעבר בְּאָוְדְרַנְטוֹ [50] — ושם נכנסו באניה — ועברו בארץ פוליה [51] — ובהגיע השמועה — והארץ התרועעה — וסבבו הארץ מִפִּנָּה לְפִנָּה — ובאו עד אוירי [52] המדינה — והביאו כְּתָב עִם חוֹתָם — בְּחוֹתֶמֶת המלך מְחֻתָּם — והחותם כרוסבולו [53] מזהב היה — ששלח המלך לר׳ שפטיה.

ואלה דברי האגרת — אשר שם היו חרותים בְּחֶרֶת: — אני בסילי המלך — שלחתי אליך, ר׳ שפטיה, להביאך בהלך. — ואתה אלי תבוא — ולא תמנע מבוא, — כי שמעתי חכמתך — ורוב בינתך — והרב תורתך, — וְתָאַוְתִּי לראותך. — ונשבעתי בנפשי — ובכתר ראשי — כי שלום יהיה ביאתך, — וכמו כן אחזירך לביתך — וכבוד לך אעשה — כמו לקרובי הייתי עושה, — ובקשה אחת שתשאל ממני בשאלה — אמלא חפצך באהבה גדולה.

אז נכנס אל הספינה — ועלה לקוסטנטינא — אשר קוסטנטינו המלך בנת, — האלהים ישבר גאונה — וְעַמָּהּ וכל המונה, — ויי אלהים נתנו לפני המלך וּבְחֵנוֹ — ומצא חן בעינו ובעין כל המונו.

אז נכנס עמו בדברי תורה — ושאלו מִבִּנְיַן בית הבחירה — וּמִבִּנְיַן הטומאה — אשר סופיאה [54] קרואה, — באיזה ארמון — נכנס יותר ממון. — המלך היה מקשה — ובבנין סופיאה היה מתקשה, — כי זה הבנין — נכנס שם בלא קנין. — והוא השיבו בְדִבְרָה — מִלָּה נכונה וסדורה: — אם מלפני אדוני גְזֵרָה — יביאו לפניו המקרא — ושם תמצא הָעִקָּר — אי זה בנין היה יקר. — מיד עשה כן — ומצא כל התוכן — אשר דוד ושלמה תִּכֵּן — יותר על המדה — אשר בסופיאה נמדדה — מזהב ככרים — מאה ועשרים, — ומן הכסף — ככרים חמש מאות בְּתוֹסֶף. — אז אמר המלך בְּאִמְרָתוֹ: — נצחני ר׳ שפטיה בחכמתו. — והוא ענה ואמר: אדוני, — נצחך המקרא ולא אני.

---

[45] להשמיד, להכרית. – [46] ד״א תרכ״ח ליצירה (868 לסה״נ). – [47] עובד אלילים. – [48] Basilius I. – [49] =ישו הנוצרי. – [50] Otranto. – [51] Apulia. – [52] Oria. – [53] Chrysobulla = שפנקה של זהב. – [54] Hagia Sophia. –

ואחרי כן זִמְּנוֹ — לאכל על שלחנו — לפניו להברות — מגדים ופירות — ומזהב קערות — לפניו היו סדורות — לאכל בטהרה — כצווי התורה — בשלשלאות של כסף חמודות — היו הקערות יורדות — וממקום שהקערות יורדות לפניו — לא היה איש רואה בעיניו.

ולבסילי היתה בת — שהיה מְחַבְּבָהּ כְּבָבַת — וְהַשֵּׁד היה מצער אותה — ולא היה יכול לרפאותה. — וּקְרָאוֹ בְּסֵתֶר — וְחִנֵּן לו בְּעֶתֶר:— עזרני, שפטיה, — ורפא בתי מֵחָלְיָהּ. — והשיב לו: כן אעשה בודאי — בעזרת אֵל שדי. — שְׁאָלוֹ: יֵשׁ לְךָ מְקוֹם סָגוּל — שֶׁלֹּא יִהְיֶה מְקוֹם פִּגּוּל?[55] — ענה המלך: בְּקָלֵיאָן[56] מְהֻגָּן — ויש לי הַגָּן, — רְאֵה הוא והוא. — וְיָשַׁר בְּקָלֵיאָן בְּעֵינֵהוּ, — שפתרונו פי ארי בענְיָנֵהוּ, — והביא שם העלמה — והשביע השד בשם שוכן רומה — ובשם פועל רום וַהֲדוֹמָה[57] — ובשם יסד ארץ בחכמה — ובשם יוצר הרים וְיַמָּה[58] — ובשם תולה ארץ על בלימה. — והשד היה צוֹחַ:— על מה אתה מְרַוֵּחַ — לְבַת הָרָשָׁע — שֶׁגָּבַר בְּרֶשַׁע — וְהִרְבָּה לְהַרְשִׁיעַ — עַל עַם נוֹשַׁע! -- ומיי לי היא מסורה — להכניעה ולשברה. — ועתה לך מעמי — כי לא אצא ממקומי. — והוא אל השד השיב:— לדבריך אינני מקשיב, — צא בשם אל — וידע כי יש אלהים בישראל. — מיד יצא — וברח במרוצה — והוא תְּפָשׂוֹ — ובכלי שֶׁל אֱבָר הִכְנִיסוֹ — והכלי מִפּוֹ וּמִפּוֹ כִּסּוֹ[59] — וַחֲתָמוֹ בְּשֵׁם עוֹשׂוֹ — ואל הַיָּם טִבְּעוֹ — ובתוך מים אדירים שִׁקְּעוֹ. — והנערה הלכה בשקט וּשְׁכָכָה — בשלום אל המלך ואל המלכה.

ואז בא אל המלך לקבל רשותו — והמלך יצא לקראתו — ונתן זרועו בצואריו — והוליכו אל חדריו — והתחיל לפתותו — מן האמונה לנסותו — ברוב מתנתו — אחר ההבל להטעותו, — וחוצה יצא עמו — ופיו קרא לְהָלְמוֹ — ובא עליו בְּמִכְמָן — וְרֵעִים עָלָיו זִמֵּן. — כְּרָאָה ש[פטיה] הכעס והזדון — צָוַח בקול גדול לְהַכַּבִּיר [האדון]: — אדוני אביר, בִּיָּה[60] אַתְּ עלי מעביר! — בכן עמד המלך מכסאו — ומתוך העם נִשְּׂאוֹ — ונתן לו רשות לֵילְכָה — וְשִׁלְּחוֹ אל המלכה — ליתן לו מתנה וברכה. — והמלכה שאלו[61] בענינים[62]: — יש לך בנות ובנים? — והוא השיבה תשובות מוכנות: — יש לעבדך בן אחד ושתי בנות. — ונתנה לו הנזמים שבאזניה — והאזור אשר במתניה — והשביעו[63]: למען תורתך — תן אותם לשתי בנותיך, — כי בשוה דמיהם — וערך אין להם. — וליטרא זהב היה משקל הנזמים — והאזור כן היה שוה בדמים.

ומאחר שנטל [רשות] לילך — בפיו קְרָאוֹ המלך — ואמר לו: שפטיה, שאל ממני — ואתן לך מהוני. — ואם אינך חפץ בממונות — אנחילך קריות ומדינות, — שכן כתבתי לעומתך — למלאות חפצך ושאלתך. — והוא השיב לו בְּעָגִיָּה — ובמרי וּבִבְכִיָּה: — אם חפץ אדוני בשפטיה, — הנח לעוסקי תושיה — ואל תוציאם מתורת יה — להדיחם בציה — בתאניה ואניה. — ואם אינך רוצה

---

[55] כלוי שלא נִתְפַּגֵּל בעבודה זרה.— [56] Boccaleone (=פי ארי) היה שם המגדל, שנבנה אצל הבוספור לבירת בלדואין, אחר כבוש קושטנטינה בשנת 1204. — [57] = הָדוֹם, כלוי ארץ (ישעי ס״ו א׳). — [58] = וְיָם. — [59] = פִּקָּהוּ. — [60] = בִּיָּא = $\beta\acute{\iota}\alpha$ לשון אלמות ואונס (ע׳ ב״ר צ״ג). — [61] = שְׁאֵלַתּוּ. — [62] מלשון שואל כענין. — [63] = והשביעתו. —

באלה — כל כך רצוני למלא, — עשה בעבורי — ולא יהיה שמד בעירי. — והמלך בגרון — קרא בחרון: — לולי שלחתי חותמי — ונשבעתי בעצמי — הייתי עושה עמך רעה — בזו העת ובזו השעה. — אבל מה אעשה לך — שאני כתבתי אצלך, ואיני יכול לחזור בי — ממה שחרטתי בכתבי. — ועשה לו חותם זהב נחמד — שלא ישלוט בעיר אוירי השמד — וְשִׁלְּחוֹ בכבוד אל מקומו — לשלום לביתו וּלְאוּלָמוֹ[64].

אז הרשע נתן מרוצות — בכל ארצות — ושלח מְעַשִּׂים — להיות אוֹנְסִים — בכח לעסם[65] — מן האמונה אנסם — להשיבם לְהַבְלוּתוֹ — ואחרי הבלי טעותו, — והשכה הירח והשמש — שנים עשרים וחמש — עד יום מותו[66], — לקללה יהא אחריתו — יזכר עונו ורשעתו — ואל תִּמַּח חטאתו. — למלכות אדום יושלם גמולו — ורעתו וקלקולו — להפיל שָׂרָהּ ממרומים — ולאבד מלכותו מֵהֲדוֹמִים[67] — לְשַׁמַּת עֲגָמִים — לשלם לַאֲבֵלִים נִחוּמִים — להראותנו ברחמים — מהרה קץ הימים.

ואחר קם אחרי דורו — לְאוֹן[68] המלך בנו ובשרו — יי אלהים בחרו — לברכה יהא זכרו, — בִּטֵּל הגזרה — אשר בימי אביו היתה גְזוּרָה — והשיב היהודים לאמונתם — ובחוקיהם ובתורתם — לשמור שבתותם — וכל דיני מצוותם — ומשפטיהם ובריתם — כשהיו בקדמותם. — יתברך שם משגביהם — שלא עזבם ביד אויביהם — והצילם משוסיהם — וּמִלְּטָם ממעניהם, — ברוך שם אל ממרומים — לעולם ולעולמי עולמים.

ואחרי כן החלו הישמעאלים[69] — לצאת בַּחֲיָלִים — לשוט בגבולים — במלכות ערלים — בארץ עובדי אלילים — העובדים לבעלים — המשתחוים לפסילים — וקלבריאה[70] שִׁמְּמוּ — מדינותם הממו — וארצותם השמו — טירותם החרימו — ובפוליא[71] עָבְרוּ — שָׁמָּה גָבְרוּ — ועליהם חָבְרוּ — וגאונם שִׁבְּרוּ — ומדינות הרבה לכדו — ובזו ושדדו.

באותם הימים בבארי[72] היה סודן[73] — מלך ישמעאלים היה באותו עידן — וכל הארץ הוא דן. — אז שלח מלאכים באוירי הרשומה — לעשות להם דבר קִיּוּמָהּ — ועמהם שלום להשלימה — לבלתי תת ארצם לשמה — רק המס יִתֵּן להם — ולא יחריב גבוליהם, — והוא עשה בערמה — לילך עליה פתאם להחרימה — וליתנה לשמה ומשמה.

ושלח שר אוירי ר׳ שפטיה אצלו[74] — לשמוע דברו ושיח מִלּוּלוֹ — לקבל קיומו — וכתב חותמו — להיות שלימים בכתב רְשׁוּמוֹ, — והמלך סודן בכבוד קבלו — ודברים טובים דבר למולו — וְנִשְּׂאוֹ וְגִדְּלוֹ — בפני כל השרים היושבים לקבלו, — ועד שבת אַחֲרוֹ — והוא עשה בעבורו — בלי היות בה יכולת לשוב לעירו — על כן לא רצה לשגרו — שלא ילך לאדונו לבשרו. — כשראה והבין

---

[64] כבר סיפר ענין זה מפרש קדמון למחזור, שהציל ר׳ שפטיה לקהלות בשעת רדיפות בסילי מפני שעלה בידו לרפאות בת הקיסר שנטרפה דעתה (עי׳ Zunz, Synagog. Poesie, p. 170). — [65] =להציק להם. — [66] בשנת ד״א תרמ״ו (868 לסה״נ). — [67] מן הארץ (על פי הכתוב: הארץ הדום רגלי, ישעיה ס״ו א׳). — [68] Leo VI. — [69] הברציינים. — [70] Calabria. — [71] Apulia. — [72] Bari. — [73] Saudan. — [74] אצל סודן, כדי לבא עמו במשא ומתן על הצלת העיר. —

עירמתו — [אמר לו בהמתו] : — תן לי רשות ואלך ברשותך — כי רמיתני בערמתך. — והוא השיבו : אנה תלך בזו השעה — ויום השבת קרוב להגיעה. — אמר לו : תן לי רשות אדוני, — ואל יהי מחשבה ממני. — ונתן לו רשות והלך, — ובהרחיקו ממנו בעזרת שדי נמלך — ובטח בשם יוצרו — ועשה כמו שהאלהים עזרו — וכתב בטלפי הסוס אותיות [75] — בעבור הליכתו בְנַחַץ [76] להיות — והזכיר השם בנחיצה — והארץ לפניו קפצה.

ובהגיעו בתחומי ארצו — צעק בכל שבילים — והכריז קולו בְמִלּוּלִים : — צאו בביהולים, — ברחו מגבולים, — כי הנה סודן מלך ישמעאלים — עם כל הַחֲיָלִים — לקחת הרכוש ולהפיל חללים — ולבוז בז ולשלול שללים. — ובקרבו שר העיר לקראתו יצא — וספר לו שאותו קרא ומצא — ונכנסו בעצה על הדבר להתיעצה. — ובא אל העיר טרם חשכה — והלך להרחיץ ברחיצה וסיכה — וְקִבֵּל השבת כראוי וכהלכה — בעונג במאכל ובמשתה ובשינון הלכה — ובגדים נאים להתחופף ולהסתוככה — בכל עידונים להו[ת]עדן להתרככה.

וסודן כל חילו הֵנְחִיץ [77] בזריזות — ובא עמהם בגאוה ועזות — והארץ מצא מְפֻנָּה — כל הארץ עד שערי המדינה. — וביום השבת בהגיע עת המנחה — וכלא מצא כלום רְוָחָה — נשאר בעצב ואנחה, — ואז נִגַּשׁ אל הַקִּרְיָה — ושאל מר׳ שפטיה : — תנה לי אותו שֶׁכָּפַר בתורתו — וחלל שבתו — ודתם נותנת להמיתו [78]. — וענה ר׳ שפטיה בדברי נואמו — בגבורת אלהיו שהיתה עמו : — למה תדבר עוד דבריך — ואין תקומה למאמריך. — הנה בשמים עֵדִי — וכל בני עירי מְסַהֲדַי — כי מבעוד יום באתי — ובעוד השמש חזרתי — וּלְבֵי בְנֵי [79] הלכתי — ורחצתי וסכתי — ולביתי שבתי — והשבת בקדושה קבלתי — כהוגן וכראוי לי — כצווי מלכי וגואלי — קדוש ישראל אלי.

[— — — — — — — — — — — — — — — — —][80]

נסיעת ר׳ אהרן לבגדאד.

ואבו אהרן עודנו שם — הוא אהרן אשר למעלה נרשם — ואז הלך לבארי המדינה — אשר על שפת הים נתונה — היא הַקִּרְיָה — אשר נכח הים בנויה. — וסודן המלך יצא לְקַבְּלוֹ — וכבוד גדול עשה לוֹ — ושהה עמו כששה חדשים — ונפלאתה לו אהבתו מאהבת נשים, — וכל ימי שם היותו — לא נטה מעצתו — וכל מה שבקש ממנו הודיעו בבירורים, — כאלו היה שואל באורים — כן כל עצתו מקוימה — כל ימי היותו שמה.

והיה יום אחד בהקיץ מֵרַדְמוֹ — ורוח אלהים החל לְפַעְמוֹ — להשיבו אל ארצו ואל מקומו — וירד הים ופנה — בכל עברים [אנה ואנה] — ומצא אניה ערוכה — ללכת מצרימה. — מיד עלה וישב בתוכה — והאניה בְנַחַץ התחילה לָלֶכֶת, — וסודן ירד בְבֶהָלָה — ושלח ספינות אל האניה לְחַבְּלָה, — והזכיר הרב

---

[75] כתב שם המפורש בטלפי הסוס, כדי שיהא לו קפיצת הדרך. — [76] =בְּנְחִיצָה ובזרידזות, ועי׳ ספר השרשים לבן ג׳נאח בערכו). — [77] זֵרֵז. — [78] כלוי׳ נתכוון להסית את ר׳ שפטיה על שחלל את השבת והציל את אנשי עירו בערמתו זו. — [79] לבית המרחץ. — [80] כאן חסר סוף המעשה בסודן.

השם בכח היד הגדולה — ולא יכלו הספינות להתקרב אצלה. — ואָבו המלחים לשוב לארץ כבתחלה — והאניה להתקרב בארץ לא היתה יכולה. — כראות המלך ככה — חמתו כמעט שככה — כי הבין בְּנִסֵּי — שהרב היה עוֹשֶׂה — והכיר במסות — שעל ידי הרב נעשות.

אז צעק המלך: רבי, רבי — אבי, אבי — פרשי ורכבי — למה עזבתני — ולמה זנחתני — קבל מַעֲנִי — ושובה, אדוני, — וקח ממוני — ואוצרותי והוני, — ואל תזניחני — בדד להניחני. — והוא השיבו כשורה: — דרכי לפני מיושרה — מאת אמיץ בגבורה — ואין בי יכולת להחזירה. — שאל ממני שאלתך — ואגיד לך בקשתך — טרם אלך מאתך. — ושאל ממנו דברים כמה במנין — והוא הגיד לו הכל לפי הענין. — ואחר שאָלוֹ: בביניבינטו אכנס? — והוא השיבו: תִּכָּנֵס, — לא ברצון כי אם באונס. — וכמו שהשמיעו והודיעו — כן הגיעו. — והוא הלך בשמחה — אל המנוחה — ואל הנחלה אשר בארצו הניחה, — והגיע לביתו ונחה — בְּהַשְׁפֵּעַ וּבִרְוָחָה — בְּרֶוַח ובהצל(ח)ה — ונתן שבח ליוצרו — לעושו וגוחו ויצרו — שהשיבו לשלום לדירו — ולביתו בששון החזירו.

ר׳ חננאל.

אשא דעי לחוות פליאות — שעל ידי ר׳ חננאל היו עשויות. — אח קטן היה לו — ופפוליאון [11] שמו — ובקוצר ימים נפרד מעמו, — וכגע יומו ונאסף ונסתם — אֶחָיו היו בביניבינטו לעשות מלאכתם — ור׳ חננאל אַחֲרוֹ — להוליכו בקבורת אבותיו לקברו — ויוחל לאחיו עד בואם לְהַעָגֵן וּלְהֵאָגֵן — על אחיהם שמת לבכות ולספוד ולקונן. — ובעבור לא יסריח ויבאש — ובשר גופו לא יבאיש — כתב בקלף שם אלהיו וקונו — ושם הקלף תחת לשונו — והשם החיה אותו — והעמידו וישב על מטתו — וְסִפֵּר שם לפניו — והיה צופה בו ומביט בעיניו, — ואותו הלילה שֶׁאֶחָיו למחר באו — תֵּמַהּ גדול בחלום ראו — והנה מלאך יי במראה אליהם בחזון כנראה — והשמיעם דברים תְּמֵהִים: — למה תטריחו את יי האלהים — ותעשו דברים שאינם ראויים. — האל ממית ואתם מחיים, — ואתם לא כן תעשו, — את יי אלהיכם לא תנסו. — והם לא ידעו את אשר נעשה — מן המעשה שר׳ חננאל עשה. — ובהגיעם לביתם — יצא (ר׳ חננאל) לקראתם — והלכו אל אחיהם לראותו — ומצאו אותו יושב על מטתו, — ומן המעשה לא היו יודעים — ומהשם שתחת לשונו אינם יודעים, — ושמעו כל המעשה בְּבֵרֵר — ובכו בקול יללה וּמָרֵר, — ועל אחיהם זעקו לעומתו: — הנה גברת להחיותו — ואתה תוכל להמיתו. — ואז הלך ר׳ חננאל בִּבְכִיָּה ובמרירות ובזעקה — ונאנק ואמר אל אחיו: תן לי פיך ואנשקה. — והמת פתח פיו ונשקהו בנשיקה, — והוא ידו תחת לשונו שם — והשם הכתוב בקלף הוציא משם. — מיד שהשם נלקח מעמו — אל המטה נפל גָּלְמוֹ, — והגולם שב לַעֲפָרָה וּלְרִקְבוֹנָה [12] — והנפש הלכה אל האלהים אשר נְתָנָהּ.

ואודה יי ואספר מעשה יה — מן המעשה אשר להגיד ראויה — שֶׁאֵירְעָה

---

[11] לכאורה, היה השם Papoleon. — [12] תמונות פיוטיות של עפר ורקב. —

באוירי הַקִרְיָה — בבנין הַכַּרְיָא[83] — הנקרא הֶגְמוֹנְיָא — לר׳ חננאל אחי שפטיה — שהגיע עצמו לִכְלָיָה — והוציאו לָרְוָחָה דר עָלִיָּה — ולאור הגיהו מאפליה — והייבין בניו מצוקי נשיה — ליתן לשמו שבח והודיה — ולומר לפניו בכל עת הללויה.

יום אחד שאלו ההגמון — בעסקי דברים הכתובים באמון[84] — ומשם באו אל החשבונות — אשר במולדות תכונות, — ובאותו היום למחר היה חודש — שישראל ראויים לְקַדֵּשׁ. — שאָלו מן הלבנה — בכמה שעות היא ראשונה, — והוא השיב לו לפי השעה — ושגג וטעה. — וההגמון הקשה אליו בטענה — ואמר: אם ככה אתה מונה הלבנה — אין אתה בקי בחשבונה. — ור׳ חננאל לא חִשֵּׁב הַמּוֹלָד — בשעה אשר הוא נוֹלָד, — וההגמון היה מבין — המולד כבר חִשֵּׁב והבין. — ופרש רשתו — ולכדו במצודתו — לולי היה בעזרתו — אלהי תשועתו. — וענה לו האגמוני[85]: — חננאל חכמוני, — אם המולד כחשבוני — תעשה רצוני — ושוב לדיני[86] — בספר גליוני[87] — וצא מאמונתך — ומחוקי תורתך, — ושובה לדתי — והאמן באמונתי — ובהבלי טעותי. — ואם הוא כחשבונך — אמלא רצונך — ואתן לך סוסי מתוקן — אשר ביום הכסא לי מתוקן[88] — דמי שלש מאות זהובים עריכתו. — ואם אינך חפץ בסוס תקח הדמים תמורתו. — וקבלו התנאים ביניהם — לקיים כל אשר יָצָא מפיהם — בפני השופטים ודייניהם — ולפני השר המושל עליהם. — וצוה ההגמון באותו הלילה לעלות — אנשים על החומה ועל המגדלות — לְכַוֵּן שַׁעְתָּהּ — רגע מולדתה — וחלק רְאִיָּתָהּ — וזריחָתָהּ. — ור׳ חננאל בשובו לביתו — שִׁעֵר המולד בספירתו — ומצא טעותו — שֶׁסִּכֵּם בִקְצָבָתוֹ — ויפג לבו — וימס בקרבו — ונשמה לא נותרה בו, — והכין לבבו — לדרוש אל יי ואל טובו — אל עזרה הַיְשָׁנָה — שמתחלה ומראשונה — נפלאותיו להראותו — ומירכתי בור להעלותו. — והלך לאחיו ולכל משפחתו — וספר להם צרתו — מן המעשה שאירע אותו — לפני יי לשפוך תְּחִנָּתָם — אולי ישמע בקול צעקתם — ויעשה ככל נפלאותיו — במסותיו ובאותותיו — כבמצרים הראה מופתיו — אשר הפליא ועשה לאבותיו. — כשחשך ובא הלילה — והוא בראש גגו עלה — והיה צופה למעלה — למי לו השבח והגדולה. — ובהגיע שעת הצמיחה — והלבנה באה והזריחה — והוא צעק בזעקה — פני שומע צעקה — במרר ובצוָחה — בבכיה ואנחה — וחִלָּה לְדָר כרובים — השומע צעקת חביבים, — וכן אמר בתפלתו — פני אלהי תוחלתו: —

אל אדון על כל העולם — כל דבר ממך לא נעלם — לפניך גלויה מחשבתי — כי לא בזדון עשיתי — ונסתכלתי וטעיתי — ובשגגה עשיתי. — ועתה אלהי תהלתי — תפל נא לפניך תפלתי — וקומה לעזרתי — אלהי תשועתי — והנחם על שגגתי — ושא נא עון חטאתי — ואל אראה בצרתי — כי מֵחַיַּי טוב מותי, — ואל תאבד מעשי ידיך — וחסדך אל תרף מעבדיך — ועבור על פשע כְּמִדַּת רחמיך וחסדיך — וסלח נא לעוני כגודל חסדיך — והאזינה תפלתי

---

[83] כנוי לבית עבודה זרה, ע׳ תמורה כ״ח ב׳: לבית גליא קרינן אותו בית כריא, עין כל= עין קוץ.— [84] כנוי לתורה, על שם הכתוב במשלי ח׳ ל׳: ואהיה אצלו אָמון. — [85] כנוי להגמון בלשון בוז (מלשון כפה ואגמון, ישעיה ט׳ י״ג). — [86] לדתי, אמונתי. — [87] שבספר האיבנגליון. — [88] שקבל דורון לראש השנה שלהם. —

ותחנוּנַי — וקבל שיחי וְתַחַן מַעֲנִי — וצעקת רִגְשָׁתִי וְשֶׁפֶךְ חִנּוּנִי — ושמע שועתי למענך יי — וַאֲנַשְׁאֶךָ בְּוַעַד יְשִׁישִׁים — ואעריצך בסוד קדושים.

ויושב תהלות — האזין בתפלות — והלבנה נעלמה במראיתה — עד הלילה האחר לא נראתה. — ובבקר הלך לקבל תנאיו, — וההגמון קראו לעין כל המוניו — ואמר לו: אתה יודע כמותי — שהמולד היה כְּקִצְבָתִי — וכחשבון ספירתי — ואני לא כִזַּבְתִּי — ויפה חִשַּׁבְתִּי — וכן הֵבַנְתִּי — ואמת מצאתי. — אבל מי יוכל ו[לְהַעֲגִימְךָ] — ואתה מתחטא בקונך — כבן מתחטא בגעגועים — לפני אביו בשיפועים. — ונתן לו שלש מאות זהובים — והוא נתנם לעניים ולעלובים, — ולביתו לא הביא אחד מהם. — וְקִבְּצוּ אחיו ואוהביו ונוֹעֲדוּ יחד — ונתנו שבח והודיה לאל המיוחד — המציל עבדו מצרה — והוציאם מאפלה לאורה — ובכל עת הוא להם לעזרה — [וְסֶלָּה] לעמו מָגן וסתרה.

סוף המעשה בתופילו.

אבאר המעשה שֶׁהִנַּחְתִּי — אשר מקצת למעלה[89] כתבתי — מתופילו שכשל בַּעֲוֹנוֹ — ובְחֶנֶק נגמר דינו. — וכְיָצָא לחניקה — כל העם יצאו לקול הצעקה — ושר העיר עליהם קפץ — והמון מעליו נפץ, — ואמר לו: אם תצא מן האמונה — ותשוב באמונתנו להאמינה — אצילך ממיתה משונה. — והוא כפף לו ראשו — כי חס על נפשו — ומיד נְשָׂאוֹ — ולארמונו הביאו. — ואחר חִקְרוֹ את הדברים — מְצָאָהוּ נכון באמונת העברים — והשיב לו: אני עזרתיך — ומיד הממיתים לקחתיך — ומן המות הצלתיך, — ואתה אלי כִּזַּבְתָּה — וממני לָעַגְתָּה. — אני אֲיַסֶּרְךָ ביסורים — רעים ואכזרים — משונים ועכורים. — התחיל להלקותו — ובְחִבּוּט ואכזריות להכותו, — ויקצץ ידיו אשר עליו — וכן עשה לרגליו, — ובבית האסורים שָׂמוֹ — וְשָׁמָה עִגְמוֹ — ואחד יהודי עמו — אל אל נשא עינו — משתהו ומאכלו — בכל יום מביא אצלו, — ואם לא היה לו — הוא מביא מִשֶּׁלּוֹ. — ועבדו בְעָצְמָה — עד מלאת לו שנה תמימה. — ובערב יום הכפורים — שֶׁעֲוֹנוֹת עם יי בו מתכפרים — הביא לו משתה ומאכל — והוא, היהודי, עמו אכל. — והיה לו בת אחת קטנה — ואמר לו: לך והבא עדים כי לך אתננה. — ענה לו: אתה, אדוני, מן החשובים — ואני אחד מן העלובים, — אם משפחתך ישמעו — אותי כדג יקרעו. — והוא ענה: אין איש מושל בביתי — ואין לאדם רשות בביתי — ולא לבני משפחתי — כי אם לבד ברשותי. — הלך והביא עדים שלשה — ובתו לפניהם קִדְּשָׁה — ואמר לו: לך לשלום מֵאִתִּי — שמהיום לא תמצא אותי. — ואחר הצום הלך לדרשו — ובבית האסורים בִּקְשׁוֹ — לא חי ולא מת אֲהָזוֹ — כי האלהים גְּנָזוֹ. — והאלהים ימחול לו עונותיו — ויכפר לו על כל חטאותיו — ותנוח נפשו באוצרותיו.

סוף פרשת ר׳ שפטיה.

פעם אחת היה עובר ר׳ שפטיה — ברחוב הקריה — ואותה השעה לילה היה — ושמע קול יללה — בבית אחד עמיתו — שהיה בעל בריתו — ושמע

---

[89] בפרשת ר׳ אהרן. —

אשה מדברת — לחברתה מספרת. — האחת של מעלה אומרת — לרעותה של מטה האחרת: — אחותי, קח הילד וקבליהו — ואני ואַת ביחד נאכלהו. — והוא האזין לדבריה — והקשיב מִלּוּלֶיהָ — ופתאם הלך אליה — ולקח הילד מידיה. — ואותן הנשים — לא היו בנות האנשים — כי אם היו שְׂעִירִים — אשר בלילה עוברים. — והילד הוליך לביתו — והראהו לאשתו — וְהִכִּירוּ אותו — וּגְנָזוּ בחדר מטתו. — ואביו ואמו כל הלילה — צָרְחוּ בבכיה — ובילדה אָנְחוּ — ובזעקה מרה צָוְחוּ. — ובבקר הוליכוהו — בבית הקברות, וקברוהו. — והיה בשובם מהקברות ועלו לביתם — ור׳ שפטיה הלך אליהם לראותם, — כמנהג המנחמים — אשר אֲבֵלִים נוחמים. — ומתוך דבריהם — שאלם מִבְּנֵיהֶם — מה חלי היה לו — ואי זה פגע בְּהָלוֹ. — וענו לו: אדוננו, — עד הערב ישב בינינו — ואל השלחן אכל עמנו, — והלכנו ושכבנו על מטתנו. — ובהקיצנו משְׁנָתֵנוּ — מצאנוהו מת בתוכנו. — וכל הלילה צעקנו — ובהי ונהי יִלַּלְנוּ — וּבְהֶסְפֵּד קינה קוֹנַנּוּ — ובבקר הלכנו — וקברנו אותו בקברותיו — אצל אבותיו. — אז ענה אליהם — לשמח נפשותיהם: — כן אני אומר לכם — אינני שומע לדבריכם, — הוליכוני אַתֶּם — בקברו אשר אותו קברתם, — כי בנכם בקבר איננו — ובחיים הוא עודנו — ואל ביתכם אביאנו — וחי ושלם בעזרת אֲלִי לכם אתננו. — והלכו אל הקבר וְחִפְּשׂוּ שמה — ולא מצאו כי אם מטאטא שמה — אשר הבית מטאטאים עמה. — ור׳ שפטיה אל ביתו שב עמהם — וכל המעשה אשר אֵירַע סִפֵּר להם — והילד להם השיב, — ונתנו שבח לתפלות מקשיב — לְאֵל היהודים מקשיב — והרוח מֵשִׁיב.

בת היתה לר׳ שפטיה — מאד היתה יפיפיה — נאה היא ונעימה — וכסיאה [90] נקרא שמה. — והיה מחבבה — באהבה וּבְחִבָּה, — והיה אביה רוצה לְזַוְּגָהּ — ואמה לא היתה רוצה בְזִוּוּגָהּ, — שכל מי שהיה שולח לְלָקְחָהּ — אמה מְשַׁלַּחְתּוֹ בְשִׂיחָהּ — ואומרת בדבריה — ובשיח אמריה: — בתי אשה חשובה — ואביה גַּבְרָא רַבָּה — אם כמותו לא יִמְצָא — לא אוציאנה החוצה. — ואם יהיה כאביה בתורה — במשנה ובמקרא — בהלכה ובסברה — וּבְסִפְרֵי וְסִפְרָא — בדרשה ובגמרא — בקלה וחמורה — בבינה ובחכמה — בדעת ובערמה — בעושר ובגדולה — באומץ וממשלה — בחוקים ובמצוה — ביראה וענוה — ושיהיה בו כל מִדָּה טובה — ואתְּנָהּ לו לאשה כחובה.

והיה באחד לֵיל — ר׳ שפטיה עמד לְהַלֵּל — כמנהגו להתפלל — גבורות יי׳ לְמַלֵּל — תשבחות ושירות לְכַלֵּל — קדושות ושירות לְפַלֵּל — תְּחִנּוֹת לְחַנֵּן — לפני אל להתחנן — בזמרה לרנן — בצל שדי להתלונן — בשירות עֲרָבוֹת — לרוכב עֲרָבוֹת — להחזיק וְלִכּוֹן — לקראת כסאו נָכוֹן — וגבורתו במכון — וְלִבְטֹחַ וְלִשְׁעוֹן — לאל דר במעון — לְהַדֵּר בְּהִלּוּלִים — לתפארתו בזבולים — במצות וחוקים — ליוסד אֲרָקִים — לשוכן שחקים — בדתי שעשועים — לכונן רקיעים — בתורת יומים — לאדיר קולו על המים — וכבודו על השמים.

ובתו מן המטה ירדה — ולנגדו בְּחָלוּק אחד עמדה — לעשות לו מלאכה — ומים לנטילת ידיו לשפכה. — והביט וראה שֶׁהֵנֵצוּ רמונים — והגיעו לה

---

[90] Cassia. —

העת והזמנים — להתעלס בדודים. — עמד והשלים תפלתו — ואחר שב לאשתו — בקללות לְחֶרְפָּה — ופניה לְכָסְפָּה — ודבר אליה קשות — ועדות אמריו להקשות: — יש לי יונה תמה — והיא כְלָּה תמימה — ועת דודים הגיעו לה — להיות עטרת לבעלה, — ואחי שאלה לַחֲסַדְיָה בנו להיות אצלה. — ואני לקולך שמעתי — ומנוחה לה לא מצאתי — והכתוב במקרא חִסַּרְתִּי — ובדברי חכמים עָבַרְתִּי. — בבקר מביתו בצאתו — אל הכנסת להתפלל ברדתו — לר' חננאל אחיו קרא — והוא רץ אליו במהרה — וְהֱבִינוֹ: רצוני וחפצי ואהבתי — לַחֲסַדְיָה בנך לתת את בתי — כי טוב אותה לו לתתי. — ור' חננאל מרוב עַנְוָה — עד ברכיו לו השתחוה. — כְּשֶׁהִשְׁלִימוּ התפלה — זִמֵּן כל הקהלה — ולביתו עמהם עלה — וְקִדֵּשׁ בתו לר' חֲסַדְיָה — בן ר' חננאל אחי ר' שפטיה. — ור' אֲמִתַּי אחי הכלה המוכללה — הוא פִּיֵּט היוצר „אדון מגיד מראשית אחרית" [91] בשבילָהּ — בְּנוֹי ויופי וְעִטּוּר וכתר לְהַכְלוּלָה — כְּשֶׁזִּוְּגוּ שניהם ביחד, החתן עם הכלה.

ור' שפטיה זקן בא בימים — ויי ברכו בכל מדות נעימים — תורה הנחילו שוכן מרומים — בעושר גִּדְּלוֹ בנכסים עצומים — בן חִסְּנוֹ הָגוּן ותמים — האב והבן נמצאו שְׁלֵמִים — ור' חננאל עמם בגודל ובתמים — ביראת יי לעולם קיימים — אחים וחביבים בְּחִבּוּב מְנֻעָּמִים — בַּתּוֹרָה ובמצות עוסקים לעולמים — הֲקִי אל באהבה מְקַיְּמִים — עוז ותפארה למלכם מְרוֹמָמִים — הוד והדר לקונם מְעַצְּמִים — ונזר וכתר ועטרה לבוראם מַכְתִּימִים — ליוצרם נותנים עוז ותעצומים — בְּוַעַד התפלה מעריבים ומשכימים — הגלות והחרבן בָּכוּ בְעִגּוּמִים — וְהַשְּׁמָד קוננו בְּתַמְרוּר וְשִׁמּוּמִים — כל ימי היותם עלי אֲדָמִים — וזעקו וְחִנְּנוּ למשיב חכמים — אשר בדעתו נבקעו תְהוֹמִים — וכונן ויוסד נהרות וימים — לסכל דעת האויב ומלכותו לְהַשְׁמִים — תבונה בקשו לְמַלֵּא רחמים — גְּזֵרַת השמד לְהַאֲבִיל וּלְהַעֲמִים. — בצעקתם שצעקו לרם על כל רמים — הגזרה לא עברה מעבר הַיַּמִּים — והציל עבדיו בתורותיו תמימים — מִטִּנּוּף וּמִסְּרִיוּת וּמִמַּיִם הַזֵּהוּמִים — מֵהַכְרָעַת חרשים ואלמים — מֵהַסְגָּרַת עִוְּרִים וְסֻמִּים — מהשתחוות פסילים וצלמים — וְהִרְעִים על אויביהם בקול רעמים — שונאיהם ורודפיהם להזעים בזעמים — וּמִלֵּט ידידיו מיד הקמים — וְחָשַׂךְ נפשם מגחלי רְתָמִים — להיות בתורה עוסקים והומים — לַהֲרִיחָם ריח סמים ובשמים — הגנוזים וחתומים באוצרות וַאֲסָמִים — אשר בְּעֵדֶן יְשֵׁנִים וקדמונים — וְנִסְתַּם בִּסְתוּמִים — והשלים יחידתו [92] בִּשְׁלוּמִים — לדיין אלמנות ואבי יתומים — רבי שפטיה הרב בחכמים, — טָעַם כוס הראשונים — שגרם אבי פתגים — לראשונים ואחרונים.

וביום ראש השנה [93] — הוא רבי שפטיה הָגוּן [וּבְהַגּוּנָה [94]] — לתקע השופר הוא בעצמו — בעבור כבוד יי וְעַמּוֹ — ואותו היום מֻטוֹי — מן הֶחֳלִי נְטוּי, — ולחשו לו כל הקהל בְּבִטּוּי: — אדוננו, אור עָטוּי, — זיו הוֹדֵנוּ, מָאוֹר עינינו, — השופר תְּקַע אלינו, — כל הימים שישמרך אלו[ה]ינו — אין אחר תוקע שופר בתוכנו. — והטריחוהו עליו לתקע — ועמד והשופר תקע — והוא היה בלא כח וגבורה — ותקיעת השופר לא בא כשורה. — וענה להם הצדיק, — וְדִינוֹ עליו

[91] יוצר לשבת חנוכה (Zunz, Literaturgesch. der Synagog. Poesie 167). —

[92] ומסר נשמתו (תהלים כ"ב כ"א). — [93] שנת ד"א תרמ"ז. — [94] לשון מעלה וזכות. —

הַצַּדִּיק: — לכם בני יהיה טוב סימן, — כי עלי בַּעֲוֹנַי נתחלף הַזְּמָן. — ויצא מכנסת עדתו — והלך אל ביתו — ושכב על מטתו. — וכל הקהל אחריו — נכנס במטת חדריו — והוא פניו החזיר אליהם — וכן אמר להם: — אני הולך למנוחתי לקץ הימים — לגורלי לַאֲבוֹת הקדומים — ואודיעכם, בנים חביבים, — בני שלשת אהובים, — שָׁמֶת בַּסִּילִי [95] — הצורר וְהַחוֹבֵר — והנהו לפני עובר — בשלשלאות של אש אסור — ביד מלאכי חבלה מסור, — ושלח אלי יי צבאות שמו — לילך לקראת בסילי ולעמוד בַּדִּין עמו — מכל הרעה שעשה לְעַמּוֹ, — להכרית שמו וְשֵׁם זַרְעוֹ — וְשָׁרְשׁוֹ וצאצאיו וְנִטְעוֹ. [96] ואני נאסף אל עמי — ואלך אל מקומי, — ואתם בְּנֵי בְּנֵי בְחוּנַי — כל קהל הֲמוֹנַי — יהי עמכם יי — וה[ממית ומחיה — הוא אהיה אשר אהיה — בהחיותו צדיקי בנימין וגור אריה.

וְכָתְבוּ היום והשעה, — ובימים ההם באה השמועה, — כי מת בסילי שעשה הרעה. — לפי דברי הצדיק כן הכתב הגיעה, שכן מלכי קוֹסְטַנְטִינָא עושים כמנהגם — כשימות המלך משלחים בְּבַאֲרֵי בכתב פתגם — וכותבים היום והעת — אשר המלך מת מְבַעֵת [97]. —

ברוך עושה נפלאות לבדו — אשר מזה אִבְּדוֹ — וּמֵהֲבָא כִּחֲדוֹ, — ברוך שמו וברוך שם כבודו.

ויהי אחרי מות ר׳ שפטיה — אשר עבד אלהים בלא רמיה — ועסק ברזי מרום ובסודו — כל ימי חייו לְעָבְדוֹ — וכל יְמֵי עוֹדוֹ — אהב את יי ועבדו — בכל נפשו ובכל מאדו — ובכל לִבּוֹ יִחֲדוֹ.

ר׳ אמתי ברי שפטיה.

אחריו קם ר׳ אֲמִתַּי בנו הנעים — בדרכי אביו דבק וְהַנְּעִים — ולא נטה מחוקי יוצרו — ואלהי אביו היה בעזרו — וְחִזֵּק ישיבתו — עם חכמי חבורתו — להגות בדת אל ותורתו, — שכן צוה אביו בְּצַוָּאָתוֹ — יום אחד לפני מיתתו — להקים החבורה — ולנהגה כשורה — שלא יְהוּ נפרדים — החברים והתלמידים. — וְהַסִּיעָה [98] קִבֵּץ — והמדרש רִבֵּץ — עם הרבנים — והחכמים המבינים — ואץ התורה לערוכה — ורחבה וארוכה — והיו מִדּוֹתָיו — כְּמִדּוֹת אבותיו — [ו.....] — ובמצות יי ואימתו — ועל החרבן נפשו עגומה — והשמד בכה בנהימה — כל ימי היותו על האדמה — אשר בו היתה הנשמה.

והיה יום אחד יצא — לכרמו ולנחלתו החוצה — ואותו היום מת אחד אַכְסְנָי — חכם ומבין ביראת יי — וישלחו אליו זקני העדה — אל מת המצוה עמם לְהִוָּעֲדָה — ללכת לְקָבְרוֹ לבכות ולספדה — ולעשות לו כבוד כצווי התעודה — והוא שלח אליהם: אתם מהעיר צאו — ואני אֲיַחֵל אתכם עד אשר תבואו — ואבוא עמכם עד הקברות — ואקונן עליו קינות סדורות. — וכל העדה יצאו לְקָבְרֵהוּ — ור׳ אֲמִתַּי הכין סֵפֶר לקוננהו, — וכל הקהל בכו אותו ויקוננהו — ור׳ אמתי ספדו בקינה שעשה בַּעֲבוּרֵהוּ. — וזו היא ראשית הקינה — שהתחיל

---

[95] ביום כ״ט אבגוסטוס שנת 886 (חמשה ימים קודם ראש השנה דתרמ״ז). [96] בפנים נמצא בטעות המשך זה של דברי ר׳ שפטיה אחר „וכתבו... וברוך שם כבודו״. — [97] כלוי הדבר הַמְּבַעֵת והנורא שהמלך מת. — [98] חבורה של תלמידי חכמים. —

לקוננה: — אי אכסניא, אי גלות, — מי לא יַכִּירֵךְ יעשה ממך הוללות — ומי יַכִּירֵךְ יקונן בְּיִלָלוֹת. — ושם היה עומד אחיו[99] ר׳ משה שהתינוקות מלמד — [....מד]—ולחש באזני שמה עומדים: — [....דים]—[....רים]— מי יכירך וידעך הַמּוּלִים בְּיסוּרִים. — ור׳ אמתי שמע והדבר אצלו היתה שמורה — ולאותו המלמד העברה נצח לו שְׁמָרָהּ. — ויהי לימים רבים וזמן הרבה — ואשת איש נחשדה מאחת ריבה — ונועדו העדה לעשות דרישה — מן האשה בחקירה לדרשה — ולא נמצא לאשה עדים — כי אם ר׳ משה המלמד תלמידים — הוא העד לבדו — ואין איש אחר נגדו. — ור׳ אמתי ענה לו בסברה: — יש לך עד שני כְּצִוְּתֶה התורה? — ולא נמצא עד אחר עמו. — והוא צוה לחזן והחרימו, — כתורה עשה לעומו[100] — והשיב לו מחשבת זממו — ומאוירי הדיחו — ובגלות שִׁלְּחוֹ — ובא עד מדינת קפואה[101] — ומשם נסע והלך לפביאה[102].

בני ר׳ אמתי.

ור׳ אמתי נאסף אל עמו — והניח בן וְעַבְדִּיאֵל שמו — ולעבדיאל בן ושמו בָּרוּךְ — ולא היה בתורה כאבותיו ערוך. — ובימי ברוך בביתו ספר המרכבה היה — שבו שִׁמֵּשׁ כל ימי חייו ר׳ שפטיה[103]. — והיה יום אחד בערב שבת — שבו אל מכל מלאכתו שבת — והיום חָשֵׁכָה — והאורה חשכה — ולא היה שהנר מדליק — לפני ספר המרכבה להדליק. — ואשה אחת עמדה, — והיא הארורה היתה נִדָּה, — מספר החיים תהא אֲבוּדָה — ומהעולם הבא תהא כְּחוּדָה, — הדליקה הנר לפני התורה. — ואף יי במשפחה חרה — וימותו במגפה רבים — ונשארו מעט מהרבים. — ושם היה יהודי אחד מבין — המעשה הכיר והבין — ולקח הספר ובכלי אֵבֶר שָׂמוֹ — ואל המצולה לשקעו — והים נס לַאֲחוֹרָה, — כשיעור מיל אחד היתה הַחֲזָרָה, — והיהודי השליך הכלי לימה — והים שבה אל מקומה. — ומיד בטלה הגזרה — והמגפה נעצרה — וַזֵּכֶר ברוך נִשְׁבַּת — ונרו נדעך ונכבת — שלא הניח עוסק במשיבת[104] — ולא היה לו בן כי אם אחת בת.

בני ר׳ חננאל.

ולר׳ חסדיה ביר׳ חננאל[105] היה בן ושמו פַּלְטִיאֵל — ור׳ פלטיאל הוליד בן ושמו ר׳ חֲנַנְאֵל — ובת אחת ושמה כַּסִּיאָה, — את יי היא מאד יראה, — ותלד בן ושמו ר׳ פלטיאל בכוכבים יודע להבין.

ר׳ פלטיאל.

ויהי בימים ההם—והישמעאלים יצאו בְחֵילֵיהֶם — ואלמעוז קייט[106] עליהם— ועברו איטליאה — והרסו כל הארץ קלבריאה — ובאו עד אוירי אשר בקצה

---

[99] של הנפטר.— [100]=לעומתו.— [101] Capua.— [102] Pavia. — [103] ר׳ שפטיה היה משמש בס׳ המרכבה לצורך הנסים והמופתים שעשה.—[104] בתורה, שהיא משיבת נפש (תהלים י״ט ח׳). — [105] ר׳ שבתי דונולו מספר (בהקדמתו לפי׳ ס׳ יצירה), ש„ר׳ חסדאי ב״ר חננאל הגדול הצדיק זצ״ל״ נהרג בתוך „עשרה רבנים חכמים וצדיקים זכרם לברכה״ בט׳ ימים לתמוז ד״א תרפ״ה בשעת כבוש אורי ע״י הישמעאלים.— [106] ואלמעוז קייט= ואלמואיד קאיד. אלמואיד (עיקרו: אלמואיד לדין אלה=הקורא לעבודת אלהים) הוא

פוליה — ויצורו עליה — והשמידו כל חֵילֶיהָ — ותבוא העיר במצור — ולא היה כח באנשי המדינה לעצור — והעיר נבקעה — והחרב עד הנפש נגעה — והרגו רובם והנשארים הוליכו בְשִׁבְיָה. — והקייט שאל ממשפחת ר׳ שפטיה [107] — ושלח אליהם והביאם לפניו, — ויי׳ נתנם לרחמים בעיניו. — והאלהים הטה חסדו על ר׳ פלטיאל עבדו — ונתנו כְהִין [108] מֵעִין נְגִידוֹ [109] — והוליכו באהלו — וְעִמּוֹ נְהָלוֹ — לעמוד לפניו לשרת לו.

ובלילה אחד הקייט ור׳ פלטיאל יצאו — להביט בכוכבים והביטו וראו — והנה כוכב הקייט [הופיעה] — ושלשה כוכבים בלעה, — ולא ביחד בלעה אותם — כי אם זה אחר זה שלשתם. — וּשְׁאָלוֹ אלמעוז: מה הֵבַנְתָּ בבינה? — והוא השיב: אתה תאמר ראשונה. — ענה הקייט: הכוכבים הם שלש מדינות — טרנטו [110] ואודרנטו [111] ובארי [112] שאני עתיד לקנות. — ענה ר׳ פלטיאל: לא כן, אדוני, — כי דבר גדול ראיתי אני. — הכוכב אחד תמלוך באיסקיליאה [113] — והשני תמלוך באפריקיאה — והשלישי תמלוך בבולוניאה [114]. — מיד חִבְּקוֹ — ועל ראשו נְשָׁקוֹ — והסיר טבעתו ולו נתנו — ושבועה נשבע למענו, — ואמר: אם כן [יהיה] כדבריך — וְיֵאָמְנוּ מאמריך — אתה תהיה על ביתי — ומושל בכל מלכותי — ובכל ממשלתי.

ועד לא מלאו ימים שבעה — [ואל] אלמעוז הגיעה השמועה — ושלחו לו השרים — אשר באיסקיליאה דרים: — דע שמת האמירה [115] — ואתה תבוא בְנַחַץ ובמהרה — וקבל הממשלה והשררה. — בכן קִבֵּץ חֲלָלוֹתָיו — ונכנס בספינותיו — עם כל ראשי גְיָסוֹתָיו — ועבר אליהם — ומלך עליהם. — אז האמין — ובדברי ר׳ פלטיאל היה מאמין — ולא נטה מעצתו לא לשמאל ולא לימין — והשליטו בביתו — ועל מלכותו — ובכל ממשלתו — והוא היה משרתו — ועושה שְׂרוּתוֹ.

ואחרי כן עלה באפריקיאה — ואחיו הניח מושל [באי]סקיליאה — ור׳ פלטיאל עמו עלה — ושם גבר ונתעלה — ושמו עולה למעלה — והוא היה משנה למלך — ושמעו בכל המדינות הולך.

בימיו שלח מלך אדום [116] — פני מלך אפריקיאה במנחה לְקִדּוֹם [117], — והשליח בא בטכסיסין, — כמו שהיונים עושין, — ושאל: מי פקיד בית המלכות — ומי מְנַהֵג הנסיכות? — ענה לו אחד ערבי: — יהודי הוא המוציא והמביא, — והוא מושל בכל ארצו — ואין המלך יוצא מחפצו, — והמלך אין איש יכול לראותו — ולא ליכנס לביתו — וללכת לקראתו — כי אם ברצון היהודי וברשותו. — והיוני בְגַאֲוָתוֹ — בעזותו וביהירותו — בשטותו ובחוסר דעתו — השיב וענה: — טרם אלך מזו המדינה — ואעלה לקוסטנטינא — אל אדוני אשר שלחני הֵנָּה — [...], — ועם היהודי לא אתחבר — עמו אל המלך

שמו הפרטי, וקאיד (=ראש, פקיד) הוא תארו של שר האלף בחיל חצבא. לקמן הוא קורא לו בשם קייט סתם. אלמואיד מת בשנת 975 (ע׳ REJ, XXXII 148—9). — [107] שהיה ידוע להם שם ר׳ שפטיה עוד מימות המושל מורן. — [108] אצטגנין, אסטרולוגוס. — [109] וזיר. — [110] Tarento. — [111] Otranto. — [112] Bari. — [113] Sicilia. — [114] Bologna, ואולי צריך להיות כאן: במצרים, כנראה לקמן. — [115] Emir. — [116] מקידוניא. — [117] =לְקַדֵּם. —

לדבר. — ולפני ר׳ פלטיאל הדברים הגיעו — וכל המעשה לו הודיעו, — וגזר יִצוה בחצר המלך — ארוחת ומשאת אליו בלי לילך — ובמקום נטע אהלו — אדם פניו בלי להקבילו. — ושהה כעשרה ימים — בקצף בחרון ובזעמים, — ואחר שב בְּנְאוּמִים [118] — לבקש מחילה לרחמים — לבל יזכור שטותו והבלו — והפשע והעון למחול לו — מאשר הֶעֱוָה לו בסכלו — ואשר שגג בְּמִלּוּלוֹ. — ואז שלח אליו לבוא — ומנעו באותו היום לפניו מבוא. — ויהי ביום השלישי לפניו הביאו — וְכִבְּדוֹ וְהִדְּרוֹ — וְגִדְּלוֹ וְנִשְּׂאוֹ — במתנות עצומים — במוסקו ואהלות ורוב בשמים — באבן יקרה ושהם וּלְסָמִים [119] — ובתכשיטי מלכות החמודים והנעימים — וכבוד גדול עשה לו — מפתח שער היכלו — ועד מקום סעודת מאכלו, — בבגדי שֵׁירָאִין וּמֵילָתִין [120] — תִּקֵּן כל הפלטין, — ובתולעת שני יבבגדי משי ותכשיטין — יסוד קרקע החצר וקירות הבית מקושטים, — ועל השיראין כף רגלו דרכה — ועליהם צעד נתיבתו בהליכה. — ומצא היוני ר׳ פלטיאל בְּמְסִבָּה יושב — ולעצמו מצא קתדרא זהב לישב, — וישב ונכנס עמו בדברים — ושאלו מתורת העברים — ומיחוסו וממשפחתו ומארץ מולדתו, — והשיבו תשובות [נ]כונות — צרופות ובחונות. — וצוה להביא מים לנטילת ידים ופה — בקיתון וספל של שהם וישפה. — ובסתר צוה [לעבדו] — לשברו לאחר נטילת ידו. — והעבד עשה כצווי אדונו, — הביא הספל וקיתונו — ונתן המים על ידי רבונו, — ואחר המים על ידיו כְּנָתְנוֹ — נפל לפני רגליו — וְשִׁבֵּר הכלים לפניו. — והיוני קם בבהלה — נַאֲחָזַתּוּ חלחלה — ומראה פניו נִשְׁתַּנָּה — ועוז פניו שֻׁנָּה. — ור׳ פלטיאל פניו למולו שחק — ולפני כל העומדים שם צחק. — ואמר לַיְוָנִי: — למה נבהלת — וּבְבַהַל ממקומך עמדת? — ענה לו השליח היוני: — כי הפסד גדול ראיתי אני, — ואין ערך ותמורה — אל הקיתון והספל שנשברה. — אז שְׁאָלוֹ ממלך אדומים: — בכלי זהב משתמשים או בְּיַהֲלוֹמִים? — וענה השליח המקדוני: — בכלי זהב משתמשים בבית אדוני. — השיב לו: אדונך איש חסרונים, — שֶׁכְּלֵי יקר ופנינים — יקרים מכלי זהב בדמים, — שהכלים של אבן יקרה — אין להם תקנה בשבירה, — וכלי זהב אם להם שִׁבָּרוֹן — מתקנים אותם בלי חִסָּרוֹן. — וכמות הכלים שראיתה — שנשברו בביתי עתה — [מפנינים יקרים] — בבית אדוני המלך נשברים. — ואחרי כל זאת בכבוד שִׁלְּחוֹ — אל מלך אדום אשר שְׁלָחוֹ.

ור׳ חננאל בן פלטיאל [121] שאל רשות ממלך אפריקיאה — לעבור הים ולרדת באיטליאה, — שבשעת שהיה באוירי הגלות והשביה — הנשארים נמלטו — בבארי ובאודרנטו — הוליכו עמהם — מטלטלי בתיהם — וממון אחרים שאינו שלהם — הצילו עם ממוניהם. — ועלה ר׳ חננאל לקוסטנטינא — ובנפש אֲנוּנָה — ומרה ועגונה — מאת המלך בקש תְּחִנָּה — למצוא פניו חנינה — לעשות לו חותם מלכותו — ללכת בכל מדינות ממשלתו, — ובכל מקום שימצא ממטלטלי ביתו — להיות ברשותו ובחזקתו. — וקבל החותם וירד לבארי המדינה — ומצא שם מִדְּבָרִ[ים] שלו אחת מקרא יְשָׁנָה — ותכשיטי בגדי נשים — ומעילים תפורים

---

118 בדברים. — 119 =וּלְשָׁמִים (מן לֶשֶׁם, שמות כ״ח י״ט). — 120 בגדי משי וצמר. — 121 דודו של ר׳ פלטיאל האסטרולונום, אחי אמו כסיאה. —

שהם מולבשים. — והיו רַבֵּי חכמי בארי טוענים לו בטענה: — המציל מן הגוים מן הנהר ומדליקה שלו הם בנתינה, — שכן הורה ר׳ בהוראת המשנה. — והוא השיב להם: כן הוא באמונה, — אבל הורו רבותינו דינא דמלכותא דינא, — והנה הכתב עם החותם — אשר המלך לי חתם. — וּבִצְעוּ עמו — [....] — ונתנו לו המעילים והמקרא — והניח להם הנשאר [כְּפִשְׁרָה]. — ועד ביניבינטו ירד — וכל הקהל לקראתו חרד — וישב שם שנה תמימה — ואחרי כן קבע ישיבתו שמה. — ולקח משם אשה — אסתר שמה — בת ר׳ שַׁבְּתַי [122] — ממשפחת ר׳ אֲמִתַּי. — [והטה אלוה] חסד כמדת טובתו — נכמרו רחמיו וחמלתו — זכר חסדו ואמונתו — לבית ר׳ שפטיה ור׳ חננאל אנשי סגולתו — אשר בעבודתו כל ימי חייהם לא משו מתורתו — שכן היא אמונתו — להיטיב למצפי ישועתו — ולמיחלי עזרתו, — והנחילו בנים הגונים בזקנותו: — ר׳ שמואל בכורו כחו וראשיתו — ור׳ שבתי ופפוליאון וחסדיה. — חסדיה עלה עם ר׳ חננאל באפריקיאה — אצל ר׳ פלטיאל בן אחותו כסיאה. — ור׳ שמואל בא בקפואה העירה — ושם נשא אשה ושמה אלבאבירה [123]. — אחרי כן עלו ר׳ שבתי ופפוליאון עם המנחה — אשר לר׳ פלטיאל מאת שר אמלפי [124] שלוחה, — והם כמנהג הנערים — נכנסו עם קברניט הספינה בדברים — ויאמרו: נעשה שם ונלך בבהלה — ונהיה אל מחוז אפריקיאה בזו הלילה. — וכתבו והזכירו שם שוכן מְרוֹמָה [125] — והשליכו הכתב בתוך מי הימה, — ואמרו למלחים: הזהרו בנו בְּעָצְמָה — לבל היות לנו תנומה. — וגרם החטא והעון והאשמה — ונפלה עליהם שנת תרדמה — והרוח סָעֲרָם על פני המימה — ונהפכה הספינה וירדו האנשים בְּעִמְקֵי תְהוֹמָה [126]. — וכח השם הוליך הספינה בְּאִסְפַּמְיָא [127] ובנרבונא [128] — וגם בים קוסטנטינא — והחזירה לאחור עד ים אנקונא [129] — ואחר שִׁבְּרָהּ באמלפי המדינה.

וימת מלך מצרים ושלחו זקני מצרים ספרים — מרשות הסגנים והחורים — והעם היושבים במדינות ובכפרים — ביד צירים נאמנים — שליחים חכמים ונבונים — [אל] אלמעוז מלך התימנים: — שמענו גבורותיך — וחזק מלחמותיך — אשר נלחמת בחכמתך — וגברת בערמתך — על המלכים קדמונים — שהיו ראשונים — במלכות סְוֵינִים [130]. — עתה עלה אלינו — ותהיה מלך עלינו — בעצת שרינו — וכל גדולי ארצנו — ואנחנו עבדיך ואתה מלכנו.

אז נכנס במחשבה — ור׳ פלטיאל לפניו הובא — ובעצה נכנסו — לדעת מה יעשו, — כי הדרך היתה רחוקה — ומדבר וארץ צרה וצוקה — ואין בכל הדרך מים ומזונות — ולא אהלים ובית מלונות. — ועבר ר׳ פלטיאל לפניו ועשה מחנות — [וְתִקֵּן שְׁוָקִים ובית לינות — והושיב בהם תגרים [לקנות] — לחם ומים ודגים ובשר וירקי גנות — וכל דבר הנצרך לַחֲיָלִים הבאים מהמדינות. — ועלה המלך והשרים והגדולים — וקבעו המחנות והאהלים — רחוק ממצרים שלשה מילים. — וכל שועי מצרים יצאו בריצה — והפרתמים והפחות בעליצה —

---

[122] אפשר שהוא ר׳ שבתי בר אברהם דונולי הרופא בעל הפירוש לס׳ יצירה בשם חכמוני. — [123] Albavera. — [124] Amalfi. — [125]=מרום. — [126]=תהום. — [127] Hispania. — [128] Narbonne. — [129] Ancona. — [130] מצרים. —

והשליטים והנדיבים וכל דלת העם בדיצה – ויבאו לפניו וישתחוו לו אפים ארצה, – ובחוקי דתם השביעם – ולקח בני התערובת מקציני העם. – ונכנס ר׳ פלטיאל במצרים עם מקצת החילות – וערך החומות והמגדלות – [ושערי] המדינה ובית המלכות והיכלות – והפקיד שומרים לשמור ימים ולילות – [רוב פאותיו] וכל גבולות. – ואחרי כן נכנס המלך עם כל חילו – ונקבצו השרים וכל העם באו אצלו – וכלם שנית נשבעו לו. – ועלה אל החצר וישב בהיכלו – על כסא מלכותו ותפארתו וְגָדְלוֹ – וְשָׂמוּ בידו השרביט וכתר מלכות בראשו – ומלך במלכות הנגב ככל אות נפשו.

והיה ביום הכפורים נקרא – ר׳ פלטיאל לקרוא בתורה – ויקומו ויעמדו מלפניו כל החבורה – והחכמים והמבינים היושבים בשורה – הבחורים והזקנים – והנערים והקטנים – והטפים והילדים – כל הקהל היו עומדים. – אז צעק אליהם – ואמר לכולהם: – ישבו הַסָּבִים – ויעמדו הרובים[133], – ואם אין אשוב ואשב – כי אין בעיני מתחשב. – לאחר שהשלים קְרִיָּתוֹ – נדב לאלהי תהלתו – חמשת אלפים דינרים – טובים שְׁלֵימִים וגמורים: – אלף לראש הישיבה ולחכמים – ואלף לַאֲבֵלֵי בית העולמים – ואלף לבבל לישיבת הגאונים – ואלף אל הקהלות לעניים ולאביונים – ואלף לכבוד התורה לקנות שְׁמָנִים. – ובבקר השכים והקדים, – כי לעולם במצוה הזריז מקדים – לבל יתקפו יצרו – מדרך טובה להחזירו, – והביא רוכבי סוסים ופרדים – ונתן להם גדודים – וְשִׁלְּחָם עם הַשַּׁיָּרוֹת – ההולכים המדברות, – והוליכו הזהובים בידיהם – כצווי ר׳ פלטיאל אדוניהם – וְחִלְּקוּם כמצות ר׳ פלטיאל – לישיבות ולכנסיות ולאבלי ציון ולעניי קְהִלּוֹת ישראל.

ופרשת גדולותיו – אשר גדלו המלך באוצרותיו – והשליטו במלכות מצרים – וממלכת ארמים עד ארם נהרים – ובכל ארץ ישראל עד ירושלים – וממשלתו ותקפו ועשרו – אשר נִשְּׂאוֹ המלך וְהֲדָרוֹ – הלא הם רשומים – על ספר דברי הימים למלכות נֹף וענמים[132].

ואלמעוז חלה את חליו אשר מת בו – והמליך את בנו[133] ושם אותו ביד ר׳ פלטיאל חביבו – להיות לו לעצה לעזרה ולשמירה – ולנהג המלכות באומץ ובגבורה. – וימת המלך וישכב עם אבותיו – וימלך בנו תחתיו – ויהיו כל ימיו בשקט ובבטחה – בשלום והנחה.

ויהי בשבתו – על כסא מלכותו – והיו השלטונים – אשר על מלאכת מצרים ממונים – למלך היו מאזינים – על ר׳ פלטיאל דברו רְנוּנִים[134] – ובחרב לשונם שוננים – ובכל יום עליו בסתר מלשינים. – והמלך חמתו בם בוער – ותמיד בם גוער, – ולר׳ פלטיאל הנגיד – כל דבריהם היה מגיד, – ונתיעצו ביניהם – מה לעשות להם. – יצא ר׳ פלטיאל הוא ואשתו – עם כל אנשי ביתו – ואוהביו ועבדיו וכל משפחתו – לשדהו ולנחלתו – לפרדסו ולְגִנָּתוֹ – אשר נתן לו המלך במתנתו.

והמלך שאל [בתמידות]: – אנה הלך איש חמודות – ר׳ פלטיאל מבין

---

[131] פירושו כמו רביא, כלוי הקטנים. – [132] נֹף וענמים=מצרים. – [133] אלעזיז. – [134] ר״ל היו מרננים אחריו. –

סודות. — וענו לו העבדים — אשר בחצר עומדים: — יצא נפשו לְשִׂמְחָה — עם אוהביו ובני ביתו לשמיחה — אל גינת הביתן — אשר המלך לו נתן. — וישלח המלך לקרוא לשלטוניו — ויקרא לשריו ולסגניו, — ויאמר להם המלך: — אני ואתם נלך — ונקביל פני פילוסופוס הזקן המשרת לפני — הוא ר׳ פלטיאל הנחמד והיקר הנכבד בעיני. — וירכב במרכבתו — וכל קציניו ורוזניו הוליך אִתּוֹ. — והמלך עשה בחכמה — וכל המעשה היה בערמה, — כי יציאת ר׳ פלטיאל היתה במרמה — מפי המלך היתה שומה — לגלגל הדבר להראות לו חבה עצומה — בפני כל המוניו — ושרי אומה, להלבין שוטניו — ופניהם לְהעטות — בושת וקלון וחרפות. — והמלך הולך וקרב — באהל ר׳ פלטיאל מתקרב. — וגזר שלא ילך אדם להגיד לו — עד שהגיע המלך באהלו. — וירד המלך מן המרכבה — ור׳ פלטיאל לפניו בא — וְחִבְּקוֹ מרוב חִשְׁקוֹ — והיה מגפפו ומנשקו — וַאֲחָזוֹ בידיו — והלכו שניהם יחדיו, — וישבו הם לבדם — וכלם עמדו במעמדם. — ויבאו המשחקים והמתופפים — ויקחו בידם הכנורים וְהַתֻּפִּים — וישחקו לְפניהם בעוגב ומינים ושירים — בתוף ומצלתים בנבל עשור מזמרים — מֵהַבֹּקֶר ועד פנות היום לאחר צָהֳרָיִם — עד עת הערב כנטות הצל לַאֲחוֹרָיִם. — וירכב המלך וישב וילך למצרים — ונתכרכמו פני השוטנים — ונכלמו האויבים והמשטינים. — ובאותו היום פיהם נאלם — ולא [יכלו] לדבר עליו רעה לעולם. — ברוך שומר חסדיו — הפודה ומציל נפש עבדיו, — ברוך הוא וברוך שמו — ברוך כבוד יי ממקומו.

והיה בליל אחד יצא ר׳ פלטיאל [עם המלך] החוצה — ויחזו והנה שלשה ככבים אדירים נאספו — ובשעה אחת נגהם אספו. — ויאמר ר׳ פלטיאל: הככבים הַחֲשֻׁכִים — הם שלשה מלכים — אשר בשנה זו מתים — ובקרוב הם נצמתים. — המלך האחד חמי[135] היוני — והשני מלך בגדד הצפוני. — וימהר המלך להשיבו בְּאוֹנִי: — השלישי אתה מלך תימני[136]. — ויען למלך: אל אדוני, — כי אני יהודי, — והמלך השלישי הספרדי. — והשיב לו המלך באומר: — אתה השלישי באמת כמו שאני אומר.

ובאותה השנה[137] מת ר׳ פלטיאל — [המגנן] לקהלות עם אל — הדרים במצרים ובארץ ישראל — בפלירמו ובאפריקא ובכל ממשלת ישמעאל, — כי הוא רודה במלכות העברים — ובמלכות ארמים והמצרים — ומלכות ישמעאלים וארץ ישראלים. — בצרור החיים נפשו תהא צרורה — בעדן שמורה — בגן אלהים אֲצוּרָה — אצל האבות סדורה.

ויקם ר׳ שמואל בנו תחתיו — איש גדול ונכבד בדורותיו — ממלא היה מקום אבותיו — והעלה אביו ואמו בירושלים בארונות — ועצמות ר׳ חננאל דוד אביו שבארון נתונות — ועצמות אשר בבלסמון מתוקנות, — והקדיש [לדר] עליונים — ולהיות לו צדקה מאת רוכב ענגים — מוזהב עשרים אלף דרכמונים — לדלים ועגונים — לַחֲכָמִים והדרשנים — אשר התורה משננים — ולמלמדי תינוקות וחזנים — ושמן למקדש בכותל מערבי למזבח שבפנים — ולבתי כנסיות לקהלות הרחוקים וְהַשְּׁכֵנִים — וּלְאֲבֵלֵי ההיכל המשכונילוים, — הם העגומים על ציון וַאֲבֵלִים, —

---

[135] אולי: חוני=יוחנן הראשון מלך מקידוניא. — [136] אולי קראו כך על שם חכמתו (השוה עובדיה ח׳ ט׳). — [137] שנת ד״א תשל״ו, כי באותה שנה (976 לסה״נ) מת גם יוחנן הראשון קיסר מקידוניא והכליף שבבגדד. —

זאל הישיבה לתלמידים ולתנאים — ולחכמי בבל לישיבת הנשיאים. — זכרו יהא לברכה — ויחידתו תהא תמוכה — בסעד חיים ערוכה — באוצרות אלהים סמוכה.

[188] אתן צדק לאלי   שבח וגדולה למחוללי
ארומם בשיר מִלּוּלִי   אלהים יי חילי.
בתוך וַעַד קְהִלּוֹת   לשמו אביע תהלות
באימה ומורא לחלות   פני עושה גדולות
גדולת כבודו לרוממה   גבורת תָּקְפּוֹ לקוממה
[ג . . . . . .]   בחיך וגרון אנעימה
דרוש מעשיו המפוארים   נצח מלכותו ארים
דרוך נתיבותיו במישרים   לעדי עד לדור דורים
הלל ועוז ורננה   אפציח בגיל וְרִנָּה
הדרת אלוהי מעונה   אזכיר בכל עת ועונה
ואומץ מופתים וְנִסִּים   הראה בכל אפסים
ונואי כשרון מעשים   וישר לבניו עמוסים
זכר רחמיו וחסדיו   לזרע שני ידידיו
זכות וצדקות חסידיו   המציא לבית עבדיו
חֲשָׂכָם מִזַּעַם וְעֶבְרָה   והצילם מִצּוּקָה וצרה
חִבְּבָם חִבָּה יְתֵרָה   מִלְּטָם מֵרוֹעַ גְּזֵרָה
טִכְּסָם יקרה מפנינים   המתוקה מדבש בגרונים
טהור עיניו בנאמנים   סִפְּקָם וְכִלְכְּלָם במזונים
יושבי באוריי באיולים   בשבעה עשר יובלים [189]
ירד מלך ישמעאלים   והרחיקם מעל גבולים
כָּעַס ובחרון נתעבר   וקלבריאה הרס וְשִׁבֵּר
כבש מן חמעבר   ובארץ לונגוברדיאה גבר
לחץ הארץ בחזקה   והביאה בדוחק ובצוקה
לארצו הגלם בבוקה   נפשם וְחַיָּתָם לְשַׁבְּקָה
מרום שוכן שחקים   המביט ומרעיד עמקים
מְצַוֶּה וגוזר וּמְקַיֵּם   כל אדני ארץ ארקים
נתן בעיניו לרחמים   בני עבדיו התמימים
נזכר להם ממרומים   זכות אבות הקדמונים
סקר מלך בבינה   וראה ביניהם תבונה
סבר בכוכבים להבינה   יודע בחכמות להתבוננה
עִלּוֹ על חכמיו   ומסר בידו אסמיו
עָצְמוֹ היהודים בימיו   כמלאת הירדן במימיו
פקיד ונגיד ממונה   בבית המלך משנה
פועלים מנכסיו מְהַנֶּה   המינים והכופרים מְעַנֶּה
צָלַח והאדיר בגדולתו   ורחבה וארכה מתנתו

[188] השירה ערוכה בסדר א״ב כפול ובסופו „אחימעץ ברבי פלטיאל חזק". —
[189] 50×17=850, רומז להריסת העיר אוירי (Oria) בשנת תתי״ן לחורבן?

צִמחו נדבתו וברכתו — לאוהבי יי ותורתו
קִדֵּשׁ וְחִלֵּק ממונות — לעניי ירושלם והמדינות
קדם לישיבות התכונות — ולחכמים וליודעי בינות
רד מחלציו נקי — ממולא בתורה ובקי
רומס בוגד וצדוקי — עוזר וממלט אי נקי
שוקד על הטובה — לעבוד יי באהבה
שומר מצותיו בְּחִבָּה — בנפש חֲפֵצָה וַעֲרֵבָה
תָם ונודב נדבות — לְגַאֲוָתוֹ וְעֻזּוֹ בָעֲרָבוֹת
תֹּמֵךְ תלמידי הישיבות — ולחזק נדכאי לבבות

אהבה שְׁלֵמָה וגמורה — חִבָּה עצומה וִיתֵרָה — ידָעָה אל נורא — מַדע והשכל וסברה — עצה ודעת וגבורה — צִמדם עוטה אורה — בינה וחכמה ותורה — רִבּוּי עושר ותפארה — בֵּרְכָם דר נהורה — יראה וענוה טהורה — פִּקוּדִים ודרך ישרה — לִיבבם עולם ברא — טוב מכסף סחרה — יותר מפנינים יקרה — אִפְּדָם עונה בצרה — לִפליטת קדושים הנשארה — חִזּוּק וממשלת ושררה — אִמֵּץ ברוחו שמים שפרה — לצאצאימו וְנִהֲגָם כשורה — ועליהם היה מגן וסתרה — חומה נשגבה ועיר בצורה — מגדל עוז לבניהם ומחסה ועזרה — טרף נתן להם — הרבה והרחיב גבוליהם — ברך מעשה ידיהם — ברכתו שלח באוצרותיהם — ושלום ובטח בבתיהם — ושקט ושלוה באהליהם — ורווח והצלה בקניניהם.

ר׳ שמואל ב״ר חננאל ובנו.

כשהגיעו בקפואה ניניהם — נתנם יי אלהיהם — לרחמים לפני שלטוניהם. — והעלו שלטוני המדינה ר׳ שמואל בארמוניהם — והפקידו אות(ו) על בית גִנְזֵיהֶם — להיות מושל במדינה שלהם — על מחוז הנהר ומכס שְׁוָקֵיהֶם — על המטבע בנימוסי העיר ודימוסיהם[140]. — ואלהי אבותינו עזרו — והוא היה בעזרו — ועלה אצל ר׳ פלטיאל[141] פעמים — ונתן לו חפצים טובים — ובכל פעם ופעם ימים. — ויי מסביב הניחו — ובתורת שעשועים שִׂמְּחוֹ — ובנכסים הצליחו. — עשות ספרים הרבה עסק בכל כחו[142] — ובנינים בנה לדירת שבחו. — ובן הגון נתן לו האל — וְשָׂם שמו ר׳ פלטיאל, — הולך בדרכי אל — ודובק בתורת ישראל — מדרכי אביו לא סר — והחזיק ביראת יי בחכמה ובמוסר — וכל טוב יי מביתו לא חסר. — וּמִנָּהוּ בביתו המושל והשר — וכל שֵׂירוּת המדינה בידו מסר — ועל פקיד ושוע וסבר — ושפטים ושוטרים ונגשים כל דבר — ועל כלם הוא היה גזבר — ומוציא ומביא ומנהיג וְדַבָּר. — ודבק בחוקי יי ובתורתו — ואהב מצוותיו ומשפטי דתו — בכל לבו לעבדו — ובכל נפשו לְיַחֲדוֹ, — וְתִקֵּן כנסת זקנו לבית תפלה — לכבוד שוכן מעלה. — והיה לו חסרון בנים, — כי הבנים שהיו לו נולדים — בשתים ושלש שנים — היו מתים כשהן קטנים, — והיה דָוֶה בדאבונים — ומתעגן בְּעִגּוּנִים, — וְחִנֵּן בְּתַחֲנוּנִים — פני שוכן מעונים, — ויתפלל אל יי ויעתר לו — וישמע תפלתו וְשַׁוְעַת קולו — והאזין תחנתו — משמי זבולו, — וברחמיו וחסדיו בן יחיד הנחילו — ור׳ אחימעץ קרא שמו, — בבית

[140] לשון מס ומכס. — [141] למצרים. — [142] בפקודתו כתבו ספרי תורה הרבה.—

הספר שְׁמוֹ — לקרוא בתורה — ולהגות במקרא — ביראתו הטהורה — בְּמִצְוָתוֹ בָּרָה — בעדות נאמנה — פִּקּוּדָיו לכוננה.

ר׳ אחימעץ ב״ר פלטיאל.

ואני אחימעץ ביר׳ פלטיאל ביר׳ שמואל ביר׳ חננאל ביר׳ אֲמִתַּי עבד אל— בחדש אחד ברבים[143] שנים לטפיחת שמים — בקשתי תחנה מאת מדד בשעלו מים — לְחַכְּמֵנִי בסוד רזי שעשוע יוֹמַיִם — לאמצני בתורתו התמימה — אַלְפַּיִם שנה היתה קדומה — להדריכני בדרך ישרה — לחזקני ולהיות לי לעזרה — להאזין תביעת בקשותי — לסעדני למצוא יחוס אבותי, — ועיני אליו נשאתי — ובשם קדשו בטחתי — וברחמיו בקשתי — וחסדיו שאלתי — ויתן לי את שאלתי — אשר מאתו חמדתי, — וְחִשַּׁבְתִּי ובינותי — ואת שאהבה נפשי אחזתי — ויחוסי מצאתי — ובאלי התחזקתי — וסדר ערכתי — והרוז תקנתי — ומראש התחלתי: — מגלות ירושלים וחרבן בית תפארתי — וגלות אוירי קִרְיַת חֲנִיָּתִי — ועד ביאת אבותי בקפואה הגעתי — ובדורי חנתי — ובדור בני נחתי — בספר כתבתי — וקבצתי ואגרתי — לדורות הבאים אחרי אָסַפְתִּי — מפורש גִּלִּיתִי וְהִנַּחְתִּי[144]. — וְלֵאלִי שִׁבַּחְתִּי — וגאוה ועוז הִדַּרְתִּי — ולפני כבודו פאר ושבח רוממתי — שעזרני לגמור ספר קצבתי — ובחדש סיון אותו סִיַּמְתִּי — במזל תאומים שבו נִתְּנָה תורתי — בעת ת ם ק ץ בכפל ב ב ק ש ת י[145] — מראשו ועד סופו כלו גמרתי. — יתברך יקר כבוד שכינתו — והדרת כס תפארתו — ויתעלה שמו ושם כבוד מלכותו.

אחשבה לדעת מספר ימיהם — מדור לדור מִדַּת שנותיהם — מימי ר׳ שפטיה ור׳ חננאל — ועד ימי רבי אחימעץ ביר׳ פלטיאל: — השמד שעשה בסילי המגונה — היה בשנת ארבעת אלפים ושש מאות ועשרים ושמונה, — ור׳ שפטיה ור׳ חננאל באותו הזמן חיו — ואחרי מות ר׳ חננאל (היה) בנו רבי חֲסַדְיָה, — ור׳ חסדיה הוליד ר׳ פלטיאל — ור׳ פלטיאל הוליד רבי חננאל. — ובשנת ארבעת אלפים ושבע מאות עלה ר׳ שמואל בנו בעזרת אדון הפלאות, — ובששים ושמונה השלים יחידתו לאלהי צבאות. — ובשבע מאות וארבעים ושמונה נולד ר׳ פלטיאל בנו — ושמונה מאות ושלש מסר נפשו לקונו. — ובשבע מאות ושבעים ושבע נולד ר׳ אחימעץ חמודו, — יושב הכרובים יהיה בעזרתו ובסעדו — ויאריך שנותיו למען כסא כבודו. — ובשבע מאות ועשרים[146] ושמונה נולד בנו ר׳ פלטיאל, — ובשמונה מאות וארבע נתן לו יי בן שני ושמו שמואל, — יְחַיֵּם האל אלהי ישראל — ובימיהם יִבָּנֶה ההראל — ובית המקדש הַקָּרָאוּי אריאל — ויצמח גואל הוא מנחם בן עמיאל — ונחמיה בן חושיאל — נפוצי בית יעקב לְהִקָּבֵץ וְלְהִגָּאֵל — בקרוב בימינו ובימי כל בית ישראל. — אמן!

ב ש נ ת א ר ב ע ת א ל פ י ם ו ש מ ו נ ה מ א ו ת ו א ר ב ע ע ש ר ה לבריאת עולם אשר ברא הבורא — אספתי זה ספר יחוסי — בעזרת יי מנוסי, — ולא מחכמה שֶׁבִּי — וְהַסֵּכֶל שסביבי — ומתבונה שֶׁבְּחֻבִּי — כי אם ממה שֶׁחִנְּנִי — אל אלהים אדוני.

---

[143] ב ר ב י ם הוא בגימטריא תתי״ד. — [144] ר״ל קבעתי בכתב. השוה בן סירא ל״ט ל״ב בכתב הנחתי. — [145] ותם קץ=(400 + 600) + [(100 + 900)] × 2 = 4000, בבקשתי = 814 = בסך הכל 4814 לבריאת עולם. — [146] אולי צ״ל: ושמונים (והטעות נפלה מפני שנכתב כ״ח בפסקים פ״ח). —

IX. ספר יוסיפון

סביב לשנת ד"א תש"כ נכתב בעברית ספר הסטורי מצוין בשם יוסיפון. שמו של המחבר ואפילו מקומו נעלמו ממנו עד עכשו. רק בדרך אגב אפשר לנו לעמוד על מקומו וזמנו: הוא נותן היתרון להסטוריא רומית. הוא קורא בשם כמה מקומות איטלקיים. הוא נותן צורה איטלקית לשמות הפרטיים. ויש גם שהוא משתמש במלים איטלקיות – מכאן אנו למדים שהיה יהודי איטלקי. הוא מדייק במקומות שבעיר רומה. הוא מספר על הכתרת קיסר למלוכה שהיתה ברומה. וכדומה מן הרמזים מוכיחים לנו שהיה בן עיר רומה. מי יודע, אולי גם מחמת שהיה בן אותה עיר באה המחשבה בלבו לכתב את ספרו: שני ספרים הסטוריים נתחברו בזמנו בעיר רומה ועל רומה, שם האחד Mirabilia Romae ושם השני Graphia aureae urbis Romae, שניהם עסוקים בהסטוריא אגדית של עיר קדומה זו, שכל פנה וכל אבן בה יש להן הסטוריא בפני עצמן ואגדה בפני עצמן. והנה אפשר שבא אותו היהודי לידי הרהור: הם עוסקים בשלהם ולא נהיה אנו עוסקים בשלנו? והחליט לכתוב הסטוריא לבני עמו העתיק, לספר על גבורתו שהראה בתקופות התנגשותו עם רומה, לתבל הסטוריא באגדה, ולשלב מומנטים ידועים מן ההסטוריא של אומות העולם. מה היה עסקו של המחבר בחיים לא נודע לנו. הדבר המתמיה הוא סגנונו המלוטש, שנערך כמעט על טהרת הביבליא. ואין בו שום רושם של לשון חכמים שלאחר הביבליא. אין בו אפילו זכר לאיזו מלים או ניבים בודדים מן הספרות התלמודית.

הואיל והשתמש המחבר בס' חיי אלכסנדר (Vita Alexandri), שחבר הארכיפריסביטר ליאו סביב לשנת 950, אם כן אפשר שהיתה ההכתרה שראה ברומה רק הכתרת אוטו (Otto) הגדול שבשנת 962. מכאן אנו למדים שנתחבר היוסיפון קרוב לזמן ההוא.

הספר מתחיל באילן היחס של המין האנושי עד נח. אח"כ הוא מרחיב דבורו על לוח העמים – לתכלית זו השתמש בחומר הגיאוגרפי של הזמנים ההם. – מכאן הוא עובר אל בבל, ומספר על פי ספרי האפוקריפין על דניאל ועל הבל בבבל ועל התנין בבבל ועל הידות שלשת הנערים אצל כורש ועל חכמת זרובבל ועל בנין המקדש ומציאת האש הקדושה. וכך הוא הולך וממשיך עד אלכסנדר מקדון והתיחסותו אל היהודים ומיתתו ויורשיו עד שהוא בא אל החשמונאים. מכאן ואילך יש לפניו חומר יהודי טהור: הוא משתמש בספרי החשמונאים להרצאת תקופת החשמונאים ובארכיאולוגיא ומלחמות היהודים של יוספוס פלאביוס להרצאת תקופת

הורדוס ובניו עד חורבן הבית, ובהרצאה קטנה על גורלם של שבויי יהודה הוא מסיים את ספרו. בספרי יוספוס השתמש בתרגום רומי. באמצע הרצאתו על תקופת החשמונאים הוא עושה רק הפסקה אחת ומכנים מכתב אחד על מאורעות חניבעל, כנראה, על פי קטעי ליביוס (Livius). הספר יוסיפון נתקבל ונתחבב מאד על האומה. הרבה היו קורין בו והרבה היו מעתיקים אותו בכל הזמנים. אבל פרסומו הגדול של ספר זה היה לרעתו, כי כרוב העתקותיו היו גם שינויי נוסחותיו. המעתיקים היו משתדלים גם לסדרו וגם לתקנו כל אחד על פי טעמו. אחד המעתיקים של היוסיפון — ר' יהודי לאון משקוני — מספר בהקדמתו הארוכה: „ודע עוד כי אנחנו כאשר כתבנו לנו את הספר הזה היו לפנינו אז ארבעה ספרים, וכלם היו חסרים מהם ספרים רבים מספורי הספר. וגם הספר אשר עליו סמכנו יותר מכל הספרים שראינו, הנה גם הוא היו חסרים ממנו ספורים רבים אשר השמיטם הכותב הראשון לספר החסר בהשמטה מסובכת בהעדר ההתבוננות. ואמנם הואיל ה' לעשות עמנו חסד ולהמציא לנו את הספר שלם, ולא הסכימו הספרים אשר היו אתנו בחסרון. ואמנם מה שהיה חסר מהאחד מהם מהספורים היה נמצא באחר, ומה שהיה בזה אין בזה, ומה שאין בזה יש בזה, עם היות כי היה אתנו ספר אחר חמישי אשר עליו סמכנו לכתוב לנו את הספר, ועל פי סדרו כתבנוהו לנו. ואף אם גם הוא היו ספורים רבים חסרים ממנו והיו נמצאים בספרים האחרים אשר אתנו, הנה הוא היה יותר שלם מכולם ועל פיו כתבנו לנו את הספר".

ובהמשך דבריו הוא מספר עוד: „ואמנם מצאתיו על תכונות שונות, כי מצאתיו ארוך כזה מלבד שהיו חסרים ממנו ספורים רבים, יסודיים אשר המה העיקר והיסוד בספר, והם הספורים המלמדים להועיל. גם מצאתיו מקוצר אשר קצרו והעלים רוב ספוריו החכם ר' אברהם בן דוד הלוי הידוע ב' אלצדיק מגדולי חכמי גרנטה, גם מצאתיו עוד מקוצר על דרך אחרת קרובה לדרך ר' אברהם הנזכר, בהעלמת ספורים רבים. גם כן קצרו החכם הגדול ר' שמואל הנגיד מגדולי מדינת קורטובה. ואמנם עזרני השם ואמצאה את הספר כלו בלשון החכם הכהן יוסף בן גוריון מחברו, ולא חסר ממנו ספור אחד מכל הספורים אשר כתב בו, כאשר אודיע עוד, ואז שמחתי מאד בו כמוצא שלל רב".

דרך אגב, יודע כבר בעל הקדמה זו לספר דברי אגדה על מחברו של יוסיפון: יוסיפון הוא שם ההקטנה מן השם יוסף, ומהמת ענותנות קרא

המחבר לעצמו בשם ההקטנה. ואמנם שם המחבר במלואו הוא יוסף בן גוריון הכהן. „והאיש הזה היה גדול היחס ומגזע הכהונה. ובירושלים היו שתי משפחות: משפחת גוריון ומשפחת גוריניון, וגוריון אבי המשפחה האחת היה משועי הכהנים אשר היו בירושלים, וגוריניון אבי המשפחה השנית היה משועי יהודה והיה חכם גבור ועשיר ואיש חיל מהמתנדבים ראשונה ללחום מלחמת עם ה׳ ויהרוג באויבי עמנו הרג רב ויך בם מכה גדולה. ויוחנן שר הפריצים הנודע בשררת הרשע, בחלק הששי מזה הספר, הרגו, ככתוב שם. ואחרי כן השמידו הפריצים והרומיים את משפחתו ולא נשאר לו שם ושארית בישראל. ואולם גוריון הכהן אבי המשפחה הראשונה, היו לו שני בנים, ושניהם היו מופלגים בחכמה: האחד, והוא הגדול, שמו יוסף בן גוריון הכהן, והשני שמו בונין, וכבר נודע שלימותו על פי רז״ל במסכת תענית, והוא הנקרא אצלם נקדימון בן גוריון, גם נודע ענינו בחלק הששי מזה הספר. ואמנם יוסף הכהן והוא הגדול אשר מכוונגו אליו כבר נודע ענינו ושלימותו על פי רז״ל במדרש עזרא ובמדרש דברי הימים, גם מקינותיו אשר חבר יתפרסם ענינו״ (הקדמת ר׳ תם ן׳ יחייא על פי משקוני)

כך היה חוזר הספר בכתב יד עד קרוב לשנת ה׳ ר״מ. באותו הפרק נדפס ספר יוסיפון בפעם הראשונה במנטובה על ידי הרופא אברהם בן שלמה כונת, שנכנס עם אשתו אשת החיל אשטלינה בתור שותפים לבית הדפוס שיסד במנטובה בשנת 1471 המלומד הנוצרי פיטרו אדם די מיכילי (Pietro Adam de Micheli) וסדרו להם שם מחלקה עברית מיוחדת, כדי „לכתב בכמה קולמוסים בלי מעשה ניסים״. – כמו שאומר כונת (מפני שעדיין לא היה ידוע לו אז הטירמין של „דפוס״ ו„הדפיס״).

כשלשים שנה אחר כך – בשנת ה׳ ר״ע – יצאה מהדורה חדשה של ס׳ יוסיפון בקושטנטינה על ידי ר׳ תם אבן יחייא[1] עם הקדמה יפה מאת המוציא לאור. אבל נוסח זה הוא משונה מנוסח מנטובה וגדול הימנו בכמות בערך שליש. ההרצאה בנוסח קושטנטינה היא יותר רחבה ומוסברת. מתוך נוסח זה נדפסו כל המהדורות שבאו אחר כך, בעוד שנוסח מנטובה לא נשנה בדפוס עוד עד שנת תרע״ג. הקטעים הניתנים כאן הם על פי נוסח מנטובה.

---

1 רופא השולטן סלימאן „והיה חכם בתורה הקדושה ובדת הישמעאלים, עד כי היו באים שופטיהם להתיעץ בפסקי דיניהם עמו״ (קורא הדורות). ר׳ תם חבר ספר תמת ישרים (שו״ת ועוד ענינים תלמודיים). –

ביבליוגרפיא:

1. ספר יוסיפון כפי דפוס מנטובה קודם ר"מ לפ"ק, מהדורת דוד בן נפתלי ברון גינצבורג, עם הקדמת אברהם כהנא, ברדיטשוב תרנ"ו — תרע"ג.

2. M. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 19.

א. תרגום השבעים.

וְתַלְמַיו הַמַּקְדוֹנִי אשר הומלך על מצרים היה איש רחמים וחכם ונבון ואוהב לקרות בספרים. ויצו לשני שריו לקבץ ספרים הרבה. שם השר האחד אריסתיוס[2] ושם השני אנדריאס.[3] ויתקבצו ספרים, ספרי מדי וספרי כל הלשונות. ויאמר להם המלך: „כמה ספרים בידכם?" ויאמרו אליו: „תשע מאות וצ"ה". ויצחק המלך, ויאמר אליהם: „הבה ונוסיף עוד חמשה ונעשה אלף ספרים". ויאמר אליו אריסתיוס: „בי אדוננו, לשוא יגענו על הספרים האלה, כי אין בם מועיל. ואם על המלך טוב יכתב אל ירושלם אל הכהן וישלח אליך מן החכמים אשר בירושלם יודעי לשון יוונית ויפרשו לך את תורתם, כי היא כתב הקדש. אבל כל הכתבים האלה ספרי תהו המה". ויעש המלך כן וישלח ספרים ומנחה אל הכהן אשר היה בימים ההם וישאלהו על הדבר הזה.

וישלח לו הכהן שבעים כהנים ואת אלעזר בראשם, אשר היה נבחן בימי אנטיוכוס ונהרג על י"י אלהיו.

ויהי כבא אלעזר וע' כהנים המליצים מצרים, ויתן להם המלך בתים ויבדל איש מרעהו, ויתן לפני כל אחד ואחד סופרים יודעי כתב, ויפרשו הכהנים את כל התורה והמקרא, כ"ד ספרים, אשר המליצו שבעים הכהנים מלשון קדש אל לשון יוונית. וַיָּבֵא אלעזר את מכתבם לפני המלך. וַיִּקְרָא המלך לכל אחד ואחד מקרא אשר המליצו, והנה כלם דעת אחת ופירוש אחד לכל המליצים. וישמח המלך מאד.

ויוציא כסף וזהב ויתן לאלעזר ולע' הכהנים וישלחם ירושלים. ועוד שלח יהודים חפשים ביום ההוא מאה וג' אלף מיהודה, ויתן לכל אחד ואחד ק"נ דרכמון זהב. וישלח מנחה לאלהינו שולחן זהב טהור אלף ככרים משקלו, ויחרות בו תבנית כל ארץ מצרים ונהר שיחור יאור מצרים ואת דמות היאור אשר יֵצֵא וישקה כל ארץ מצרים. ויקשור על השולחן כל אבן יקרה. לא נראה כשולחן ההוא בכל הארץ, וישלח אותו המלך תלמי ירושלימה מנחה לבית אלוה הגדול אלהי עולם.

1 Ptolemaeos. — 2 Aristeas. — 3 Andreas.

ב. מתתיהו החשמונאי ובניו.

ויהי אחרי ימים רבים וימלוך אַנְטִיוֹכוֹס[4] על גוי מקדון.[5] וגם תלמי מלך מצרים נאסף אל עמיו. וימלוך תלמי אחר תחתיו. ויעלה עליו אנטיוכוס מלך מקדון ויכהו וימיתהו וילכוד את כל ארץ מצרים וימלוך על כל הארץ.

בימים ההם החלו מלחמות גדולות ונוראות לצמוח בעם יהודה, כי במלוך אנטיוכוס על ארץ מצרים גבה לבו מאד וישלח בכל ממשלתו לכל עם ועם להשתחוות לצלם, הוא תמונת אנטיוכוס. ויאותו כל הגוים וישתחוו. ויבאו פריצי עמנו מְנֵילָאוֹס[6] ושמעון וְאַלְקִימוֹס[7] ושאר כל רשעי עמנו ויעוררו את אנטיוכוס להרע אל עם ישראל. אז נראה מופת על ירושלם עיר הקדש, ויראו יום ולילה בין הארץ ובין השמים כדמות סוסי אש, ורוכביהם נושאים בידם כלי מלחמה אשר לזהב דמותם, ונלחמים אלה נכח אלה מ׳ יום. ויבאו רשעי עמנו אל המלך אנטיוכוס ויאמרו אליו: „הנה נראה מופת בירושלם, והמה אומרים כי מת אנטיוכוס, והמה שמחו על מפלת אדוננו המלך". ויקצוף המלך מאד, ויבא פתאום ירושלימה וַיַּכֶּהָ לפי חרב, ויעש הרג גדול בעיר ירשלם, ויוצא בגולה עם רב, ויפזר את כל עדת החסידים אשר בתוכה. וינוסו החסידים היערה, ויאכלו עשב כבהמות, ויתחבאו כחיות ביער, — כי המלך אנטיוכוס לא דב לו אשר הרג ואשר הגלה, עזב חשמנין[8] בארץ יהודה לענות את עם יהודה, וגם עזב את פיליפוס[9] ללחום את עם ישורון. ויצו אותו המלך לאמר: „כל אשר יאות וישתחוה לדמותי אשר הקימותי ויאכל בשר החזיר חַיֵּיהוּ, וכל הממאן הרגהו בלי חמלה". אז מנע את עם י״י לשמור יום השבת ולמול בניהם. וילך לו המלך. ופיליפוס איש גבור עשה כדבריו ומנע כל התורה מעם יהודה ויחיה פריצי עמנו ואת הרשעים, ויהרוג רבים מעדת החסידים. בימים ההם נמצאו שתי נשים אשר מלו ילדיהן, ויתלו הילדים בדדיהן וישמטו אותן ואת ילדיהן ממעל למגדל וַתִּבָּקַעְנָה ותמותנה. אז נתפש אלעזר הכהן שר הכהנים, הוא אלעזר אשר זכרנו למעלה, אשר הלך למצרים בימי תלמי, ויביאוהו לפני פיליפוס. ויאמר לו פיליפוס: „אלעזר הכהן, נבון וחכם אתה: אל הורד שיבתך ביגון שאולה: אכול בשר זבחי כאשר צוה המלך אדני". ויען הכהן ויאמר לו: „חלילה לי, להפר את מצות אלהי אשר הוא אדון כל הארץ". ויקחהו פיליפוס ויאמר לו: „אתה ידעת כי אהבתי אותך וחמלתי על שיבתך. ועתה יוקח נא מעט מבשר זבחכם אשר אתם אוכלים ואכול אותו לפני העם הזה, למען יראו ויאמרו כי מזבח המלך אכלת, ותנצל ותחיה, ולא תמות". ויהי כשמוע אלעזר כן, ויראה לכל את יקר גדולתו וקדושת תפארתו, ויאמר אל פיליפוס: „אני היום בן תשעים שנה. אין עמי היום ליראה את האלהים במרמה ולא להתעות את עמו, ויאמרו הבחורים כי אלעזר בן צ׳ שנה הפר ברית אלהיו, ויפרו גם הם וילכו לאבדון. ועתה, חלילה לי לטנף קדושתי וטוהר שיבתי ולהחליש את עמי לתת רפיון ידים בתורת אלהי, ויאמרו: אלעזר בן צ׳ שנה פשע לי״י ויבחר לעבוד להבלי

---

4. Antiochos. — 5. Makedon, הכוונה לם ריא. — 6. Menelaos. — 7. Alkimos. — 8. =שרים. — 9. Philippus

הגוים, ונעשה גם אנחנו כן. כי אני אמלט את נפשי היום מידכם, לא אוכל להנצל מלפני י״י, אשר אין מלפניו לנוס ומידו להמלט חי או מת, כי ממשלתו על החיים והמתים להמית ולהחיות. טוב לי למות בכח ואעזבה גבירה לעמי ולבחוריו אחרי, בראותם את המות הצנוע הזה ויתאוו גם הם לעשות כן וימותו.״ ויהי כשמוע פיליפוס את דבריו ויצו לְיַסֵר ולהכות את אלעזר הישיש החסיד ועניו ולחלל את צבי עֶדְיוֹ. ויהי בהכותם אותו בכל מיני מכות בלי חנינה, ויאנח החסיד ויאמר: „י״י אלהי, אשר אהבת הבאת עד הַשֵׂיבָה הזאת. אתה ידעת כי יכולתי להציל את נפשי מן המות, אבל לא חפצתי כי אהבתיו. ועתה כבדו עלי מכות נמרצות, ואין בי כח לשאת, אבל מיראתך כאין הם בעיני ואסבלן״. ובדברו כזאת סגר ימיו, השלים נפשו ויעזוב גבורה לעמו.

אז נתפשו שבעה אחים עם אמם ושלחום למלך ובדיל [1] בשר חזיר מתועב, סרוח, נבאש, מלוח, בלי לחלוח, שוספו באכזריות חמה, וְכוֹשֶׁר בשרם הֻתָּז. ויובא האחד לפני המלך, ויאמר: „מה לך להרבות דברים אתנו או ללמדנו? כבר למדנו מאבותינו. והנה אנחנו נכונים לקבל עול י״י ועול תורתו״. ויקצוף המלך מאד. ויצו להביא מחבת נחשת, וישימו אותה על האש. ויצו לכרות את לשונו וידיו ורגליו ויתנון במחבת אשר על האש מתחת, שלא ימות מהרה, להפחיד את אחיו ואת אמו. והמה היו מאמינים בי״י ומחזקים זה את זה, בראותם כי אחיהם ימות על י״י, ואומרים איש אל אחיו: „הנה אשר דבר משה עבד י״י בשירו ועל עבדיו יתנחם,[11] ועתה יתנחם י״י בנו על כל הרעה אשר דבר לעשות לעמו, וירחם עליהם״. וימת הראשון, ויבא השני. ויאמר לו: „שמע ועשה מצות המלך. למה תמות ביסורים גדולים כאשר מת אחיך?״ ויאמר: „מהרו החרב והאש ואל תגרעו מכל אשר עשיתם לאחי, כי לא נופל אנכי מאחי בחסידות וביראת אלהים״. ויצו המלך לכרות את כל אבריו, ויתנום על המחבת אשר על האש. ויען ויאמר: „למה תענה את נפשותינו אשר לא אתה נתתן ולא אתה תוציאן, והנה תשובנה אל האלהים אשר נתנן ועוד יחיינו בהקיצו מתי עמו והרוגיו״. וימת השני, ויובא השלישי. ויט ימינו למולו ויאמר: „מה לך להפחידנו, צר ואויב? כל זה מן השמים בא לנו, אבל באהבה נקבל עלינו. ואתה חשוב כאין ובזוי בעיני, כי מן השמים נקוה כבוד, והוא ישלם לנו שכרנו״. ויתמהו המלך ושריו מגדולת הרוח שהיה בבחור.

וימת השלישי, ויובא הרביעי. ויאמר אל המלך: „מה לי להאריך דברים עמך, איש הבליעל? נמות על י״י אלהינו, והוא ישוב יחיינו, ולך לא תהיה תקומה״, וימות. ויבוא החמישי. ויאמר: „אויל וכסיל אשר לא יבין פעולת י״י ומעשיו, אל תאמר בלבבך כי אלהים עזבני. כי מאהבתו אותי הביאני עד הכבוד הזה. ואתה רשע מחרף ומגדף, על אשר שְׁנָאֲךָ העיר אותך לעשות בנו את כל זאת, כי עתיד הוא לעשות בך נקמה ובזרעך, ויעשן אפו בך ובכל ביתך״. וימת החמישי. ויצא הששי ויאמר: „ידענו רשענו, כי לי״י חטאנו. ועתה אנחנו אשר נתנו נפשותינו למות, — בעבור כל עמנו נמות. ואתה אשר מלאך לבך לעשות כזאת לעבדי האלהים ולהלחם מול אלהי השמים והארץ, הוא

1) בשביל — 11 דברים ל״ב ל״ו.

ילחם בך ושרשך מן הארץ. וימת הששי, וישאר השביעי, והוא נער קטן. ואמו הקדושה אשר ראתה את שבעת בניה הרוגים ביום אחד לא פחדה ולא רגזה, כי אם עמדה בכה על פגרי בניה הנהרגים ותשא את קולה ותצעק ותשר לאמר: „אני, בני, אמכם, ואלהים בוראכם ורוח נפש נתן בכם והוא גדל ורומם אתכם ועצמותיכם, וארג את הגידין וכסה עור למעלה ונפח באפכם נשמת חיים, וכל אלה נתתם, והוא עתיד להשיב לכם ולשלם שכר פעולתכם. אשריכם בני על זאת!" ויכלם המלך יען אשר נצחתו אשה, ויאמר: „הביאו אלי השביעי. אולי אוכל לפתותו ויעשה כרצוני, כי הוא נער, ואל תתפאר האשה לאמר: נצחתי אנטיוכוס וחזקתי בני ומתו על אלהים". ויצו המלך ויביאו השביעי. ויפתהו בדברים, ויתחנן לו, וישבע לתת לו זהב וכסף ועבדים ולשים אותו משנה ולהמשילהו בכל מלכותו. ויבז הנער את דברי המלך, כי לא שם לבו אל דבריו. ויקרא אנטיוכוס אל אמו ויאמר לה: „אשה טובה, חמלי על הילד הזה ורחמי פרי בטנך ופתי אותו לעשות רצוני, ויהיה זה לך לפליטה".

ותאמר האשה: „תנוהו לי, אולי אוכל לפתותו". ויתנוהו לה. ותוליכהו מעט מעמהם ותשקהו ותשחק על בשת המלך וכלימתו, ותאמר אליו: „בני, עזוב כל זאת. נהגתי אותך ט׳ חדשים ואחרי כן הנקתיך ג׳ שנים, ולאחר שהנקתיך כלכלתיך עד היום ולמדתיך יראת הצור. ועתה, בני, הבט נא השמימה וראה את הארץ ואת הים ואת האש ואת המים, כי בדבר י״י שמים נעשו, ואדם כאין נגדו. אל תירא, בני, את האכזר הזה ומות על אלהיך. ומי יתן, בני, ותהיה עם אחיך ביחד בגדולת תפארתם, ואני אשיג אתכם וביום חתונתכם אני אהיה עמכם". ויובא הנער לפני המלך ויאמר: „למה תאחרני ולא תעזבני ללכת עם אחי הקדושים? אל תפתני בהבליך, כי לא אסור מאחרי י״י ותורתו הקדושה והתמימה אשר נתן ביד משה עבדו לישראל עמו ובני עבדיו. ואתה האיש הבליעל רע המעללים, אנטיוכוס, איש צר ואויב שונא האמת, אשר חרפת וְגִדַּפְתָּ, אנה תלך ותברח מפני אלהינו אשר לו הארץ ומלואה תבל ויושבי בה. עוד יחיה אותנו וירומם ויגדל על כל גוי, ואתה אשר עשית בזדון להרע לעמו ולשלוח יד בעבדיו לא תנצל מידו ולא תמלט מחרון אפו. טוב לך אשר לא נולדת מטנוף אמך האולת אשר ילדה את הכסיל הזה, אנטיוכוס המשוגע,[12] שהרע לעשות לנפשו, כי לנו הטיבות, ואם מעט נסבול ונשא את המכאוב בעולם הזה הנה אנחנו הולכים לחיי עולם, ואתה תמות מיתה מְשֻׁנָּה בנגעים גדולים ותרד שאול תחתית וּמַחְשַׁכֵּי תָפְתֶּה אשר אין שם לא חיים ולא אור, כי אם חשך וצלמות. לא יהיה לך שם מרגוע ולא הנאה, כי אם צרה וצוקה ואש וגפרית–זה חלקך ומנת גורלך מאת אלהינו, איש דמים ובליעל. ואלהינו ירחם על עמו וינחם על חסידיו. עד הנה היתה חמתו, מעתה לא יוסיף לקצוף על עמו, כי נחם בנו על כל אשר בא לנו תחלה, שבאמת ובצדקה עשה, ואנחנו הרשענו, והוא ישוב ירחמנו ויחיינו חיי העולם". ויקצוף

---

12 בן דורו פוליביוס אומר עליו שעל פי מעשיו הוא כדאי לשם איפימנים (Epimanes= משוגע) ולא לשמו איפיפאנים (Epiphanes), שהוא מקוצר מן Theos epiphanes (= אלוה נגלה).

המלך אנטיוכוס מאד, כי לא עשה רצונו, ויוסף על זה מכות נמרצות ואכזריות ככל אשר עשה לאחיו, וימת גם את השביעי. והאשה עמדה על פגריהם, ותפרוש כפיה השמימה ותאמר: „אלהי הנשגב, אלהי עולם, אבואה נא עם בני אני אמתך במקום אשר הכינות להם". ויהי כדברה השלימה נפשה ותצא רוחה, ותפל על בניה ותלך עמהם.

וילך המלך לדרכו מקדונה. ויצו לפיליפוס ולשרים אשר בארץ יהודה ויאמר להם: „מחה תמחה את זכר יהודה מכל הארץ, וכל אשר יזכיר את שמו יהודי הרגוהו. וכל אשר יאות להיות מעמנו ויזכיר שמו יון חייהו". ויעש כן פיליפוס הרשע והשרים אשר עמו, וימח את כל אשר מצא שומר התורה. רק אשר ברחו עם מתתיהו בן יוחנן בהר המודעית[13] נמלטו. כי מתתיהו חרפת ערלים לא נשא ויקנא לאלהיו ויבך ויאמר: „אוי לי, אמי, כי ילדתיני לראות את שבר עמי". וישלח את יהודה בנו בכל ערי יהודה בסתר לאמר: „מי בכם לי"י ?" ויאספו כת החסידים, ויאמר להם מתתיהו: „מה לנו להרבות דברים? אין כי אם תפלה ומלחמה. חזקו ונתחזקה ונמות במלחמה כצאן לטבח יובל". ויתחזקו כלם על דברי מתתיהו, ויאמרו איש אל רעהו: „לאהליך יהודה! עתה מושל בארצך גוי מקדון. מלך אנטיוכוס רב לך! חַדָּה חרבך, עם יהודה! שמור נפשך גוי מקדון!" ומהיום ההוא והלאה נפרק עול מקדון מעל עם יהודה.

ויהי כשמוע פיליפוס ושרי המלך את הדברים וילכו עליהם בחיל כבד. ויהי בלכתם היו בדרך מעם יהודה אלף נפשות, טף ונשים, והם במערה אחת. ויבאו אל פי המערה ויאמרו להם: „צאו וחללו את השבת, ועשו את מצות המלך ותחיו ולא תמותו". ויאמרו: „לא נצא ולא נחלל השבת. עדים היום בנו שמים וארץ כי נמות באמונתנו". ויצו פיליפוס ויביאו אש ויתנו עליה עצים, ותעשן המערה וימותו כלם בעשן. ושרי המלך הלכו אל מתתיהו בהר המודעית וימצאוהו חגור כלי קרב, ואחיו ובניו ומתי מעט עמו מעדת החסידים, כי הלכו להביא את נשיהם ואת בניהם בהר המודעית. ויקדמו שרי המלך את מתתיהו בדברי שלום ויאמרו: „מתתיהו איש נכבד בעמו, עשה מצות המלך ותחיה ולא תמות". ויען מתתיהו בגבה רוח: „את מצות מלכי אני עושה. עשו אתם מצות מלככם אשר צוה אתכם". ויתבהלו שרי המלך וישתקו ולא ענו דבר, כי אם משתאים למתתיהו איככה ילכדוהו ויהרגוהו כאשר הרגו את יתר החסידים. ויען אחד מן היהודים אשר עם שרי המלך מן הפריצים ומבני הבליעל ויאמר: „תָּמְהַ אני משרי המלך ומחילו. עד מתי תחרישו ולא תעשו את מצות המלך ונקמה במתתיהו אשר העיז פניו לבלתי עשות את מצות המלך?" ובדברו כן וישלף חרבו וַיַּתַּז את ראש החזיר, ויקח אותו בידו אל המזבח אשר בנו בהיכלי המלך אנטיוכוס וישם את ראש החזיר עליו ויקטר לפסילי אנטיוכוס. וירא מתתיהו ויקנא לאלהיו ותבער בו המתו, וישלף את חרבו וידלג על היהודי הזובח ויכהו בחרבו על צוארו, ויגבה ראשו לעוף

---

13 ע' ב"ב י' ב' אלעזר המודעי, ופי' רש"י: מהר המודעי היה. ובספרים צ"נ ב' מודיעין. ואצל פלאביוס נקרא המקום כפר מודיעים (Modeein). מקום הררי היה סמוך ללוד (Diospolis). ע' Schürer I⁴ 201-202, עכשיו הוא כפר קטן עם הרבות (כפיר, הארץ 76)

השמים, ויפול לפני השר אשר נגש לדבר עם מתתיהו, וגופו נפל על המזבח אשר עמד עליו. את זה הכה מתתיהו וגם את השר הכרית בחרבו והבריח את יתר השרים, ורבים סָפָה מהמונם, ויתקע בשופר ויתן אות מלחמה. זה הרים ידו בתחלה על מלכות מקדון וזה צוה אותנו להלחם בשבת וזה יעמוד לנר מליץ על הדבר הזה. ויצא מתתיהו ובניו עמו ועמהם עדת חסידים גדולה וירדפו את החטאים ויכום ויכתום עד בלתי השאיר להם שריד ופליט בארץ יהודה. וימולו כל הילדים. ויעש י"י תשועה גדולה על ידו. ויקרבו ימי מתתיהו למות ויקרא אל חמשת בניו ויחזקם ויאמר להם: „בני, אני ידעתי כי יתגרון עתה מלחמות גדולות ביניכם על אשר עוררנו אלהינו בעד עמנו. ועתה, בני, קנאו קנאת אלהיכם וקנאת מקדשו, ולא תגורו מִמות, כי אם תמותו במלחמה תקובלו עם אבותיכם ותהיו עמהם, בגורל הצדיקים חלקם, כי כל אבותינו קנאו ויתן להם חן וכבוד. הלא פינחס אבינו על זאת קבל ברית מלח, ושאר כל אבותינו אשר קנאו קבלו שכרם מאת י"י". ויקרא לשמעון בנו ויאמר לו: „בני, אני ידעתי כי נתן י"י חכמה בלבך, ואל נא תחשוך עצמך מן העם הזה ותהיה לאחיך לאב, ואליך ישמעון לכל דבר, כי עצה וגבורה נתן בך י"י אלהינו". ויאמר עוד: „קראו לי את יהודה בני". ויקראוהו ויעמוד לפניו. ויאמר לו: „בני יהודה, הנקרא שמך מכבי על גבורתך[14]. ידעתי, בני, כי איש מלחמה אתה, ואלהים נתן בך כח וגבורה ולב כלב האריה אשר לא ימס. ועתה, בני, כבד את י"י מהונך אשר נתן לך ולחם את מלחמותיו. ונלחמת בלי עצלות. ולך לך בכל פאות ארצך לקחת נקמה מן האויבים הערלים, ותהיה לעם הזה לשר צבא ולמשוח מלחמה". ויוצא את קרן השמן ויצוק על ראשו וימשח אותו על המלחמה. ויריעו כל העם ויתקעו בשופר ויאמרו: „יחי המשיח!"

ויהי ככלותו לצוות את בניו ויאסף אל עמיו. ויקם תחתיו יהודה בנו הנקרא מכבי, ויעזרוהו אחיו וכל בית אביו וכל עדת החסידים. ויקבר אביו בכבוד. ואחרי כן לבש שריון כגבור ויחגור את כלי מלחמתו וירד על החונים סביבי ההר אשר באו עליו, ויך בהם שמונת אלפים ומאתים. וישפוט ישראל בחרבו וירמס לארץ זרים. ויתבהלו כל עושי עול. וכאשר יצעק בקולו כקול שאגת אריה בעת אשר ישאג לטרוף טרף, וישמח כל ישראל בפעלו, ויבהל מלכים גדולים וילך שמו לסוף הארץ. וילך מעיר לעיר ויהרוג כל הרשעים מעם יהודה המבהילים את עם ישראל. וישמע אפולוניאוס[15] שר צבא מקדון כל הדברים האלה, ויאמר: „מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו למרוד באדננו זה המלך?" ויאסוף עם רב ועצום ורם מגבורי מקדון ויבא להלחם בישראל. ויצא לקראתו, ותתגר מלחמה גדולה בין גוי מקדון ועדת החסידים. ויהי בהלחם וירא יהודה את אפולוניאוס עומד בתוך כת מקדון וירץ אליו בכח חמתו בעומק המלחמה ויך מימינו ומשמאלו ויפיל גבורי מקדון כאשר יפיל הקוצר את אלומותיו ואת עמרי קצירו, ויבא עד אפולוניאוס ויכהו בחרבו וימת.

14 לכאורה, יתפרש בזה השם מכבי (Makkabaios) מן השמות היוניים mache biaios= גבור מלחמה. ואולי ביאור זה הוא היותר מכוון מכל שאר הביאורים, כמו מכבי=מי כמוך באלים ה', או מקבי=מַקָּבָה (=פטיש). —15 Apollonios

ויתנו היונים עורף וינוסו. וירדפם יהודה ועמו ויכום מכה רבה מאד, ויקחו את כל שללם. ויקח יהודה חרב אפולוניאוס וילחם בה כל ימי חייו. וישמע סירון[16] שר צבא ארם, ויאמר: „אעשה לי שם ואלכה ואלחמה ביהודה״. ויאסוף כל עמו ויבא על בית חורון. ויוגד ליהודה, ויאמר יהודה: „אין לנו להתאזר. נצא אליהם, אף כי הלכו אחינו מעדת החסידים מעמנו. אם נקוה עד בואם הנה עתה יאמרו צרינו כי יראים אנחנו מהם״. וילך אליהם יהודה כל הלילה. ויהי לאור הבקר ויראו עם רב ועצום. ויאמרו אל יהודה: „איככה נוכל להלחם בהמון הרב הזה, ואנחנו מתי מעט?״ ויאמר להם יהודה: „קראו לי״י ותושעו, כי לי״י המלחמה״. ויבא יהודה מצד המחנה של סירון וידלג עליהם פתאום ויתגר בם, ויתבהל סירון וכל עמו וינס. ויורדוף יהודה אחריו וידביקהו ויכהו וסלה מהם פגרים מתים רבים, ויפול פחד יהודה על כל הגוים אשר תחת ממשלתם. וישמע אנטיוכוס הדברים, ויאסוף את כל עמו ואת כל הגוים אשר תחת ממשלתו, עם רב ועצום מאד, ויחלק את כל עמו, ויקח את חצי החיל וילך אל פרס,[17] [ואת חצי החיל נתן אל ליסיאה[18], והיא היה איש] גדול ממשפחתו, מזרע המלוכה אשר למקדון, ויאמר לו: „אתה ידעת את כל אשר עשה לי יהודה בן מתתיהו ולשני השרים אשר היו לי ולכל צבאם, ועתה לך והכית את כל יושבי ארץ יהודה, והנה עמך בני.[19] ואני אלך אל ארץ פרס לשרש את גוי פרס תחת אשר פשעו בי. וילך המלך אנטיוכוס אל ארץ פרס, ויעזוב את ליסיאה אומן לבנו להלחם בארץ יהודה. ויבחר ליסיא אנשים גבורים וישלח עמהם מארב אלף בחור עושי מלחמה ושבעת אלפים פרשים, ויתחברו להם עוד כל חיל ארם וכל חיל פלשת, ויבאו אל ארץ יהודה להשחיתה. וישמע יהודה וכל זקני ישראל, ויקראו צום וילבשו שקים וישימו עפר על ראשם ויקראו אל י״י. ויהי לאחר הצום ויפקוד יהודה את כל עמו וישם עליהם שרי מאות ושרי חמשים ושרי עשרות ויצא השדה לקראת הצבא הבא. ויעבירו קול במחנה לאמר: „מי האיש אשר נטע כרם ואשר ארש אשה והירא ורך הלבב וישובו מן העם.״ וישארו עם שבעת אלפים איש בחור מבחורי ישראל. כל אלה גבורי מלחמה אחד למאה לא יָסֵבּוּ פניהם ולא ישובו מפני כל. ויסע יהודה וילך לקראת נִיקָנוֹר[20]. וניקנור הביא עמו סוחרים הרבה מאד לקנות להם נערי ישראל מן השביה אשר חשב לשבות בארץ יהודה. ויבא בגאוה לקראת יהודה. ויצא יהודה ממערכת החסידים ויקרא אל י״י ויאמר: „אלהי הנשגב, אשר משלת מימי קדם מאז ועד עתה תמשל, ואתה המשבית מלחמות, ובידך כח וגבורה לרומם ולהשפיל, הכניע והשפיל את הגוי הזה לפני שפלי עמך, כי אתה הוא מדביר עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו״. ויהי לאחר התפלה ויתקעו הכהנים בחצוצרות הקדש ויריעו העם וידלג יהודה במלחמה ויך את ניקנור מכה רבה, וינוסו מפניו. וירדוף אחריהם הלוך והכות, וישפכו דם ט׳ אלפים איש מאויביהם. וישובו ויקחו את שללם והזהב והכסף אשר הביאו הסוחרים לקנות את נערי ישראל, ויחלקו

---

16 Seron. — 17=פרת (וכן הכוונה גם לקמן), כי עם הפרתים נלחם, ולא עם הפרסים (ע׳ מכביים א׳ ג׳ ל״א, טציטוס הסטוריא ה׳ ח׳). — 18 Lysias. — 19 הוא אנטיוכוס V. — 20 Nikanor.—

אותו לעניים. וישבתו שם במקום ההוא, כי ביום הששי נעשתה המלחמה הזאת. ויעבור משם יהודה וילך על בכידס[21] ועל תימוטיאוס[22] ויתגר עמם מלחמה גדולה, ק"כ אלף גבורי מקדון הציע במלחמה. וינס בגרס[23] ותימוטיאוס וירדוף אחריהם יהודה ולא הדביק אותם, כי באו בעשתרות קרנים. וידבק יהודה את פיליפוס, הוא אשר עשה את הרעה בארץ יהודה. ויהי כאשר קרב יהודה וים פיליפום מן הדרך ויבא בבית אחד אשר היה קרוב. ויצו יהודה ויפילו הבית עליו וישרפו אותו באש במקום ההוא, ויקום את נקמת אלעזר ואת דמי החסידים אשר שפך פיליפוס. וישובו לפשוט החללים, וישלחו שללם ירושלמה. ויברח [ניקנור] משם וימלט, כי פשט בגדי הארגמן אשר עליו ולבש בגדי עניות ויהי כמתנכר. וילך ויבא מקדונה ויספר אל ליסיאה את כל אשר קרהו.

בעת ההיא שב אנטיוכוס מארץ פרס בכלמה, כי הבריחוהו אנשי פרס. ויהי בבואו איקבתנא[24] ויוגד לו כל אשר עשה יהודה לשריו ואשר הכם, וימלא אנטיוכוס חמה ויחרף ויגדף, ויאמר: „אבואה אל ירושלם ואעשנה קברות מתים ואמלאנה חללים". ויאסוף כל עמו ואת הרכב והפרשים עם רב ועצום מאד. ויקנא י"י לעירו ולהיכלו ויחמול על עמו ויבקש את דמי החסידים מיד אנטיוכוס, ויכהו י"י בשחין רע ובחולי מעים. ולא נכנע מן החולי ויאמר: „מהרו הרכב והפרשים והחיל ואלכה אל ירושלם, כי אעשה רצוני ודבר פי, ומי יעמוד לפני? הלא הים והיבשה לי המה להמיר את בריאתם כרצוני, לעשות הים ארץ והארץ ים". ויהי ככלותו לדבר וירכב וילך עם חילו, חיל גדול מאד. ויהי בדרך ויעבור הרכב ממול הפיל ויצעק הפיל וירגזו הסוסים וישמטו ויהפכו את הרכב. ויפול אנטיוכוס מעל הרכב ותשברנה כל עצמותיו, כי היה איש כבד ועבה. ויוסף י"י מכה על מכתו ויבאש כל בשרו כריח בשר החלל המושלך על פני השדה בימי הקיץ. וישאוהו על שכמם מעט וישליכוהו ארצה וינוסו מעליו, כי לא יכלו לגשת אליו מפני ריח הרע היוצא מבשרו של מחרף ומגדף ואויב אלהים. ויהי כאשר נלאו כל החיל וגם הוא נלאה מריחו הרע, וידע כי יד י"י נגעה בו, ונשפל ונכנע ויאמר: „צדיק י"י המשפיל גבוהים, אשר השפילני והכניע רשע כמותי היום. תחת אשר עשיתי את כל הרעה לעמו ולחסידיו על כן מצאוני כל הרעות האלה". וידר נדר ויאמר: „אם ירפאני י"י מחלי זה אבואה אל ירושלם ואמלאנה כסף וזהב, ובגדי ארגמן אציע בכל רחובותיה, ואתן את כל אוצרותי אל מקדש אלהים הגדול ואמול את בשר ערלתי ואלכה בכל הארץ מכריז: אין כי"י אלהי ישראל בכל העולם".

ולא שמע י"י תפלתו ולא האזין אליו, כי בכל הארץ אשר הלך האכזר אנטיוכוס בעוד חליו בו נקרע בשרו מעל עצמותיו, ובסוף נפלו מעיו ארצה וימת בכלמה ובארץ נכריה. וימלוך אאופטר[25] בנו תחתיו.

ויהודה בן מתתיהו וכל עדת החסידים אשר היו עמו באו לירושלם ויהרסו כל המזבחות אשר בנו הערלים, ויטהרו הבית מגלולי הגוים. ויבנו מזבח חדש, ויתנו בשר הזבח עליו ויערכו עצים ואש הקדש לא מצאו. ויקראו

21. Bacchides. — 22 Timotheos. — 23 בגרס הוא תמונה סורית של השם בכידס. — 24. Ecbatana — 25 Eupator.—

אל י״י ותצא אש מן האבן אשר על המזבח, ויתנו עצים עליה, ותהי האש היא עד הגולה השלישית. ויעש חנוכת המזבח בחדש כסליו בכ״ה יום בו. וישימו את לחם הפנים וידליקו את הנרות ויהללו את י״י הלל ח׳ ימים.

ויהי אחרי חנוכה וילך יהודה לארץ אדום ויצא לקראתו גורגיאס[26] וינוסו מפניו. וירדוף אחריהם יהודה ובחוריו וסלה ביום ההוא מאדום גויות עשרים אלף. וינס גורגיאס וילך אל תימוטיאוס בארץ ערב כי הוא פקיד המלך על כל ארץ מערב. ויצא תימותיאוס בק״כ אלף מחיל מקדון ומחיל ערב, ויבא בארץ מנשה וגלעד ויהרג ביום ההוא רבים מעם יהודה, וישלחו אגרת אל יהודה לאמר: „עלה והושיענו, כי כלתתנו חרב תימותיאוס״.

ועוד באה אגרת אחרת מן הגליל לאמר: „עלה והושיענו, כי כלונו אנשי צור וצידון ואנשי מקדון היושבים שם״. ויהי כשמוע יהודה את הדברים האלה ויקרא לצום ולתפלה, ויבחר מכל גבורי החסידים, וימהר וילך ויעבור את הירדן. ושמעון גם הוא לקח ג׳ אלפים מגבורי יהודה וילך גלילה ויתגר מלחמה גדולה. ויך ארצה ח׳ אלפים ויושע את אחיו בגליל ויקח את כל השלל ויבא ירושלמה. ויהודה משוח מלחמה עבר את הירדן ויבא גלעדה אל תימותיאוס וימצאהו נלחם על העיר אשר בהר הגלעד, ויתגר בו מלחמה, ותהי שם מלחמה גדולה ויעמדו אלה נכח אלה, כי היה עם תימותיאוס עם רב ועצום ועם יהודה מתי מעט. ויקרא יהודה אל י״י מתוך עומק המלחמה, וישא עיניו וירא חמשה בחורים רוכבים על סוסים וכל לבושיהם זהב, והשנים מהם עומדים מול יהודה, מזה אחד ומזה אחד, ומגינים אותו במגיניהם, והשלשה נלחמים למול מחנה תימותיאוס. ויהי בראות יהודה אותם וידע כי מן השמים שולחו לעזרת חחסידים, ויחזק את בחוריו וילחץ את צבא תימותיאוס ויכה יהודה מצבאו כ״א אלף ות״ק מאות, וינס משם תימותיאוס דרך הירדן ויהודה אחריו הלוך והכות, ומשם ברח אל חוף הים ויבא עזתה ויחזק מעמד תימותיאוס בקום ההוא ויערוך מלחמה, כי נאספו אליו כל חיל פלשת. ויקרב יהודה במקום ההוא ויקפץ עליו קפיצת הארי על עדרי צאן, ויהפוך תימותיאוס ערפו לנוס, ונפוצו מעליו כל חילו, וירדפו אותם צבא החשמונים ויכום ויכתום עד כלה. ויבא תימותיאוס בעזה ויסגר הדלת בעדו וילחם מעל החומה, ויהודה ובחורי חשמונים נגשו אל העיר וילחמו עליה ה׳ ימים. ויהי ביום החמישי ויעלו אנשי תימותיאוס על המגדל הגדול ויקללו ויחרפו את משוח מלחמה וידברו גדופים שאין לנו לספר. אז קנאו כ׳ בחורים מבחורי חשמונים על החרפות ויקחו את המגינים בשמאלם וחרבותיהם בימינם וירוצו למול החומה, ויעל אחד ואחריו אחר, כי הרימו סולם על החומה וידלגו על החומה וירחיבו מקום לחביריהם, ויעלו הכ׳ האלה העירה וירדו ברחוב העיר ויריעו וישליכו ארצה פגרים, ויבאו השערה וילחמו על השער. ותלכד עזה ויתפשו המחרפים חיים אשר חרפו משוח מלחמה וישרפום באש. ויכו את עזה לפי חרב ויהרגו כל זכורה. ושני ימים לא חדלו להרוג. ויברח תימותיאום ויתחבא באחת הבורות ולא נמצא, וימצאו את אחיו כי רבו ואפלופניו[27] ויביאום אל יהודה, ויצו יהודה

[26] Gorgias.— [27] בםהדורת קושטנטינה: בראו ואפוליאנוס.—

ויתיזו את ראשם. ויקחו את שלל העיר ויבאו ירושלמה בשיר ובהלל ובתודות ומהללים את י״י על ידי שיר דוד מלך ישראל כל״ח[28]. ויהי כשמוע אאופטיר[29] בן אנטי כיס (הרשע, הוא אנטיוכוס) אשר עשה את הרעה בירושלם אשר הרג החסידים, הוא אשר מת בנגעים גדולים כאשר כתבנו למעלה, וישלח אנטיוכוס אאופטיר את ליסיאה בן דודו בחיל פ׳ אלף פרשים ופ׳ פילים ועם רב ועצום ויבאו ביהודה ובירושלם וילחמו על בתר[30] ויבנו עליה דיק סביב ויחלו להכות באיל הברזל ובאבני סוללה. ויהודה וכל צבא החשמונים יושבים ביער ובהרים מפני חיל יון. ויאמר יהודה אל בחוריו: „הבה נקדמה את פני י״י אלהינו בצום ובתחנונים ונלכה על צבא יון הנלחמים בבתר״. ויהי לאחר הצום ויתקע בשופר ויתן אות וילך עם כל בחוריו לעזרת אחיהם אשר בבתר. ויהי בבואם ירושלימה ויבאו במקדש ויעלו עולות ויזבחו זבחים ויקראו אל י״י, ויצאו מירושלם ללכת להלחם במחנה יון. ויאמר יהודה אל בחוריו: „חזקו ונתחזקה בעד עם י״י ובעד אחינו ונמותה יחד בגבורה ולא נראה הרעה אשר תמצא את עמנו״.

ויהי כדברו הדברים האלה וישא עיניו וירא בין הארץ ובין השמים איש בלבוש זהב ורוכב על סוס ודמות הסוס כמראה להב וביד האיש רומח ואחוריו לנגד צבא החשמונים ופניו מול מחנה יון וידו נטויה להכות במחנה יון. ויאמר יהודה: „ברוך י״י אשר שלח מלאכו להושיע את עמו ולהכות במחנה אויביהם״. וירוצו משם ויבאו בתר וידלגו בתוך מחנה מקדון ויבהילו את המחנה, וישליכו מפגרי מקדון אחד עשר אלף רגלי ואלף ושלש מאות רוכבי סוסים ו נס ליסיאה וכל מחנהו בבושה ובכלמה. וידע ליסיאה כי אלהים נלחם לישראל ויכרות ברית עם יהודה. ואלה דברי האגרת אשר שלח: „ליסיאה שר הצבא ומשנה למלך אנטיוכוס למשוה יהודה ולכל עמו שלום. ידוע יהיה לכם כי אגרתכם קבלתי מיד יהוחנן ואבשלום מלאכים אשר שלחתם אלי, ודברים השיבותי ליהוחנן ואבשלום וגם למלאכי אשר שלחתי אליכם, שנתתי בפיהם לדבר דברי שלום״. ואלה דברי האגרת אשר שלח המלך אנטיוכוס אל ליסיאה בן דודו: „מן המלך אל ליסיאה אחי שלום. ידוע יהיה לך כי האגרת אשר שלחת אלי בעבור היהודים קבלנו וקראנו באהבה. אבינו הלך בדרך כל הארץ וחדל להיות עם אנשים ויוקח עם מלאכים, ואני מבקש את שלום כל מלכותי ולהשבית מלחמות ולקיים השלום. ושמעתי כי היהודים לא אבו שמוע לאבי להמיר את תורתם על כן גברו בחרב והרגו משמני אבי ונכבדיו. ועתה תן לנו ימינך ונכרות להם ברית, וידעו כי מדעתי ומטוב לבי אמשילם להיות ולשמור תורתם כרצונם״. ואלה דברי האגרת שלח המלך: „אאופטר אל יהודה משוח מלחמה ואל יתר העם שלום. ידוע יהיה לכם כי גזרתי גזירה בכל מדינה ומדינה ובכל עם ועם ממשלת ידי על היהודים לבלתי לחוץ אותם לשמור תורתם. וכל אשר עשה אבי בתחלה בשגגה עשה, מחלו לנו, ואם אנחנו שגגנו הנה נשלח מנילאוס לדבר לכם דברי שלום.״

---

28 =כי לעולם חסדו. — Antiochus V Eupator 29. — 30=ביתר=בית צור, בדרומה של ירושלים בדרך חברון (ע׳ 207 Schürer I)

— — — ויהי כשמוע יועצי רומה את הגבורה אשר נתן י״י ליהודה ויועצו להתחבר עם יהודה, ויעשו כן. ואלה דברי האגרת אשר שלחו רומיים אל יהודה בן מתתיהו: „קינציוס מימאוס תציוס שפיאוס מנילאוס שרי רומה אל יהודה משוח מלחמה ואל כל זקני ישראל שלום. ידוע יהיה לכם כי שמענו את גבורת מלחמותיכם ושמחנו, וכל אשר כתבנו על היהודים ואנחנו נכתוב כן בכל ארצנו, ונאה לכם להיות חבירים לנו ולא ליוונים אשר ענו אתכם. ונעלה באנטוכיה למלחמה, על כן מהרו לשלוח לנו אגרת מי ומי אוהביכם״.

ואלה דברי הברית אשר כרתו רומיים עם יהודה: „אם תעמד מלחמה בגוי רומיים יעזרום היהודים ולא יתנו לאויבי רומיים כלי מלחמה ולא חטים ולא כל מחיה, אשר גזר הישיש[31] וג׳ מאות וכ׳ יוציו. ואם תתגר מלחמה בגוי יהודה יעזרום גויי רומיים כפי כחם ולא יתנו לאויבי יהודים לא כלי מלחמה ולא חטים ולא כל מחיה מן היהודים, כי יבאו לעזרתם בצרה אל היהודים. ולא יוסיפו אלה על אלה ולא יגרעו כאשר גזר הישיש ויועציו.״

ויהי אחרי כן ותשקוט הארץ כשמונה חדשים. בימים ההם החל יהודה לשפוט את הרשעים מקרב עמו.

ובעת ההיא בכל ערי יהודה ובחוף הים מעזה ועד עכו יושבים יהודים וגוי מקדון יחד. ואנשי יפו ויבנה עשו רעה גדולה וַיְרַמּוּ היהודים בקרבם לעלות על ספינותיהם עם נשיהם ועם בניהם ללכת לשחוק עמהם בים ויאמינו בהם וילכו. ויהי כבואם במקום עמוק וַיְטַבְּעוּ מהם בים נפשות ק״ק[32].

ויוגד ליהודה, ויבך ויקרא צום. וילך אל יפו ויצר עליה ויתנה אלהים בידו, ויבדל מתוכה את היהודים, ויך את כל העיר לפי חרב מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק וישרוף את העיר.

וכן עשה ליבנה. וישרוף את כל הספינות אשר ליפו ואשר ליבנה, ועד ירושלם נראה ענן השריפה והלהבה קקמ״ו ריס. וינקום[33] נקמת דמי הילדים והנשים אשר טֻבְּעוּ בים, וילך משם מדבר ערב ויך את גוי ערב ורבים סלה בקרבה, וישם עליהם מס וישב אל ארץ יהודה.

ויעבור בעיר אשר שמה כספין והעיר עיר מבצר מאד כי מכל הגוים יושבים שם. ויבטחו על מבטחם, ויקללו את יהודה וידברו דברים על עם ישראל אשר אין נאה לנו לספר. ויאמר יהודה: „אל שדי, אשר נתת את יריחו ביד יהושע עבדך בקול תרועת עמך, תן בידינו היום את העיר הזאת ואנקמה על החרפות אשר חרפו עמך ואלהיו״. ויקח מגינו בשמאלו וישלוף חרבו וידלג וירץ אל שער העיר וירוצו אחריו כל בחורי חשמונים ויטיחו את השער בזפת ואת קוצי המדבר ויביאו וישלחו ויבערו בזפת ואת קוצי המדבר ויפול השער לארץ. ויתן אלהים את העיר בידם ויעשו בה הרג אשר לא נעשה מימי קדם, כי שני ריסים בארך וגם שנים ברחב הלך אגם הדם אשר יצא מן העיר כאגם מים.

31 Senatus. — 32 =מאתים. — 33 =מאתים וארבעים וששת.—

ויסע משם וילך ז׳ מאות ונ׳ ריס, ויצא תימותיאוס לקראתו בעם רב. ויתפלל יהודה לי״י וילך בעשרת אלפים איש בחור מיהודה ותתגר מלחמה גדולה עמו וישלך יהודה מחיל תימותיאוס ל׳ אלף גויות ארצה כלם הרוגים. ויהפוך שר הצבא סוסיפתר, וילכו מבחורי ישראל וילכדו את תימותיאוס חי ויביאוהו אל יהודה, ויצו יהודה להסיר את ראשו מעליו. ויבך תימותיאוס ויתחנן בבכי גדול לפני יהודה ויאמר לו: „אדוני יהודה, אל נא תהרגני, כי רבים יהודים יושבים בארצי ואשבע לך כי היטיב איטיב עמהם כל ימי חיי״. וישבע לו, ויחמול יהודה עליו ולא הרגו, ויעזוב אותו. ולא יסף עוד תימותיאוס להרע אל היהודים כל ימי חייו וישמור השבועה אשר נשבע. ויסע יהודה וילך דרך מדבר ערב ויפגע בחיל מלך מקדון בא בערב, ויכם ויבריחם וישלך ארצה כ״ה אלף. ויסע משם אל עפרון העיר הגדולה ויצר עליה ויתנה אלהים בידו וסלה בתוכה אנשים אלף איש. ויסע משם וילך שש מאות ריס שטיפולים[37] וייראו מאד אנשי שטיפולים ויצאו לקראתו בבכי ובתחנונים ויאמרו לו: „אדוננו משוח מלחמה, שאל את היהודים היושבים עמנו כי היטבנו להם בימי אנטיוכוס האכזר אשר נמלטו אלינו יהודים רבים והחיינו אותם״. וגם היהודים אשר עמהם העידו כן, ויברכם יהודה ויחדל מעליהם. ויבא יהודה ירושלימה ימים ג׳ לפני חג שבועות. ויהי אחרי החג ויצא על גורגיאוס שר צבא אדום וילך אליו בל׳ [אלף] רגלי וד׳ מאות פרשים, ויתגר בם. ויפלו מקצת גבורי חשמונים ביום ההוא. אז מתולל רוסתיאוס שר הצבא ולקה על שכמו. וכמעט הושבו לאחור בחורי השמונים. וירא יהודה את מפולת בחוריו ויתפלל אל י״י ויחזק על בחוריו ויך במחנה גורגיאוס וישלך ארצה הרוגים רבים. ויקרא ויאמר: „אליך גורגיאוס!״ וידלג עליו ויט ימינו להכותו. ויהפוך גורגיאוס אחור לברוח, וינס מפני יהודה, וישלך מעליו את כלי מלחמתו וימלט ולא נכר עוד לא חי ולא מת. ויש אומרים שמת במדבר אדום. וישב יהודה ויך את כל עריהם וישימם למס עובד. ואז נמצאו מפסילי הגוים תחת בגדי בחורי יהודה אשר הוכו במלחמה, וידע יהודה שבעון הזה נפלו. ויאמר: „ברוך י״י המגלה סתרים״. ויחזק העם לעבוד את י״י בקדושה ובטהרה וישב ירושלם. ויהי כשמוע אאופטיר בן אנטיוכוס את את כל המלחמות אשר עשה יהודה ואת הערים אשר לקח, ויפר את הברית אשר היה לו עם יהודה ויבא בחיל גדול כחול אשר על שפת הים לרוב, ועמו רכב ופרשים ופילים כ״ב ועמו ליסיאה בן דודו ועם עצום עמו. ויבאו ארץ יהודה ויצר על ביתר. ויקרא יהודה וכל זקני ישראל אל י״י בצום ובתחנונים ויעלו עולות ויזבחו זבחי שלמים. ויהי בלילה ויקח עמו יהודה כל בחורי חשמונים ויבא לילה על מחנה המלך וישחת מגבורי המלך ד׳ אלפים ואת הגדול אשר בפילים המית. ויהי לאור הבקר ויערוך המלך מלחמה לקראת יהודה ותחזק המלחמה מאד. וירא יהודה אחד מן הפילים בשריון זהב והוא גדול על כל הפילים ויחשב כי המלך רוכב עליו ויקרא ויאמר: „מי בכם, בערי?״ וידלג אלעזר אחיו, אחד מבחורי חשמונים, וירץ למול הפיל וְסָפָה ארצה כל הבא לקראתו מגבורי המלך, ויך מימינו ומשמאלו, ויפלו לפניו הרוגים הנה והנה, ויטבע את עצמו בתוך עומק המלחמה, ויבא בין רגלי הפיל וידקור

[37] Skythopolis

אותו בחרבו על סבורו ויפול הפיל עליו, וימת על י״י ועל עמו, ויעזב שֵׁם וגבורה ואֵבֶל לעמו. ויפלו במלחמה משועי המלך ח׳ מאות. לבד מיתר העם אשר סָלּוּ בְקֶרֶב הרב מאד. ויחדל המלך מן הקרב וילך לאהלו, ויוגד לו לאמר: „הנה פליפוס מרד בארצך. וגם דמיתריאוס בן סליקום יבא מעיר רומא וחיל גדול עמו והוא יבקש לקחת את המלכות מידך״. ויעש המלך שלום עם יהודה ויכרות ברית עמו וינשקהו. וישבע הוא וליסיאה בן דודו ויאמרו לו: „לא נוסף עוד לבא אל ירושלם למלחמה כל ימי חיינו״. ויוצא המלך זהב לרוב ויתן מנהה אל בית יי אשר בירושלם, וילכוד את מנילאוס איש יהודי אשר הביא אנטיוכוס אביו על ירושלם לעשות את כל הרעה אשר עשה, וגם את המלך, זה אאופטיר, הוא הביאו. ויקצוף המלך עליו ויאמר: „תפשוהו!״ ויהי מגדל במקום ההוא גבוה נ׳ אמה ולנגדו אפר ודשן לאין שיעור. ויצו המלך ויעלו את מניליאוס על המגדל ויאסרו ידיו וישליכוהו ויטביעוהו בעומק תאפר ומת באכזריותו ובעונותיו ובחטאותיו, כי הרבה הרשיע לעשות תועבות הרבה מאד לפני מזבח י״י אשר דשנו ואפרו קדש, על כן נענש הרשע למות בחנק האפר. צדיק הוא י״י, כי נתן לו כדרכיו וכפרי מעלליו. וילך המלך לדרכו מקדונה. ויהודה החל לשפוט את עמו ולעשות צדקה ומשפט. ובעת ההיא בא דימיתריאוס בן סליקוס ועמו חיל רומיים וילחם עם אאופטיר אנטיוכוס ויהרוג את חילו ואת ליסיאה בן דודו וימלוך באנטיוכיא אשר למקדון. וילך אליו אלקימוס הכהן איש הבליעל שאכל חזיר בימי אנטיוכוס האכזר, ויאמר אלקימוס אל דימתיריאוס: „המלך יחיה! עד מתי לא תעשה משפט לעבדיך אשר בארץ יהודה, כי גבר בחרבו בארץ יהודה בן מתתיהו ועמו יהודים הנקראים חסידים, ויהרג אותנו תחת אשר מרדנו בתורתם וַנְּבַא בתורתכם״. וידבר זה אלקימוס כזבים ויכעיס את דימיתריאוס. וישלח דימיתריאוס שר צבאו ועמו חיל כבד מאד, ק׳ רכב ופילים ורגלים לאין מספר, ויבא ירושלמה וישלח אל יהודה דברי שלום ויאמר: „לכה נתראה פנים באהבה ונדבר יחד דברי שלום״. ולא נבהל יהודה מדבריו וילך אל ניקנור, ויצא ניקנור לקראתו ויחבקהו. וישאל לו לשלום, ויביאו כסאות וישימו לפניהם וישבו וידברו דברי שלום. ויהודה צוה לבחורי בני החשמונים להקריב כלי מלחמתם, כי אמר: פן ידלגו עלינו הצרים פתאום. ויעמדו עליו בחורי החשמונים כאשר צום, ויעמדו מעל הכסאות. וישבו בירושלם ניקנור ויהודה, לא התגרו מלחמה. ויאהב ניקנור את יהודה ויאמר לו: „נאה לאיש כמוך לקחת אשה להוליד בנים״. ויקח לו יהודה אשה ויולד בן. וירא אלקימוס את אהבתם וילך אל המלך ויאמר לו כדברים האלה. ויכתוב המלך אל ניקנור לאמר: „אם לא תשלח לי את יהודה בן מתתיהו אסור בנחושתים דע כי מות תמות״. וישמע יהודה וילך ויברח, ויצא מן העיר לילה וילך ויתקע בשופר ויתקאות מלחמה ויאספו אליו כל צבא החשמונים וכל בחורי החסידים, וילך שומרון וישב שם. ויבא ניקנור אל מקדש י״י ויאמר אל הכהנים: „הוציאו אלי האיש ואשלחנו אל המלך״. וישבעו הכהנים: „לא בא הנה ולא ראינוהו מתמול שלשום״. ויחרף היכל י״י, וגם ירוק ירק למול ההיכל ויאמר: „אהרוס ההיכל ולא אעזוב בו אבן על אבן, כי אחפור ואהפך את כל יסודותיו. וילך בחרי אף.

ויבכו הכהנים בין האולם והמזבח ויאמרו: „האלהים אשר שכנת בבית הזה מימי קדם ועד עתה, כי הנה כסאך והנה הדום רגליך וכל עבודתך, וניקנור מלאו לבו לחרף את ביתך ואת מקדש תפארתך, עשה בו נקמה וידעו כל הגוים כי בעבור אשר דבר נבלה על כן ימות כנבל". וניקנור היה מחפש את יהודה בכל בתי ירושלם, וישלח ה' מאות גדודים אל בית ריקסיוס, וישישו בו האנשים החסידים, כי בוחן בימי אנטיוכוס ונמצא שלם, כי קבל עליו מכות ויסורין הרבה, ונקרא אב ליהודים ושופט בירושלם. ויהי כאשר בקש ניקנור להראות האיבה אשר היה בלבו על היהודים ושלח להביאו אליו. ויסובו אל הבית ללכדו, וימהר הישיש ויקח החרב ויתקעה בבטנו וישמט עצמו בתוך גדודי ניקנור וינוסו הגדודים וירחיבו לו מקום, ויפול ארצה ויקם על רגליו ויעבור את הגדודים ויעמוד על אבן אחת גדולה, ומרוב הדם שיצא ממנו נהפך לדעת אחרת, ויקח בשתי ידיו מבני מעיו וישלך על הגדודים, ויקרא אל י"י וימת ויאסף על עמיו.

ויהי כשמוע יהודה את הדברים האלה ותבער בו חמתו וישלח אל ניקנור לאמר: „מדוע אתה מתאזר? צא לך השדה ואראך את האיש אשר בקשת בחדר, הנה הוא בבקעה ובמישור". ויאסוף ניקנור את כל חילו וילך לקראת יהודה ביום השבת. והיהודים אשר באו עם ניקנור דברו אליו לאמר: „בי אדני, אל תעשה בזדון. תן כבוד לנותן יום השבת". ויאמר ניקנור: „ומי נתנו?" ויאמרו: „אלהים אשר בשמים מושבו וממשלתו על כל העולם". ויחרף ניקנור וידבר בזדון דברים אשר אין נאה לכתבם. וישמע יהודה ויאמר אל בחוריו: „עד מתי נתעצל ללכת במלחמה ולעשות נקמה במחרף ומגדף הזה? כי מי הוא הכלב המת הזה המושלך אשר חירף את עוז תפארת ישראל?" ויסע יהודה וילך אל ניקנור בחרי אף ובקנאה גדולה. ויצא ניקנור לקראתו בעם כבד וביד חזקה, ויקרא יהודה אל י"י ויאמר: „י"י אֱלהי, אתה שלחת המלאך במחנה סנחריב אל מחוץ לעיר ותרפוך והכית מהם קפ"ה אלף הרוגים, וההורג לא ראינו עד היום". ותתגר ביום ההוא מלחמה גדולה רבה ועצומה עד מאד. ויהי במלחמה ראה יהודה את ניקנור וחרבו שלופה בידו, ויקרא יהודה ויאמר: „אליך ניקנור!" וירץ עליו בכח חמתו, ויהפוך ניקנור שכמו לנוס, וינס מפני יהודה. וַיַּדְבֵּק אותו יהודה ויכהו בחרבו ויכרתהו לשנים וישליכהו ארצה, וְסָלּוּ ביום ההוא בַּקְּרָב מעם מוקדון ל' אלף, והנשארים נסו. וירדפם יהודה הלוך ותקוע בשופר, ויצאו מכל ערי ישראל לקראתם ויכום ויכתום ולא נשאר מהם עד אחד. ויבא לפשוט את החללים וימצאו זהב ואבן יקרה וארגמן לרב. ויתיזו את ראש ניקנור ואת זרועו אשר נטה אל ההיכל ויתלו אותם נגד השער, על כן קראו שם השער ההוא שער ניקנור עד היום הזה. וישמח העם מאד ויהללו את י"י על ידי [שיר] דוד מלך ישראל „כי טוב כ'ל'ח'". ומהיום ההוא והלאה עשו את היום הזה חג יום טוב ומשתה היין ביום שלשה עשר לחדש אדר לפני הפורים יום אחד. וישפוט יהודה את כל עמו ויעש משפט וצדקה בארץ.

ויהי לתקופת השנה ויקרבו ימי יהודה למות, ויצו י"י את יהודה לסגור את יומו ולאסוף אותו אל עמיו החסידים.

ויבא עליו בקידוס[38] ול' אלף מגבורי מקדון עמו. ויבאו פתאום על יהודה והוא יושב לשם ועמו כשלשת אלפי איש. וינוסו כל עם יהודה, וישאר הוא ואחיו וח' מאות בחור עמו מבחורי יהודה. ולא יסבו את פניהם ולא נתנו עורף כל אלה לנוס. וכל אלה חברי יהודה בחונים בכל מלחמות יהודה אשר עשה בגוים. ויבא בקידוס בט"ו אלף ויערוך מלחמה לימין ויהפוך משמאלו את יתר העם ט"ו אלף, ויריעו על יהודה מימינו ומשמאלו. וירא יהודה המלחמה פנים ואחור כי כבדה מאד, ויכר כי בקידוס עמד שם, כי שם היו גבורי בקידוס וקרן הימנית עמו. ויריע וידלג בַּקְּרָב ויתחברו עמו מקצת גבורי חשמונים וילך אל בקידוס, ותתגר מלחמה גדולה ועצומה מאד. ובתחילת המלחמה סָלּוּ ארצה אלפים גויות. ויהי במלחמה וירא יהודה את בקידוס עומד בתוך המלחמה אצל העם, וירץ אליו בכח חמתו ויך את גבוריו וישלך ארצה הרוגים, הבא לפניו מימינו ומשמאלו, לאין מספר. וירבו חללי יהודה אשר הרג ביום ההוא, כי על הרוגים דרך יהודה ועליהם צעד הולך ובא. ויגש מול בקידוס בחרבו החדה והרחבה, שֶׁלַּח שלופה מלאה דם. וירא בקידוס את פני יהודה והנה פניו כפני אריה ביום אשר יעמוד לפני טרפו ואימה ורעד בפניו ויהפוך בקידוס ערפו לנוס, וינס דרך אשדוד. וירדפהו ויך לפי חרב כל אשר היו, ט"ו אלף בקרב הציע. ויברח בקידוס וימלט באשדוד וחיל אשר היו מאחרי יהודה מצאהו עיף ויגע. ובקידוס יצא מן העיר ויתגרו בו מלחמה מכל עבר, ויפלו עוד חללים רבים, ויפול גם יהודה בן מתתיהו ביום ההוא על חללים רבים אשר המית. ויקחו אותו שמעון ויונתן אחיו ויקברו אותו בהר המודעית, ויבכו אותו כל ישראל ימים רבים.

ויהי אחרי מות יהודה וירבו אויבים על עם י"י מקדם ומאחור. ויאזור יונתן את שררת אחיו ויכהן ז' שנים. ויבא יונתן ירושלימה ויקבל את שררת אחיו וילך במתי מעט על הירדן, וירדוף אותו בקידוס בחיל כבד ויבא עליו ביום השבת וילחץ אותו על הירדן. וכראות יונתן כי לחץ אותו בקידוס אל המים וישט במים הוא ואנשיו, ויעבור אחריו בקידוס וכל חילו וישיגו אותו ויתגר בו בכל עבר, ויט יהונתן להכות את בקידוס וישיבהו אחור ויבריחהו, ויבקע יונתן את מחנה בקידוס ויברח וילך באר שבע[39] אשר במדבר ויבנה את מפולת העיר ויבנה עליו יד רמה ויצר על העיר ימים רבים. ויצר להם מאד ויאמר שמעון: „עד מתי נבחרה באיים הרעים האלה? נבחרה לנו מות ונצא על צרינו". ויצא יונתן בלילה ההוא ויך את אהל בקידוס ויהרג את אדרהן[40] וְאֶחָיו אשר היו את בקידוס, ויפתח שמעון את השער ויד[41] חזקה עמו מבחורי חשמונים, ויצא ויך מחנה בקידוס מכה רבה וישרוף את האלים וכל הסוללות. ויברוח בקידוס וימלט במדבר וירדפוהו יונתן ואחיו וישיגוהו. ויתחנן אליהם בקידוס ויאמר להשיב את הַשִּׁבְיָה וישבע להם. אז חדלו מעליו ולא יסף עוד לבוא אל ארץ יהודה, וישב את השביה. ובעת ההיא נתחזקה השררה ביד יהונתן וישפט עמו וישב לבטח וילחם מסביב בכל אויביו. [ויבוא אנטיוכוס

38 Bacchides.— 39 = Balthbasi (בית בשן), מקום בלתי ידוע (מכבים א' ט' נ"ז—ע"ב).—
40 = Odoaarres (מכבים א' ט' ס"ו). — 41 = גדוד (manus).

לארץ יהודה. וישלח יהונתן את שמעון אחיו ואת בניו להלחם באנטיוכוס, ויצא לקראת המלך אנטיוכוס והוא בתר העם לפאת אחרת יצא, ויסוב ויבא. ויבאו שרי אנטיוכוס עליו בתוך, בין שמעון ובין בניו, אלה מזה ואלה מזה. ויך שמעון את כל חיל אנטיוכוס הגדול הבא עליו ולא נמלט מהם עד אחד. וישב ישראל לבטח כל ימי יהונתן איש תחת גפנו ותחת תאנתו. וימת יהונתן ויאסף אל עמיו. ויכהן שמעון אחיו וינהג את השררה הוא ובניו. ותלמי חתן שמעון הרג את שמעון במשתה היין ויקח את אשתו ואת שני בניו ויאסר אותם בנחשתים. והימים אשר משל שמעון בעם י״י ז׳ שנים. וימת ויאסף אל עמיו. ויתר דבריו ומלחמותיו ומלחמות אחיו הלא הם כתובים על ספר החשמונים ועל ספר מלכי רומי. והאגרות ששלחו אל רומיים וגוי פרס לא כתבנו.

X. מגלת אביתר

ר' אברהם בן דוד מודיע בספר הקבלה[1] על הזמן האחרון שבקורות הגאונים בבבל בזה הלשון: „ובשנת ד' אלפים תשכ"ח היה רב שרירא לגאון, ובשנת ד' תשנ"ח היה רב האי לגאון, וגאונותם היתה ע' שנה, ר' שרירא – ל' שנה ורב האי – מ' שנה. – – בני ישיבת ר' האי הקימו חזקיה ראש גלות, בן בנו של דוד בן זכאי, והושיבוהו על כסא רב האי ז"ל, ועמד שנתים[2], והלשינו בו אל המלך מלשינים, ותפסו המלך ואסרו בברזל ובכל מיני עִנּוּיִין עִנָּהוּ. – – ואחר חזקיהו ראש ישיבה וראש גלות פסקו ישיבות מגאונים". – –

אולם מן ההסטוריא ידענו שלא היתה הפסקה זו מוחלטת. עוד כמאה שנה קודם ששקעה הגאונות בבבל עלתה וזרחה בארץ ישראל. בכרוניקה של ירחמאל[3] נשתמרו לנו דברים מועטים, שבהם רומז בן דורו של „חזקיה בן בנו של דוד בן זכאי" על המשך הגאונות באותה התקופה שנסתלקה בארץ בבל מכל וכל ונשתיירה רק בארץ ישראל. „ואחרי רב שרירא – כך מספר אותו כרוניקן – היה רב האי בנו, ואחרי רב האי לא נתמנה ראש ישיבה בבבל, כי אם ראש גלות, ושמו רבי חזקיה שהוא עתה ראש [ישיבה], והוא מבית דוד, ובנו רב דוד י"צ. ורבי' שלמה בר יהודה ראש ישיבת ירושלם עיר הקדש, אלהים יכוננה עד עולם סלה, והוא ראש ישיבה עתה בשנת ד' אלפים ותת"ו ליצירה – – בט"ו באלול".

דברים יותר מפורטים על הגאונים בארץ ישראל, וכן על ראש הגולה במצרים, נגלו לנו מתוך מגלת אביתר, שהוציא ר"ז שיכטיר בתוך שאר שרידי הגניזה הקהירית בספרו Saadyana. בעל מגלה זו, ר' אביתר, היה בן אליהו בן שלמה בן יוסף הכהן, שלשלת שלמה של עומדים בראש הישיבה בירושלים. הם היו כהנים סתם ובלתי מיוחסים כל כך. והנה עלה בימי ר' אליהו בן שלמה, אביו של ר' אביתר, דניאל בן עזריה הבבלי, שהיה „נשיא", מיוחס מזרע ראשי הגולה, ורצה להתבסס בתור גאון, כי היו לו תביעות למשרה זו מצד יחסנותו. הרבה סבל ר' אליהו בן שלמה מן התלאות והרדיפות שעורר נגדו דניאל בן עזריה. אחר כך

---

1 סדר החכמים וקורות הימים הוצ' נייבואיר, אוקספורד תרמ"ח, ח"א צד 67. –

2 לכאורה יש כאן טעות, כי רב האי מת ד"א תשצ"ח, ולקמן נראה כי לפי עדות הכרוניקה של ירחמאל היה רב חזקיה ראש ישיבה עד בשנת ד"א תת"ו. –

3 ע' סדר החכמים וקורות הימים ח"א 178. –

היה דוד בנו של דניאל לראש הגולה במצרים והוא שפך גם כן חמתו על ר' אביתר בן אליהו. דוד בן דניאל זה שחק לו מזלו, שנזדמן אצל „הזקן החסיד רב מצליח בן יפת" מדמשק, והלז חנכהו וגדלהו, ואחר כך עלה בעזרת הנגיד ר' מבורך לגדולה ותפס בידו משרת ראש הגולה. הוא נעשה תקיף ופרש מצודתו גם על ארץ ישראל ועשה שם צרות גדולות למנהיגי הישיבה, ורב אביתר נדחה ממשרתו. אולי היה זה מחמת שרצה דוד בן דניאל להתנקם במי שהיה מקודם בעל מחלוקת של אביו. לבסוף באה על דוד בן דניאל מפלה על ידי אותו הנגיד ר' מבורך עצמו, שהקהיל אספה והורידהו מגדולתו (בשנת ד"א תתנ"ד).

על המאורעות האלה, לזכר „הנס שעשה ה' לו ולישיבת ארץ הקדש", כתב ר' אביתר את מגלתו.

מגלת אביתר חותם של פולימיקה טבוע עליה. כמו כן, לא שתק גם הצד שכנגד, ובודאי „אמרו" גם המתנגדים „מגילות".

אחד מאותן הכתבים שכנגד יש ג"כ בספרו של שיכטיר[4]. הכתב נערך כדי להגין ולהמליץ על ראש הגולה במצרים. בדברו על המתנגדים „מחרפי מערכות עליון", השוללים מראש הגולה את זכות השלטון בארץ ישראל, יאמר: „הלא להם לדעת כי כסא יסודתנו בהררי קדש[5], ורשותה פושטת על כל הארץ צבי וסוריה, ומימי אבותינו הקדמונים לא היה לישיבת צבי בארץ מצרים חלק ומנת, כי מצרים חוצה לארץ כבבל חשובה, ולמען כי היה אדוננו נשיאנו דניאל גאון ונשיא בדורו כרבנו הקדוש, עברו קהלותיה תחת מסורת בריתו, ואחריו המסיגים גבול[6] ראשונים הנאמנים, ומסירים ממטע מפואר שורש צפונים, נתיבותיהם בעיקוש מְצֻיָּנִים". — — מְעַנְיֵן הדבר היאך מתוך אשנרת האפולוגיא הוא בא לכלל ספור בשבחי ארץ מצרים ומעלותיה: „הלא ארץ מצרים חוצה לארץ, ותם ונזיר אחיו, שבטי חמד, גרו בה, ואשר ידעו ה' פנים אל פנים בה גולה, והנחיל זכות ראשונים ההיו בה לאחרונים אשר אז בקרבה". — —

לא זמן מרובה שמח רב אביתר על מפלת דוד בן דניאל והפסקת ראשי גולה במצרים. שנים מועטות אחר כתיבת מגלתו התחילו מסעי הצלב. רב אביתר היה מוכרח לעקור מארץ ישראל לטריפולים (=טראבלס) שבסוריא,

[4] ע' Saadyana 106—107. — [5] ע' בראשית מ"ט י' (סנהדרין ה' א') ודניאל ח' י"ד. — [6] רומז לאליהו גאון ואביתר גאון. —

ויש לנו ידיעה כי משם „שינר כתב מפרש אל קהל קוסטנטיניה".

בשנת ד"א התס"ט נכבשה גם טריפולים ע"י נוסעי הצלב. מי יודע, אפשר שהיה רב אביתר אנוס לעקור גם מכאן, ואולי נפטר קודם שבאת הרעה על מקום מושבו החדש. אפשר גם כן שהישיבה הירושלמית לא נתבטלה כלל, אלא ששנתה את מקומה ועברה לדמשק, שכן אנו מוצאים לבנימין מטודילה, שהיה בדמשק סביב לשנת ד"א תתקל, והוא מתאר את העומדים בראש הישיבה הדמשקית בשם „ראשי ישיבות של ארץ ישראל".

ביבליוגרפיא:

1. Schechter, Saadyana, Geniza fragments of writings of R. Saadya Gaon and others, Cambridge 1903, pp. 80—104.

2. W. Bacher, Ein neuerschlossenes Capitel der jüdischen Geschichte (Jewish Quarterly Review, October 1902, pp. 79-96).

3. S. Poznański, Babylonische Geonim im nachgaonäischen Zeitalter, Berlin 1914 (ביחוד צד 80—97, 114—115)

4. J. Mann, The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs, Oxford 1920 vol. I, pp. 178 ff.

מגלת אביתר.

— — — בימי יוסף הכהן ואליהו הכהן, שני גאונים,[7] עלה עליהם דניאל בן עזריה מבבל ויתחזק בכת צלע,[8] ואחרים עמהם ויד הָרָשות, וירע להם רעה גדולה ויצב עליהם מצור, ובכל מקרא קדש ושבת וחדש יביאו עליהם גוּלְיָרִים[9] מלפני הרשות לאחוז בית מדרשות מבלי יוצא ובא, וכמה פעמים הריצם אל הבור בְרִיצָיוֹן גדול אשר אינם יכולין לעמוד בו. וימת יוסף הכהן הצדיק בהגוכה בשנת אשס"ה[10] פתאום, ובעת מותו נשא עיניו אל השמים וכפיו, ואמר: „ירא יי וישפט!" ואחרי ששת שנים לאסיפתו לגן עדן נפל דניאל בן עזריה[11] בחלאים רעים, אחד שבהם שהיה נִכְפֶּה בכל שנה

7 כלו' שהיו שניהם גאונים זה אחר זה, ולא בזמן אחד. — 8 הקראים היו יושבים בירושלים ברובע שהיה נקרא בשם צלע האלף (יהושע י"ח כ"ח). על שם זה היו הרבנים מכנים לקראים בשם כת הצלע (לשון פגע רע ואס"ן) וגם כת הצולעת (ע' Mann, Jews in Egypt pp. 274—275). — 9 גוּלְיָר (gallarios)=מנהיג סוסים, וכאן ענינו: חַיָלים או שוטרים. — 10=ד"א תתי"ד. — 11 אחר מות יוסף נעשה דניאל גאון, שכן אנו מוצאים אותו חותם על גט שחרור של שפחה בירושלים כ"ח תשרי א' שמ"ט לשטרות=ד"א תתי"ט: „אנא דניאל הנשיא ראש ישיבת גאון יעקוב", (ע' Blau, Die jüd. Ehescheidung II, 103) ואליהו נעשה אב בית דין, והמחלוקת נשתתקה. ואע"פ שהיה שלום רק לפנים, כנראה מדברי מגלתנו, מכל מקום היו בני הקהלה אוחזים בשלום זה, ונשתמר כתב של איש אחד, יוסף בן שמריה, שקבל על עצמו שלא לזלזל „את כלל הישיבה הקדושה וחבורתם בשום זלזול". ועוד נדר: „ושאהיה מכען ועד לעולם אוהב את אוהבי אדוננו דניאל הנשיא הגדול ראש ישיבת גאון יעקב ואת אוהבי רבינו אליהו הכהן אב בית דין של כל ישראל, ושונא לשונאם, ושלא אתקבץ עם הולך עליהם בשום איבה ושנאת, ואתרחק מן המנודים מפיהו". — — (שיכטיר Saadyana XLII).—

ששה חדשים, והיה אומר בכל יום ברבים: „צדיק הוא י״י כי פיהו מריתי, אני אסרתי את רבי יוסף הכהן בְּכִיבּוּלִים, ועתה כזה תבע הקב״ה עלבונו והנני נאסר בְּכֶבֶל יסורי שמים. וימת בחדש אלול... אשע״ג.[12] וקבל הגאונות אדונינו אבינו אליהו הכהן [ונהג נשיאותו ברמה] שלשה ועשרים שנה... וקודם אסיפתו לגן עדן שתים שנים אסף את כל ישראל במדינת צור[13] ואת כל הגליל ויסמוך אותנו ברשות כל ישראל גאון יעקב,[14] ואת בנו שלמה הכהן אב בית דין, ואת צדוק בן רבי יאשיהו אב ז״ל[15] שלישי.[16] כי אנחנו היינו אב[17] ועלינו לגאונות, והשלישי עלה להיותו אב, והרביעי עלה להיותו שלישי. ובשנת מותו הלך לחֵיפָה לקדש את השנה,[18] ויחדש את הגאונות ואת הסמיכה בחיפה בבית הוועד... נגד כל ישראל, וישם אלות נמרצות וקללות נחרצות על כל חולק ומפליג ועל כל גוזל ומשיג גבולין, וכתוב בספר התקנה והסמיכה ודברי הברית וחותם יד, ויד כל החכמים בו. ונאסף בשנה [השנית] לדבר הזה לגן עדן, בחדש כסליו בשנת אשצ״ה[19], בצור, וישאוהו כל ישראל במשא הכתף, ולא על הסוסים, מהלך שלשת ימים להר הגליל לדַלְתוּן[20], ויקברוהו בראש ההר אצל ר׳ יוסי הגלילי, וסביביו יונתן בן עזיאל והלל ושמאי ואלעזר בן ערך ואלעזר בן עזריה זקנו וכל הצדיקים כולם, וכל ישראל הספידוהו ויקרעו בגדיהם כולם ויחגרו שקים וישבו לארץ בכל צבי[21], וסוריא וגולה[22], כי ירד מראשותם עטרת תפארתם.

וטרם זה בשלש שנים ירד דוד בן דניאל המיוחס לאחז ומנשה ואמון ויויכין וסיעתם . . . [משנער][23] לשפריר נילוס ויבא עד דמיגה[24], והוא כבן עשרים שנה, להסתפח כי היה בחלאים רעים [בדחק] גדול [וגווע] ברעב ובצמא ובעירם ובחסר כל, וימצאהו הזקן החסיד הרב מַצְלִיחַ בן יֶפֶת בן זוּבָעָה שהיה מדמשק, ויחס עליו ויחשוב לעשות עמו טובה וחסד ויחזיקהו אצלו [בדמיגה] וישכר לו מלמד הגון וְאִתּוֹ[25] מ׳ אברהם החבר ללמדו לשון המקרא, כי החבר הזה מופת לנותני אמרי שפר. וישיאהו בתו היתומה בארוסין ויאכילהו וילבישהו ויכהו שתים שנים, ואחרי כן התקין לו בגדי רקמה וירכיבהו על על מרכבתו וישם לפניו שנים משרתים רצים לפניו, ושלחו למצרים[26] במצעות

12=ד״א תתכ״ג. — 13 כנראה, עבר בימים ההם מושב הגאון מירושלים לצור. — 14 ר״ל סמך אותנו — כך מספר אביתר — לגאון. — 15 כלו׳ שהיה ר׳ יאשיהו בשעתו אב בית דין. — 16 שלישי הוא תאר אחר אב בית דין. שלשת התארים במלואם הם: ראש ישיבת גאון יעקב, אב הישיבה או אב בית דין, השלישי בחבורה (ע׳ Kaufmann-Gedenkbuch, בחלק העברי צד 153). — 17=אב בית דין. — 18 ענינו: לקבע את לוח השנה. — 19=ד״א תתמ״ה. — 20 שם הר זה לא נמצא במקום אחר, חוץ ממה שמצינו שר׳ יוסי הגלילי נקבר בכפר דלאתא (ע׳ סדר הדורות דפוס ווארשא בערכו, וח״ב צד רי״א). — 21 [ארץ] צבי=ארץ ישראל. — 22 גולה=חוץ לארץ, ואולי הכוונה כאן ליהודי מצרים, שכן נקרא למטה ר׳ עזריה ראש ישיבה של גולה (=פסטאט). — 23 מבבל. — 24 שפריר נילום=פוסטאט (קהירה העתיקה) שעל הנילוס, שנקראה כך על שם שבמקומה הוקם בראשונה אהלו (=אל פסטאט בערבית) של עמר, כובש מצרים, ועל־כך הוא קורא לעיר זו בשם שפריר (אהל, ירמיה מ״ג י׳) בעברית. דמיגה אולי עיקר: מירה. — 25 כלו׳ חוץ מן המלמד תורה ותלמוד לקח לו ג״כ מורה ללמדו לשון עברית. — 26 הכוונה: לפסטאט. —

גדולות, ויבא שמה בתנופה להסתפח מהם. ויתחזק עמו לעשות לו חסד רבי מְבוֹרָךְ נגיד עם י״י שר השרים מעוז בית ישראל ורבי יאשיהו בן דודתו בן רבינו עוריהו הכהן ראש ישיבה של גולה ז״ל, ויקבצו לו מאה ועשרים דינרין, ויתחזק במו להשיב דורון לארוסתו היתומה בת אותו הצדיק הגומל אותו כל אותו החסד, וישלח לה בפורים ההוא גט על יד צבהה בן כפיע. ויתבונן להשיב הגמול לאביה ויאליצהו בדברים עד שנהרג[27]. ויתחזק בן דודתו רבנא יאשיה עד שהשיאו בת רוזן הזמן. וישיב לו גם הוא תגמול לדרוש עליו לפרסמו בכל בתי הכניסיות ברוע דבה לו ולכל אוהביו, ועוד נשבע שלא ישב עמו במושב ויוציאהו מכמה מקומות כמנודה. ויתעורר להשיב תגמול לשר השרים נגיד עם י״י עוז בית ישראל ויגרה בו את בן אליביר הגר לקבול עליו למלכות ויריצהו להרוג אותו, וזכות תורתו של נגיד עם י״י עמדה לו להציל נשמתו מפח יקוש מדובר הוות ויודח לארץ אל פיום שנה תמימה ולנא אמון[28] עד עת בא דברו, ויקצוף האדון עליו בעלילה כדי לעשות גדולה לצדיק ויחזירהו לכנו ולמשרת הרפואה כעל גמולת כעל ישלם לאשר גמולות עליו גומל. וכחזקתו גבה לבו[29] וישכח את י״י ורב טובו, ויכה את החזנים ברצועה על שערי בית התפלה הקבועה ויענישם מאה דינרים אתם לקבעה וימלך על נא אמון ואי חנס[30] ואי כפתור[31] ושפריר [נילוס][32] וילחם וישם עליהם מס בחוזק רוע משפט החמס אשר קם למטה רשע... ולהמם. ויתן חתיתו בארץ חיים[33] וישלח לאשקלון וקיסרין וחיפה וימנה במו שליחים... פסולים ומשולחים זבים ומצורעים ונאלחים, וכן בבֵירותה[34] וגְבָל[35] שלח להם סוכנים ויבקיעם אליו וישם עליהם מס ויכבד עולם כובד גדול אשר לא היה מעולם. וַתְּפָתַח צור[36], וישלח ידו לנגוע בה וידחה את [ראש הישיבה] ממנה וילחצהו לחק גדול, וישלח אליה נוגש אבירם הסוכן בן דתן[37] וימסור את עם י״י ביד הרשות ויגלה פנים בתורה ויטה משפט וידרך את לשונו ברבים ונכבדים, וילהוץ את טפולי אב הישיבה[38], עד כי הבריחם ממעונם והִשְׁמִים קִנָּם ויכעיס קונם וימנעם מללמוד התורה, ויש מהם שנדע בו... ... ומתו. ותעל שועתם השמים וישמע אלהים את נאקתם ויזכר את בריתו ויקציף עבדים על אדוניהם כדי להרויחם ויצא משם אבירם וידיו על ראשו. ובשנת את״ד חזרה צור לתקונה וישלח אליה את הלל בן אלגסום דקם ליה בחיא (?) הנה והנה, וירדפו אחרי אב להרגו ויצילהו י״י מידם, כי זכר את דבר קדשו את אהרן קדושו ואת כל הכהנים המשרתים במקדשו, ויסתירהו לחפשו וידכאו את ביתו ואת מגרשו. וישם פניו אל נחלת השר בחוסר כושר

---

27 כנראה, הכוונה היא: הוציא עליו דבה פוליטית עד שנגזר עליו משפט מות. — 28 היא אלכסנדריא. — 29 של דוד בן דניאל. — 30 אחנס. — 31 דמיאט. — 32 פסטאט. — 33 היא צור, השוה בראשית רבה ע״ד „והלא אין ארץ החיים אלא צור וחברותיה", וכן ירו׳ כתובות ל״ה ב׳ „אין ארצות החיים אלא צור וקיסרין חברותיה". — 34 היא ביירוט (ע׳ יחז׳ מ״ז ט״ו). — 35 גְּבָל היא ביבלוס. — 36 צור נכבשה בשנת 1089 ע״י ממשלת מצרים, וע״כ נפתחה גם לפני דוד בן דניאל ויכול להכביד עליה ידו. — 37 אפשר שאבירם בן דתן אינו אלא כנוי של בוז (על פי במדבר ט״ז א׳) מאת אביתר, ובאמת היה לו שם אחר. — 38 כנראה המכוון בזה הם בניו הרוחניים של אב הישיבה, כלו׳ תלמידיו.—

וקהל נפתלי המתאשר ויתן עין רעה בחיי השלישי ובכי־כול טפוליו, וישלח אליהם את אבירם הַמּוּעָד הָעֳוֵל אשר לא ידע בשת אשר רגליו שומה בנא אמון למרמה ובא למחולה לכלמה ובצור. . . . ולהשלימה, ובעכו בספר. . . . רשע. . . . לחתמה, ויבלבל את כל הקהל בערב ראש חשנה בקרבת בן עוננה, וישכח כי י״י איש מלחמה, לוכד חכמים בערמה, נוקם י״י ובעל חמה, ויאמר להם: דעו כי בן דוד בן אחז כבר הסכימו אַלְשֵׁיךְ אַבּוּ סַעְד אַלְוָזָאק וַאבּוּ נַצְר בן שָׁעוּב, וקראוהו ראש גולה בצוען למזוג לכם מסך הלען, ועתה אם תקבלו גזירתם או נסיעתם על קיצתם[39]. ויאסוף השלישי כל העם החרדים אל (דבר ה׳), ויאמר להם: דעו כי חילול שם שמים הוא הדבר הזה למרות עיני כבודו של הקב״ה לסמוך ראש גולה בצוען ובארץ ישראל. ועוד שדבר זה מכחיש עצמו משלשה פנים: א׳, שאין צוען גולה ולא נהגו ראשונים וחכמים בדבר זה מעולם לקרוא גולה או ראש גולה בצוען או בכל המקומות, חוץ מבבל שגלו אליה גליות ישראל ונהגו בדבר זה מנחמיה התרשתא ואסמכוה אקרא „לא יסור שבט מיהודה" ופרשו חכמים זה ראש גולה שבבבל[40]. ואמנם כי דבר זה מעשה תעתועים עצת בורים תועים אינם יודעים מה קובעים, בעתם פקודתם יאבדו ברוע פגעים. ב׳, שאפילו ראש גולה שבבבל אין רשות ולא שם בארץ ישראל מעולם, וזו הלכה למעשה בתלמוד סנהדרין בבלי[41] והרי רבה בר בר חנה דן דינא בארץ ישראל וטעה, בא לפני ר׳ חייא אמר לו [אם] קיבלו בעלי הדין עליהן לא תשלם ואי לא קבלוך שלם תשלם. וחלקו חכמים בדבר: והרי רבה בר בר חנה נטל רשות היאך אמר לו ר׳ חייא שלם, ונתברר להם הדבר שמראש הגולה שבבבל היתה רשות, ולפיכך אמר לו ר׳ חייא שלם. ואין מועילה רשות בבל בארץ [ישראל] לפוטרו מן התשלומין. והקשו על זה ורשות בבל בארץ ישראל אינה מועילה והרי רבה בר בר חנה כשהיה לו מריבה עם ראש ישיבה של ארץ ישראל א״ל אין אני צריך לרשותך אלא אני נוטל רשות מאבא מארי ואבא מרי מרב שבבבל ורב מרב חייא דודו, שרב בן אחיו ובן אחותו של רב חייא, ורב חייא מרבינו הקדוש שהוא רבי, והרי רשות בבל מועילה בארץ ישראל? ופירשו את הדבר רבה בר בר חנה לעיירות העומדות על הגבולים הוא שנטל רשות ולא לארץ ישראל. ועוד שאומרין בתלמוד בבלי אנן שליחותיהו עבדינן כול׳ אנן צריכין לקבל רשותם, שהרי המועדות אין אנו יכולין לעשותם אלא על פיהם ובדיני קנסות ובכמה פנים. ג׳, שארץ ישראל אינה קרואה גולה שיהא ראש גולה נסמך בה. ועוד שאין עוקרין נשיא שבארץ ישראל, שעל פיו מעברין את השנה וקובעין את המועדות הסדורים לפני הקב״ה קודם יצירת העולם, דהכי גמרי בסוד העיבור. — — —

---

39 לשון קנם ועונש (ע׳ בבא בתרא ח׳ ב׳ ובפרש״י).— 40 סנהדרין ח׳ א׳. — 41 שם.—

וא. גזרות תתנ"ו

הקובּסיא ההסטורית לתולדות היהודים בגרמניא הוציאה לאור בברלין בשנת 1892 ספר בשם: Hebräische Berichte über die Judenverfolgungen während der Kreuzzüge... herausgegeben von A. Neubauer und M. Stern (XXIX + 224 עמודים)

ספר זה כולל חמש הרצאות על הרדיפות שהיו בגרמניא בזמן מסעי הצלב: ההרצאה הראשונה היא מאת ר' שלמה בר שמעון (שערך דבריו במגנצה בשנת ד"א תת"ק על פי שמועות ודברים שבכתב), השנית היא מאת ר' אליעזר בר נתן, השלישית היא אנונימית, הרביעית היא מאת ר' אפרים בר יעקב מבונה והחמשית היא מאת ר' אלעזר ב"ר יהודה מוורמייזה בעל ס' רוקח (הוא מספר על המאורעות במגנצה בשעת ההכנות למסע הצלב השלישי).

הערה. בתקופות הרדיפות הנוראות שנפלו בגורלן של אבותינו בדורות הבינונים מצדם של הנוצרים, שבמעט כלן היה להן אופי של שנאה דתית, היה נהוג בישראל שלא להוציא מן הפה, בצורתם המקובלת, כל השמות והתארים השייכים לאותה הדת, שבשמה נעשו כל הרדיפות האכזריות, ורגילים היו לדבר על כל אלה השמות והתארים בלשונות של כינויים ידועים. כינויים אלו חשבתי לנכון להשמיט מתוך הדברים הבאים בתוך ההרצאה הראשונה ולהציג נקודות במקומן.

ביבליוגרפיא:

1. Porges, Les relations hébraiques des persécutions des Juifs pendant la première croisade, REJ, XXV, 181–20!.
2. M. Brann in Monatsschrift für Geschichte u. Wissenschaft des Judenthums XXXVII, pp. 197–200, 285–288, 342–344.
3. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 27.

מספור ר' שלמה ב"ר שמעון.

— — — ועתה אספר גִלְגוּלֵי הַגְזֵירָה גם משאר הקהלות הנהרגים על שמו המיוחד ועד כמה דבקו ביי אלהי אבותיהם וייחדוהו עד מצוי נפשם[2].

ויהי בארבעת אלפים ושמונה מאות וחמשים ושש שנה, שנת אלף ועשרים ושמונה לגלותנו, באחת עשרה שנה למחזור רנ"ו[3], אשר אז קִוִּינוּ לישועה ולנחמה[4], כנבואת ירמיה הנביא[5]: „רנ"ו ליעקב שמחה וצהלו בראש הגוים" וגו', ונהפוך הוא ליגון ואנחה, בכי וצווחה, ומצאוהו רבות רעות האמורות בכל התוכחות[6], כתוב ולא כתוב עבר על נפשנו.

אשר קמו תחלה עזי פנים עם לועז, הגוי המר והנמהר, צרפתים ואשכנזים, ויתנו לבם ללכת אל עיר הקדש, אשר חללוה פריצי עמים, לבקש שמה קבר תלוי...], ולגרש משם הישמעאלים יושבי הארץ ולכבוש את הארץ לידם, ושמו אותותם אותות, וישימו [סימן] פָּסוּל על בגדיהם, שתי וערב. כל איש ואשה אשר נשא לבם ללכת בתעות הדרך אל קבר [משיחם] עד כי רבו מארבה על פני האדמה, אנשים ונשים וטַף, ועליהם נאמר „מלך אין לארבה"[7].

ויהי כעברם דרך העיירות אשר שם יהודים, אמרו אחד לחבירו: „הנה אנחנו הולכים בדרך רחוקה לבקש בית התרפות ולנקום נקמתנו מן הישמעאלים, והנה היהודים, היושבים בינינו, אשר אבותיהם הרגוהו וצלבוהו חנם, נגקמה מהם תחילה ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל, או יהיו כמונו ויודו בבן [. . .]ה.

ויהי כשמע הקהלות את דבריהם, תפשו בידם אומנות אבותינו, תשובה תפלה וצדקה, ואז רפו ידי עם קדש ונמס לבם ותשש כחם. ונטמנו חדר בחדר מפני חרב המתהפכת, ועינו נפשם בצום, וצמאו שלשה ימים רצופים, לילה ויום, לבד שהתענו יום ויום, עד צפד עורם על עצמם יבש היה כעץ, וצעקו והשמיעו צעקה גדולה ומרה, ולא ענם אביהם וסתם תפלתם, ויסך בענן לו מעבור תפלתם, וימאס אהל [ישראל] ויסירם מעל פניו, כי היתה גזירה מלפניו מ„ביום פקדי"[8], וזה הדור הוא נבחר לפניו להיות לו למנה, כי היה בהם כח וגבורה לעמוד בהיכלו ולעשות דברו ולקדש שמו הגדול בעולמו, ועליהם אומר דוד: „ברכו יי מלאכיו גבורי כח עושי דברו"[9]. ואותה שנה אירע הפסח בחמשי בשבת וחדש אייר יום ששי בשבת[10]. ובשמונה באייר, ביום השבת, קמו האובים על קהל שפיירא[11] ויהרגו בהם אחת עשרה נפשות קדושות אשר קדשו בוראם תחלה ביום שבת קדש ולא אבו להצתן בצחנתם.

---

1 לשון התפשטות. — 2 נשימתם האדרונה. — 3 מחזור הלבנה המשכו י"ט שנים. מחזור רנ"ו התחיל בשנת ד"א תתמ"ו, והשנה האחת עשרה של מחזור זה היתה בשנת ד"א תתנ"ו. — 4 במחזור זה היו מצפים לביאת משיח.— 5 ירמיה ל"א ו'. — 6 דברים כ"ח ט"ו ואילך. — 7 משלי ל' כ"ז. — 8 שמות ל"ב ל"ד. וע' ברכות ק"ב א': „אמר ר' יצחק אין לך כל פורענות שבאה לעולם, שאין בה אחד מעשרים וארבעה בהכרע ליטרא של עגל הראשון". — 9 תהלים ק"ג כ'. — 10 כלו' ר"ח אייר היה ביום הששי וביום השבת. — 11 Speyer.—

ושם היתה אשה חשובה וחסידה ושחטה עצמה על קידוש השם, והיא היתה ראשונה לשיחטים ונשחטים אשר בכל הקהלות, והנשארים ניצלו על ידי ההגמון;[12] בלא צהן ככל הכתוב למעלה.

ובכ"ג באייר קמו על קהל וורמיישא.[13] והקהל נחלקו לשני כתות: מקצתו נשארו בבתיהן ומקצתו ברחו אצל ההגמון. ויקומו זאבי ערבות על אותם שהיו בבתיהם וישדום, אנשים ונשים וטף, נער וזקן, ו פילו המדרגות ויהרסו הבתים וישללו שלל ויבוזו בז, ויקחו את התורה וירמסיה בטיט ויקרעוה וישרפוה, ויאכלו את בני ישראל בכל פה. ויהי לשבעת הימים, ביום ראש חדש סיון, יום ביאת ישראל לסיני לקבל את התורה, הוחרדו אותם אשר נשארו עדיין בחדר ההגמון, ויתעוללו בהם האויבים כמו לראשונים, ויתנום לחרב. והם נתחזקו במעשה אחיהם ונהרגו וקידשו את השם לעין כל, ופשטו צוארם להתיז ראשם על שם יוצרם. ומהם ששלחו יד בעצמם וקיימו „אם על בנים רוטשה",[14] ואב על בניו נפל, כי נשחט עליהם, ושחטו איש אחיו ואיש את קרובו ואשתו ובניו, וגם חתנים ארוסותיהם, ונשים רחמניות את יחידיהם, וכולם בלב שלם קיבלו עליהם דין שמים, ובהשלמת נפשם לקינם היו צועקים: „שמע ישראל יי אלהינו יי אחד."[15] והאויבים הפשיטום ויסחבום כחוב והשלך ולא ישאירו מהם, זולתי מעט מזער אשר אנסו והטבילום בעל כרהם במי צחנתם. וכנגד שמונה מאות היו מספר ההרוגים אשר נהרגו באֵלּוּ שני ימים, וכולם נִתְּנוּ לקבורה ערומים, ועליהם מקונן ירמיה: „האמונים עלי תולע חבקו אשפתות",[16] והזכרתי שמם למעלה.[17] יזכרם אלהים לטובה!

ויהי כאשר שמעו אנשי קודש חסידי עליון קהילה הקדושה אשר במגנצא,[18] מגן וצינה לכל הקהלות אשר שמם הולך בכל המדינות, אשר נהרגו קצת הקהל שבשפיירא וקהל וורמיישא בפעם שנית ונגעה חרב עדיהם, אז רפתה ידם ונמס לבם ויהי למים. ויצעקו אל יי בכל לבם ואמרו „יי אלהי ישראל האתה עושה את שארית ישראל כלה?[19] ואיה כל נפלאותיך הנוראות אשר ספרו לנו אבותינו לאמר: הלא ממצרים ומבבל העליתנו וכמה פעמים הצלתנו? ואיך עתה עזבתנו ונטשתנו יי לתת אותנו ביד אדום הרשעה להשמידנו? אל תרחק ממנו, כי צרה קרובה ואין עוזר לנו".[20] ויתקבצו יחד נשיאי ישראל לתת להם עצה טובה אם יוכלו להנצל, ואמרו זה לזה: „נבחרה לנו מזקנינו ונדעה מה נעשה כי תְבַלְּעֵנוּ הרעה הגדולה הזאת". ובאו בעצה אחת לתת פדיון נפשם לפזר ממונם ולהשחיד השרים[21] והַסְּגָנִים[22] וההגמונים[23] והפחות.[24] ויקומו ראשי העדה החשובים בעיני ההגמון, ויבואו אל ההגמון ואל שריו ועבדיו לדבר עכם, ויאמרו להם: „מה נעשה מן השמועה אשר שמענו על אחינו אשר בשפיירא ובוורמיישא שנהרגו?" ויאמרו אליהם: „שמעו לעצתנו, והביאו כל הממון שלכם אל

---

12 Bischof. — 13 Worms. — 14 הושע י' י"ד. — 15 דברים ו' ד'. — 16 איכה ד' ה'. — 17 התהלת חיבור זה לא נשתכרה. — 18 Mainz. — 19 יחזקאל י"א י"ג. — 20 תהלים כ"ב י"ב. — 21 Fürsten. — 22 Statthalter. — 23 Bischöfe. — 24 Grafen. —

בית אוצרותינו, ואתם נשיכם ובניכם ובנותיכם וכל אשר לכם תַּכְנִיסוּ בחדר ההגמון עד שיעברו אילו הגייסות, ואז תוכלו להנצל מיד התועים". והם עשו ונתנו עצה זו כדי לְאָוסְפֵנוּ וּלְמָוסְרֵנוּ בידם ולאחוז אותנו כדגים הנאחזים במצודה רעה, ויקחו הממון שלנו כאשר עשו לבסוף, סופו מוכיח על תחילתו! וגם ההגמון קיבץ את שריו ועבדיו, שרים גדולים חורי הארץ, כדי לְעָוזְרֵנוּ, כי בתחלה היה רצונו להצילנו בכל כחו, ונתננו לו שוחד גדול על זה ולשריו ולעבדיו על אשר אמרו להצילנו, ולבסוף כל השוחד וכל הפיוס לא הועיל להגין עלינו ביום עברה בפני הפורענות.

בעת ההיא קם דוכוס[25], גוטברהט[26] שמו, ישתחקו עצמותיו, ברוחו הקשה, כי התעתו רוח זנונים לילך עם ההולכים לתרפותם, ונשבע להרע, שלא יצא לדרכו אם לא ינקום דם התלוי בדמם של ישראל ולא ישאיר שריד ופליט ממי ששם יהודי עליו וימלא אפו בנו. אמנם הוקם גודר פרץ מופת הדור ירא אלהים עקוד במזבח הפנימי[27] רבי קלונימוס הפרנס מעדת מעגנצא, שהקדים ושולח שליח למלך היינריך במלכות פולא,[28] כי נתעכב שם ט' שנים, והגיד לו כל הקורות. וחרה אף המלך וישלח ספרים בכל מדינות מלכותו לשרים ולהגמונים ולפחות ולדוכוס גוטברהט דברי שלום, ועל היהודים – לשמור אותם לבלתי נגוע בהם איש להרע להם בגופם, ולהיות עזר להם ומנוס אחריהם. ונשבע הדוכוס הרשע: „מעולם לא עלה על דעתי לעשות להם שום רעה". ועל כל זאת שיחדוהו בקולונייא[29] ה' מאות זקוקים כסף,[30] וכמו כן במעגנצא שיחדוהו, והבטיחם במשענת לעשות להם שלום. ועושה השלום סר מעלימו והעלים עיניו מעמו והגירם על ידי חרב. וכל נביא וחוזה וכל חכם לב ונבון דעת לא יכול לעמוד על העיקר, היאך כבדה חטאת עדת מי מנה והיבלו נפשות קהילות הקדושות כאילו היו שופכים דמים. זולתי וודאי הנה הוא שופט צדק ולנו הַדִּבָּה.[31]

ואז רבו המים הזידונים,[32] ויחפאו על עם יי דברים אשר לא כן, ויאמרו: „אתם בני אותם שהרגו את יראתנו ותלוהו על עץ, וגם הוא אומר: עוד יהיה יום שיבואו בני וינקמו דמי, ואנו בניו, ועלינו לנקם נקמתו מכם, כי אתם המורדים והפושעים בו. ומעולם לא נתקררה דעת אלהיכם עליכם כאשר אמר להיטיב לכם, כי אתם הרעותם לפניו. ועל זאת שכח אתכם ולא חפץ עוד בכם, כי קשי עורף הייתם, וחלק עצמו מכם, והאיר עלינו ולקח אותנו לחלקו". וכשמענו חרד לבנו ויתר ממקומו, והחשינו דומיה וישבנו במחשכים כמתי עולם, עד ישקיף וירא יי משמים.

ויבא גם השטן, הפפיוס[33] של רומי הרשעה, ויעבר קול בכל הגוים אשר האמינו בנצר נאפוף, הם בני שעיר, שיתקבצו יחד ויעלו לירושלים ויכבשו העיר לידם דרך סלולה לתועים וְשֵׁיֵּלְכוּ לקברנ...] אשר קבלוהו

---

25 Herzog. — 26 Gottfried von Bouillon. — 27 „מזבח בנוי (למעלה, ברקיע „זבול" ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן (את נשמותידם של תלמידי חכמים)", ע' מנחות ק"י ותענה יב" ב' — 28 Apulien, והכוונה לארץ איטליא. — 29 Köln. — 30 Mark 500 Silber. — 31 לשון חטא ווּדוי (אצל הפייטנים). — 32 השונאים (על פי תהלים קכ"ד ה'. — 33 Urban II. —

לאלוה עליהם. ויבא השטן ויתערב בין האומות, וַיֵּאָסְפוּ כולם כאיש אחד יחד לקיים הצווי, ויבואו כחול אשר על שפת הים, וקולם המון סופה וסערה. ויהי כנאספו מָרֵי דְלִי[34], ויתיעצו עצות רעות על עם יי, ויאמרו למה זה הם טרודים להלחם עם ישמעאלים סביבי ירושלים, הלא ביניהם עם שאינם חוששין ליראתם, ואף כי אבותם תלו את אלוהיהם, „למה נחיה אותם ולמה יהיה חנייתם בינינו? נתחיל בראשם סייפינו ואחר כך נלך בדרך תעותינו". ויפג לבם של עם אלהינו ולא קמה בם רוח (...) פגעים רעים הם ולקו כמה פעמים, ויבואו ויפילו תחן פני יי ויצומו וימעטו דמם וחלבם וימס לבב ישראל בקרבו. ויעש יי כאשר דבר, כי חטאנו לו, ויטש משכן שילה מקדש מעט[35] אשר שיכן בעמו בין הגוים, ויחר אפו והריק אחריהם חרב עד נותרו כתורן בראש ההר וכנס על הגבעה, ויתן לשבי עוזו וירמסהו ברגלים. „ראה יי והביטה למי עוללת כה? הלא ישראל עם בזוי ושסוי חבל גורלך? למה הרימות מגן צריו ולמה גברו חיל? שמעו נאנחה אני וכל שומעי תצלנה שתי אזניו. איכה נשבר מטה עוז, מקל תפארה, עדת קדושים המסולאים בפז, קהלת מעגנצא אשר היתה סיבה מעם יי למען נסות בם את יראיו לסבול עול יראתו הטהורה.

ויהי היום ותבא גויה אחת ותביא עמה אווזה אשר היתה מגדלת משהיתה אפרוח, והיתה האווזה הולכת בכל מקום שהגויה הולכת, והיתה צווחת ואומרת לכל עובר ושב: „ראו שזו האווזה מבינה בעצמה מה שאמרתי לילך לתעות ורוצה גם היא לילך עמי". אז נתקבצו התועים והעירונים ועמי הארץ עלינו ויאמרו אלינו: „איה ההבטחה שלכם? איך תוכלו להנצל? עתה עתה תראו כי אֵלוּ האותות עשה להם הצלוב לעיניהם, כדי לעשות נקמה באויביהם". ויבואו כולם בחרבות להשמידנו. ויבואו קצת מן העירונים החשובים ויעמדו מנגד ולא הניחום להזיק לנו. ובאותה שעה עמדו התועים בלב אחד כנגד העירונים והכום, אלו כנגד אלו, עד שהרגו אחד מן התועים, ויאמרו: „כל אלה עשו היהודים!" וכמעט נאספו כולם עליהם וידברו אתם קשות להתגולל ולהתנפל עליהם. וכאשר ראו אנשי קדש כל אלו הדברים וימס לבבם. וכששמעו את דבריהם ויאמרו הגדולים והקטנים: „מי יתן מותנו ביד יי, שלא נמות ביד אויבי יי, לפי שהוא מלך רחמן יחיד בעולמו". ויניחו בתיהם שוממין ולבית הכנסת לא באו, כי אם ביום השבת סמוך לראש חדש סיון, והוא שבת האחרון סמוך לגזירתנו, שנכנסו שם מתי מעט להתפלל. ור' יהודה ב' ר' יצחק נכנס לשם להתפלל באותו מניין, ובכו בכיה גדולה עד יציאת הנפש, כי ראו כי גזירת מלך מלכי המלכים היתה ומי יפר. ויהי שם תלמיד וותיק ר' ברוך ב' ר' יצחק ויאמר אלינו[36]: „דעו באמת וביושר כי נגזרה גזירה עלינו מן השמים ואין אנו יכולין להנצל, כי הלילה שמענו אני וחתני יהודה הנפשות[37] שהיו מתפללין הלילה בבית הכנסת בקול גדול כמו בכי, וכששמענו הקול והיינו סבורים שמא באו מחצר ההגמון קצת

---

[34] כוונתו הגיים, על פי מליצת ישעיה מ' ט"ו: הן גוים כמר מדלי. — [35] כלו' בתי הכנסת ובתי המדרשות. — [36] מכאן שעד ראיה מספר את הדברים. — [37] של הנפטרים. —

הקהל להתפלל בבית הכנסת בחצי הלילה. ומתוך צרה ומתוך מרירות הלב רצנו אל פתח בית הכנסת לראות מי היו המתפללים, והיתה הדלת סגורה. הקול שמענו ובכיה גדולה, אבל לא הבננו כלום מה שמדברים. ושבנו מפוחזים אל ביתנו, כי הבית היה סמוך לבית הכנסת". ויהי כאשר שמענו אלו דברים ונפלנו על פנינו ואמרנו: „אהה יי אלהים, האתה עושה את שארית ישראל כלה ?" וילכו ויגידו קורותם לאחיהם שבחצר הפחה ובחדרי ההגמון, וידעו כי היתה גזירה מאת יי, ויבכו הם בכי גדול והצדיקו עליהם את הדין, ואמרו: „צדיק אתה יי וישר משפטך".

ויהי בראש חדש סיון ויבא אימכו הפחה[38] צורר כל היהודים – ישתחקו עצמותיו ברחיים של ברזל! – בחיל כבד מחוץ לעיר עם התועים ועם הארץ באוהלים. והיו שערי העיר סגורים לפניו, כי גם הוא אומר: „רצוני ללכת לתעות". ונעשה ראש הגייסות וְבָדָה מלבו, כי בא אליו שליח התלוי ויתן אות בבשרו להודיע לכשיבא לאיטליא של יון וְיָבא אליו בעצמו ויכתירנו בנזר מלכות וינצח אויביו. והוא היה ראש לכל צוררינו, על זקן ועל בתולה לא חמל, ועל עולל ויונק וחולה לא חסה עינו, וישם את עם יי כעפר לדוש, בחוריהם הרג בחרב והריותיהם בקע. ויחנו מחוץ לעיר שני ימים. ובעת ההיא שבא הרשע למעגנצא ללכת לירושלים ויבואו זקני העם אל ההגמון שלהם רוטהרט[39] וישחדוהו בשלש מאות זקוקים כסף. ודעתו היה ללכת אל הכפרים שהיו תחת ידי ההגמונים. ובאו הקהל כששחדו אותו ובקשו לו עד שעמד אצלם במעגנצא, והכניס כל הקהל בחדר הפנימי שלו, ואומר: „נרציתי לעזור לכם". וגם הפחה אומר: „גם אני רוצה לעכב עצמי כאן עליכם לעזרה. ועליכם ליתן כל מחסורנו עד שיתעברו המסומנים[40]". ואמרו הקהל לעשות כן. ונתרצו שניהם, ההגמון והפחה, ואמרו: „נמות עמכם או נִחְיֶה אִתְּכֶם". ואז אמרו הקהל: „עתה מאחר שנתרצו אלו הקרובים אצלנו ומכירנו להושיענו, נשגר גם לאימכו הרשע ממוננו וכתבינו בידו, כדי שיכבדוהו הקהילות בדרך. אולי יעשה יי בחסדו הגדול וישוב מעלינו, כי לכן פיזרנו את ממוננו לתת להגמון ולשריו ולעבדיו ולעירונים, כנגד ארבע מאות זקוקים כסף". ונתנו לאימכו הרשע כסף ז' ליטרא של זהב כדי לְעָזְרֵנוּ, ולא הועיל לנו מאומה ולא ניתן לנו עד עתה ארוכה למכתנו, שאפילו כסדום ועמורה לא היינו, כי להם נתבקשו עד עשרה כדי להצילם, ולנו לא נתבקש לא עשרים ולא עשרה.

והיה ביום שלשה בסיון אשר היה יום קידוש ופרישה לישראל במתן תורה באותו יום, שאמר משה רבינו ע"ה „היו נכונים לשלשת ימים[41]", אותו היום הופרשו קהל מעגנצא חסידי עליון בקדושה ובטהרה והוקדשו לעלות אל האלה־ם כולם יחד, כי היו נעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו, כי כולם בחצר ההגמון. ויחר אף יי בעמו וקיים עצת התועים ועלה בידם, וכל הון לא הועיל, ולא צום ועינוי וצעקה וצדקה, ולא נמצא עומד בפרץ, לא מורה ולא

38 Graf Emicho. — 39 Ruthart. — 40 בשתי וערב. — 41 שמות י"ט ט"ו.

נשיא, ואפילו תורה הקדושה לא הגינה על לומדיה. ויצא מבת ציון כל הדרה, היא מעגנצא, שבת קול אדירי הצאן וקול גבורים משיבי מלחמה מצדיקי רבים, עיר תהילתי קריית משושי אשר כמה מעות פיזרה לאביונים, ואין לכתוב בעט ברזל בגליון ספר מעשים אשר היה בה מימות עולם, במקום אחד תורה וגדולה ועושר וכבוד והכמה וענוה ומעשים טובים לעשות גדר על גדר סיג לדבריהם. ועתה נבלעה חכמתם ונהיו כלימה כבני ירושלים בחורבנם.

ויהי בחצי היום ויבא אימכו הרשע צורר היהודים, הוא וכל חילו, על השער ויפתחו לו העירונים השער ויאמרו אויבי יי איש אל רעהו: „ראו כי פתחו לנו השער, עתה נקום דמי (התלוי)". וכאשר ראו בני ברית קדש שהיו שם, הקדושים יראי עליון, המון הרב חיל גדול כחול אשר על שפת הים, דבקו בבוראם ואז לבשו שריונים וחגרו כלי מלחמתם מגדולים ועד קטנים, ור' קלונימוס בר' משולם הפרנס בראש, ומרוב צרות ותעניות שעשו לא היה בהם כח לעמוד כנגד האויבים. ואז באו כתות ובולשת[42] שוטפות כנהר עד נמלאה מעגנצא פה לפה. והאויב אימכו העביר קול באזני הקהל להעביר ולהבריח את האויבים מן העיר, ומהומת יי רבה בעיר. ואיש ישראל חלצו איש כלי זיינו בחצר הפנימי של הגמון ויקרבו כולם אל השער להלחם עם התועים ועם העירונים, וילחמו אלו כנגד אלו אל תוך השער, וגרמו העונות ונצחום האויבים ולכדו את השער. ותכבד יד יי על עמו וַיֵּאָסְפוּ כל הגוים על היהודים שבחצר להכרית מהם שֵׁם, ורפו ידי עַמֵּנוּ כראותם יד אדומי הרשע תקפה אליהם. וגם אנשי ההגמון אשר הבטיחום לעזרה, הם נסו תחלה, כדי להסגירם ביד האויבים, כי קנים רצוצים המה להם וגם ההגמון עצמו ברח מן התועבה שלו, כי אמרו להרוג גם אותו בעבור כי דבר טוב על ישראל.

והאויבים נכנסו בתוך החצר בג' בסיון ביום ג' בשבוע, יום חושך ואפילה יום ענן וערפל, יגאלוהו חשך וצלמות, אל ידרשהו אלוה ממעל ואל תופע עליו נהרה. אהה ליום אשר ראינו צרת נפשנו! הכוכבים, למה לא החשכתם את אורכם? הלא ישראל נמשלו ככוכבים וי"ב מזלות במספר שבטי בני יעקב[43], ואיך לא התאפקו מאור שלכם מלהגיה לאויבים שחשבו למחות שם ישראל? כשראו בני ברית קדש כי נגזרה הגזירה ונצחום האויבים, תכנסו בהצר, ויצעקו כולם יחד זקנים ובהורים בתולות וילדים עבדים ושפחות לאביהם שבשמים, ובכו עלהם ועל חייהם והצדיקו עליהם דין שמים, ואמרו זה לזה: „נתחזק ונסבול עול היראה הקדושה, כי לפי שעה יהרגו אותנו האויבים, וקלה שבמיתות ארבעה[44] בחרב, ונהיה חיים וקיימים, נפשותינו בגן עדן באספקלריא המאירה הגדולה לעולמי עד". ויאמרו בלב שלם ובנפש חפצה: „סוף דבר אין להרהר אחר מידת הקב"ה, וברוך שמו שנתן לנו מורא וציווי להמיתנו ולהרג אותנו על יחוד שמו הקדוש. אשרינו אם נעשה רצונו, ואשרי כל מי שֶׁיֵּהָרֵג וְיִשָּׁחֵט וימות על יחוד שמו ויהא מוזמן לעולם

42 גדודים. — 43 ע' ברכות ל"ב ב'. — 44 סקילה, שרפה, הרג וחנק.—

הבא וְיֵשֵׁב במהיצה עם הצדיקים ר' עקיבא וחביריו יסודי עולם הנהרגים על שמו[45]. ולא עוד, אלא שנתחלף לו עולם חושך בעולם אורה ועולם של צרה בעולם שמחה ועולם עובר בעולם קיים לעד ולנצח". ואז צעקו כולם בקול גדול לאמר כאחד: „מעתה אין לנו לעכב יותר, כי האויבים כבר באים עלינו, נלך במהרה נעשה ונקריב עצמנו קרבן לפני יי. וכל מי שיש לו מאכלת יבדוק אותה שלא תהא פגומה, ויבא וישחוט אותנו על קידוש יחיד חי העולמים, ואחר כך ישחוט את עצמו בגרונו או ידקור הסכין בבטנו".

והאויבים מיד כשנכנסו בתוך החצר מצאו שם קצת מן החסידים גמורים עם רבינו יצחק ב' ר' משה עוקר הרים, והוא פשט צוארו וחיתכו ראשו תחילה. ונתעטפו בטליתות המצויצות וישבו להם בתוך החצר למהר לעשות רצון יוצרם, ולא רצו לברוח תוך החדרה לחיות חיי שעה, כי מאהבה קיבלו עליהם דין שמים. וישליכו עליהם האויבים אבנים וחיצים, ולא חששו לנוס, ויכו כל אותן אשר מצאו שם מכת חרב והרג ואבדן. ואותם שבחדרים כשראו את המעשה הזה מאלו הצדיקים והאויבים שבאו עליהם כבר צעקו כולם: „עוד אין לנו טוב מלהקריב קרבן נפשנו". ושם חגרו נשים בעוז מתניהן וישחטו בניהן ובנותיהן וגם עצמן, וגם אנשים הרבה אימצו כח וישחטו נשיהם ובניהם וטפם. הרכה והענוגה שחטה ילד שעשועיה. ויעמדו כולם איש ואשה וישחטו זה לזה, והבתולות וכלות והתנים הביטו בעד החלונות וצעקו בקול גדול: „הביטה וראה אלהינו, מה אנו עושין על קידוש שמך הגדול, בלי להמיר אותך בתלוי [. . .]". ובני ציון היקרים בני מעגנצא נתנסו בנסיונות עשר כאברהם אבינו[46] וכחנניה מישאל ועזריה[47], ואחרי כן עקדו בניהם כאשר עקד אברהם ליצחק בנו וקיבלו עליהם עול מורא שמים מלך מלכי המלכים הקב"ה בנפש חפצה, ולא אבו לכפור ולהמיר יראת מלכנו בנצר [....], ופשטו צוארם לטבח, והשלימו נפשם הנקיה לאביהם שבשמים. והנשים הצדקניות החסידות אשה אל אחותה פשטה צוארה לעקוד על יחוד השם, ואיש בבנו ובאחיו ואח באחותו ואשה בבנה ובבתה ושכן בשְׁכֵנוֹ וְרֵיעוֹ וחתן בכלתו וארוס בארוסתו, זה עוקד ונעקד וזה עוקד ונעקד, עד שנגעו דמים בדמים, ונתערבו דמי אנשים בנשותיהם ודמי אבות בבניהם ודמי אחים באחיותיהם ודמי רבנים בתלמידיהם ודמי חתנים בכלותיהם ודמי חזנים בסופריהם ודמי עוללים ויונקים באמותיהם, ונהרגו ונטבחו על יחוד שם הנכבד והנורא. לזאת וכזאת תצלנה אזנים שומעות, כי מי שמע כזאת ומי ראה כאלה, שאלו נא וראו ההיתה עקידה כזאת מימות אדם הראשון? האם היו אלף ומאה עקידות ביום אחד, כולם כעקידת יצחק בן אברהם? על אחת הרעיש העולם, אשר נעקד בהר המוריה, שנ' „הן אראלים צעקו חוצ"ה[48], ושמים קדרו. מה עשו? למה שמים לא קדרו וכוכבים לא אספו נגהם וצר ואור למה לא חשכו בעריפתם, אשר נהרגו ונשחטו ביום אחד, בג' בסיון ביום ג', אלף ומאה נפשות קדושות, כמה עוללים ויונקים שלא פשעו ושלא חטאו ונפשות אביונים נקיים?

45 ע' ברכות ס"א ב'. — 46 אבות ה' ד'. — 47 דניאל ג'. — 48 ישעיה ל"ג ז', של פי המדרש (בראשית רבה נ"ו). —

העל אלה תתאפק יי ? כי עליך נהרגו נפשות לאין מספר, ותנקום דם עבדיך השפוך בימינו ולעינינו, אמן במהרה!

ואותו היום נפלה עטרת ישראל, אז נפלו לומדי תורה, אז בטלו האשכולות[49], אז נפל כבוד התורה, דכתיב „השליך משמים ארץ תפארת ישראל"[50] ופסקו יראי חטא, ואז בטלו אנשי מעשה וזיו החכמה וטהרה ופרישה וזיו הכהונה ואנשי אמנה וגודרי פרץ ומשביתי גזירות רעות וזעם של יוצרם. ונתמעטו נותני בסתר, ותהי האמת נעדרת, ובטלו הדרשנים ונפלו נשואי פנים והדר שיבה, ליום זה שמצאנו צרות רבות ואין דרך לנטות ימין ושמאל מפני חמת המציק, כי מיום שחרב בית המקדש השני לא היו כמותם בישראל, ואחריהם לא היה כן, כי קידשו ויחדו את השם בכל לבבם ובכל נפשם ובכל מאודם, אשריהם ואשרי חלקם שכולם הם מזומנים לחיי העולם הבא. וגם לי יהי חלק עמהם!

וירב בבת יהודה תאניה ואניה, ויקומו עליהם האויבים ויהרגו טף ונשים נער וזקן ביום אחד, פני כהנים לא נשאו וזקנים לא חננו, על עוללים ויונקים לא חמלו, על עוברות מליאות לא ריחמו, עד לא הותירו שריד כי אם ככותבת, עד שנים או שלשה גרעינין, כי כולם אוו לקדש שם בוראם, וגם בבא האויב עליהם צעקו כולם בקול רם בלב אחד ופה אחד: „שמע ישראל יי אלהינו יי אחד!" ושם היה איש חסיד וצדיק מגדולי הדור, רבינו ר' מנחם ב' ר' יהודה, ודבר באוני העם ודרש לפניהם: „כמו שעשה יעקב אבינו אל בניו כשביקש לגלות להן את הקץ ונסתלקה ממנו השכינה, ואמר: שמא כשם שיצא פסול מיצחק אבינו שמא כך בי נמצא דבר פסול? והם ענו ואמרו: שמע ישראל יי אלהינו יי אחד[51], וכשעשו אבותינו כשקבלו את התורה על הר סיני בזמן הזה ואמרו: ונעשה נשמע![52] וענו בקול רם: שמע ישראל יי אלהינו יי אחד![53] ואף אתם עושין כן היום". וייחדוהו בלב שלם ויעשו כאשר דבר אדוני הארץ ויצעקו כולם פה אחד ולב אחד: „שמע ישראל יי אלהינו יי אחד!" אז היו רבינו יצחק ב' ר' משה ושאר הרבנים והחשובים עמו יושבים בחצר ההגמון ובוכים, וצוארם פשוט, והיו אומרים: „מתי יבא השודד ונקבל עלינו דין שמים. וכבר ערכנו עקידות ועשינו מזבחות על שמו".

ועתה אגידה ואספרה נפלאות גדולות שנעשו בו ביום מאלו הצדיקים. ראו ההיתה זאת מעולם מימי הראשונים, כי היו דוחקים זה את זה ואיש את רעהו לאמר: „אני אקדש תחלה שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה." וגם הנשים הטהורות, בנות מלכים, היו זורקות את המעות והכסף בעד החלונות אל האויבים כדי שיהיו טרודים ללקט הממון ולעכבם מעט עד שיגמרו שחיטת בניהם ובנותיהם, וידי נשים רחמניות שחטו ילדיהן כדי לעשות רצון יוצרן.

---

49 כניי לתלמידי חכמים (ע' סוטה מ"ז). — 50 איכה ב' א'. — 51 פסחים נ"ו. — 52 שמות כ"ד ז'. — 53 דברים רבה על הפסוק ו' ד'. —

ויהי כאשר באו האויבים אל החדרים ושיברו את הדלתות ומצאום מפרפרים ומתגוללים בדם עדיין, ויקחו את ממונם ויפשיטום ערומים ויכו הנותרים ולא השאירו בהם שריד ופליט. וכן עשו לכל החדרים אשר היו שם בני ברית קודש. רק חדר אחד אשר היה חזק מעט וילחמו גם עליהם האויבים עד הערב. ויהי כאשר ראו הקדושים כי חזקו מהם האויבים ולא יכלו לעמוד כנגדם עוד ויזרזו עצמם ויקומו האנשים והנשים וישחטו את הילדים בתחילה, ואחר כך הצדקניות היו משליכות את האבנים דרך החלונות על האויבים, והאויבים מסלקים כנגדן באבנים, והיו מקבלות האבנים עד שנעשה כל בשרן ופניהן חתיכות חתיכות, והיו מחרפות ומגדפות את התועים בשם [התלוי...]: „על מי אתם בוטחים? על[...]!" ויגשו התועים לשבור הדלת.

מי ראה כזאת ומי שמע מה שעשתה זאת הצדקת, אשה החסידה מרת רחל הבחורה, בת ר׳ יצחק ב׳ ר׳ אשר, אשת ר׳ יהודה? ותאמר אל חברותיה: „ארבעה ילדים יש לי. גם עליהם אל תחוסו פן יבאו הערלים הללו ויתפשום חיים ויהיו מקויימים בתעותם. גם בהם תְקַדְשוּ שם האל הקדוש!" ותבא אחת מחברותיה ותקח את המאכלת לשחוט את בנה. ויהי כאשר ראתה אם הבנים את המאכלת, ותצעק צעקה גדולה ומרה, והיתה מכה על פניה ועל החזה, ואומרת: „איה חסדיך יי?"[54] ותאמר האשה אל חברותיה במרת נפשה: „אל תשחוט יצחק לפני אהרון אחיו, שלא יראה במיתת אחיו". ויברח[55] ממנה. ותקח האשה את הנער[56] ותשחוט אותו, והוא היה קטון ונעים מאד. והאם היתה פורסת בתי ידים שלה לקבל דמים, וקיבלה בכנפיה הדם תמור מזרק דם. והנער אהרון כשראה שנשחט אחיו, והיה צועק: „אמי, אל תשחטיני!" והלך לו ונחבא תחת תיבה אחת. והיו לה עדיין שתי בנות, בֶּילָא ומַדְרוֹנָא, נוות בית, בתולות היפות, בנות ר׳ יהודה בעלה. ולקחו הנערות המאכלת וחידדוה, שלא תהיה פגומה, ופשטה צוארן וזבחה אותן ליי אלהי צבאות אשר צוונו בלי להמיר יראתו הטהורה ולהיות תמימים עמו, כדכתיב: „תמים תהיה עם יי אלהיך".[57] וכשהשלימה הצדקת לזבוח שלשת בניה לפני יוצרם, אז הרימה קולה וקראה לבנה אהרון: „אהרון, איפה אתה? גם עליך לא אחוס ולא ארחם." ותמשכהו ברגלו מתחת התיבה אשר נחבא שם ותזבחהו לפני אל רם ונשא. ותשימם בשתי בתי ידיה, ב׳ מכאן וב׳ מכאן, אצל מעיה, והיו מפרפרים אצלה עד אשר תפשו האויבים את החדר, וימצאוה יושבת ומקוננת עליהם. ויאמרו אליה: „הַרְאִי לנו את הממון שיש בבתי ידים שלך!" ויהי כאשר ראו הילדים והנם שחוטים, ויכוה ויהרגוה עליהן, ופרחה רוחה ונפשה השלימה, ועליה נאמר: „אם על בנים רוטשה".[58] והיא על ארבעה בניה, כאשר מתה הצדקת[59] על שבעה בניה, ועליהן נאמר: „אם הבנים שמחה".[60] והאב צוות בבכי ויללה, כאשר ראה במיתת ארבעת בניו יְפֵי תאר וִיפֵי מראה, והלך

---

54 תהלים פ״ט נ׳. — 55 אדרן. — 56 יצחק. — 57 דברים. י״ח י״ג. — 58 הושע י׳ י״ד. — 59 חנה (ב׳ לחשמונאים ז׳, יוסיפון פרק י״ט). — 60 תהלים קי״ג ט׳.—

והפיל עצמו בחרבו שבידו, ויצאו מעיו, והוא מתגולל בדם בתוך המסילה עם ההרוגים המתגוללים והמזרכסין בדמם. ויהרגו האויבים כל אותן שנשארו בחדר ויפשיטום ערומים. ראה יי והביטה, כי הייתי זוללה![61] אז התחילו לחלל התועים בשם (התלוי) כי עשו רצונם בכל אותם שנמצאו בחדר ההגמון ולא נשאר מהם פליט.

וירימו את דגליהם ויבואו בקול שאונם על שארית הקהל לפני חצר של הפיחה[62] ויצורו גם עליהם עד שתפשו את מבוא שער החצר ויכו גם אותם הנמצאים שם.

ויהי שם איש אחד חסיד, שמו משה ב׳ ר׳ חלבו, והיו לו שני בנים. ויקרא אל בניו ויאמר להם: „בָּנַי חלבו ושמעון, בזו השעה גיהנם וגן עדן פתוחים. באיזה מהם רצונכם ליכנס עתה?״ ויענו ויאמרו אליו: „רצוננו ליכנס בפתח גן עדן.״ ויפשטו את צוארם ויכום האויבים אב על בנים. נשמתם תהא בגן עדן באור החיים! — וגם ספר תורה היה שם בחדר. ויבואו התועים בתוך החדר וימצאוה ויקרעוה קרעים קרעים. ויהי כאשר ראו הקדושות והטהורות, בנות מלכים, כי נקרעה התורה, ותקראנה בקול גדול לבעליהן: „ראו, ראו התורה הקדושה, כי האויבים קורעין אותה!״ ואמרו הנשים כולן פה אחד: „אי תורה הקדושה, כלילת יופי, מחמד עינינו! כשהיינו משתחוים בבית הכנסת ונשקו לה בנינו הקטנים וכבדנו אותה. ואיך עתה נפלה ביד אלו ערלים הטמאים!״ ויהי כאשר שמעו האנשים את דברי הקדושות, ויקנאו קנאה גדולה ליי אלהינו ולתורתו הקדושה החמודה. ויקרא שם בחור אחד, ושמו ר׳ דוד בר רבנא ר׳ מנחם, ויאמר להם: „אחי, קרעו בגדיכם על כבוד התורה!״ ויקרעו בגדיהם. וימצאו תועה אחד בחדר, ויקומו כולם, אנשים ונשים, ויסקלוהו באבנים וימות. ויהי כאשר ראו העירונים והתועים כי מת התועה, וילחמו בם ויעלו על הגג אשר שם בני ברית קודש בבית, וישברו את הגג ויורום בחצים ויקלעום באבנים וידקרום עד אשר כילו אותם. ויהי שם איש טוב מאד ושמו מר יעקב ב׳ ר׳ סוּלָם, והוא לא בא ממשפחת יקרים ואמו לא היתה מישראל, ויקרא בקול גדול לכל הנצבים עליו לאמר: „עד עכשיו הייתם מבזים אותי. עכשיו ראו מה אעשה!״ ויקח הסכין שבידו וישם בגרונו לעין כל וישחוט את עצמו בשם אדיר אדירירון[63] הוא שמו יי צבאות. ועוד היה שם איש אחד, ושמו מר שמואל ב׳ ר׳ מרדכי הזקן, גם הוא קדש את השם. ויקרא לכל הנצבים עליו ויאמר להם: „ראו, אחי, אשר אעשה היום על קדוש שם חי העולמים!״ ויקח את סכינו ויתקעהו בבטנו וישפוך מעיו ארצה. שם נפל זקן בקדושה על יחוד שמו וקידש יראתו.

ויפנו משם התועים והעירונים ויבואו אל תוך העיר אל חצר אחת, בגסות לבם, כי ראו שעשו רצונם באויביהם. והיה לשם נחבא מר דוד ב׳ ר׳ נתנאל הגבאי, הוא ואשתו ובניו וכל בני ביתו, בחצר גלח אחד מוחזק, ויאמר אליהם הגלח: „ראו כי לא נשארו בחצר ההגמון ובטירותיו, וגם

61 איכה א׳ י״א. — 62 Graf. — 63 אדירירון — לשון הפלגה מן אדיר. —

בחצר הפחה, שריד ופליט, כולם הרוגים ומושלכים ורמוסים כטיט חוצות, לבד מעט מהם אשר טיגפום ושבו לתורתכם. גם אתה עֲשֵׂה כמו כן ואז תוכל להנצל אתה וממונך וכל בני ביתך מיד התועים". ויען האיש ירא יי: „אתה לך לך חוצה אל התועים ואל העירונים ודברת להם בשמי שיבואו אלי כולם". ויהי כשמוע הגלח את דברי החסיד מר דוד הגבאי וישמח מאד על דבריו, כי אמר: „כבר נתרצה יהודי השוב כזה לשמוע בקולנו." וירץ חוצה לקראת העם ויגיד להם את דברי הצדיק אשר שלחו, וישמחו גם הם מאוד ויתאספו סביב לבית לאלפים ולרבבות. ויהי כראות אותם הצדיק, ובטח באלהי אבותיו ויקרא אליהם ויאמר: „אתם בני זנונים באלוה אשר [...] אתם מאמינים, אבל אני מאמין באל חי לעולמים הדר בשמי מרום! בו בטחתי עד היום הזה, וכן אעשה עד יציאת נפשי. וידעתי האמת: אם אתם הורגים אותי, נשמתי תהא מונחת בגן עדן באור החיים, ואתם יורדין לבאר שחת לְדֵרָאוֹן עולם ובגיהנם אתם נידונים עם [....] שלכם זבן[...] רותחת שהוא [...].

ויהי כאשר שמעו את דברי החסיד, ויחר להם מאוד אשר גידף אותם ואשר הגיד להם קלונם, וירימו את דגליהם ויחנו סביב לבית והתחילו לקרות ולזעוק בשם [...], ויעלו אליו ויהרגו אותו ואת אשתו הצדקת ובנו ובתו וחתנו וכל בני ביתו ושפחתו, כולם נהרגו על קידוש השם. שם נפל הצדיק עם אנשי ביתו, וישליכום בעד החלונות אל הרחוב. ויפנו משם העירונים והתועים ויבואו אל בית אחד, לבית ר' שמואל ב' ר' נַעֲמָן, וגם הוא קידש את שם הקדוש. ויתקבצו סביבות ביתו, כי הוא נשאר מכל הקהל בביתו, ומעט מאחרים שנשארו עמו, וישאלו לו ויבקשו ממנו לטנפו במים[...] שלהם, והם השליכו בטחונם על מי שבראם הוא וכל אשר עמו, ולא שמעו אליהם לעשות כ־צונם. ויהרגום כולם וירמסום ברגליהם.

על אלה אני בוכה ועיני יורדה מים,[64] על שנשרף בית מקדש אלהינו ועל שרפת מר יצחק ב' ר' דוד הפרנס שנשרף בביתו.

ועתה אגיד ואודיע לכל היאך נהיה הדבר. ויהי ביום ה' לחודש סיון, בערב שבועות, ויבואו אלו שני החסידים מר יצחק הצדיק ב' ר' דוד הפרנס ומר אורי ב' ר' יוסף והכירו את בוראם וקידשו שם יוצרם עד מאד. כי ביום ג'[65] כשנהרגו הקהל, בו ביום ניצלו אלו שני החסידים לגיהנום וצחנום האויבים בעל כרחם, ועל כן קיבלו עליהם מיתה אשר לא כתובה בכל התוכחות. ויבא מר יצחק החסיד אל בית אביו לראות המטמונות אשר היו טמונים שם מימות אביו, ויבא אל המרתף וימצאהו כי לא נגעו בו האויבים. ויאמר בלבו: „מה שוה לי עתה כל הממון הזה. הואיל ועשו בי האויבים מזימות לבם כדי להרחיקני מעם יי ולהמריד בתורת אלהינו הקדוש? ועוד כי גלח אחד בקשני להבריאני עמו. ואם יש לי עוד צדקה בממון הזה? ואין מלוין לו לאדם לבית עולמו לא כסף ולא זהב אלא תשובה ומעשים טובים." הרהר בדעתו: „אעשה תשובה ואהי תמים ושלם עם יי אלהי ישראל עד אשלים לו את נפשי ובידו אפול, אולי יעשה בחסדו ואגיע

64 איכה א' ט"ז. — 65 לחדש סיון. —

עוד אל חברַי ואבא עמם אל מחיצתם אל המאור הגדול. וגלוי וידוע לפני בוחן לבות, כי לא שמעתי אל האויבים אלא כדי להציל בָּנַי מיד בני עוולה ושלא יהיו מקוימים בתעותם, כי קטנים הם ולא יודעים בין טוב לרע". והלך אל בית אביו וישכור פועלים והתקינו את דלתות הבית אשר שברו האויבים. ויהי כאשר כילו לתקן הדלתות ביום ה׳ ערב שבועות, ויבא אל אמו ויגד לה את אשר בלבו לעשות, ויאמר לה: „אהה, אמי גבירתי! גמרתי בלבי להקריב קרבן חטאת לאלהי מרום. אמצא בזה כפרה?" ויהי כאשר שמעה אמו את דברי בנה וכי היה ירא את יי, השביעה לו שלא לעשות דבר זה, כי נכמרו רחמיה עליו, והוא נשאר לה יחיד שם מכל אוהביה. ואשתו הקדושה נהרגה, מרת שְׁקוֹלַשְׁטֶר, והיא היתה בת ר׳ שמואל הגדול. וגם אמו עצמה מוטלת במטתה כי הכוה האויבים לכמה פצעים, וזה בנה מר יצחק הצילה מן המות בלא ציחון אחרי שכבר טנפוהו. ומר יצחק בנה החסיד לא הבין לדבריה ולא שמע אליה, ויבא ויסגור דלתות הבית בעדו ובעד בניו ואמו מכל צדדיו. וישאל החסיד אל בניו: „רצונכם שאזכה אתכם לאלהינו?" ויאמרו: „עשה מה שתרצה ממנו." ויען הצדיק ויאמר: „בני בני. אמת הוא אלהינו ואין עוד אחר!" ויקח מר יצחק הצדיק את שני בניו, בנו ובתו, ויוליכם דרך החצר בחצי הלילה, ויביאם אל בית הכנסת לפני ארון הקודש וישחטם שם על קידוש השם הגדול אל רם ונשא „אשר ציונו בלי להמיר יראתו הטהורה ולידבק בתורתו הקדושה בכל לבבנו ובכל נפשינו". ויז מדמם על עמודי ארון הקודש כדי שיבואו לזכרון לפני מלך יחיד חי העולמים ולפני כסא כבודו. — „והדם הזה יהי לי לכפרה על כל עוונותי." וישב החסיד דרך החצר אל בית אביו, והדליק את הבית בד׳ זויותיו, ואמו נשארה בבית ונשרפה על קידוש השם. והחסיד מר יצחק חזר בשניה לשרוף בית הכנסת, והדליק הָאור בכל הפתחים. והחסיד היה מהלך מפינה לפינה ומזוית לזוית, וכפיו פרושות השמימה לאביו שבשמים, ויתפלל אל יי מתוך האש בקול גדול וקול נעים. ויצעקו אליו האויבים בעד החלונות: „אדם רשע, צא מן האור! עוד תוכל להנצל!" ויושיטו לו תורן אחד כדי לְמָשְׁכוֹ מן האור, ולא אבה הצדיק, ונשרף שם איש תם וישר ירא אלהים. והנה נפשו גנוזה בגורל הצדיקים בגן עדן. ומר אורי היה גם הוא באותה עצה לשרוף את בית הכנסת, לפי ששמעו כי האויבים והעירונים מדברים לעשות ולבנות ממנו בית ע״ז או בית מטבע. וכשהדליק מר יצחק את בית אביו ובית הכנסת והיה מר אורי בבית אחר, ורצה גם הוא לסייע אל מר יצחק לשרוף את בית הכנסת. גם עליו לקדש השם עם חבירו מר יצחק, ולא יכול להגיע אליו, כי קמו האויבים ממטתם בחצי הלילה כשהרגישו מן האור, וקודם שבא אליו הרגוהו את מר אורי בדרך, טרם שהגיע אל הָאור, ומר יצחק נשרף. ושם נפלו שניהם יחד לפני יי בלב אחד, בלב שלם על שמו אשר נקרא צבאות. ועליהם וצל כיוצא בהם נאמר: „זובח תודה יכבדנני."[66] יש שאומרין כי האנוסים שמעו כי רצו

---

66 תהלים נ׳ כ״ג. —

לעשות מבית הכנסת בית מטבע[67] ובשביל הכי שרפו החסיד, והוא נשרף בתוך בית הכנסת. ויש שאומרים ששמעו שרצו לעשות האויבים מבית הכנסת ע"ז לפיכך שרפוהו.

ושנה אחת לפני בא יום יי, קודם שבאה הגזירה, מתו רוב הרבנים שבכל הקהלות, ונפטרו החשובים שבישראל כמו כן, לקיים מה שנ׳: „כי מפני הרעה נאסף הצדיק."[68] ונפטר רבנא ר׳ אלעזר.

והיו שם נשים הרבה אשר קידשו שם בוראן עד מיצוי נפשות ולא אבו להמירו ב[...]. מרת רחל, חבירתו של רבנא ר׳ אלעזר הנפטר וחברו של ר׳ יהודה ב׳ר׳ יצחק תייר הגדול הנהרג על קידוש שמו, וגם נשים אחרות הקדושות אשר היו עמהן קידשו את השם. והובאו הטהרות לפני חצר ע"ז והיו מתפייסים להן שירחצו עצמן במי צחנתם. ויהי כאשר הגיעו אל בית תרפותם לא רצו להכנס שם בבית ע"ז. ותתקע רגליהן על המפתן בעל כרחן ולא רצו ליכנס בע"ז שלהם להריח ריח העורות תועבה. וכאשר ראו התועים שלא היו מתרצות בגיעולם, ואף כי היו בוטחות ומתחזקות באל חי בכל לבן, אז קפצו האויבים עליהם ויכון בקרדומות ובמהלומות. ושם נהרגו הטהורות על קדושת השם.

ועוד היו שם שתי החסידות, האחת מרת גוּטָא, אשת רבנא ר׳ יצחק ב׳ר׳ משה הנהרג בתחילה, והשנית מרת שְׁקוֹלַשְׁטֶר, אשת מר יצחק הנשרף על קידוש השם. גם הן קידשו שם הקדוש והיחיד המיוחד בפי כל חי, בעת שנהרגו הקדושים בחצר ההגמון, ותהיינה בחצר עירוני אחד. אז דחפו האויב מחוץ לביתו ויתקבצו עליהן התועים והעירונים ויבקשו מה לצחנן ב[מים הזידונים] שלהם, ותשימנה בטחונן בקדוש ישראל ויפשטו צואר ויכון התועים בלי חמלה. שם נהרגו הקדושות על קידוש השם הנכבד והמיוחד. וגם מר שמואל ב׳ר׳ יצחק ב׳ר׳ שמואל גם הוא קידש השם, כי היה טמון בבית אחד. וכאשר הגידו לו כי נהרגו הקדושים וירץ מחוץ לעיר להמלט על נפשו עם קהל שְׁפִּיירָא. ויתפשוהו האויבים וישאלוהו: „אם תרצה [לטנף עצמך] מוטב, ואם לאו הרי אנו חותכין את צוארך במקום הזה". ושתק מר שמואל ולא הוציא דבר מפיו והצדיק עליו את הדין, ומיד פשט את צווארו וחתכוהו. שם נפל החסיד על קידוש השם וייחד שם אלהינו שהוא אלוה הקדוש.

ואחרי כן, כשנהרגו בני ברית קדש שהיו בחדרים, באו עליהם הערלים לפשט החללים ולפנותם מן החדרים, והשליכום לארץ בעד החלונים ערומים הרי הרים, תילי תילים, עד שנעשו כהר גבוה. ורבים מהם חיו כשהיו זורקים אותם והיתה עדיין הנפש צרורה בחלדם והיה בהם חיות מעט, ורמזו להם באצבעותיהם: „תנו לנו מעט מים ונשתה". וכשהיו רואים התועים כן, שהיה בהם עדיין קצת חיות, היו שואלים להן: „רוצים אתם לטנף את עצמכם וְנִתֵּן לכם מים לשתות, ועוד תוכלו להנצל?" והיו מנענעים בראשם ומסתכלים לאביהם שבשמים, לאמר: „לא". ומראים באצבעותיהם

67 Baptisterium = בית טבילה. — 68 ישעיה נ"ז א׳. —

בהקב"ה, ולא יוכלו להוציא דבר מפיהם מרוב פצעים שנעשו להם. ועוד הוסיפו להכותם על אלו המכות מכה רבה, עד שהרגום פעם שנית.

כל אלה עשו אותם אשר פירשנו בשמותם, והפעולה שפעלו — צידה לדרך.[69] ושאר כל הקהל ונשיאי העדה, אשר לא פורש פעולתם וחסידותם, על אחת כמה וכמה שעשו עדיין יותר על כן, ופעולתם שפעלו לְיַחֵד שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה כר' עקיבא וחבריו[70], ועמדו בנסיון כחנניה מישאל ועזריה[71] ונעשה להם נס כמו שנעשה להרוגי ביתר, שהתקינו לומר עליהם „הטוב והמטיב", „הטוב" — שלא הסריחו, „והמטיב" — שניתנו לקבורה[72]. וגם אלו הצדיקים והחסידים נעשה להם כמו כן הנס הזה, שקברום העירונים מן ממונם שלהם, שהפקידו אצלם, אבל ערומים היו נקברים. ויכרו תשע חפירות בבית הקברות ויקברו שמה נערים עם זקנים, אנשים עם נשים, אב עם הבן, בת עם האם, עבדים עם אדונים, שפחה עם גבירתה, כולם יחד השליכו אותם זה על זה וקברו אותם שם. יפקדם אלהי מרום וינקום נקמתם במהרה בימינו! ועליהם נאמר „ידין בגוים מלא גויות מחץ ראש על ארץ רבה"[73]. ונאמר: „אל נקמות יי אל נקמות הופיע"[74]. אלו שהרגו לדראון עולם ואלו הנהרגים על קידוש שמו הקדוש אל עליון לחיי העולם הבא, ונשמתם בגן עדן צרורה בצרור החיים, אמן!

עתה אספר בהריגת ר' קלונימוס החסיד הפרנס וסיעתו. השם ינקום נקמתו במהרה בימינו! —

ויהי ביום אשר דבר יי לעמו: „היו נכונים ליום השלישי",[75] אותו היום הכינו עצמם ופשטו צוארם והקריבו קרבנם לריח ניחוח ליי. ונהרגו באותו היום למען שמו הגדול, שהוא יחיד בעולמו ומבלעדיו אין אלהים, תתר"ק נפשות קדושות, לבד ר' קלונימוס הפרנס הצדיק, ועמו קצת בחורי ישראל נ"ג נפשות, שניצלו בו ביום, שברחו דרך חדר ההגמון[76]. ויבואו אל תוך המלתחה בע"ז, והוא בית האוצר[77], והוא שקורין אותו שיגזר[78]. והיו שם בצר ובמצוק מפני החרב שעל צוארם. ופתח המלתחת היה צר, והיה חושך, ולא הרגיש בהם שום אדם מן האויבים, ויהיו כמחריש. והשמש בא ועלטה היה וצרה [וזעקה] השמיעו. ודבק לשונם אל חכם בצמא, ויגשו אל החלון לדבר לַגַּלָּח הממונה על בית האוצר להושיט להם מים להשיב נפשם, ולא אבה, עד שנתנו לו עשרה זקוקי כסף[79] בצלוחית מליאה מים, לקיים מה שנ': „ועבדת את אויביך ברעב ובצמא"[80]. וכשהגיעה הצלוחית לחלון היה פתחה צר ולא היה יכול להכניס בו המים, עד שלקח צינורית של עופרת והביא בה המים, והיו שותים במידה בלא שְׂבִיעָה.

עתה אספר היאך המעשה שנהרגו אלו הצדיקים.

---

69 מעשים טובים הם צידה לדרך, לעולם הבא (כתובות ס"ו). — 70 שנדרנו על קדוש השם (ברכות ס"א). — 71 דניאל ג'. — 72 ברכות מ"ה ב'. — 73 תהלים ק"י ו'. — 74 תהלים צ"ד א'. — 75 שמות י"ט י"א. — 76 Bischof. — 77 Schatzkammer. — 78 אולי, צ"ל שינרו = Sacristia (=לשכת הכלים). — 79 Zehn Mark silber. — 80 דברים כ"ח מ"ח. —

ויהי בחצי הלילה, שלח ההגמון אחד אל חלון המלתחה אל ר' קלונימוס הפרנס, וקרא לו ואמר: „שְׁמָעֵנִי, קלונימוס! הנה ההגמון שְׁלָחַנִי אליך לידע, אם אתה חי עדיין, וְצִוַּנִי להציל אותך וכל הנמצאים עמך. צאו אלי! והנה עמו שלש מאות חלוצי מלחמה שלופי חרב ולבושי שריונים, ונפשנו תהתיכב למות. ואם אין אתם מאמינים בי, הריני נשבע לכם, כי כן ציוני אדוני ההגמון, והוא אינו בעיר, כי הלך לו לכפר רודנשהיים[81], ושלח אותנו הנה להציל הפליטה שלכם הנשארה, ורוצה להיות בעזרתכם". והם לא האמינו, עד שנשבע להם. ואז יצא אליו ר' קלונימוס וסיעתו. והניחם השר באניות והעבירם את נהר ריינוס[82], והביאם בלילה אל מקום שהיה שם ההגמון, בכפר רודנשהיים. ושמח שמחה גדולה ההגמון על ר' קלונימוס, כי עודנו חי, ואמר להצילו, וגם האנשים שבאו עמו. חרב האויב הריק אחריהם ולא השיב יי חרון אפו מעליהם. אשר בידו פלגי מים ולב המלך והשרים[83] הִטָּה עליהם לב ההגמון לכתחילה לטובה, ואחר כן חזר בדיבורו, וקרא לר' קלונימוס ואמר לו: „איני יכול להציל אתכם, ואלהיכם סר מעליכם ואין רצונו להשאיר לכם שריד ופליט. ואין בידי כח עוד להציל לעזור מעתה ואילך. ועתה דע לך מה תעשה, אתה וסיעתך העומדים עמך: או תאמינו ביראתנו או תשאו עון אבותיכם!" ענהו ר' קלונימוס החסיד וצוח במר נפש: „אמת הוא כי אין רצונו של אלהינו להצילנו. לפיכך אמת דבריך ונכונים הם שאין בך כח לעזור עוד. ועתה תנה לנו זמן עד מחרת להשיב לדבריך". ואז שב ר' קלונימוס לחביריו החסידים והגיד להם את דברי ההגמון. ואז קמו כולם כיחד וברכו על עקידתם והצדיקו עליהם פה אחד ובלב אחד וקיבלו עליהם עול היראה. ויקח ר' קלונימוס החסיד תחילה קודם שחזר להגמון את בנו, מר יוסף, וינשק לו וישחטהו. וכאשר שמע ההגמון ששחט את בנו, חרה לו עד מאד ואמר: „מעתה ודאי איני חפץ לעזור לכם עוד!" כששמעו בני הכפרים מה שאמר ההגמון, נאספו עליהם, וגם התועים עמהם, להרוג היהודים. בין כך ובין כך חזר ר' קלונימוס באותו יום אל ההגמון, והבין ונשמע לר' קלונימוס בדרך מה שאמר ההגמון. וכשחזר לפניו לקח בידו סכין ובא לפניו ורצה לְהָרְגוֹ. ואנשי ההגמון וגם הוא בעצמו הרגיש בדבר ואמר להוציאו מלפניו. ויקומו עליו עבדיו של ההגמון והרגוהו בנס של עץ. ויש שאמרו, שלא חזר פעם שנית להגמון, ומיד כששחט את בנו לקח את חרבו ונעץ בארץ ונפל עליה ויתקעה בבטנו. ויש שאומרים: האויבים הרגוהו בדרך. בין כך ובין כך נהרג הנשיא על יחוד שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, והיה תמים ושלם עם יי אלהי ישראל, ושם נפל ונהרג הצדיק עם קהלו.

וגם ר' יהודה בן רבנא יצחק ומר יצחק דודו ב' ר' אשר גם הם נהרגו. וגם בנות ישראל שהיו שם נהרגו כולן ונשחטו על יחוד שם אלהי ישראל. וְאֵלוּ מאותם שהיו בחבורה הזאת השנית: מר שניאור ור' קלונימוס ב' ר' יוסף הזקן משפיירא ומר יצחק ב' ר' שמואל ומר יצחק ב' ר' משה ור אלעזר ב' ר' יעקב ומר חֲלָבוֹ ב' ר' משה, ועוד אחרים הרבה עמם, וגם

81 Rüdesheim. — 82 Rhein, — 83 משלי כ"א א'. —

הם בטחו בצור ישראל. והרג ר' שניאור גוי . אחד. ויתקבצו עליהם בני הכפרים על העיר אשר הדיחם שם. ההגמון ויסקלום באבנים ויורום בחצים וידקרום ויהרגום בחרב עד אשר נפלו שם גבורי ישראל ביד יי. העל אלה תתאפק יי ? וגם אֵלּוּ היו באותה הַכַּת השנית במקום אחד ביער: מר אברהם ב' ר' אשר ומר שמואל ב' ר' תָּמָר, ורבים גם הם קידשו את עליון הגדול ויתקבצו על מר אברהם ב' ר' אשר האויבים ויבקשו ממנו לטנפו במים הזדונים, כי הוא היה איש ידוע ונעים, ועמדו עליו מקצת מכיריו, ויאמר להם: „היש פה איש אשר יודע אם נשאר מכל בני ביתי או מבני אפילו אחד ?" ויאמרו: „אין אנו יודעים". ויבקשו ממנו מאד לטמאו. ויען להם ויאמר: „עד מתי תאחרוני ? בחייכם! תהרגוני! כי לא אשמע לכם לדבר הזה, באל חי אבטח ובו אדבק עד אשלים לו את נפשי." וכן אמר גם מר שמואל למר אברהם: „עִמְּךָ אהיה לחיים ולמות!" ויכום האויבים, כי לא רצו לשמוע אל דבריהם. ויכו את מר אברהם ויפול ארצה וימות. וגם מר שמואל נהרג שם עמו. וישימו בטחונם בקדוש ישראל ונכנסו שניהם יחד לאוצר מכללו עד יום פקודת דם עבדיו השפוך, ואז „ידין בגוים מלא גויות."[84] ונאמר: „הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום!"[85] וגם ר' יְקוּתִיאֵל ב' ר' מְשֻׁלָּם וחתנו הרגום שם בדרך בין מעגנצא ובין רודנשהיים, כששבו ממקום שנהרג שם ר' קלונימוס אחיו הפרנס, כי אמרו לשוב אל העיר למעגנצא כדי שיהרגום שמה האויבים ויקברום לשם בבית הקברות עם אחיהם החסידים הישרים והתמימים. ולא יכלו להגיע למקום אשר אמרו ופגעו בהם המתועבים והרגום בדרך. והנה נפשותם צרורות בצרור החיים את יי אלהינו!

מי שאמר והיה העולם הוא ינקום נקמת דם עבדיו השפוך, אשר אמרו: „נרשה לנו את נאות אלהים".[86] ואמרו: „לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד".[87] ויאמרו: „לא יראה ולא יבין אלהי יעקב".[88] אל נקמות, יי, אל נקמות, הופיע![89] כי עליך הורַגְנוּ כל היום נחשבנו כצאן טבחה.[90] כי אכלונו בכל פה[91] ראה, יי, והביטה: למי עוללת כה? אם תהרוגנה נשים פרין, עוללי טִפּוּחִים, שכבו לארץ חוצות נער וזקן, בתולותי ובחורי נפלו בחרב. טבחו ביום אפך, הרגו ולא חסו עיניהם עלינו.[92] השב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך.[93] הנשא, שופט הארץ, השב גמול על גאים[94] ועל קמיהם לעלות חימה ולנקום נקם מהם! שנאמר: יי וכלי זעמו באים לחבל כל הארץ, ואחרי כן יריע אף יצריח על אויביו יתגבר.[95] שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך ועל הממלכות אשר בשמך לא קראו! שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם.[96] ותדרוש מהם דם עבדיך אשר על צחיח סלע נִתַּן. ארץ, אל תכסי דמם, ואל יהי מקום לזעקתנו.[97]

---

84 תהלים ק"י ו'. — 85 דברים ל"ב מ"ג. — 86 תהלים פ"ג י"ג. — 87 שם פ"ג ה'. — 88 שם צ"ד ז'. — 89 שם צ"ד א'. — 90 שם מ"ד כ"ג. — 91 ישעיה ט' י"א. — 92 איכה ב' כ' — כ"א. — 93 תהלים ע"ט י"ב. — 94 שם צ"ד ב'.— 95 ישע' י"ג ה', מ"ב י"ג.— 96 תהלים ע"ט ו', ס"ט כ"ה.— 97 יע' איוב ט"ז י"ח.—

ואלהינו) יתן נקמתנו בידנו, וְיִוָּדַע בגוים לעינינו נקמת דם עבדיו השפוך[98] במהרה למען שמך הגדול שנקרא עלינו, כדי שידעו ויבינו כל היצורים את חטאתם ואשמתם אשר עשו לנו וכגמולם ישיב בראשם, כאשר גמלו עלינו, ואז ישכילו ויבינו וישיבו ללביתם, כי על הכל הפילו פגרינו ארצה ועל דברי תעתועים הרגו חסידינו ועל פגר מובאש שפכו דם צדקניות, ועל דברי מסית ומדיח שפכו דם עולל ויונק, והכל הוא... מכיריו את מי שבראו ואינן הולכין לא שביל טוב ולא דרך ישרה ולא החכימו ולא ישיבו ללבם מי עשה את הים ואת היבשה ובכל מעשיהם היו טפשים ות... איבדו חכמתם.... שמו בטחונם ולא הכירו ולא הזכירו שם אלהים חיים, מלך עולם, שהוא קיים לעד ולעולמי עולמים. ויעמ'ד לנו דם חסידיו לזכות ולכפרה לדורותינו אחרינו ולבני בנינו עד עולם, כעקידת יצחק אבינו, כשעקדו אברהם אבינו על גבי המזבח. – ולא אמרו החסידים אֵלּוּ איש לרעהו: „חוסו על עצמכם!" אלא אמרו: „נשפוך דמינו כמים על הארץ!" ויחשב לפני הקב"ה כדם הצבי והאיל[99]. כתוב בתורה: „אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד"[100], אבל בכאן האב והבן ביום אחד, אשה ובת ביום אחד. ואל יאמר הקורא בדברים אֵלּוּ שֶׁאֵלּוּ בלבד קידשו שם אלהי מרום, אשר פירשנו כאן, אלא אפילו גם אותם שלא פירשנו שמם ומעשיהם שעשו במיתתן, גם הם קידשו את הקדוש הנכבד. וכן העידו עליהם אותם מתי מעט הנותרים שנאנסו, אשר שמעו באזניהם וראו בעיניהם את שעשו החסידים הָאֵלּוּ כשהרגום, ומה שדברו בשעת שחיטתן והריגתן. וזכותם וצדקותם וחסידותם ותמימותם ועקידתם יהיה לנו למליץ יושר ולסניגור פני עליון, ויוציאנו מגלות אדום במהרה בימינו, ויבא משיח צדקנו. אמן, במהרה בימינו!

– – – ועתה נאה לנו לספר בשבח הנאנסים. כל שהיו אוכלין ושותין מוסרין עליהם את הנפש: היו שוחטין בשר למאכלם ומנקרין ממנו הַחֵלֶב, וְגם בודקין את הבשר כתיקון חכמים. ולא שתו יֵין נֶסֶךְ. וגם לא היו הולכין לבית תרפותם כי אם מעט, לפעמים, כי כל שעה שהלכו הלכו מרוב אונס ומרוב פחד, והלכו בנפש צרה. וגם הגוים בעצמם ידעו שלא נשתמדו בלב שלם, כי אם בשביל פחד התועים, ואינם מאמינים ביראתן, כי אם ביראת יי היו דבוקים והיו מחזיקים באל עליון קונה שמים וארץ. ולעיני הגוים היו משמרין שבתן כהילכתן, ושמרו תורת יי בצינעא. והמדבר עליהם רעה כאילו מדבר פני השכינה.

ויהי אחר הדברים האלה, אשר עשו חפצם ורצונם, אז נפנו ללכת בדרך תעותם לירושלים. ושירא ראשונה של הכומר מארץ צרפת[101], ועמו חיל לרוב מאוד. ויבא עד קצת מלכות הונגרייא, וישלח מלאכים אל מלך הונגרייא לאמר: „נעברה נא בארצך. דרך המלך נלך, לא נאכל ולא נשתה כי אם בכסף". ויתן המלך רשות לעבור בכל גבולו, הוא וכל חילו, רק שילכו בשלום ואל יזיקו לעמו בכל עיר ועיר. ויבואו עד עיר מבצר, עיר גדולה, והיו בה

98 תהלים ע"ט י'. — 99 דברים י"ב ט"ו. — 100 ויקרא כ"ב כ"ח. — 101 פיטרום מן Amiens. —

אנשים הרבה ואחזום כבר חיצי רעב, ומעט לחם היו קונים בדינר. אחד מן התועים הוליך בידו בתי שוקיים צמר למוכרם בשוק לקנות בהם לחם, ובא אחד שבעיר והלעיג עליו. והשטן בא ביניהם, עד שקמו אֵלּוּ על אֵלּוּ להרוג, ורוח רעה נוססה ביניהם. וקמו התועים והרגו כל בני העיר מעולל ועד יונק. והשמועה באה אל המלך. ויסעו משם אויבי יי ויבואו עד נהר אחד ושמו דונאי, והנהר היה מלא על כל גדותיו, ולא היו ספינות לעבור הנהר. והיה שם אצל הנהר כפר אחד ויבואו וישתיתו הכפר, ויקחו את עצי הבתים ויעשו העצים ויתקנו בהם גשר, ויעברו את הנהר. ויבואו עד עיר החומה, דלתים ובריח, ואנשי העיר סגרו את השער בפניהם ולא רצו להכניסם בעיר, כי כבר הרגיש בהן המלך וצוה להן המלך שלא יהיו מכניסין במבצריהם, כדי שלא יהיו מחריבים את מלכותם. ויעשו כן. וירא פידרון[102] הכומר כי לא יכול לבא העירה, וישלח מלאכים אל העיר כומר אחד: „הואיל ואין אתם מניחים אותנו ליכנס בעיר, שלחו לנו לחם מחוץ לעיר, ונקנה". ולא אבו בני העיר לעשות כן, כי מצות המלך היא. ויוסף עוד וישלח מלאכים אל שומר העיר לְמוֹכְרָה להם לחם שוה מעה בשתי מעה. ויענו אליו לאמר: „אפילו לפיקוח נפש לא נמכור לכם". ובלילה ההוא צמו אויבי יי. ובאו כולם לפני פידרון הכומר להתיעץ עמו מה יעשו. ויאמר: „למחר ונעשה בהן נקמה". ויען להם פידרון ויאמר: „אמת הוא ודאי שבאומה זאת אין בהן ממש ולא באמונתם, כי פחותי אמונה הם יותר מישמעאלים, ואמנם בני סקילה הם, כי בעדותם אינם חוששים לְחַיּוּתוֹ". ויקרא אל העם ויאמר: „סובו על העיר!" ויבואו האויבים בעיר וישברו השערים ויהרגו כל הנמצא בתוכה, וישבו בתוך העיר ג' ימים, ויאכלו כל הנמצא בה, ויבוזו העיר וילכו להם. וישמע המלך של הונגריא את אשר עשו התועים ואשר עשו שממה שתי עיירותיו, וימס לבבו ויאסוף כל חילו להלחם עם התועים, כי כבד הוא מאוד ועם כחול אשר על שפת הים. אז ציוה המלך לעבדיו לאמר לעם שיחזורו איש למקומו, וְיִהְיוּ נכונים לבא אל המלך בכל עת שיצווה המלך. ויהי ליום המחרת ויקרא המלך לשרים ולפחות ולסגנים לבד, ויתיעצו עם המלך לסגור השערים של הגבול שבקצה מלכות הונגריא, שלא יכנס עוד מעתה ואילך שום תועה לשם יותר. ואותם שנכנסו כבר התחילו לזנב כל הנחשלים. וכשהיו תופשים מאה תועים ביחד היו הורגים אותם. וגם למחר עשו כמו כן, ולמחרת[ים] כמו כן, עד שהרגו את כולם אותם ההולכים עם פידרון הכומר. ונקם הקב"ה נקמת דם עבדיו מהם, ולא נותר מהם אפלו איש אחד. ומלכות הונגרייא סוגרת ומסוגרת מפני האויבים. — ואז באו לו הריינ(י)ש, יושבי ריינוס, חיל כבד מאוד וחיל שווּבא[103] וחיל צרפת וחיל אושטרייך[104], הם בני שעיר החורי, חיל לרוב כחול אשר על שפת-הים. וראש כולם היה אימכו הרשע הפיחה מלוּנהים[105], ישתחקו עצמותיו. ויבואו עד קצה מלכות הונגרייא, עד עיר איזנבורק[106], וסביב לחומה בארות חמר. ויעלו עליה להלחם ולא יכלו. אז באו בעצה הראשים והפחות לשלוח

102 Petrus. — 103 Schwaben. — 104 Oestreich. — 105 von Leiningen. — 106 אולי: Wieselburg (בין נהר דונאי ובין נהר Leitha). —

אל המלך של הונגרייא שיעשה בשביל התלוי, שיתן להם מקום לעבור, והם ישלימו כלי מלחמתם. ויקחו ד' אנשים מבניהם, הפחות, וישלחו אליו כדברים האלה. אז בא המלך וציוה לאָוּסְרָם ג' ימים. וביום השלישי נשבעו לו אותן ד' פחות, שיהיו מביאים לו ראש אימכו הפחה, ופטרם בשלום. ויוגד הדבר לאימכו ויברח בעוד לילה, והנשארים נסו. ורדפו אחריהן חיל מלך הונגרייא ויהרגו בהם מכה גדולה, ורבים שמתו וטבעו בטיט היון יותר משנהרגו בחרב. וכשהיה אחד בורח היה נופל בטיט עד ארכבותיו ולא היה יכול לזוז משם עד שמת. וירדפו אחריהם יוונים[107] מכל צד עד הנהר דונאי. ויברחו על הגשר שעשה פידרון כומר, וַיִשָּׁבְרוּ הגשרים, וטבעו בנהר דונאי יותר מאלף אלפים ורבי רבבות, עד שדרכו על גבם כמו שידרכו על היבשה, והפליטה באה ושמע ושמח לבנו, כי הראנו יי נקמה באויבינו. ובימים ההם לקתה החמה, וביום ההוא שיבר יי גאון אויבינו ונעקר שמם. ועדיין לא שבו האויבים ממחשבותם הרעות, ובכל יום ויום נוסעים ללכת לירושלים, ויי מסרם לטבח כצאן לטבחה והקדישם ליום הריגה. והשב לשכנינו שבעתים על חיקם ותשיב להם גמול, יי, כמעשה ידיהם. תן להם מגינת לב תאלתך להם. תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי יי! כי יום נקם ליי, שנת שילומים לריב ציון. ישראל נושע ביי תשועת עולמים, לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד!

---

107 כלו' ההונגרין. —

XII. ספר הקבלה

לר' אברהם בן דוד, והשלמת ספר הקבלה לר' אברהם בן שלמה.

ר' אברהם בן דוד הלוי (הראב"ד הראשון) נולד בטולידו בערך שנת ד"א תת"ע (1110) ומת על קדוש השם בשנת ד"א תתק"מ (1180), כי מלך ספרד רצה לאנסו על המרת הדת ולא עלה הדבר בידו ותלאוהו לר' אברהם במצות המלך.

ר' אברהם היה גדול בתורה ובחכמה. מספריו ידועים לנו: ספר באסטרונומיא, ספר (או: סדר) הקבלה (נכתב בשנת ד"א תתקכ"א), ספרו הערבי בפילוסופיא דתית אלעקידה אלרפיעה (=האמונה הרמה, נכתב בשנת ד"א תתקכ"ח), שנעשו ממנו שני תרגומים עברים, האחד מאת ר' שלמה בן לבי, והשני מאת ר' שמואל מוטוט, וספר השנה של ספרו של אבו אלפרג הקראי.

רוב פעולתו הספרותית של ר' אברהם היתה מוקדשת למלחמה עם הקראים, שהתחילו מתעצמים בספרד. לתכלית זו כתב את ספרו הפילוסופי „אמונה רמה", שרצה להרים בו את בעלי התלמוד ולהראות אמתת קבלתם נגד המינין, הם הקראים. לצורך זה חבר גם את ספרו ההסטורי „ספר הקבלה", שכתבו כדי „להודיע לתלמידים כי כל דברי רבותינו ז"ל, חכמי המשנה והתלמוד, כלם מקובלים, חכם גדול וצדיק מפי חכם גדול וצדיק, ראש ישיבה וסיעתו מפי ראש ישיבה וסיעתו, עד אנשי כנסת הגדולה, שקבלו מהנביאים, זכר כלם לברכה. ולעולם חכמי התלמוד, וכל שכן חכמי המשנה, אפילו דבר קטן לא אמרו מלבבם, חוץ מן התקנות שתקנו בהסכמת כלם, כדי לעשות סייג לתורה. ואם לְהָשֵׁךְ אדם שיש בו ריח מינות, לומר: מפני שנחלקו בכמה מקומות, לפיכך אני מסופק בדבריהם, אף אתה הקהה את שניו והודיעהו שהוא ממרה על פי בית דין". — —

מיד אחר ההקדמה פותח „ספר הקבלה" במנין הדורות מאדם הראשון עד ר' יהודה הנשיא, נכדו של רבי מסדר המשנה, והוא חוזר ומתחיל ממשה רבנו עד אנשי כנסת הגדולה, ומזכיר אחר כך שמונה דורות של אנשי כנסת הגדולה, והוא כולל בפרק זה גם הספור על פגישת שמעון הצדיק עם אלכסנדר מקדון והתבדלות השמרונים מן היהודים ומלחמת החשמונאים עם אנטיוכוס ולידת ישו הנוצרי. אחר כך הוא מונה חמשה דורות של תנאים, שבעה דורות של אמוראים, חמשה דורות של רבנן סבוראי ושמונה דורות של גאונים. לזה הוא מצרף הספור על ארבעת השבויים, שהם נרמו

להתפשטות ידיעת התלמוד בארצות המערב, ועל שלשה דורות של רבנות (עד ר׳ יוסף הלוי). אחר כך הוא מזכיר בקצור הגזרות והשמדות שעברו על היהודים בספרד מפני חרב אבן תמורת. והוא מזכיר גם כן ארבעה חכמים מארץ צרפת – הרביעי הוא רבנו תם – „שהאירו את התורה בחומש במקרא במשנה בתלמוד בירושלמי". שוב הוא קובע סכום הדורות מסוף דור הנביאים עד ר׳ יוסף הלוי. ל״ח דורות. להראות „שלא פסקה הקבלה ושלשלת הקדושה שלה. ואילו במינים (כלו׳ אצל הקראים) אין אתה מוצא כן". שהרי הם אין להם קבלה וחלקו על בעלי הקבלה בלא שום טענה בעולם. אלא מפני הקנאה שהיתה בהם.

המקורות לכתיבת ספר הקבלה היו: סדר עולם רבה. סדר עולם זוטא. יוסיפון, מבוא התלמוד לר׳ שמואל הנגיד. כרוניקה יהודית, שהיא מביא אותה סתם בלשון „כותבי זכרונות בישראל". ויש גם מספרי אבות הנוצרים.

ר׳ אברהם לא היה דייקן ביותר במקורות והכנים לתוך ספרו מה שהיה נצרך לו לתכליתו בלי בקרת מיוחדת.

חשיבות יש רק למה שהוא מספר על יהודי ספרד. כי חיי ספרד היו ידועים לו היטב והרבה ממה שהוא מספר ראה בעיני עצמו.

בסוף הספר הבטיח ר׳ אברהם לכתוב גם כן בתור הוספה לספר הקבלה „זכרון דברי רומי" (מן רומולוס עד מוחמד). כדי „להודיע לאחר במה שנים נכתבו גליונות שלהם". וכן „זכרון דברי מלכי ישראל בבית שני". כדי „להוציא מלבן של צדוקים שאומרים כי כל הנחמות הנאמרות בנביאים כבר קבלום ישראל בבית שני".

ר׳ אברהם בן שלמה מטורוטיאל (Torrutiel) בספרד נולד בערך שנת הרמ״ב. הוא כתב השלמה לספר הקבלה של הראב״ד „משעה שנפטר הרב ז״ל, שהיא שנת ד׳ אלפים תתק״מ״ עד שנת ה׳ר״ע. „להודיע לדורות הבאים אחרינו [שזהיא, הקבלה, נמשכת מהרב לתלמיד, משעת נתינתה מסיני מהיום [ההוא] ועד כאן״.

ראב״ש היה כבן עשר שנה בשעת גירוש ספרד (בשנת רנ״ב), והיה עד ראיה ועד שמיעה מפי עדי ראיה, ולפיכך יש ערך חשוב לספריו אדות הגירוש מספרד ומפורטוגליא ומאורעות המגורשים.

את ספרו חלק ראב"ש לשלשה שערים: א) החכמים שהיו קודם הראב"ד, שלא הזכירם בספרו, ב) החכמים שהיו אחר פטירת הראב"ד עד פטירת ר' יצחק קאנפאנטון, ג) „בזכרון קצת מלכים שמלכו בספרד והצרות שעברו עד שעת הגירוש".

ביבליוגרפיא:

1. סדר החכמים וקורות הימים מאת א. נאיבואיר, ח"א 47–84, XIII—XIV.
2. שמחה פינסקר, תילדות ר' אברהם ן' דאוד (הםצפה חוברת נ').
3. חדשים גם ישנים מאת א"א הרכבי II, נו' 2 (הוספה לגריץ—שפ"ר חלק ו').
4. Steinschneider, Geschichtsliteratur §§ 30, 104.
5. הראב"ד בתור חוקר דברי הימים מאת ם. קליין וא"צ מולנר (הציפה להכמת ישראל שנה חמישית, עמודים 93—108, 165—175).

I. ספר הקבלה.

א. המעשה בארבעה שבויים.[1]

— — ואחר חזקיהו ראש ישיבה וראש גלות[2] פסקו ישיבות וגאונים. וקודם לכן היתה סבה מאת הקב"ה שנכרת חוקם של ישיבות, שהיה הולך אליהם מארץ ספרד וארץ המערב ואפריקא ומצרים וארץ הצבי. וכן היתה הסבה: שיצא ממדינת קוֹרְטוֹבָה שליש ממוגה על צִיִּים, שמו אִבְּן דַּמָאהִין, ושלחו מלך ישמעאל בספרד, ושמו עַבְּדְ אַלְרַחְמַאן אַלְנַאצִר, והלך נמונה על ציים אדירים

[1] המעשה בארבעת השבויים היה נחשב אצל החוקרים לדברי אגדה. מתוך מכתב ר' חושיאל אל ר' שמריה בן אלחנן ור' אלחנן בנו (ע' שיכטיר JQR, XI, 643 f. ורש"א פוזנאנסקי בספר היובל להרכבי 192—193) נראה, כי ר' שמריה היה יושב במצרים ור' חושיאל עזב את ארץ מולדתו, מדינה של נוצרים (כנראה, דרומה של איטליא) ברצונו הטוב, כדי „לעבור להתגורר בארץ ישמעאל", כלו' במצרים, אצל ר' שמריה, ובעברו דרך קירואן עכבוהו אנשי עיר זו ונשתקע שם ויסד עם ישיבה גדולה. מזה שיער שיכטיר, שר' חושיאל אבי אלחנן הוא ר' חושיאל אבי חננאל, המוזכר בכפור ארבעת השבוים שב„ספר הקבלה". אולם אלחנן משתמש תדיר בשמו זה, ואינו קורא לעצמו בשום מקום בשם חננאל. לכאורה, היו שני חושיאל, אחד אבי אלחנן, הנודע מתוך כסח תעודות מן הגניזה, והאחר אבי חננאל, שמובא בספור הראב"ד. ובודאי ספור זה הוא שמועה נכונה בכלל, אע"פ שאינו מדויק בפרטים. כגון במה שהוא מיחס המאורע לימי מלכותו של עבד אלרחמאן אלנאצר (שנות 912—961), כי כנראה היה המאורע בזמנו של בנו אלחכאם השני (שנות 961-975), שהרי ר' שמריה היה „ראש שורת נהרדעי" בזמנו של רב שרירא (JQR, VI, 223), אם כן אחר שנת תשכ"ח, ונראה שנשבו קרוב לשנת תש"ל (970). וע' בפרטות יעקב מאנן JQR, NS, IX, 165—171. —

[2] בפומבדיתא. —

לכבוש ספינות אדום ועיירות סמוכות לַסְּפָר. והלכו עד חוף הים של ארץ ישראל, ונסבו אל ים יון והאיים שבו. ומצאו אניה ובה ארבעה חכמים גדולים היו הולכים ממדינת בארי[3] למדינה נקראת סַפַסְתִּין,[4] והחכמים אלו להכנסת כלה[5] היו הולכים. וכבש אבן דמאחין האניה ואסר את החכמים: האחד ר' חושיאל אביו של רבינו חננאל. והאחד ר' משה אביו של ר' חנוך, אסרוהו עם אשתו ועם ר' חנוך בנו, ור' חנוך בנו עודנו נער. והשלישי ר' שמריה בר' אלחנן. והרביעי, איני יודע שמו. ובקש השליש לְכַפּוֹתָהּ לאשתו של ר' משה ולענותה, כי היתה יפת תאר ויפת מראה ביותר, והיא צעקה אל ר' משה אישה בלשון הקדש, ושאלה ממנו אם הנטבעים חיים בתחיית המתים, אם לא. והוא השיבה: „אמר י"י מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים". וכששמעה את דבריו שחיים, הפילה עצמה בים, וטבעה ומתה.

וחכמים אלו לא הגידו לאדם בעולם מה טיבם ומה חכמתם. והשליש מכר את ר' שמריה באלכסנדריא של מצרים, ומשם עלה למצרים והיה לראש. ומכר את ר' חושיאל באפריקא, אשר בחוף הים, ומשם עלה אל מדינת אַלְקִירְוַאן, שהיתה בימים ההם חזקה מכל מדינות ישמעאל שבארץ המערב. ושם היה ר' חושיאל לראש, ושם הוליד את רבנו חננאל בנו. ובא השליש לקורטובה ומכר שם את ר' משה ור' חנוך בנו, ופדאוהו אנשי קורטובה. וכמדומין היו שהיו עמי הארץ.

והיה בקורטובה בית הכנסת, ששמו בית הכנסת של בית המדרש, והיה שם דיין אחד, ששמו ר' נתן, וחסיד וגדול היה. אבל לא היו אנשי ספרד בקיאין בדברי רבותינו ז"ל. ואעפ"כ, באותו מעט שהיו יודעין, היו עושין מדרש, ומפרשים, ועולים, ויורדים. ופירש ר' נתן הדיין על כל הזאה טבילה, והיא במס' יומא[6], ולא ידעו לפרשה. ור' משה ישב לפיאה אחת כמו שמש. וקם אל רבי נתן, ואמר לו ר' משה זה: „רבי, פָּשׁוּ לְהוֹ טבילות". וכששמע הוא והתלמידים את דבריו, תמהו זה אל זה, ושאלו ממנו לפרש להם ההלכה. ופירש להם ההלכה כהוגן. וכל אחד ואחד שאלו ממנו שאלות בכל הספקות שהיו להם, וסדרו שאלותם, והשיב לָהֶם תשובה ברוב חכמתו. והיו בעלי דינין מחוץ למדרש, שלא היה להם רשות ליכנס עד השלכת התלמידים פסיקתם. ובאותו היום יצא ר' נתן הדיין, והלכו אחריו בעלי דינין, ואמר להם: „אני איני דיין, אבל זה הלובש השק, והוא אורח, הוא רבי וּמָרִי, ואני תלמידו אהיה מהיום והלאה. ואתם מַנּוּהוּ על קהל קורטובה דיין". וכן עשו. ועשו לו כל הקהל פסיקה גדולה, וכבדוהו במלבושים יקרים ובמרכב.

ורצה השליש לחזור בו ממכירתו, ולא הניחו המלך, כי שמח המלך על הדבר שמחה גדולה, כששמע שאין היהודים שבמלכותו צריכים לאנשי בבל.

---

3 Bari. — 4 אולי Sebaste. — 5 להכנסות הישיבה שבחדשי אדר ואלול, שנקראו כלה (עי' לעיל עמוד 68). — 6 תוספתא למס' יומא (הוצ' צוקרמנדל) פרק ד' (עי' גם במשנה פרה ג' ט', נגעים י"ד ו'). כנראה, חשב ר' נתן שהכוונה על כל הזאה טבילה — טבילת הגוף במים, והקשה לו ר' משה, שאם כן פשו להו טבילות, כי לפי פירוש זה טובל כהן גדול ביום הכפורים ז' פעמים, ובאמת אינו טובל אלא ה' טבילות. ופירש לו ר' משה את הפירוש הנכון: על כל הזאה טבילה—טבילת האצבע בדם.

והקול נשמע בכל ארץ ספרד וארץ המערב, ובאו כל התלמידים לקרות לפניו, וכל השאלות שהיו שואלים מן הישיבות שאלו ממנו. ודבר זה היה בימי שרירא גאון, קרוב לשנת ד׳ אלפים תש״נ, הן פָּחוּת מעט, הן יותר מעט.

ונתחתן ר׳ משה הרב לבני פַּלְיָאג׳ ומשפחתם היתה גדולה מכל משפחות קהל קורטובה, ולקח מהם אשה לר׳ חנוך בנו, ובת של רב חנוך היתה לאחד מבני פליאג׳, ומפני זה נקרא זה השם בבני פליאג׳ עד היום.

והיו לו לר׳ משה תלמידים הרבה, ומהם ר׳ יוסף בר יצחק אבן שַׁטְנַאש הידוע, בן אֲבִיתוֹר, והוא פירש את כל התלמוד בלשון ערבי למלך ישמעאל ששמו אַלְחַכִּים:

ומפני גדולתו וחכמתו בעט בר׳ חנוך הרב היושב על כסא אביו. ונחלק הקהל מחלוקת גדולה אחר פטירת ר׳ חסדאי הנשיא הגדול בר יצחק, שאילו בימיו אין אדם בעולם שהיה יכול לחלוק על הרב ר׳ חנוך. ובכל יום היו יוצאים מקורטובה אל עיר אלזהרה שבע מאות איש מישראל רוכבים על שבע מאות מרכבות וכלן היו לבושים לבוש מלכות וחובשים מגבעות כדת שרי ישמעאלים, וכלם עם הרב. וכת שניה עם אבן שטנאש. עד שגברה כת של ר׳ משה וְנִדּוּ את אבן שטנאש והחרימוהו. והמלך אמר לו: „אלו היו הישמעאלים בועטים בי כאשר בעטו בך היהודים הייתי בורח מפניהם. ועתה ברח לך״. וכן עשה. והלך מספרד אל אי באגנא. ומצא שם ר׳ שמואל הכהן בר יאשיהו, והוא מבני קהל פאס, וחש לנידוי הרב ר׳ חנוך ולא ספר עמו. וכעס עליו בן שטנאש וכתב לו אגרת גדולה בלשון ארמית וטעה בה, ור׳ שמואל הכהן השיב לו תשובה והודיעו שטעה, אבל בלשון רכה ובנחת רוח השיבו. ונכנס אבן שטנאש בספינה והלך עד ישיבתו של רב האי גאון, וכמדומה היה שיקבלנו רב האי, שהיה שונא לר׳ חנוך, מפני שארבעה החכמים שהזכרנו כרתו חק הישיבות, עד שבאו הישיבות לידי דלדול. ואעפ״כ שלח לו רב האי שלא יבא לפניו, שאם יבא אליו יחוש לנדוי הרב. והלך אבן שמנאש לדמשק ומת שם.

וקודם לכן נתדלדלה אותה הכת שהיתה חולקת על הרב וכל חבריו של אבן שטנאש, ומהם שני אחים סוחרים עושי מלאכת משי יעקב ן׳ ג׳ו ויוסף. פעם אחת נכנסו לחצר אחד מסריסי המלך, שהיה ממונה על ארץ תרכונה, ובאו זקני ישמעאלים מן הארץ שהיתה תחת ידו לזעוק על הפקיד שהפקיד עליהם, והביאו לו דורון עשרת אלפים זהובים געפריה. וכשהתחילו אלו לדבר צוה הסריס לבזותם ולהכותם במלקות ולהוציאם לבית הסוהר מבוהלים ודחופים. ובמוצאי היכלו היו כמה עקמומיות, ונפלו באחת מהן האלפים זהובים שהיו מביאין דורון. וצעקו ואין שומע להם. ולאלתר נכנסו שני אחים אלו, ר׳ יעקב בן ג׳ו ור׳ יוסף אחיו, ומצאו הזהובים והלכו להם לדרכם. ונתיעצו בביתם ואמרו: „זה הממון מצאנוהו בהיכל המלך, בואו ונשבע שכולו ישוב להיכל המלך במנחות ומתנות, ואולי נסיר מנפשנו חרפת צוררינו ונתלה במלך״. ויעשו כן. והתחזקו במלאכת המשי, ועשו בגדים יקרים וְנִסֵּי ישמעאלים על ראשי

הדגלים יקרים מאד, לא נעשו כמותם בספרד. והעלו מנחה למלך הַשָׁאם ולמלך אַלְמַנְצוֹר בן אבי עָמֵר אומנו, עד שאהב המלך אלמנצור יעקב אבן ג׳ו וכתב לו גליון שנשאו על כל קְהִלּוֹת ישראל שיש מסגלמאסה עד נהר דוירנא, שהיא קצה מלכותו, שיהיה שופט את כולם ויהיה רשאי למנות אליהם כל מי שירצה ולקצוב כל מס וכל פרעון שעליהם. והעמיד לפניו י״ח מסריסיו לבושי פסים והרכיבוהו במרכבת המשנה אשר לו. ונקהלו כל בני קהל קורטובה מנער ועד זקן ועשו לו הסכמה בנשיאות וכתוב בה: „משול בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך״. ועמד בגדולתו. ושלח שליח אל הרב ר׳ חנוך שאם ידין בין שני אנשים ישים אותו באניה מבלי משוטות וישליכהו בים. וכל הקמים על אבן שטנאש שבו אליו, וכתבו כולם אגרות לאבן שטנאש שישוב לקורטובה ויסירו את הרב ר׳ חנוך וימנוהו לרב עליהם. והוא השיב להם תשובה קשה, ואמר להם על הרב: „מעיד אני על עצמי שמים וארץ שאין כמוהו מספרד עד ישיבת בבל״.

ולקץ שנה אחת לנשיאות אבן ג׳ו אסרו המלך אלמנצור, שהיה כמדומה לו כשמינהו שישיב לו מנחות גדולות ויקח ממון של ישראל מכל הקהלות כהוגן ושלא כהוגן ויתן לו. ומפני שלא עשה כן אסרו המלך בבית האסורים ועמד שם כמו שנה עד יום א׳ יום איד של הישמעאלים. עבר המלך השאם על בית הסוהר בצאתו מהיכלו אל בית עבודתו, ועמד אבן ג׳ו לפני המלך השאם בפתח בית הסוהר, וכשראהו שאל את אומנו אלמנצור: „על מה עשת לו כן ?״ והוא השיב: „מפני שאינו מוביל שי מכל גדולתו״. ולאלתר צוה המלך השאם להוציאו ולהשיבו לגדולתו. ונעשה לו כן, אבל לא שב כמו שהיה לפני כן.

ומפני שאבן שטנאש כתב תשובה קשה לקהל קורטובה לא הוסר ר׳ חנוך אחרי שוב אבן ג׳ו לגדולתו, עד שמת אבן ג׳ו בימי הרב. והרב בחסידותו עגמה נפשו והוקשה לו שמת, כי בליל שבת מת אבן ג׳ו, ובא אל הרב אחד מחתניו מבני אבן פליאג׳, והוא היה כמבשר בעיניו, וספר לו שמת יעקב ן׳ ג׳ו, וגעה הרב בבכיה, עד שתמה אבן פליאג׳ ואמר: „אני באתי לבשרך במות אויבך, ואתה אוהב את שונאך ובוכה על מיתתו ?״ אמר לו הרב: „אני מצר ובוכה על כל העניים שהיו רגילים לסמוך על שולחנו. מה יעשו למחר ? אם אתה מפרנס אותם אני לא אבכה, שהרי אני איני יכול לפרנסם״. כי לא היה הרב בעל ממון מפני חסידותו, שלא היה רוצה ליהנות מכבוד התורה. לפיכך היו חייו חיי צער.

ונפטר הרב ר׳ חנוך בשנת דתשע״ה, קודם פטירת רב האי ז״ל י״ג שנה. ואעפ״כ לא השיבו מנחה קהלות מזרח ומערב לישיבות, מפני שחכמים אלו העמידו תלמידים הרבה ופשט התלמוד בכל הארץ. וכן היה מנהגו של הרב ר׳ חנוך ז״ל, שכשהיה עולה לסיים את התורה בכל שנה ושנה ביום טוב האחרון של חג היו עולים עמו שלשה גדולי הדור ועיני העדה אל התיבה. ובשנת דתשע״ה עלה כמנהגו ועלו עמו כבכל יו״ט, והתיבה היתה ישנה ונשברה ונפלו כל העולים, ונשברה מפרקתו של הרב, ומת לימים מועטים, לאחר שהעמיד תלמידים הרבה והרביץ תורה בישראל.

ב. שלשה דורות ברבנות.

ומגדולי תלמידיו [של ר' חנוך] היה רב שמואל הלוי הנגיד בר' יוסף, הידוע אבן נגרילא, מקהל קורטובה. והיה תלמיד חכם מן המשכילים הגדולים, ועוד היה בקי בספרי הישמעאלים ובלשונם, ומאשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך. והיה רוכל מפרנס את עצמו בצער, עד שהיו ימי חרום בספרד, לאחר שנפסקה מלכות בני אבו עמאר וגברו סרני פלשתים ונדלדלה מדינת קורטובה וברחו יושביה. יש מי שברח לסרקוסטה, ועוד זרעם שם עד היום, ויש מי שברח לטוליטולה, וזרעם נִכָּר שם עד היום. ור' שמואל הלוי זה ברח למאלקה, והיה יושב בחנות והיה רוכל. והיתה חנותו סמוכה לחצר אבן אלעריף סופר המלך חבוס בן מאכסן, מלך פלשתים בגראנטה. והיתה שפחת הסופר מפייסת אותו והיה כותב ספרים לאדוניה המשנה אבו אלקאסם ן' אלעריף, והיה רואה ספריו ותמה מחכמתו. ולקץ ימים נשאל משנה זה, בן אלעריף, מִמַּלְכּוֹ חבוס לשוב לביתו למאלקה. ושאל את אנשי ביתו: „מי היה כותב לכם הספרים הבאים אלי מכם ז"? אמרו לו: „יהודי אחד סמוך לחצרך, מקהל קורטובה, הוא היה כותב לנו". מיד צוה הסופר והריצו אליו ר' שמואל הלוי זה, ואמר לו: „אין אתה ראוי לשבת בחנות. אל תסור ממני ימין ושמאל". וכן עשה. ונעשה סופרו ויועצו, והוא היה יועץ אל המלך בעצת ר' שמואל הלוי ז"ל. וכל עצתו היתה כאשר ישאל איש בדבר אלהים. והצליח המלך חבוס בעצות שלו והגדיל למעלה. ואחר כך חלה הסופר אבן אלעריף ונטה למות, ונכנס המלך חבוס לבקרו, ואמר לו: „מה אעשה, ומי ייעצני במלחמות אשר סבבוניז" והשיב לו: „אני לא יעצתיך מלבי מעולם, אלא מלב זה היהודי הסופר שלי. שים עיניך עליו ויהיה לך לאב ולכהן, וכל מה שייעצך תעשה, וה' יהיה בעזרך". ולאחר מות הסופר לקח המלך חבוס את ר' שמואל הלוי והביאו אל היכלו, והיה סופר ויועץ. ובשנת ד'תש"פ היה בהיכל המלך חבוס. והיו למלך שני בנים, שם הגדול באדיס ומשנהו באלקין. וכל טרני פלשתים נמו אחרי באלקין הקטן להמליכו, ושאר כל העם-אחרי באדיס. וגם היהודים, ומהם ר' יוסף בן מיגש ור' יצחק בן ליאון ור' נחמיה הנקרא אשאכפה מגדולי גראנטה, שלשה אלה היו אחרי באלקין. ור' שמואל הלוי היה אחרי באדיס. וביום מות המלך חבוס עמדו סרני פלשתים וגדוליהם בשחר להמליך בנו באלקין. מיד הלך באלקין ונשק יד אחיו הגדול באריס והמליכוהו בשנת ד' תשפ"ז, ונהפכו פני אויביו כשולי קדרה, ובעל כרחם שלא בטובתם המליכו את באדיס. ואחר כך נתחרט באלקין שהמליך אחיו, והיה מתגבר על אחיו באדיס, ולא היה המלך יכול לעשות שום דבר קטון או גדול, אלא אחיו היה מכשילו. ואחר כן חלה אחיו באלקין וידבר המלך לרופא להניח רפואתו ממנו, וכן עשה הרופא. ומת באלקין. והממלכה נכונה ביד באדיס. וברחו ג' גדולי העיר שהזכרנו למדינת אשביליא. ונסמך רב שמואל הלוי לנגיד בשנת ד' תשפ"ז, ועשה טובות גדולות לישראל בספרד ובארץ המערב ובאפריקה ובארץ מצרים ובאיסקליא ועד ישיבת בבל ועד עיר הקדש. כל בני תורה שהיו בארצות האלה היה מהנה מנכסיו, וקנה ספרים

הרבה מכתבי הקדש והמשנה והתלמ״ד, שגם הם מכתבי הקדש, וכל מי שהיה רוצה להיות תורתו אומנותו בכל ארץ ספרד ובכל ארצות שהזכרנו, הוא היה מוציא עליהם ממונו. והיו לו סופרים שהיו כותבים משנה ותלמוד, ונותן במתנה לתלמידים שלא היו יכולין לקנות משלהם, בין בישיבת ספרד בין בארצות שזכרנו. ועוד היה מספיק שמן זית לבתי כנסיות שבירושלים בכל שנה, והרביץ תורה הרבה, ומת בשיבה טובה זקן, לאחר שזכה לד׳ כתרים: כתר תורה וכתר גדולה וכתר לויה וכתר שם טוב במעשים טובים עולה על גביהם. ובשנת ד׳ תתס״ו נפטר. ועמד על כנו ר׳ יוסף הלוי הנגיד בנו, ומכל מדות טובות שהיו באביו לא חסר אלא אחת, שלא היה ענותן כאביו, מפני שגדל בעושר ולא נשא עול בנעוריו, וגבה לבו עד להשחית. ויקנאו בו סרני פלשתים עד שנהרג ביום השבת בתשעה בטבת שנת ד׳ תתכ״ו הוא וקהל גראנאטה. וכל הבאים מארצות הרחוקות לראות תורתו וגדולתו נתאבלו עליו, ואבלו היה הולך בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר. ומימי רבותינו ז״ל הקדמונים, שכתבו מגלת תענית וגזרו תענית בט׳ בטבת ולא ידעו על מה הוא, ומכאן ידענו שכוונו ברוח הקדש ליום זה. ולאחר פטירתו נתפזרו ספריו ומחמדיו ופשטו בכל העולם, וכן התלמידים שהעמיד, והם היו רבני ספרד ומנהיגי הדור אחר פטירתו.

ונחזור להזכיר דברי ארץ אפריקה. אחר פטירת ר׳ חושיאל בסמכו במדינת אלקירואן בנו ותלמידו רבינו חננאל ז״ל ורבינו נסים ברבי יעקב בן שאהון, שקבלו מר׳ חישיאל. וקבל רבנו נסים מרבנו האי גאון, שהיה אוהבו מאד ושולח לו ספרים בתשובות כל ספקותיו על יד. ורב שמואל הלוי הנגיד על יד רבנו נסים היה שותה מימיו של רבנו האי והיה מהנה מנכסיו לרבנו נסים מאד, שלא היה בעל ממון. ולאחר כן נתחתן עמו ושלח בתו לרב יהוסף הנגיד לאשה. ולא מצאה חן בעיניו, מפני שהיתה כְּנֶֽסֶת, אבל היתה בעלת תורה ויראת שמים. וכשנהרג אישה הנגיד ברחה אל מדינת אליסאנה, ופרנסוה קהל אליסאנה בכבוד גדול עד יום מותה.

ורב חננאל עשיר גדול היה, שהיו באלקירואן סוחרים הרבה מטילים מלאי לכיסו. והיו לו תשע בנות. והניח עשרת אלפים זהובים אחר מותו. וכן רב נסים לא היה לו בן. ונפטרו שניהם ופסק התלמוד מארץ אפריקה. ונשאר מעט מזער במדינת אלמהדיה ביד בני זוגמאר ובמדינת קלעה חמאד ביד מר שלמה הדיין בן כורמש. אבל לא נסמכו ברבנות ולא יצא טבעם בעולם. ודורם של עלשה אלה, רב חננאל ורב נסים ורב שמואל הלוי הנגיד, הוא הדור הראשון ברבנות. וחזר כח התלמוד בארץ ספרד. והיו שם חמשה רבנים ושמותם כולם יצחק: שנים ספרדיים והשלישי קרוב להם ושנים באו מארץ אחרת. הספרדיים אלו הן שמותן: רב יצחק בר ברוך ורב יצחק בר רב יהודה בן גיאת ור׳ יצחק בר ברוך בר יעקב בר ברוך בן אלבאליה מקהל קורטובה, וקודם לכן היו אבותיו מקהל מרידה. וכשגבר טיטוס על ירושלים פייס ממנו שלישו, שהיה לו ממונה על ספרד, שישלח אליו משועי ירושלים, ושלח לו מקצתם, והיה בהם עושה פרוכת ויודע מלאכת המשי ושמו ברוך. ועמד במרידה והוליד שם בנים. וקהל גדול היה שם

במרידה. וסח לי ר' מאיר בן ביבש שראה גליון של רב סעדיה גאון ז"ל וכתוב עליו: „לקהל קורטובה ואלבירה ואליסאנה ובגאנה וקלסאנה ואשביליא ומרידה הציר הגדולה וכל ערי ישראל אשר סביבותיה". ומפני מלחמות חרבה מרידה וגלו אבותיו של ר' יצחק זה בן אלבאליה ושכנו בקורטובה, והיו מגדולי העיר. ונולד ר' יצחק זה הרב באייר בשנת ד' אלפים תשצ"ה. והיה דורש חכמה ואוהב תורה מימיו. ובא למדינת קורטובה חכם גדול מצרפת ושמו ר' פריגורס, ועשה לו ר' יצחק זה טובה הרבה וספק לו כל צרכיו. ויואל לשבת את האיש ולמד ממנו. ור' שמואל הלוי הנגיד היה אוהב אותו, והוא עודנו נער, והיה משגר לו ספרים ומתנות ומצוהו להשתדל ולקרות. ונפטר ר' שמואל הנגיד בשנת ד"א תתט"ו. וכתב רב יצחק זה מחברת עיבור וכל סודו לר' יהוסף הלוי הנגיד בנו, ונשא אותו רב יהוסף הלוי הנגיד בממון והלך אליו לגראנטה, והיה הולך ושב מקורטובה לגראנטה. ובגראנטה היה ביום השמד, נעשה לו נס ונצל. ואח"כ קנה ספרים הרבה מאד, כי עשיר גדול היה, ומספרי הנגיד שנתפזרו בכל הארצות קנה הרבה מאד. והוא חבר ספר גדול וקרא שמו קופת הרוכלים, ופירש בו מהלכות קשות שבתלמוד הרבה מאד. אבל לא השלימו ונפטר. והוא עודנו לא נשלם. והיה חכם בחכמה יונית. בן ל"ד שנה היה כשיצא טבעו בעולם. ונסמך ברבנות ונשיאות בשנת תתכ"ס. כי כלך ישמעאל הנקרא אלמתעמד שמו לשר בביתו ובהיכלו, שהיה שומע לו בחכמת האיצטגנינות, שהיה יודע מוסף על תורתו. ועמד בגדולתו כמו כ' שנה, נפטר במדינת גראנטה בניסן שנת תתנ"ד, לאחר שהרביץ תורה והעמדי תלמידים הרבה ועשה טובות גדולות לישראל. ונ"ס שנים היו ימי חייו, והוא זקננו אבי אמנו.

ורב יצחק בר יהודה הרב בן גיאת מגדולי מדינת אליסאנה גם הוא היה אוהב חכמה ודורש תורה מימיו. והנגידים השנים, רב שמואל ורב יהוסף בנו, היו מכבדים ומנשאים אותו. וכשנגזרה הגזרה על רב יהוסף הנגיד ברח עזריה בנו לר' יצחק זה הרב בן גיאת. וזכר הרב חסד אבותיו שעשו לו וכבדו ונשאו ורצה להקימו לראש על קהל אליסאנה ושאר קהלות ספרד, והוא עודנו נער. אבל אם יי לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו. ונפטר ר' עזריה הלוי, ונסמך ר' יצחק בר' רב יהודה ברבנות עד שנת ד' תתמ"ס, וחלה הלי כבד מאד והביאוהו עבדיו לקורטובה להתרפא, ונפטר שם ביום שבת והוציאוהו עבדיו מת מקורטובה וילכו כל הלילה ויאר להם באליסנה ויקברו שם עם אבותיו. ומוסף על חכמתו ועל תורתו היה פייטן גדול ויודע בחכמה יונית והרביץ תורה הרבה והעמיד תלמידים הרבה. ומגדולי תלמידיו היה ר' יוסף הדיין בר' יעקב בן סהל, חכם גדול ופייטן גדול וירא שמים, ונסמך בדיינות במדינת קורטובה בשבט שנת ד' אלפים תתע"ג, ונפטר בניסן שנת ד' תתפ"ד. ושפט את ישראל י"א שנה ונפטר. ומתלמידיו היה ר' יצחק בר רב ברוך ור' ברוך בנו שנזכיר, ור' יוסף ברבי, צדיק בן צדיק חכם בן חכם גדול ופייטן וירא שמים, ונסמך בדיינות קורטובה בסיון שנת ד'תתצ"ח, ונפטר בשנת ד' אלפים תתק"ס. ושפט את ישראל י"א שנה, והוא נקרא חבר לר' יצחק בר' ברוך ור' יצחק ברבי יהודה. וכך היה מכונה: „אלחבר ר' יצחק בר' משה

הידוע בן סכרי מן קהל דיניאה, כי פעמים נקרא חבר ופעמים נקרא רב. ולא היה חבר לאלו ולא עצר כח בימיהם, והלך מדיניאה לארץ מזרח ונסמך שם גאון והושב על כסא רב האי ז״ל. ולפי דרכנו למדנו שלא נשאר שם ושאר לתלמוד בכל ארץ שנער. הרביעי, רבי יצחק בר׳ ראובן אלברגלוני, בא מברגלונא עד מדינת דיניאה, והיא היתה בישובה חזקה בים, והיה בה קהלה גדולה וקדושה בעושר ומעשים טובים. וכבדו הרב ר׳ יצחק זה ונשאוהו ונתחתן לאבן אלכתוש, מגדולי דיניאה, וישב שם ושפט אותם עד יום מותו. ופייטן היה וחבר אזהרות, וחבר פירוש לפרקים ממסכת כתובות ופירוש ממס׳ עירובין, המעידים על חכמתו ותבונתו. ועוד גדול מכולם רב יצחק בר׳ יעקב בן אלפאסי מן קלעה חמאד, ותלמידו של ר׳ נסים ברבי יעקב ור׳ חננאל היה. והלשינו בו בארצו כלפה בן אלאעגאב וחיים בנו עד שברח ונכנס בספרד בשנת ד׳תתמ״ח. וכבדו ונשאו ר׳ יוסף הנשיא בר׳ מאיר בן מהאגר, ונכנס למדינת קורטובה ועמד שם מעט. ואח״כ הלך למדינת אליסאנה ועמד שם עד יום מותו. ונפטר בניסן בשנת ד׳ תתס״ג, והוא כבן צ׳ שנה. והוא העמיד תלמידים הרבה ויצא טבעו בכל העולם. וחבר הלכות כמו תלמוד קטן. וסימות רב האי לא נמצא כמוהו בחכמה. וחמשה אלה הם הדור השני מהרבנות. ומגדולי תלמידיו של ר׳ יצחק אלפאסי היו רב יוסף בר׳ מאיר הלוי ור׳ מאיר בר רב יצחק. רב יוסף הלוי בר׳ מאיר אבן מיגש נולד באדר ראשון שנת ד׳ תתל״ז. והיה רב מאיר אביו תלמיד חכם ונשוא פנים. והיה ר׳ יוסף (דודו) הוא היה הבורח ממדינת גרנאטה מלפני המלך באדיס, כמו שהזכרנו למעלה, והיה עובד עבודת המלך אבו עבאד. ומנערותו של רב יוסף הלוי היה מכיר בו ר׳ יצחק בר׳ ברוך שאדם גדול יהיה בחכמה. והיה משתדל לר׳ מאיר ללמדו ביום ובלילה, שהיו שניהם אוהבים זה את זה בנפשותם, ר׳ יצחק בר׳ ברוך ור׳ מאיר הלוי אבן מיגש. וכשנכנס ר׳ יצחק בן אלפאסי לספרד ונתיישב באליסנה הלך ר׳ יוסף הלוי אליו ממדינת אשביליא, והוא עודנו כבן י״ב שנה, ועמד לפניו כמו י״ד שנה לקרוא יומם ולילה, והיה לו רב יצחק לבן נבון, והגדילו בחכמה וסמכו קודם פטירתו, וכתב לו ספר שאפילו בדורו של משה רבינו לא אישתכח כוותיה, דאילו בדורו של משה כתיב הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים, וכתיב בתריה ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידועים, ואילו נבונים לא כתיב בהו, דלא אשכח, והוא היה חכם ונבון. ואחר פטירת רב יצחק אלפאסי ישב רב יוסף הלוי ן׳ מיגש על כסאו מחדש סיון של שנת ד׳ תתס״ג עד אייר של שנת ד׳ תתק״א, ל״ח שנה, ובכולן היתה תורתו אומנותו, וטבעו יצא מספרד עד מצרים ועד בבל ובכל הארצות. ומוסף על חכמתו הגדולה היו מדותיו מעידות בו שהוא מזרע משה רבנו ע״ה, שֶׁעָנָו מאד היה מכל האדם, ונתן לו הקב״ה רחבת לב והיה עובר על מדותיו ועובר על פשע. והקב״ה יגמלהו כל הטובה אשר עשה לישראל, אמן.

ור׳ ברוך בר׳ יצחק בן אלבאליה נולד גם הוא באדר ראשון שנת ד׳ תתל״ז, ששניהם בשנה אחת נולדו. וקבל מאביו רב יצחק. וקודם פטירת רב יצחק אביו היתה מחלוקת בינו ובין רב יצחק אלפאסי, וכן היתה

מחלוקת גדולה בין רב יצחק בר׳ יהודה אבן גיאת ובין ר׳ יצחק אלפאסי. וכשנפטר ר׳ יצחק בר׳ ברוך היה רב ברוך בנו כבן י״ז שנה, והוא סח לי שבשעת פטירת אביו קרא אותו ולחש באזנו, שלא היה יכול לדבר דברים נשמעים, ואמר לו: „לך לר׳ יצחק אלפאסי ואמור לו שהרי אני יוצא מן העולם הזה ונכנס לעולם הבא, וכבר מחלתי לו על כל דברים קשים שדבר לי, בין בכתבים בין בעל פה. וכן אני מפייס ממנו שיעשה כך וילמד אותך ועמוד לפניו. יודע אני שיעשה לך טובה הרבה מאד וילמד אותך בכל לבו". — ואחר שקברתי את אבא מרי הלכתי אליו לאליסנה ודברתי אליו כל דבריו שצוני. ובכה רב יצחק בן אלפאסי והגדיל בבכי והזר לנחמני ולדבר על לבי ואמר לי: אם מת אביך ז״ל אני אהיה לך לאב ואתה תהיה לי לבן, ועמדתי בביתו עד שלמדתי לפניו כל התלמוד. — וכשמת רב יצחק בן אלפאסי טבעם של זוג זה, של רב יוסף הלוי ור׳ ברוך בר רב יצחק, היה פושט ויוצא בכל הארץ. והיה רב ברוך זה יודע חכמה יונית מוסף על תורתו וחכמתו, והעמיד תלמידים הרבה, ואני הקטן שבכולם. והוא נפטר בסוף אלול שנת ד׳ תתקפ״ו. והאריך ימים אחריו רב יוסף הלוי ז״ל כמו ט״ו שנה, ואין לו שני בדורו. ודורו הוא הדור השלישי ברבנות.

ולאחר פטירת רב יוסף הלוי שמם העולם מן הישיבות של חכמה. ואף על פי שרב מאיר בנו ור׳ מאיר בן אחיו היו תלמידיו ובעלי קבלתו, והם חכמים גדולים. אבל מפני הרעה נאסף הצדיק. ואחר פטירת רב יוסף הלוי ז״ל היו שני תירום וגזרות ושמדות על ישראל ויצאו בגלות ממקומותם. אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי. ועוד מוסף על נבואת ירמיה, ואשר לצאת מן הכלל יצא מפני חרב אבן תמורת, שיצא לעולם בשנת תתק״ב, שגזר להוציא את ישראל מן הכלל ואמרו: לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד. וכן לא השאיר להם בכל מלכותו שם ושאר במדינת צלא, מקצה העולם, עד מדינת אלמהדיה. ומפני כן לא יכלו בניו של רב יוסף להושיב ישיבות, אלא גלו בראש גולים למדינת טוליטולה, והיו משתדלים להעמיד תלמידים כפי יכלתם, והקב״ה הסכים על ידם, והם סוף חכמי התלמוד בזה הזמן.

ושמענו שיש בארץ צרפת חכמים גדולים וגאונים, וכל אחד ואחד רב ממלא מקום התורה לנהנחילה, והנחילוה על מה שנא׳ להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא. כל אחד ואחד היה במקומו: הרב הגאון ר׳ משה בר יוסף ז״ל והרב הגאון ר׳ אברהם בר יצחק ז״ל והרב הגאון ר׳ מאיר בר יוסף ז״ל בנרבונא שהאירו את התורה בחומש במקרא במשנה בתלמוד בירושלמי על לומדיהם. ואחר במדינת רומרוג ר׳ יעקב, הקב״ה ישמרהו על ידי לומדיהם ונוחליהם ויחיים ויזכם לחיי עד, אמן, ללמוד וללמד ולהרביץ תורה בישראל למען יהיו שפתותיהם דובבות בקבריהם לקיים מה שנא׳ דובב שפתי ישנים.

ג. על הקראים.

ל"ח דורות מחגי זכריה ומלאכי עד רב יוסף הלוי ז"ל, כלם עדים נאמנים מפי עדים נאמנים, שלא פסקה הקבלה ושלשלת הקדושה שלה. ואילו במינים אין אתה מוצא כן, שהרי ענן הרשע ושאול בנו, שם רשעים ירקב, תלמידיו של רב יהודאי וצוק"ל היו, וחלקו עליו ועל קבלתו בלא שום טענה בעולם, אלא מפני הקנאה שהיתה בהם. ואינם יכולין לומר כן: „אנו מקובלים מפי פלוני ומפי פלוני ומפי הנביאים", אלא שהם בודים מלבם, נשמתם בגיהנם ישתחקו עצמותיהם. ועוד שהן בטלים במיעוטם, שאתה מוצא קהלות ישראל שהיו פושטות ממדינת סלא בקצה המערב עד תאהרת בראש המערב וקצה אפריקה וכל ארץ אפריקה ומצרים וארץ הצבי וארץ ערב וארץ שנער וארץ עילם וארץ פרס וארץ דדן וארץ הגרגשי, ונקראת גרגאן, וטברסטאן ואלדילם עד נהר אתל[4], שהיו שם עמים כוזריים שנתגיירו, ויוסף מלכם שלח ספר לר' חסדאי הנשיא בר יצחק בן שפרוט, והודיעו שהוא על דעת רבנות וכל עמו. וראינו בטוליטולה מבני בניהם תלמידי חכמים והודיעונו ששאריתם על דעת רבנות. וכן בכל האיים שבים יון, מן ארץ נבקרי ונגנת עד ארץ קוסטנטינה ורומי הגדולה, וכל ארץ תוגרמה ואשכנז וצרפת וכל ארץ פוליא ומגינסיא ואי סקיליאה וארץ לומברדיא עד נהר דורנו עד ארץ ספרד בקצה המערב, כולם המקום ישיב שבותם ויקבץ גליותיהם, שהם על דעת חכמי המשנה והתלמוד, חוץ ממדינה אחת במערב במדבר ורגלאן ומעט מהם במצרים ומעט מהם בארץ הצבי. וכשהיו ישראל חוגגים את חג הסוכות בהר הזיתים היו חונים בהר מחנות מחנות אוהבים אלו את אלו ומברכין אלו את אלו. והמינים חונים נגדם, כשני חשיפי עזים. והיו הרבנים מוציאים ספר תורה ומחרימין שמות המינין בפניהם והם שותקים, כמו כלבים אלמים לא יוכלו לנבוח. ומאלו שהיו בארץ הצבי היה אלשיך אבו אלפרג'[5], ישתחקו עצמותיו בגיהנם. והלך לשם כסיל אחד מקשטיליא, שמו סידי אבן אלתראס, וראה את הרשע אבו אלפרג' והוא הסיתו והדיחו. וכתב וה[6] ספר מן אלשיך אבי אלפרג' הוא הכופר והמסית והמדיח, והכניסו בן אלתראס לקשטיליא והטעה הרבה מהם. ומת בן אלתראס לגהינם, ונשארה אשתו הארורה, והיו קורין אותה אלמעלמה וסומכין עליה בקבלתה, ושואלין זה אל זה היאך עושה אלמעלמה ועושין כמוה. עד שנתחזק הנשיא ר' יוסף אבן אלפרוג' אלקדרו והשפילם מוסף על שפלותם, וגרשם מכל מבצרי קשטיליא, חוץ ממבצר אחד קטן שנתן להם, מפני שלא רצה להרגם, שאין דנים דיני נפשות בזמן הזה. ואחר

---

4 נהר וולגה. — 5 שני קראים מפורסמים ידועים בשם אבו אלפרג': רב ותלמיד. הראשון היה נקרא בשם אבו אלפרג' הרון בן אלפרג', והוא חבר ספרים בדקדוק ושרשים ובפירושי המקרא, והשני — ישועה בן יהודה המכונה בערבית נ"כ אבו אלפרג' פרקאן בן אסד, והוא היה מתעסק בפילוסופיא וחקירת המצות ופירושי המקרא. לכאורה, מכוונים כאן דברי הראב"ד אל השני, שהיה מתעסק בדינים המסתעפים מן המקרא ומכליל כללים (וע' פוזנאנסקי בירושלים של לונץ X, 104–109). — 6 אבן אלתראס. —

פטירתו העלתה טינתם של מינים שירטון עד שהומלך רי אלפונשי בן רימונדו מלך מלכים, הוא האינפיראדור, והיו נשיאים בכל ממשלתו ממלאים מקום אבותם, והפילום.

וזה הדבר אשר השגיל את המינין בארץ קשתיליא: המלך דון אלפונשו בן רֵימֻנְדוֹ מלך מלכים היה ומלך צדיק היה, וכבדה ידו על כל הישמעאלים הנמצאים בארץ ספרד וְשָׂמָם למס עובד, ועצמה מלכותו והניח ה׳ לו מכל אויביו מסביב. והימים אשר מלך על אדום מ״ח שנה. וכי חזקה המלוכה בידו לקח מיד הישמעאלים גֶּבַע רָבָה,[7] אשר על אם הדרך מארץ ישמעאל לארץ אדום, והמורדים במלכות פלשתים[8] עברו מעבר לים אל ארץ ספרד אחרי אשר לא השאירו פליטה לישראל מִתַּנְגָּה[9] עד אַלְמַהֲדִיָּה[10] – הָשֵׁב ידך כבוצר על סַלְסִלּוֹת! – ובקשו לעשות כן בכל מדינות מלכות ישמעאל בארץ ספרד, לולי יי שהיה לנו – יאמר נא ישראל. כי כאשר שמעו היהודים כי באו עליהם המורדים להדיחם מעל ה׳ אלהי ישראל, הַיָּרֵא את דבר יי נס על נפשו, וכמעט לא הפנו אבות על בנים מרפיון ידים. יש מהם נכבשים בידי ארום ונמכרים להן להניסם מארץ ישמעאל, ויש מהם נסים ערומים ויחפים, התנגפו רגליהם על הרי נשף, עוללים שאלו לחם פורש אין להם.

אבל המקדים רפואה למכה, – יתברך שמו אמן ויתעלה זכרו ומלכותו, שכן כתיב: „כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים" וגו׳ – הקדים ונתן בלב המלך רֵי אַלְפּוֹנְשׁוֹ הָאִינְפֵּירָאדור להפקיד על גבע ראבה על כל מְנָת המלך מרנא ורבנא ר׳ יהודה הנשיא בן ר׳ יוסף הנשיא ן׳ עזרא, היו אבותיו מגדולי גְרָנָאטָה ויורשי עצר ומשרה בכל דור ודור, במלכות בָּאדִיס בן חָבּוּס מלך פלשתים ומלכות המלך חבוס אביו. ומסרת בידי קהל גרנאטה, שהם מיושבי ירושלים עיר הקדש מבני יהודה ובנימין, ולא מן הכפרים ערי הפרזי. אבל ר׳ יהודה הנשיא זה אביו ודודיו ארבעה שרים, רבי יצחק הגדול ומשנהו רבי משה והשלישי רבי יהודה והרביעי רבי יוסף, כולם מדותם מעידות עליהם שהם מזרע המלוכה ומן הפרתמים.

וכאשר הופקד הנשיא הגדול ר׳ יהודה זה על גֶּבַע רָבָה ועיר מקלט הגולה, על ידו עברה הגולה והוא הוציא אסירים בכושרות ושלח רצוצים חפשים ושבר עול ונתק מוסרות, ובביתו ועל שלחנו מצאו בני הגולה מנוחה, והשביע רעבים והשקה צמאים והלביש ערומים, ונהגם כבהמות לכל כושל עד אשר הגיע למדינת טוֹלֵיטוּלָה בכבוד מפני מוראו וכבודו, שהיה לו על אדום המביאים אותם. ועודנו היה בחור מורם מעם וגער חית קנה וכסף לא חשב וזהב לא חפץ בו, ולא גנז לעצמו מכל חלקו מעבודת המלך, וכל מעשיו כמו בן אגריפס שאמר: „אבותי גנזו אוצרות למטה, אני אהיה גונז אוצרות למעלה". ומלאכה גדולה היתה לו, שאילו לא עשה כי אם צדקות אלו דיו, כי למחיה שלחו יי לפני הגולה.

7 לפי יוסט וצידניר הכוון כאן אל Calatrava שכיבושה היה אחד המאירעות החשובים. וביוהסין דפוס קושט׳: גבערקה. – 8=ה׳מרצינים. – 9 Tangla בירת מערב(Magreb). – 10 עיר בצורה לא רחוק מקירואן. –

ויהי כאשר תמו כל הגוי לעבור על ידו שלח המלך בשבילו ויקחהו וְשָׂמוֹ אדון לביתו ומושל בכל אשר לו, והוא בקש מאת המלך לבלתי תת למינים פתחון פה בכל ארץ קַשְׁטִילְיָא. ויאמר המלך להעשות כן. וַיִּכָּנְעוּ המינים ולא יספו לשאת ראשם, והם מִתְמַעֲטִים והולכים.

ועוד סימן שלישי יהיה בידך, שהמינים לעולם לא עשו שום טובה לישראל ולא ספר שיש בו חזוק תורה או דבר חכמה ואפילו שירה אחת או פיוט אחד או נחמה אחת, כי כולם כלבים אלמים לא יוכלו לנבוח. וכאשר נמצא בהם אחד שחבר ספר חירף וגידף והטיח דברים כלפי מעלה, כאשר עשה זקן אשמאי אלשיך אבו אלפראג׳ שר״י,[11] שתחלת ספרו „פי אוול טלאם״, בכל סדר בראשית דבר בו על אלהים תועבות גדולות מעידות על סכלותו וחסרון דעתו, והסדר „אלה מסעי״ בדה מלבו דיני ממונות ודיני נחלות, ובלא שום כענה בלא שום קבלה ולא שום ראיה, כי אם הוא אומר: „אלעקל יקתצי כדא״.[12] ואני כתבתי תשובת ספרו והראיתי לתלמידים סכלותו. ואילו ברבנים אתה מוצא שלשלת הקדושה שהזכרנו, וחוצה לה אלפי אלפים חכמים קדושים, כי לא הזכרנו אלא בעלי ישיבות בלבד, ועוד מחברי ספרים בכתבי הקדש, כגון ר׳ יהודה בר דוד אלפאסי ז״ל, הנקרא חיוג, שהעמיד לשון הקדש על בוריו אחר אשר נשכח בכל הגולה, ור׳ מרינוס אבן גנאח גם הוא השלים כל מה שהתחיל ר׳ יהודה בר דוד זצ״ל. ועוד ר׳ משה הכהן בן ג׳יקטיליא, ורבים אחרים וחכמים שכתבו לנו ספרים ומחזורות ושירות ותושבחות ליוצרנו — יתברך שמו ויתברך זכרו ותפארתו במלכותו, אמן! — ונחמות לישראל עשו לחזק את לבם בארץ גלותם. בימי ר׳ חסדאי הנשיא התחילו לצפצף ובימי ר׳ שמואל הנגיד נתנו קול. ומהם ר׳ שלמה בן גבירול חכם גדול ומשורר ורבי׳ ר׳ יצחק הרב ברבי יהודה בן גיאת ור׳ אוהב הנשיא בר׳ מאיר הנשיא אבן שרתמיקש ור׳ משה בן יעקב בן עזרא מזרע המשרה וחכם גדול בתורה ובחכמה יונית ובעל שירות ותשבחות, וכל השומע אותם ירך לבבו וימלא מיראת יוצרו. ור׳ יוסף הדיין בר יצחק בן סהל ור׳ יוסף הדיין בר צדוק בן צדיק ורבי יהודה הלוי בר שמואל הלוי ור׳ אברהם בר מאיר בן עזרא. כולם חכמים גדולים וקדושים ומחזיקים ידי ישראל בשירות ונחמות. על אלו נאמר „זכר צדיק לברכה״, ועל המינין נאמר „שם רשעים ירקב״! —

II. השלמת ספר הקבלה לר׳ אברהם בר׳ שלמה.

נפטר החסיד הקדוש הר׳ יחיאל בן אשר, ששחק בארון לעיני כל העם ושבא לביתו ולבית מדרשו אחר פטירתו [שנת ה׳ אלפים כ״ד ליצירה]. וזה מה שמצאתי כתוב בשם ר׳ יהודה בן אשר: לפי שטלטלנו הי״ת טלטלה גבר לטוליטולה

11 = שם רשעים ירקב. — 12 השכל נותן זה וראוי להאמין. —

העיר המהוללה, ובמעט זמן אח"כ נתגרשו היהודים מצרפת, שמא יעלה על לב אדם שגורשנו מארצנו בשביל שמץ דבר, ועל כן יאות לי להוציא דבר זה מלב בני אדם. וגם כאשר יראו זרענו יושר פעולת אבותינו יבושו מאד בנפשותם אם לא ילכו באורחותם, וישתדלו בכל עניניהם להחזיק מעשה אבותיהם בידיהם. לפי שיצאתי קטן כבן י"ג שנה ולא השגתי לשמוע מעשה אבותי וצדקותיהם כי אם מעט מזער אשר שמעתי מאדוני ז"ל[13] ומאחותו אשר ספרו לי מאבותיהם ז"ל. ואני שמעתי קצת ממעשה אבותינו הראשונים לא כתבתי פה (— — —). זקיני הר' יחיאל בר אשר נולד שנת ארבעת אלפים תתק"ע, וכשהיה בן עשר שנים ה"ה לו ריע אח נאמן רבי שלמה הכהן וכרתו ברית יחד שכל אחד יהיה לו חלק במעשה חבירו הן במצוות הן במעשים אחרים, ועמדו בברית כל ימיהם והיו חסידים ואנשי מעשים בדורם. ויהי היום יום הכפורים כבה נר מערבי[14], של זקני ז"ל שהיה לו בבהכ"נ, כי כן מנהג אשכנז, שבעבור כל בן זכר מדליקין בשבילו נר של שעוה בבהכ"נ ביוה"כ, שיש בו שיעור להדליק יום ולילה. ובחול המועד של סוכות נפטר זקני ז"ל, וכבוד עשו לו במותו ובאו מן המקומות הסמוכים לְקָבְרוֹ. ומנהג בני אשכנז שסמוך לבית הקברות מניחין הארון על אבן אחת גדולה מינחת לכך, ופותחים אותו לראות אם נדלדלו איבריו מחמת טלטול הארון. וכאשר עשו לו, קרב רבי ש"מה הכהן עד ארבע אמות ואמר בקול רם לפני הקהל: „אני אומר לפלוני שיזכור הברית שכרת עמי". אז התחיל לשחוק בארון עד צד שראו רוב הקהל. ומפי אדוני הרא"ש ז"ל וזקינתי ז"ל אני מעיד שראו אותו. והנה יום אחד היה רבי שלמה הכהן לומד במדרשו ביום, וראה זקני ז"ל יושב אצלו. ויתמה מאד וישאל לו על עניניו, ואמר לו שהיה בטוב מאד והיה לו כסא מוכן אצלו[15]. ואמר לו הר' שלמה: „תמיה אני, איך יש לך רשות לְהֵרָאוֹת לבני אדם?" ענה ואמר: „יש לי רשות לילך לביתי כבתחלה, אלא שאיני רוצה, שיאמרו: כמה מתגאה צדיק זה יותר משאר צדיקים". ויהי לששה חדשים אחר פטירתו, בליל שבת, בחצי הלילה, בא לאשתו ואמר לה: „מהרי וקחי בניך ובנותיך והוציאים מן המקום, כי מחר יהרגו היהודים אשר במקום הזה, וכן נגזר על הסביבות, ונתפללנו ונתקבלה תפילתנו, חוץ מן המקום הזה". ותקם ותעש כן, וחזרה להציל את אשר לה, ונהרגה בתוך הקהל, אחר שהוציאה משם את א"א הרא"ש ז"ל ואת אחיו הר' חיים, חברו של ר"מ מרוטנבורק, רבו של אדוני ז"ל. וגם לפני אחיו הר' חיים למד. והיה להם עוד אח ושמו רבי אלעזר ונפטר בן שבע ועשרים שנה, ואמרו עליו שהיה גדול בתורה כרב חיים. והיו להם שש אחיות כולן צדקניות. ויצאו מן המקום ההוא בליל שבת על ידי מעשה הנזכר. ונפטר זה ר' יחיאל, אביו של הרא"ש, שנת חמשת אלפים ועשרים וארבע ליצירה.

הר' יצחק בעל החוטם, חותנו של הר' יחיאל, חסיד גדול, והיבר ספר מצות קטן הנקרא „עמודי גולה" שנת חמשת אלפים ושלשים

---

13 ר"ל מאביו הרא"ש. — 14 משתמש בלשון תלמוד (מנחות פ"ו ב'), וכוונתו לנר שהדליקו מערב יום הכפורים. — 15 ר"ל לר' שלמה מוכן כבר כסא בעולם הבא אצל כסאו של ר' יחיאל.—

ליצירה. הר׳ משה מעיר ליאון, חכם גדול ומקובל, חיבר כ״ד ספרים, ספר המשקל ומשכן העדות ואור זרוע וספר הרמון ושערי צדק וספרים אחרים, שנת חמשת אלפים נ״א ליצירה. הרב הגדול ר׳ שלמה ן׳ אדרת, שעשה תורת הבית ועשה ספרים אחרים ושאלות ותשובות, שהיו שואלים ממנו כל הארצות, ספר גדול עד מאד. והחכם הגדול רבי לוי בן חביב, שקידש השם בפורטוגאל, קבצם, שהיו מפוזרים אחת הנה ואחת הנה, ויעש להם בתים[16], ישלם ה׳ לו פעלו. החכם ר׳ חיים בר שמואל בר דוד מעיר טודילה, תלמיד הרשב״א, חיבר צרור החיים וצרור הכסף שנת חמשת אלפים ושלשים. נפטר הר׳ פרץ, תלמיד ר׳ יחיאל מפריש, שנת חמשת אלפים חמשים וחמשה. נפטר הר׳ מאיר מרוטנבורק, רבו של הרא״ש ז״ל, בבית הסוהר שנת חמשת אלפים וששים ואחת.

גירוש צרפת שנת . חמשת אלפים וששים ושש ליצירה בחדש אב, והסימן ויגרשהו ו י ל ״ ך. והרב רבי יצחק בן שר חסד, אביו של הר׳ מכיר, שעשה ספר אבקת רוכל, היה מן המגורשים. ונקרא בן שר חסד, לפי שהיו אבותיו צדיקים וחסידים, והיו אבותיו הר׳ נתנאל שקלל את התאנה. ונקרא כן על שם מעשה שאירע, כי היה רוחץ פניו ידיו ורגליו ומתעטף בטלית, דומה למלאך ה׳ צבאות. ויהי היום ערב שבת עשה כפעם בפעם. ולעולם היתה בידו טבעת כגוון המלכים והשרים, שהיה עשיר גדול. והיתה בטבעת אבן יקרה, והיתה בביתו תאנה אחת ושם את הטבעת באילן ורחץ פניו ידיו ורגליו, ושכח את הטבעת. ליום ראשון נזכר מהטבעת ויבקש ולא מצא, כי לא נזכר שהניחה באילן, ונתמלא חימה ואמר: „מי שנטלה [ינטלו חייו]״. וַיָבֵש האילן ולא נתן פרי כפעם בפעם. ויהי מקץ שנים שלש צוה לחתוך אותו, שכן הוא הדין מאחר שאינו עושה פרי, וכאשר התחילו לקצצו מצאו הטבעת, ומרוב השמחה שכחו את האילן והניחוהו. מיד נתן פריו והפריח ניצו כאשר בתחלה. ויקראו שמו כן: רבי נתנאל מקלל התאנה.

והר׳ מיכאל המלאך[17], שעשה שאלות ועלתה נשמתו לשמים לשאל ספקותיו, כי נסגר בחדר שלשה ימים וציוה לבלתי יפתחו החדר. ויציצו אנשי ביתו בין השערים, והנה מושלך גופו כאבן דומם. וישכב כן שלשה ימים מוסגר כמת, מוטל על מטתו, ולא זע ולא נד. ולאחר שלשה ימים ויחי ויקם על רגליו. ויקראו אותו על ככה רבי מיכאל המלאך. והיו מעידים עליו שהיו אבותיו מבית דוד ואמו מזרע רב כהנא שבתלמוד.

וזה הרב רבי יצחק בן שר חסד קבע ישיבה בטוליטולא במדרשו של רבי אברהם ן׳ נאקוה מ״ב שנים, וכשבא בגירוש צרפת הביאו האשל הגדול השר והספר רבי אברהם ן׳ שושאן לטוליטולא, ופרנסו וכלכלו כל ימי חייו, והיה בישיבתו של הרא״ש. ואחרי מות רבי אברהם ן׳ שושאן היה חבר להחכם רבי דוד בר אברהם ן׳ שושאן, אשר חבר ספרים בתלמוד וקראם עליות.

---

16 כן קרא ר׳ לוי לשו״ת הרשב״א. — 17 ר״ל אבותיו של ר׳ יצחק בן שר חסד היו: ר׳ נתנאל ור׳ מיכאל. —

גירוש ספרד.

שנת רנ"ב חרה אף ה' בעמו וַיִּשְׁקוֹד על הרעה ויביאה עלינו, כי צדיק ה' אלהינו, לא כחטאינו עשה לנו ולא כעונותינו גמל עלינו, כי עונותינו רבו למעלה ראש ואשמתנו גדלה עד לשמים, והוא חשב למטה מעונינו, כי לולא רחמיו וברית אבות אשר זכר, כמעט כסדום היינו לפי הרעות והפשעים והגאוה הגדולה שהיתה בכל מלכות ספרד. הנה זה היה עון סדום גאון שבעת לחם,[18] וגדולה מזאת כמעט נשתכחה תורה מישראל בחכמות החיצוניות[19], כי בהמה שמנה חלקם וכו', ולא היו מחזיקים בתורה שבע"פ כי אם העניים והאֶביונים. ויחר אף ה' בעמו וְגוֹרְשׁוּ ממדינת קאשטיליא ע"י המלך דון פיראנדו ועצת אשתו הארורה היא איזבל הרשעה ומאמר יועציה. בחדש הראשון הוא חדש ניסן, אשר נהפך להם משמחה ליגון ואנחה, יצא הכרוז בכל מלכות ספרד אשר תחת ממשלתו, וכרוזא קרי בחיל: לכון אמרין יהודאי די דיירין בכל מלכותי, הוו זמינין למיפק מארעי בחדש השלישי, וכל אינש לא ימחא בידכון. כל אשר ימרה את פי אחת דתו להמית. וכל מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד שק ואפר יוצע לרבים באותו יום ראשון של פסח, ובמקום ההגדה בכי תמרור וקפדה על מצות ומרורים, ויבכו העם בלילה ההוא והיתה צרה גדולה. ומפסח ועד עצרת יצאו כל צבאות ה' מארץ ספרד, החיל אשר נגע אלהים בלבם עזבו את נחלתם, נטשו את אדמתם ושמו מגמת פניהם לבקש את דבר ה' ואת דוד מלכם בים וביבשה בלב שלם ונפש חפצה. מהם הלכו לארץ הצבי וארץ אֲמָזְיָה[20] וארץ יון ותוגרמה, ורובם נכנסו למלכות פורטוגאל על ידי המלך דון גוואן בן המלך דון אלפונשו, ושם עזבו כל חמדתם כספם וזהבם הבנים והבנות. הוא, האויב המלך דון גוון יש"ו, עשה אכזריות גדולה אשר לא נהיתה כמוה בכל המלכיות, ולקח קרוב לשמונה מאות ילדים בנים ובנות אשר טפחו ורבו היהודים ושלח אותם אל איי הים אל ארץ גזרה, מקום תנים ובנות יענה, ופגשו ציים את איים ושעיר את רעהו יקרא, אך שם הרגיעה לילית ומצאה לה מנוח. ורובם מתו שם, והנשארים נשאו שם אח את אחותו ליישב הארץ והם שם עד היום. מי שמע כזאת מי ראה כאלה, העל אלה תתאפק ה' תחשה ותעננו עד מאד, נקוה לאור והנה חושך. ועל זו התנבא ישעיה: „כעל גמולות כעל ישלם חימה לצריו גמול לאוביו וכו', כי יבא כנהר צר וכו' ובא לציון גואל", כי באמת אין צרה גדולה מזאת. ועליהם התנבא גם כן: „הגמול אתם משלמים עלי וכו', אשר כספי וזהבי לקחתם ומחמדי הטובים הבאתם להיכלכם ובני יהודה ובני ירושלים מכרתם וכו' ונקיתי דמם לא נקיתי" וכו'. וכל אלו הנחמות וכיוצא בהן, שכתבו הנביאים, כולן הן על הגלות המר והקשה הזה, וכל השמדות והגירושין שעברו עלינו, כמו שאני עתיד לכתוב. ורוב היהודים וגדוליהם ואדיריהם ושופטיהם ישבו בביתם

---

18 ע' יחז' ט"ז מ"ט. = 19 כוונתו: על ידי העסק בחכמות חיצוניות נשתכחה תורה מישראל. — 20 Amasia עיר במדינת הפּונטוּס (עיר מולדתו של שטראבון). —

והמירו דתם בדת אלהי נכר הארץ, ויעזבו מקור מים חיים ומלך עולם ויעבדו אלהים אחרים אשר לא ידעום ולא חלק להם, עץ ואבן, לא יָרֵעו ולא ישחיתו ולא ייטיבו. ובראשם של המון האפיקורוסים הרב דון אברהם שניאור, רב קהלת ספרד[21], הוא ובניו וכל אשר לו, וכאלה לאלפים ולרבבות, ימחו מספר חיים שחטאו והחטיאו את הרבים, לפי שעיני הרבים תלויים עליהם, ולזה חטא הרבים תלוי בהם. ולא יצאו מגדולי ספרד ומנהיגיהם אלא מתי מעט, ששמו מגמת פניהם למות על קידוש השם, ועשו עצמם הפקר הן למות הן לענוש. וגדול שבכלם הוא האשל הגדול, השר והספסר החכם הכולל הרב דון יצחק אברבנאל ז"ל, שקירש השם בפרהסיא לעיני המלך והשרים, הוא והחכם הפילוסוף דון שלמה שניאור הזקן, אחי הרב הנזכר, וחכמי ספרד כלם מגדולם ועד קטנם ותלמידיהם וכל אשר להם זכו וזיכו את הרבים, וזכות הרבים תלוי בהם. ואם לכתוב בפרט מה שעבר עליהם הזמן יכלה והם לא יכלו. לא אכתוב זולת מקצת הצרות שעברו על המגורשים. שנכנסו מקצתם למדינת פאס ע"י המלך הגדול חסיד מחסידי אומות העולם מולאי שיך, שקיבל את היהודים בכל מלכותו ועשה עמהם טובה. ויש מהם שנכנסו לסאלי היושבת בקצה ים המערב, ושם עברו עליהם צרות רבות ע"י הערל טומאש והערל גוליאן, ושלחו ידם בבנות ישראל ועינו אותן ועשו תועבות גדולות ונאצות אשר לא נהיה כמותם, עד שבאו למדינת פאס. ומהם שנכנסו למדינת ארזילא[22] ע"י נמרוד הרשע ביסורים גדולים ועינויים אכזריים, הוא הטמא כושן רשעתים שליש מלך פורטוגאל ממונה על ארזילא הנקרא קונדי די בארבה[23] על כל הרעה אשר עשה ליהודים ואשר נעלם מיד — — לבא למלך אלקצאר אלכביר[24], ויצאו עליהם הערבים ויתעללו בם ויקחו את כל אשר להם והניחום ערומים, אנשים ונשים וטף, קהל גדול. ומהם שנכנסו למדינת באדיס[25] ע"י מולאי מנצור, ועשה טובה גדולה לישראל עד שבאו לפאס בממונם וכל אשר להם. ומהם שנכנסו לאלעראייש, ובזמן חזירתם לאלקצאר יצאו עליהם הערביים ועשו בהם שפטים גדולים, מהם מתו בצמא ומהם אכלו האריות. ועליהם התנבא ישעיה ע"ה משא בערב, ביער בערב תלינו אורחות דדנים לקראת צמא התיו מים" וגו'. ושארית הפלטה הנשארת באה לפאס יע"א, ונאספו שמה כל העדרים יחד, גדולים וקטנים חכמים ונבונים, ובתוכם היה אבא מארי ז"ל, והוא כבן שבעים שנה, לאחר שהרביץ תורה בישראל, ונפטר ביום א' של פסח בשנה א' לצאת בני ישראל מארץ ספרד. ובאותו זמן נפטרו במלכות פורטוגאל מרנא ורבנא הרב רבי יצחק אבוהב ז"ל והחכם הפילוסוף בן הכמים בן מלכי קדם הר' שם טוב בן שם טוב ז"ל. ושני האריות הגדולים והרבנים שהרביצו תורה בישראל נפטרו בקאשטיליא בשנה

---

21 כפי הנראה כוונתו לטוליטולה, עיר הבירה בספרד. — 22 Arzilla במדינת פיץ, סמוך לטאנגיר. — 23 Conde di Barba. — 24 Alcazar-Alquivir (=המגדל הגדול). — 25 לא נודע לאיזה מקום הוא מכוון. —

אחת, כמו שתי שנים או יותר קודש הגירוש, הם הרב רבי יצחק דיליאון והרב רבי שמואל באלנסי ז"ל. ואחר שעבר הפסח באו כמה צרות על ישראל וכל האלות הכתובות בספר התורה, ומוסיף עליהן כהנה וכהנה. לאחר שישבו במדינת פאס כמו ח' חדשים יצאה אש תוך היהודים בחדש תמוז ונשרפו בשעה אחת כמה אנשים, כאלו האש יצאה מן השמים, ואני נִצַּלְתִּי ממנה כבן אחת עשרה שנה. והיתה צרה גדולה אשר לא נהיתה מעולם בחצי היום, וזהו שאמר הנביא „והבאתי השמש בצהרים והחשכתי לארץ ביום אור". מי האמין לשמועתינו! וזה הוא שהתנבא יחזקאל „שלישית באור תבעיר בתוך העיר כמלאת ימי המצור, ולקחת את השלישית תכה בחרב סביבותיה והשלישית תזרה לרוח וחרב אריק אחריה". כי מיד אחר הַשְּׂרֵפָה הגדולה הנזכרת בא רעב ודבר גדול, ומתו יותר מעשרים אלף נפשות מישראל במדינת פאס, ובמדינות אשר סביבותיה כהנה וכהנה. וכאשר ראו הרעה הגדולה הזאת חזרו לארץ אדום, כי אמרו: „כלנו מתים". ומהם נסו לאהלי ישמעאלים, מואב והגרם, ומהם מתו ברעב בשוקים וברחובות, ובנות ישראל ערומות, ואליהן רמז ישעיה ע"ה באלו הפסוקים „נשים שאננות קמנה שמען קולי". ואחר זה, שנת רנ"ג לפ"ק, חרה אף ה' בעמו עד אין מרפא, כי לא נשלם עון ישראל עד הנה, וימת המלך דון גוואן מלך פורטוגאל מיתה חטופה, ולא הניח בן ראוי למלוכה, אלא בן הפילגש, ועמד על כנו נבזה, ולא נתנו עליו הוד מלכות, הוא הרשע הערל מלך מאנוייל. נתיעץ עם עבדיו הפרתמים למחות את זכר ישראל, ויאמרו: „לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד, ומן הוא אלה דישזבנכון מן ידי". מיד אמר עם הספר, ותנתן דת בכל מדינה ומדינה להיות עתידים לצאת מארצו עד י"ב חדש. ואח"כ נתיעץ לבלתי צאת ולבא אל היהודים, ותהי עדת ישראל כצאן אשר אין להם רועה, והיו נבוכים בארץ, סגר עליהן המדבר. ובני פריצי ישראל והמינים והאפיקורוסים, ובראשם הארור לבן הארמי לוי בן שם רע[26], הוא חטא והחטיא את ישראל יותר מירבעם. הוא יעץ למלך שיקח בתי כנסיות ובתי מדרשות, וכל אינש די יבעא בעו מן אלה שמייא הדמין יתעבד. ולא קם ולא זע ממנו החכם הדורש הר' שם טוב לארמה, אלא אחר הכרוז קרא מיד: „מי רוצה להתפלל תפלת מנחה?" ובא לביתו והתפלל. ונודע הדבר למלך ותפשוהו ועינו בכבל רגלו בכל מיני עינויים, ולא היה בדעת כל היהודים אלא שיהרגוהו לעברו על מאמרו[27], והב"ה הצילו. ואחר זה לא נמנע מלעבוד אלהיו ולהתפלל לפניו בצבור, ועבר על דתו פעם שנית, ועשו בו שפטים ונתנוהו בבית הסוהר. ואחר שיעץ לוי בן שם רע שיקחו בתי כנסיות, יעץ שיקח בני ישראל הקטנים מי"ג שנה ולמטה שיחזירם לדת ישו. כען מלתא שפר קדם מלכא וגזר בכל מדינות מלכותו ותפשו הילדים מאת אביהם ואמם, והיתה צעקת הילדים גדולה מאד בקול מר לאמר: „מי יושיענו מיד ערלים?" ואבותיהם צועקים בקול מר וקשה: „ולא נדע מה נעשה". ולזה רמז ירמיה ע"ה „רחל מבכה על בניה". ולא נתקררה דעתו עד ששלח ידו בחכמים ועשה בהם שפטים, ועינה אותם בכל מיני

---

26 כלו' שם טוב. — 27 ר"ל של מלך. —

עינויים ואסר אותם בכבלי ברזל. ורבים מן היהודים מהם המירו דתם, שלא יכלו לעמוד בנסיונם, ומהם תלו עצמם, ומהם כסרו עצמם על קדושת שמו יתברך, ובראשם הרב הקדוש החסיד בנפש טהורה וגוף נקי כאלישע בעל כנפים הוא הרב רבי שמעון מימי ז״ל, שמסר עצמו הוא וביתו וכל אשר לו, אנשים ונשים וטף, ומת בתוך הסוהר בעינויים גדולים. והחכם החסיד הקדוש הר׳ שם טוב לארמה, שעברו עליו כמה עינויים, כמו שאמרנו קודם, שהכניסוהו לסוהר ואחר כך הוציאוהו, והציל הקב״ה נפשו ממות ובא למלכות פאס, הוא והרב רבי יעקב לואל והר׳ אברהם סבאע. הי״ת ישיב שבותינו וייטיב אחריתנו מראשיתנו בביאת משיחנו, שמחנו כימות עניתנו, יראה אל עבדיך פעליך והדרך על בניהם. בילאו[28].

---

28 ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן. —

XIII. מסעות של רבי בנימין

אחד הספרים היותר חשובים מסוף האלף החמשי הוא ס׳ המסעות לר׳ בנימין בן יונה מטודילה מארץ נבארה אשר בספרד. בין מסע הצלב השני לשלישי, לערך שנת ד״א תתק״כ (1160), יצא ר׳ בנימין מעיר שרקוסטה (Saragossa) למסעיו, וכעבור י״ג שנה חזר בשנת תתקל״ג (1173) לקסטיליא ורשימות מסעותיו בידו. דרך קטאלוניא יצא לדרומה של פראנקיא, עבר באיטליא, יון, איי המזרח, סוריא, ארץ ישראל, מיסופוטמיא, בגדאד. כאן במרכז היהודי החשוב, במטרפולין של ראש הגולה, אסף ידיעות והגדות על הקהלות היהודיות שבשאר מקומות המזרח. בכלל כך היה דרכו: מה שלא עלה בידו ללמד על ידי ראיה למד על ידי שמיעה, ואותן הקהלות שלא יכול לבקרן בעצמו אסף עליהן ידיעות מפי היהודים שהיו מצויים במקומות מסעיו. כן, למשל, נותן הוא ידיעות על הקהלות היהודיות בגרמניא, אף על פי שבעצמו לא היה שם, כנראה, ואולי קבלן מפי יהודי גרמניא בהיותו בערי איטליא, והוא מסרן כמו שקבלן, אלא שזהיר היה בדבריו, ולפיכך מסר הרצאותיו אלה בלי מספרים כלל, כי חושש היה שמא ישתבש. בחזירתו לספרד היה במצרים וסיקיליא. פנוראמה שלמה מחיי היהודים למקומותיהם אנו רואים בספרו הערוך בסגנון יפה. יש שהוא מספר, בדרך אגב, גם על ענינים של הנכרים. ספוריו מלבבים וכוללים ידיעות על חיים של מציאות משולבים וקלועים בהגדות ומסורות שונות. עין פקוחה ובוחנת היתה לתייר זה, והוא מספר על החיים האיקונומיים ועל החיים הקולטורים, על הכתות, כמו השמרונים והקראים, ועל המקומות המצוינים והקברים של האבות והנביאים, המפוזרים במזרח, על משיח השקר דוד אלרואי, על אומניות היהודים למושבותיהם עם מספרים סטאטיסטיים מדויקים, ועוד. הוא חולק כבוד גדול לתורה ולומדיה, וכמה פעמים הוא קורא אותם בשמותיהם. אפשר שהוא עצמו היה חלקו בין לומדי תורה. יש לשער שהרבה מדבריו אנו חסרים, ואולי יותר ממה שאנו קוראים בספרו היה כתוב בפנקס רשימותיו, כי, כנראה, לא זכה ר׳ בנימין לערוך בעצמו את ספרו, אלא סדרן היה לו בחייו או אחרי מותו, ומן הסתם קיצר וקיטע אותו הסדרן כפי טעמו ושכלו. רמז לכך מוצאים אנו בהערה שהוסיף אחד המעתיקים המאוחרים (משנת ה״א קפ״ט) בסוף האכסמפלר שלו מס׳ המסעות, וזה לשונה: „כפי הנראה זה ספר ר׳ בנימין אינו השלמתו הנה, אבל אני לא מצאתי ממנו יותר מועתק״.

ספר המסעות של ר׳ בנימין נדפס ראשונה בקושטנדינה בשנת ש״ג (1543)

בדפוס שונצין, ואחר כך נדפס פעמים הרבה בעברית ובתרגומים שונים.

ביבליוגרפיא:

1. The itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela, translated and edited by A. Asher, 2 vols., London 1840–1841.

2. ספר מסעות ר' בנימין מטודילו (עם תרגום גרמני) ב"ח, הוצאת אלעזר גרינהוט, פראנקפורט תרס"ד.

3. The itinerary of Benjamin of Tudela by M. N. Adler עם תרגם אנגלי, נדפס בכרכים XVI, XVII, XVIII של JQR (וגם במהדורה מיוחדת בשנת 1907).

4. G. Caro, Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter u. d. Neuzeit, Leipzig 1908, pp. 231–287, 485–495.

א. ארץ - ישראל.

ומשם[1] יום אחד לַאקְרֵי, היא עַכּוֹ אשר היתה בגבול אָשֵׁר, והיא תחלת ארץ ישראל, והיא יושבת על הים הגדול, ושם הַנָּמָל הגדול לכל התועים[2] ההולכים לירושלים בספינות. ויורד לפניה הנהר הנקרא נחל קְדוּמִים, ושם כמו מאתים יהודים, ובראשם ר' צדוק ור' יפת ור' יונה. ומשם שלשה פרסאות לכַּיְפָש[3], היא הַחֵפֶר על שפת הים[4], ומצד אחד הר הכרמל עליה. ובתחתית ההר שם מְקֻבְרֵי ישראל רבים. ושם בהר מערת אליהו ע"ה, ועשו שם בני אדום במה וקראו אותה שאן אליש[5]. ובראש ההר נכר מקום המזבח ההרוס שריפא אֵלִיָּהוּ בימי אַחְאָב, והוא מקום המזבח העָגוֹל, כמו ארבע אמות ובתחתית ההר יורד נחל קישון בצדו. ומשם ארבע פרסאות לכפר נאום[6], והוא כפר דְנָחוּם, והוא מָעוֹן, מקום נָבָל הכרמלי.

ומשם שלשה פרסאות לשֵׁיזָרֵיאָה,[7] והוא גת אשר לפלשתים, ושם כמו מאתים יהודים ומאתים כותיים, והם היהודים הַשֹּׁמְרוֹנִים הנקראים שָׁמָרִיתָנוּשׁ, והיא עיר יפה וטובה על הים מִבִּנְיַן קיסר המלך, וקרא שמה קִיסָרְיָה ומשם חצי יום לקאקו[8], והיא קעילה, ואין בה יהודים, ומשם חצי יום לשנגרגו[9], והיא לוד, ושם יהודי אחד צַבָּע. ומשם יום אחד לשבשת[10], היא שמרון, ושם ניכר ארמון אחאב בן עמרי חרב. והיא היתה עיר בצורה בהר מאד, ובה מַעְיָנוֹת, והיא ארץ נחלי מים וגנות ופרדסים וכרמים וזיתים, ואין

---

1 מצור. — 2 הפילגרימין. — 3 Kaifa. — 4 ארץ דפר (מלכים א' ד' י'). — 5 St.Elias = אליהו הקדוש. — 6 Capernaum. — 7 Caesaraea. — 8 Kakun. — 9 St. Gregorius. — 10 Sebaste. —

שם יהודים. ומשם שני פרסאות לנפלוס[11], היא שכם בהר אפרים, ואין שם יהודים, והיא יושבת בעמק, בין הר גריזים והר עיבל, ובה כמו אלף כותיים שומרים תורת משה ע"ה לבדה, וקורין להן שָׁמָרְתָּנוּש. ויש להן כהנים מזרע אהרן הכהן וקוראין להם אַהֲרְנִים, ואין [הם] מתחתנים עם הכותיים, אלא כהנים עם כהנים, שלא יתערבו עמהם, אבל הם כהני תורתם ועושים זבח ומעלים עולה בכנסת שלהם בהר גריזים, כמו שכתוב בתורתם — „ונתת את הברכה על הר גריזים". והם אומרים כי הוא בית המקום ב"ה. ומעלים עולה ביום פסח ובימים טובים על המזבח אשר בנו בהר גריזים, כמו שכתוב בתורתם: „תקימו על הר גריזים מן האבנים שהקים יהושע ובני ישראל בירדן". והם אומרים כי הם משבט אפרים, וביניהם קבר יוסף בן יעקב אבינו ע"ת, שנאמר: „ואת עצמות וגו' קברו בשכם". ואין להן שלש אותיות ה"א וחי"ת ועי"ן, ה"א מן אברהם שאין להן הוד, חי"ת מיצחק שאין להן חסד, עי"ן מיעקב שאין להן ענוה. ובמקום אלו האותיות משימין אל"ף, ובזה הדבר נכרים שאינם מזרע ישראל, כי הם יודעים תורת משה חוץ מאלו הג' אותיות. ושומרים עצמם מטומאת מת ועצם אדם וחלל וקבר. והבגדים שלובשים בעוד יום מסירים מעליהם בשעה שילכו לבית כניסתם, ורוחצין גופן במים ולובשים בגדים אחרים. וכך מנהגם כל הימים. ובהר גריזים יש בו מַעְיָנוֹת וגנות ופרדסים, והר עיבל יבש כאבנים וסלעים, וביניהם בעמק העיר שכם.

ומשם ארבע פרסאות להר הַגִּלְבֹּעַ, וקוראים לו אדום מונטו גִלְבוֹאָה[12] והיא ארץ יבשה מאד. ומשם חמשה [פרסאות ...]ית, והיא כפר, ואין בה יהודים. ומשם שתי פרסאות לעמק אילון וקוראים לו אדום וָואל דְלוּנָא[13] ומשם פרסה אחת לְמָהוֹמֵרְיָא לַגְרַנְדִי[14], היא גבעון הגדולה, ואין בה יהודים.

ומשם שלש פרסאות לירושלם, היא עיר קטנה ובצורה תחת שלש חומות. ואנשים בה הרבה, וקוראים להם הישמעאלים: יעקובין[15] וארמים[16] ויוונים וגוֹרְגְיָינִים[17] ופְרַנְקוֹש, ומכל לשונות הגוים. ויש שם בית הצביעות שקונין אותו היהודים בכל שנה מן המלך, שלא יעשה שום אדם צביעה בירושלם, כי אם היהודים לבדם, והם כמו מאתים יהודים דרים תחת מגדל דוד בפאת המדינה. ובחומה שבמגדל דוד הבנין הראשון של יסוד כמו עשר אמות מבנין הקדמונים שבנו אבותינו, והשאר מבנין הישמעאלים. ואין בכל העיר מקום חזק יותר ממגדל דוד. ושם שני בתים. אחד לאשפיטאל[18] ויוצאים ממנו ארבע מאות פרשים, ושם ינוחו כל החולים הבאים שם ונותנין להם כל סיפוקם בחיים ובמותם. והבית השני קוראין אותו טֶמְפְּלוֹ שָׁלָמוֹן[19], הוא הארמון מעשה שלמה מלך ישראל ע"ה. ושם חונים הפרשים ויוצאים מהם שלש מאות פרשים בכל יום למלחמה, חוץ מן הפרשים הבאים מארץ פְּרַנְקוֹש ומארץ אדום, ונודרין על עצמן שיעבדו שם ימים או שנים עד מלאת נדרם. ושם הבמה הגדולה שקורין אותה שֶׁפּוּלְקְרֵי[20], ושם נקבר אותו האיש שהולכים כל התועים אליו.

---

11 Nablus. — 12 כלו' הנוצרים קורין לו Monte Gilboa. — 13 Val-de-Luna. —
14 Mahomerie-le-Grand. — 15 Iacobiti. — 16 Armenii. — 17 Gregoriani. — 18 Hospital. —
19 Templum Salomonis. — 20 St. Sepulcrum. —

ויש בירושלם ארבעה שערים, שער אברהם ושער דוד ושער ציון ושער גוֹשְׁפָּט, הוא שער יהושפט, לפני בית המקדש שהיה בימי קדם, ושם טֶמְפְּלוֹ דוֹמִינִיוֹ[21], והוא היה מקום המקדש ובנה עליו עֹמָר בן אלְכָּטָאב כפה גדולה ויפה עד מאד, ואין מכניסין שם הגוים שום צלם ולא שום תמונה, אלא שבאים שם להתפלל. ולפני אותו מקום כותל מערבי והוא אחד מן הכתלים שהיו בקדש הקדשים וקוראים אותו שער הרחמים[22], ולשם באים כל היהודים להתפלל לפני הכותל בעזרה.

ושם, בירושלם, בבית אשר היה לשלמה אורוות סוסים אשר בנה, בנין חזק מאד מאבנים גדולות, לא נראה כבנין ההוא בכל הארץ. ושם נראה עד היום הַבְּרֵכָה שהיו הכהנים שוחטים את זבחיהם, והבאים שם מיהודה כותבין שמם על הכותל.

ויוצא אדם משער יהושפט אל עמק יהושפט והוא מדבר העמים[23] ושם מצבת יד אבשלום וקבר עוזיהו המלך, ושם מעין גדול ומי השלח בנחל קדרון, ועל המעין בנין גדול מימי אבותינו, ולא ימצא שם אלא מים מעטים, ואנשי ירושלם רובם שותים ממי המטר, שיש להם גֻבים בבתיהם. ועולים מעמק יהושפט אל הר הזיתים, כי אין בין ירושלים והר הזיתים אלא העמק בלבד. ומהר הזיתים רואים ים סדום, ומִיָּם סדום לנציב מלח שהיתה אשת לוט שתי פרסאות, והצאן לוחכות ממנה, ואחר כך חוזרת וצומחת כבראשונה, וכל ארץ הככר ונחל השטים עד הר נבו[24].

ולפני ירושלים הר ציון. ואין בנין בהר ציון כי אם במה אחת לערלים.

ולפני ירושלים כמו ג' מילין בית קברי ישראל, שהיו קוברים מתיהם במערות בימים ההם. ועל כל קבר וקבר יש בו תאריך, אבל בני אדום הורסים מן הקברים ובונים מהם בתיהם מן האבנים. והם[25] מגיעים לגבול בנימן בצלצח. וסביב ירושלם הרים גדולים.

ובהר ציון קברי בית דוד וקברי המלכים אשר קמו אחריו. ואין המקום ידוע, כי מהיום ט"ו שנה נפל מן הבמה אשר בהר ציון. ואמר הפטריארקא[26] לממונה שלו: „קח את האבנים מחומות הַקְדוּמוֹת ובנה בהן הבמה". והוא עשה כן, ושכר פועלים בשכר ידוע. היו עשרים אנשים והיו מוציאין את האבנים מיסוד חומת ציון. ובין האנשים ההם היו שני אנשים אהובים בעלי ברית, ויום אחד עשה האחד משתה לחבירו, ואחר אכילתם באו אל המלאכה, ואמר להם הממונה עליהם: „מדוע אחרתם היום לבוא?" ענו ואמרו: „מה יש לך? בשעה שילכו חברינו לסעוד, אנחנו נעשה מלאכתנו". הגיע זמן הסעודה, והלכו

---

21 Templum Domini. — 22 היא טועה לבאורה, שהרי השערים הסגורים הנקראים שערי הרחמים הם במזרח, אי אפשר שכוונתו ב„כותל מערבי" לחלק הדרומי של כותל המערבי שמהוה מקום שבו מתפללים היהודים. ולדעת לונץ (ירושלים X,13) לא נגלה עדיין בימי ר' בנימין כותל המערבי שבזמננו. ובאמרו „ולשם באים כל היהודים להתפלל לפני הכותל בעזרה", כוונתו על הכותל שאצל שערי רחמים, וכמו שמספר בעל „כפתור ופרח" שהיו מתפללים לפני אותו הכותל. — 23 ע' יהו' כ' ל"ה. — 24 רואים מהר הזיתים. — 25 הקברים. — 26 Patriarca.—

חבריהם לסעוד, והם היו מוציאין את האבנים, והקימו אבן ומצאו שם פי מערה. אמר אחד לחברו: „נִכָּנֵס ונראה אם יש שם ממון". והלכו במבוא המערה עד שהגיעו אצל ארמון אחד גדול בנוי על עמודי שיש מצופה בכסף ובזהב. ולפניו שלחן זהב ושרביט ועטרת, והיא קבר דוד המלך. ולשמאלו קבר שלמה המלך כמו כן, וכן קברי כל המלכים הקבורים שם ממלכי יהודה. ושם ארגזות סגורות שאין אדם יודע מה שבהם. ורצו אלו שני האנשים ליכנס בארמון, והנה רוח סערה יוצא מפי המערה והכה אותם ונפלו לארץ כמתים ושכבו עד הערב. והנה רוח אחד בא צועק כקול אדם: „קומו, צאו מן המקום הזה!" ויצאו משם מבוהלים ודחופים, והלכו אל הפטריארקא והגידו לו הדברים האלה. ושלח הפטריארקא להביא לפניו ר' אברהם החסיד הפרוש אל קוסטנטיני, שהיה מאבלי ירושלים, וספר לו אלה הדברים כולם על פי שני האנשים שבאו משם. וענה לו ר' אברהם ואמר לו: „קברי בית דוד למלכי יהודה הם. ולמחרת נכנס אני ואתה ואלו האנשים ונראה מה יש שם". ולמחר שלחו בשביל שני האנשים ומצאו אותם כל אחד ואחד מושכב על מטתו, ופחדו ואמרו: „לא נכנס שם, כי אין חפץ האל להראות אותו לאדם". וצוה הפטריארקא לסתום אותו מקום ולהעלימו מבני אדם עד היום הזה. ור' אברהם זה ספר לי הדברים האלו.

ומשם שתי פרסאות לבית לחם הנקרא בית לֵיאוֹן[27] לאדום. וקרוב לבית לחם כחצי מיל מצבת קבורת רחל על אם הדרך. והמצבה עשויה מאחת עשרה אבנים למנין בני יעקב. ועליה כפה בנויה על ארבעה עמודים. וכל היהודים העוברים חותמים את שמם על אבני המצבה. ובבית לחם שנים יהודים צַבָּעִים. והיא ארץ נחלי מים ובה בארות ומעינות.

ומשם שש פרסאות לש' אברם דברון[28], היא חברון. אבל מדינת חברון היתה בהר והיא חֲרֵבָה היום. ובעמק, בשדה המכפלה, שם העיר היום. ושם הבמה הגדולה שקורין ש' אברם[29], והיא היתה כנכת היהודים בימי ישמעאלים. ועשו הגוים שם ששה קברים על שם אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה, ואומרים לתועים שהם קברי האבות, ונותנין שם ממון. אבל אם יבוא יהודי שיתן שכר לשוער של מערה ויפתח לו פתח ברזל שהוא עשוי מבנין אבותינו, וירד אדם למטה במדרגות ונר דלוק בידו, וירד למטה במערה אחת ואין שם כלום, וכן השניה, עד שיבוא אל השלישית, והנה שם ששה קברים: קבר אברהם ויצחק ויעקב ושרה ורבקה ולאה, זה כנגד זה, ועל קבריהם חתומות אותיות חקוקות באבנים. על קבר אברהם חקוק: זה קבר אברהם, ושל יצחק: זה קבר יצחק בן אברהם אבינו, ושל יעקב: זה קבר יעקב בן יצחק בן אברהם אבינו. ועל האחרים: זה קבר שרה וזה קבר רבקה וזה קבר לאה. ובמערה מדליקין שם עששית אחת בכל יום ויום ובכל לילה ולילה על הקברים. ושם חביות הרבה מלאות עצמות מישראל שהיו מביאין שם מתיהם בימי ישראל, כל אחד ואחד עצמות אבותיו, ומניחין אותן שם עד היום הזה.

— .St. Abram 29 — .St. Abraham de Bron 28 — .Beth-Leon 27

וחוצה, בקצה שדה המכפלה, ביתו של אברהם, ומעין לפני הבית. ואין מניחין שם לעשות בית מפני כבוד אברהם אבינו.

ומשם חמש פרסאות לבית גברין, היא מָרֵשָׁה, ואין שם אלא שלשה יהודים.

ומשם שלש פרסאות לש׳ שמואל[30] דשילה, היא שילת הקרובה לירושלם שתי פרסאות. וכשלקחו בני אדום את רמלה[31], היא הרמה, מיד בני הישמעאלים, מצאו את קברו של שמואל הרמתי אצל כנסת היהודים, והוציאוהו בני אדום והוליכוהו לשילה ובנו עליו במה גדולה וקראו אותו ש׳ שמואל דשילה עד היום הזה.

ב. בגדאד.

ומשם שני ימים לְבַגְדָאד, היא העיר הגדולה ראש ממלכת כָּלִיפָה אמיר אל מומנין אל עבאסי[32] ממשפחת המשוגע[33], והוא הממונה על דת הישמעאלים, וכל מלכי ישמעאל מודים לו, והוא כמו האפיפיור על הנוצרים. ויש לו ארמון בתוך בגדאד מהלך שלש מילין. ובתוך הארמון יער גדול מכל מיני אילנות שבעולם, בין עושה פרי בין שאינו עושה פרי. ושם כל מיני חיות. והכל מוקף חומה. ובתוך היער מקוה מים באים מנהר חדקל. ובשעה שירצה המלך לטייל עצמו בו ולשמוח ולשתות צדים לו עופות וחיות ודגים. ובא לארמונו עם כל יועציו ושריו. וְשָׁם המלך הגדול אל עבאסי חאפט[34], והוא אוהב לישראל מאד ולפניו משרתים רבים מישראל, והוא יודע בכל הלשונות ובקי בתורת ישראל, קורא וכותב בלשון הקדש. ואינו רוצה ליהנות אלא מיגיע כפיו, ועושה מחצלאות וחותם חותמו בהם ומוכרים אותם שריו בשוק וקונין אותן גדולי הארץ, וּמִדְּמֵיהֶן הוא אוכל ושותה. והוא איש טוב ובעל אמונה. ודובר שלום לכל הבריות. ואינן יכולים בני ישמעאל לראותו אלא פעם אחת בשנה. והתועים הבאים מארץ מרחק ללכת למכה שבארץ אל ימן[35] מבקשין לראות פניו. וכשיזעקו לפני הארמון אומרים: „אדוננו, אור הישמעלים וזוהר תורתנו, הראנו זיו פניך", — ואינו חושש לדבריהם. ובאים שריו המשרתים אותו ואומרים לו: „אדוננו, פרוש שלומך על האנשים הבאים מארץ מרחק המתאוים לחסות בצל נעימותיך". ובאתה שעה יקום וישלשל כנף בגדו מן החלון ובאים התועים ונושקין אותו. ואומר להם שר אחד: „לכו בשלום, כי כבר נתן לכם שלום אדוננו אדון הישמעאלים". והוא בעיניהם כמו המשוגע,[36] והולכים לבתיהם שמחים וטובי לב — על פי הדבור שדבר להן השר שנתן להם שלום ונשקו בבגדו.

30 St. Samuel. — 31 Ramleh. — 32 Emir al Mumenin al Abassi (=ראש המאמינים אל עבאסי). — 33 מוחמד. — 34 Al Abassi Haft. — 35 Al Yemen. — 36 מוחמד. —

וכל אחיו וכל משפחתו, כל אחד ואחד יש לו ארמון בתוך ארמונו, אבל כולם אסורים בשלשלאות של ברזל, ועל כל בית ובית שלהם שומרים שלא יקומו על המלך הגדול, כי פעם אחת קמו עליו אחיו והרגו אותו והמליכו אחד מהם, ונגזרה גזירה באותו שעה על בני משפחתו שיהיו אסורים, שלא יקומו על המלך הגדול. וכל אחד ואחד יושב בארמונו בכבוד גדול, ולהם כפרים ומדינות, ומביאים להם המס פקידיהם, והם אוכלים ושותים ושמחים כל ימי חייהם. ובארמון המלך הגדול בנינים גדולים של שיש ועמודי כסף וזהב ומשכיות על אבן יקרה תקועה בכתלים. ובארמונו עושר גדול ומגדלים מלאים זהב ובגדי משי וכל אבן יקרה. ואינו יוצא מארמונו אלא פעם אחת בשנה בחג שקורין הישמעאלים אל עיד בעד רמצאן,[37] ובאים מארץ מרחק באותו היום לראות פניו. והוא רוכב על פרדה ולובש בגדי מלכות עשויין מזהב ומכסף, ועל ראשו מצנפת ועליה אבנים יקרות שאין להן שיעור ממון, ועל המצנפת סודר שחור בשביל צניעות העולם, כלומר: תראו כל הכבוד הזה, חשך יכסה אותו ביום המיתה. ובאים עמו כל קציני ישמעאל מלובשים בגדים נאים ורוכבים על סוסים שרי ערב ושרי תוגרמה ודילס[38] ושרי פרס ומדי וגוזו[39] ושרי ארץ טובות[40] מערב ארץ שמרכנת[41] ממהלך שלשה חדשים. והולך מארמונו עד בית התפילה הגדול שהוא בשער בָּצְרָה. והוא בית התפילה הגדול של ישמעאלים. ובדרך שהוא הולך עד בית התפילה הכתלים כולם מלובשים בגדי משי וארגמן, ואנשים ונשים יושבים בחוצות בכל מיני זמרה, מרננים ומרקדים לפני המלך הגדול הנקרא שמו אל כָלִיפָה, ונותנין לו שלום בקול גדול ואומרים: „שלום עליך, אדוננו המלך ואור הישמעאלים!" והוא מנשק בבגדו ורומז עליהם שלום בבגדו, בתפישת יד, והולך עד חצר בית התפילה ועולה במגדל עץ ודורש להם תורתם. ויקומו חכמי ישמעאל ומתפללין עליו ומשבחים אותו על רוב גדולתו וחסידותו, ועונין הכל אמן. ואחר כך הוא מברך אותם, ומביאין לפניו גמל ושוחט אותו, וזהו שחיטת פסחם, ונותן לשרים, והם משגרים ממנו לכל הארץ לטעום משחיטת יד המלך הקדוש שלהם. והם שמחים בדבר. ואחר כך יוצא מבית התפילה והולך על שפת נהר חדקל לבדו עד ארמונו, וגדולי ישמעאל הולכים באניות בנהר כנגדו עד שיכנס בארמונו, ולא ישוב בדרך אשר בא בו. ובאותו הדרך אשר הוא על שפת הנהר שומרים אותו כל השנה שלא יבוא שום אדם באותו מקום מדרך כף רגליו. ואינו יוצא מהארמון יותר בכל השנה.

והוא איש חסיד, ועשה ארמון מעבר לנהר על שפת זרוע פרת, שהוא מצד האחד של עיר, ובנה בו בתים גדולים ושְוָקים ופונדקאות לעניים החולים הבאים להתרפאות. ושם כמו ששים חנויות מרופאים, וכולם יש להם בשמים וכל צרכם מבית המלך, וכל חולה שיבא שם מתפרנס מממון המלך. והם מרפאים אותם. ושם ארמון שקורין אותו דָאר-אַל-מָרִסְתָאן,[42] והוא ארמון שאוסרים בו כל המשוגעים הנמצאים בקיץ מרוב

37 El-id-bed-Ramadan. — 38 עיֹלָם?. — 39 Guzistan. — 40 Tibet, — 41 Samarcand. — 42 Dar-al-Maristan. —

החמה בכל העיר, ואוסרים כל אחד ואחד מהם בכבלי ברזל עד שחוזרים לדעתם בימי החורף. וכל ימי היותם שם מתפרנסים מבית המלך. וכשבים לדעתם מניחים אותם, וכל אחד ואחד הולך לביתו ולכבודו. ונותנין להם ממונם לגרים שבבתי הפונדקאות ואנשי העיר וחוזר כל אחד ואחד לביתו ולכבודו. כי בכל חדש וחדש שואלין אותם פקידי המלך ובודקין אותם, אם חוזרים לדעתם מתירין אותם והולכים לבתיהם ולדרכם. וכל זה עושה המלך לצדקה לכל הבאים לעיר בגדאד, בין חולים בין משוגעים. והמלך איש חסיד וכוונתו לטובה בזה הענין.

ויש שם בבגדאד כמו ארבעים אלף יהודים מישראל, והם יושבים בהשקט ובשלוה ובכבוד תחת המלך הגדול, וביניהם חכמים גדולים וראשי ישיבות מתעסקין בתורה. ובעיר עשר ישיבות. ראש הישיבה הגדולה הרב ר' שמואל בן עלי ראש ישיבת גאון יעקב[43] הלוי, והוא מיוחס עד משה רבינו ע"ה, ור' חנינה אחיו סגן הלוים, ראש הישיבה השניה, ור' דניאל יסוד הישיבה השלישית, ור' אלעזר החבר ראש הישיבה הרביעית, ור' אלעזר בן צמח ראש הסדר, והוא מיוחס עד שמואל הנביא הרמתי, והוא ואחיו יודעים לנגן הזמירות כמו שהיו משוררים ומנגנים בזמן שבית המקדש קיים, והוא ראש הישיבה החמישית. ור' חסדאי פאר החברים ראש הישיבה הששית, ור' חגי ראש הישיבה השביעית, ור' עזרא הוא ראש הישיבה השמינית, ור' אברהם הנקרא אַבּוּטָאהִיר ראש הישיבה התשיעית ור' זכאי בן בסתנאי הנשיא בעל הסיום, ראש הישיבה העשירית. והם הנקראים עשרה בטלנים, שאין מתעסקין בדבר אחר אלא בצרכי צבור. ובכל ימי השבוע הם דנין לכל אנשי הארץ היהודים, חוץ מיום שני שבאים כלם לפני הרב שמואל, הוא ראש ישיבת גאון יעקב, ועומד עם העשרה בטלנים ראשי הישיבות לדון לכל הבאים אליהם. ובראש של כולם ר' דניאל בן חסדאי, הנקרא אדוננו ראש גלות של כל ישראל, ויש לו ספר היחס עד דוד המלך, וקוראין אותו היהודים „אדוננו ראש הגולה", וישמעאלים קוראין אותו סַיִידְנָא בן דָאוּד, ויש לו שררה גדולה על כל קהלות ישראל מיד אמיר אל מומנין[44] אדון הישמעאלים, שכך צוה משוגע[45] לזרעו, ועשה לו חותם שררה על כל קהלות הקדש הדרים תחת יד תורתו, וכך צוה שכל בר אנש, ישמעאלי או יהודי או מכל אומה שבמלכותו, שיקום לפניו ויתן לו שלום, וכל מי שלא יקום לפניו מלקין אותו מאה מכות. והולכין עמו פרשים מן הגוים ומן היהודים בכל יום חמישי שהוא הולך לראות פני המלך הגדול, ומכריזין לפניו: „עשו דרך לאדונינו בן דוד כראוי לו!" ואומרים בלשונם: „אעמלוא טריק לסיידנא בן דאוד."[46] והוא רוכב על סוס ולובש בגדי משי ורקמה ומצנפת גדולה על ראשו, ועל המצנפת סודר לבן גדול, ועל הסודר רביד וחותם מחמד כתוב עליו. ובא לפני המלך ומנשק ידו — והמלך יקום לפניו ויושיבהו על הכסא שצוה מחמד לעשות לו ולכבודו. וכל מלכי הישמעאלים הבאים לראות פני המלך כולם עומדים לפניו, וראש הגולה יושב בכסאו כנגדו, כי כן צוה מחמד

43 תאר רגיל של ראש ישיבה. — 44 Emir al Mumenin. — 45 מוחמד. — 46 Amilu tarik la Saidna ben Daud.—

לקיים הכתוב „לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים“. וכל קהלות שנער ופרס וכראסאן[47] ושבא, היא אל ימן[48], ודיאר כלך[49] וכל ארץ ארם נהרים היושבים בהרי אררט וארץ אָלָנִיָה,[50] היא ארץ מוקפת הרים ואין לה יציאה אלא על שערי ברזל שעשה אלכסנדר ושברו אותם, ושם האומה הנקראת אָלָן, וארץ סיביריה וכל ארץ התוגרמים וארץ סיביריה וכל ארץ התוגרמים עד הרי אַסְוָה וארץ גורְגָן הנקראים הנקראים גורגנין היושבים על נהר גיחון[51], והם הגרגשי, והם מתעסקים בדת הנוצרים, ועד שערי סמרכנת[52] וארץ טובות[53] וארץ הודו. ראש הגולה נותן להם רשות בכל הקהלות האלו לשום על כל קהל וקהל רב וחזן, כי הם באים אליו לקחת הסמיכה ורשות ומביאין לו דורונות ומתנות מאפסי הארץ. ויש לו פונדקאות וגנות ופרדסים בבבל ונחלות רבות מאד מנחלת אבותיו, ואין אדם יכול לגזול ממנו כלום. ויש לו בפונדקאות של יהודים ובשווקים ובסוחרי הארץ מס ידוע בכל שבוע ושבוע, חוץ ממה שמביאין מארץ מרחק. והאיש עשיר גדול וחכם בפסוק[54] ובתלמוד, ואוכלים ושותים על שלחנו רבים מישראל בכל יום. אבל בעת שמקימין ראש הגולה הוא מוציא ממון גדול על המלך ועל השרים והסגנים ביום שעושה לו המלך הסמיכה על השררה, ומרכיבין אותו במרכבת המשנה ומביאין אותו מבית המלך הגדול לביתו בתופים ובמחולות, והוא עושה הסמיכה לראש הישיבה. והיהודים שבמדינה תלמידי חכמים ועשירים גדולים.

ובעיר בגדאד כ״ח בתי כנסיות ליהודים, בין בגדאד ובין אל כרך אשר מעבר לנהר חדקל, כי הנהר חולק את המדינה. וכניסה גדולה של ראש תגדול מְבִנְיַן עמודי שיש מכל מיני צבעים ומצופים בכסף וזהב. ובעמודים אותיות זהב של פסוקי תְּלִים. ושם לפני הארון מדרגות מאבני שיש כמו עשרה. ובמדרגה העליונה יושב ראש גולה עם נשיאי בית דוד. ומדינת בגדאד עיר גדולה, עשרים מילין בהקפת העיר, והיא ארץ תמרים וגנות ופרדסים, שאין כמותה בכל ארץ שנער, ובאים אליה בסחורה מכל הארצות. ובה אנשים חכמים פילוסופים יודעים בכל חכמת וחרטומים יודעים בכל מיני כשוף.

ג. דוד אלרואי.

שם[55] קם היום עשר שנים[56] איש ושמו דוד אַלְרוֹאִי מעיר עָמָאדִיָה, ולמד לפני ראש הגולה חסדאי ולפני ראש הישיבה של גאון יעקב במדינת בגדאד, והיה מהיר בתורת ישראל בהלכה ובתלמוד ובכל חכמת בני ישמעאל

---

47 Khorasan. — 48 Al Yemen. — 49 Diar Kalach. — 50 בגיאורגיא וקבקז.—51 לכאורה הוא Oxus והערבים יקראו לו Jaihum. — 52 Samarcand. — 53 Tibet. — 54=בתנ״ך. — 55 בעמאדיה, עיר בקורדיסטאן, בווילאיט של בגדאד, בצפון של מוסול.—56 בשנת ד״א תתקכ״ג.—

ובספרי החיצונים, בספרי החרטומים והמכשפים. ועלה בדעתו להרים יד במלך פרס ולקבץ היהודים היושבים בהרי חַפְטון, לצאת ולהלחם בכל הגוים וללכת ולתפוש את ירושלם. והיה נותן ליהודים סימנים באותות שקר ואומר „כי הק' ב"ה שלחני לכבוש ירושלים ולהוציא אתכם מתחת עול הגוים". והאמינו בו וקראו אותו משיחנו.

ושמע מלך פרס הדבר ושלח אליו לבא לדבר עמו, והוא הלך אליו בלא פחד. ובהתחברו אל המלך אמר לו [המלך]: „אתה המלך של יהודים?" ענה ואמר לו: „אני". כעס המלך וצוה לתפוש אותו ולשומו בבית הסהר, מקום אשר אסירי המלך אסורים שם עד יום מותם, בעיר דַבַּרְסְתָאן[57] אשר על שפת נהר גוזן, הנהר הגדול. ולקץ שלשה ימים ישב המלך לדבר עם שריו על דבר היהודים אשר הרימו יד בו, והנה דוד בא לפניהם, שהתיר עצמו מבית הסהר בלא רשות בן אדם. ובעת שראהו המלך אמר לו: „מי הביאך הנה או מי התירך ?" אמר לו: „חכמתי ותחבולתי, כי איני ירא ממך ולא מכל עבדיך". מיד צעק המלך לעבדיו לאמר: „תפשוהו !" וענו לו עבדיו: „אין אנו רואין אדם אלא בשמיעת האזן." מיד תמה המלך וכל שריו על חכמתו, ואמר למלך: „הנני הולך לדרכי". והוא הלך, והמלך אחריו, ושריו ועבדיו הולכים אחרי מלכם עד בואם אל שפת הנהר. והוא לקח סודרו ופרש על פני המים ועבר בו באותה שעה. ראו אותו עבדי המלך שהיה עובר במים על הסודר ודלגו אחריו בדוגיות קטנות להשיבו ולא יכולו. ואמרו: „אין מכשף בעולם כזה". ובאותו היום הלך מהלך עשרה ימים אל עיר עמאדיה בשם המפורש, והגיד ליהודים כל אשר קרהו, ותמהו כולם על חכמתו.

ואחר כך שלח מלך פרס לאֲמִיר אַל מוּמְנִין אשר בבגדאד אדון הישמעאלים, לדבר על ראש ישיבת גולה ועל ראש ישיבת גאון יעקב למנוע לדוד אלרואי מעשות הדבר הזה, — „ואם לאו אהרוג את היהודים הנמצאים בכל מלכותי". וישבו כל קהלות ארץ פרס בצער גדול ושלחו אליו ראש הגולה וראש ישיבת גאון יעקב לאמר: „דע, כי לא הגיע זמן הגאולה. כי אותותינו לא ראינו, כי לא בכח יגבר איש. ואנחנו גוזרים עליך שתמנע עצמך מעשות כדבר הזה ואם לאו תהיה מנודה מכל ישראל". ושלחו אל זכאי הנשיא אשר בארץ אשור[58] ולר' יוסף בֻּרְהָאן = אַל = פֻלֶךְ החוזה[59] אשר שם לשגר הכתב אליו. ועוד כתבו הם כתב אליו להזהירו ולא קבל, עד שקם מלך אחד ושמו זין=אל=דין מלך תוגרמים עבד מלך פרס. ושלח בשביל חמיו של דוד אלרואי ונתן לו שחד עשרת אלפים זהובים להרוג אותו בסתר, ובא אל ביתו והרגו, והוא ישן על מטתו, ונתבטלה עצתו. ובא מלך פרס על היהודים היושבים בהר, והם שלחו אל ראש הגולה לבא לעזרם אצל המלך ולפייסו, ונתפייס במאה ככר זהב שנתנו לו ותשקוט הארץ אחרי כן.

---

57 Dabaristan. — 58 מוסול. — 59 בלו' החוזה בכוכבים (=אסטרונומן).—

ד. ארבעת השבטים.

ומשם[60] כ״ח יום להרי נִיסָבוּר אשר על נהר גּוֹזָן. ויש מהם אנשים בארץ פרס מישראל, ואומרים כי יש בהרי ניסבור ארבעה שבטים מישראל: שבט דן ושבט זבולון ושבט אשר ושבט נפתלי, הגולה הראשונה שהגלה שלמנאסר מלך אשור, כמו שכתוב[61] „וינחם בחלח ובחבור והרי גוזן והרי מדי״. ומהלך ארצם עשרים יום, ויש להם מדינות וכרכים גדולים בהרים. מצד אחד מקיף אותם נהר גוזן. ואין עליהם עול גוים, כי אם נשיא אחד יש להם ושמו ר׳ יוסף אָמַרְכָּלָא הלוי. וביניהם תלמידי חכמים. וזורעים וקוצרים והולכים למלחמה עד ארץ כוש דרך המדברות. ויש להם ברית עם כפר־אל־תּוּרְךְּ, והם עובדי הרוח וחונים במדברות ואינם אוכלים לחם ולא שותין יין, כי אם בשר כמות שהוא חי, בלא בשול. והם בלי אַפַּיִם. ובמקום האף יש להם שני נקבים קטנים שיוצא מהן הרוח. ואוכלים כל בהמות טמאות וטהורות, והם אוהבים לישראל עד מאד. והיום ט״ו שנה באו אל מדינת פרס בחיל גדול ולקחו את מדינת רָאִי [62] והכו אותה לפי חרב ולקחו את כל שללה והלכו להם דרך המדבר. ומהיום כמה שנים לא נראה כדבר הזה בכל מלכות פרס. ושמע מלך פרס וחרה אפו עליהם ואמר: „לא בימי ולא בימי אבותי לא יצא עלי חיל מן המדבר הזה. ועתה אלך ואכרית את שמם מן הארץ.״ והעבירו קול בכל מלכותו, וקבץ את כל חיילותיו, ובקש תייר אחד להראותו מקום חנותם. ואמר לו אותו האיש: „אני אראם לך, כי אני מהם״. ונדר לו המלך להעשירו אם יעשה זה הדבר. אמר לו המלך: „כמה אנו צריכים הוצאה דרך המדבר?״ אמר לו: „קחו לחם ויין עד ט״ו ימים, כי לא תמצאו שם שום מחיה בדרך עד אשר תגיעו אל ארצם״. וכן עשו. והלכו במדבר ט״ו ימים ולא מצאו כלום, ולא נשאר להם מן המחיה אלא דבר מועט, עד אשר התחילו למות האדם והבהמה ברעב ובצמא. וקרא המלך לתייר ואמר לו: „איה דבריך שהבטחתנו למצא את אויבינו?״ ויען ויאמר לו: „תעיתי בדרך״. ויחר אפו עליו ויצו להתיז את ראשו. וצוה המלך בכל מחנהו: „כל אדם שיש לו שום מחיה יחלוק עם חבירו״. ואכלו כל מה שהיה להם עד הבהמות. והלכו עדיין י״ג ימים אחרים עד שהגיעו אל הרי ניסבור, שיהודים יושבים שם. והם באו שם ביום שבת וחנו בגנות ובפרדסים ועל מעיינות המים אשר כצד לנהר גוזן. והיו הימים ימי הפירות ואכלו והשחיתו. ואין אדם יוצא אליהם, אבל היו רואים על ההרים מדינות ומגדלים הרבה. וצוה המלך לשני אנשים מעבדיו ללכת לשאול מן האומה היושבת בהרים ולעבור שם אליהם על כל פנים בספינות או לשוט על פני המים. והם פשפשו ומצאו גשר גדול ועליו שלשה מגדלים. ופתח הגשר סגור. ולפני הגשר מאותו הצד עיר גדולה, וצעקו לפני הגשר עד שבא להם אדם אחד ושאל להם: „מה תרצו או מי

[60] מִמדינת טובות (Tibet), — [61] מלכים ב׳ י״ח י״א. — [62] העיר רגיש (Rages), שבא זכרונה בס׳ טוביא א׳ י״ד, והרבותה היא בקרבת טיהראן.—

אתם ? „ולא הבינו אותו, עד שבא התורגמן שהיה יודע לשונם. ושאל להם, ואמרו : „עבדי מלך פרס אנחנו ובאנו לשאול מי אתם ולמי אתם עובדים". אמרו להם : „אנחנו יהודים, אין עלינו מלך ולא שר מן הגוים, אלא שר יהודי אחד". ושאלו אותו על דבר הכופרים שהם בני גוץ מן כְּפָר אַל תֻּרְךְּ. והוא אמר להם, „כי בני בריתנו הם וכל המבקש רעתם מבקש רעתנו". הלכו לדרכם והגידו למלך פרס, ופחד פחד גדול מהם. ויום אחד שלחו אליו לערוך מלחמה עמו, והוא השיב להם : „אני לא באתי להלחם בכם כי אם בכפר אל תרך אויבי. ואם אתם נלחמים עמי אני אקח נקמתי מכם להרוג את כל היהודים אשר בכל מלכותי, כי אני יודע שאתם חזקים ממני במקום הזה, וכל חיילי רעבים וצמאים יצאו מן המדבר הגדול הזה. אבל עשו עמי חסד שלא להלחם בי והניחו אותי להלחם עם כפר אל תרך אויבי. והמכרו לי מזון מה שאני צריך לי ולחיילי". והיהודים לקחו עצה ביניהם להתרצות לפני המלך בשביל היהודים אשר במלכותו בגלות. ונכנס בארצם הוא וכל חילו וישב שם ט"ו יום. וכבדו אותו כבוד גדול ושלחו כתב לכפר אל תורך בעלי בריתם והודיעו להם הדבר. ועמדו כולם על מעברות ההרים בחיל כבד כל החונים במדבר ההוא, וכשיצא מלך פרס להלחם עמהם ערכו עמו מלחמה בדרך ונצחו אנשי כפר אל תורך והרגו בחיל פרס חללים רבים. וינס מלך פרס במתי מעט אל ארצו.

ופרש אחד מעבדי מלך פרס רמה את יהודי אחד משם ושמו ר' משה והוציאו מאותה הארץ, וכשהיה בארץ פרס כבש אותו הפרש לעבד. ויום אחד מימים באו דורכי הקשת לשחק לפני המלך ולא נמצא בכולם רובה קשת כמו ר' משה זה, ושאל אותו המלך על ידי תורגמן יודע לשונו, והגיד לו כל אשר עשה לו הפרש. מיד עשה אותו המלך בן חורין והלביש אותו בגדי שש ומשי ונתן לו מתנות, ואמר לו : „אם תרצה לחזור לדתנו אעשה אותך עשיר וממונה על ביתי". והוא ענה לו : „אדוני לא אוכל לעשות הדבר הזה". אז לקחו המלך וישימהו בבית הרב שר שלום של קהל אִסְפָּהָאן. ונתן לו הרב בתו לאשה.

והוא, ר' משה, ספר לי כל אלו הדברים.

XIV. סבוב העולם

של רבי פתחיה מריגינשבורג.

התַיָר ר׳ פתחיה בן יעקב הלבן או ר׳ פתחיה מריגינשבורג, אחיו של ר׳ יצחק הלבן מבעלי התוספות (תלמידו של רבינו תם), היה בן דורו של ר׳ בנימין מטודילה. קשה להסכים לדעת הרבה חוקרים, שתכליתם של שני התירים האלו היתה מסחרית. לא אלה האנשים ולא זו הדרך וגם לא אלה הרשימות, שאין בהם שום ריח של מסחר. יותר נראה שהיו תירים כתם, ומרשימותיהם נראה שהיו כל עיקרם מתענינים בקהלות הישראליות, בקברות הצדיקים ובישיבות של תלמוד תורה.

ר׳ פתחיה יצא מריגינשבורג אל ארץ המזרח. עבר דרך פולוניא, דרום רוסיא, ארמיניא (או „ארץ אררט״ — בלשונו), פרס, בבל וארץ ישראל. נסיעתו היתה בערך שנת תתק״ו. ספר נסיעתו נקרא בשם „סבוב העולם״, אולם באמת אינו אלא סבוב ארצות אחדות באירופה ואסיא. אפשר שמה שאין לנו אלא השיור הזה הוא באשמת הסדרן של נסיעת ר׳ פתחיה, ר׳ יהודה ב״ר שמואל החסיד, כי ר׳ פתחיה לא סדר בעצמו פרשת נסיעתו בכתב, אלא בעל פה אֲמָרָהּ, שכן מצינו כמה פעמים הלשון „ואמר ר׳ פתחיה״. במקום אחד יספר לנו הסדרן לפי תומו: „וכל הערים שעבר ר׳ פתחיה הגיד לנו שְׁמָן, וכמה ימים הלך מזו לזו, אך אין צריך לכתוב אותן״. ויש גם ספור זה: „גם היה בנינוה איש חוזה בכוכבים ושמו רבי שלמה, שאין כמוהו בקי במזלות בעיר הזאת, בכל ארץ אשור ובבל החכמים. ושאל אותו רבי פתחיה מתי יבא משיח, והשיב לו: כבר ראיתי אותו במזלות כמה פעמים בבירור. אבל רבי יהודה החסיד לא רצה לכתוב אותו, פן יחשדוהו שהוא מאמין בדברי רבי שלמה״.

הרצאת הספר ערוכה בסגנון יפה, אבל מצד הסדור מגובבים הקטעים בלי שיטה.

בפעם הראשונה נדפס סבוב ר׳ פתחיה בפראג בשנת ה׳שנ״ה. מהדורה בקרתית אין עד היום.

ביבליונרפיא:

1. M. Steinschneider, Die Geschichtsliteratur d. Juden, § 34.
2. Jewish Encyclopaedia IX, 656.

אלה הדברים אשר סיפר הרב ר' פתחיה שסבב כל הארצות ושב וסיפר מה שראה ושמע.

הלך מפראג שבביהם לפולין, ומפולין לקיוב שברוסיא, ומרוסיא הלך בששת ימים על נהר דנפרא, ומעבר הנהר התחיל לילך בארץ קדר. ואין להם ספינות, אלא תופרין עשר עורות של סוסים שטוחין ורצועה אחת בשפה, וסביב יושבין, והעגלות וכל המשא בתוך העורות, וקושרין רצועה בשפת העורות בזנבות הסוסים, והסוסים שטין, וכן עוברין את המים. ובארץ קדר אין אוכלים לחם, אלא אורז ודוחן מבושל בחלב וחלב וגבינה. וחתיכות בשר משימין תחתיהן על הסוס תחת האוכף, ומייגעין את הסוס ומזיע, והבשר חם ואוכלין את הבשר. ואין הולכין בארץ קדר אלא על ידי תייר. וכך נשבעין אחד מבני קדר לחבירו: ממלאין כלי נחושת של מתכת ושותין שניהם, המתייר וההולך עמו, ולא ישקר לו לעולם. ואין להם מלך, אלא נשיאים ומשפחות.

ועבר רב פתחיה את ארץ קדר לרחבה בששה עשר ימים. ויושבי אוהלים הם, והם רואין למרחוק. ועיניהם יפים, מפני שאינם אוכלים מלח וחונים בעשבים שנותנים ריח טוב. ובעלי חיצים הם, ומורה את העוף בהדי דקא פרח. ורואין יותר ממהלך יום ומכירין. ואין להם הרים אלא הכל גיא. ומהלך יום אחר ארץ קדר הולך לשון ים, ומפסיק בין ארץ קדר ובין ארץ כוזריא. ושם המנהג שהנשים מספידות ומיללות כל היום וכל הלילה את אבותיהן שמתו ואת אמותיהן. כך עושין עד שימותו מבניהם או מן המשפחה, ואחרונים מספידין את הראשונים שמתו. ומלמדות את בנותיהן קינה, ובלילה מתאנחות ומיללות, והכלבים בוכין וצועקין לקולם.

והלך בשמונה ימים. ובסוף ארץ כוזריא שבעה עשר נהרות יסובבוה ושם מתקבצין, וכל הרוצה ללכת בספינה למרחוק יבא שמה. ויש שם ים שמעלה סירחון גדול משם לצד אחד, ולצד אחר יש ים שאינו מסריח, והוא כמהלך יום בין שני ימים. ואם אדם עובר ים של סירחון מת מיד. וכשהרוח בא מים שמסריח לים שאינו מסריח, רבים ימותו, ואין הולכין אלא כשהרוח נוטה לצד אחר.

ועבר ר' פתחיה בארץ תוגרמה. משם והלאה מאמינים בחוקות מהמד. מתוגרמה נכנס בארץ ארט. ובשמונה ימים הלך עד נציבין ועזב הרים גבוהים, הרי אררט, לימין.

ובארץ קדר אין יהודים, ויש שם קראים. ואמר להם ר' פתחיה: — למה אינכם מאמינים בדברי חכמים? — אמרו: — בשביל שלא למדום אבותינו. — ובערב שבת חותכין כל הלחם שאוכלין בשבת, ואוכלין בחושך, ויושבין במקום אחד כל היום, ואינם מתפללים אלא מזמורים. וכשסיפר להם ר' פתחיה התפלה שלנו וברכת המזון היה טוב בעיניהם, ואמרו: — לא שמענו מעולם מה הוא תלמוד. —

ובארץ אררט הלך בהרי ארט עד נציבין יעד עיר חוס כי ה (פי' חוסן סלע גדול). ובסופן של הרי ארט הלך יומים לצד של גדו. ובנציבין יש קהלה גדולה, ושם בית הכנסת של רב יהודה בן בתירא, ושני בתי

כנסיות שבנה עזרא הסופר, ויש באחת אבן אדומה קבועה בכותל שהביא עמו שלקח מאבני בית המקדש. ומנציבין ואילך ארץ אשור. וכזריא לשון אחד ותוגרמה לשון אחד. ונותנין מס. וקדר לשון אחר.

ומנציבין הלך בשמונה ימים לנינוה החדשה. ונהר חידקל עובר לפני נינוה. ומעבר הנהר הלך לצד אחד מהלך שלשה ימים, היא נינוה הישנה והיא שממה. וכל ארץ נינוה שהורה כזפת: ומקום העיקר של נינוה, שהיה העיר, נהפך כסדום, ואין בו עשב וצמח, ונינוה החדשה כנגדה מעבר השני. ובנינוה החדשה יש קהל גדול, כששת אלפים ויותר. ושני נשיאים בה, אחד שמו ר' דוד ואחר שמו ר' שמואל, הם שני בני אחים, והם מזרע דוד המלך. וכל אדם נותן זהוב לשנה מגלגולת. ומה שבא מיהודים חציו לשלטון, והוא תחת מלך בבל, וחצי המס לנשיאים. ויש להם שדות וכרמים.

ואין באותן הארצות חזנים, וגם בארץ פרס ומדי ובדמשק ובכל אותן הארצות אין להם חזנים, אלא יש לנשיאים אוכלי שולחנם תלמידי חכמים רבים, פעמים אומר לזה להתפלל ופעמים אומר לזה להתפלל. ויש לנשיא בית הסוהר וחובש בו את הרשעים. אם ישמעאלי ויהודי מתקוטטים יחד, אם היהודי חייב חובשו, ואם הישמעאלי חייב חובשו.

ורבי פתחיה היה חולה בנינוה, ואמרו הרופאים של המלך שלא יחיה. ומנהג שם: כל יהודי אורח שימות חצי הממון לוקח השלטון. ומפני שר' פתחיה היה לבוש בגדים נאים אמרו: עשיר הוא, וסופרי השלטון היו שם לקחת הממון כשימות. ואמר ר' פתחיה להעבירו כל כך חולה את הנהר חידקל. והנהר רחב ואין עוברין אותו בספינה, כי הנהר חידקל חד וקל ומהפך הספינה, אלא עושים מקנים רפסודות, שקורין לו"ש, ועליהם המשא והאדם. והמים בריאים, ומיד נתרפא.

ובנינוה היה פיל ואין ראשו בולט חוץ, והוא גדול, ואוכל כשתי עגלות תבן בפעם אחת. ופיו בחזה. וכשחפץ לאכול מוציא שפתו כאמתים, ובו מקבץ התבן ומכניס בפיו. וכשנתחייב אדם לשולטן הריגה, אומרים לפיל: זה נתחייב, והוא יקחהו בשפתו ומשליכו למעלה וממיתו. כמו שאדם עושה ביד, כך הוא עושה בשפתו. ומשונה ומכוער הוא. ועל הפיל בנין עיר ושנים עשר פרשים עליו עם שריונים, ומוציא שפתו ועולין בו כבגשר.

ובנינוה היה איש חוזה בכוכבים ושמו ר' שלמה. ובנינוה ובכל ארץ אשור, ובכל החכמים אין כמוהו בקי במזלות. ושאל לו ר' פתחיה:—מתי יבא משיח?—ואמר לו:—כבר ראיתי במזלות כמה פעמים בברור.—אבל ר' יהודה חסיד לא רצה לכתוב פן יחשדוהו שהוא מאמין בדברי ר' שלמה.

ועבר את חידקל, וירד במורד המים בחמשה עשר ימים עד גן של ראש הישיבה שבבבל. והולכין בהודש אחד. ומנינוה ואילך קהלות בכל עיר ועיר ובכל כפר. ובא לגן אחד של ראש ישיבה. ובגן כל מיני פירות, והגן גדול מאד, ובו דודאים, ותואר אדם להם, ועשבים שלהם רחבים. ומשם הלך ביום א' עד בגדת בבבל. ואין אדם עולה בנהר חידקל, מפני שמימיו חדים ועזים הם, אלא בגמלים ובפרדות ביבשה, וקושרין הנודות אחורי הגמל.

ובגדת היא מלוכה, ובה חליפי השלטן, הוא המלך הגדול המושל ושולט

על העמים שבסביבות. ובגדת גדולה מאד יותר ממהלך יום מראש ועד סוף, ובהיקף יותר משלשה ימים. ובעיר בגדת אלף יהודים, והולכים בסודרים. ואין אדם רואה שום אשה. שם אין שום אדם הולך לבית חבירו, שמא יראה אשת חבירו, ומיד היה אומר לו:-פריץ למה באת? — אלא מכה בבדיל, והוא יוצא ומדבר עמו. והם מעוטפין בטליתות של צמר וציצית, והולכין בהם. וראש ישיבה בבגדת ר' שמואל הלוי בן עלי ראש ישיבה, והוא שר ומלא חכמה בתורה שבכתב ותורה שבעל פה וכל חכמת מצרים, ואין דבר נעלם ממנו. ויודע שמות. וכל התלמוד יודע בגירסא.

ואין עם הארץ בכל ארץ בבל ובארץ אשור ובארץ מדי ופרס, שלא ידע כל עשרים וארבעה ספרים וניקוד ודיוק וחסירות ויתירות, כי החזן אינו קורא בתורה, אלא מי שיעמוד לספר תורה הוא קורא.

ויש לראש הישיבה כאלפים תלמידים בפעם אחת, וסביביו חמש מאות ויותר, וכולם מבינים בטוב. וקודם שידעו לומדין בעיר לפני תלמידי חכמים אחרים, וכשיודעין אז יבואו לפני ראש הישיבה. ורבי אלעזר הוא ראש הגולה, ותחתיו ראש ישיבה. ובית גדול יש לראש ישיבה, ומחופה במעילים. והוא אומר למתורגמן, ומתורגמן אומר לתלמידים, והתלמידים שואלין מן המתורגמן, ואם אינו יודע ישאל המתורגמן לראש הישיבה. ומתורגמן אחד אומר לצד אחד מסכתא אחת, ומתורגמן אחר אומר מסכתא אחרת לצד אחר, וכל התלמוד בניגון. ואחר שגורסין מפרש להם.

ושנה אחת קודם שבא הר' פתחיה מת ר' דניאל ראש הגולה. והוא יותר שר מראש ישיבה. ולכולם יש ספר היחוס עד השבטים. ורבי דניאל היה מבית דוד. ואין המלך נותן להם ראש הגולה אלא על פי שרי היהודים. ואין שם הראוי להיות ראש גולה אלא אותם שני נשיאים מבית דוד. ומקצת השרים בוחרים בר' דוד, ומקצת ברבי שמואל. ועדיין לא הושוו, והם תלמידי חכמים. ולר' דניאל לא היו לו בנים כי אם בנות. ור' שמואל יש לו ספר היחוס שלו עד שמואל הרמתי בן אלקנה. ואין לו בנים אלא בת אחת. והיא בקיאה בקרייה ובתלמוד, והיא מלמדת הקרייה לבחורים, והיא סגורה בבנין, דרך חלון אחר, והתלמידים בחוץ למטה ואינם רואין אותה. ובכל ארץ אשור ובדמשק ובערי פרס ומדי ובארץ בבל אין להם דיין אלא מי שמוסר ר' שמואל ראש ישיבה, ונותן רשות בכל עיר לדון ולהורות בעיר. וחותמו הולך שם בכל הארצות ובארץ ישראל, והכל יראים ממנו. ויש לו כמה עבדים משרתים, שרודים את העם במקלות, והזקנים לאחר עמידת התלמידים שואלין ממנו חכמת המזלות ושאר כל מיני חכמה.

וערים גדולות הם בארץ אררט, ומעט יהודים שם, כי מתחילה היו שם יהודים הרבה בימי קדם, והרגו זה את זה, ונפרדו והלכו לערי בבל מדי ופרס. ובארץ בבל יותר משִשים רבוא יהודים, וכן בארץ כוש ובארץ פרס, ובפרס שעבוד גדול ליהודים וצער גדול, ולכן לא בא ר' פתחיה אלא בעיר אחת של פרס. וכל יהודי שבבבל נותן זהוב לשנה לגולגלתו לראש הישיבה ברשות המלך. ושלום ליהודים שבארץ בבל. והשליט שהיה קודם בימי ר' שלמה אביו של ר' דניאל היה אוהב את ר' שלמה, ואמר לר' שלמה

שהוא רוצה לראות את יחזקאל הנביא שעשה ניסים. ואמר לו ר' שלמה: —לא תוכל לראותו, כי קדוש הוא ולא תוכל לגלות את קברו.—אמר לו השלטון שהוא רוצה לדעת. אמר לו ר' שלמה והזקנים: — אדוני, הנה ברוך בן נריה תלמידו קבור סמוך לחצירו. אם תחפוץ תגלה קברו. אם תוכל לראות תלמידו, אחר כך תראה את רבו.—הלך המלך וקיבץ הטובים מעבדיו וצוה לחפור, וכל מי שחפר בקברו של ברוך בן נריה היה נופל לחלי. היה שם זקן אחד ישמעאלי. אמר לשלטון:—אמור ליהודים שיחפרו אחריו.—ואמרו היהודים:—אנו יראים.— אמר השלטון:—אם אתם תופסים תורתו של ברוך בן נריה לא יזיק לכם, כי כל ישמעאלי שחפר נפל לחלי.—אמר לו ר' שלמה:—תן לנו זמן ג' ימים, שנתענה כדי שימחול לנו.—ואחר שלשה ימים חפרו היהודים ולא הוזקו. וארון של ברוך בן נריה בתוך שני אבני שיש, והוא בתוך שניהם, ומקצת הטלית יצא מבין האבנים. אמר השלטון:—אין נאה לצדיק זה להיות אצל יחזקאל. אני רוצה להביאו במקום אחר.—ונשאו אבני שיש עם הארון. וכשבאו ברחוק מקבר יחזקאל לא יכלו לזוז ממקומם, וכל הסוסים וכל הפרדות לא יוכלו להזיז הארון ממקומו. ואמר ר' שלמה:—כאן בחר הצדיק להקבר.—וקברו שם הארון ובנה עליו פלטין יפה על קברו.

ונתן רב שמואל ראש ישיבה כתב וחותמו לר' פתחיה בכל מקום שיבוא שם שיתיירו אותו ויראו לו מקום קבורת תלמידי חכמים והצדיקים.

ובארץ בבל לומדים פי' רבינו סעדיה, שעשה מכל הקרייה ומששה סדרים, ופי' רב האי גאון. והם קבורים תחת הר סיני, רבינו סעדיה ורב האי. ואמרו שכולם הר אחד משם עד הר סיני, והוא קרוב לבגדת.

והוליך ר' פתחיה חותם של ראש ישיבה עמו, וכל שהיה מבקש היו עושין ויראים ממנו. והלך ר' פתחיה עד עיר אחת ששמה פולש, מהלך יום אחד מבגדת. ושם כהן חשוב והכל מודים שהוא מזרע אהרן, מאב ואם, בלי דופי, ויש לו ספר יחוס. ולפני אותה עיר קבר, ובית יפה בנוי עליו, ואמרו לו כי בא בחלום לאיש עשיר יהודי:—אני שמי ברוזק, משרי יכניה, שהלכו בגולה, ואני צדיק ואין לך בנים, ואם תבנה על קברי בית יפה יהיו לך בנים.—ובנה עליו בית, והיו לו בנים. ועשו שאלת חלום מי הוא הנקבר שם ואמר:—אני ברוזק, ואין לי שם אחר.—

ונתן לו הכהן כחמשים בחורים ברמחים ובכלי זיין ותיירו אותו. כי אומה אחת אצל בבל, והם במדבר, ונקראים חרמים, על שם שגוזלים וחומסים מכל אומה, ופניהם כעשב גרונא. ואין מאמינים אלא באלוה יחזקאל, וכן קוראין לו כל הישמעאלים, והוא כמהלך יום או חצי יום מבגדת, וקברו של יחזקאל במדבר, וישנו ביד החרמים. והעיר קרובה כמיל לקבר, וביד היהודים המפתחות. וסביב לקבר יחזקאל מוקפה חומה ועיר גדולה וחצר גדול. ולחומה אין שער, אלא שער קטן וקצר. והיהודים פותחין השער ונכנסין בו על ידיהם ועל רגליהם, כי נמוך הוא. ובחג הסוכות באין מכל הארצות שמה, והפתח מרחיב את עצמו עד שנכנסין בו עם הגמלים ובאים שם כששים אלף או כשמונים אלף יהודים, לבד מישמעאלים, ועושין סוכות בחצרו של יחזקאל. ואחר כך מקטין הפתח כבתחילה. וכולם רואים. ונותנים נדרים ונדבות על

קברו. וכל מי שעקר או עקרה או בהמתו עקרה נודר ומתפלל על קברו. ואמרו לר' פתחיה שהיה לשר אחד סוסיה, ונתעקרה. והיה כמהלך ארבעה ימים מקבר יחזקאל. ונדר, אם תלד הסוסיה יתן הולד ליחזקאל. ואחר ימים ילדה, וראה כי הוא טוב, וחמל עליו ולא נתנו ליחזקאל. וברח לו הולד של הסוסיה מעצמו ונכנס לתוך חצרו של יחזקאל. והיה השר מחפש בכל מקום הסוס ולא מצא. שם אל לבו ואמר :-בשביל שנדרתיהו לתת ליחזקאל הצדיק ברח לקברו. — הלך שם ומצאו שם, ורצה להוציאו ולא יכול, כי הפתח נמוך. אמר יהודי אחד :-אינו על חנם שנכנס הנה. שמא נדרת אותו לצדיק ?-והודה לו ואמר : — נדרתי לו, ומה אעשה שאוציאנו ? — אמר היהודי : — קח כסף ושים על קברו. אם תשים שוויו ויצא הסוס. — ונתן הכסף מעט מעט עד שנתן שוויו, ויצא.

ור' פתחיה הלך על קבר יחזקאל, והביא בידו זהב וגרעינין של זהב. ונפלו מידו הגרעינין, ואמר : — אדוני יחזקאל לכבודך באתי, ונפלו ממני הגרעינין ונאבדו. בכל מקום שהם יהיו שלך.-והיה נראה בעיניו רחוק ממנו כמו כוכב. היה סבור שמא אבן טובה ראה, והלך ומצא הגרעינין, ונתנם על קבר יחזקאל. וכל ישמעאלי שהולך לאותו מקום ששם מחמד הולך דרך קבר יחזקאל, ונותן מתנה ונדבה ליחזקאל, ונודר ומתפלל ואומר :-אדוננו יחזקאל, אם אשוב אתן לך כך וכך. — ודרך מדבר הולכים שם בארבעים יום. ומי שיודע הדרך הולך בעש־ה ימים מקבר יחזקאל עד נהר סמבטיון. וכל מי שרוצה ללכת בארץ מרחקים מפקיד כיסו או שום חפץ ליחזקאל, ואומר : -אדוננו יחזקאל, שמור לי חפץ זה עד שאשוב, ואל תניח לקחתו שום אדם אלא ליורשי. — וכמה כיסים של ממון מונחים שם שנרקבו, לפי שכמה שנים מונחים שם. והיו שם ספרים. ורצה אחד מן הריקים להוציא אחד מן הספרים ולא היה יכול, כי אחזוהו יסורין ועוורון. לכן מתיראים מיחזקאל. ועל קברו בנין יפה, ובפנים מחופה זהב. ועל הקבר סיד גבוה כאדם, ועל הסיד סביב ועל גביו בנין של ארז מוזהב, ועין לא ראתה דוגמתו. ויש לו חלונות, שאדם מכניס ראשו ומתפלל. ולמעלה עשוי כיפה גדולה של זהב ומעילים יפים מקיפים מבפנים, וכלי זכוכית בתוכו יפים מאד. ושלשים נרות של שמן זית דולקות שם יומם ולילה, וקונין מן המתנות שנותנין שם השמן זית, ומדליקין עליו בשלשים נרות. ויש ממונים על המתנות שנותנים על קברו, כמאתים פרנסים, זה ממונה אחר זה. ומאותו ממון שנותנין על קברו מתקנים בית הכנסת שצריך תיקון, ומשיאין בו יתומים ויתומות, ומפרנסין התלמידים שאין להם במה להתפרנס.

ובבגדת יש שלשה בתי כנסיות לבד מאותה שבנה דניאל במקום שעמד המלאך על שפת היאור, מזה אחד ומזה אחד, כמו שכתוב בספר דניאל.

ובהיות ר' פתחיה על קבר יחזקאל ראה בביתו עוף שפניו דוגמת פני אדם. והיה הפרנס השוער מצטער ואומר : — מסורת בידינו מאבותינו : כל בית שזה העוף נמצא בו יהיה חרב.-וראה כשרצה העוף לצאת מן החלון נהפך העוף ומת, ושמח הפרנס השוער מאד, ואמר : — מאחר שמת העוף נהפכה הגזירה. — ואמר ראש הישיבה לר' פתחיה שבימי קדם היה עמוד של

:אש על קבר יחזקאל, אלא שבאו בו רשעים וחללוהו, שהיו באים בחג הסוכות לרגל כשמונים אלף, והיו ביניהם אנשים שאינם מהוגנים, ונסתלק עמוד האש ובאותו חצר עושין סוכות ואצל בית קברו.

ונהר פרת ונהר כבר גופלין זה בזה וניכרים. ומעבר נהר פרת, כמיל נגד קבר יחזקאל, קבר חנניה מישאל ועזריה, וכל אחד לבד. ועזרא הסופר גם הוא קבור שם. וחזר ובא בשני ימים עד נהרדעא. והעיר כמהלך שלשה ימים, והכל חרב. ובקצה העיר יש קהילה. והראה חותם של ראש ישיבה, והראו לו כנישתא דשף ויתיב. ושלש חומותיה מאבנים, וחומה מערבית על נהר פרת, וכל החומה אין לה אבן ולא לבינה, אלא הכל מעפר שהביא עמו יכניה. ואין גג לאותו בית הכנסת, כי הכל חרב. ואמרו לו היהודים שבלילה רואין דוגמת עמוד אש יוצא והולך עד קבר ברוזק, שכתבנו לעיל. וחזר לשם ובא לעיר ששמה חילה, ושם קברו של ר׳ מאיר, הוא ר׳ מאיר דמתניתין. ויש לפני העיר אצל הנהר שדה, ובאותו השדה יש הקבר. והנה הפרת רבה לעלות על קברו, ולקחו מן הממון שנודרין היהודים וישמעאלים, ובנו עיר עליו סביב לקברו, ומגדלים בתוך המים, ובית יפה על קברו. וישמעאלים קורין אותו חנוק, מפני שפעם אחת בא הפחה וחמס אבן אחת במעלות שעולין בו לקברו. ובלילה בא אליו ר׳ מאיר בחלום, ואמר לו: — למה גזלת אבן שלי? וכי אינך יודע שצדיק אהוב למקום אני? — אז ביקש ממנו מחילה. למחר נשא האבן על כתיפו לעין כל. והחזיר את האבן למקומה, ואמר: — רשעתי, שגזלתי אדוני הצדיק. — ויראים ממנו הישמעאלים ומשתחוים שם על קברו, ונותנין לו מתנות, ונודרים, שאם יחזרו בשלום נותנין כך וכך.

ובכל מקום שר׳ פתחיה הראה חותם של ראש ישיבה מיד יוצאים עמו ברמחים ומתיירין אותו.

ומקבר יחזקאל עד קבר ברוך בן נריה רחוק מיל, ומקבר ברוך בן נריה עד קבר נחום האלקושי כארבע פרסאות. ובינתיים באמצע קבר של אבא אריכא, וקברו ארוך שמונה עשרה אמות. וחמשה מן האמוראים קבורים שם. ורחיים שעשה רבא לתלמידים היא שם בלא מים, והיו טוחנין בה בימיו, ובית יפה עליה. ויש להם מסורת שיודעים קברי הנביאים ואמוראים חמש מאות וחמשים, כמנין שרי״ם. וכשיש קהילה סמוך לקבר של צדיק אחד פורשים כלי מילת על הקבר, וכשרחוקים משם פורשין עליו מחצלת על הקבר שאין בית עליו. ועל רוב הקברים, שעליהם בגד או מחצלת, נחש כרוך תחת המחצלת, ששומר הקבר ואומרים לו: — כשתגביה המחצלת השמר מן הנחש. — וראש הישיבה כתב לו מי הם אותן האמוראים שקבורים שם, ושכח הכתב בביהם. והוא בא מביהם הנה, וסיפר שכל מה שהלך מביהם הכל למזרחו של עולם: ביהם מזרח לריגינשבורג, ומשם פנה למזרח, והלך בששה ימים עד קברו של אדוננו עזרא הסופר. ואמרו, כי בימי קדם היה קברו של עזרא הסופר נשבר. ובא רועה אחד וראה תל וישן עליו. בא לו בחלום. אמר:—אמור לשולטן אני עזרא הסופר, שיקחני על ידי היהודים וישימני במקום פלוני. — הביאו יהודים וחפרו בכבוד, והיה באבני שיש, ועל השיש לוח חקוק עליו: אני עזרא הסופר. וקברוהו במקום שאמר לרועה, ועשו פלטין על קברו. ובשעה אחת עשרה זוהר יוצא

מקברו. ושעה ראשונה בלילה גם כן נראה. וכן הישמעאלים משתחוים שם. והמפתחות מן הבתים אשר על הקברים ביד היהודים. ויהודים לוקחין הנדרים ומחלקין להשיא יתומים ויתומות ומפרנסין תלמידים ומתקנין בתי כנסיות של עניים.

וקודם שהלך לקברו של עזרא הלך בשמונה ימים לשושן הבירה, ואין בה אלא שני יהודים צַבָּעִים. והראה חותם של ראש ישיבה, והראו לו את ארונו של דניאל. מתחלה היה קבור בצד אחד על הנהר, ובאותו צד היה בכל הארץ שובע גדול והצלחה וברכה. והיו בעבר הנהר בצד האחר אומרים: – בשביל שאין הצדיק קבור בחלקנו לפיכך אין ארצנו מבורכת. – והיו מלחמות גדולות תדיר ביניהם. וגזלו אלו הארון, וגם חזרו וגזלו אלו, עד שבאו זקנים ועשו פשרה ביניהם. ולקחו הארון, ועשו עמודי ברזל גבוהים בתוך הנהר, ותלו עליהם הארון בשלשלאות של ברזל. והארון הוא נחושת קלל, והוא באמצע הנהר עשר אמות גבוה מן המים, ורואין אותו למרחוק בזכוכית יפה. ואמרו היהודים: כל ספינה שהולכת תחת הארון אם הם זכאין ילכו לשלום, ואם לאו תטבע במים, ויראים לעבור שם.

ואמרו לו, שתחת ארונו של דניאל יש דגים כמראה של זהב. והוא לא עבר תחת ארונו אלא עמד על שפתו וראה הארון.

ותזר לבגדת והראו לו גמלא פרחא דנמוך הוא ורגליו דקין, וכשחפץ אדם לרכוב קושרו עליו שלא יפול. והרוכב מהלך מה שהיה אדם הולך בט"ו יום הולך גמלא פרחא ביום. ויותר היה יכול לרכוב, אלא שאין אדם יכול לסבול. והראו לו שערי בגדת, והשערים גבוהים ק' אמות ורוחב י' אמות והם של נחשת קלל ומצויר, שאין אדם יודע לעשות דוגמתו. ומסמר אחד נפל ממנו, ואין אומן שיודע לתקוע בו אותו מסמר. ומתחילה היו סוסים נרתעים לאחוריהם מפני שרואים זוהר הנחושת, וסוסים נראים להסוסים כרצים לקראתם ובורחים. ולקחו חומץ והרתיחו ושפכו על השערים, להעביר זהר הזהב של נחשת קלל, בשביל הסוסים שיכנסו. ונראה זהר הנחשת למעלה מעט, שלא נשפך החומץ עליו. והשערים האלו משערי ירושלם הם.

וראש הישיבה יש לו כששים עבדים, ומי שלא יעשה במהרה הצווי יכוהו, ויראים ממנו. והוא צדיק ועניו ומלא תורה. ולבוש בגדי זהב וצבעונין כשלטון, ופלטין שלו ביריעות של מילת כשלטון.

והלך בשני ימים מבגדת עד קצה בבל הישנה, והנה ביתו של נבוכדנצר הרשע חרב כולו. ואצל ביתו עמוד. וביתו של דניאל כאלו חדש. ובמקום מושבו של דניאל אבן יש, ובמקום רגלו שיש, ואבן אחת למעלה, שהספר מונח עליו שכתב משם. ובכותל שבין בית דניאל לבית נבוכדנצר חלון ק"ן שהיה משליך בו כתבים. ומעלות למטה, שהיו יושבים לפניו שלשים חכמים כשרים, ואצל מקום מושבו לימינו תקועה אבן, ואמרו: – מסורת בידינו ששם כלי בית המקדש טמונים. – ופעם אחת באו שלטונים לחפור מפני שהגיד להם, וכשלקחו האבן נפלו לארץ, לפיכך לא לקחו כלום משם. ויצאו מאותו חדר, שיצא מן המפתן. והעלוהו בעובי החומה במדרגות לעיליתיה שהיה מתפלל בה

דניאל, והפתח מוטה שמכוון כנגד ירושלם. וכך באומנות נעשה שלא היה יכול אדם להגיד.

וחזר ואמר שלא ראה אשה כל זמן שהיה בבבל, מפני שמכוסות וצנועות הן. וכל אחד ואחד יש לו מקוה בחצירו, ולא יתפלל עד שיטבול. והולכי דרכים שם הולכים בלילה מפני החמימות. ובימות החורף גדל הכל שם כבימות הקיץ בכאן. ומלאכתם מרובה בלילה. ובבל ממש עולם אחר. ועסקיהם בתורה ויראת שמים. ואף הישמעאלים נאמנים. וכשסוחר הולך לשם נותן הסחורה בבית אחד, והולך לו. ומביאין הסחורה בכל מקום על השווקים. אם רוצים לתת כמו שדיבר הסוחר הרי טוב, ואם לאו יראו הסחורה לכל התגרים. ואם רואה שיתקלקל, ימכור אותה. והכל בנאמנות.

ובבבל יש שלשים בתי כנסיות, לבד משל דניאל. ואין חזן שם, ולמי שמצוה ראש ישיבה מתפלל. אחד אומר ביחיד מאה ברכות, ועונים אחריו אמן. ואחר כך יעמוד אחר ויאמר ברוך שאמר בקול רם, ויעמוד אחר ויאמר כל השבחות, ומסייעים אותו הקהל, וקולו נשמע למעלה מכולם, כדי שלא ימהרו, והכל אחריו. ואומר ישתבח קודם ויושע, ואחר כך מתפלל. וחולקין התפלה לכמה חזנים. ולא ידבר אדם עם חבירו בבית הכנסת, ועומדים בתרבות. והכל בלא מנעלים בבית הכנסת, יחפים. וכשלומדין וטועין בניגון מראה להם ראש ישיבה באצבעו והם מבינים היאך הוא הגנון. ויש בחור שיש לו קול נעים ואומר מזמור בקול נעים. בחולו של מועד אומרים מזמורים בכלי שיר, שיש להם מסורת באיזה ניגונים. ואל עשור יש להם עשרה ניגונים, ואל השמינית שמונה ניגונים, ועל כל מזמור יש כמה ניגונים. ויש להם מסורת במזמור אחד כמה יש בו ניגונים, ומושך לכמה ניגונים במשך אחד.

וכשהיה הר׳ פתחיה בעיליתיה דדניאל הראו לו גוב אריות עמוק מאד וכבשן האש חציו מלא מים. ומי שיש לו חולי רוחץ וטובל בו ומתרפא.

ועוד כשהיה בבגדת ראה שלוחים של אנשי משך, כי מגוג רחוק משם כמהלך עשרת ימים, והארץ מושך עד ערי חושך. מעבר לערי חושך בני יונדב בן רכב. ושלחו לראש הישיבה שישלח להם תלמידי הכמים. וכל מי שהוא עני הולך לשם ללמדם ואת בניהם התורה ותלמוד בבלי. ומארץ מצרים הולכים תלמידים ללמדם. והוא ראה השלוחים. וגם הולכים לקבר יחזקאל כששמעו הניסים, והמתפללים שם נענים.

ואמר הר׳ פתחיה כי הרי אררט רחוקים מבבל מהלך חמשה ימים. והרי אררט גבוהים, והר אחד גבוה, ולמעלה ממנו ארבעה הרים, שנים כנגד שנים. ונכנסה התיבה של נח בין אותן ההרים ולא יכלה לצאת מהם. ואין התיבה שם כי נרקבה. וההרים מלאים קמשונים ועשבים, וכשירד הטל עליהם יורד מן עליהם, וחם השמש ונמס. ומה שמלקטין בלילה אם הוא ממתין הוא נמס. אלא לוקחין המן עם הקמשונים ועם העשבים וחותכין אותו, כי קשים הם מאד. והוא לבן כשלג. והעשבים והקמשונים מאד מרים, וכשמבשלין אותם עם המן יהיו מתוקין מדבש ומכל מיני מתיקה. ואם היו מבשלין אותו בלא קמשונים מה שיורד על האבנים, אבריו היו מתפרדים מרוב מתיקה. והוא

כגרעינין קטנים ונתנו לו לאכול מעט ונמס בפיו, והיה מתוק ונכנס בכל אבריו, ולא היה יכול לסבול המתיקה.

וכשהלך ר' פתחיה על קבר יחזקאל, ראה מגדל של דור הפלגה וכולו נפל. והוא הר גבוה מאד תל עולם, והעיר לפניו חרבה.

ועזרא הסופר קבור בסוף ארץ בבל. וכשעמוד האש על קברו, אין רואין הבית אשר בנוי עליו, מפני זוהר שעל קברו. ואחורי עיליתיה דדניאל פרדס נאה, והתמרים עדיין עומדים, גם הבאר שלו. ומי שהיה שם מעט היה מבין לשונם, כי קרוב הוא ללשוננו או לתרגום, כגון דריך-דרך, לַחְם הוא לחם בשר בקר. ובארץ ישמעאל גדל הזהב כעשבים. ובלילה רואין זהרו, עושין סימן בארץ בעפר או בסיד, ולמחר באין ולוקטין העשבים שזהב עליהם. הזהובים מצוים שם, ויש להם זהב הרבה.

והחזיר פניו למערב, וחזר לנינוה, ומנינוה לנציבין. ושם בית הכנסת שבנה עזרא, ועל האבן חקוק: עזרא הסופר. והלך לחרן ולארם נהרים, בין שני נהרים. ויש בנציבין כשמונה מאות יהודים. ומשם לחמת. וכל הערים הגיד שמם, וכמה ימים הלך מזו לזו, ואין צריך לכתוב. ומשם לחלב, היא ארם צובא. ולמה קורין אותה חלב? כי בהר היו צאנו של אברהם אבינו, ומעלות יורדות מן ההר, שמשם היה מושיט לעניים חלב. והלך לדמשק, והיא עיר גדולה, ומלך של מצרים מושל עליה. ושם כעשרת אלפים יהודים, ונשיא להם. וראש ישיבה שלהם, ר' עזרא, מלא תורה. כי סמכו רבי שמואל ראש הישיבה מבבל. ודמשק ארץ טובה, בתוך גנות ופרדסים, וסילונות גבוהים שמהם מקלחים מים. ובריכות גדולות מאד, והמים טובים מאד וכל מיני פירות ומגדים שם. ואומרים הישמעאלים: – אם גן עדן בארץ אז דמשק גן עדן, ואם בשמים הוא אז דמשק עומדת כנגדו בארץ מלמטה.-ומי שהולך לדמשק רואה הר שעיר לצדדין, והר הלבנון. ובארץ סיחון ועוג אין בה עשב וצומח, כמהפכת סדום ועמורה. וראה קבר ארוך שמונים אמה, ואמרו שהוא קבר של שם בן נח. אבל היהודים לא אמרו זה. ולסוריא כמהלך עשרים יום. ועובר הירדן במצרה כמו שאמרו ממערת פמיים. ובא לטבריא ושם קהלה, וגם בארץ ישראל יש קהילות. אלא שאין בהם אלא כמאה או כמאתים או כשלש מאות בעלי בתים. ובטבריא בית הכנסת שבנה יהושע בן נון. ובצפורי רבינו הקדוש קבור שם, וריח טוב יוצא מקברו, וכשרחוקים מיל מקברו מריחין הריח הטוב היוצא מקברו. וכל קברות ארץ ישראל בכוכין, ולא של בבל, לפי שבבבל מים מצויים ואינם יכולין לחפור מערות עמוקות. ומזרע של רבי יש בחור ושמו ר' נהוראי, ויש לו בן ושמו ר' יהודה על שם ר' יהודה הנשיא, ויש לו ספר היחוס עד רבי. ור' נהוראי רופא ומוכר בשמים בשוק, ובניו לפניו בחנותו, ומכוסין שלא יראו לכאן ולכאן. והוא תלמיד חכם וצדיק. וטבריא וציפורי וכל הערים שבמישור--גליל התחתון. וראה אושא ושפרעם, שהיה רבן גמליאל במקום סנהדרין. ובעכו יש יהודים, וביבנה יש מעיין שנובע כל ששה ימים ובשבת אפילו טיפה אחת אין בו. ובגליל התחתון יש מערה, ובפנים היא רחבה וגבוהה. מצד אחד מערה של שמאי ותלמידיו, ומצד אחר הלל ותלמידיו. ובאמצע המערה אבן שוקעת. אבן גדולה

חלולה כמו כוס, ונכנס בבית קיבולה כארבעים סאה ויותר. וכשבאין שם בני אדם הגונים יראו האבן מלאה מים יפים, וירחץ ידיו ויתפלל, ויבקש מה שירצה. ואין האבן חלולה מתחת, כי אין באין המים מן הקרקע, אלא נעשה לכבוד אדם הגון, ולאדם שאינו הגון לא יראו המים. ואם ישאבו מן האבן אלף כדי מים לא תהיה חסירה, אלא מלאה כהוויתה.

והלך לגליל העליון והוא עומד בהרים. ושם ניתאי הארבלי בארבל. והר געש גבוה מאר. ובהר געש קבור עובדיה הנביא. ורחוק ממנו ניתאי הארבלי בארבל. וההר עשוי מעלות שעולים בו, ובאמצע ההר יהושע בן נון קבור. ואצלו כלב בן יפונה ואצלם נובע מעיין מים טובים מן ההר, ובנוים היכלות אצל הקברים. וכל בניין ארץ ישראל של אבנים. ואצל היכל אחד ניכרת פסיעה אחת, כאדם הפוסע בשלג כך ניכר, ואמרו זו היא שדרך בה המלאך, ונתגעשה ארץ ישראל לאחר מות יהושע. ואמר ר' פתחיה שכל ארץ ישראל היא כמהלך ג' ימים. והלך משם למקום קבר יונה בן אמיתי, והיכל יפה בנוי עליו. ויש אצלו פרדס, וכל מיני פירות שם. ושומר הפרדס הוא ישמעאלי. וכשיהודים באין שמה מקבלם בסבר פנים יפות, ואומר להם: – יונה בן אמיתי יהודי היה, לכך ראוי לכם משלו. – ומאכיל את היהודים. ובא על קבר רחל לאפרת, מהלך חצי יום מירושלם. ועל קבר רחל אחת עשרה אבנים כנגד אחד עשר שבטים, ולפי שעדיין לא נולד בנימין אלא בצאת נפשה, אין שם אבן כנגדו. והם שיש, ואבן של יעקב שיש אחד, והיא על כולם, וגדולה היא מאד, משאוי הרבה בני אדם, וחקוק על האבן: יעקב. וראה האבן שעל הבאר אצל חרן, ארבעים בני אדם אין מזיזין אותה. והבאר עמוקה כשלש מאות אמה, ואין מים מצוין שם.

והלך לירושלם, ואין שם אלא ר' אברהם הַצַּבָּע, והוא נותן מס הרבה אל הפחה שמניחו שם. והראו לו הר הזיתים, וראה שהמעזיבה רצפה גבוהה שלש ועשרים אמות, והיא רחבה. והיכל נאה שם שבנו ישמעאלים בימי קדם, כשהיתה ירושלם ביד הישמעאלים. ובאו פריצים והלשינו למלך הישמעאלים; ואמרו: – זקן אחד יש בינינו שיודע מקום היכל ועזרה. – ודחק אותו המלך, עד שהראה לו. והמלך היה אוהב יהודים, ואמר: – אני רוצה לבנות היכל שם, ולא יתפללו שם אלא יהודים. – ובנה ההיכל מאבני שיש, בנין נאה מאבני שיש אדומים וירוקים וכל מיני מראה. ובאו גוים ושמו בו צלמים, והיו נופלים, וקבעו הצלם בעובי הכותל. אבל בבית קדשי הקדשים לא היה יכול לעמוד.

והשפיטל, שהעניים שם, מצד אחד. והארץ מבוקעת, ונקרא גיא בן הינום, ושם בית קבורה שלהם. וכל ארץ ישראל כמהלך ג' ימים. וראה ים המלח וסדום ועמורה, וזין בו עשב. ונציב מלח אמר שלא ראה ואינו בעולם. וגם האבנים שהעמיד יהושע לא ראה. והלך לחברון, והנה על המערה היכל גדול שבנה אברהם אבינו. ויש בו אבנים גדולות, שבעה ועשרים או שמונה ועשרים לראש פינה. וכל אחת כמו שבעים אמות. ונתן זהוב למי שמפתח של המערה בידו להביאו לבית קברי אבות. ופתח לו, וג' כוכין בפנים. ואמרו היהודים שבעכו: – הזהר, כי שמו ג' מתים בתחילת המערה ואומרים שהם האבות ואינם. – שומר המערה אמר לו שהם. והוסיף לו עוד זהוב להכניסו למערה. ופתח לו, ואמר:

–מעולם לא הנחתי שום איש ליכנס בזה השער. – והביא נרות והכניסו בפנים. וירדו במעלות. וקודם זאת המערה מבחוץ ירדו בחמש עשרה מעלות. ובאו לתוך מערה רחבה מאד, ובאמצע המערה פתח בקרקע. והקרקע כולו סלע, וכל המערות הם בחלל הסלע. ועל אותו פתח שבאמצע מונחים חתיכות ברזל עבות ביותר, ואין אדם יכול לעשות כזה אם לא בידי שמים. ורוח סערה יוצא מן הנקבים שבין ברזל לברזל, ולא היה יכול לבוא בנרות שם. והבין ששם האבות, והתפלל שם. וכשהיה שוחה על מי המערה, היה רוח סערה יוצא ומשליכו לאחוריו.

ובירושלם יש שער וקורין לו שער הרחמים. ואותו השער ממולא אבנים וסיד. ואין שום יהודי רשאי לבא שמה. ופעם אחת רצו להסיר ולפתוח השער ונתרעשה ארץ ישראל, והיתה מהומה בעיר עד שהדלו. ויש מסורת ביד היהודים שדרך אותו שער גלתה סנהדרין ובו עתידה לשוב. והוא מכוון כנגד הר הזיתים, והר הזיתים נמוך ממנו, והעומד בהר הזיתים רואהו. ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים, עין בעין יראו בשוב ה׳ ציון דרך אותו שער! ומתפללין שם. ומגדל דוד קיים.

ובדמשק חוץ לעיר ישיבת בתי כנסיות: אחת שבנה אלישע, ואחת שבנה ר׳ אלעזר בן עזריה. ובאמצע בית הכנסת גדולה ובה מתפללין.

באלוני ממרא ברחוק משם היה יושב זקן אחד. וכשבא ר׳ פתחיה לשם נטה הזקן למות, וצוה לבנו להראות לר׳ פתחיה העץ שנשענו בו המלאכים. והראה לו זית אחד יפה, ונחלק לשלשה חלקים, ואבן שיש באמצע. וקבלה בידם, כשישבו המלאכים נחלק העץ לשלשה חלקים, שכל אחד נשען על עץ אחד. וישבו על האבן. ופירות העץ בבארה של שרה. והמים מתוקים וצלולים מאד. ואצל הבאר אוהל שרה, ואצל ממרא מישור, ומצדו האחד כמאה אמות מבארה של שרה עד בארו של אברהם אבינו, ומים יפים מאד. והראו לו אבן גדולה, שמונה ועשרים אמות, שנימול עליה אברהם אבינו. ואמר הזקן, הנה הוא הולך לעולמו ואינו משקר, ונשבע שפעם אחת בצום כיפור ראה זוהר מאיר אצל בארה של שרה, שהיה מתפלל שם.

ובארץ יון יש קהילות רבות, שארץ ישראל אינה יכולה לשאת אותן אם היו עליה.

ובכפר עוזא יונה בן אמיתי קבור. ובבצרה של בבל עזרא הסופר. ורבי חנניא בגדתאה, שכתוב בתלמוד, הוא מבגדת עיר הגדולה שכתוב לעיל. ובבבל אין אבן אלא הכל של לבנים.

תמו דברי הרב ר׳ פתחיה אחיו של הרב ר׳ יצחק הלבן בעל התוספות ז״ל ושל הרב ר׳ נחמן מריגינשבורג זצ״ל.

XV. רבי משה בן מימון (רמב"ם)

במקצועות הפילוסופיא של היהדות והספרות התלמודית אין אדם מפירסם ותופס מקום גדול כהרמב"ם. לא בימי דור אחד ולא בימי דורות שנים, אלא במשך כל הדורות שעברו מזמנו ועד ימינו אלה היה הוא השליט על המחשבה הישראלית בהשפעתו המרובה.

לפני מי שבא לכתוב על מאורעותיו ועל השתלשלות השפעתו של הרמב"ם יש חומר ספרותי מרובה. כאן, לרגל תכליתנו, נסתפק ברמזים קלים.

רבינו משה בן הדיין ר' מימון (שם ערבי, שם עברי אין לו), המכונה בערבית אבו עמרן (=עַמְרָם) מוסי בן מַיְמוּן אִבְּן עַבְּדּ אַלַּה (או עוּבַיְדּ אַלַּה=עבד אלהים), נולד בקורטובה בשנת ד"א תתצ"ה. ההסטוריוגרפיא היהודית, שהיא למודה לטפל בו בחבה יתרה, יודעת לספר בדיוק אפילו על השעה והרגע של לידתו: י"ד ניסן, שעה אחת ושליש אחר הצהרים. כמו כן נמסרה לנו שלשלת יחוסו: עד שמונה דורות למפרע היה בן דיינים ורבנים.

מראשית שחרותו – כמעט משנת הי"ג לחייו – עלה בגורלו לסבול יחד עם בית אביו נדודים וטלטולים מחמת הרדיפות הדתיות של הקנאים המושלמים: יותר מדאי היו מצערים לר' מימון במקומו על יהדותו, עד שהוכרח לעקור ולברח לפאס (Fez) שבמרוקה. כך יצא מרעה אל רעה. בארץ המערב השרישה אז כת האלמוחדין (=הַמְּאַחֲדִים) והיא סיעת אבן תומרת (חכמי ישראל קורין לו בן תמורת), שהיתה מצטיינת בפראותה הדתית. הנה כי כן היו היהודים במרוקה נרדפים ואנוסים על דתם עוד יותר מאשר בכפרד. את מיטב שנות עלומיו (משנת תתק"ח עד תתק"כ, בערך) בלה הרמב"ם בתוך סביבה ערבית, שבודאי עשתה רושם גדול על דרך פעולתו הספרותית בעתיד: אנו יודעים שבתוך חבריו היו נמנים בנו של התוכן המפורסם אבו־אפלח האשביליי ותלמידי הפילוסוף אבו־בכר בן אלצאיג. אבל החשכות והקנאות הנפרזה של המושלמים היתה נוראה עד לבלי נשוא. בצר להם החיים בני ביתו של ר' מימון לשום קץ לעינוייהם ולהמלט מארץ הדמים. ברביעי לחדש אייר ש"ת תתכ"ה, בליל חמשי [illegible], ירדו בית ר' מימון באניה ההולכת לעכו, שעמדה אז ברשות הנוצרים. מהלך הדרך [illegible] נסיעה [illegible] מטורפת–בשלישי בסיון–הגיעו לחוף עכו. מרוב שמחה רשם לו הרמב"ם [illegible] זה לזכרון: „ליל אחד בשבת, שלשה ימים לירח סיון יצאתי מן הים בשלום ובאתי לעכו. ונצלתי מן השמד".

עד חשון תתקכ"ו נשארו ר' מימון וביתו בעכו. סוף סוף ראו שלא יוכלו למצא מעמד בארץ ישראל ועל כרחם נטלטלו עוד הפעם למדינה של מושלמים, למצרים. רק ר' מימון נשאר בירושלים, ושם נפטר לאחר זמן מועט.

במצרים נשתקע הרמב"ם עם בית אביו, כי שם מצא לו מעמד בתור רופא חולים חשוב – הוא נעשה גם רופאו של בן השולטן סלדין ופקידי החצר, וביחוד הויזיר אל פאצ'ל, – וכאן התחילה פעולתו הספרותית שנמשכה כל ימיו.

הרמב"ם נפטר כ' טבת ד"א תתקס"ה בפסטאט ונקבר על יד העיר טבריא בא"י.

מתוך פעולתו הספרותית של הרמב"ם בולטים ביחוד שני חבורים חשובים בתכנם ובהשפעתם: ספר מורה הנבוכים וספר משנה תורה או ספר הי"ד.

הספר הפילוסופי מורה הנבוכים או, כמו שנקרא בערבית, הוראת הנבוכים (דלאלה אלחאירין) – מתנגדי הרמב"ם היו קורין לו נבוכת המורים – נכתב בלשון ערבית אבל באותיות עבריות, כדי למנוע את המושלמים מקריאה הספר, שמא ירגיז אותם ויפגם באמונתם בדבריו המתנגדים לתורת האישלם. בעיקרו נתחבר הספר בשביל יחידי סגולה מבני יהודה שלמדו את הפילוסופיא והם זקוקים לישוב הסתירות שבין התורה והפילוסופיא. – כשמו כן הוא – אומר ר' יהונתן מלוניל באגרתו אל הרמב"ם – הוא מורה לחכמים הנבוכים, ולפני ההמון [הוא] כאבן שאין לה הופכין. –

מכל מקום מצא לו הספר מפרש גם מן המושלמים, ובהמשך הזמנים היו „הישמעאלים בפאס (Fez) ובשאר ארצות – כך מספר ר' יוסף אבן כספי (טעם זקנים 53) – קובעים מדרשות ללמוד ספר המורה מפי סופרים יהודים".

תכליתו של הרמב"ם בספרו זה היתה להביא לידי הסכם את היהדות התורתית עם הפילוסופיא של המאשיין[1] בצביונה הניאופלטוני שקבלה אצל

1 =כת ההולכים, הם בעלי הפילוסופיא הפֵּרִיפָּטֵטִית.

הפילוסופים הערביים בספרד. אנו מבינים בבירור את צרכו הנפשי שהיה לו בכך: מצד אחד הריהו קשור בכל נימי נפשו בתורתה של היהדות, ומצד אחר הוא מאמין באמתותה ועיקריותה של הפילוסופיא שלמד באסכולה הערבית. שני הצדדים קשורים בנפשו יחד, על שום אחד משניהם אין הוא יכול לוותר. אבל כיצד יתפרנסו שני ההפכים הללו בנפש אחת? אין איפוא מוצא אחר אלא להכניסם זה לתוך זה, לשַׁבֵּץ את האמת הפילוסופית בתוך התורה הנצחית. בדרך זה יצא לו דבר שלם, שאין בו עוד סתירה. הדברים נקבעים ומיושבים יפה ישיבה הרמונית בלי שום פנימה. — — —

בזכות ספרו זה זכה הרמב״ם לשם גדול גם אצל הנכרים, וכשהם באים לכתוב על הפילוסופיא היהודית בדורות הבינונים, הם מפנים מקום חשוב לס׳ מורה הנבוכים, הידוע להם מתוך כלי שלישי, מתוך תרגום רומי שנעשה מן התרגום העברי.

הספר „משנה תורה" או „ספר הי״ד" (נקרא כך על שם שהוא כולל י״ד ספרים, והעם קרא לו „יד החזקה" או „רמב״ם" סתם) הוא ספר נימוסים ליהדות על פי תורה שבעל פה. בספר זה נראה גדולתו של הרמב״ם בתור בררן וסדרן מצוין, בעל הגיון גדול ובעל סגנון עברי נפלא. עשר שנים רצופות עבד בספרו זה. כשאנו מביטים על ספר זה אנו תמהים היאך אפשר היה לעשות עבודה ענקית כזו במשך זמן מועט של עשר שנה. הרי צריך היה לצלל בתוך הספרות התלמודית הרחבה והעמוקה והסבוכה ולהעלות הימנה אחר משא ומתן עצום ושיקול הדעת את המסקנה האחרונה, לסכם כל זאת ולנסח אחר כך בסדר הגיוני, בהרצאה ברורה ומחוורת ובסגנון קל ומחוטב יפה.

בנוגע לסגנון שבחר בשביל ספרו זה כותב הוא בהקדמת מנין המצות כך: „ראיתי שלא אחברהו בלשון ספרי הנבואה, לפי שהלשון הזה קצר בידנו מהשלים עניני הדינים בו, וכן לא אחברהו בלשון התלמוד לפי שלא יבינוהו מאנשי אומתנו כי אם יחידים, ומלות ממנו זרות קשות אפילו לבקיאים בתלמוד, אבל אחברהו בלשון המשנה, כדי שיקל זה לרוב".

הרושם של הספר היה גדול. עד מהרה נתקבל בכל תפוצות ישראל. בהקדמתו מבאר הרמב״ם, שתכליתו בחבור ספר זה היה „כדי שלא יהא אדם צריך לחבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל. אלא יהיה חבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כלה.. לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה,

ואח״כ קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל פה כלה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם״. תכליתו זו וגם טיבו של הספר עצמו הוציאו מערערין, שהיו טוענים כי הוא בא להשכיח את התלמוד, שאם יהיה העם מוצא ספוקו במשנה תורה בכל מה שהוא נצרך לדעת מנימוסי הדת הישראלית, הרי ממילא היה למוד הש״ס הולך ומתמעט ובטל. על הרמב״ם היה להצדיק עצמו ולהשתדל לרכך את דבריו שכתב בהקדמתו ל„משנה תורה״. באגרתו אל אחד מראשוני המערערים על חבורו, ר׳ פנחס הדיין, הוא כותב: „דע תחלה שאני ח״ו לא אמרתי לא תתעסקו לא בגמרא ולא בהלכות הרב רבי יצחק או זולתו... וכי אני צויתי או עלתה על לבי שאשרף כל הספרים שנעשו לפני מפני חבורי? והלא בפירוש אמרתי בתחלת חבורי שלא חברתי אותו אלא מפני קוצר הרוח למי שאינו יכול לירד לעומק התלמוד״...

שני הספרים החשובים הללו – מורה הנבוכים ומשנה תורה – הטילו רעש גדול בין הלומדים, הביאו מהפכה במחותיהם. ביחוד עשו רושם גדול מורה הנבוכים והספר הראשון ממשנה התורה, הנקרא בשם ספר המדע, שבו כלולים בדרך קצרה יסודי התורה. הספרים הולידו התנגדות עצומה מצד אותם שהיו רגילים לחשב מחשבותיהם בדרך המקובל, הקונסירבטיבי. האנשים ההם היו תמימים באמונתם. הם ראו חובה לעצמם ולאחרים להאמין הדברים כפשוטם, אפילו במקום שהכתובים מדברים בלשון של הגשמה כלפי גבוה, כדרך האדם הקדמוני בראשית השתלשלותה של האמונה, ולא בקשו חשבונות כלל. והנה בא הרמב״ם והוא מורה שאין ההגשמה אלא משל, ושבאמת אין כאן גם כן אלא הפשטה, כמו במקצוע הפילוסופיא.

אנו מבינים, כי מהצד ההסטורי לא היו מתנגדי הרבמ״ם בלתי צודקים כל כך, שהרי בעלי המקרא ודאי היו מאמינים במה שהעלו בכתב, הם בודאי היו מאמינים בפשוטם של מקראותיהם. סוף סוף הפתגם „דברה תורה כלשון בני אדם״ אינו אלא תירוץ מאוחר ומחוכם, מפני שאין הלשון שבתורה מושאל, אלא הוא באמת לשון של עצמה.

אבל הרמב״ם רצה להתחשב עם הפילוסופיא ומושגיה, שהיו שוררים בזמנו, ועם ההשקפות על דברי תורה ודת, שהיו מקובלים אז בין בעלי זרם ידוע. והנה באו בעלי האמונה התמימים והתחילו חולקים עליו ומתנגדים

לשיטתו בכל כחם. הם היו רואים בדעותיו של הרמב״ם סכנה לקיום המצוות וליראת שמים. ביחוד היו מתמרמרים, כשהיו רואים לאנשים קלי דעת, שנטו מן הדרך המקובל לגמרי, והם באים ותולים את כל חפשיותם בהרמב״ם.

המחלוקת התחילה עוד בחייו של הרמב״ם ובארץ מגוריו, על ידי ר׳ פנחס בן משולם הדיין באלכסנדריא, שהיה אחד מראשי המתרעמים על הרמב״ם, באמרו שהוא משכיח בספרו משנה תורה את למוד התלמוד, מפני שהלומדים סומכים על הספר החדש והם מניחים את הגמרא מלהתעסק בה. בטענה לא גדולה זו נפתח הריב. אחר כך התחילו מרננים גם מרחוק. אבל המורה הענותן והחכם היה עובר על כל אותו הלעז בשתיקה.

בהמשך הזמן הלכה המחלוקת ונתפשטה גם מעבר לגבול מצרים. בפרובינצה (Provence) יצא הראב״ד בהשגותיו נגד הספר הראשון מספר הי״ד, הוא ספר המדע, בתור מגין על האמונה התלמודית נגד הפילוסופיא של הרמב״ם. אחריו החזיק ר׳ מאיר אבולפיא הלוי מטולידו. ר׳ מאיר היה בעל השכלה כללית, אבל לא פילוסוף. הוא יצא לערער על דעותיו של הרמב״ם בעניני עולם הבא ופנה ראשית כל אל אחד ממעריציו של הרמב״ם, אל ר׳ יונתן הכהן מלוניל, ותבע ממנו לצאת במלחמה בעד האמונה התמימה. אבל ר׳ מאיר החטיא המטרה: הוא קבל תשובה מרה מאת ר׳ אהרן בן משולם מלוניל, שחסרה לו הבנה בשיטתו של הרמב״ם, ושכמה גדולים קודם לכן, כמו הגאונים רב סעדיה ורב האי, היו סוברים גם כן שאין מברח להבין דברי האגדה על פי פשוטם.

אז פנה ר׳ מאיר אל רבני פרובינצה שישפטו בין בעלי המחלוקת. כאן מצא לו אזנים קשובות: ר׳ שמשון ב״ר אברהם משאנץ (Sens) יצא נגד דברי ר׳ אהרן.

המלחמה בין שני המחנות היתה כבדה וארוכה. בראש בעלי המחלוקת על הרמב״ם עמד ר׳ שלמה בן אברהם מן ההר (Montpellier) ושני תלמידיו, ר׳ דוד בן שאול ור׳ יונה בן אברהם גירונדי. האחרון הלך למסעיו בצרפת למצא מצדדים לרבו, מפני שמצא התנגדות עצומה בגלילות מושבו. גם שלחו כתבים אל הרופא יהודה בן יוסף ן׳ אלפאכר ואחרים, שנתחברו אליהם להלחם יחד בכחות משותפים נגד השפעת ספרי הרמב״ם. גם אל הרמב״ן פנו. ואף על פי ששיטתו של הרמב״ן בקבלה היא רחוקה משיטת הפילוסופיא של הרמב״ם, מכל מקום עמד הרמב״ן על צדו של הרמב״ם,

מפני שהיה מתפעל הרבה מאישיות גדולה זו. הרמב״ן ערך אגרת גדולה בשבחיו של הרמב״ם. גם ר׳ דוד קמחי, שהיה זקן וכבד, הרעדב לילך מנרבונה לקשטיליא כדי להתוכח עם החולקים ולעשות שלום במחנה. בדרכו נפגש רד״ק עם ר׳ יהודה ן׳ אלפכר והתוכח עמו.

הנה כי כן נמשכו לתוך אותה המחלוקת הרבה מגדולי הדור ומן העמודים של הספרות והמחשבה היהודית. והמחלוקת פסקה להיות עסק של יחידים, אלא נעשית מחלוקת צבורית בתוך קהלות ישראל. מעט מעט נשתכחו הסבות העקריות שגרמו למחלוקת זו. והמחנות נתפלגו לשתי כתות צוררות סתם זו לזו. המשטמה היתה ארוכה וגדולה. ההתמרמרות היתה קיצונית. מתנגדי הרמב״ם השבו את תלמידיו למינים ומחללי השם. והמימוניים חשבו את החולקים לחשוכים וסכלים שמגשימים את הבורא כעכו״ם. נתפתחה ספרות ויכוחית שלמה. הגיעו הדברים עד שהכניסו את הנכרים במחלוקת זו. הלשינו על ספריו של הרמב״ם שהם מתנגדים לנוצריות, והכמרים בצרפת החליטו לבער את ספרי הרמב״ם מן העולם. דנו אותם בשרפה בפומבי. אבל הגוים לא עמדו בהצי הדרך. שרפת ספרי הרמב״ם הביאתם לידי ההחלטה שצריך להשמיד גם את התלמוד ושאר הספרים העברים. בשנת ה׳א ב׳ העלו בפאריש על המוקד י״ב אלף כרכים עבריים. אבל היהודים הרי הם לא טובים מספריהם, ויחד עם שרפת הספרים העברים נהרגו יותר משלשת אלפים יהודים. ומכאן ועד גירוש היהודים מצרפת היתה רק פסיעה אחת.

היו מספרים שבין שרפת ספרי הרמב״ם ובין שרפת התלמוד עברו רק ארבעים יום ושנתערבב אפרה של השרפה האחת באפרה של השרפה האחרת.

רק אז, כשהגיע הענין לידי כך, ראו הרבנים הקנאים את שגגתם והתחרטו על מעשיהם. רק אז שככה ונשתקעה המחלוקת על הרמב״ם. החרטה היתה גדולה. היו מספרים, למשל, על ר׳ יונה גירונדי החסיד, תלמידו של ר׳ שלמה מן ההר, שהיה בשעתו מראשי החולקים על הרמב״ם ושגרם לשרפת ספרי הרמב״ם על ידי הכמרים ברחובות פאריש, שהיה מדוכא כל כך אחר שרפת התלמוד, עד שחשב מאורע זה לעונש ונקמה מן השמים בעד עלבון כבודו של הרמב״ם, והיה מתודה ברבים על חטאו, ונדר לעלות לא״י, כדי להשתטח על קברו של הרמב״ם שבעה ימים ולבקש ממנו מחילה על עלבונו במעמד של עשרה בני אדם.

ביבליוגרפיא:

על הרמב"ם יש ספרות עשירה מאד. ביחוד יש להזכיר את המאסף:

J. Guttmann u. a., Moses ben Maimon, sein Leben, seine Werke und sein Einfluss. 2 Bde, 1908—1914.

ו. מאגרותיו של רמב"ם.

א. אל ר' יפת בר אליהו הדיין בעכו.

לכבוד גדולת מר יפת החכם המבין הדיין המשכיל בן
כבוד גדולת מרנא ורבנא אליהו הדיין החסיד זצ"ל.
מאת אוהבו המתפלל להוסיף כבודו משה בר מימו
הרב זצ"ל.

הגיעני כתבך החביב אל נפשי ותמהתי על ענינו, מפני שהרי אתה קובל עלי שלא קדמתי לשאול בשלומך מיום שנפרדנו מארץ הצבי, ולא שלחתי לך כתבי, ובודאי זה הענין שהזכרת בא לַלַּמֵּד ונמצא לָמֵד. ואתה בוגד ולא בגדו בך. ועוד שמאחר שנפרדנו מת אבא מארי ז"ל, ובאו כתבי התנחומין מקצה ארץ אדום ומערב מהלך כמה חדשים, ואתה לא שמת לבך לזאת. גם אֲרָעוּנִי צרות רבות גלויות בארץ מצרים מחליים והפסד ממון ועמידת מוסרים עלי להרגני. והרעה הגדולה שבאה עלי באחרונה, שהיא רעה מכל רעה שעברה מיום היותי עד היום הזה, והיא פטירת הצדיק ז"ל שטבע בים הודו[2], ובידו ממון רב לי ולו ולאחרים, והניח בת קטנה ואלמנתו אצלי. ונשארתי אחריו כמו שנה, מיום שהגיעה השמועה הרעה, נופל על המטה בשחין רע ובדלקת ובתמהון לבב, וכמעט קט הייתי אובד. ואחר כך עד היום הזה, כמו שמונה שנים, אני מתאבל ולא התנחמתי. ובמה אתנחם? והוא היה על ברכי גדל, והוא היה האח והוא היה התלמיד והוא היה נושא ונותן בשוק ומרויח, ואני הייתי יושב לבטח. והבין בתלמוד ובמקרא, והבין בדקדוק הלשון, ולא היתה לי שמחה אלא בראותו. ערבה כל שמחה, והלך לחיי העולם והניחני נבהל בארץ נכריה. כל עת שאראה כתב ידו או ספר מספריו יהפך עלי לִבִּי ויעורו יגוני. כללו של דבר כי ארד אל בני אבל שאולה. ולולי התורה, שהיא שעשועי, ודברי החכמות, שאשכח בהם יגוני, אז אבדתי בעניי. ואני בכל זה איני קובל לא על חכם ולא על תלמיד ולא על רֵעַ ומיודע, והראוי לקבול עליך יותר מכולם, שאני והוא ואבא מארי ז"ל ארבעתנו הלכנו בבית ה' ברגש, ולא שאלת ולא דרשת. ומן הדין היה שלא אשיבך

2 הוא אחיו ר' דוד. —

על כתב זה שהגיע עתה בעבור ההרשאה. אבל אהבתי ערוכה ושמורה, וְלְבָּתֵנוּ יחד במדברים וביערות אחרי השם לא אנשה, ולא אחשוב לך עון ופשע, ועל כל פשעים תכסה אהבה. והאל יודע כמה צר לי וקשה בעיני דוחק הזמן אשר אמרת, וכל אותו ענין היטב חרה לי עד מות. ואילו היית כאן אצלי הייתי עושה עמך כראוי, ואכבד ואהנה כפי כחי, ושמחתי הרבה על זה הבן שחנגך האל, ר' אליהו התלמיד הנבון. שמעתי שהוא עוסק בתורה, ושהוא נבון לחש והולך בדרך טובה. תחת אבותיך יהיו בניך תשיתמו לשרים בכל הארץ, וכן יהי רצון, אמן!

ב. אל ר' שמואל בר' יהודה אבן תבון.

לפי שכלו יהלל איש וגו'.

הגיעו אלי אני משה ב"ר מימון הספרדי ז"ל כל כתבי התלמיד[3] החשוב היקר המשכיל המבין נזר התלמידים צבי החכמים כבוד החכם רבי שמואל בן החכם רבי יהודה אבן תבון ז.ספרדי זצ"ל. ומקודם שנים שמענו שמע השר הנכבד החכם רבי יהודה אביך זצ"ל והודיענו ברוב חכמותיו וצחות לשונו בלשון הגרי ולשון עברי מפי אנשים חכמים וידועים מאנשי עיר גרנאטא י"א[4], שהם מבני אַלְפַבָּאר ומהם הזקן אִבְּן מַתְקָא. גם איש חשוב נכבד חכם מחכמי מדינת טוליטולה בא הנה וספר לנו בכבודו זצ"ל, וכן כשבא אצלנו היקר הנכבד החכם כבוד רבי מאיר תלמיד הרב רבי אברהם בן רבי דוד זצ"ל הרב הגדול שבפישקירש[5] י"א, וגם היה לומד אצל החכם הרב רבי אברהם בן עזרא זצ"ל, גם הוא ספר לי אודות החכם הנכבד אביך זצ"ל והודיע לי כל הספרים שהעתיק מספרי הדקדוק ומספרי החכמות. ולא ידעתי שהניח בן. וכיון שהגיעו אלי כתביך בלשון העברי ולשון הערבי והבנתי ענייניך ויופי ציוריך וראיתי המקומות שנסתפקו לך במאמרנו הנכבד ספר מורה הנבוכים והמקומות אשר הרגשת בהם בשבוש הסופר, אמרתי אז כאשר אמר בעל השיר הקדמוני: „לוּ אֶת אֲבוֹתָיו יָדְעוּ אָז אָמְרוּ הִיא מַעֲלַת הָאָב לָבֵן נוֹסֶפֶת". ברוך מי ששלם משכורת החכם אביך זצ"ל ונתן לו בן כזה, ולא לו בלבד אלא לכל החכמים, כי ילד יולד לנו בן נתן לנו, ובאמת כי הוא פרי צדיק עץ חיים וטוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל, וכבר הוביל לנו מפריו תשורה ואוכלה ותהי בפי כדבש למתוק.

יפה שאלת בכל אשר שאלת, וכל המקומות אשר שערת בהם חסרון תיבה או תיבות כך הוא, וכבר פירשתי לך כל הדברים בלשון ערבי בסוף כתב זה והודעתיך כל ענינך וגם הספרים שתתעסק בקריאתם ותניח זולתם.

---

3 בלשון זה משתמש הרמב"ם להוראת „תלמיד חכם". — 4=ישמרה אל.—Posquiere 5.—

לך בודאי ראוי והגון להעתיק מלשון אל לשון, לפי שלב נבון נתן לך הבורא יתברך להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם, והכרתי מדבריך שלבך ירד עד עומק הענין ויגלה לך מצפוני הסודות. והנה ביארתי לך בלשון עברי איך תעשה בכל ההעתקה, תן לחכם ויחכם עוד. חכם, בני, ושמח לבי גם אני. חייך, שבשעה ששמעתי כל דבריך וראיתי יופי מאמריך והבנתי עומק ציוריך ודעת שפתיך ברור מללו, — מאד שמחתי ותמהתי למציאות בן לחכם כזה. והוספתי תימה היאך יהיה טבע בן שנולד בין העלגים[6] כך, וירדוף אחרי החכמות ויהיה מהיר כל כך בלשון ערבי, שהוא ודאי לשון עברית שנשתבשה מעט. ועוד היאך יבין דקדוקי הלשון בענינים עמוקים. אין זה אלא כשרש מארץ ציה. האל יתברך יאיר עיניך במאור תורתו עד אשר תהיה מאוהביו כצאת השמש בגבורתו, אמן, כן יאמר ה'.

והגיעו כתבי הישיבה[7] הנשאה הנכבדת המשכלת, יתמיד האל יתברך מעלתה ויוסיף תמיד הצלחה על הצלחתה וחכמה על חכמתה.

ועמדתי על כל מה שנסתפק לך בהעתקה, וראיתי כל המקומות אשר טעה בהם הסופר, וידעתי ההקדמות מהם והפרקים אשר לא נתבאר לך ענינם הבנה שלימה ובקשת פירושם.

ואני אבאר לך הכל אחר שאזכור לך כלל אחד, והוא שכל מי שירצה להעתיק מלשון אל לשון ויכוון לתרגם המלה האחת במלה אחת גם כן, וישמור גם כן סדר המאמר וסדר הדברים, יטרח מאד ותבוא העתקתו מסופקת ומשובשת ביותר, ואין ראוי לעשות כן. אבל צריך למעתיק מלשון אל לשון שיבין הענין תחלה ואחר כך יספר ויפרש במה שיובן ממנו הענין ההוא בלשון ההוא ויבאר היטב. ואי אפשר לו מבלתי שיקדים ויאחר ויספר מלה אחת במלות רבות, ויספר מלות רבות במלה אחת, וְיחַסֵּר תיבות ויוסיף תיבות, עד שיסודר הענין ויבואר יפה ויובן הלשון לפי הלשון ההיא אשר יעתיק אליה. וכן עשה חנין בן יצחק[8] בספרי גלינוס,[9] ועשה יצחק בנו גם כן בספרי אריסטו,[10] ועל כן באו כל פירושיהם מבוארים ביותר, ולכן ראוי לנו שנתעסק בהם לבדם ונניח זולתם. כן ראוי לישיבה המעולה[11] לעשות בכל מה שתתרגמו ותעתיקהו לאדונים ההם הנכבדים ועיני העדה הבוחרים באמת. השם יתברך יהדר בהם שאר קהלות חכמי ישראל ויעזרך וירבה שכרך.

הנני מתחיל עתה להשיב לך על כל פרק ופרק, ולפרש לך מה שבקשת פירושו ולזכור לך הנוסחא האמתית וההעתקה הראויה אשר תגיה בה הנוסחא

---

6 בערבית קורין עלג למי שאינו ערבי. — 7 יש לפרש שהוא רומז למכתבי חכמי לוניל בענין תרגום הס' מורה נבוכים לעברית. ואולי מוסבים הדברים על ר' שמואל בעצמו ויהיה הלשון „הישיבה הנשאה" תרגום בלתי מכוון ללשון הערבי „אלחצ̇רה אלעליה", שענינו: כבודך הנעלה (וכן ענינו גם לקמן בלשון „לישיבה המעולה"). —8 תרגמן מפורסם מלשון יונית לסורית וערבית (מת ד"א תרל"ג), ע' Steinschneider, hebr. Uebersetzungen § 197. — 9 Galenus. — 10 Aristoteles.—11 בלי ספק הוא תרגום בלתי מכוון של „אלחצ̇רה אלעליה", שענינו: כבודך הנעלה (ע' הערה 7). —

ההיא המוטעית על סדר מה שבא בכתבך החלק הראשון גם את השני גם את השלישי — — — ובורא עולם ית' יודע איך כתבתי לך השיעור הזה, ואני בורח מבני אדם, מתיחד ומתבודד במקום שלא ירגישו בי, ואני פעם נסמך לכותל ופעם כותב ואני שוכב לרוב חולשת הגוף, כי חלוש כחות הגוף מחובר אל הזקנה אני.

ואמנם מה שזכרת מענין בואך אצלי, — בוא ברוך ה' ומבורך שבבאים, ואני שש ועלז ושמח בזה וחפץ ונכסף ומשתוקק לחברתך, ותאב ומתאוה לראות פניך הנעימים יותר משמחתך בי, ואף על פי שיקשה עלי רכבך מסכנת הים, ואמנם אודיעך ואיעצך שלא תסתכן על עצמך, כי לא יגיעך מבואך אלי זולת ראות פני. ומה שתגיעהו מכבודי כפי יכולתי. אמנם תועלת חכמה מן החכמות או להתיחד ולהתבודד עמי אפילו שעה אחת ביום או בלילה, — אל תוחיל בזה כלל, כי תוכן עניני כמו שאספר לך: אני שוכן במצרים והמלך שוכן באלקאירה, ובין שני המקומות שני תחומי שבת. ולי על המלך מנהג כבד מאד: אי אפשר לי מבלתי ראותו בכל יום בתחלת היום. אמנם כשתמצאהו חולשה, או יחלה אחד מבניו או אחת מפלגשיו, לא אסור מאלקאירה ואני רב יומי בבית המלך. ואי אפשר לי גם כן מפקיד אחד או שני פקידים יחלו ואני צריך להתעסק ברפואתם. כללו של דבר, כל יום ויום אני עולה לאלקאירה בהשכמה, וכשלא יהיה שם שום מכשול ולא יתחדש שם שום חדוש אשוב למצרים אחר חצי היום, על כל פנים לא אגיע קודם. ואני מתרעב, ואמצא האכסדראות כלן מלאות בני אדם, גוים ויהודים, בהם חשוב ובלתי חשוב, ושופטים ושוטרים, ואוהבים ושונאים, ערב רב, ידעו את עת שובי. ארד מעל הבהמה וארחץ ידי ואצא אליהם לפייסם ולרצות ולחלות פניהם כדי למחול כבודם להמתין אותי עד כדי שֶׁאוֹכַל אכילת עראי, והיא מעת לעת, ואצא לרפאות ולכתוב להם פתקות ונוסחאות רפואות חלייהם. לא יסור הנכנס והיוצא עד הלילה. ולפעמים, באמונת התורה, עד סוף שתי שעות מן הלילה או יותר, אספר להם וַאֲצַוֵּם ואדבר עמהם ואני שוכב פרקדן מרוב העיפות, ויכנס הלילה ואני בתכלית החולשה, לא אוכל לדבר. סוף דבר, לא יוכל אחד מישראל לדבר לי או להתחבר ולהתבודד עמי זולת יום השבת: אז יבואו כל הקהל או רובם אחר התפלה, אנהיג הצבור במה שיעשו כל ימי השבוע ויקראו קריאה חלושה עד הצהרים וילכו לדרכם, וישובו קצתם ויקראו שנית אחר תפלת המנחה עד עת תפלת מעריב. זה תוכן עניני היום. ולא ספרתי לך אלא קצת מה שתראהו, אם תבוא בעזרת האל יתברך.

וכשתשלים לאחינו פירוש והעתק מה שהתחלת בו, שאחר שהתחלת במצוה תגמור אותה — ותעתיק הוראת הנבוכים לאחינו, ושמו הזכר נאות יותר[12], ויהיה בערבי דליל אל חאירין, כאשר ערבי של הוראת הנבוכים

---

12 ר"ל יותר נאות לו השם מורה הנבוכים בל' זכר (שבערבית היה ראוי: דליל אל הא'רין) מן השם הוראת הנבוכים בל' נקבה (כמו שקראהו הרמב"ם בערבית: דלאלה' אל חאירין). וידוע כי אויבי הרמב"ם כינו את השם וקראוהו בערבית צ'לאלה' (=התעה) ובעברית: נבוכת המורים. —

דלאלה אל חאירין, והיטבת לראות בכבודך לקראו בשם המורת, — ואחרי כן בא תבא ברנה על דרך הבקור, לא לקבל תועלת הלמוד, כי יצר זמני מאד.

ומכאן ואילך כתב לו בלשון ערבי כל מה שייעד להודיעו תשובות על שאלותיו וביאור כל הדברים המסופקים ששאל ממנו, וצוה לו לחזק את בדק ההעתקה ולהגיה הספר, ואחר כן הודיעו כל הספרים שיתעסק בהם בלמוד החכמות והזהירו מספרים שלא יפסיד זמנו בהם ולא יתעסק בלמודם. ובכלל דבריו אמר לו וזה לשונו:

והזהר שלא תעיין בספרי אריסטו', אלא בפירושיהם, פי' אלכסנדר או פי' תמסטיוס[13] או ביאור אבן רשד[14]. אמנם הספרים אשר זכרת לי שהם אצלך ועמך[15], מהם ספר התפוח וספר בית הזהב, כלם הזיות ורוחות והבלים. ואלה השני ספרים הם מכלל הספרים המיוחסים לאריסטו', ואינם לו. וספר חכמה אלהית שחבר אלראזי[16] הוא לו, אבל אין בו תועלת, לפי שאלראזי היה רופא בלבד[17]. וכמו כן ספר הגבולים וספר היסודות שחבר יצחק הישראלי — גם הם כלם הזיות ורוחות והבלים, כי יצחק הישראלי גם הוא היה רופא בלבד. ואמנם ספר העולם הקטן שחבר רבי יוסף [בן] צדיק לא ראיתיו, אבל אני ידעתי את האיש ואת שיחו והכרתי ערך מעלתו ומעלת ספרו, כי בלא ספק הנהיג בו מנהג בעלי התארים[18]. ובכלל אומר לך: לא תתעסק בספרי מלאכת ההגיון אלא במה שחבר החכם אַבוּנַצְר אַלְפָרַאבִי[19] לבדו, כי כל מה שחבר בכלל, ובפרט ספר ההתחלות הנמצאות שלו, הכל סלת נקיה, ויתכן שיבין וישכיל האדם מדבריו לפי שהוא היה מופלג בחכמה. וכמו כן אַבוּבַּכְּר בן אַלְצָאִיג[20] — חכם פילוסוף גדול, ודבריו וחבוריו כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. וספרי אריסטו' הם הם השרשים והעקרים לכל אלו החבורים של חכמות, ולא יובנו, כמו שזכרנו, אלא בפירושיהם, פירוש אלכסנדר או תמסטיוס או ביאור אבן רשד. ואמנם זולתי חבורי אלה הנזכרים, כמו ספרי בנדלקוס[21] וספרי פיתאגורס[22] וספרי הרמס[23] וספרי פורפיריוס[24] — כל אלה הם פילוסופיא קדומה, אין ראוי לאבד הזמן ולהעבירו בהם. ודברי אפלטון[25], רבו של אריסטו', בספריו וחבוריו הם עמוקות ומשלים. והם עוד ממה שיכפיק לו לאדם משכיל זולתם, לפי שספרי אריסטו' תלמידו הם שיספיקו על כל מה שֶחֻבַּר לפניהם. ודעתו, ר"ל דעת אריסטו', היא תכלית דעת האדם, מלבד מי שנשפע עליהם השפע האלהי עד שישיגו אל מעלת הנבואה[26] אשר אין מעלה למעלה ממנה. וספרי עלי אבן סינא[27] אף על פי שיש בהם דיוק טוב ועיון דק אינם כספרי אבונצר אלפראבי, אבל ספריו מועילים, והוא גם כן איש ממה שראוי לך להתעסק בדבריו ולהתבונן בחבוריו. . .

---

13 Themistius. — 14 Averroës. — 15 כוונתו: ברשותך ובמקומך. — 16 al-Razi. — 17 ולא פילוסוף. — 18 בערבית: אכואן אלצפא. — 19 Nasr al-Farabi. — 20 abu Bekr ibn al-Saig. — 21 Empedocles. — 22 Pythagoras. — 23 Hermes. — 24 Porphyrus. — 25 Plato. — 26 ר"ל חוץ מן הנביאים, שהם למעלה מתכלית דעתו של אריסטו'. — 27 Avicenna. —

עד כאן.

הנה היישרתיך והוריתיך למה שתעיין בו ולמה שתטריד שכל נפשך היקרה. ושלומך, ידידי בני ותלמידי, ירבה ויגדל, וישע יקרב לעם עני ודל. כתב משה ב"ר מימון הספרדי ז"ל ביום שמיני לתשרי אתקי"א לשטרות, ושלום.

ג. אל עדת לוניל.

מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה, כנדגלות איומה, היא העדה הקדושה, האבן הראשה, אשר על לוח לבם התורה חֲרוּשָׁה, וקשתם במלחמה נחושה, ולהם לבדם היא היום מורשה, עדת לוניל[28] המה החכמים היקרים, השרים האדירים, כלם גבורים, יגן אלהים בעדם לעולם, וירבה שלום בגבולם, אמן.

מאת המתפלל בעדכם להתמיד אֶל שַׁלְוַתְכֶם ולחזק אֶל[29] בית החכמה על ידיכם

משה ב"ר מימון ז"ל.

הגיעו אלינו כתביכם הראשונים והאחרונים ועליהם חתומים האנשים אשר נקבו בשמות, וברכנו הכל בכלל ובפרט: יי אלהי אבותיכם יוסף עליכם וכו'. ומדבריכם ושירותיכם ושאלותיכם נִכַּר רוב חשקכם בתורה ורדיפתכם אחר החכמה, ותשוקתכם אל הַמְּזִמָּה, וידענו שהחתומים שרינו וכהנינו ולויינו כלם נשיאי עדה אנשי שם מן הגבורים אשר מעולם אנשי השם. יעש אלהים להם שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ, אמן.

ואל יקשה בעיניכם, אלופי, איחור תשובתנו עד עתה. כבר הודיענו הֶעָלָה בכתב הרב ר' יהונתן הכהן בחיר יי, יראה זרע יאריך ימים וחפץ יי בידו יצלח, וכבר השבנו על אותן הספקות ושלחנו לכם עם זה הכתב החלק השלישי ממורה הנבוכים בלשון ערבי. ואשר שאלתם שאצתיקנו לכם אני בלשון הקדש, מי יתנני כירחי קדם לעשות שאלתכם בזה הספר ובשאר הספרים שחברתי בלשון קדר אשר הקדיר שמשי, כי אהליהם שכנתי, ושמחה גדולה היתה לי בזה להוציא יקר מזולל ולהשיב גזלה אל הבעלים. אבל סבות הזמן סבבוני, ואפילו הפירושים וכמה ענינים שחברתי בלישנא דרבנן, שהם עדיין אפילות, לא נשאר לי פנאי לדקדק אותן ולהגיהן עד שיצאו לאור

28 Lünel. — 29 על דרך הערבית, וענינו: כי יתמיד האל וכי יחזק האל. —

העולם, וכ"ש להעתיק מלשון אל לשון. חי נפשכם, אלופי ומיודעי, אפי׳ לכתוב פרשה קטנה אין לי פנאי לא ביום ולא בלילה, ומפני כבוד הצבור צערתי עצמי וטרחתי לכתוב כתב זה כלו בכתב ידי. ומכל מקום הנה אצלכם בן החכם משמח אב אשרי יולדתו הוא התלמיד[30] היקר נזר המשכילים ר׳ שמואל יצ"ו ב"ר יהודה החכם ז"ל, נבון ומשכיל ורחב לב הרבה ובעל דעה נכונה. ולשון למודים נתן לו האל ולא יבצר ממנו כל אשר חֶפְצו להעתיק לכם. וכבר כתבתי לו כתב בכתב ידי בלשון עברי והגרי על עסקי ההעתקה.

ואתם, אלופי ומיודעי, חזקו ויאמץ לבבכם, הרי אני מודיע לכם שלא נשאר בזמן הזה הקשה אנשים להרים דגל משה ולדקדק בדברי רב אשי, אלא אתם וכל הערים אשר סביבותיכם, שאני ידעתי שאתם קובעים מדרשות תמיד ושאתם בעלי בינה וחכמה. אבל בכל המקומות האלה אבדה תורה מבֵּינָם, רוב המדינות הגדולות מתות ומיעוטן גוססות, וכמו שלשה ארבעה מקומות חולים בכל ארץ ישראל, ובכל סוריא מדינה אחת והיא אחלב, שבה מקצת חכמים ועסקיהם בתורה, אבל אין ממיתין עצמם באלה. ובכל הגולה בבל ושנער שנים שלשה גרגרים. ובכל תימן וערי המצר הערבים כולם כמעט עוסקים בתלמוד, אבל אינם מכירים אלא הדרוש וקבל שכר, לפי שבקצוותיהן כבר נתנדבו מהם אנשים בעלי ממון, יברכם אלהינו, ושלחו שלוחים וקנו שלשה נוסחאות מן החבור ונתנו נֻסְחָה בכל גבול וגבול – הוא שהאיר עיניהם ותקן מעשיהם עד הודו. אבל היהודים שבהודו אינם יודעים התורה שבכתב ואין להם מן הדת אלא שהם שובתים ונמולים לשמונה. ובערי העלגים שהם בדת ישמעאל קוראים בתורה שבכתב ועושין כפשטה, וערי המערב בעונותינו כבר נודע את אשר נגזר עליהן. ולא נשאר לנו עזרה אלא אתם אחינו, אנשי גאולתנו. חזקו ונתחזקה בעד עמנו ובעד ערי אלהינו! השתדלו להיותכם אישים בני חיל, כי הדבר תלוי בכם, ועליכם מצות יבום או חֲלוץ או יבם. ואל תשענו על מלחמתי: אני היום לא אוכל עוד לצאת ולבא, שכבר זקנתי ושבתי, לא מרוב השנים, אלא מִטֶּבַע הגוף שהוא ידוע חולי. והבורא ית׳ יסייע על ידכם וישים אתכם לשם ולתהלה ברכה בקרב האו"ק, אמן.

---

30 כך משתמש הרמב"ם להוראת „תלמיד חכם". —

ד. אל תלמידו ר' יוסף בר' יהודה עקנין.[31]

— — — ממה שתדעהו שאיני מסופק בענין מן העניינים, שכך חשבתי שיהיה, ונתאמת אצלי שאותם הדברים כך אירעו בלא ספק. אבל מדותי עתה אינן כמדות הבן הנחמד, השם יחייהו. וזה כי אני היום שבח לאל יתעלה כבר הכניעותי השנים והמקרים. מצורף אל זה מה שיחייבהו העיון השכלי וההכמות האמתיות. ועוד כי אני מוחל על כבודי ומוותר על עלבוני הרבה. והבן, השם יחייהו, לא יוכל כל זה ולא יסבול על אותם היגונות לפי רתיחת מזג המיית הבחרות.

ושמע ממני אלו הכללים שאומר לך:

דע כי אני לא חברתי זה החבור כדי להתגדל בו בין היהודים, ולא שיבוא לי מזה התפארות, והשם יתברך יודע כי לא טרחתי בו רא שונה אלא לעצמי ולנפשי, שאנוח מן החקירה ומן המשא והמתן ומלבקש מה שאצטרך אליו. ולעת הזקנה ולכבוד השם יתברך קנא קנאתי לה' צבאות, שראיתי האומה בלי ספר מחוקק שלא יהיה בו לבד עיון אמתי בלי מחלוקת ולא שבושים, ועשיתי מה שעשיתי לכבוד השם יתברך לבד. וזהו כלל אחד.

וכלל שני, כי אני ידעתי ונתאמת אצלי בעת שחברתי, כי יפול זה החבור בלא ספק ביד אנשים רעים קנאים ויגנו יופיו ויפחיתו מעלתו ויראו בו גנותם או קוצר עיונם בו, ולכסיל הגולם אשר לא ידע ערך מה שנעשה בו ויחשבהו מעט התועלת, ולמתחיל המבוהל המשובש הדעת וקשה עליו ממנו מקומות אשר לא ידע להם עיקר או תקצר דעתו ויד שכלו מלדקדק מה שדקדקתי. ולמי שהוא בעל דעת לפי סברתו ומחשבתו יתפוש עלי בו ממה שנכלל בו מעיקרי האמונה, ואלו הם הרוב. ויפול בלי ספק לשרידים אשר ה' קורא על האמת ועל הצדק ובהשתכלות ובטוב העיון, ויכירו וידעו ערך מה שעשיתי וטרחתי, שאתה האחד מהם. ואפילו לא יהיה לי בזמני זה זולתך, די לי. כל שכן שכבר הגיעוני כתבי חכמי צרפת וזולתם, בשמותם למקומותם, מאותם שנתפשט אצלם, ותמהו על מה שנעשה ומבקשים ממני ושואלים השלמתו. וכבר נתפשט בקצה הישוב. וכל מי ששמע בו, מאותם אשר לא ראו אותו, מתאוים לו. וכל זה אמנם בזמני זה. אבל אני יודע בודאי, כי בזמנים הבאים, כשתפול הקנאה ובקשת השררה, יתאוו כל בני ישראל לו לבדו ויונח זולתו בלא ספק, חוץ מי שיבקש דבר שיעבור בו זמנו, ואף על פי שלא ישיג האיש ההוא תכלית ענין המבוקש. וזה כלל שני יחייב שלא יחרה לי במה שלא אתכוון בו.

כלל שלישי. אין זה החבור גדול מתורת משה רבינו ע"ה, שהיא מהשם

---

31 אגרת זו נתרגמה — כפי הערת הסדרן של ס' אגרות ושו"ת הרמב"ם — מערבית לעברית ע"י ר' שמואל אבן תבון, ולכאורה השמיט תחלתה, שהיה ענינה ע"ד המחלוקת שקמה על הרמב"ם בשביל ס' הי"ד והתרגשות והתרגזות בנו ר' אברהם על מעשה החולקים והמש־גים. ר' שמואל מסר את תכן ההשמטה בזה הלשון: „כבר העיד בתם על מעלות מדות ואזהרה וצווי יתחייב על כל בעל שכל שיתכוון אל כל דרך הישרה וילך בה". —

יתעלה, שהיא מיערה כל נברא ותורה לו האמת, ואף לכלל האומות, ולא ידמה לדברי הנביאים, ועם כל זה דרשו אותם קצת וזנחום קצת, ואפילו מבני עמנו. ולא יסכל ערך זה החבור אלא מי שהסכיל בדברים האלהיים, כל שכן זולתם. ואם ישים האדם מגמת פניו שיכעוס ויקצוף על כל מי שיסכל האמיתות, לא ימנע באמת מן הכעס תמיד, או אחשוב שהוא יהיה בלא ספק כל ימיו מכאובים וכעס ענינו, ואין זה ראוי.

הכלל הרביעי, שאספר לך קצת מדותי, ואע"פ שכבר השתכלת בכלן בשהיית עמי.

דע, כי יש הנה עמי בעיר אנשים אשר אין להם שם כלל, ואפילו בעיר, ולא מעלה ולא יכולת, ותגיע להם מן הקנאה והתחרות שלא רצו להביט ולא לעיין בזה החבור הגדול כלל ולא ראו אותו לעולם, כדי שלא יאמר עליהם שקבלו תועלת בחבור פלוני, והם בפחות מעלה מזה מאד בלמוד ובחכמה. והם הולכים בשרירות לבם כמו שאר המון העם הפחותים. והם עם הזמן מגששי קיר כאשר מגשש העור באפלה. ואף על פי כן איני חושש עליהם ולא משגיח אליהם. וכיצד יתמה הבן הנחמד בהנהגתו בכמו אלה המדות, וכל שכן למי שגדל על זה הדרך מקטנותו. ואף על פי שאין בזמנו ובמקומו כמוהו עם טוב הזקנה והמעלה והמשפחה ומיעוט ההבנה וההשתכלות באותם המקומות והצטרכו לבני אדם ושישים בלבם ויכניס במחשבתם אותם הענינים המהבילים והכוונות המופסדות. וכל שכן שכל בני אדם מסתכלים ומצפים לדבר שישמע מן הישיבה או ההתפארות בשם לבד, ואותם ההבלים שנתאמת להם בטבע. וכיצד יחשוב הבן החשוב שהוא הגיע למדרגת השלימים ושיכיר בעצמו שהוא חסר ויעקור כבודו וכבוד בית אביו זה מה שלא יצוייר בכמותו ולא במי שהוא יותר שלם ממנו ממי שקדמו. ואני מאמת שכל מה שנתפרסם שמי לשם יותר יכריחו צורך הזמן לו ולהולכים אחריו ולכל מי שרוצה שתהיה לו גדולה ושררה אצל ההמון שיסתירו חבורי זה ויראו עצמם שהם יותר חכמים ושלמים ממה שיצטרכו לעיין בו, אלא יסתירוהו בכל יכולתם ויראו עצמם שאלו רצה אחד מהם להשתדל ולחבר חבור יותר טוב וגדול ממנו היה עושה ומחבר במהירות. ואם הכריחו הזמן והענין והצריכו לדבר ולומר שאיני בעל דת ולא בעל מעשים טובים יאמר זה. וכל זה כולו, בני, חי השם יתברך, לא יזיקני ולא יכעיסני, ואפילו ראיתיו בעיני ושמעתיו באזני או עשה לפני לא הייתי חושש, אלא אדרבה הייתי נכנע אליו ומשיבו דברים טובים נאים ורכים, או אשתוק או אשיב לפי הענין דברים נעימים ודברי ענוה כפי הצורך והשעה. כי מה שהסכיל מן האמתיות יותר גדולה מזה הרבה מאד, ואני לא אנצח לעצמי, כי כבוד נפשי ומעלת מדותי אצלי, יותר כבוד משאנצח הכסילים בלשוני ובדבורי. והאי צורבא מרבנן קודשא בריך הוא תבע יקרית. אבל הבן, השם יחייהו, הדין עמו שיתקנא בזה, שאני אביו ורבו, ואינו יכול לסבול העלבון. אבל חרה לי ששמת בלבך להתעצב על זה. ואתה כשתלמוד בע"ה ותדרוש ותחקור ותבין מה שיתחייב להבין ותיטיב העיון ותסתכל בלמודך וגם תועיל לזולתך, היה יותר טוב לך ממה שתעמוד להתגבר ולהתנצח כנגד אלו. אמנם זה מר זכריה הוא

איש גדול מאד הרבה בעיניו, וכבר למד מעצמו וטרח באותו המשא והמתן והפירוש, ויחשוב, שהוא יחיד בדורו שהגיע אל התכלית. וכבוד הבן יודע כי, חי השם יתברך, שגדולי חכמי ישראל אצלי במקום שאכיר ערך מעלתם מדבריהם ומחבוריהם, וכבר אמרו „דבר קטן הויות דאביי ורבא", ואם הוא זה אצלי דבר קטן, כיצד אשגיח ואשים לב לאיש עני מסכן, שאין עני אלא מדעת, ובאמת הוא סכל בכל דבר, והרי הוא כקטן בן יומו אצלי, אבל הרי הוא עמו כפי סכלותו. ואלו הבלבולים שהוא מבלבל והקושיות שהוא מקשה הם כלם בפירוש המשנה, אבל אני אתקנם בע"ה במקומותם. והשי"ת יודע כי רובם הטעוני בהם המשכי אחר דברי הגאונים, כמו רבינו נסים ז"ל במגלת סתרים ורב חפץ נ"ע בספר המצות וזולתם ממי שאחוס על כבודם לזכרם. ואפילו אם הייתי אני האומר, לא אתפאר כי באתי בתכלית השלימות האחרון, זה דבר אחר. ועוד, שלא אתפאר שלא טעיתי מעולם, אלא אדרבה מה שנתבאר לי זולתי מה שחברתי ומה שכתבתי הן מעצמי הן מזולתי אחזור בי ממנו בכל דבר, בין בחבורי בין במדותי, ואפילו בטבעי. וכבר הגיעני כתבו בענוה גדולה והתנצלות. וכמו כן בא אלי כתב שני מראש הישיבה ואני יודע תכלית אלו הענין כולה ושכוונתם התשובה. ומה שארצה מכבוד הבן הנחמד שלא תשיב זה האיש בעל מחלוקתך, אם הכמה אין כאן זקנה יש כאן. והשם יצילך ממי שהוא גדול וחשוב אצל עצמו ואצל הבריות, ואם אין לו מעלה ולא גדולה וחשיבות על דרך האמת, אבל מה שאיעצך שתכבד אפילו כל מי שהוא קטן אצל עצמו ואפילו אצל בני אדם. אמנם מה שהקשה עליך על שהגדיל לדבר ושלח לשונו עליך בכתבו, הלילה לך שיקשה עליך זה, ואין צורך לך באמרך: אנה דין זה האיש ודתי? כי זה והדומים לו ממי שהוא יותר גדול ממנו ממי שקדמם אין הדין והדת אצלם לבד שיברח מהעבירות הגדולות, כמו שהוא אצל שאר המון העם. אמנם חיוב המדות הטובות לא יחשבו ולא יסברו שהוא מן הדת והדין ולא ידקדקו עוד בדבריהם כאשר ידקדקו אנשי העיון והענוה ואנשי ההכנעה ואנשי החכמה השלמים. ורוב אנשי הדת מאלו בעלי השררה כשיבוא לפניהם דבר שהוא תלוי בשררתם וההשיבותם יפסיד ויאבד כל הענוה וההכנעה, ואין כל אחד מהם מבקש שיהיה כחנינא בן דוסא ופנחס בן יאיר, ואין כל מי שאינו באותה המדרגה יאמר עליו שהוא מעט הדין או אין לו דת. ובכלל אני מבקש ממך, אם אתה תלמידי, שתלך בדרכי ובמדותי, והוא הטוב לך שיקללון ולא תקללם, ותהיה מן העלובים ולא מן העולבים, ואל תשליך דבריך, והשתכל לשם יתברך תהלה, ואתה הכם בעל דעת ובעל דין ודת וקרוב לשלימות.

ואמנם מענין המאמר תמהתי מן הבן, כיצד שלחו אלי שנקח ממנו ראיה על מיעוט הבנתו וחכמתו. מה אתה סבור, שאחשוב לו או לגדול ממנו שהוא משיג דבר ומשיג תכליתו? אלא שהוא כמו זולתו מהביל כמו שמהביל כל דרשן. והשם יתברך יודע, כבר תמהתי כיצד רצה לומר אותם השגעונות ואותם הבלבולים מצורף אל זה שהם דברי צחוק והתול, אבל נתביישתי מזה הטעם, שהיה מספיק לו לזכור ענינים וראיות בענין מאה ברכות, ובברכת מי שראה קברי ישראל היה יותר טוב לו ממה שידבר בענין הנפש ועיון

הפילוסופים וראיותיהם וסברתם. אבל יהיה בשוה עם מי שהוא גדול ממנו אצל עצמו, ואם אין לו מעלה על דרך האמת, שיהביל יותר מאלו ההבלים. ואין ספק כי הוא העתיק בלבולי זולתו. וכבר הגיעתני אגרת מארץ תימן בכמו זה הענין שוכר זה והשבותי להם תשובתם, ואין ספק כי אלו נשתבש עליהם העולם הבא בימות המשיח.

ואמנם מה שזכרת מהליכתך לבבל, כבר הרשיתיך שתפתח מדרש ותלמדו תורה עם ההתמדה והשקידה על עיון החבור, ולא תתעסקו כי אם בהלכות הרב ותעריכו אותן עם החבור, וכשתמצאו מחלוקת בדבר, תדעו כי עיון התלמוד יורה אתכם זה, ותשתכלו ותעיינו במקומו ותמצאו האמת. ולא תכלה ותאבד זמנך בפירוש ובמשא ובמתן של גמרא ואותם הדברים שכבר הנחתי מהם אבוד הזמן ומעט התועלת. ומה שתסכים עליו הודיעני. והשם יתברך ידריכך ויישירך בטוב הדרכים.

ואמנם מעיוני בענייני העולם אין לי נחמה, זולתי בשני דברים כשאסתכל ואעיין במה שאעיין. ושוה בני אברהם השם יתברך נתן לו חן וברכה מברכת מי שנקרא על שמו, ומי שהאמין בשמו והאמין בנתינתו הוא יאמין ויתמיד ויאריך חייו ושנותיו, כי הוא ענו ושפל שבאנשים, מצורף אל זה טוב במדותיו, והוא בעל שכל דק וטבע נאה, ויהיה לו בע"ה שם בגדולים בלא ספק. אשאל מהשם יתברך שישגיח עליו וישלים עליו חסדו.

ה. אל דיין אלכסנדריא רבי פנחס ב"ר משולם.

כבר הודעתי להדרת כבוד גדולת קדושת מרנא ורבנא פנחס ש"צ הדיין הגדול המעוז המגדול החכם המופלא בר' משולם הרב זצ"ל, שלא נתאחרתי להשיב על כתביך הראשונים והאחרונים אלא מפני חליי, לא מפני דברים ששמעתי, שאיני ממקבלי לשון הרע, ואני יודע שכל דבר שֶׁיֵּעָתֵק מאיש לאיש ישתנה וְיִתְוַסֵּף בו כמה תוספות ויותר מזה למי שירצה הרגיל. וש"ל[32] אפילו שמעתי באזני וידעתי בודאי שאדם פלוני התכבד בקלוני או בעט בדברי, אפילו חרף, איני מרגיש ולא מקפיד על זה, אלא אמחול ואסלח. ואשר השבעתני בכתב זה האחרון שלא אשליכך מלפני וכל אותו הענין, חלילה לי אם אעקור אשר נטעתי ואם אתוץ אשר בניתי, אל יעלה על לבך לעולם, לא אתה ולא תלמיד, ק"ו לחכם, שיגיע אליך ממני רעה או שום צער, אפילו להקניט בדברים — — — —

ועוד כתבת באותו הכתב נוסח זה ככה: ודברי חבוריך מאירים לעולם, אך למי שעסק בתלמוד ויודע שם החכמים אשר עסקו ונשאו ונתנו בתלמוד ובגמרא, ולא להתעסק בהם לבדם וישתכח שם התנאים והאמוראים מן העולם, וכל שכן שלומדים ואינן יודעין מה לומדין וטועים באמרי החבור ואינן

---

32 = שבח לאל. —

יורדין לסוף דעתך ומאיזה מקום הַמַּעְיָן נובע, ועליהם אמר התנא חכמים הזהרו בדבריכם בכו' וימותו ונמצא שם שמים מתחלל.

אלו הן דבריך אות באות.

ועוד כתוב נוסח זה: ראוי להדרתך להורות לעולם שלא יניחו הגמרא מלהתעסק בה וכו'. ועל כל זה הענין ראוי להוכיחך ולהודיעך שכבר הבנתי דברים שבלבך, אף על פי שלא פירשת אותם אלא ברמיזה.

דע תחלה שאני חס ושלום לא אמרתי: לא תתעסקו לא בגמרא ולא בהלכות הרב רבי יצחק או זולתו. היודע עד שיש לי כמו שנה וחצי שלא למדו אצלי חבורי, אלא באו שלשה אנשים למדו מקצת ספרים, ורוב התלמידים רצו ללמוד ההלכות של הרב, ולמדתי אותם כמה פעמים כל ההלכות, וגם שנים שאלו ללמוד הגמרא ולמדתי אותם מסכתות אשר שאלו. וכי אני צויתי או עלתה על לבי שאשרוף כל הספרים שנעשו לפני מפני חבורי? והלא בפירוש אמרתי בתחלת חבורי, שלא חברתי אותו אלא מפני קוצר הרוח, למי שאינו יכול לירד לעומק התלמוד ולא יבין ממנו דרך האסור והמותר, והארכתי שמות רובי החכמים, תנאין ואמוראין, בתחלת החבור. האם כן הוא, שכל מי שפסק הלכות ועשה סלת נקיה גרם לשם שמים להתחלל, כמו שעלה על לבך? כבר קדמוני גאונים וגדולים שחברו חבורים ופסקו הלכות בלשון עברי ובלשון ערב בענינים ידועים. אבל לפסוק הלכות בכל התלמוד ובכל דיני תורה לא קדמני אדם, אחר רבינו הקדוש וסיעתו הקדושים. גם מפני שזה כולל גורם לשם שמים להתחלל? הרי זה תימה גדול! — ואם מפני הלומדים, שאמרת שאינם יודעים, אין ביד כל מי שחבר חבור שיהיה הולך עמו ולא יניח לקרות אלא פלוני ופלוני.

ודע שכבר אמרתי בתחלת חבורי שהענין שתפשתי בו שיהיה דרך המשנה ובלשון המשנה, אבל אתם לא שמתם לבכם לדברי, ולא ידעתם ההפרש שיש בין דרך המשנה ודרך התלמוד, ומפני שאין ענין זה ידוע אצלכם, כתבת לי בכתב שם נוסח זה ככה: וגם כשאני מעיין בחבור של רבינו מוצא אני בהם פעמים רבות דברים הנסתרים מעיני, מפני שהם בלא ראיות ואין דעתי צלולה להבינם.

אלו נוסח הדברים. ועתה אפרש.

דע, אלופי ומיודעי, שכל מי שכתב ספר, בין בדברי תורה בין בדברי שאר החכמות, בין מן הגוים הקדמונים בעלי ההכמות בין מן הרופאים, אחד משני דרכים הוא אוחז: או דרך חבור או דרך פירוש. ודרך החבור להזכיר הדברים הנכונים בלבד בלא קושיא ובלא פירוק ובלא שום ראיה בעולם, כמו שעשה רבינו הקדוש בחבור המשנה. ודרך הפירוש להזכיר הדברים הנכונים ודברים אחרים סותרין אותן והקושיות על כל דבר והפירוק והראיה שזה הדבר אמת וזה שקר, או שזה ראוי וזה אינו ראוי, וזהו דרך התלמוד, שהתלמוד פירוש המשנה. ואני לא עשיתי פירוש אלא חבור דרך המשנה. ושמא יאמר מי שלא יבין: והלא במשנה כתוב שמות החכמים? וידמה שזו היא הראיה, פלוני אומר כך ופלוני אומר כך,—אין זו ראיה. הראיה היא להודיע מפני מה אמר פלוני כך ומפני מה אמר פלוני כך. זו היא הראיה.

ודע שאם אני גרמתי לאבד שם החכמים מפני שאמרתי דברים הנכונים, שהם על פי הפשט, סתם בלא שם אומרם, דרך רבינו הקדוש תפשתי: גם הוא עשה זה מלפני, שכל סתם שאמר בלא שם אדם, כלם דברי חכמים אחרים הם, ואותן החכמים האחרים לא מדעתן אמרו אלא מפי אחרים, ואחרים מאחרים עד משה רבינו. וכשם שלא הקפידו התנאים והאמוראים על שמות כל החכמים שמימות משה עד ימיהם, שאין לדבר סוף, כך לא נקפיד אנו על שמותם אם הוזכרו או לא הוזכרו. ומה תועלת יש בזה? והלא אמרו בפירוש בכמה מקומות: ראה רבי דבריו של רבי פלוני בכך וכך וסתם לן כותיה, ודבריו של רבי פלוני בכך וסתם לו כותיה. הנה בפירוש, שהדברים שראה אותן רבי שהן הלכה פסוקה אצלו ושכך ראוי לעשות, אמרן סתם בלא שם אדם. ובכמה מקומות אמרינן: האי סתמא יחידאה היא, ולא הזכיר רבינו שם אחד מהם. ודברים שלא היו הלכה פסוקה אצל רבי, אלא יש בהם מחלוקת, ולא היתה דעתו נוטה לאחד משני הדברים, אמר שני הדברים בשם אומרן: רבי פלוני אומר כך ורבי פלוני אומר כן, והזכיר שמות החכמים ששמע מהן או שהן קרובים לזמנו, לא שֵׁם רביהן ורבי רביהן, מפני שיש באותו הזמן רבים עושים כדברי זה ורבים עושים כדברי האחר החולק עליו. וכבר אמרו לנו רז"ל: מפני מה הזכיר שמות שהזכיר במקצת הלכות בהדיא? למה מזכירים דברי שמאי והלל לבטלן? — ללמד לדורות. ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין? שאם יראה בית דין את דברי היחיד ויסמוך עליו וכו'. ולמה מזכירים דברי היחיד בין המרובים לבטלן? שאם יאמר אדם כך אני מקובל וכו'[33]. הנה בפירוש שאין ראוי להזכיר אלא ההלכה הפסוקה בלבד. ובאותו הזמן שהיו עושים אלו כך ואלו כך והיו המקבלים והשומעין — אחד קבל כדברי זה ואחד קבל כדברי זה, מפני זה הוצרך להזכיר. וכיון שהברתי אני דרך המשנה, וכבר פסק התלמוד כל הלכה והלכה בפרט או בכלל מן הכללות שפוסקים מהן ההלכות ואין שם שני מעשים, למה אני מזכיר שם האיש שאין הלכה כמותו ושאין אותו הדין דברי זה היחיד הנזכר בתלמוד, כמו אביי או רבא, אלא מרובין מפני מרובין. ומפני זה בחרתי שלא ליתן מקום למינים לרדות, שהרי הן אומרים: על דברי יחידים אתם סומכים, ואינו כן, אלא אלפים ורבבות אלפים מפי אלפים ורבבות. ולפי ענין זה אמרתי בתחלת החבור: פלוני ובית דינו קבלו מפלוני ובית דינו, כדי להודיע שהקבלה רבים מרבים, לא יחיד מיחיד, ולזה היתה מרוצתי ומגמתי, שכל הלכה והלכה תִּמָּצֵא סתם, כלומר שהיא דברי היחיד, לא שתאמר בשם פלוני עד שיבא ממנה חרבת המינים האלו שבעטו בכל התורה שבעל פה, לפי שראו אותה בשם פלוני ופלוני וְדָמוּ שלא נאמר דבר זה לעולם אלא אותו פלוני מדעתו.

וזה שאמרת שתמצא בחבור דברים הנסתרים מפני שהם בלא ראיה ואין דעתך צלולה, — לא היה לך לומר כן, אלא אלו היה בחבור דברים שהוצאתי אותן מפלפולי ומדעתי וכתבתי אותם סתם ולא הבאתי עליהם ראיה. וזה לא

---

33 ע' במשנה עדיות א' ד'–ו'. —

עשיתי אותו מעולם. גלה אותו [ב]חכמתך ודע שכל הדברים הסתם שבו תלמוד ערוך הוא בפירוש [ב]בבלי או בירושלמי או מסיפרא וספרי או משנה ערוכה או תוספתא — על אלו סמכתי ומהן חברתי. ודבר שהוא מתשובת הגאונים אומר בפירוש: הורו הגאונים או תקנת אחרונים היא וכו׳, וכיוצא בזה. ודבר שהוא מפלפולי אומר בפירוש: יראה לי שהדבר כך וכך, או אני אומר: מכאן אתה למד שהדבר כך וכך וזו היא הראיה, שמאחר שהודעתי בתחלת החבור שכלו מתלמוד בבלי וירושלמי וסיפרא וספרי ותוספתא. אבל לך לומר שתמצא בו דברים הנסתרים שאין אתה זוכר אותו באי זה מקום נאמר זה, ודאי יארע לך ולכל חכם שבעולם, שחיבור זה לא יכיר יגיעתי בו אלא חכם גדול כמותך. אבל שאר התלמידים ידמו שהוא הולך על סדר התלמוד ימסיר הקושיא והפירוק בלבד. אני נשבע שיש בו כמה פרקים יהיו באותו הפרק הלכות פסוקות מעשרה מקומות או יותר מן התלמוד והירושלמי ומן הבריתות, שאיני מהלך לא על סדר התלמוד ולא על סדר המשנה, אלא כל ענין וענין מקבץ כל הדינין שנאמר בו בכל מקום שהן, עד שלא יהיו הלכות אותו הענין מפוזרות ומפורדות בין המקומות, וזו היתה סוף מגמתי בזה החבור, שאין כח באדם בעולם להיות זוכר כל התלמוד בבלי וירושלמי והברייתות שלשתן, שהן עיקר הדינין. ואני אומר לך מה אירע לי עתה בדבר זה:

בא אלי הדיין החסיד וקונטרס מן החבור בידו יש בו הלכות רוצח מספר נזיקים והראה לי הלכה אחת. אמר לי: קרא זו. קראתי אותה. אמרתי לו: מה ספק יש בזו? אמר לי: באי זה מקום נאמרו דברים אלו? אמרתי לו: במקומן או באלו הן הגולים או בסנהדרין בדיני הרוצח. אמר לי: כבר חזרתי על הכל ולא מצאתי, לא בירושלמי ולא בתוספתא. השתוממתי כמו שעה, ואמרתי לו: אני זוכר שבמקום פלוני מגיטין נתפרשו דברים אלו. הוצאתי גיטין וחפשתי ולא מצאתי. תמהתי ונבהלתי, ואמרתי: היכן נאמרו דברים אלו?! הנח עתה עד שאזכור מקומן. הוא יצא ואני זכרתי. שלחתי שליח והחזרתיו והראיתי לו הדברים מפורשין בגמרת יבמות אגב גררא. תמה והלך.

וכן תמיד אני בצער מזה שיבא השואל וישאל: היכן נאמרו דברים אלו? — פעמים אומר לו מיד: במקום פלוני, ופעמים לא. והייך, לא אזכור מקומן עד שנחפש אחריהן. ועל זה אני מצטער הרבה, שאני אומר: הרי אני המחבר ויתעלם ממני מקום דבר זה, מה יעשו שאר בני אדם? ועל זה נחמתי, שלא חברתי עם חבור זה ענין שאני אומר לך, ובדעתי אם גוזר השם יתברך שאעשנו, אף על פי שיש בו טורח הרבה, שכל הלכה שאינה במקומה באותו ענין אודיע מקומה. כיצד? כגון הלכות שבת מחבורי, כל דבר שהוא בפירוש בשבת או בעירובין איני צריך להודיע מקומו, והלכה שהיא מהלכות שבת שהיא בעבודה זרה או בפסחים או בזבחים או בבריתות אודיע מקומה ואומר: הלכה פלונית מפרק פלוני מן החבור מקומה בפרק פלוני ממסכת פלונית. ויהיה זה הספר אחד לבדו, שאי אפשר לעשות בגופו של חבור, שאינו דרך פירוש, כמו שאמרתי לך.

ומכל מקום כל דבר שיתעלם מהדרתך מקומו, תודיעני בחסדך ואני אומר לך, שכל סתם שבו מאחד מחמשת חבורים אלו[34] הוא, אבל הדבר הקשה הוא שלא יודע מקומו, מפני שבא בתלמוד אגב גררא ודרך משא ומתן ונתבאר אותו הדין שלא במקומו ולא ידע אדם היכן יבקש.

וכבר שלם ענין זה.

כתבת בכתב אחד, שאני אמרתי ברבים עליך, שפלוני דיין אלכסנדריא נתברר לי שאינו יודע כלום ואינו בקי בחכמת חכמי התלמוד, — „מה נתברר לרבינו ממני עד שאמר עלי כאלו הדברים. ואני שאלתי מאת רבינו כמה שאלות ולא בא אלי תשובה מהן". אלו הן נוסח דבריך. גם בכתב שבא עתה בקרוב כתוב: „ותלמדני הנעלמות אשר בקשתי מהדרתך".

ושמע תשובה על הכל:

דבר זה מעולם לא אמרתי עליך, שאיני אומר שקר, לא בנוסח זה ולא בנוסח אחר. אבל היו שם מקצת דברים, כך היו: בא אלי כתב מן אלשך אבו אלפרג, אמר שאתה דנת לו עם חתנו, שיקח חתנו החלי של זהב שכתוב עליו בתורת נכסי צאן ברזל ויעשה בו כל מה שירצה, אפילו רצה שילך בו למדינה אחרת, הואיל והוא חייב באחריותן. וכיון שהביא החלי לחתנו מפני דין זה לא רצה חתנו ליקח, ואמר: קחו כל הנדוניא, שאיני רוצה שאהיה חייב באחריותה. ודנת לו שהדין עם חתנו ושכופין אותה שתסור ותטול נדונייתה ותחזור הנדוניא נכסי מלוג. אלו הן ענייני הדברים שאמר לי. כתבתי לו: איני מאמין שאמר דברים אלו. ואם אמרן העד עדים על דבריו ושלח לי. שלח לי כתב יש בו עדות מכלוף ואבן טמאני שאתה דנת, שכל אשה שירצה בעלה ליתן לה נדונייתה ולא ישאר עליו אחריותה הדין עמו. מיד תמהתי. והיה הדיין החסיד שם עמי וכמו שלשה ארבעה אחרים. הראיתי להם העדות, תמהו כלם. אמרתי: אל תתמהו. אלו בני פרנצא, גם כל היהודים שבערי הערלים, אפילו חכם גדול שבהן אינו בקי בדינין, לפי שאינן רגילין בהן, שאין הערלים מניחים לדון כמו הישמעאלים. וכשיבא להן דין יאריכו בו יותר מדאי ולא ידעו אותו עד שיחפשוהו בתלמוד הרבה, כמו שאנו עושין בדין מדיני הקרבנות היום, לפי שאין אנו עוסקין בהן. ובאותו הזמן שהיו עוסקין בהם הכל היו בקיאין בהן ואינן צריכין לשאול ולא לחפש, כמו אלו השוכנים בין הישמעאלים בפסקי הדין שכבר הורגלו בהן אפילו התלמידים.— היודע עד והעדים הם קיימים שכך היו הדברים, בלא להוסיף ובלא לגרוע.

וזה שאמרת ששאלת ממני כמה שאלות ולא השבותי לך: בשבועה, שאיני יודע לעולם שאלה שלא השבותי עליה, חוץ מזו שבאה ואני חולה, בענין קדושי כסף שאמרתי שהן מדבריהם. והרי אני משיב עליה אחרונה. ולא ראיתי שאלה כלל ממך, אלא אותן השאלות של ברכת אירוסין שהקניטוני מחזרתן כמה פעמים, עד שאמרתי לך: כבר הודעתיך דעתי ומה שתרצה עשה. וכן שאלה של גט להיא שאמרת שהוא פסול מפני השליחות,

---

34 כלו' מתלמוד בבלי וירושלמי וסיפרא וספרי ותוספתא. —

כתבתי לך שהוא כשר, והראיתי ההפרש שיש בדברים, ודחית בזרוע ואמרת: עדיין לא ידעתי מאי זה טעם הוא כשר. שתקתי והנחתיו. וכן דרכי תמיד עם כל אדם שאראה אותי עומד בשטותו ואינו רוצה לחזור בו, אשתוק ואניחנו כרצונו. כך דרכי לעולם. ולא ידעתי כלל שאלה שבאה בדבר אחר. שמא אבד הכתב ולא הגיע לידי, ואתה תולה עצמך להשיב על מה שלא ידעתי, או בא לידי ואיני זכור. מכל מקום איפשר לחזור ולשאול.

וכן כתבת לי בענין האלמנה עם יתומיה, שדנתי אני שאינה חייבת שבועה על החצר. עצמת אתה הדברים ועשית אותם טענה, וכתבת בכתב זה: האלמנה שהיא טוענת שנמכרו נכסיה בפחות וכו', ולא היתה שאלתם שהדבר טענה. וכן פירשתי אני בתשובתי, ואמרתי: הואיל ונודע בודאי שחצר זו נלקחה מנכסי הנדוניא והיא כתובה בשמה וידועה לה, אינה צריכה שבועה, שהחצר בחזקתה היא ואינה בחזקת היתומים. ואמרת לי: מפני מה התמו הדיינין עמך? אתה נתלה בהן או הן תלויין בך? — אמת אמרת, וגריעותא היא לי. אבל כתבו אלי מאלכסנדריא, „שאם תכתוב לבדך יאמר הדיין לפקחים או לשופט: פלוני אומר כך ואני אומר כך, מי מכריע? לא יעשו לנו דין. ואם יהיו החותמים רבים, נמצא הוא יחיד בין רבים". וכיון שידעתי שכך הוא דיניהן באמת, ראיתי למחול על כבודי כדי שיצא הדין לאמתו. והתימה הגדול שאמרת בכתבך: ואלמלא לא היתה מפחדת מן השבועה לא היתה נותנת ליתומים שום ריות, אבל עתה הוסיפה להם נ' דינרים. אלו נוסח דבריך, ואיני יודע היאך יאמר חכם כמותך דברים אלו. וכי מי הרשע שלא יפחד מן השבועה? אין זה אלא דבר תימה.

וכן כתבת לי ששמעת שאמרו לי שהגט של בתו של אבו אלפרג בטל, ושלחתי לחפש על דבר זה והכשרתיו. לא היו דברים אלו מעולם. אלא כך היה מעשה: בא אלי חתנו של אבו אלפרג ואמר לי: עשה עמי זותני כמה רעות והחזירני מן הדרך והצרכני בדבר זה. הכרתי מכלל דבריו שהגט על ידי שליח. לא אמרתי שום דבר וכתבתי לאבו אלפרג ושאלתי לו: בתך קבלה גיטה או לא קבלה? וכתב לי נוסח דברים שכתבת בשליחות השליח ושהרשהו ליתן לה הגט. כתבתי לו: אל תתאחר שעה אחת עד שתקבל גיטה במהרה. לא היו שם דברים אחרים. אבל עתה צריך אני להוכיחך על ב' דברים: הא', היאך הנחת הגט על ידי השליח אפילו שעה אחת, ואתה רואה שהן בקטטה ומריבה גדולה? היאך לא חששת לבטולו, ונמצא כל מה שנעשה הבל וריק, אלא היה יוצא ומבטל והולך לדרכו, ומה יועיל הדיין, אלא להודיע. דברים אלו וכיוצא בהן היה לך לומר: אי אפשר שלא תקבל גטה על תנאי זה. ועוד, אם ימות השליח לא תהיה היא עגונה. ועוד, אם נהרג או טבע בים ולא נודע זכרו, חס ושלום, קודם שיגיע גט לידה, מה יועיל הגט ביד השליח, ואין גט לאחר מיתה. והדבר הב', על שכתבת בגט זה שהוא על מנת כך וכך וכתבת התנאי וכפלתו, ועשית הן קודם ללאו, ומה זה הלבוט כל האומר על מנת כאומר מעכשיו, ואינו צריך לכפול. ואתה יודע כמה הפ־שות ודינין בין מגרש ומקדש על תנאי ובין מגרש ומקדש על מנת, כדאמרינן והיא תתן או לכשתתן וכו'. וזה לא הפסיד כלום. אבל קשה לי, חכם גדול כמותך

שיהיו הדברים מעורבבים על מנת, שמשמע מעכשו, ותנאי כפול שמשמע לכשיהיה הדבר הזה. ואמרת לי שאתה מצטער מאברהם, ומה בידי? היודע עד עלי ודיין שגערתי בו ו[חר]פתי אותו על פה ובכתב בגללך, והשבעתיו בכתבי שלא יעזור לו כמו שעולה על דעתו לעולם ושלא ידבר עליך תועה, אולי יקבל. וכן אבו אלפרג כתב שפלוני הרי עובר עלי את הדין מפני חתנו שנתן לו שאכל. וסהדי בשמים וכתב ידי שעמו על מה שגמרתי לו, ואמרתי לו: אל יעלו דברים אלו על לבך, ואלה הדברים שדן לך טעות דן לא בכונה, ובית דין הגדול יטעו בהוראה, ומה בכך? והסרתי כעסו בכל דבר.

וזה שאמרו לך שאמרתי עליך, „שהוא כעסן", אמת, כך אמרתי. ומה יש בזה אל יקשה בעיניך: האי צורבא מרבנן דרתח מרתחא — אוריתא היא דמרתחא ליה, שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה'. לפי שאמרו לי כל הדברים שאירעו בינך ובין רבי דניאל, כתבתי או אמרתי שהוא כעסן. וקשה בעיני שלא יהיה מחביריך ומלומדי לפניך, שהוא אדם ירא שמים ומצדיק רבים הנה ובאלכסנדריא. ואלו היה מלמד לפניך היית מאיר עיניהם בו והיית מודיע להם עקרי הדברים ונסתריהם. אחלי, שיהיה זה.

ושמעתי שאתה רוצה לחזור לרומניאה מצער העם הזה. הזהר ואל תעשה זאת, תניח מקום שנקבע ותלך למקומות משובשות בגייסות. אם רוח המושל יעלה עליך מקומך אל תנח.

ושאלת על עסקי אבו זכרי, שלקח השררה בשפלות ודלות, הוא פוחד כקטן בבקהל ואין לו עוזר. אל תחוש לו ואל יבהילוך דברי העוברים, נתן השעים להפסדה ולבטלה ולא נתן לו כתב כלל מן המלך אלא רשות ככה, אם ירצו בו היהודים ירצו. ובא הוא ואמר לזקנים: אצא, ובכה בלילה לפניהם עד שהניחוהו.

אלו הן אמתת הדברים, ושלומך ירבה.

||. בענין המחלוקת על רמב"ם.

א. שלשת כתבי החרם של רשב"א[33].

אלו הן שלשת הכתבים
מגידים כל הנעשה בענין למוד חכמות חצוניות ואל הדורש דרשות של דופי בהסכמת כל הקהלה הקדושה אשר בברצלונה ובהסכמת הרב הגדול מרנא ורבנא רבי שלמה י"ץ ובית דינו.

אוי להם לבדיות מעלבונה של תורה, כי רחקו מעליה הסירו המצנפת והרימו העטרה, איש מקטרתו בידו וישימו קטורה, לפני בני יון ובני קטורה,

---

33 תשובות הרשב"א בולוניא רצ"ט, דף ע"ד — ע"ז.

בזמרי יקריבו את המדינית לעיני כל ושלחו לאפם את הזמורה, לא הכירו פנים במשפט אל הבכירה, ולפני הצעירה נתנו משפט הבכורה, לא ישיבו ויהכרו כנכרים וכשעירים בראש כל חוצות לאלה ירקדו ואת בניהם ילמדון, על כן בראותנו בכנף הארץ פח יקוש ויונה תקנן בעברי פי פחת, חרדנו ואמרנו, ופשתה המספחת ועמדנו וכרתנו ברית לאלהים ולתורת ה׳ אשר קבלנו אנו ואבותינו בסיני, לבל יתערב זר בתוכנו, וקמוש וחוח לא יעלה בארמנותינו, עבדים אנחנו עבדי ה׳ הוא עשנו ולו אנחנו, וגזרנו וקבלנו עלינו ועל זרענו ועל הנלוים אלינו, בכח החרם לבל ילמוד איש מבני קהלנו, בספרי היונים אשר חברו בחכמת הטבע וחכמת האלהות, בין המחוברים בלשונם בין שהועתקו בלשון אחר, מהיום ועד חמשים שנה, עד היותו בן חמש ועשרים שנה, ושלא ללמד איש מבני קהלנו את אחד מבני ישראל בחכמות האלו עד שיהיו בני עשרים וחמש שנה, פן ימשכו החכמות ההם אחריהם ויסירו אותו מאחרי תורת ישראל, שהיא למעלה מן החכמות האלה, ואיש איך לא יגור לשפוט בין חכמת אנוש בונה על דמיון, מופת ורעיון, ובין חכמת העליון, אשר בינינו ובינו אין יחס ודמיון, ובן אדם שוכן בתי חמר הישפוט הישפוט אלוה עושהו, לאמר חס ושלום זה אפשר וזה לא יוכל עשוהו? זה באמת יש מביא לידי הכפירה הגמורה, ומזה ינצל באמת כל לומד התורה, והוצאנו מכלל גזרתנו חכמת הרפואות, אף על פי שהיא לקוחה מן הטבע, לפי שהתורה נתנה רשות לרופא לרפא, ומה שהסכמנו והחרמנו בספר התורה במעמד כל הקהל ביום השבת בפרשת אלה הדברים שנת ששים וחמש לפרט האלף הששי.

שלמה ב״ר אברהם ז״ל בן אדרת — יצחק ב״ר יוסף בן י״שי י״שב — שלמה ב״ר משה ז״ל חן — יעקב ב״ר חסדאי ז״להה — משה הלוי ב״ר יצחק הלוי ז״להה — יעקב ב״ר שאלתיאל ז״להה — עזרא ב״ר ששת ז״להה — ששת ב״ר שאלתיאל ז״להה — שאלתיאל ב״ר יצחק ב״ר משה ז״ל חן — יהושע ב״ר זרחיה ב״ר שאלתיאל ז״להה — שמואל ב״ר יוסף ז״להה — אבא מרי ב״ר יצחק ב״ר משלם ז״להה — מכיר ב״ר ששת ב״ר משה הלוי ז״ל — יצחק ב״ר טודרוס ז״להה — זרחיה ב״ר ששת ז״להה חן — שמואל הלוי ב״ר יצחק הלוי ז״להה — יצחק ב״ר שמואל תמ״ך — ראובן ב״ר ברזילי ז״להה בן שאלתיאל — שאלתיאל ב״ר שמואל בן שאלתיאל ז״ל — יהודה הלוי ב״ר אברהם ז״ל — יוסף ב״ר בנבנשת ז״להה — מכיר ב״ר ששת תמ״ך חן — ששת בן ראובן תו״י — יהודה הלוי ב״ר חסדאי הלוי תמ״ך — יצחק ב״ר שלמה ב״ר אברהם ז״ל בן אדרת — אברהם ב״ר שמואל ב״ר יהודה ז״להה — יצחק ב״ר שלמה ב״ר מנחם ז״להה — אבא מרי ב״ר חנוך הכהן ז״להה — אברהם ב״ר ראובן ז״להה — אבון ב״ר אברהם ז״להה — שלמה ב״ר יהודה ז״להה — משלם ב״ר יצחק ב״ר משולם ב״ר בנבנשת אברהם ב״ר נתן ז״להה — אברהם ב״ר יהודה ב״ר ישעיה תמ״ך — משלם ב״ר שמואל הכהן אבן ארדור — יצחק ב״ר שמואל קאף ז״ל — אברהם ב״ר יצחק ז״להה — עזיאל ב״ר שלמה ז״להה.

הכתב השני
להעיר כל נכבדי הקהלות על זה.
וזה הכתב

מה יוחיל עצור ועצור במלין מי יוכל, מי ינחמנו מעצבון לבבנו ולו יעמדו לפנינו איתיאל ואוכל, האם כלכל ודרדר והימן, ירפאו המים הזדונים ונגועי הזמן, אל מי מקדושים נפנה ומי ברור נאמן, יביא צרי מגלעד לרגל תמעד ולפצע נאמן, מקום המשפט ומקום הצדק, שמה ראינו כמה סדקים ואין מחזיק את הבדק, ארץ ארץ ארץ שם יולדו אנשי השם תורת השם בקרבם, חשן המשפט על לבם, שמה ישבו כסאות למשפט, זרע קדש שופט ונשפט, ועוד היום כל העדה כלם קדושים, זולתי קצת אנשים קריאי עדה ולמעלתם על העם ראשים, בניהם אשר יקומו מאחריהם בראו משחית לחבל, ובחבל נביאים בכנור ונבל, יסובבו עיר וירדפו אחרי ההבל, כדברם רתת חשבו כי נשאו הם בישראל, ובראש כל חוצות ללא אלהי אמת אמרו אלה אלהיך ישראל, וזה ימים עוררונו מארץ פרובינסא השרידים, בקנאתם את קנאתם לדת משה ויהודים, כי שם אנשים עושים את התורה פלסתר, וחכם יחשב כי ישב לנפיל חומות ודברי תורה סותר, לחצוב להם בארות בארות נשברים, ומחפאים על דברי תורה ודברי חכמים אשר לא כן דוברים, ודורשים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות משתיהן דברים לא יחיו בהן, ולמרות עיני כבוד כל ישראל פורצים לעיני הכל כל גדרי התורה, ואף באבותינו הקדושים שלחו לשונם מה שלא עשו עובדי עבודה זרה, כי יאמרו על אברהם ושרה, כי הוא חמר וצורה, ושנים עשר שבטי ישראל הם שנים עשר מזלות, השמע עם מיום התחלק הארץ לגבולות, כדבר הרע הזה או הנשמע כמוהו, כי יחזירו הכל לתהו ובהו, ועוד אומרים המנאצים השם כי כלי הקדש המוקדשים, האורים והתומים הם כלי האצטרולאב אשר יעשו להם אנשים, הכאלה נמצאו בנים כחשים, אלה באמת נושכים את העם מן השרפים הנחשים, וללא תועלת וללא סבה, חוטאין בדבה, ואומרין כי ארבעה אשר נלחמו את החמשה, הם ארבעה יסודות וחמשה הרגשים, נפשותם של אלו יעשו כליל לאשים, ואשר אלה לו, וללא תועלת ממשל משלים במקרה כלו, באמת יקלו ויהפכו במצות כלם, להקל מעליהם את עול סבלם, ושמועותיהם יבהלונו, וכל הבאים חדשות ישמיעונו, והאמת ברחוב כשל, כי יאמרו מקצתם כי כל מה שיש מפרשת בראשית עד מתן תורה הכל משל, יהיו אלה למשל ולשנינה, ולא יהיה להם משען ומשענה, ובאמת מראים עצמם שאין להם בפשטי המצות שום אמונה, וכותבין על לבם ובקירות מזבחותיהם, שאין להם חלק באלהי ישראל, ולא בתורה שקבלו בסיני אבותיהם, וזרים הם מן הנכרים שהם מקיימין בצורתם קצת המצות, ואלה לא תהיה שארית להם בארץ לעקור את הכל התאוו תאוות, והגורם הגדול הזה אשר אהבו חכמות נכריות צדוניות מואביות, ולספרי היונים עשו כוונים והתערבו עם שונים, וילדו להם בנים, ובנים המקודשים לשמים, מלידה ומבטן יעוניקום משדים, ללמדם כפר ולשון כשדים, תחת היותם משכימין לתורת בית רבם כדת היהודים, והנער היולד על ברכי חכמות הטבע, ויראה ראיות אריסטו׳ עליו שבע, באמת יאמין בו ויכפור בעקר, ואם נשיב

אליו כל שכן דפקר, רק שלומדים התורה ולבם לא נכון לפניהם, ויהפכוה לשבעים פנים, כי כה אמר אחד מחכמיהם, אשר יחשב ראש לראשי מטותיהם, לימוד התורה טוב להתערב בה בינות אנשים וטוב הדבר, אך בלא חכמת היונים ההוא יקרא פרא למוד מדבר, לומדי התורה חכמות מה להם, שהם בהמה המה להם, על כן יבושו כי יספרו וידרושו, יאמרו בפיהם ויורו באצבע, שאי אפשר לשנות את הטבע, ובזה יודיעו לכל שאינם מאמינים בחדוש העולם, ולא במופתים שבאו בתורה כולם, הן אלה קצות דרכיהם, ולו נספר כמו שאר דבריהם ומעשיהם, לא יספיק הדיו, על כן דרשנו כאן דיו, כי כמצט יסבבו להשכיח את עם ה' שמו, מארצו יצאו ולא יכירם חס ושלום מקומו, כורתי ברית לה' ובשם ישראל יכנו, הלואת לא יחם לבבם, היחתו אש בחיקנו ולא ישרוף כליותינו שביבם, העל זאת ישאו אוהבי התורה פנים אל אחיהם ואל קרובם, האם גמר אומר אפס מוסר, ואם האומר אל בני, כי יאמרו אלה לעינינו תחזור התורה לסיני, ואנחנו כי ראינו אש נשקה, יראנו פן תצא אש ומצאה קוצים איש נפשו ריקה, והוא לא ידע ולקה, וחס ושלום תעשה הארץ בוקה ומבוקה ומבולקה, וכראותנו הדור מתקלקל, ושומעים להקל, ועשינו גדר וחזקנו את החומה, לתורתנו השלמה, ואם לא עשינו עתה לכרם ה' צבאות מחיצה גמורה, נטלנו שיבא מכשורה, והחרמנו בחרם גמור, כאשר תראו רשום בכתב אמת בספר הברית אשר כרתנו לאלהינו, שלא ילמדו ושלא ילמודו אותן החכמות עד שיהיו הלומד והמלמד בן עשרים וחמש שנה, ואחר שימלא כריסו מעדני התורה, לא יסירה מגבירה, ואשר מנעוריו ייעדנה, גם כי יזקין לא יסור ממנה, ואך אמנה לא יצאנו ידי חובה, עד נרדפם עד חובה, ונסיר השקוצים מבין שניהם, והסכרים ההם אשר עשו ישרפו בשבת לעיניהם, וזה כמשלש שנים חתרנו להוציא רצוננו אל הכוונה, וחוץ הרבינו בבקשה במטו ובנא, להשיב עטרת התורה ליושנה, על מכונה, ולא תהיה החרב כיונה, פותה אין לב, ומחר נהיה עלובים מפי עולב, ולא נכנסו דברינו באזניהם, אך הקשו עוד את דבריהם, הבאים עלינו בכח ידיהם, בכתבם ובלשונותיהם, ואנחנו לא חדלנו מכתוב אליהם, וקהלות רבות גדולות קשות אשר בגבולות ההם, כתבו לשם ידיהם, ואמרו להחרים ולנדות ויחכמו אחרינו בחפץ כפיהם, כאשר תראו מפי טופסי ספריהם, ואתם אילי הצדק אם טוב הדבר בעיניכם, כי לא טוב הדבר אשר הם עושים, ולא טובה השמועה מעבירים עם ה', וחלילה פן יחלק העם לשנים, ויתחלל על ידיהם חס ושלום שם שמים, כי זאת באמת לאמר להם חובה על כל ישראל, ולנו בזה עד נאמן את אשר עשו ישראל, כאשר בנו בני גד ובני ראובן את המזבח מעבר לירדן הלא הם חשו לקרא לצבא, על ספק המחשבה, אף ישחיתו אלה לעין כל, את כל האשכול, וחס ושלום אם נהיה בהסתירנו פנים לשמועה הרעה, בכלל מה שהאשים הנביא שם עמדו לא תשיגם בגבעה מלחמה[36], אתם הרי ישראל פריכם תשאו לעד, עם אלהי אברהם תנו עיניכם בבירה, פן תהרוס אולתם גדר התורה, ונהיה לאגודה אחת כי

---

36 הושע י"ט. —

כלנו בני איש אחד אנחנו, ואנחנו ואבותינו בכמה בריתות תורות אמת בכתב ובעל פה על ידי אדון הנביאים קבלנו, ואיך נעשה בנפשנו שקר, ונפתה לבבנו אחרי מומי היונית לבקר, ואשר עיניהם הולכות לפניהם איך ילכו ופניהם אחורנית, וישאו את המדינית, קומו השרים משחו מגן, וה׳ אלהיכם בעדכם ובעד בתיכם יגן, כי נאמן בעל מלאכתכם, ישלם שכר לפעולתכם.

שלמה ב״ר אברהם.

שלמה ב״ר אברהם ז״ל בן אדרת — יצחק ב״ר יוסף בן ישי ישב — משה הלוי ב״ר יצחק הלוי ז״לההה — שאלתיאל ב״ר שמואל ז״לההה — שלמה ב״ר משה ז״לההה חן — יעקב ב״ר חסדאי ז״לההה — זרחיה ב״ר ששת ז״לההה חן — אברהם ב״ר ראובן ז״לההה — יהושע ב״ר זרחיה ב״ר שאלתיאל ז״ל — יצחק ב״ר משלם ז״לההה — מכיר ב״ר ששת תמך חן — יהודה הלוי ב״ר אברהם ז״לההה — אברהם ב״ר שמואל ב״ר יהודה קאף — יצחק ב״ר שלמה ב״ר אברהם ז״ל בן אדרת — מכיר הלוי ב״ר ששת תמך הלוי — שאלתיאל ב״ר יצחק ב״ר משה ז״ל חן — יצחק ב״ר שלמה ב״ר מנחם ז״ל — משלם ב״ר יצחק ב״ר משלם ז״לההה — שמואל הלוי ב״ר יצחק הלוי ז״ל — אבון ב״ר אברהם ז״ל — יהודה הלוי ב״ר חסדאי בן חסדאי — ששת ב״ר שאלתיאל ב״ר יצחק ז״לההה — ששת ב״ר ראובן תוי — יעקב ב״ר שאלתיאל ז״לההה — עזרא ב״ר ששת ז״לההה — יוסף ב״ר בנבנשת ז״ל — יצחק ב״ר שמואל ב״ר יהודה קאף תמך — ראובן ב״ר ברזלי ז״ל בן שאלתיאל — משלם ב״ר שמואל הכהן בן אררוט — אבא מרי ב״ר יצחק ב״ר משלם ז״ל — שלמה ב״ר יהודה ז״לההה — אבא מרי ב״ר חנוך זכרונו לברכה — יהודה ב״ר ישועה תמ״ך — אברהם ב״ר נתן ז״לההה — יצחק ב״ר יהודה ב״ר שמואל קאף — דוד ב״ר מנחם ז״לההה — אברהם ב״ר יצחק קאף ז״ל — עזיאל ב״ר שלמה ז״לההה.

וזה הכתב השלישי

אשר בתוכו לשון החרם אשר החרימו חכמי ברצלונה כל המלעיגים על דברי הכמים רבותינו וחכמי התלמוד וכל הדורשים בהגדות של דופי וכל המנאצים דברי התורה למינות בציורם הכותב כדי לעקור מה שכוונו בהם רבותינו ז״ל והחרימו גם כן כל הספרים אשר נמצאו בהם אחת מן ההריסות הנזכרות בטופס החרם וכל המחזיקים בהם. וזה החרם נעשה כללי על כן ראוי להיות שומעו בכל המדינות.

וזה החרם

קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתה, עם זו יצר לו לספר תהלתו, וביום שמחת לבו יום התונתו, אשר ברכו ה׳ באחותו כלתו, ברא ה׳ אלהים וכל

קדושים עמו, התחילו לשרתו ולברך בשמו, ונבדל להקדישו קדש קדשים, כתר מלכות בראשו תפארת אנשים, יכתוב לו רובי תורותיו, כי בו בחר וחשק באבותיו, ולו צדקות ועוז אמר, ובנביא הוציאו לכתוב אחריו במדבר ובנביא נשמר, במדבר מקום מטה לחם שבר, לא חסר דבר, הביאו המלך חדריו, חדר תורתו פקיד נגיד בכל שעריו, ועליו אפריון, עשה לו בציון, שם נגלו אליו האלהים שם שם לו מעין גנים, ומשך חכמה מפנינים, וזו חטאנו לו בחטאינו הגלנו מארצנו, וכי זר מעשינו, זרנו בקצוות ובגוים הפיצנו, אמנם עבדים אנחנו, ובעבדותנו לא עזבנו אלהינו הוא עשנו ולו אנחנו, ואם בגוים האלה לא נרגיע לרגעים יבחנונו, עדותיו וחוקיו יום יום ינחמונו, ואם חטאינו הסגירונו, ואותנו לאויבינו מכר, עד נשיר את שיר ה׳ על אדמת נכר, זאת נחמתנו בעונינו, זה ינחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו, עד כה ברכנו השם, כי היתה לנו תורתו לתהלה ולשם, אך עתה רגזנו ואין נחת, בשמענו כי יצאו אנשים דרכם יורדת היא למטה לארץ לבאר שחת, עזבו תורת השם ונחת, שלחנם ספרי הגוים עליון ומנחת, עשו תורת אמת פלסתר, זה מקעקע הבירה וזה סותר, וסותרין את הכל כחומץ על נתר, ובבית משתיהם גם בבית כנסיותיהם לא יבושו, ובעין כל הגדות של דופי ידרושו, ומלעיגים על דברי חכמים, כאחד מן העממים, וחקקי און בספריהם חוקקים, וממלאין בתיהן כלים ריקים, לאמר כי מבראשית עד מתן תורה הכל משל, ואברהם ושרה חומר וצורה, ושנים עשר בני יעקב שנים עשר מזלות, וארבעה מלכים אשר נלחמו את החמשה הם ארבעה יסודות וחמשה הרגשים, גם שמענו כי במצות שלחו ידיהם לאמר, כי האורים והתומים הם מלאכת האצטרולאב, ובתפלין ותפלה, נתנו תפלה, ולא יראו לדבר גם במשה לאמר חס ושלום כי נימוס, באומרם אין תורה מן השמים רק נימוסין והנהגות שעשה משה, עד שאמר אחד מהם דורש ברבים בבית הכנסת כמתמיה, מה ראה משה לאזור את החזיר, אם מחמת רוע איכותו, החכמים לא מצאו בו רוע איכות כל כך. ואמר אחד מהם שאין הכוונה במצות התפלין להניחם על הראש ועל הזרוע ממש, שאין החפץ בזה רק שיבין ויזכור את השם, שמקום התפלין הרמוזין בראש כנגד המוח ובזרוע כנגד הלב, שהם כלי ההבנה והזכרון, לרמוז שיבין ויזכור, לא זולת זה. ומכאן מראין באצבע, ששולחין אצבע ומדברין און בכל מצות התורה, ופרקו העול מעליהן, ואין להן חלק בפשטיהן, וכל איש ואשה הישר בעיניו יעשה, ורבן של אלו כתב כי מה שאמרו מ״ם וסמ״ך שבלוחות בנס היו עומדין אינו אפשר, שכל בעל גוף אי אפשר שיעמוד אלא בתחבולה, וענין היה בפנים ומעמידן. כזה וכזה אומרין אמור. וכל המחזיק בדברי חכמי ישראל נחשב בעיניהם כסוס כפרד וכחמור, על זה ידוו כל הדווים, כי נטו קו תוהו על כל הקוים, ובאמת האנשים האלה אם רוח עועים זה בקרבם, ועל זה נשאם לבם, באמת נאצו את ה׳, כי יכפרו בתורת אלהינו שנתנה למשה בסיני, ושחתו לכל העם, כי יוסיפו על חרון אף עברה וזעף, ויסף עוד להניחנו בגלותנו, ואפילו אחד הפושט ידו בזאת מאלה עליו הכתוב אומר כי דבר ה׳ בזה, ומי לנו גדול מן ה״ב רבינו ז״ל שכתב בספרו כתיב יושר וזה לשונו:

הדין אצלי בכל עבירה שיראה ממנה סתירת התורה או המחלוקת כנגדה, אפילו אכל אדם מישראל בשר וחלב או לבש שעטנז או הקיף פאת ראש מפני דעת שיתבאר ממנו, שאינו מאמין שזאת התורה אמת הוא אצלו, שהתורה אמרה את השם הוא מגדף ויהרג מיתת כפירה לא מיתת עונש, ולזה ממונם בשרפה ואינו ליורשיהם כשאר הרוגי בית דין. וכן אני אומר בעשרה מישראל שזדו לעבור על איזו מצוה שתהיה ועשו ביד רמה יהרגו כולם, וראיה לדבר ענין בני גד ובני ראובן, שבא מהם ויאמרו כל העדה לעלות עליהם לצבא, ואחר כן באר להם בשעת התראה שהם כבר כפרו בהסכימן על העבירה ההיא וכפרו בכל התורה כלה, והוא אמרם להם לשוב מאחרי השם, והשיבו גם כן אם במרד אם במעל. עד כאן לשון הרב ז"ל, מורה דעה ומי כמוהו מורה, תורות אמת ומשפטי צדק גם הוא יורה. ישמעו הדור כלם, הבנים אין לישראל, האם מקנא לתורת האל, האם התורה אין מנהל לה מכל בנים גדלה, החטאים האלה בנפשותם מחוייבים כל ישראל להחרימם ולנדותם, ולא יכפר להם העון הזה עד ימותון, אש של גהינם כלה וגופם של אלו באש לא נפח אש לא תכבה נתון. והנה אנחנו מסכימין ובגזרת עירין ובמאמר קדישין מנדין האנשים הפושעים שהם באלה באחת מאלה, ומחרימים בבית דין של מעלה ובבית דין של מטה וירדו מטה עד ישובון בתשובה שלימה ולא ישובו עוד לכסלה, ולא ישימו בתורה ובדברי רבותינו ז"ל בעלי התלמוד תהלה. והספרים שחקקו אחת מאלה בתוכם אנו דנין הבעלים כמין, והספרים כספרי קוסמין, והרי הם והמחזיק בהם, בנדוי ובחרם כיוצא בהם, עד שישרפום ולא יזכרו עוד בשמם. ואשר ישוב ונחם, מן השמים ירוחם, ותשוב אליו הקללה לברכה, ויצלח לכל מלאכה, ויכתב לחיים של שלום, חיים שיזכו לראות את פני אלהים יום לאמים ידין, כי במקום שבעלי תשובה עומדין, צדיקים גמורים אינן עומדין, ובזכות הרחמן וזכותא דאבהתא תיתי בשורתא טבתא, ליהודאי דלא יעדון מן אוריתא, כן יהי רצון אמן סלה.

שלמה ב"ר אברהם ז"ל בן אדרת – יצחק ב"ר יוסף בן י"שי י"שב – יעקב ב"ר חסדאי ז"ל – שלמה ב"ר משה ז"ל חן – משה הלוי ב"ר יצחק הלוי ז"ל – שאלתיאל ב"ר שמואל בן שאלתיאל ז"ל – יעקב ב"ר שאלתיאל ז"ל – אברהם ב"ר ראובן ז"ל – אבא מרי ב"ר יצחק ב"ר משולם ז"ל–שמואל ב"ר יוסף ז"ל – שמואל הלוי ב"ר יצחק הלוי ז"ל–יצחק [ב"ר] חסדאי ז"ל – ששת ב"ר שאלתיאל ב"ר יצחק ז"ל – אברהם ב"ר שמואל ב"ר יהודה ז"ל קאף – אבא מרי ב"ר מכיר י"א – מכיר ב"ר ששת חן ת"מך – יצחק ב"ר שלמה ב"ר מנחם ז"ל – יצחק ב"ר טודרוס ז"ל – מכיר הלוי ב"ר ששת הלוי הכ"מ – זרחיה ב"ר ששת ז"ל חן–עזרא ב"ר ששת ז"ל – שאלתיאל ב"ר יצחק י"צו ב"ר משה ז"ל חן – יצחק ב"ר שמואל ת"מך קאף – אבון ב"ר אברהם ז"ל–יהודה הלוי ב"ר חסדאי הלוי ת"מך בן חסדאי – ראובן ב"ר ברזילי ז"ל בן שאלתיאל – משלם ב"ר יצחק חיי – ששת ב"ר ראובן תו"י – יהודה ב"ר ישועה ת"מך – שלמה ב"ר יהודה ז"ל – יצחק ב"ר שלמה ב"ר אברהם ז"ל בן אדרת – יהודה ב"ר שלמה י"א ב"ר אברהם ז"ל בן אדרת – יוסף ב"ר בנבנשת ז"ל בן זבארה.

ב. אגרת ר׳ הלל מווירונא אל ר׳ יצחק הרופא[37].

רוח טהורה ונשמה יְתֵרָה, נפש נקיה כבוד חונת בצורת גויה, חֲלוּץ מַחֲלְצוֹת התעודה, גדול בישראל נודע ביהודה, יַבִּיעַ גֻּלּוֹת עִלִּיּוֹת גֻּלּוֹת תחתיות, הֶחֱל ברפואות ויכל בטבעיות, ויגבה לבו באלהיות, וישלמו בו מעלות המדות ומעלות שכליות, איש אשר אלה לו, וזה צבא מהללו, אדוני ומורי החכם יצחק רופא הגופות, סועד הנשמות, קונה שני עולמות, הלל החסר[38] אוהבך הקדמון ומשועבדך, בלב חפץ ובנפש שוקקה מפיק לך את רוחו, מצמית לאדונותיך את כל יצוריו ואת כחו, לכל אשר עליו תְּשׁוּקָה ובכל אשר נפשך תְּאַוֶּה, אתה תצוה ואספרנה יע״ש[39].

כשמוע אזני צלצלי פעמי פעמוניך וּבְהִילָּךְ על ראשי ממרחק אוֹרִים מְגֵּר חֶבְיוֹנְךָ וַיָּאר מַעֲרָבִי מִמִּזְרָחֲךָ וַיְלַהֵט דְּרוֹמִי מִבְּרָקֵי זהב צְפוֹנְךָ וממרחק הֵפִיחוּ בִי סַמֵּי רְקָחֶךָ, שָׂשׂוּ בני מֵעַי שָׂשׂוֹ, ומרוח נדיבה התנוססו, ורעיוני באהבים התעלסו, ברכתי והללתי נְקוּדַּת העת אשר בה ראיתיך, והיום המאושר אשר בו ידעתיך, אדוני אחי קראתיך, אזכורך ואברכך, כי אהבת החכמים אהבתיך, ידיד ה׳, תשכון עליך ברכה בקרב עמך, אלהים יענה את שלומך.

הן הַנִּשְׁתְּוָן[40] הזה יוֹדֵעַ לְאַחֲוָתְךָ[41] כי זה כמה שמעתי עליך טובות גדולות ונפלאות, וכי הוספת מעלות חכמה תוספת מרובה עד מאד על המעלה הראשונה אשר בה ראיתיך. ועתה מקרוב בא הנה סוחר, איש בצואר עתק, וְהִשְׁלִימַנִי [42] עד מאד בעל פה מְצִידְךָ, ואמר לי כי נתת לו אגרת אחת שיביאנה אלי, ואחר כן נתחרטת ותקחנה ממנו, ובכן בא בלא אגרת. אמנם בפיו הביא אלי תשורה אחת מְבַשּׂוֹרוֹת שלומות וברכות מְוֻרָּוֹת, ואז נתחדשה בי תכונה אחת מורכבת משני הפכים יחדו, כלומר שמחה ועצבון: השמחה-על בשורת השלום, ועצבון-אשר מנעת מפי את מַנְּךָ ולא זכיתי לראות את טורי יַהֲלוֹמְךָ, ואיך ולמה היתה הסבה בזה לא אשאל ולא אנסה, כי אולי ידעתי וסתמה מותר ופירושה אסור[43], ואני עם כל זה אקרא ולא אטה וארבה ולא אסור. אמנם אודיעך וכי גם אם ארכו הימים ונושנו העתים מן היום אשר נתחברנו בעיר רומי עד היום הזה, ורפו טְבָעַי ונחלשו כחותי מאז ועד עתה, עם כל זה לבבי חדש וְטִבְעִי חזק וכוחי גדול להתחבב בחיבתך, אם אני ראוי לכך, והנני עז כנמר וקל כצבי וגבור כארי תח״ה לעשות רצון קוני שבשמים ית׳, ואחר כך למלאות חפציך ולעבוד עבודתך בכל אשר אוכל לחשוב שיהיה כבודך וכבוד חכמתך, ואליך לצוות ואלי לשמור ולעשות, ודי בזה. ואחר כן אודיעך כי הנני גר בעיר פורלין[44] וביקר בל ילין. ובשבתי פה אינני יודע

37 כנויו של ר׳ יצחק באיטלקית היה Maestro Gajo. — 38 לשון ענותנות, כמו שנוהגין לחתם הצעיר, הקטן, וכדומה. — 39=יענה עליון שלומך. — 40 : נרת (עזרא ד׳ ז׳, ז׳ י״א). — 41 לשון דגדה וס״פ״ר (איוב י״ג י״ז). — 42=הביא לי ברכת שלום. — 43 ר״ל אפשר שהוא ידע הסבה, אלא שא״ס״ר לפרש וצריך לסתם. לכאורה, ידע כי יש ענינים צופיות על מעשי ר׳ יצחק ועל אגרותיו מטעם הממשלה (ע׳ Vogelstein—Rieger I, 254). — 44 Forlì. —

מן הענינים המתחדשים בעולם היהודים אלא במקרה, בסור הנה לעתים רחוקות קצת אנשים שיאמרו לי: כך וכך נתחדש בעולם היהודים ובמקום פלוני. וזה עתה ימים רבים ששמעתי שבא בפירארא[45] אחד מאשכנז, שמו שלמה פטיט[46], ועבר על עכו, ואז לא נודעו לי מהלכיו ועקבותיו. אך עתה מקרוב נודע לי כי עיקר עקבותיו והליכותיו היו להלחם בה׳ ובמשה עבדו, וכי הוא נושא עמו כלי חרש מלאי טומאה מתוכם, כלומר שהחתים אגרות מצד חכמי אשכנז דוברות סרה על דברי רבינו משה ובפרט על מורה הנבוכים כדי לגזור על ביעורן.

וכשמעי ספקתי כף על כף על שלא ידעתי זה מידי עברו באלה הגלילות, שאילו ידעתי הייתי פונה מכל עסקי ורץ אחריו עד אנקונה[46] ולא היה נפרד ממני לעולם עד הביאי אותו בכור המצרף לפני חכמי ישראל וחכמי גוים לדעת מהמינות והכפירה שמצא בהם הוא וחבריו עדי שקר, והייתי מסדר בכל כותי ביעור גופו ואגרותיו לעיני השמש כביעור חמץ. והנני אומר כי אותו שלמה אם החתים האגרות בזדונו ורוע לבבו לא החתים בשרו מזובו, אבל רד בשרו ונפשו בחובו. עוד שמעתי כי באלה האגרות נידה והחרים וגירה מדון בקהל עכו וְשָׂם חרב איש באחיו, חרבם תבוא בלבו והקללה תבוא כמים בקרבו. ולכן מִפַּחֲדָתִּי פן נתפשטו הבליו ושקריו גם שם בקהל רומי ושמא נטתה שום כת סכלות אחריו, אמרתי אל לבי להזהירך, אחי, ולהשכילך לאמר: השמר לך ושמור נפשך מאד מהצטרף עם קשר רשעים, ואם יפתוך חטאים לא תאבה, ואם תשמע דבר שיהיה נגד דברי רבינו הקדוש וספריו הַקְהֵה את שִׁינֵּי הדובר ההוא ואל תשא לו פנים, ואפילו אם יהיה מן הנקראים רבנים בפה ההמון תקרא אליו רב החובל, ובכן תזכה ותמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואנשים, ואל תחוש לחן התיישים.

אחי, שאל נא לימים ראשונים ושנים קדמוניות, זה ששים שנה אשר התעוררו קצת מחכמי פרובינצא[47] וקטלוניא[48] על ספרי רבינו, ולא כוונו בזה לכבוד אמונת התלמוד ושום דבר אמונה, אלא בעבור שנתחדשה שנאה וקנאה ביניהן ולא היו יכולים להנקם איש מאחיו, ולכן מצאה כת אחת תואנה על האחרת באמור: הם מינים ועוסקים בספרי מינים. והוליכו עמהם כמה וכמה כרכים מספרי מדע ומורה והלכו אל צרפת והלשינו את הכת האחרת לפני חכמי צרפת בדברי מינות וכפירה ושהם עוסקים בספרים פלוניים שרובם דברי מינות, והוציאום וקראו בהם לפני אותם החכמים ופירשום לגנאי ולבזיון כרצונם. ואותם החכמים המשולחים לא דקדקו בספרים ונתנו אוזן אל אותם המדברים והחליטו גזרתם לבער ספרי המורה והמדע בכל אשר יִמָּצְאוּ שם, וכל ההוגה בהם יחרם הוא וכל רכושו ויבדל מקהל הגולה. ולא היה דַיָּם בזה, אבל נתנו למאכולת אש לעיני השמש כל אותם הכרכים. ולא דים בתבערה לבד, אמנם עוד האש אשר בה שרפום הבעירוה מן הנר הגדול שהיה דולק בבית הכומריא הגדולה של פריש[50] לפני המזבח, והכומרים הבעירו אש

45 Ferrara. — 46 הקטן=Petit. — 47 Ancona. — 48 Provence. — 49 Katalonia. —
50 Paris. —

ונתנוה עליהם, ונשרפו הספרים ברחוב עיר פריש לעיני כל העם. וכל זה עשו להשמיע קול שאון הכפירה והמינות ולהבזות ספרי רבינו, ושלחו הנידויים והגזרות בכל קהלות פרובינצא, ובזה נתנו ריב חדה איש באחיו ברוב הקהלות. ותהי הרעה רבה וגדולה, עד ששתי הכתות נלחמו במונטפליר בְּהַכָּה ופצוע והוצאת שם רע ולעזים מגונים. וכת המורים במורה צדק נפלו בפח יקושן, כי שכרו עדי שקר נגד הכת העלובה והעידו עליהם עדיות רבות ורעות לפני שופטי הארץ והוזמו. ובכן נדונו בקציצת לשונות, ונחתכו יותר מעשרה לשונות של טובי הכת המורה במורה, ונודעה יד ה׳ את עבדיו וזעם את אויביו. והנה שגור בפי כל : שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ[51].

ועתה אשוב אל מה שנעשה בעיר פריש ומה קבלו על ככה ומה הגיע אליהם. ה׳ משמים השקיף ויקנא לכבוד רבינו הקדוש ולכבוד ספריו וישלח בקהלת צרפת חרון אפו וחמתו ולא נשא פנים לתורתו. ואל תתמה על זה לומר : איך לא נשא פנים לאלף ומאתים ספרי תלמוד ואגדה בעבור המורה והמדע ? — הלא תחשוב כי רבינו משה היה כמעט משנה בדורו אל משה רבינו וצדקת כל הדור היתה תלויה בו. ואותם הנמהרים כוונו לביישו ולהוציא עליו שם רע שלא לשם שמים, ולכן חרה אף ה׳ בהם, שהרי אמרו רבותינו ע״ה בגטין פ׳ הניזקין : אמר רבי שמעון בא וראה כמה גדולה כוחה של בושה, שהרי סייע הקב״ה את בר קמצא והחריב את ביתו ושרף את היכלו. ואם על בר קמצא שהיה קל אחד בדורו והיה על דבר סעודה הקפיד השם ב״ה, מה תאמר ברבינו משה שהיה משנה למשה רבינו, שביזוהו והוציאו עליו שם רע ממינות וכפירה. אי שמים, אי לזאת יסלח להם, סלה ! הלא תראה מה שנאמר בירושלמי ראש פרק החובל, שדרשו ע״ה על מקרא שאומר „ישור על אנשים ויאמר״ וגו׳ ואז „פדה נפשו מעבור״ וגו׳[52] — במה דברים אמורים, שלא הוציאו עליו שם רע, אבל הוציאו עליו שם רע אין לו מחילה עולמית. והטעם בעבור שהוצאת שם רע הוא כתב שאינו נמחק מדור לדור. ולכן, זהי, אל תתמה אם השם ית׳ ענש את תורת בני צרפת לכבוד רבינו משה ולא נשא פנים לספרי התלמוד שלהם וישקף עליהם בעמוד אש וענן עד שהרעיש עליהם כל הגלחות, ואז נתחדשו הגזירות הגדולות : את הקהלות הרגו, יותר מג׳ אלפים, ואת ספרי התלמוד שלהם כולם נתנו לשרפה ולמאכולת אש[53]. ואז יצאה הגזרה שלא ילמדו עוד ספרי תלמוד בגלוי עד היום הזה. ואם תשאלני : מי יודע שאותן הגזירות היו בענין שרפת המדע והמורה ? — אענך: הנה האות והמופת שלא הפסיקו מ׳ יום בין שרפת ספרי רבינו לשרפת ספרי התלמוד, ובאותו מקום עצמו נשרפו כל הספרים והפירושים שנמצאו בפריש, ונתערב אפר ספרי התלמוד באפר ספרי המדע והמורה, כי עדיין היה האפר בִּמְקוֹם. וזה דבר אמת וגלוי ומפורסם לכל העמים, יהודים וגוים, ולאלתר ידעו הכל כי דין שמים היה וממרום שלח אש על אשר שלחו יד בספרו הקדוש.

והר׳ יונה הגדול מברצלונה[54] זצ״ל היה ראש וקצין על כל אותן הרעות

51 תהלים ע״ג ט׳.— 52 איוב ל״ג כ״ז—כ״ח.—53 ו׳ תמוז ה׳ אלפים ב׳.—54 Barcelona.—

הגדולות שנעשו בצרפת, ואז נמס לבבו ולבב כל עוזריו, וקבל עליו ללכת ולהשתטח על קבר רבינו במנין עשרה ולבכות על קברו ז׳ ימים שימחול לו על אשר מעל בספריו, והודה בפיו בפני כל העם ואמר בלשון זה:–הנני מכה על פני ובוש ומתחרט על אשר פערתי פי נגד רבינו הקדוש הר׳ משה בן מיימון וספריו, והנני מודה מלב ומנפש ואומר: משה ותורתו אמת וכולנו בדאין. ואני מקבל עלי מעכשיו ללכת להשתטח על קברו במנין עשרה וללכת על קברו ז׳ ימים, ולומר בכל יום: „חטאתי לאלהי ישראל ואל רבינו משה בן מיימון, שדברתי והעויתי נגד ספריו". – כלשון הזה אמר בבית הכנסת של פריש לפני הקהל הנותרים מן הגזרה, ויצא משם ובא לו למונטפליר[55] עירו ואמר כן בבית הכנסת של ברצלונה במעמד כל הקהל, ואז נפל פחד רבינו על כל הקהלות, וכל מי שפער פיו נגדו קיבל דין שמים עליו. והר׳ יונה קבע ישיבתו בברצלונה, ובכל הלכה והלכה היה מזכיר מחיבור רבינו משה ואמר: „רבינו משה כתב כן בחיבורו ונראין לי דבריו". ולא חלק עוד על סברותיו. אמנם עם כל זה נענש, בעבור שאיחר את נדרו שנים רבות עד שכמעט נשכח ממנו, והלך לו לעיר טוליטולא, כדי לעבור משם וללכת על קבר רבינו. ובהיותו שם חברו עליו קהלות ספרד והפצירו מאד להתעכב בעיר שנה או שנתים, ונתרצה להם וקבע לו שם ישיבה גדולה. ואף על פי שתורתו וצדקתו תלוי לו עם כל זה לא מֵרְקוּ העון, כי שם נשתלם לו גמולו, שהמלאך בא נַחֲבָטוֹ ומת פתאם במיתה שאינה ראויה לזכרה. וקרהו כן בעון איחור הנדר, כי בעת יציאת נשמה היה צועק אל רבינו. וכל אותם שהשגיחו על נדרם נצולו ונתכפר להם, ואותם שנתרשלו – תמו ונכרתו ואבדו מתוך הקהל ולא נשאר למו שורש וענף. ואם תשאלני: איך ידעתי זה? אשיבך: בברצלונה ישבתי ג׳ שנים ושמשתי לפני מורי הר׳ יונה, והוא, הצדיק, ספר לי מפיו אות באות כאשר כתבתי לעיל, ככל אשר עשה וכל אשר קרהו עד יום צאתו מברצלונה ללכת אל טוליטולא. ואני הייתי בברצלונה בנסעו ונשקתי את ידו בעת הפרידה וברכני ורכב. והמקרה שקרה לו ממיתתו בעיר טוליטולא היה דבר מפורסם לכל קהלות טוליטולא, אך אין ראוי לי לפרש בעד כבוד תורתו וחסידותו. והענינים שהיו במונטפליר ובפריש ידעתים מפי כל בני הקהל של מונטפליר בהיותי שם.

והנה עתה קמו אלה תחת אבותיהם תרבות אנשים חטאים לספות חרון אף ה׳ עליהם, אוי לנפשם כי גמלו להם רעה.

ראה, אדוני ואחי, כי הארכתי בסיפור הזה למען תלמד ממנו לאהבה וליראה את כבוד רבינו הקדוש וספריו ותסיר מתוכך מוטה ותלחם בעדו נגד כל הזכלים וכל אשר הצו על משה. ואם אתה מסתפק בשום דבר מספריו, ובפרט במורה, תכתוב לי כל ספיקותיך באר היטב, ואני כיד אלהי הטובה עלי אתיר לך את כולן ואפרש לך כל הסתומות, כי תהלה לאל חי אני אומר באמת, ולא כמתפאר אלא כמשבח את יוצרי ית׳ אשר חנני בזה, שאין היום

---

[55] Montpellier, —

בישראל איש שידע כל סתרי המורה ושרשיו וענפיו יותר ממני, ובפרט החלק השני והשלישי, שהם עיקר המורה, וכל כוונותיו מבוארות אצלי, וזה בעבור שהספרים שהם שרשיו ויסודותיו, כלומר ספרי חכמת הטבע וחכמה האלהית, ידועים אלי הם ופירושיהם מפי רב מובהק.

ואני לכבוד רבינו שמתי אל לבי זה ימים רבים לחקור על כל המקומות שאפשר למתפקר לטעון עליו שקר, וקבצתי כל הנפזרים והסירותי כל הספיקות הנופלים עליהן ובארתי כל תעלומם. גם עתה מקרוב תגיעו אלי קושיות שהקשה הר' משה מגירונדי[56] על קצת דברי המורה מן התלמוד ובראשית רבה ותנחומא ושאר ספרי אגדה, וראיתי שהן מילין תפלין בלי מלח ותבלין, ותירצתי כולם, וכמעט שלא היו צריכין תירוץ, בעבור שלא נולדו אותן הקושיות אלא מחמת חסרון ידיעה בדברי רבינו, ובעמוד המשכיל על אמתת נוסחת הספר וכוונת השער לאלתר יְפוּנֶּה לפניו הדרך וְיוּרַם מלפניו כל מכשול, ולא תקשה לו קושיא. וכזה המקרה קרה לסכלי אשכנז ולנמהרי צרפת. וכל מי שילעיג על דברי רבינו הוא אחד מהשנים: או בלתי מבין או מקשה עצמו לדעת.

ודע, אחי, כי בעזרת השם ית' הנני מְעוּתָּד לשלוח אגרות גדולות בשנה הזו אל נכד רבינו[57] ואל חכמי ארץ מצרים ואל קציני קהלות בבל, למען העיר את רוחם ולבבם לערוך מלחמה נגד חכמי אשכנז וצרפת החולקים על דברי רבינו, ושלא ישאו על פניהם עוד מסוה הבושה הזאת אשר נשאו זה ס' שנה ויותר, ואזכיר להם דברי עונות ראשונים והחוצפות אשר התחצפו אותם החכמים בשם וסכלים בפועל על דברי רבינו מימי עולם ושנים קדמוניות. ואתן עצתי שיעשו קיבוץ בעיר אלכסנדריאה אשר על שפת הים ושם יֵשׁוּ הַוַּעַד, ומשם ישלחו שלוחים נכבדים וחכמים באגרותיהם אל קהלות אשכנז וצרפת ויועידום למשפט לזמן פלוני בחדש פלוני ובמקום פלוני בוויניציאה או במרסליא או בגינואה לבא להראות את כחם ואת טענותם מדוע בזו ספרי רבינו ומה מצאו בהם עול. והיה אם יהיו טענותם עליו אמתיות – יהי מה ויגנזו, ואם ימצאו טענות פסולות ושקריות –יקבלו עליהם את הדין כאשר יגזרו חכמי ארץ מצרים ובבל על מה שעשו הם ואבותיהם. וחכמי בבל יהיו המכריעים בדבר זה, כי להם דבר המשפט על כל חכמי ישראל וכולם כפופים אליהם מדין תורה, ומזה אינם יכולים להתנצל בשום פנים, לפי הנראה לי. ואם ימאנו חכמי צרפת ואשכנז לבוא אל מקום המשפט – יְנֻדּוּ וישמתו ויחרימו אותם בכל קהלות בבל ומצרים. כן איעץ וכן אכתוב באורך ובמליצות וראיות מן המקרא ומן התלמוד אל כל קהלות מצרים ובבל, וְאַרְאֶה להם פנים לדבר איך הם חייבין לעשות לכבוד רבינו, רַבָּם שהאיר עיני כולם בתורה ובמצוות ובהכמות, ולכבוד עצמם, וכי המה נשארים בבושה ובכלימה כל ימות עולם וחכמתם ותורתם יהיה לאין אם לא יעשו כן. והיה אם שמוע ישמעו לי הנה מועד שמחה וששון אל כל אוהבי דברי רבינו. ואני הקטן נבזה אצטרף עמהם

56 הרמב"ן. — 57 ר' דוד נכד הרמב"ם בעיר אלקהירה. —

אם אהיה ראוי לכך בעיניהם. וידעתי באמת כי כל אותם הסכלים יפלו בנופלים ובהבל יבואו ובהבל ילכו ובחשך שמם יכוסה. ואני בוטח ברחמי הנותן לאדם לשון לימודים, כי אנכי לבדי אלכוד להם כל המעברות ואתן הרסן בפיהם וְהַחֲסָם באפם, כל שכן בהיות שם כל גאון יעקב וכל כבוד חכמת ישראל, שאז יפיגו טעמם ויהיו כאבן דומם, ודברי רבינו ישארו על מכונם ומקומם. ואם ח״ו יתרשלו בדבר ולא ישגיחו לטרוח בכך, הנה אני כבר התנצלתי ועשיתי את שלי, ואין לנפ״ש רבינו עלי תרעומות, אלא עליהם, וקהלותינו וקרוביו אשר בארץ מצרים ישאו את עונם ומשחתם בהם ובושה תכסה פניהם, – ודי בזה. ואתה, אדוני ואחי, מזה בן מזה, מחוה שדי יחזה.

אמר[58] הלל החסר מארץ נוד[59].

---

58 אולי יש כאן טעות וצ״ל נא״ם, וכדומה, שאם לא כן על כרחך לא נשלמה האגרת, ובמלת אמר מתחיל ענין אחר או מאמר אחר. — 59 הלשון ארץ נוד רגיל אצל ר׳ הלל במשמעות ארץ מגורים, שישבתי בה ארעית. —